Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
University of Toronto

http://www.archive.org/details/schineniia02drin

Sept 16, 49

The Pontifical Institute of Mediaeval Studies
LIBRARY
Toronto, Ontario

LIBRARY
SEP 4 1979
Toronto, Ontario

Съчинения

на

М. С. Дринова

издава

Българската Академия на наукитѣ въ София

подъ редакцията на

Професъ. В. Н. Златарски

Томъ II.

I. Трудове по Българска църковна история
II. Трудове по езикознание, литературна история, етнография и народни умотворения.

София
Държавна Печатница
1911

Трудове

на

М. С. Дринова

по

I. Българска църковна история
II. Езикознание, литературна история, етнография и народни умотворения.

София
Държавна Печатница
1911

Изпущайки втория томъ отъ Съчиненията на М. С. Дринова, редакцията счита за необходимо да отбѣлѣжи, че тя биде принудена да направи и тукъ нѣкои незначителни отстжпления отъ приетия планъ (вж. т. I., стр. V—VI). Тукъ, както и въ т. I., дребнитѣ статии отъ I. отдѣлъ сж събрани, безъ обаче да се наруши хронологическиятъ имъ редъ, подъ едно общо заглавие „Дребни статии и бѣлѣжки“ по чисто външни технически съображения; сжщо намѣри се за добрѣ и цѣлесъобразно и народнитѣ умотворения да се подведатъ подъ общото заглавие „Български народни пѣсни и приказки“.

Въ самия текстъ така сжщо сж допуснати такива измѣнения, които или прѣдставятъ поправки на очевидни печатни грѣшки и на случайни недогледи, или сж прѣдизвикани отъ свѣряване на нѣкои цитати съ стари и по-нови издания на текстоветѣ, или пъкъ, най-сетнѣ, сж направени за еднообразие въ правописа и въ нѣкои външни форми и то само въ отдѣлни статии. Така, самъ М. Дриновъ въ прѣдисловието къмъ „Исторически прегледъ на Българската църква“, пише: „Правописаніе-то, за което сме се държали тукъ, въ прѣдисловіе-то си, това правописаніе ные намираме за най-вѣрно . . . . .“, а пъкъ въ края на сжщата книга подъ „По-главни грѣшки“ срѣщаме 1. „заглжхнахж“ поправено на „заглжхнжха“ и при това се забѣлѣзва: „тъй и въ другитѣ глаголи, които свършватъ на: *нжхъ, нж, нжхме, нжхте, нжхж*“ и 2. „.поеви“ поправено на „появи“ съ думитѣ: „тъй и въ други мѣста“. Съгласно съ тия бѣлѣжки и по-

правки на самия авторъ е и прокарано тукъ еднообразие въ правописа на тая книга. Затова, напр., думата „врѣме“, която въ първата половина на книгата е писана съ *е* (време), а по-нататъкъ до края и съ *ѣ*, е поправена навсѣкждѣ съ *ѣ*; сжщо и възвратното мѣстоимение *се* при глаголитѣ, което въ повечето случаи стои *са* и *ся*, е поправено навсѣкждѣ съ *е*, защото самъ авторътъ въ отговора си г. Мушяку (вж. по-долу, стр. 295—296) счита *са* и *ся* за печатни грѣшки. — Въ статията „Писмо до Българскитѣ читалища“ правописътъ прѣдставя въ първото ѝ издание смѣшение на старъ и новъ (Дриновия) правописъ, що ясно показва, че статията е била написана отъ автора съ новия му правописъ, затова и въ настоящето издание е поправена споредъ послѣдния.

Освѣнъ това внесени сж измѣнения и отъ другъ характеръ. Въ библиотеката на покойния професоръ се намѣриха „авторски“ екземпляри—отпечатъци (отдѣлни) отъ 1. „Исторически прегледъ на Българската цьрква“, 2. „Първата българска типография въ Солунъ и нѣкои отъ напечатанитѣ въ нея книги“ и 3. „Яковъ Трайковъ отъ София и Кара-Трифунъ отъ Скопие“ — екземпляри, които сж изпъстрени съ много поправки и допълнения, направени отъ ржката на самаго М. Дринова. Като твърдѣ важни и цѣнни, всички тия поправки и допъления сж внесени въ настоящето издание едни въ текста, други подъ линия отдолу, споредъ сочкитѣ, въ жглести скобки [ ].

Най-сетнѣ въ настоящия томъ се подпълни единъ доста важенъ пропускъ, който бѣ неволно допуснатъ въ първия томъ: тукъ вече е означена пагинацията на всѣка статия въ първото ѝ издание — това сж цифритѣ, поставени редомъ съ текста на външнитѣ полета.

Съдържание.

Отдѣлъ I.

Трудове по Българска църковна история.

Страница

1. Исторически прегледъ на Българска-та църква отъ самото ѝ начало и до днесъ . . . . . 1—161

(Подробно съдържание вж. на стр. 5).

2. Болгаре и Константинопольская патріархія . . . . . 163—201

3. Три грамоти, дадени отъ императора Василия на български Охридски архиепископъ Иоанъ около 1020 лѣто . . . . . 203—214

4. Въпросъ за Българската и Сръбската църкви прѣдъ сѫдилището на Лионский съборъ въ 1274 год. . . . . . 215—231

5. Дребни статии и бѣлѣжки. . . . . . 233—256

I. Записъ отъ Охридский патриархъ Прохоръ, стр. 235 — II. Нѣколко думи за титлитѣ на Костурский митрополитъ и на нѣкои и други гърцки владици въ Македония, стр. 241. — III. Новонайденъ надписъ въ Охридската св. София, стр. 244.— IV. Къмъ бѣлѣжкитѣ на г-на Шопова за титлитѣ на Битолскитѣ владици, стр. 246. — V. Нѣколко бѣлѣжки за скопския чифликъ Варвара и за тамшния мънастиръ св. Димитрий по записа на мънастирския игуменъ отъ 1799 г., стр. 247. — VI. Допълнителни бѣлѣжки за една отъ прѣжнитѣ титли на Костурскитѣ владици, стр. 248. — VII. Историческа бѣлѣжка по въпроса за светото миро, стр. 250. — VIII. Какъ сѫ почитали старитѣ българе паметта на словѣнскитѣ първоучителье и тѣхнитѣ ученици? стр. 252. — IX. По въпроса за светитѣ седмичисленици, стр. 255. — X. Допълнителни бѣлѣжки за праздничний день на св. Климента, стр. 256.

Отдѣлъ II.

Трудове по езикознание, литературна история, етнография и народни умотворения.

1. Писмо до Български-тѣ читалища . . . . . 259—263

2. За новобългарското азбуке . . . . . 264—285

I. Нѣколко встѫпителни думи за книжовний ни езикъ, стр. 264. — II. Кратъкъ исторически прѣгледъ на азбукето ни, стр. 268. — III. Какво трѣбва да ни бѫде азбукето, стр. 277.

3. Азбукето на Българското Книжовно Дружество и г. Мушякъ 286—297

4. Изговарянето на старословѣнското ѫ и ъ въ новобългарския езикъ . . . . . 298—304

Страница

5. Български лѣтописенъ разказъ отъ края на XVII вѣкъ . . 305—320
6. Нѣколко забравени списания на Софрония Врачанскаго . . . 321—330
7. Лѣтописни бѣлѣжки отъ Разградъ 331
8. Новый церковно-славянскій памятникъ съ упоминаніемъ о славянскихъ первоучителяхъ . . . . . 332—362
9. Прѣдисловие къмъ българския прѣводъ на пространното житие на св. Климента . . . . . 363—365
10. Нѣсколько словъ объ языкѣ, народныхъ пѣсняхъ и обычаяхъ дебрскихъ славянъ . . . . . 366—424

Вступительныя замѣтки, стр. 366. — А. Замѣтки по языку, стр. 372. — Б. Замѣтки объ обычаяхъ и обрядныхъ пѣсняхъ, стр. 385.

11. Първата българска типография въ Солунъ и нѣкои отъ напечатанитѣ въ ня книги . . . . . 425—450
12. Изъ старо-българската книжнина . . . . . 451—459
13. Сказаніе о Святогорѣ и Земной Тягѣ въ южнославянской народной словесности . . . . . 460—473
14. Една забравена българска история . . . . . 474—477
15. Нѣколко бѣлѣжки за хаджи Иоакима, даскала Крчовскаго . 478—482
16. Нѣколко бѣлѣжки за триезичната солунска книга . . . . . 483—489
17. Предисловіе ко 2-му изданію сочиненія А. А. Потебни „Мысль и языкъ“ . . . . . 490—491
18. Яковъ Трайковъ отъ София и Кара-Трифунъ отъ Скопие (български книжари въ 16. вѣкъ) . . . . . 492—501
19. Мѣдно (бакърно) гумно, мѣденъ токъ въ словѣнскитѣ и гръчки умотворения . . . . . 502—529

Прѣдисловие, стр. 502. — I. Гръчки народни прѣдания за мѣдно гумно, или токъ, стр. 503 — II. Словашки, руски и сръбски прѣдания, стр. 506. — III. Български писмени и народни прѣдания, стр. 512. — IV. *Овче-поле* въ нѣкои апокрифически видѣния (на пророка Исайя, пророка Даниила и пр.), стр. 515. — V. Овчеполски и прилѣпски разкази за бакърно гумно, стр. 521. — VI. Притурки и попрaвки: А. Слово Самоилѣ пророка, стр. 525. — Б. Нѣколко бѣлѣжки за рѣчьта *ория*, стр. 527. — В. За българскитѣ титли на Константина Дѣяновъ и на други нѣкои владѣтели въ сегашна Македония прѣзъ 14. вѣкъ, стр. 527.

20. Этнографическія наблюденія А. Ф. Музыченка надъ болгарскими колонистами Ѳеодосійскаго уѣзда . . . . . 530—536
21. Български народни пѣсни и приказки . . . . . 537—567

I. Образци отъ говоритѣ: 1. Панагюрски, стр. 537. — 2. Дебърски, стр. 548. — 3. Костурски, стр. 552. — 4. Малко-Търновски, стр. 554. — II. Богомилска приказка, стр. 559. — III. Българская народная пѣсня объ освобожденіи, стр. 563.

Отдѣлъ I

Трудове по Българска църковна история

Исторически прегледъ

на

Българска-та цьрква

отъ самото ѝ начало и до днесь

Съдрьжаніе.

Страница

Прѣдисловіе 7

Глава прьва. Встжпителни бѣлежки: распространяванье-то на Христіанска-та вѣра по Балканскіи полуостровъ; учрежданье-то на Прьво-Юстиніанско-то архіепископство. Унищоженіе-то на христіанство-то и цьрковна-та наредба на Балканскіи полуостровъ чрезъ дохожданье-то тамъ на Славено-Блъгаре-тѣ, начало-то на тѣхно-то покрьстванье. Кириллъ и Методіи 9

Глава втора. Начало-то на Блъгарска-та цьрква, распра-та за нéіж между Римскіи и Константинополскіи прьвосвещенници. Наредба-та на Блъгарска-та цьрква во врѣме-то на царя Бориса 20

Глава третя. Учрежданье-то на 1-ва-та Блъгарска патріаршія и пеина-та исторія до 1018 год. Пренасянье-то на Патріаршескіи престолъ въ Охрида 32

Глава четвьрта. Погледъ врьхъ духовно-то състояніе на Блъгарскіи народъ отъ негово-то покрьстванье до 1018 год. Тріезычни-тѣ еретици; Богумилска-та ересь 41

Глава пета. Състояніе-то на Блъгарска-та цьрква отъ 1018—1186 год. . . 55

Глава шеста. Сношенія-та на царь Іоаннъ I съ папа Иннокентіи III; унія-та, за която се работѣше чрѣзъ тѣзи сношенія. Търновскіи съборъ противъ богумили-тѣ въ 1210 год. 64

Глава седма. Учрежданье-то на Търновска-та патріаршія. Крьстоносенъ походъ противъ Іоанна Асѣня. Область-та на Търновска-та патріаршія. Търновски-тѣ патріарси 78

Глава осма. Нѣколко думи за политическо-то състояніе на Блъгарія въ 2-ра-та половина на 14-тіи вѣкъ. Погледъ врьхъ внжтрешно-то състояніе на Блъгарска-та цьрква и врьхъ духовно-то Блъгарско просвѣщеніе прѣзъ Търновскіи періодъ 91

Глава девета. Отношенія-та на Константинополскіи патріархъ къмъ Търновскіи слѣдъ въстановленіе-то на Византійска-та имперія въ 1261 г. Грамота-та на Константинополскіи патріархъ Калистъ. Подсебяванье-то на Видинската область отъ Константинополскіи патріархъ. Растурянье-то на Търновска-та патріаршія 103

Глава десета. Исторія-та на Охридска-та патріаршія отъ 13-тіи вѣкъ до растурянье-то ѝ (1767 г.); отношенія-та ѝ къмъ Търновска-та, Ипекска-та и Констаитинополска-та; отъ кога тя е наченала да се именува и Прьво-Юстиніанска. По-извѣстни-тѣ отъ нейни-тѣ патріарси; нейно-то паданье и растурянье 112

Глава единадесета. Фанаріотско-то бреме въ Блъгарія. Блъгарско-то възражданье и цьрковніи въпросъ 125

Глава двѣнадесета. Исторически бѣлежки за католическа-та пропаганда между Блъгаре-тѣ; покатоличенни-тѣ Блъгаре въ Блъгарія и Австрія. Нѣколко рѣчи за протестантска-та пропаганда 139

Притурки. I. Τὰ κατὰ τὰς ἀρχιεπισκοπὰς Ἀχρίδων καὶ Πεκίου 156

II. Изводъ отъ една новонайдена Блъгарска лѣтопись 159

Прѣдисловіе.

До начало-то на нашіи вѣкъ съ исторія-та на Българска-та цьрква сѫ се занимавали токо нѣколцина духовни католически писатели, между конто особно вниманіе заслужватъ Ассемани (Calendaria Ecclesiae Universae, Romae, 1755 t. t. III, V), Пеячевичъ (Historia Serviae. Colocae, 1799) и Яковъ Колетъ (Illyrici sacri t. VIII, Venetiis, 1819). Тѣхни-тѣ трудове, обаче, съдьржатъ много или малко подробни изводи отъ Латински-тѣ и Грьцки паметници за исторія-та на Българска-та цьрква, изводи, изложени или безъ всяка критика или пакъ съ пристрастни тълкуванія. Освѣнь излишня-та католическа ревность, на тѣзи писатели е бръкало и това, гдѣто тѣ нищо не сѫ знаяли за нашенски-тѣ паметници, които токо не твьрдѣ отдавна сѫ захванѫли да се издирватъ и обнародватъ. — Въ пѡ-послѣдне врѣме захванѫхѫ и други учени, безпристрастни мѫжье, да обрѫщатъ вниманіе на нѣкои въпроси отъ наша-та цьрковна исторія и да ги разработватъ критически, основаващи се не само на Латино-Грьцки-тѣ, нъ и на нашенски-тѣ, извѣстни за сега, паметници. Пѡ-главни-тѣ отъ тѣзи учени изслѣдователи сѫ: П. Шафарикъ, С. Н. Палаузовъ, А. Ѳ. Гильфердингъ, Захаріи-фонъ-Лингенталь и др. Въ настоящіи исторически прегледъ читатели-тѣ щѫтъ се опознаѫтъ съ тѣхни-тѣ издирванія въ область-та на цьрковна-та ни исторія, тукъ съ жалость щемъ забѣлежимъ, че тѣзи плодотворни издирванія сѫ се допирали токо до твьрдѣ малко отъ исторически-тѣ сѫдби на наша-та цьрква, пѡ-вѣчето отъ които и досега сѫ оставали или съвсѣмъ непокѫтнати, или пакъ сѫ разглеждани твьрдѣ повьрхностно. Ные сме се допирали и до тѣзи още неразяснени въпроси и опитвали сме се да разяснимъ поне тѣзи отъ тѣхъ, за които сме намирали много или малко

достовѣрни свидѣтелства, а за които не се намиратъ подобни свидѣтелства, за тѣхъ сме споменували вкратцѣ и прѣдположително. Като е далече отъ всяко едно притязаніе да обнема въ себе напълно Блъгарска-та църковна Исторія, това наше списаніе е имало за главна цѣль да събере на-едно по̀-главнитѣ исторически сѫдби на Блъгарска-та църква и да ги разгледа, въ историческіи имъ редъ, до толкова, до колко-то е възможно за сега. При това ные намѣрихме за по̀-добрѣ съвсѣмъ да изоставимъ единъ твърдѣ важенъ въпросъ, а именно исторія-та на Блъгарски-тѣ мънастыре: подробно-то разглежданье на този важенъ въпросъ е възможно само съ помощь-та на нашенски паметници, а за сега сме твърдѣ оскѫдни отъ тѣхъ.—Непълнота-та на това наше списаніе давно извади други, по̀-достойни изслѣдователи на това невоздѣлано поле, и давно побуди образованни-тѣ ни съотечественници да се вематъ ревностно за издирванье-то и обнародванье-то на наши-тѣ паметници, съ които само щѫтъ могѫтъ да се разяснатъ много-то още тъмни страници, както въ гражданска-та ни, тъй и въ църковна исторія.

Правописаніе-то, за което сме се държали тукъ, въ прѣдисловіе-то си, това правописаніе ные намираме за на́й-вѣрно и най-способно да помири разногласія-та между нашитѣ писатели за този прѣдметъ. Като не сме, обаче, увѣрени щѫтъ ли тѣ го одобрѝ и прié, то въ книга-та си ные не яко много сме залягали да слѣдваме всѫдѣ него. Освѣнъ това, всичко-то наше вниманіе е было заузето съ съдрьжаніе-то на книга-та ни, а за езыкъ-тъ и́ сме се грижили само до толкова, до колкото е нужно, за да ни разберѫтъ. — Читатели-тѣ щѫтъ срѣщнѫтъ, както въ тази ни книга, тъй и въ „Погледъ-тъ“ ни, безбройно много думи, които въ разни мѣста сѫ писани разно. Като ги молимъ да ни простѫтъ това немареніе, ные имъ се вричаме за напрѣдъ да бѫдемъ по̀-исправни и отъ къмъ тази една страна. —

Тѣмже убо, отци и братіе, не клънѣте, нъ исправляюще чьтѣте.

Прага, 4/16 Іюніи 1869.

М. Дриновъ.

Глава прьва.

Встѫпителни бѣлежки: распространяванье-то на Христіанска-та вѣра по Балканскіи полуостровъ; учрежданье-то на Прьво-Юстиніанско-то архіепископство. Унищоженіе-то на христіанство-то и цьрковна-та наредба на Балканскіи полуостровъ чрезъ дохожданье-то тамъ на Славено-Българе-тѣ, начало-то на тѣхно-то покрьстванье. Кирилъ и Методіи.

Прьви-тѣ сѣмена на Христово-то ученіе сѫ посѣяни по Балканскіи полуостровъ още отъ сами-тѣ апостоли. Има преданіе, което говори, че свети-тѣ апостоли Андрей и Филиппъ сѫ обиходили и тази страна и сѫ просвѣтили тамъ мнозина съсъ Христово-то ученіе. А за св. Павелъ се за достовѣрно знае, че той е основалъ тамъ нѣколко христіански цьркви. Освѣнь посланія-та му къмъ Солуняне-тѣ и Филипписейци-тѣ,[1]) въ това ни увѣрява и повѣствованіе-то на апостолъ Лука въ 16-та глава на апостолски-тѣ дѣянія.[2]) Самъ Павелъ свидѣтелствова за това въ думи-тѣ си, които намираме въ посланіе-то му къ Римляномъ[3]): „Ꙗкоже ми ѿ Іер҃лима и ѡ҆крестъ даже до І҆ллѵ҆ріка и҆сполнити бл҃говѣствованіе хр҃тово.“ Тѣзи плодотворни сѣмена не заглѫхнѫхѫ, а паднѫхѫ на добра 2
земля и хванѫхѫ корень. Около 200 годинъ слѣдъ Р. Хр. единъ христіански писатель говори, че въ негово врѣме Евангелска-та истина, освѣнь много други страни, е была озарила вѣче и Дакія.[4]) А подъ Дакія тогава се е разумѣвала сегашната Блъгарска земля между рѣки-тѣ Морава, Тимокъ и Искръ. Окодо 304 год. во врѣме-то на 10-то-то гоненіе, което императоръ Діоклитіанъ вдигнѫ противъ христене-тѣ, ные срѣщами въ Тракія множество христене, отъ които мнозина получихѫ

---

[1]) Филипписейци-тѣ сѫ были жители на старіи, знаменитіи въ исторія-та градъ Филипни. Той се е намиралъ на мѣстото, гдѣ-то е сега село Филипе (въ Драмска-та область).

[2]) Дѣянія Св. апостолъ гл. 16, ст. 9 — 39.

[3]) Къ Римл. гл. 15, ст. 19.

[4]) Тертуліанъ, b. Chronographia, ed. Venet. 1733, p. 116.

тогава мѫченически вѣнецъ. — Всичко свидѣтелствова, че въ начало-то на 4-тіи вѣкъ имало е безчисленно множество христене и на Балканскіи полуостровъ, както и въ други-тѣ владѣнія на Римска-та имперія. — Но и тукъ, както и всѫдѣ въ онова врѣме, христене-тѣ сѫ были принѫдени да си не исказватъ вѣра-та, скрышомъ сѫ се молили и проповѣдали.— Това тежко състояніе на Христови-тѣ послѣдователи се продлъжава до 312 година, т. е. до това врѣме, когато императоръ Константинъ Великіи не само освободи Христова-та вѣра отъ всякакви гоненія, но ѫ и припозна за главна вѣра въ имперія-та си: тогава въ скоро врѣме станѫхѫ христене и други-тѣ жители на Балканскіи полуостровъ, които до тогава си остаяхѫ при своя-та стара езическа вѣра. —

Отъ врѣме-то на Константина Великаго, заедно съ друго-то устройство на Христова-та цьрква, захванѫ да се нарежда правило и цьрковно-то чиноначаліе или свещеннoначаліе (Іерархія-та). Римска-та имперія, която тогава загрѫщаше токорѣчи всичкіи по́-извѣстенъ свѣтъ, се раздѣляваше на много малки области, кои-то по латински се наричахѫ провинціи, 3 и по грьцки епархіи. — Въ всяка една епархія се постави по единъ цьрковенъ надзиратель, кой-то трѣбаше да наглежда цьрковни-тѣ работи въ епархіята си. Такива надзиратели се нарекохѫ архіепископи или митрополити. Тѣ пакъ поставяхѫ отъ своя страна надзиратели въ по́-главни-тѣ градове на епархіи-тѣ си, надзиратели, кои-то трѣбаше да зависѫтъ отъ тѣхъ и се наричахѫ просто епископи или пакъ хорепископи. Епархіални-тѣ митрополити или архіепископи трѣбаше такожде да бѫдѫтъ подчинени на други по́-главни отъ тѣхъ свещеннoначалници, кои-то не бѣхѫ подчинени никому, а се считахѫ глави на Вселенска-та Христова цьрква и на прьво врѣме се нарекохѫ по грьцки екзархи, или по латински примаси. По́-прьви-тѣ отъ тѣзи автокефални (самовластни) свещеннoначалници на 4-тіи вселенски съборъ въ Халкидонъ (451 год.) почетохѫ се съ особенно званіе патріарси; то бѣхѫ: Римскіи, Константинополскіи, Александрійскіи, Антіохійскіи и Іерусалимскіи.— Тѣ всички-тѣ имахѫ еднаква власть, единъ другому не бѣхѫ подчинени, считахѫ се равни блюстители на Вселенска-та Христова цьрква, за добро-то на коя-то тѣ трѣбаше съ общи

сили да се грижѫтъ.[5]) — Отъ 587 год. Константинополскій патріархъ захванѫ да се титулира вселенски (οἰκουμενικός). Римскій патріархъ (папа), кой-то се побоя да не бы чрезъ това Константинополскій да заиска да растури равенство-то на патріаршески-тѣ престоли, протестира противъ това нововведеніе. Императоръ Маврикій му написа да не се бои, защо-то това званіе се дало на Константинополскій пръвосветитель само като една честь, прилична за единъ патріархъ, който сѣди въ царствующій градъ. Само за това, а не съ нѣкаква мысль за подчиненіе нему други-тѣ патріарси.

Епархіи-тѣ на Балканскій полуостровъ въ църковенъ изгледъ не зависѣхѫ всички-тѣ отъ единъ патріархъ, а бѣхѫ раздѣлени между двама: между Константинополскій и Римскій. На Римскій бѣхѫ подчинени епархіи-тѣ, които се намирахѫ въ сегашни-тѣ области: Тессалія, Епиръ, Македонія, [Срѣдиземна Дакия, Софийска, Нишска[6])], Албанія и въ сегашни-тѣ Срьбски земли. А сегашна-та Тракія и собственна Блъгарія се подчинявахѫ на Константинополскій. 4

Тъй се нареди испрьво църковно-то управленіе на Балканскій полуостровъ, но то не можи дълго да вѣкува въ този си видъ. — Въ 5-тій вѣкъ слѣдъ Р. Христово, во врѣме-то на преселванье-то на народи-тѣ, Римска-та имперія трѣбаше съвсѣмъ да се превърне. Западната ѝ половина паднѫ въ рѫцѣ-тѣ на варваре-тѣ, които направихѫ тамъ нѣколко нови царства, а пакъ источна-та, макарь и да се удрьжа, претегли обаче голѣмо разореніе отъ Вестъ-Готи-тѣ, Хунни-тѣ, Остъ-Готи-тѣ и отъ други още свирѣпи варваре. Цѣли провинціи на Балканскій полуостровъ запустяхѫ отъ тѣхни-тѣ разоренія, много

---

[5]) [Испърво патриаршески прѣстоли бѣхѫ три: Римский, Александрийский и Антіохійский. Най-древне указание за това се намира въ 6 правило на първий вселенский съборъ. 7-мото правило на сѫщий съборъ дава патриаршеско достоинство на Іерусалимский епископъ. На 2-рий вселенский съборъ правило 111 дава патриаршеско достоинство и на Константинополский:

„Константинопольскій епископъ да имѣетъ преимущество чести по Римскомъ епископѣ, потому что градъ оный есть новый Римъ.“

28 правило на четвъртий вселенский съборъ подтвърждава патриаршеското достоинство на Костантинополский патриархъ. — Книга Прав. С. П. Б. 1839. Рус. вѣстникъ, 1870, Іюнь, 683—4.]

[6]) [Виж. отвѣтното писмо папы Николая I къ Михаилу III отъ 25 сент. 860, гдѣ представлялъ себя рѣшить о возведеніи Фотія (25 декабря 857) потомъ, когда получитъ точнѣйшія извѣстія по этому дѣлу, проситъ о подчиненіи ему снова митрополита Солунскаго съ епархіями Епира, Иллиріи, Македоніи, Дакіи и Мизіи, епархіи Калабріи и Апуліи, митрополита Сиракузскаго со всею Сициліею и возвратить отнятыя нѣкогда помѣстья (?) римскаго престола. Арсеній, Лѣтопись церковныхъ событій, С. П. Б. 1880, стр. 316, s. a. 859.]

градове погинѫхѫ и бѣдохѫ разсипани до дъно. И когато този разорителенъ ураганъ поутихна на нѣколко врѣме, Източно-Римско-то или Византійско правителство наченѫ пакъ да попотяга разглобенни-тѣ си области и отъ ново да въдворява въ тѣхъ гражданска и църковна наредба.[7]) Съ особно стараніе е работилъ за това нѣщо императоръ Юстиніанъ I, който царува отъ 527 до 565 г. Той не само че потегнѫ и украси съ нови зданія много отъ растурени-тѣ по Балканскій полуостровъ градове, но още въздигнѫ и много нови, между които е былъ и градъ-тъ Прьва Юстиніана, който Юстиніанъ направи въ мѣсто-то на свое-то рожденіе.[8]) — Съсъ съгласіе-то на всички-тѣ главни прьвосвещенници или патріарси Юстиніанъ учрьди въ този градъ ново архіепископство, комуто подчини епархіи-тѣ: Дакія (Mediterranea et Ripensis), Втора Мизія, Дарданія, Превалитана, Македонія и една часть отъ Панноніа.[9])

---

[7]) [Byz. Zeitschrift I B., 3—4 Heft, 1892. L'Illyricum écclésiastique, L. Duchesne. — Списки архіерейскихъ каоедръ: Παλαιὰ τακτιτὰ, когда Илирикъ (былъ) влѣ Константинопольскаго діоцеза, и Νέα τακτικὰ приблизительно съ 900 г. (Льва Мудраго). — Статья Gelzer'a въ Jarbuch f. protestant. Theologie, t. II.

Во время Notitia dignitatum: Illyricum occidentale съ Сирміумомъ зависѣлъ отъ praefectus praetorio Italiae, Africae et Illyrici. — Illyricum orientale съ Солунью отъ praefectus pr. Illyrici.

Въ 424 или въ 437 г. Западный Илирикъ присоединенъ къ восточному (По 11-ой новеллѣ Юстиніана 14 Апрѣля 535 г., изъ Сирміума столица де перенесена въ Солунь вслѣдствіе нашествія Аттилы). — Со времени Θеодосія I, по Дюшену, папа де передалъ Солунскому (митрополиту) высшее управленіе епископства Илирика, что де продолжалось до 484 год. Въ теченіе этого времени Константинопольская церковь два раза оспаривала при Аттикѣ и Проклѣ власть Рима надъ Илирикомъ. По проискамъ Аттика изданъ законъ 421 г. При Проклѣ обнародванъ кодексъ Θеодосія, въ которомъ былъ помѣщенъ и этотъ законъ, но папы де успѣли удержать свои права до 484 г. — Въ схизмѣ по поводу ἑνωτικον-а патріарха Акакія 484—519 г. Солунь дѣйствовалъ съ Византіею, за что де папы отняли у него намѣстничество и стали де непосредственно управлять Илирикомъ. Папы Геларій и Симмахъ прямо сносятся съ епископами Дарданіи, папа Анастасій II тоже съ Лихнидскимъ епископомъ въ Новомъ Эпирѣ. — Императоръ Анастасій, разгнѣванъ за общеніе Эпира съ Римомъ, потребовалъ въ Константинополь епископовъ Никополи, Сардики, Ниса и Панталіи. — NB. Не сами ли явились туда, спасаясь отъ варварскихъ нашествій? — Сорокъ епископовъ Илирика, недовольныхъ сближеніемъ Солунскаго митрополита съ Константинопольскимъ патріархомъ Тимофеемъ, заявили о разрывѣ съ нимъ и о вступленіи въ общеніе съ Римомъ. А всетаки Солунь продолжалъ пользоваться прерогативами, на что указываетъ 11-ая новелла Юстиніана 535 года.—Срв. у Соколова, Изъ древней исторіи болгаръ, С. П. Б. 1879, стр. 111—117.]

[8]) Прьва-Юстиніана не е била на мѣсто-то на сегашна Охрида. Тамъ въ онова врѣме се намираше други единъ градъ Lychnidus. Най вѣрно-то мнѣніе за положеніе-то на Прьва-Юстиніана е това, че тя се е намирала нѣгдѣ въ Кюстендилско-то [Скопско] окржжіе или на сжщото мѣсто, гдѣто е сега Кюстендилъ. [NB. Въ статията на Кънчова, напечатана въ П. Сп. кн. 55—56 (1898 г.), за „Скопия“, гдѣто се привежда мнѣнието на Еванса, че въ Скопия била Прьва Юстиніана.]

[9]) За положеніе-то на тѣзи области виж. въ Погледъ врьхъ произхождение-то на Българскія народъ. — Съчиненія на М. Дриновъ. София, 1900, т. I, стр. 9—10.

На новопоставенніи Прьво-Юстиніански архіепископъ даде се право да има най-висока духовна власть въ поменжти-тѣ области, да поставя въ тамошни-тѣ епархіи епископи и митрополити, а самъ да се избира отъ съборъ-тъ на митрополититѣ си, и да нѣма надъ него никаква власть други нѣкой Іерархъ (primum habere honorem, primam dignitatem, summum sacerdotium . . . . . A venerabili suo concilio metropolitanorum ordinari sancimus . . . . . nulla penitus Thessalonicensi episcopo nec ad hoc communione servanda). [10]) Римскіи прьвосвещенникъ, комуто до тогава бѣхж подчинени тѣзи епархіи,[11]) испрьво се е противялъ на това Юстиніаново учрежденіе, чрезъ което се намаляваше негова-та власть, но испослѣ и той трѣбаше да го припознае. [12]) И тъй Прьво-Юстиніанско-то архіепископство е было съвсѣмъ самовластно, автокефално. Освѣнь горѣречено-то свидѣтелство, което ные приведохме отъ 11-та-та Юстиніанова новелла, чрезъ коя-то то быде подтвьрдено въ 535 год., това го подтвьрдява друга една Юстиніанова новелла, издадена въ 545 год., сирѣчь, десеть години слѣдъ прьва-та. — Въ неж между друго се говори, че Прьво-Юстиніанскіи архіепископъ трѣба да има такава власть въ подчинни-тѣ нему епархіи, каква-то има Римскіи тронъ надъ свои-тѣ (καὶ ἐν ταῖς ὑποκειμέναις αὐτῷ ἐπαρχίαις τὸν τόπον ἐπέχειν τοῦ ἀποστολικοῦ Ρώμης θρόνου). [13]) 6

---

[10]) Novella XI отъ 535 год.

[11]) Тѣ до тогава се управлявахж отъ Солунскіи митрополитъ, който се считаше папски викаріи.

[Кодексъ Юстиніана, изд. въ 534 г., содержитъ законъ Ѳеодосія II (421 г.) о подчиненіи Иллирика Константинополю. Изъ этого Дюшенъ бредитъ, что Юстиніанъ возстановилъ власть папы надъ Иллирикомъ послѣ изданія кодекса, т. е. послѣ 534 г. — А ниже онъ доказываетъ, что раньше.]

[12]) Nach längeren Verhandlungen hat derselbe jedoch seine Zustimmung ertheilt. Beiträge zur Geschichte der bulgar. Kirche, Zachariae von Lingenthal, 1864, стр. 7.

[13]) Novella CXXXI c. 3 — Юліанъ (Epit. novel. c. 508) превожда на латински тѣзи думи тъй: . . . . . eadem jura super eos habet, quae papa Romanus habet super episcopos sibi suppositos. Но има много католически писатели, които ги разбиратъ съвсѣмъ наопаки и искарватъ, че съ учрежданье-то на Прьво-Юстиніянско-то архіепископство папски-тѣ правдини на Балканскіи полуостровъ не сж се были прекжснали, защо-то Прьво-Юстиніанскіи архіепископъ е былъ ужь намѣстникъ папски! — Виж. Пеячевича, Historia Serviae, p. 45.

[Послѣ 30-лѣтняго съ небольшимъ управленія своєю церковью, на правахъ автокефальнаго архіепископа, предстоятель церкви Первой Юстиніаны является снова подчиненнымъ римскому папѣ іерархомъ: въ письмахъ папы Григорія Великаго (Двоеслова) мы видимъ его въ званіи намѣстника папы, коимъ онъ утверждается на престолѣ. Отъ папы же онъ получаетъ pallium и наконецъ подвергается папскому суду и даже запрещенію. Р. Вѣстникъ, 1870, Іюнь, 688. Филиповъ.]

Нъ и на тази наредба не бѣше рѣчено да вѣкува твърдѣ много. Около 100 годинъ слѣдъ смърть-та на Юстиніана, новоучреленно-то отъ него архіепископство трѣбаше съвсѣмъ да исчезне отъ лице-то на земля-та, и да исчезне заедно съ орѣдѣло-то си стадо, заедно съсъ църкви-тѣ, които се намирахѫ подъ неино-то управленіе. Това се случи, защо-то по онова врѣме отъ къмъ Дунава дотече новъ народенъ порой, който като потопи прѣжни-тѣ жители на епархіи-тѣ ѝ, насели ги съ нови племена, които не познавахѫ Христова-та вѣра, бѣхѫ още езычници. — Тѣ испогубихѫ или изгонихѫ и послѣдніи остатъкъ отъ древни-тѣ жители на тѣзи области, развалихѫ църкви-тѣ имъ, разсыпахѫ до дъно много градове, между които бѣ и Прьва Юстиніана, гдѣ-то се намираше сѣдалище-то на Прьво-Юстиніанскіи архіепископъ. Тѣзи губители на Византійска-та власть на Балканскіи полуостровъ, разорители на прѣжни-тѣ му жители и на Юстиніанови-тѣ наредби, тѣ бѣхѫ наши-тѣ прадѣди, Славено-Блъгаре-тѣ.[14])

7 Отдавна, още отъ 5-тіи вѣкъ, минувахѫ Славено-Блъгарски дружини и родове на Балканскіи полуостровъ, за да си трьсѫтъ тамъ добри жилища за поселванье, но тѣзи имъ минуванія не бѣхѫ тъй бурни и не правѣхѫ особенно нѣкакво сметеніе. Нъ отъ 6-тіи вѣкъ тѣ захванѫхѫ да минувѫтъ тамъ съсъ голѣми и силни дружини и правѣхѫ плѣнъ и пожаръ, гдѣ какъ заминехѫ. Въ 6-тіи и 7-міи вѣкъ, тѣ напълнихѫ почти всичкіи Балканскіи полуостровъ и го имахѫ цѣлъ въ рѫцѣ-тѣ си, отъ Дунава даже до Адріатическо-то море и до Архипелагъ-тъ, а въ слѣдующіи вѣкъ тѣ заехѫ или, както казва императоръ Константинъ Багрянородніи, ославенихѫ всичка Еллада и Пелопонесъ[15]) и расширихѫ свои-тѣ жилища даже до Средиземно-то море. — Като езычници, то се разумѣва, че тѣ сѫ искоренявали Христово-то ученіе въ тѣзи мѣста, а заедно съ него гинѫла е и църковна-та наредба. — Епархіи-тѣ на Прьва Юстиніана съвсѣмъ се опоганихѫ отъ тѣхъ, а тъй исто и много епархіи, които бѣхѫ подчинени на Константинополскіи патріархъ.

---

[14]) За политическо-то състояніе на Балканскіи полуостровъ въ това врѣме и за преселванье-то тамъ на наши-тѣ праотци, Славено-Блъгаре-тѣ, виж. въ списаніе-то: Погледъ врьхъ происхожданье-то на Блъгарскіи народъ и начало-то на Блъгарска-та исторія. — Съчиненія М. С. Дринова, София. 1909, т. I, стр. 7—30.

[15]) Const. Porphyr. De them. II, 6: ἐσκλαυώθη πάσα ἡ χώρα καὶ γέγονε βάρβαρος.

Като се утвърдихѫ добрѣ въ ново-то си отечество, наши-тѣ прадѣди направихѫ тукъ и едно ново силно царство подъ име Блъгарско. Но това царство се състави само отъ тѣзи Славенски племена, кои-то ся поселихѫ между Дунава и Балканъ-тъ, въ Македонія и въ Сѣверна-та половина па днешна Тракія. Много други отъ тѣхни-тѣ братіе, а именно тѣзи, конто се заселихѫ въ Епиръ, Тессалія, Еллада и Пелопонесъ, не се съединихѫ съ това царство, и малко по малко дохождахѫ подъ власть-та на Константинополски-тѣ императори, конто заедно съ това ги обрѣщахѫ, по лека лека, въ Христова-та вѣра.

И тъй въ начало-то на 9-тіи вѣкъ Славено-Блъгаре-тѣ на 8
Балканскіи полуостровъ се дѣлѣхѫ на двѣ половини: една (по́-голѣма-та) съставяше едно особенно царство, предъ което треперяше Константинополскіи императоръ и му плащаше данъкъ, а пакъ друга-та, която живѣеше вънъ отъ предѣли-тѣ на това царство въ старо-Грьцки-тѣ области, бѣше вѣче по́-вѣчето подчинена на имперія-та.

Между подирни-тѣ, сирѣчь, между подчиненни-тѣ Византіи Славено-Блъгаре твърдѣ рано е захванѫло да се распространява Христіанско-то ученіе. Още въ 6-тіи вѣкъ ные намираме въ Византійска-та имперія отъ тѣхъ не само много чиновници и знатни полководци, но такожде и много свещенници и други духовни лица, и даже двама императора, а именно, Юстинъ и сестриннін му сынъ Юстиніанъ (Управда).[16]) А въ 766 год. на 16 Ноември́я и па вселенскіи патріаршески престолъ се въскачи единъ отъ тѣзи Славено-Блъгаре. Той бѣше патріархъ Никита (Νικήτας ὁ ἀπὸ Σθλαβῶν), който дрьжеше съ иконоборецъ-тъ Константинъ Копронимъ.[17]) — Отъ тѣзи Славено-Блъгаре излѣзе и императоръ-тъ Василіи Македонскіи, който отъ простъ селепинъ достигнѫ да стѫпи на Византійскіи прѣстолъ и станѫ родоначалникъ на знаменита-та Македонска династія.[18])

Това бѣше само голѣмо зло за тѣзи още отъ 7-міи вѣкъ покрьстени Славене, че тѣ си нѣмахѫ още свое писмо и принѫдени сѫ были да слушѫтъ слово-то Божіе на чуждъ езикъ,

---

[16]) Думитѣ: „и даже . . . . (Управда)“ сѫ задраскани съ моливъ въ Дриновия екземпляръ.

[17]) Теофанъ, Кедринъ, Гликъ, Зонаръ, Никифоръ патріархъ. У Стрит. II, 80.

[18]) Погледъ врьхъ происхожданье-то на Блъгарскіи народъ. — Съчинения, т. I, стр. 36—38.

на грѣцки. Отъ това прости-тѣ, които не сѫ разбирали този
езикъ, макаръ и да сѫ се наричали христене не сѫ могли
9 да разберѫтъ, що е Христово-то ученіе. — А пакъ тѣзи, които
се изучвахѫ да четѫтъ, пишѫтъ и да говорѫтъ по грѣцки,
лесно сѫ захвѣргали майчиніи си езикъ, оставяли сѫ и на-
родно-то си име, и сѫ се губили въ Римско-Византійскіи еле-
ментъ, пріемали сѫ негово-то названіе, Ρωμαῖοι, като го сѫ
считали, „по заблужденіе-то на онова врѣме“, за по-
благородно.

Живъ примѣръ на това сѫ императори-тѣ Юстиніанъ
(Управда) и Василіи Македонскіи. Прьвіи се е родилъ отъ
Славено-Блъгарски родители Истокъ и Бѣгленица, вторіи
такожде е былъ отъ едно Славено-Блъгарско село Бѣлипра
и исто отъ Славено-Блъгарски родъ.[19]) Но исторія-та не знае,
нито за единъ-тъ, нито за другіи да си сѫ помнили родъ-тъ.[20])
Това зло се продлъжава много врѣме, и то е причина-та,
гдѣ-то Славено-Блъгаре-тѣ въ Епиръ, Тессалія, въ Еллада и
Пелопонесъ сѫ се малко по малко намалявали, а пакъ тѣзи,
които си сѫ чували родъ-тъ и езикъ-тъ, макарь и да сѫ были
вѣче покрьстени, оставали сѫ въ невѣжество, защо-то тоуждиимъ
ѩзыкомъ слышѫще слово, ѩко мѣдна звона гласъ
слышите.[21])

Въ такова положеніе се намирахѫ подчиненни-тѣ на
Византія Славено-Блъгаре, когато нихни-тѣ братье, които влѣ-
зохѫ въ съставъ-тъ на Блъгарско-то царство, длъго врѣме още
дрьжахѫ неприкосновенна вѣра-та на свои-тѣ предци, къснѣехѫ
въ езычество-то. Тѣ, като съставихѫ една силна дрьжава, не
само че съвсѣмъ отблъснахѫ отъ себе Византійско-то вліяніе,
но още и съ голѣма лютость свирѣпствовахѫ противъ Визан-
тійска-та имперія, коя-то едвамъ що не разсипахѫ съвсѣмъ.
10 Христіанска-та вѣра тѣ не сѫ трьпѣли въ царство-то си и
съ голѣма жестокость сѫ постѫпяли съ Византійски-тѣ под-
данници (христене), които сѫ вземали въ плѣнъ. — Съ особна
лютость сѫ свирѣпствували противъ христене-тѣ царь Кру-
мови-тѣ наслѣдници: Цоко и Мортагонъ (Омортагъ). За

---

[19]) Въ Дриновия екземпляръ вм. думитѣ: „Живъ . . . . Славено-Блъгарски
родъ“, се чете: „Живъ примѣръ на това императоръ Василіи Македонскіи, който
е билъ отъ едно Славено-Блъгарско село и отъ Славено-Блъгарски родъ“. Всичко
друго е заличено съ моливъ.

[20]) Виж. Погледъ врьхъ происхожданье-то на Блъгарскія народъ. — Съчи-
нения, т. I, стр. 38.

[21]) Блаженнаго учителя нашего Константина философа слово.

Цоко находимъ въ единъ старъ Блъгарски ржкописъ слѣдую-
це-то свидѣтелство.“ „Цокь безбожныи сьбра вся хр҃тиꙗны
и ꙗть ꙗ, воѥводы попы и диꙗконы и простцѫ, понѫди нх
ѡбрьщися хр҃тиꙗньст҃ва, не оубо бѣшѫ Бльгаре хр҃тиꙗне, и
не повинѫвшемьсѧ, ѡвы оусѣкнѫшѫ, ѡвы же различно мѫчивь
и немл҃тивно оубиѥни бышѫ.[22]) — За гоненіе-то на христене-
тѣ отъ Мортагона имаме доста много свидѣтелства отъ Визан-
тійски-тѣ лѣтописци. Между много-то мѫченици, които постра-
дахѫ отъ Мортагона, сѫ были и: Адріанополскіи епископъ
Мануилъ, [23]) Дебелтскіи Георгіи, Никейскіи Левъ, свещенници
Гавріилъ, Сіоній и Пародъ и проч.

Въ такава умственна и духовна тьмнотія длъго врѣме сѫ
живѣли на Балканскіи полуостровъ не само езически-тѣ Сла-
вене въ Блъгарско-то царство, но и покрьстенни-тѣ, подъ
Византійска-та власть. „И тако бѣхѫ, казва нашіи Черно-
визецъ Храбръ, многа лѣта. — Потомже человѣколюбецъ
Богъ, строѫи всѣ, и не ѡставлѣѫ человѣча рода безь разоума,
ѫ вся къ разоумоу приводѧ и спасению, помиловавъ родъ
Словеньскъ посла имь свѧтаго Кѡнстантина философа, нари-
даемаго Кирила, мѫжа праведна и истинна и сътвори, имь
писмена и осмь, ѡва ѹбѡ по чиноу Гръчьскыхь писменъ,
ка же по Словѣнстей рѣчи.[24]) — Този просвѣтитель на Сла-
венскіи родъ и братъ его Меѳодіе излѣзохѫ отъ Маке- 11
донски-тѣ Славене, които се намирахѫ тогава подъ власть-та
на Византійска-та имперія, и, както видѣхме, отъ одавна бѣхѫ
христене.[25]) — Тѣ бѣхѫ „родомъ Селуняпина,“ свидѣтел-
ствова за тѣхъ Императоръ Михаилъ III, „да Селоунꙗне все

---

[22]) Синаксарь, писанъ въ 1340 год. виж. О Славянскихъ рукописяхъ В. И.
Ламанскаго, стр. 110. — За Цоко виж. Раича Истор. Слав. нар. I, 374.

[23]) У Stritter-а III, 563 squ.

[Вж. Конст. Багрянороднаго объ обращеніи Болгаръ до Бориса Vita Basilii.—
умерщвленіи Мануила и иныхъ многихъ. О томъ же Кедринъ, Куропллатъ и
нара. — Въ сказаніе Ѳеофилакта о Тиверіупольскихъ мученикахъ (Патрологія
ния t. CXXIV, p. 191.) о плѣнномъ Кинамонѣ и объ обращеніи имъ сына
ртагона (Омбритага) Епработа.]

[24]) О писменехъ вж. Іоаннъ Ексархъ Болгарскіи, Калайдовича 1824 год.
II. Б., стр. 199.

[25]) [Стари чешски книги такожде свидѣтелствоватъ за св. Кирилла, че
ѣди да иде въ Моравія, апостолствувалъ е въ Българія . . . . Za těchž časow
nikl jeden boži muž jmenem Quirillus, jenžto do tè wlasti, ježto Bulgaria slowe.
šed, ten lid, na křestánsku wieru obrátil; a potom do Morawy přišed, ten lid
té Morawský k bohu obrátil . . . . . — Žiwot sw. Kyrilla . . . . въ рукопись
срѣдата на XIV в. — Wybor, I, 307].

чисто Словеньскы бесѣдоуютъ".[26]) На́й голѣма-та тѣхна заслуга не е, гдѣто тѣ обрънѫхѫ въ Христова-та вѣра милліони езы-чески Славене, но въ това, че тѣ съставихѫ писмена-та Сла-венски, преведохѫ по́-вѣчето богослужебни книги на Славенски езыкъ, който чрезъ това станѫ писменъ езыкъ . . . .

Въ коя година тѣ направихѫ това велико, безцѣнно из обрѣтеніе? Аще въпросиши въ кое врѣмѧ, казва Чернори зецъ, то вѣдѧть и рекѫть: ꙗко въ врѣмена Михаила Цар Грьчьскаго, и Бориса кнѧза Блъгарскаго и Растица кнѧз Морска, и Коцела кнѧза Блатенска, въ лѣта же ѿ създани въсего мира ҂ѕт҃ѯг, т. е. въ 855 г. отъ Р. Хр. — Не щеше д има никакво съмнѣніе, че именно въ тази година сѫ изнамѣ рени Славенски-тѣ писмена, ако да бѣше се съхранило то число вѣрно, т. е. тъй, ка́кто е было записано отъ Черноризц Храбра, който е писалъ во время оно, когато сѫ были оп живи иже сѫть видѣли ихъ (Кирилла и Методія). — Н защо-то негово-то списаніе о Писменехъ е дошло до нас въ нѣколко рѫкописи, писани въ разни врѣмена и отъ разн писачи, и въ една отъ тѣхъ вмѣсто число-то 6363 год. сто друго едно, то се ражда съмнѣніе: да ли и въ този рѫкопис отъ който приведохме горно-то свидѣтелство, да ли и негов преписвачъ не е побръкалъ това число? — По причина н това съмнѣніе, много учени сѫ се трудили да изслѣдѫтъ то въпросъ, и доходили сѫ къмъ разни заключенія. Ные находи
12 за най вѣрно отъ тѣхъ заключеніе-то на О. М. Бодянска, който е употребилъ много врѣме и голѣма ученность на този въпросъ. То е, че Славенски-тѣ писмена сѫ изобрѣте въ 862 год.[27]).

Мнозина доказватъ, че Славенски-тѣ прьвоучители сѫ бы отъ Грьцки родъ. Не му е мѣсто-то да се пущаме тука ъ подробни изслѣдованія за този въпросъ, а ще приведемъ са о нѣколко свидѣтелства, че тѣ сѫ Славене, и именно отъ Бл-гарски-тѣ Славене.

1) Свидѣтелство-то на Императора Михаила, който ка а, че тѣ сѫ были отъ Солунь, който въ онова врѣме е былъ а-

[26]) Въ Паннонско-то житіе на Св. Методія. [Шафарикъ, Památky, гл V, стр. 4.]

[27]) О времени происхожденія Славянскихъ письменъ, Москва 1855 [Въ единъ срьбски наметникъ се говори: Методие и Кириль философъ . . . . изъ Єлинскагѡ на Славꙗнски ꙗзикъ предложи и азбꙋчна слова написа и предаде ла-вѧномъ оучитисѧ иже бысть въ лѣто ѡ҃ѯз҃ (867). Родословіе серб. царей, Гласн 1867, IV, 232.

селенъ само съсъ Славене. — Солуняне бо вьси чисто словеньскы бесѣдуютъ.

2) Чистота-та и глѫбина-та на Славено-блъгарскіи езикъ въ написанни-тѣ отъ тѣхъ книги. И на сегашно врѣме, когато има толкова леснини за изучванье-то на Славенскіи езикъ, мѫчно е за единъ грькъ да го изучи до такова съвършенство, а камо ли пакъ въ 9-тіи вѣкъ, когато нито грамматики, нито словаре, нито пакъ славенски букваре не е имало.

3) Въ едно старо житіе на св. Кириллъ се пише: съ преподобныи отецъ нашь Кириллъ рожденїемъ бысть отъ Сел҃на града, родомъ съ Болгаріи.[28]) [Въ друго едно четемъ: (Кирилъ) ѿчьство имѣше трѣславныи и великы Солоунь . . . родомь сыи блъгаринъ . . .][29]). Въ похвално-то слово св. Кириллу отъ Климента четемъ: . . . . и весь церковныи законъ прѣложиша, отъ Греческа въ свой имь ѧзыкъ предаста.

4) Още въ 17-тіи вѣкъ единъ Русинъ (Арсеній Сухановъ) е слушалъ на Света гора едно преданіе, че св. Кириллъ и Методіи сѫ были родени отъ отца Болгарина и матери Грекини.[30])

---

[28]) Извѣстія 2-ое Отд. Академіи наукъ т. VI, вып. 5.

[29]) [Львовскіи прологъ отъ XV в. вж. Науковый сборникъ за 1865 год., стр. 275. — N. В. Чтенія Импер. Общ. Исторіи, 1869, кн. II, отд. III, стр. 314.]

[30]) Службы св. Славянскимъ апостоламъ, Професcора В. И. Григоровича, стр. 99. [Вж. притурка II.]

13

Глава втора.

Начало-то на Блъгарска-та цьрква, распра-та за неѭ между Римскіи и Константинополскіи прьвосвещенници. Наредба-та на Блъгарска-та цьрква во врѣме-то на царя Бориса.

Ные видѣхме, че още въ 6-тіи вѣкъ е имало доста Славено-Блъгаре покрьстени; тѣхній брой отъ година на година се е умножавалъ, тъй що-то къдѣ начало-то на 9-тіи вѣкъ почти всички-тѣ Славено-Блъгаре въ Южна Македонія, въ Тессалія и Епиръ, а отъ части въ Еллада и Пелопонесъ сѫ были вѣче христене. Но като нѣмахѫ още никакви свои книги, нито пакъ свое писмо, и принѫдени сѫ были да слушѭтъ Богослуженіе-то си по грьцки, тѣ не съставяхѫ особна цьрква, а се считахѫ между духовно-то стадо на Грько-Византійската цьрква. — Блъгарска-та цьрква се появи само въ срѣда-та на 9-тіи вѣкъ. — Въ 861 год.[1]) Блъгарскіи царь (гех) Борисъ прія Христова-та вѣра и, като ѭ припозна за главна вѣра въ царство-то си, повели на бояре-тѣ си и на всичкитѣ си поддани да ѭ пріемѭтъ и тѣ. — Само тогава, кога се покрьстихѫ тѣзи Славено-Блъгаре, които съставяхѫ особно политическо тѣло, само тогава можи да се поеви и Блъгарска-та цьрква.[2])

14 Случи се тъй, що-то Блъгарска-та цьрква се поеви въ такова врѣме, когато въ Вселенска-та Христова цьрква бѣше

---

[1]) Въ тази година относѭтъ покрьстванье-то на Бориса по-вѣче-то учени, като на пр.. Шафарикъ, О. М. Бодянски, С. Н. Палаузовъ, А. Ѳ. Гильфердингъ и пр.

Assemani (Cal. Eccl. Universae, Римъ, 1755, III, p. 120) доказва, че Борисъ се е крьстилъ въ 865 г.

Ученіи професоръ Лавровскіи показва пакъ на 864 г. — Вж. Кириллъ и Меѳодіи, Харьковъ, 1863, стр. 87 и слѣд.

[Бодянскій, принимая годъ 861, смотритъ на всѣ католическія свидѣтельства, говорящія о 865 годѣ, какъ на продуктъ тенденціи, а можетъ быть незнанія. Доводы не совсѣмъ основательные. О Фотіевомъ свидѣтельствѣ повидимому не знаетъ.

Енгель, въ примиреніе этихъ двухъ мнѣній, допускалъ, что Борисъ крестился два раза: 861 и 865 г.

Дюмлеръ (Ueber die Südöstlichen Marken, 80—82) отстаиваетъ 865 г.]

[2]) Ные считаме не нуждно да излагаме подробно Исторія-та на царь Борисово-то покрьстванье и на негови-тѣ старанія за покрьстванье-то на Блъгарско-то царство. За този предметъ имаме на Блъгарски езыкъ доста подробни списанія. [Бурмова].

избухнала една прискърбна распра, распра, която не можи да не закачи и новоявленна-та Блъгарска църква. Поради това ные трѣба да кажемъ нѣколко рѣчи за нея.[3])

До онова врѣме главни-тѣ свещенноначалници, сирѣчь, патріарси-тѣ, се считахѫ равни по между си като еднакви духовни глави на Христово-то стадо. Нѣмаше по между имъ ни единъ, който да имаше по́-голѣма власть отъ други-тѣ или пакъ нѣкаква-си правдина надъ тѣхъ. — Всеки управляваше подчинени-тѣ нему църкви самовластно, а кога се явяваше нѣкакъвъ общъ за всички-тѣ въпросъ, тѣ се сбирахѫ на съвѣщаніе, рѣшавахѫ го съборнѣ. — Но въ 9-тіи вѣкъ Римскіи патріархъ съсъ свое-то чрезмѣрно властолюбіе растури това духовно равенство между патріарси-тѣ, и заедно съ това расклати духовно-то единство въ Вселенска-та църква. — Папа Николай I, който сѣдя на Римскіи патріаршески престолъ отъ 858 до 867 г., изъяви притязанія, че Римскіи патріархъ има врьховна власть надъ Вселенска-та църква и че негови-тѣ рѣшенія имѫтъ по́-голѣма сила отъ рѣшенія-та на други-тѣ патріарси, макаръ бы ще и отъ събори-тѣ. Като исказа такива притязанія, Николай поиска отъ други-тѣ патріарси да го припознаѫтъ за свой глава и безпрекословно да се подчинявѫтъ на негови-тѣ повелѣнія. — Освѣнь тѣзи властолюбиви притязанія, Николай припозна новъ единъ догматъ въ Христово-то ученіе, догматъ, съвсѣмъ противенъ на Евангелска-та истина, сирѣчь, че Духъ Свети происходи не само отъ Бога-Отца, но и отъ Бога-Сына (filioque). Николай искаше отъ Въсточни-тѣ патріарси да пріемѫтъ и тѣ този догматъ, а такожде и други нѣкои измѣненія, които Римска-та църква бѣше направила въ съборни- 15
тѣ и апостолски постановленія и църковни обряди.

На Константинополскіи патріаршески престолъ сѣдѣше тогава знаменитіи съсъ своя-та ученность патріархъ Фотій. Той возстанѫ противъ властолюбіе-то Николаево и противъ пововведенія-та на Римска-та църква, и ги изобличи съсъ свое-то пламенно слово, като показа тѣхно-то противурѣчіе съ апостолски-тѣ и съборни постановленія. Отъ-това се вдигнѫ голѣма распра между тѣзи двама патріарси, които освѣнь

---

[3]) [Photius, Patriarch von Constantinopel, sein Leben, seine Schriften und das griechische Schisma, von D-r Hergenröther, професоръ Вюрцбургскаго университета. I. B., Regensburg, 1867.

Костомарова, Патріархъ Фотій и первое раздѣленіе церквей. Въ Вѣстникѣ Европы. 1868, январь. февраль.]

гдѣ-то недостойно обличавахѫ, нъ още и проклинѫхѫ, афоресвахѫ единъ другиго. [4])

Въ такова прискърбно въ исторія-та на Вселенска-та цьрква врѣме се появи Блъгарска-та цьрква, която съсъ своето появяванье още по-вѣче увеличи распра-та между Римскіи и Константинополскіи патріарси, защо-то всяки отъ тѣхъ искаше да подчини на себе си този новонасаденъ виноградъ Господень. — Пръви-тѣ проповѣдници и насадители на Христова-та вѣра въ Блъгарско-то царство се испратихѫ отъ патріархъ-тъ Фотій, кого-то Блъгарска-та цьрква испрьво припозна за свой духовенъ пастырь и отецъ. — Фотій, като гледаше на ново-
16 просвѣтени-тѣ Блъгаре, като на свои чада, грижѣше се за тѣхно-то духовно просвѣщеніе, пращаше въ Блъгарія свещенници, които учехѫ Блъгарскіи народъ, извьршахѫ христіанско-то Богослуженіе по Блъгарски-тѣ книги, които бѣхѫ вече написани отъ свети-тѣ Солунски братіе. Самъ Фотій написа нѣколко писма на Бориса, въ които го поучаваше и настаняваше въ Евангелски-тѣ истини. Всичко отиваше добрѣ до 866 година. Отъ-тогава ные гледаме вече Бориса да иска да се отметне отъ Фотія и да заврьзва сношенія съсъ неговіи противникъ, съ Николая.

Пита се каква причина го накара да постѫпи тъй?

Католически-тѣ историци не се затрудняватъ да дадѫтъ отвѣтъ на този въпросъ. Тѣ утвьрдявѫтъ, че Борисъ и неговитѣ Блъгаре видѣли, че ученіе-то на Константинополскіи патріархъ не было истинно, и за това се обрънѫли къмъ Римскіи патріархъ, та отъ него да вземѫтъ истинно-то Христово ученіе.— Смѣшно нѣщо е да мысли човѣкъ, че токо-що покрьстенните Блъгаре сѫ знаяли богословіе-то и каноническо-то право до такава стьпень, що-то сѫ могли вѣче да рѣшавѫтъ, кой отъ скаранни-тѣ патріарси е былъ правъ, а кой не.

---

[4]) Въ 858 г., отъ патріаршескіи престолъ въ Константинополь быде сваленъ патріархъ Игнатій и на негово мѣсто поставихѫ Фотія, който до тогава не бѣше духовно лице, а се намираше на свѣтска служба. Една голѣма часть отъ источно-то духовенство не се съгласи да припознае Фотія за патріархъ и стоеше за Игнатія. Оттова произлѣзе едно раздвоеніе между духовенство-то на Источна-та цьрква. За да прекѫсне това раздвоеніе, Константинополско-то правителство се обрънѫ къмъ папа-та и го побуждаваше да помогне съсъ свое-то посредничество за умиротвореніе-то между тѣзи партіи. Папа-та побръза да се намѣси, но не като миротворецъ, а като судія, комуто принадлежи най-висока власть и най върховніи сѫдъ. При появяванье-то на такива до тогава не видвани притязанія, источно-то духовенство забрави своя-та домашна распра и се съедини съ Фотія, който се въоружи противъ тѣзи беззаконни притязанія. Тъй се начена велика-та тази распра!

Причини-тѣ на Борисово-то отмстванье отъ Фотія сѫ были съвсѣмъ други. „Блъгарскіи царь“, казва единъ безпристрастенъ изслѣдователь, „по своя-та сила и могмщество е стоялъ на „онова врѣме много по́-горѣ отъ Византійскіи императоръ. „И това нѣщо като е добрѣ съзналъ, той не е можилъ да „допусне, що́-то земля-та му да зависи, макарь бы ще и въ „духовно отношеніе, отъ имперія-та, на която той е гледалъ „като на лесна плячка“.[5]) — Освѣнь тази причина, тукъ безъ съмнѣніе сѫ работили и римски агенти, които въ голѣмо количество сѫ были испратени тогава въ Блъгарія, за да дѣйствовѫтъ тамъ противъ Константинополски-тѣ миссіонере. Патріархъ Фотій право показва на тази Римска интрига, като говори: „не се минахѫ и двѣ годинъ, отъ както Блъгарскіи народъ се обрѣна къмъ истинна-та вѣра, и ето че се явихѫ нечестивци и отвьржепци, които сѫ излѣзли изъ тьмы, защо-то сѫ исчадія запада“ [6])... Както и да е, ные видимъ, че Борисъ въ 866 год. завьрза сношенія съ Римска-та цьрква, не съ цѣль обаче да подчини неи Блъгарска-та цьрква, както щемъ видимъ тутакъ-си. 17

Въ 866 година Борисъ испрати въ Римъ посолство съ писмо до Николая I.[7]) Въ това си писмо той е просилъ да му се пратѫтъ истинни проповѣдници, „защо-то“, говорило се е въ това писмо, „въ наша-та земя сѫ надошли много „проповѣдници отъ разни страни: изъ Грьція, изъ Арменія и „отъ други мѣста и ни учѫтъ различно, та не знаемъ кому „да вѣрваме“. — Но главна-та цѣль на това писмо се исказва въ слѣдующи-тѣ му думи: „Не може ли и намъ да ни бѫде поставенъ единъ патріархъ?“ По́-на долѣ: „Кой грѣба да ни постави патріархъ-тъ?“ Съ голѣма радость Николай I прié това Блъгарско посолство, дохожданье-то на което му даде сладки надежди да утвьрди власть-та си въ широко-то Блъгарско царство, и въ исто-то врѣме да унизи ненавистнін си Фотія. Въ отговоръ Борису той побърза да

---

[5]) Лавровскій, Кириллъ и Меѳодій, Харьковъ, 1863, стр. 100.

[6]) Въ окружно-то си писмо (отъ 867 г.) къмъ источни-тѣ патріарси. — Epist. Phot. ed. Montacutius, London. 1651.

[7]) Въ сѫщо-то врѣме Борисъ е пратилъ посолство и до Германскіи краль Людовикъ Нѣмецкіи, за да завьрже съ него пріятелство и да иска и отъ него достойни проповѣдници на Христіанска-та вѣра. Legati Bulgarorum Radesbonam (Регенсбургъ) ad regem venerunt dicentes: regem illorum cum populo non modico ad Christum esse conversum, simulque petentes: ut rex idoneos praedicatores christianae religionis ad eos mittere non differret. An. Fuldens. ad. an. 866.

18 испрати въ Блъгарія нѣколко епископи, отъ които сж извѣстни
само двама: Павелъ Піомбинскій и Формоза Портуанскій
Заедно съ нихъ той написа твърдѣ подробно наставително
писмо за Бориса, въ което подробно отговаря на всяки единъ
неговъ въпросъ.[8]) На въпроси-тѣ му за Блъгарски патріархъ
отговаря слѣдующе-то: „За това не може да се каже нищо
„опредѣлително, до гдѣ не се врьнѫтъ отъ васъ наши-тѣ по-
„слапници. За сега задоволѣте се съ епископъ, та че послѣ
„кога-то се распространи у васъ христіанство-то, и се поста-
„вѫтъ още нѣколко епископи, тогава ще да може да се избере
„единъ, ако не за патріархъ, а то поне за архіепископъ". —
Борисъ не се задоволи съ този папски отговоръ. Незабавно
той прати втори пѫть въ Римъ, за да иска, ако не патріархъ,
а то поне архіепископъ да му се постави тутакъ-си, и да се
постави за такъвъ именно Формоза (Formosum vita et moribus
episcopum sibi dare archiepiscopum rex expetiit). [9]) Не е мѫчно
да разбере человѣкъ причина-та на това бързанье Борисово.
Като съгледа, че папа-та не тъй лесно ще се съгласи да му
постави патріархъ, Борисъ прибръза по-скоро и архіепископъ
да вземе. Той е смѣталъ, че тогава, съ помощь-та на архі-
епископъ-тъ си, по-лесно ще се сдобые и съ патріархъ.[10]) За
това нѣщо той се былъ нагласилъ съ Формоза, — нъ отъ
тънкій умъ на папа Николая не можи да се скрые тайна-та
мысль Борисова. Незабавно той отдалечи Формоза изъ Блъгарія
19 и испрати тамъ двама нови епископи: Доминика Тривизскаго
и Гримоалда Полимартійскаго заедно съ много свещенници и
нови проповѣдници.[11]) Борису написа, че не може му поставя
за архіепископъ Формоза (quia ipsum Formosum plebem dimit-
tere sibi creditam non opportebat), и му предлага да си избере
за такъвъ едного отъ новоиспратенни-тѣ до него епископи
Тривизскій или Полимартійскій. — Ако Борисъ наистина да
желаеше само архіепископъ, той трѣбаше съ благодарность да
пріеме това предложеніе Николаево, а ные гледаме съвсѣмъ
друго. Новоиспратенни-тѣ до него епископи по свой-тъ харак-
теръ и голѣмо смиреніе предъ папа-та не се годѣхж за не-

[8]) Responsa ad consulta Bulgarorum, in Collect. Concil. Mansii X
p. 401 seq. Нѣкои отъ тѣхъ сж напечатани по блъгарски въ Книжици-тѣ. [У Гил-
фердинга, Съчин. I, стр. 65—71.]

[9]) Anastas. Bibliothec. De vitis pontificor. romanor. Parisiis, p. 4

[10]) Лавровскій, Кириллъ и Меѳодій, стр. 114.

[11]) ... non pauci coram se probavit presbyteros et quos dignos reperit, pra-
dicationis gratia in Bulgariam direxit. — Anastasius. p. 422 у Assemani II, 1

говата главна цѣль, и сто че въ тази ита-та година той испрати въ Римъ третье посолство, за да иска за Блъгарски архіепископъ ако не Формоза, а то діакона Марина.[12]) — Това посолство не завари живъ Николая I, който тогава на скоро бѣше умрѣлъ (13 Ноемвр. 867 год.). Неговъ-тъ наслѣдникъ Адріанъ II такожде се боѣше да испълни воля-та Борисова, и на мѣсто Формоза или Марина прати му на оглецваньє за архіепископъ нѣкого си Силвестра.[13]) Силвестръ още пòмалко се понрави Борису. Той не го́ пріе и го врьнж въ Римъ заедно съ прежденратенніи Доминикъ Тривизскіи. А на папата написа послѣденъ нжть и доста енергично, за да му испрати Формоза или Марина. Това негово писмо обезпокои Адріана, който побръза да му прати твьрдѣ ласкателно писмо, въ което между друго му извѣстява, че е готовъ да постави за Блъгарски архіепископъ, кого-то негово царско благочестіе и да избере, само да не бжде Формоза и Маринъ.[14]) Борисъ видѣ отъ този отвѣтъ, че мжчно ще може да си достигне цѣль-та чрезъ папа-та и побръза да прекжсне свои-тѣ сношенія съ него. 20

Въ 867 год. на императорскіи престолъ въ Константинополь сѣднж Василій Македонски, който уби прежніи императоръ и благодѣтель свой Михаилъ III.[15]) Патріархъ Фотій има доволно дьрзновеніе да изобличи този похититель на императорскіи престолъ зарадъ негово-то цареубійство. Разгнѣвенъ отъ това, Василій събори отъ патріаршескіи престолъ Фотія и въскачи на него слабохарактернаго Игнатія. Отъ ненависть ли къмъ Фотія, или пакъ защо-то наистина желаеше да се прекжсне распра-та между Римъ и Константинополь, императоръ Василій се съгласи да събере съборъ, който да отсжди Фотія за негово-то дрьзновенно обнасянье къмъ Римска-та цьрква, и да даде край на цьрковна-та распра, която той, Фотій, наченж съ властолюбивіи Николай I. Приемникъ-тъ Николаевъ, Адріанъ II (867—872) съ голѣма радость прія извѣстіе-то за паданье-то на Фотія, този несъкрушимъ врагъ на Римско-

[12]) Този діаконъ Маринъ испослѣ се въскачи на папскіи престолъ подъ име Стефанъ V (VI). Той бѣше дохождалъ веднжжъ въ Блъгарія, гдѣ-то Борисъ го бѣ опозналь, като сгоденъ за свои-тѣ планове.

[13]) Summus Pontifex Silvestrum quendam Bulgaris eligendum direxit. Anast. Bibl. 232—233.

[14]) Quibus (Bulgaris) inter nonnulla rescripsit, ut quemcunque nominatim devotio regalis exprimeret, eum sine dubio pontificalis provisio Bulgaris archiepiscopum commendaret, Marino excepto atque Formoso. Anast. p. 233.

[15]) Виж. Погледъ врьхъ происхождане-то на Блъгарскіи народъ. — Съчиненія, т. I, стр. 38.

то властолюбіе, и побръза да прати въ Константинополь свои представители на съборъ-тъ. По повелѣніе-то на Василія пристигнахѫ тамъ представители и отъ други-тѣ патріарси и много други духовни лица. — Въ начало-то на Септемврія 869 г. се начеѭхѫ съвѣщанія-та на този знаменитъ съборъ, който се продължава около шесть мѣсеца. На него всичко отиваше
21 къмъ съвършенно замиряванье между Римъ и Константинополь, но изненадѣйно се появи Блъгарскій църковенъ въпросъ, който направи това примиреніе не възможно. Работа-та стана тъй.— Около свършокъ-тъ на съборни-тѣ съвѣщанія пристигнѫхѫ въ Константинополь посланици отъ царя Бориса; то бѣхѫ: сродникъ-тъ Борисовъ Петръ, който ходи и въ Римъ во врѣме-то на сношенія-та съ папа-та, и още двама бояре.[16]) Императоръ Василій ги посрѣщнѫ съ голѣмъ почетъ и ги введе на съборъ-тъ, гдѣто имъ се даде такова почетно мѣсто, каквото и на посланници-тѣ на Нѣмскій императоръ, Людовикъ. Четыри дни слѣдъ свршаніе-то на съборни-тѣ съвѣщанія, когато членове-тѣ му се готвѣхѫ вече да се разъидѫтъ, тѣ изненадѣйно бидохѫ свикани отъ императоръ-тъ на ново засѣданіе, което се събра на 3 марта 870 г. На това засѣданіе доде Петръ и, като се поклони на отци-тѣ, каза имъ слѣдующи-тѣ думи: „До сега ные бѣхме езычници и токо прѣди малко врѣме „познахме истиннаго Бога Іисуса Христа. А за да не сѣ„димъ въ заблужденіе, ные желаемъ да узнаемъ отъ Васъ, „представители на велики-тѣ патріарси: на коя църква ные „принадлежимъ?“ [17])

Поразени тъй печално отъ това предложеніе Петрово, представители-тѣ на Римскій папа отговорѭтъ уплашено: „Разумѣва се, че на св. Римска църква, на която чрезъ тебе, „Петре, се подчини твой-тъ Господарь заедно съ народъ-тъ „си, и отъ която вые просихте и добыхте вече духовни учители“.
22 „То е истина, възрази Блъгарскій посланецъ, гдѣ-то вые „казвате, че ные просихме отъ Римска-та църква свещенници,

---

[16]) Тѣ сѫ, види се, сѫщи-тѣ, до които, както ще видимъ по-долѣ, преемникъ-тъ Адріановъ, Іоанъ VIII писа едно писмо. Тамъ тѣ сѫ названи: Cerbula et Sundicus. вѣроятно — Царвулъ и Сждикъ.

[Вж. Чивидалското евангеліе, Archiv f. sl. Phil. II. 171: Sondoke, Petrus Georgius.]

[17]) Описаніе на този съборъ е оставилъ Анастасій Библіотекарь, който и самъ е присѫтствовалъ тамъ. Напечатано е това описаніе у Mansii Coll. Concil. XVI. стр. 1—207.

„които добыхме и до сега ги имаме, но не е ли по-добрѣ сега „като има тука и представители отъ други-тѣ патріарси, съсъ „тѣхъ да поговорите: на коя цьрква е по-законно да прина-„длежимъ ные: на Римска-та или на Константинополска-та.“— Римски-тѣ представители не сѫ давали ни за рѣчь да се разглежда този въпросъ на съборъ-тъ. Но Източни-тѣ отци безъ да слушѫтъ тѣхніи протестъ, обрѫнахѫ се къмъ Блъгарски-тѣ посланци съ тѣзи думи: „Когато ные покорихте тази „земля (terram illam, Блъгарска-та, сирѣчь), кому тя при-„надлежеше и какви свещенници тамъ заварихте „грьцки или латински?“ Петръ отговаря: „ные това свое отечество (patriam illam) добыхме съ орѫжіе-то си отъ Грьцитѣ, и заварихме въ неѫ не латински, но грьцки свещенници.— „А когато е тъй, отсѣкохѫ Въсточни-тѣ отци,“ то е ясно, че тази страна е была и трѣбва да бѫде подчинена на Константинополскіи патріархъ. — (Si sacerdotes grecos ibi reperistis, manifestum est, quia ex ordinatione Constantinopoleos illa patria fuit).

Римски-тѣ представители при това рѣшеніе много глъчахѫ (clamantes dixerunt), нъ работа-та се свърши. Борисъ се отметнѫ отъ Римска-та цьрква и се прилѣпи пакъ къмъ Константинополската, която побрьза да испълни негови-тѣ желанія, да не бы той да има поводъ да се обрьща пакъ къмъ Римъ.— Патріархъ Игнатій постави на Блъгаре-тѣ архіепископъ[18]), който, освѣнь гдѣто е признавалъ вселенскіи патріархъ за свой духовенъ началникъ, во всичко друго е былъ почти самостоятеленъ управитель на Блъгарска-та цьрква по всичко-то Блъгарско царство. — Въ Константинополь него го сѫ считали второ лице слѣдъ патріархъ-тъ, и кога-то му се е случвало да доходи въ 23
столица-та на Византійскіи императоръ и да присѫтствова тамъ въ цьрковни или придворни събранія и тържества, отстѫпяли му сѫ всякога прьво мѣсто слѣдъ патріархъ-тъ. — Папскіи легатъ Гримоалдъ бѣше принѫденъ да остави Блъгарія, безъ да чака разрѣшеніе за това отъ папа-та, и да изведе съсъ себе си всички-тѣ латински дѣлателе изъ новонасаденніи Блъгарски духовенъ виноградъ. — Въ Римъ той расказваше, че Блъгаре-тѣ съсъ сила го изгонили.

---

[18]) [Глед. въ Starine, XII, стр. 212, въ новонайденитѣ папски писма, писмото на Іоанна VIII до Домагоя, 872, 14 dec. — sept. 873. Оплаква се, че грьцката falsitas не се уплашила да си подсеби Блъгарската земя, и че Игнатій не гледалъ на това, че го отлѫчвали frequenter, и си дозволилъ дори и да назначи въ Блъгария нѣкакъвъ-си схизматикъ подъ име архиепископъ.]

Преемникъ-тъ Адріановъ, папа Іоаннъ VIII се отрѣче отъ нѣкои притязанія Николаеви, съгласи се даже да исхвърли изъ Символъ-тъ на вѣра-та filioque (и отъ Сына), само за да може да предума Източни-тѣ отци да му отстжпжтъ България, нъ тѣ останжхж непреклонни въ свое-то рѣшеніе.[19]) Тогава [та и по-прѣди] той се обрънж къмъ Блъгаре-тѣ и нѣколко пжти писа Борису (ad gloriosum regem Bulgarorum), а такожде и на по-прьви-тѣ му съвѣтници.[20]) Ето, на пр., какво пише той Борису въ едно писмо отъ 882 г.

„Додѣте си пакъ на свой-тъ умъ, умилостивѣте се (redite „ad cor) . . . . Вые знаете, че блаженніи апостолъ Петръ прія „ключове-тѣ отъ царство-то небесно отъ Господа Іисуса Христа, „и че нѣму се даде власть да го отваря за вѣрующи-тѣ, а „пакъ зарадъ други-тѣ да го затваря. А съ тази власть сега „като се ползоваме ные . . . . . Сего ради, любезнѣйшее „чадо, побрьзайте да се исправите, защо-то постжпихте не- „справедливо. Извѣстете ни, колко е възможно по-скоро чрезъ „Вашъ посланникъ, какво искате да се поправи отъ наша

---

[19]) [Ив. Малышевскій, Святые Кириллъ и Меѳодій, первоучители славянскіе, Кіевъ, 1886 г. стр. 215. — Послѣ събора 869—70 г. папа два раза писалъ Игнатію, увѣщавая отказаться отъ Болгаріи, но безуспѣшно, вслѣдствіе чего отношенія прервались до 878 г., когда императоръ Василій обратился къ папѣ съ письмомъ, прося его содѣйствія объ умиротвореніи Константинопольской церкви стр. 218. Папа назначилъ въ Византію двухъ легатовъ Павла еп. Анконскаго и Евгенія еп. Остійскаго. Имъ поручено (было) также посѣтить Далмацію и Болгарію, куда папа также написалъ 16 апр. 878 г. письма къ Борису, боярину Петру и др. болгарскому духовенству. — Минь, т. 126, 108—114. — Неудача Патріархъ Игнатій, которому тогда же папа послалъ грозное требованіе удалить изъ Болгаріи поставленныхъ тамъ имъ, умеръ 23 окт. 879 г. до пріѣзда легатовъ, которые въ виду этого удержали письма у себя. Папа согласился признать Фотія, но просилъ, чтобы онъ уступилъ Болгарію. — Соборъ 879—880 г. кончился блистательно для Константинопольской церкви, но печально для папы, который тщетно осудилъ filioque.]

[20]) Извлеченіе изъ тѣзи писма сж напечатани въ Calendaria Ecclesiae Universae Assemani, Romae, 1755 t. II, p. 266—274.

[Starine XII. письма Іоанна VIII. — p. 211, 872. 14 decem.—sept. 878 Michaeli regi: а) за първенството на римскій престолъ и за неговото право и България, в) Игнатія, като насилника, ще низложимъ, сжщо и гръцкитѣ епископи и презвитери, които освѣнъ това и ще анатематствоваме. Ще проклънемъ и васъ като отстжпници и пр.; тоже ще ви смѣсимъ заедно съ самий діаволъ, комуто се уподобихте и който искони лъжь есть и пр. — p. 212. Montemiro duci 87: 14 dec. о блуждающихъ презвитерахъ. — p. 216. — Michaeli regi an. 874 n sept. — maii 875. Напомня му, че Игнатій былъ възстановенъ съ условіе да наз непокжтнато правдинитѣ на римскій прѣстолъ спрямо България, че Римъ н признава пратенитѣ въ България гръцки епископи. — p. 218. Imperatori Basilio, 874 sept. — 8 maii 875. Оплаква се, че Игнатій бързалъ да си подсеб Български народъ, просвѣтенъ и кръстенъ чрезъ римски легати. Вика Игнатія въ Римъ да даде смѣтка за това и за други excessibus. — Cnf. Писмо отъ папа Іоанна VIII (отъ 879) до хърватскій князъ Седеславъ, за да пропусне прѣзъ своята земя папскитѣ посланници до Михаила Бориса.]

„страна. Съ Божія-та помощь, ные ще испълнимъ всичко, кое-то 24
„се потрѣбва зарадъ Ваше-то исправленіе (vestrae correctionis)".

Борисъ прія нѣколко такива писма и отговаряше на тѣхъ твърдѣ почтително, но нѣкога е пращалъ и подарки на папа Іоанна, нъ посланникъ не му прати, нито пакъ имаше вече потрѣба да завръзва тѣсни спошенія съсъ Римъ. — Съ „такъвъ начинъ исчезнѫ и всяка надежда за папа-та, че ще да може пакъ да въстанови власть-та си въ Блъгарія".[21])

Като се отърва отъ папски-тѣ интриги и се помири съ Византійци-тѣ, Борисъ обрѣна всичко-то си вниманіе на вѫтрешни-тѣ дѣла въ новопросвѣтено-то си царство, особно на црьковно-то устройство и христіанско-то просвѣщеніе на свой-тъ народъ.[22]) Въ седемь отъ пó-главни-тѣ Блъгарски градове той въздвигнѫ на свое иждивеніе по една съборна црьква,[23]) боере-тѣ му и общини-тѣ Блъгарски ревностно по- 25
дражавахѫ на неговіи примѣръ, и Блъгарска-та земля се покри съ хубави христіенски храмове, въ които Блъгарскіи народъ слушаше Евангелско-то слово на мaтернін си езыкъ. Духовно-то просвѣщеніе въ Блъгарія особенно напредна, когато въ 855 год. додохѫ тамъ нѣколко достойни ученици на св. Ки-

[21]) Engel, Gesch. der Bulg. p. 342.

[22]) Hic Princeps omnem sibi subditam Bulgariam septem catholicis (не въ сегашенъ смыслъ католически, но каѳолически, въ смыслъ на вселенска-та црква) templis cinxit. Vita S. Clementis изд. Миклошича 1847 г., гл. XX и XXIII. [Единъ отъ тѣзи храмове е билъ въ Охрида, както свидѣтелствова сѫщото житие.

N. B. Послѣсловието въ прѣводътъ на Аоанасіеви-тѣ книги противъ Ариѧны (прѣведени отъ епископа Константина), което е писано въ 907 г. (въ сѫщата, въ която се скончa Борисъ): Написа же ѭ Тоудоръ Черноризец Доѯок . . . на оустіи Тыча . . . . иднѣжа стѣмь златѣмь цр҃кыи новаа, сътворена естъ тѣмь же княземъ.]

[23]) Считаме за нелишне да приведемъ тука и слѣдующе-то свидѣтелство отъ единъ Блъгаринъ, съвременникъ Борисовъ:

Ѩзъ ѥсмь ѿ языка новопросвѣщенаго Болгарьскаго, ѥгоже бг҃ъ просвѣти стѣмь крщ҃ніемъ къ сыи лѣта избранникомь своимь Борісомь, ѥгоже нарекоша въ стѣмь крщ҃еніи Михаила, иже силою Хр҃ою и знаменьемь кр҃тънымь побѣди цѣпмыи и непокорныи родъ Болгарьскин, и омраченыа ср҃ца злокознымь дыяволимь дѣйствомь свѣтомь бг҃оразоумыа просвѣти и ѿ темьныхъ и лестьныхъ и смрадныхъ и бг҃мерьскихъ жертвъ ѿврати и изведе ѧ ѿ тмы на свѣтъ. ѿ лести и кривды на истиноу, и смрадная брашна и нечт҃ая ѿверже, і требища ихъ расыпа, оутвердн ѧ стыми книгами съ правовѣрноую кр҃ою кр҃тыньскоую, приведъ стго Осифа архиеп҃па, иныхъ оучителя и наказателя и създа цр҃квии и монастыря, и постави ѥп҃пы, попъı, игоумены, да оучатъ и правятъ людии ѥго на Бйи поуть . . . . . — Този разсказъ се намира въ единъ ржкописенъ прологъ отъ 14-тіи вѣкъ, който се намира въ библіотека-та на Тройцко-Сергіевска-та Лавра (около Москва). — О вр. Ир. Сл. П. Профессора Бодянскаго, стр. 358. [Голубинскій, Исторія православныхъ церквей, Москва, 1871, стр. 34, 256. — Напечатано у Срезневскаго, Древніе памятники русскаго письма и языка (X—XIV), С. П. Б. 1863, стр. 259—260.]

рилла и Методія. Тѣ по-напрѣди бѣхѫ отишли заедно съсъ свои-тѣ учители въ Чехо-Моравія да распространявѫтъ Славенско-то богослуженіе, гдѣто се и намирàхѫ до смърть-та на Методія, 6-ти априлія 885 год. Но кога-то този столпъ на Славенско-то благочестіе се престави, латино-римски-тѣ миссіонере превърнѫхѫ на своя страна Моравскій князь Святополкъ и го подговорихѫ да ги изгони изъ царство-то си. Избити, измѫчени отъ гладъ, свети-тѣ исповѣдници додохѫ въ Блъгарія, гдѣ-то ги посрѣщнахѫ като возжделенни гости. Тѣ бѣхѫ мѫжье благочестиви, праведни и при това твърдѣ образовани. Съ тѣхна-та дѣятелность духовно-то просвѣщеніе Блъгарско скоро тръгнѫ напрѣдъ и, както ще видимъ по-надолѣ, принесе голѣмъ, безцѣненъ плодъ.

При Бориса още сѫ турнѫ начало и на Блъгарска-та Іерархія.

Грько-римски-тѣ лѣтописци не назывѫтъ име-то на 1-вій Блъгарски архіепископъ. Това е дало поводъ на много разни изслѣдованія, които сѫ извадили невѣрни заключенія.[24]) — 26 Ные сега за вѣрно знаемъ, че този архіепископъ е былъ св. Іосифъ: това го свидѣтелствова единъ Блъгаринъ, съврѣменникъ Борисовъ. „Борисъ, казва той, иегоже нарекоша кр стѣмъ кѫ҃ѕеньи Михаила, ... оутверди ѭ (Блъгаретѣ) стѣыми книгами къ правовѣрноую вѣроу крт҃ьаньскоую, приведъ стго Осифа архіеп҃па, иныхъ оучителѧ и наказателѧ . . . . постави іер҃ы, попы, игоумены, да оучатъ . . . .[25]) Въ Борисово-то врѣме се споменува единъ архіепископъ, Агатонъ Моравскій (Moraborum archiepiscopus).[26]) Моравскій той се е называлъ не отъ велика-та Моравія (Чехо-Моравія), нъ отъ Блъгарска-та Моравія, т. е. отъ тази Блъгарска область, коя-то е лежала покрай р. Срьбска и Блъгарска Морава, и въ коя-то сѫ живѣли Блъгарски-тѣ племена: Кучеване, Браничевци и Мораване.[27]) Види се, че Агатонъ е архіепископствовалъ въ тази Блъгарска область, но въ какво отношеніе е былъ къмъ главнія Блъ

[24]) Бароній и Паджи доказватъ, че прьвій архіепископъ Блъгарски е называлъ Теофилактъ; Ле-Кіенъ опровьргава тѣхно-то мнѣніе и доказва, че той былъ Гавріилъ, което обаче такожде не е вѣрно, защо-то ные добрѣ знаемъ че този Гавріилъ е былъ само епископъ, но не и архіепископъ. Ассемани пакъ утвьрждава, че прьвъ Блъгарски архіепископъ е былъ Агатонъ, за кого-то сега споменуваме по-долѣ. Пеячевичъ отъ всички-тѣ тѣзи мнѣнія пріема Баронієво-то и то не като достовѣрно, но dum certiora nobis affulgeant. Вж. Historia Serviae 78, 7.

[25]) Виж. б. 23.

[26]) Тъй е подписанъ той на Фотіевъ-тъ съборъ въ Константинополь въ 879.

[27]) Вж. Погледъ врьхъ происходъ-тъ на Блъгарскій народъ. — Съчиненія, т. I, стр. 26.

тарски архіепископъ, на кого-то тронъ-тъ трѣбва да се е находилъ въ столичніи градъ, за това нищо не може да се каже.[28])

Когато ученици-тѣ и помощници-тѣ на св. Кирилла и Методія, като бидохж изгонени изъ Велико-Моравско-то царство, се врьжхж въ Блъгарія, Борисъ избра едного отъ тѣхъ, св. Климента, и го постави духовенъ началникъ надъ третьята часть отъ царство-то си: τὸ τρίτον μέρος τῆς Βουλγαρικῆς βασιλείας, ἤγουν ἀπὸ Θεσσαλονίκης ἄχις Ἰεριχῶ καὶ Καννίνων.[29]) То е была Юго-Западна-та половина на Македонія, която се е наричала Кутмичевица. [30]) Единъ грьцки паметникъ называ св. Климента архіепископъ Блъгарскіи. Но да ли той е управлявалъ и всичка-та Блъгарска цьрква, за това такожде не може да се каже опредѣлително. — По всички-тѣ тѣзи свидѣтелства може да се сжди, че въ Блъгарско-то царство при Бориса едноврѣменно трима архіереи сж носили архіепископско званіе, отъ които единъ е светителствовалъ въ Западна-та часть, Моравскіи, други въ Юго-Западна-та (въ Македонія) Тиберіополскіи или Величскіи[31]), а третіи и най-главніи въ Источна-та, и еималъ тронъ-тъ си въ столичніи градъ Прѣслава. Отъ Блъгарски-тѣ епископи при Бориса знаемъ само: Гаврінлъ Охридскіи, който е присжтствовалъ на Фотіевъ-тъ соборъ въ 879 г., [Георгій, който, споредъ писмото на папа Іоанна VIII до Бориса отъ 16 априлъ 878 г., поставялъ български епископи] [32]) и Сергѣй Бѣлградскіи, за когото се споменува въ едно писмо на папа Іоаннъ VIII до Бориса.[33])

27

---

[28]) Вижъ Пеячевичъ, p. 79. Ассемани мысли, че той трѣба да е былъ прьвіи Блъгарски архіепископъ.

[29]) Οἱ ἀρχιεπίσκοποι τῆς Βουλγαρίας. За този паметникъ ные щемъ споменемъ по-надолѣ.

[30]) Палаузова, Вѣкъ Болгар. царя Симеона, 31.

[31]) Тъй поне се е титулиралъ св. Климентъ: Κλήμης, γενόμενος ἐπίσκοπος Τιβεριουπόλεως ἤτοι Βελίκας. Тиберіополь или Велика е былъ на мѣсто-то на сегашна Струмица.

[32]) [Вж. у Голубинскій, Исторія правосл. церквей, стр. 34; у Миня, t. 126, стр. 760.]

[33]) [Этотъ Сергій Славянинъ явился изъ какой-то славянской земли, гдѣ онъ былъ лишенъ священнаго сана своимъ епископомъ. Георгій поставилъ его въ епископы Бѣлградскіе, но папа Іоаннъ VIII въ письмѣ до Бориса не признаетъ его. Гергенрётеръ, II, 302, примѣч. 81. — Въ письмѣ къ Далматинскому духовенству Іоаннъ упоминаетъ о Сергіѣ Бѣлградскомъ. Гергенрётеръ, II, 614. — Farlati, 144, 308. — Le Quien. p. 104—105, полагаетъ, что это другой Бѣлградъ въ Болгаріи. Farlati, I, 144, 308, что Бѣлградъ въ Далматіи. Гергенрётеръ, ib., примѣч. 82. и въ письмѣ къ Далматинскому духовенству Іоаннъ упоминаетъ сего Сергія. Гергенрётеръ, II, 614 съ ссылкою на Фарлати.

Глава третя.

Учрежданье-то на 1-ва-та Блъгарска патріаршія и нейна-та исторія до 1018 г. Пренасянье-то на Патріаршескія престолъ въ Охрида.

28 Въ 10-тіи вѣкъ и тѣзи слаби врьзки, съ които Блъгарската цьрква се подчини на Константинополскіи патріархъ въ 870 г., сж были вѣче скжсани. Ные намираме въ онзи вѣкъ Блъгарска-та цьрква съвсѣмъ самостоятелна, управляема отъ свой патріархъ. Това го подтвьрдявжтъ не само наши-тѣ паметници, но такожде и грьцки-тѣ и латински-тѣ.[1]) Не се знае само подробно, съ какъвъ начинъ Блъгарска-та цьрква се сдоби съсъ такова преимжщество, и въ коя именно година, и поради това сжществувжтъ разни тълкованія и мнѣнія между изслѣдователи-тѣ и на този предметъ. Едни мыслжтъ, че това е станжло още при Бориса, други намѣрвжтъ, че неговіи сынъ, Великіи Симеонъ, е доставилъ тази честь на Блъгарска-та цьрква, трети пакъ показватъ на царуванье-то царь Петрово. — Отъ тѣзи тълкованія най-достовѣрно-то е това, което относи учрежданье-то на прьва-та Блъгарска патріаршія при Симеона.[2]) Познати сж отношенія-та на този Блъгарски

---

[1]) Синодикъ царя Бориса, въ Временникѣ, кп. 21, Ἀρχιεπίσκοποι τῆς Βουλγαρίας у Дюканжа, Fam. Byzant.

Epistola Innocentii III. изд. Балюзія.

[Ж. М. Народ. Просвѣщ., 1869, септябръ, статья В. Ламанскаго: Болгарская словесность XVIII вѣка, стр. 114. Сказаніе (Паисія): „внемли, читателю, опасно здѣ благочестивый, да помнишъ, въ кое време поставили Болгарскіе цари себѣ патріарха въ Терново отъ языка Болгарскаго въ лѣто 853. Симеонъ Лабасъ и пр.“]

Считаме не излишне, ако приведемъ тукъ изъ единъ Русски документъ отъ 17-тіи вѣкъ слѣдующи-тѣ думи за причини-тѣ, по които Блъгарска-та цьрква поиска да се отдѣли отъ Константинополска-та, „Греки златолюбія ради многія „въ вѣрѣ неправды содѣваху и благодать Божію . . . . на мздѣ продаваху . . . . „къ Болгарскому царю . . . . вселенскія ихъ патріархи изъ Цареграда митро„политовъ и епископовъ на мздѣ поставляху, и того ради они, Болгарскія цари, „отъ нихъ . . . . отступили, не благочестія бо рече отступающе, но тѣхъ грече„скихъ властей сребролюбнаго права и неправды бѣгающе, и оттолѣ начаша по„ставленіе творить въ своей Болгарской землѣ своими митрополиты“.

Виж. у В. И. Ламанскаго, О Славян. рукоп. 118.

[2]) Тѣзи писатели, които мыслжтъ, че още при Бориса Блъгарія се е сдобыла съ свой патріархъ, тѣ основавжтъ своето мнѣніе на едно свидѣтелство отъ Теофилакта архіепископа Блъгарскаго. — Този светитель, който е сѣдѣлъ на

императоръ (βασιλεύς) къмъ Византія. Съсъ свои-тѣ побѣди
той стѣсни владѣнія-та ѝ, като отне отъ нея всичка-та Ма- 29
кедонія и по́-голѣма-та половина отъ Тракія. Два пѫти той
превзима Адріанополь и малко му оставаше да пренесе сто-
лица-та си въ Константинополь. Нѣма никакво съмнѣніе, че
Симеонъ, който съвсѣмъ потъмни слава-та на древна-та Ви-
зантійска имперія и до сама-та си смърть ѝ останѫ постоянно
врагъ, нѣма никакво съмнѣніе, повтаряме, че той скѫса узи-
тѣ, кои-то свързвахѫ Блъгарска-та църква съ Константино-
полскіи патріархъ. При Симеона Блъгарскіи архіепископъ сѫ
наименова́ патріархъ и станѫ напълно независимъ Іерархъ.—
За такова нѣщо е трѣбало да се даде благословеніе отъ други-
тѣ патріарси. А знае се, че Константинополскіи испърво ни-
какъ не се е съгласявалъ на това, и както ще видимъ, само
при наслѣдникъ-тъ Симеоновъ припозна независимость-та на
Блъгарска-та църква. — Симеонъ е билъ принѫденъ да земе
за Блъгарски патріархъ благословеніе отъ Римскіи пръвосве-
щенникъ, както свидѣтелствова корреспонденція-та на царя
Іоанна I (Калоіонна) съ Иннокентіи III. Тамъ, въ тази корре-
спонденція сирѣчь, Блъгарскіи царь Іоаннъ говори за себе си
да се е научилъ отъ стари-тѣ Блъгарски книги, че негови-тѣ
предшественници Симеонъ, Петръ и Самуилъ получвали отъ
Римскіи престолъ патріаршеско благословеніе (patriarchalem
benedictionem). — Това сѫщо-то потвърдява и папа Иннокентіи 30
въ отговорни-тѣ си писма до Іоанна, като почърпѫто отъ
документи-тѣ, които сѫ се вардили въ Римскіи архивъ.[3])

Охридскіи патріаршески тронъ въ начало-то на 12-тіи вѣкъ, въ едно свое писмо казва: . . . Ecclesiae, quam christianissimus ille Boryzes Bulgariae βασιλεύς unam et ipsam de septem Catholicis aedificavit . . . . (църква-та, която благочестивіи царь Борисъ направи една отъ седъмь-тѣ каѳолически). Каѳолическа да не земе нѣкой за католическа, сирѣчь папищашка! Нѣячевичь (Historia Serviae, p. 73, 74), като смѣта, че на онова врѣме е имало шесть автокефални църкви (Римска-та, Константинополска-та, Александрійска-та, Антіохійска-та и Кипрска-та), изъ това свидѣтелство Теофилактово изважда, че при Бориса и Блъгарска-та църква е станѫла като една отъ тѣхъ, седьма автокефална църква. — Това тълкованіе е съвсѣмъ криво: ные по́-горѣ приведохме едно свидѣтелство изъ житіе-то на св. Климентъ, писано отъ сѫщаго Теофилакта, че Борисъ въздигнѫлъ въ Блъгарія 7 главни църкви (храмове). И unam de septem показва само, че Охридска-та църква е была една отъ седемь-тѣ построени отъ Бориса църкви.

[3]) Въ едно писмо Іоаннъ пише: „Азъ испытахъ стари-тѣ наши писанія „и книги (scripturas et libros), а такожде и закони-тѣ (leges) на блаженнопо-„чивши-тѣ императори, наши предшественници . . . . . и намѣрихме въ тѣхъ, „че императори-тѣ Симеонъ, Петръ и Самуилъ сѫ добыли царско достоинство „и патріаршеско благословеніе (coronam imperii eorum et partriarchalem bene-„dictionem) отъ св. Божія Римска църква.“

Както споменѫхме, Константинополскій патріархъ испьрво не се е съгласявалъ да припознае Блъгарска-та патріаршія, но слѣдъ смьрть-та на Симеона, и той ѫ припозна. Сынъ-тъ и наслѣдникъ-тъ Симеоновъ, царь Петръ (927—967) спрія-тели се съсъ Византійци-тѣ и се сродни съ Императоръ-тъ имъ, като се ожени за Марія, дьщеря-та на Христофора, внучка-та на Романа Лакапена, който управлевá имперія-та като тесть на Константина Багренороднаго, отъ 919—944. Слѣдствіе на това сближаванье на Блъгарскій царски домъ съ Византійскій бѣше и това, че Константинополскій патріархъ съсъ съвѣтъ-тъ на Романа Лакапена припозна Блъгарскій патріархъ въ лице-то на Блъгарскій іерархъ, който въ онова врѣме е сѣдѣлъ не въ Прѣслава, но въ Дриста (Силистра).— Единъ Грьцки паметникъ тъй свидѣтелствова за това:

Δαμιανὸς ἐν Δοροστόλῳ, τῇ νῦν Δρήστᾳ, ἐφ' οὗ καὶ ἡ Βουλγαρία τετίμηται αὐτοκέφαλος. οὗτος πατριάρχης ἀνηγορεύθη παρὰ τῆς βασιλικῆς συγκλήτου κελεύσει τοῦ βασιλέως Ρωμανοῦ τοῦ Λακαπηνοῦ.

(Даміанъ въ Доростоль, сега Дриста, при когото Блъгарія
31 се почете за автокефална. Той се припозна за патріархъ отъ царскій синклитъ по повелѣніе-то на Императоръ-тъ Романъ Лакапенъ.[4])

Ето всичко, що може да се каже сега за учрежданье-то на прьва-та Блъгарска патріаршія. Иноземни-тѣ писатели не ни сѫ оставили по-подробни описанія за този предметъ, а пакъ наши-тѣ стари книги, въ които той е описанъ подробно, и за които свидѣтелствова Блъгарскій царь Іоаннъ I, че ги е имало доволно, още не сѫ издирени. Ные не губимъ надежда, че въ скоро врѣме ще се найде и за учрежданье-то на прьва-та Блъгарска патріаршія такова подробно описаніе, какво-то преди

Папа Иннокентій му отговаря: „И ные, които по-добрѣ познаваме тѣзи работи, пречетохме рачително наши-тѣ книги (regesta nostra), отъ които ясно се види, че . . . .“ Gesta Innoc. Balusii, p. 52.

[4]) Тѣзи, които тълкувѫтъ, че при царя Петра се е учредила прьва-та Блъгарска патріаршія, тѣ пакъ се опирѫтъ на това свидѣтелство. — Освѣнь горѣименѫты-тѣ доказателства ные тука ще обрънемъ тѣхно-то вниманіе на думи-тѣ τετίμηται и ἀνηγορεύθη. Глаголъ-тъ τιμάω значи почитамъ, признавамъ честь-та на нѣкого (colo, aestimo), а пакъ глаголъ-тъ ἀναγορεύω = обявлявамъ, провъзглашавамъ (pronuntio). — И тъй това свидѣтелство доказва само че Константинополскій синклитъ е припозналъ Даміана за Блъгарски патріархъ но не и това, че токо тогава е была учредена Блъгарска-та патріаршія.

15 годинъ се намѣри едно драгоцѣнно сказаніе за учрежда-
ньето на 2-ра-та или Трьновска Блъгарска патріаршія.[5])

Считаме за нужно да разсѣемъ тука още едно заблу-
кденіе, което отъ врѣме до врѣме пръскатъ католически-тѣ
писатели (клерикални-тѣ, разумѣва се).

Защо-то Симеонъ иска отъ папа-та благословеніе за
Блъгарска-та патріаршія и признаніе за свож-тж императорска
власть, то отъ това нѣкои заключавжтъ, че Блъгарскій царь
се е подчинилъ заедно съ народъ-тъ си пакъ на Римска-та 32
църква, — нѣкои-си пакъ го искарватъ, че е станжлъ и
католикъ.

Прьво и прьво ные ще кажемъ, че на онова врѣме
християне-тѣ още не бѣхж се раздѣлили на католици и не-
католици. Велика-та распра между Фотія и Николая не раз-
дѣли всеконечно Вселенска-та църква на двѣ враждебни поло-
вини: на Источна и Западна. Наслѣдници-тѣ Николаеви и
Фотіеви още двѣстѣ години управляваxж църква-та като единую,
нераздѣлную. — По нѣкога тѣ се скарвахж, но пакъ малко
или много се примирѣвахж: до формално, всеконечно раздѣ-
леніе не доводѣхж работа-та. — Прѣзъ това врѣме не еднажь
Византійски-тѣ императори сж се обрѫщали къмъ Римскій
патріархъ за благословеніе или за нѣкои църковни дѣла. Тъй
на примѣръ: императоръ Левъ VI, наслѣдникъ-тъ на Василія
Македонскаго, се обрѫща къмъ папа-та и го проси да при-
позная за Константинополски патріархъ братъ-тъ му, по-младіи
сынъ на Василія Македонскаго. — Втори пжть този сжщій импе-
раторъ се обрѫща къмъ папа-та да вземе отъ него разрѣшеніе,
за да встжпи въ четвьрти бракъ, защо-то тогавашніи Константи-
нополскій патріархъ Николай Мистикъ се противѣше на това.[6])
Императоръ Романъ Лакапенъ, който управлева Византійска-
та имперія отъ 919 до 944, и той се обрѫща къмъ папа-та,
за да вземе отъ него признаніе за сынъ-тъ си Теофилактъ,
когото той постави на патріаршескій престолъ въ Константи-
нополь.[7]) — Тъй исто и още нѣкои отъ Византійски-тѣ Им-

[5]) Ные не вѣрваме, че Фанаріоти-тѣ сж изгорили всички-тѣ древни книги блъгарски. Знаемъ, че много отъ тѣхъ и досенова гніжтъ по таване-тѣ и по
имници-тѣ. Утѣшаваме се съ мысль, че наши-тѣ съотечественници, сега като
разбиржтъ вѣче важность-та на тѣзи книги, ревностно щжтъ се вземжтъ да ги
чрьсжтъ и варджтъ като драгоцѣнни паметници за старина-та ни.

[6]) Geschichte der kirchlichen Trennung von A. Pichler I, 201–205.

[7]) Ibid. I, 209, 210.

ператори имахѫ подобни сношенія съ Римскіи първосвеще-
никъ. Но това не показва, че тѣзи императори сѫ припозна-
33 вали папски-тѣ притязанія и нововведенія. — Тъй исто е было
и съ Блъгарски-тѣ царье: Симеона, Петра и Самуила, за кои
корреспонденція-та Іоаннова съ Иннокентія свидѣтелствува,
че тѣ сѫ се обрьщали къмъ папи-тѣ за царско и патріаршеско
благословеніе. — Че тѣ чрезъ това не сѫ подчинявали Бл-
гарска-та цьрква на папа-та и не сѫ пріемали негови-
новизни, това нѣщо е вънъ отъ всяко съмнѣніе, и тъй е
очевидно, щото ные не считаме за нужно да го подтвьрдява
съ всички-тѣ доказателства, които имаме за този предметъ. —
Щемъ си позволимъ да приведемъ само слѣдующе-то.— Папа
Іоаннъ XIII е сѣдѣлъ на Римскіи престолъ въ врѣме-то
Самуила, за кого-то рѣчена-та корреспонденція свидѣтелствува,
че ималъ съсъ папа-та такива исто сношенія, както Симеонъ
и Петръ (unus fuit Simeon. казва се тамъ, alter Petrus et
Samuel). — А какво слушаме да казва този папа, съврѣмен-
никъ-тъ Самуиловъ? Въ 971 год. той издаде една булла, въ
коя-то дава позволеніе да се повдигне Пражска-та епарія
(въ Чехія), „но, казва се въ тази папска булла, не по об-
рядъ-тъ и ученіе-то на Блъгарскіи народъ или паче
Русскіи и по Славенскіи езыкъ, а . . . . (Verumtamen
non secundum ritus aut sectam Bulgaricae gentis, vel Russiae
aut Slavonicae linguae, sed . . . . [8]). Ако да бѣше истина то,
което тълкувѫтъ католически-тѣ историци за отношенія та
къмъ папа-та на Симеона, Петра и Самуила, въ такъвъ случай,
защо съврѣменніи тѣмъ папа щеше да предувардва Чешкого
си паство отъ Блъгарскіи обрядъ и ученіе (de ritu sectae
Bulgaricae gentis)?

Столица-та на Блъгарскіи патріархъ во врѣме-то на Си-
меона и въ прьви-тѣ години на Петрово-то царуванье е быть
34 Прѣслава, старіи Блъгарски Цариградъ. Но кога-то Русскіи
князь Святославъ превзе този градъ и се задрьжа въ него
нѣколко врѣме, то патріаршескіи престолъ както и царскіи
трѣбаше да се пренесе въ Дриста или Доростоль (Силистра).
Дриста не много врѣме быде столица царска и патріаршеска.
Въ 971 г. слѣдъ смьрть-та Петрова, Іоаннъ Цимисхіи превзе
Въсточна-та половина на Блъгарско-то царство и ѫ подчини

[8]) Regesta Bohemiae et Moraviae ed. Car. Jar. Erben, Pragae, 1855, I, 9.

а Византія.[9]) Патріаршескіи столъ трѣбаше тогава да остави
риста и да се пренесе въ западна Блъгарія или Македонія,
дѣто се съсредоточи тогава и политическіи животъ на Блъ-
аре-тѣ. Великіи Самуилъ, като се укрѣпи тамъ, въ кѫсо
рѣме не само освободи подсебена-та отъ Іоанна Цимисхія
лъгарска область, но отне отъ Имперія-та още много области;
ьй що-то Блъгарско-то царство при него заключаваше въ
ебе Тессалія, Епиръ, а по едно врѣме предѣли-тѣ му се
ростирахѫ до Морея. — И всички-тѣ епархіи, които се за-
ючавахѫ на това широко пространство, се подчинявахѫ на
лъгарскіи патріархъ, който имаше пребываніе-то си въ сто-
ичніи градъ Самуиловъ: прьво въ Прѣспа, а послѣ въ Лих-
ида (Охрида).

И тъй столица-та на прьва-та Блъгарска патріаршія се
ѣнува нѣколко пѫти заедно съсъ столица-та на Блъгарскіи
арь. Отъ Прѣслава въ Доростоль, а отъ тамъ въ Прѣспа и
ай-послѣ се спрѣ въ Охрида, гдѣто, както ще видимъ, останѫ
а дълго врѣме.

Отъ патріарси-тѣ, които сѣдяхѫ на Блъгарскіи патріар-
ескіи престолъ отъ само-то му учрежданье и до растурянье-то на 35
-во-то Блъгарско царство, което се случи скоро слѣдъ Самуилова-
а смьрть (1017 г.), сѫ ни извѣстни слѣдующи-тѣ: Патріарси
рѣславстіи: Леонтіи, Димитріи, Сергіи и Григоріи.

Освѣнь имена-та имъ и това, че тѣ сѫ светителствовали,
огдѣ Блъгарска-та столица се нахождаше въ Прѣслава, за
ѣхъ ные нищо по́вѣче не знаемъ.

Доростолскіи Даміанъ. При него Константинополскіи
инодъ е припозналъ Блъгарска-та патріаршія.

Германъ или Гавріилъ. Той е светителствовалъ при
амуила, и въ това именно врѣме, кога столица-та Самуилова
е находѣше въ Водена и Прѣспа (ἐν Βοδινοῖς καὶ ἐν τῇ
рέσπα) ок. 995 г.

Въ Охрида:

Филиппъ. — Φίλιππος ἐν Λυχνίδῃ, τῇ πάλαι μὲν Σασ-
χρίπῃ προσαγορευομένῃ, νῦν δὲ Ἀχρίδῃ. Іоаннъ. — Ἰωάννης
καὶ αὐτὸς ἐν Ἀχρίδῃ.

---

[9]) Въ споменѫтіи наметникъ Οἱ ἀρχιεπίσκοποι τῆς Βουλγαρίας се говори, че
ѫнъ Цимисхіи тогава е и унищожилъ Блъгарска-та патріаршія . . . . ὕστερον
καθῃρέθη παρὰ Ἰωάννου τοῦ Τζιμισχῆ. Това ще рече, че той е унищожилъ само
ейно-то сѣдалище въ Дриста, но не е можилъ да ѫ унищожи съвсѣмъ, макарь
да искалъ да направи това.

За Іоанна ные знаеме по́-подробно. Той е былъ родомъ отъ едно село Дьбре, край рѣка-та Дринъ (ἐκ Δεύρης). Прѣди да стане Охридски патріархъ, былъ е игуменъ въ единъ тамошенъ мънастырь, св. Богородица. Светителствовалъ е, види се, въ врѣме-то на царя Іоанна Владислава.[10]) При него е паднжло прьво-то Блъгарско царство, което съсыпа императоръ Василіи II по прозваніе Блъгароубіецъ (Βουλγαροκτόνος). С растурянье-то на 1-во-то Блъгарско-царство не се растури и 1-ва-та Блъгарска патріаршія, коя-то на дълго врѣме се закрѣпи въ Охрида.

Считаме за нужно да разгледаме тукъ по́-подробно, по кой начинъ се утвърди Блъгарска-та патріаршія въ Охрида.
36 Тозн важенъ предметъ до сега не е разглежданъ основателно, и въ наша-та книжнина сѫществува твърдѣ криво мнѣніе за него. — Тълкувѫтъ нѣкои-си, че Охридска-та патріаршія на свое-то начало още отъ императора Юстиніана, т. е. че я иде отъ Прьво-Юстиніанско-то архіепископство. Това мнѣніе тѣ основаватъ:

1. На титулъ-тъ на Охридски-тѣ патріарси, които сѫ се называвали архіепископи Болгаріи и Первой Юстиніаны. Ἀρχιεπίσκοποι τῆς Βουλγαρίας καὶ πρώτης Ἰουστινιανῆς.

2. На нѣкои исторически свидѣтелства, въ кои-то се говори утвърдително, че императоръ Юстиніанъ е направилъ Блъгарскіи (Охридскіи) архіепископъ автокефаленъ (τὸν ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας ἐτίμησεν ὁ βασιλεὺς Ἰουστινιανός.[11]) Друго едно говори: Ο . . . . Ἰουστινιανὸς . . . . σπουδὴν . . . . πρὸ τὴν ἁγιωτάτην ἀρχιεπισκοπὴν Βουλγαρίας ἐπιδειξάμενος, ἣν δὴ καὶ πρώτην Ἰουστινιανὴν ἐκ τῆς οἰκείας κλήσεως κατωνόμασεν, ἅτε δὴ οὖν πατρίδα ταύτην λαχών . . .[12])

И двѣ-тѣ тѣзи основанія не сѫ истинни. Охридски-тѣ патріарси сѫ захванжли да се наричѫтъ архіепископи прьвей Юстініаны само отъ 13-тіи вѣкъ, а до това врѣме, както въ Грько-римски-тѣ, тъй и въ наши-тѣ, наметници сѫ се на-

---

[10]) Кедринъ споменува и за други единъ Блъгарски архіепископъ въ врѣме-то на Іоанна Владислава, който се е называлъ Давидъ. Владимиръ (правитель-ть на Южна Срьбія и зеть-тъ Самуиловъ) . . . τοῖς ὅρκοις πιστεύσας παρὰ τοῦ Ἰωάννου (Іоан. Влад.) δοθεῖσιν αὐτῷ διὰ Δαβὶδ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας . . . . II, 463.

[11]) Theodorus Balsamon въ коммент. на 2-рін Константинополскін съборъ. — Лингенталь, 26.

[12]) Σύνταγμα τῶν κανόνων, изд. Rhallis et Potlis, t. V. p. 266; Лингенталь, 27.

ричали само Блъгарски архіепископи (ἀρχιεπίσκοποι τῆς Βουλγαρίας, archiepiscopi Bulgariae). — А какъ станѫ, гдѣ-то тѣ пріехѫ званіе-то Първой Юстиніаны въ 13-тіи вѣкъ, за това ные ще видимъ въ една отъ слѣдующи-тѣ глави.—Исторически-тѣ свидѣтелства, които говорятъ, че Блъгарско-то архіепископство въ Охрида, не е друго освѣнь учреденна-та отъ Юстиніана архіепископія въ Първа Юстиніана, тѣзи свидѣтелства не могѫтъ издрьжа никаква критика. Когато 37
Юстиніанъ учрьди Прьво-Юстиніанска-та архіепископія, Блъгарскіи народъ го още нѣмаше на Балканскіи полуостровъ. Токо 100 години слѣдъ Юстиніана тамъ быде основано Блъгарско-то царство, жители-тѣ на което бѣхѫ още езычници и нѣмахѫ потрѣба отъ църкви и іерархіи. Тѣхно-то дохожданье на Балканскіи полуостровъ быде гибелно за Юстиніанска-та архіепископія.[13]) Тѣ разсыпахѫ престолніи и градъ Прьва Юстиніана и загубихѫ Христіанска-та вѣра въ епархіи-тѣ ѝ (per paganismum). Съ такъвъ начинъ Юстиніанова-та архіепископія исчезнѫ въ 7-міи вѣкъ, а въ които неини области можихѫ да се зачуватъ нѣкоя и друга църква, тѣ минѫхѫ въ власть-та на константинополска-та Іерархія. Ные видѣхме, какво, слѣдъ покрьстванье-то на Блъгарско-то царство, Борисъ постави св. Климента да бѫде духовенъ пастырь надъ Югозападна-та часть отъ Блъгарско-то царство, гдѣто се находждахѫ нѣкога повѣче-то епархіи на Прьва Юстиніана. Ные ще имаме случай пакъ да поговоримъ за този блаженъ Блъгарски светитель и още по-добрѣ щемъ се увѣримъ, че въ епархіитѣ на Прьво-Юстиніанска-та архіепископія е трѣбвало отъ ново да се насаждава Христіанско-то ученіе и че тамъ тогава не е имало никаква спомень вѣче за Прьва Юстиніана и за неина-та духовна Іерархія.

Ные быхме могли да напомнимъ още нѣкои обстоятелства за опровьрженіе на тѫзи безъ-основна теорія, но считаме, че и тѣзи напомнуванія сѫ доста силни, за да покажѫтъ, че между Охридска-та патріаршія и преждебывше-то архіепископство въ Прьва Юстиніана нѣма никаква каноническа или юридическа связь. Охридска-та патріаршія не е была продължение 38
на Прьво-Юстиніанска-та архіепископія, тя е непосредственна наслѣдница на учреденна-та при Симеона Блъгарска патріар-

---

[13]) Виж. 1-ва-та глава и Послѣдъ врьхъ происхожданье-то [и пр. гл. 2-ра.]

шія, която, както видѣхме, испрьво е имала столица-та си въ Прѣслава, послѣ въ Дриста, а отъ тамъ се пренесе въ Прѣспа и най-послѣ се утвьрди въ Охрида, гдѣ-то трая до 1767 год.

Въ една отъ слѣдующи-тѣ глави ные щемъ да имаме случай пакъ да поговоримъ за основанія-та, на които се основава тази не вѣрна теорія за начало-то на Охридска-та патріаршія.

Глава четвьрта.

Погледъ врьхъ духовно-то състоянїе на Блъгарскїй народъ отъ негово-то покръстванье до 1018 г. Трїезычни-тѣ еретици; Богумилска-та ересь.

Наши-тѣ предци, прѣди да се покрьстѫтъ, не сѫ имали писмо „не имѣхѫ книгъ," както казва Чьрноризецъ Храбръ.[1]) Когато имъ трѣбаше нѣщо да забѣлежѫтъ, тѣ „чрътами и рѣзами чьтѣхѫ и гатаахѫ," т. е. рѣжехѫ на дъски, на плочи, или на ржбушъ нѣкакви знакове, какво-то и до сега срѣщаме въ нѣкои Блъгарски села.[2]) А ако нѣкои прїемвахѫ Христова-та вѣра, тѣ пакъ бѣхѫ принѫдени да се учѫтъ на Грьцко или пакъ на Латинско писмо, за да могѫтъ да четѫтъ 39
слово-то Божїе. Съ това чуждо писмо тѣ сѫ были принѫдени да пишѫтъ и своя-та рѣчь, когато имъ е было нужно. „Кръстившежесѧ, казва нашїн древенъ писатель, Храбръ, Римскыми Грѣчьскыми писмены нѫждаахѫсѧ. Тъй тѣ пишехѫ Славенска-та си рѣчь неправилно, „безъ оустроенїа," защо-то нито Грьцка-та, нито пакъ Латинска-та азбука не могѫтъ да изразѫтъ всичкы-тѣ звукове на многозвучна-та Славенска рѣчь. „Како можетъ сѧ писати добрѣ Грѣчьскыми писмены: Бг҃ъ, или живѡтъ, или зѣлѡ, или цр҃ковь, или чадїе, или ширѡта,

---

[1]) У Калайдовича, Іоаннъ Екзархъ Болгарскїи, стр. 189.

[2]) Въ разни мѣста по Славенски-тѣ земи сѫ ископани или намѣрени, още отъ езическы-тѣ врѣмена останѫли каменни плочи идоли и пр., на които се намиратъ изрѣзани или издълбани нѣкакви знакове. Много се е писало, за да се докаже, че тѣзи знакове сѫ букви, и че, слѣдователно, Славене-тѣ и въ езически-тѣ времена сѫ имали особенъ видъ азбуки (Runen-Alphabet, Futhorke). Но здрава-та критика отхвьрля повѣче-то отъ тѣзи паметници, като не славенски, или като подправени, а пакъ тѣзи, които могѫтъ да бѫдѫтъ прїети за истинны и славенски, тя намира, че знакове-тѣ, що сѫ на нихъ приличѫтъ на грьцки-тѣ и римски букви. И тъй, отъ тѣзи паметници не може да се докаже, че езически-тѣ Славене сѫ имали своѭ азбука или писмена. Това не може да се докаже и отъ исторически-тѣ свидѣтелства; най-вѣрно-то отъ тѣхъ е Храброво-то, който право свидѣтелствова, че Славене-тѣ „не имѣхѫ книгъ (писмена), погани сѫще, нъ чрътами и рѣзами чьтѣхѫ и гатаахѫ." Чрьти и рѣзи не сѫ были букви, но нѣкакви условни и таинственни знакове (Losstab-Configurationen и Losstab-Figuren). Най-добри-тѣ и най-нови изслѣдованїя за този предметъ сѫ: Zur slavischen Runen Frage, Hanuš 1855 и Obecny stun nauki o runach slowianskich. Cybulski 1860. — [Рачкаго, Писмо Словенско, 1861.]

или ꙗдь, или юность, или ѫзыкъ, и инаа по҃бнаа симь. И тако бѣшѫ много лѣта, т. е. до врѣме-то на царь-Борисово то покрьстванье.[3]) Заедно съ покрьстванье-то на Блъгарскі царь и на всичко-то Блъгарско царство, Блъгаре-тѣ се сдо быхѫ съсъ свои писмена, сгодни за тѣхніи езыкъ. „Слышит Словѣнскь народь весь слышите, слово отъ Бога бо прииде тоуждиимъ ꙗзыкомъ слышѧще слово, ꙗко мѣдна звона глас слышите.[4]) Съ такива думи се обръща къмъ наши-тѣ предц
40 блаженніи учитель на Славенскіи родъ и творецъ-тъ на Сла венски-тѣ писмена, Св. Кириллъ. Той и братъ юго Меѳоді преведохѫ на Блъгарски най-главни-тѣ и най-нужни бого служебни книги: Евангеліе-то, Апостолъ-тъ, Псал тирь-тъ, Часословъ-тъ, Парамейникъ-тъ, Служеб никъ, Требникъ, Октоихъ-тъ. Слѣдъ смьрть-та н Св. Кирилла, коя-то се случи на 14 Февруарія 869 годин св. Методіи е превелъ още и всичкы-тѣ каноническ книги на св. писаніе (старіи завѣтъ), а такожде Номока нонъ-тъ (кормчія) и патериконъ, т. е. кратки сказанія з житіе-то на по́-извѣстни-тѣ пустынножители. — Въ тѣзи тру дове на св. наши просвѣтители помагали имъ сѫ тѣхни-т най-достойни ученици: Климентъ, Наумъ, Ангелар Савва и Гораздъ, които заедно съ свети-тѣ Кирилла Методія наша-та цьрква е прославила, като ги е отличила с име: свѧтъıи седмочисленныи.[5]) — Отъ тѣхни-тѣ трудове нам сѫ по-извѣстни само Климентови-тѣ. Отъ негово-то житіе ные се научаваме, че той е превелъ и написалъ: Проповѣд Похвални слова на св. Богородица за всички-тѣ и́ праздни въ година-та; Житія на много пророцы и апостолы; Житі и подвизи на мѫченицы-тѣ; Пентикостаръ-тъ. От тѣзи списанія Климентови до сега сѫ найдени само нѣколк отъ поученія-та и похвални-тѣ му слова, между които сѫ похвални-тѣ му слова за с.с. Кирилла и Методія. Нѣ

---

[3]) Ные не щемъ да се спираме надъ исторія-та за покрьстванее-то цар Борисово; за този важенъ предметъ имаме доста добри и подробни списанія Блъгарски.

[4]) Блаженнаго оучителя нашего Константина философа (Кирил слово. То се срѣща въ нѣколко извѣстны рѫкописни Евангелія, вмѣсто прѣдислов

[5]) Шафарика, Rozkwět slowanské literatury w Bulharsku; въ Časop Českého museum, 1848, год. 1.

Калайдовича, Іоаннъ Екзархъ Болгарскіи.

Палаузова, Вѣкъ Болгарскаго царя Симеона, стр. 73—118.

[6]) То е издавано нѣколко пѫти: най-добро-то изданіе е отъ Миклоши; Vita S. Clementis, Вѣна, 1847.

съмнѣніе, че и други-тѣ седмочисленници сѫ оставили много списанія, [7]) но до сега не е могло още да се найде нѣщо отъ тѣхъ.

Свети-тѣ седмочисленници приготвихѫ и много нови дѣятели, които не съ пó-малка ревность сѫ се трудили да развивѫтъ Блъгарска-та писменность и да ѭ обогатявѫтъ съ нови преводи и списанія. Нѣка да назовемъ отъ нихъ: 41

а) Епископа Константина, който е былъ ученикъ на св. Кирилла, както се види отъ слѣдующи-тѣ му думи: шестокрылатъ силу въспріимъ шествую нынѣ по слѣду учителю, имени его и дѣлу послѣдуя. Отъ него сѫ найдени: Изборъ отъ слова за недѣлни-тѣ Евангелія и четыри слова отъ Атанасія Александрійскаго противъ Аріане-тѣ, които той е превелъ по желаніе-то на царя Симеона.

б) Григоріи пресвитеръ, който е превелъ за царя Симеона една исторія гражданска и цьрковна отъ грьцкіи лѣтописець Малала. Григоріи въ много мѣста е допълнилъ свой-тъ преводъ съ изводи отъ други лѣтописци.

в) Іоаннъ Екзархъ Болгарскій, единъ отъ най-дѣятелни-тѣ и най-плодовити писатели во врѣме-то на царя Симеона. — Отъ него имаме: Шестодневъ, т. е. подробно тълкованіе за сьтвореніе-то на свѣтъ-тъ, написано спроти св. Василія Великаго, Северіана Габалскаго и спроти размышленія-та на самаго Іоанна Екзарха. Богословіе-то на св. Іоанна Дамаскина подъ названіе „Небеса". Діалектика-та или Философія-та на Іоанна Дамаскина, начало-то на негова-та Грьцка Грамматика, която Іоаннъ Екзархъ е малко нѣщо преправилъ спроти потрѣба-та на Славенскіи езыкъ.

г) Чрьноризецъ Храбръ, отъ кого-то до насъ е дошло твьрдѣ занимателно списаніе за Славенски-тѣ писмена: Сказаніе, како състави св. Кириллъ Словеномъ писмена противу языку. Храбръ е живѣлъ такожде во врѣме-то на царя Симеона, както се види отъ слѣдни-тѣ му думи: „ст҃ыи Кѡнстантинъ Философъ, нарицаемыи Кириллъ, тъ҆ намь 42

[7]) Знае се, че св. Наумъ е подканилъ епископъ-тъ Константина, за кого щемъ споменемъ пó-надолѣ, да преведе Тълкованія-та на Евангелски-тѣ чтенія. За св. Горозда ся говори, че е былъ твьрдѣ искусенъ въ Славенскіи, Грьцкіи и въ Латинскій езыкъ (utriusque linguae Slovenicae et Graecae peritissimus). Въ житіе-то на св. Методія се говори за Горазда, че той още е былъ „наученъ добрѣ въ Латинскыя книгы".

писмена сътвори и книгы прѣложи. Сѫть бо еще живи иже сѫть видѣли ихъ.

д) Нѣка да споменемъ и царя Симеона, подъ просвѣщенно-то покровителство на кого-то сѫ се находили тѣзи съвременни нему дѣятели въ вертоградъ-тъ на Блъгарско-то христіанско и въобще книжно просвѣщеніе. Симеонъ, който царува отъ 888 до 927, е названъ Великіи; защо-то, казва Шафарикъ, „той си е свилъ неувядаеми вѣнци не само на бойно-то поле „противъ врагове-тѣ на неговъ-тъ народъ и на власть-та му, „но такожде и на тихо-то и мирно поле на наука-та, гдѣ-то „се е старалъ за просвѣщеніе-то на духъ-тъ и за образованіе-„то на срьдце-то и на мысль-та.“ — Симеонъ на млади години е былъ пратенъ въ Константинополь, гдѣ-то се е обучвалъ на всички-тѣ свѣтски и духовни науки. Единъ неговъ съврѣменникъ свидѣтелствова, че той тамъ е изучилъ и риторика-та на Демостена и логика-та на Аристотеля.[8]) Отъ царя Симеона сѫ остали сто и тридесеть и шесть слова отъ Іоанна Златоустаго съ нѣкои добавленія, тѣ сѫ назывѫтъ съ едно име Златоструй. Имаме още единъ изборникъ, преведенъ отъ грьцки за царя Симеона; въ него освѣнь нѣколко богословски списанія намиратъ се и нѣколко философски, реторически и исторически.[9])

43 И тъй въ теченіе-то само на 60—70 години Блъгарската писменность се обогати съ толкова списанія и даде такъвъ обиленъ плодъ. Въ тѣзи списанія Блъгарскіи езыкъ се очисти и изработи тъй, що-то стана цьрковенъ и литературенъ езыкъ на всички-тѣ Славене. У Руси-тѣ и Срьби-тѣ той и до сенова

---

[8]) Etenim Symeonem ἡμιάργον, id est semigraecum, esse ajebant, eo quod a pueritia Byzantii Demostenis rhetoricam Aristotelisque syllogismos didicerit. Liutprandus l. III. c. 8. — Rozkwet, Шафарика.

[. . . . проливаеть акы стредь сладъкоу изъ оустъ своихъ прѣдъ болѣры на въразоумѣние тѣхъ мыслемъ вклѣѭсѧ имъ новъи Птоломеи. Не вѣроѭ, но желаниѥмъ паче. и събора дѣлѧ многочьстныхъ бж҃естьвныхъ книгъ всѣхъ ими же и своѧ полаты испълни. — Изборникъ Симеона. Съборъ отъ многъ ѡц҃ъ. — Поѣздка въ Кирилло-Бѣлозерскій монастырь Шевырева, II, 30—32.]

[9]) За този изборникъ по-напрѣди сѫ мыслили да е былъ преведенъ за Русскіи князь Святославъ, но въ 1848 г. се е нашьлъ единъ списъкъ отъ него, въ предисловіе-то на който се говори: Великыи въ царехъ Симеонъ желаніемъ зѣло вжела . . . . (Востоковъ, Опис. рукоп. Руменц. муз.). Това свидѣтелство се потвьрждава и съ други доказателства, тъй що-то сега нѣма вѣче съмнѣніе, че той е преведенъ за Симеона, а за княза Святослава е само преписанъ единъ отъ Блъгарскіи преводъ. Виж. Галахова, Исторія Рус. Словесности, 46.

се употреблява, като цьрковенъ езикъ.[10]) У Чехо-Моравци-тѣ, Хървате-тѣ и Словинци-тѣ той не можи да се удрьжи длъго врѣме, защо-то тѣзи напи единоплеменници подпаднжхж подъ вліяніе-то на Римско-то духовенство, кое-то, както ще видимъ по-долѣ, всякакъ гонѣше Блъгарско-то богослуженіе (ritus Bulgaricae gentis, vel Slavonicae linguae). — Освѣнь Славенскитѣ племена, знайно е, че такожде Власи-тѣ и Албанци-тѣ пріехж Блъгарскіи езикъ и до скоро го употребляваxж не само като цьрковенъ, но и като писменъ. Ные имаме достовѣрни свидѣтелства, че и Турци-тѣ, когато се утвьрдихж въ Европа, и тѣ длъго врѣме употреблявали Блъгарскіи езикъ въ свои-тѣ дипломатически сношенія съ съсѣдни-тѣ царства. Единъ съврѣменикъ на Венгерскіи краль Матей Корвинъ (отъ 1458 до 1490) говори: „Маттіасъ разбира твьрдѣ добрѣ Блъгарскіи езикъ, на кой-то Турци-тѣ пишжтъ своитѣ дипломи.[11])

Нѣка сега да вспомнимъ, че всички-тѣ тѣзи прьви писа- 44
тели Блъгарски сж по-вѣче-то отъ свещеническіи и монашескіи чинъ, т. е. владыци, свещенници и черьноризци; това може да ни даде понятіе за внжтрешно-то състояніе на Блъгарска-та цьрква, коя-то се е управлявала отъ такива достойни и дѣятелни служители Божіи. За да не влазимъ въ длъго описаніе на тѣхни-тѣ подвизи и дѣла, ные щемъ кажемъ нѣколко думи само за едного отъ тѣхъ, а именно за св. Климента. — Св. Климентъ бѣше отишьлъ заедно съ свои-тѣ учители въ Моравія, отъ гдѣ-то слѣдъ смьрть-та Методіева въ 885 г. той по кознодѣйство-то на латинско-то духовенство быде изгоненъ заедно съ други-тѣ Славенски проповѣдници. Той слѣдъ това се врьнж въ отечество-то си, гдѣ-то царь Борисъ го посрѣщнж съ голѣма радость и го постави духовенъ началникъ надъ Кутмичевица (Македонія). Ето какъ се описва въ

---

[10]) Само не въ прьвоначална-та си чистота, защо-то, кога-то въ 16-тіи и 17-тіи вѣкъ Руси-тѣ напечатахж цьрковни-тѣ книги, тѣ ги напечатахж по Русско-то правописаніе. Тъй щото сегашніи цьрковно-Славенски езикъ е старо-Блъгарскіи съ русско правописаніе.

[11]) Engel, Geschichte von Bulgarien, in allg. Welthistorie, t. 49, стр. 293. Виж. Шафарика Gesch. der sl. Spr. und Litter., стр. 224.

[NB. Грам. Краинска отъ Адама Богорича. Виттенбергъ, год. 1584.— s. l. Prima tabella de orthographia Cyrillica, qua utuntur hodie in aula Turcici imperatoris vel maxima praetoriani milites, quos Ianizaros appelant (Wenn sie aus Serbien und Bulgarién sind). Item Bosnenses omnes, Ruteni et Moschovitae. Slavia, изд. 2, pag. 14.]

житіе-то му негова-та дѣятелность въ тази страна: [12]) „св. Кли-
„ментъ постоянно пѫтуваше по тази страна, за да проповѣда
„на народъ-тъ слово-то Божіе. Въ всяка една область той
„имаше избрани ученици, които бѣхѫ на брой 3500. По-
„вѣче-то си врѣме той прекарваше съ тѣхъ, и ные, които
„всякога се намирахме съ него, гледахме и слушахме всичко,
„что той правѣше и говорѣше, ные никога не го видѣхме да
„стои безъ работа. Той обучаваше дѣца-та: едни на четенье,
„други на писанье, и имъ обясняваше писаніе-то. Даже и
„нощемъ той се трудеше въ молитва, четенье и писанье; по
„нѣкога той въ едно врѣме пишеше самъ и учѣше младежи-тѣ.
45 „Отъ свои-тѣ ученици той приготви четци, иподіакони, діакони,
„свещенници, отъ които около триста распрати по-разни области
„на Блъгарія . . . . . На всички-тѣ праздници той съчини
„прости и вразумителни слова, въ които се излагѫтъ тайни-тѣ
„на вѣра-та . . . . . Искашь ли да узнаешь и правила-та на
„св. отцы? И тѣхъ можешь да найдешь на Блъгарски, напи-
„сани отъ премудраго Климента.“ [13])

За Іоанна Екзарха споменува единъ писатель отъ 11-тіи вѣкъ въ слѣдующи-тѣ думи, съ които той се обръща къмъ съврѣменно-то нему Блъгарско духовенство: **Подражайте Іоанна презвитера новаго, егоже и ѿ васъ самѣхъ мнози знаютъ, бывшаго пастѵха и екзарха иже въ земли Болгарстѣй.** [14])

Такива сѫ были тѣзи прьви дѣятели на Блъгарска-та писменность въ свое-то служеніе на Блъгарска-та цьрква. Тъй добрѣ сѫ познавали тѣ свои-тѣ пастырски длъжности и съ такава ревность сѫ се старали да ги испълнявѫтъ. Препятствія-та, които тѣ сѫ срѣщали въ свои-тѣ трудове, освѣнь гдѣ-то не ги сѫ отчайвали, нъ и още по-вѣче сѫ съгрѣвали тѣхна-та ревность.

Блъгарска-та цьрква още отъ начало-то ѝ была е смѫщаема отъ врагове, които древни-тѣ Блъгарски паметници наричѫтъ трьязычны еретици. Говори се, че още свети-тѣ наши учители сѫ се борили съ нихъ. Тъй, въ нѣкои тропари отъ тѣхна-та служба срѣщаме: **трѣзычникомь же злобоу низложиша . . . . . ѿ тѣхъ бо оустъ истече источникъ жи-**

[12]) Това житіе е писалъ единъ отъ ученици-тѣ Климентови по Блъгарски, но послѣ то е было преведено на Грьцки езыкъ. Ные сега имаме само грьцкіи му преводъ, който, както казихме, най-добрѣ е издаденъ отъ Миклошича, Vita S. Clementis. Виж. Бодянскаго, О времени происх. сл. пис., 9.

[13]) Виж. Гильфердинга Письма объ Исторіи Сербовъ и Болгаръ, I, 104.

[14]) Презвитеръ Козма, Arkiv za povestn. jugo-slov., IV, 97.

вотныхъ словесъ, напоꙗѭ сꙋхотꙋ нашꙋ, тѣми свѧза сѧ многохоулныи ѧзыкъ еретическіи . . . . . [15]).

Въ другъ единъ древенъ паметникъ четемъ: 46

Словѣньскꙋ же ꙗзыкꙋ въ неразꙋмьи и въ мрацѣ грѣховнѣ сꙋщꙋ. милостию и человѣколюбиемъ Гд҃а нашего Іс҃ Хр҃а ꙗвленъ бысть пастыръ и оучитель емꙋ, иже затче оуста влъкомъ трьꙗзычнымъ еретикомъ, иже завистию омрачишасѧ и глаголахꙋ: не достоить инѣмъ ꙗзыкомъ славити Бг҃а, токмо Жидомъ и Римлѧномъ и Грькомъ, причѧстникы сѧ злобою Пилатꙋ творѧще. Ихъ же блѧди свѧтыи разори ꙗсными притчами, палѧ силою свѧтаго дꙋха.[16])

Тріезычни-тѣ еретици, както свидѣтелствова списаніе-то на Черноризца Храбра о писменехъ, сѫществовали сѫ още и въ 10-тіи вѣкъ. Кои именно сѫ были тѣзи тріезычницы, които наши-тѣ древни паметници наричѫтъ еретици? Прьво мѣсто между нихъ, безъ съмнѣніе, заема Римско-то духовенство съсъ папа-та на чело-то си. Това духовенство всякакъ ся е противяло на Славенско-то богослуженіе и, гдѣ е могло, искоренявало го е съсъ всякакви начини.—Хървати-тѣ и Срьби-тѣ, които зависѣхѫ отъ Римска-та цьрква, когато се появи Славенско-то богослуженіе, пожелахѫ да го введѫтъ и тѣ въ цьркви-тѣ си, но на това се въспротиви папа Јоаннъ X, като имъ написа, че тѣ трѣба да дрьжѫтъ езыкъ-тъ на духовна-та си майка, Римска-та цьрква; иначе тѣ щѫтъ се покажѫтъ недостойни чада предъ Господа.[17]) — А пакъ защо-то въ нѣкои мѣста тамъ не послушахѫ папско-то повелѣніе и пріехѫ Славенско-то богослуженіе, то Латинско-то духовенство, на единъ съборъ въ Далмація (1060 г.) запрети, що-то никой 47
да не смѣе да изврьша богослуженіе-то по Славенски-тѣ книги, които сѫ написани отъ нѣкого си еретика Методія (a quodam Methodio haeretico). Ные видѣхме, какво гоненіе истегли Славенско-то богослуженіе заедно съсъ Славенски-тѣ му пропо-

---

[15]) [N. B. Заимствовано изъ Паннонскаго житія Константина, — нарече е трнѧзычникы.] Древне-Славянскіи памятникъ дополн. житіе Сл. Ап. В. Григоровича, Казань, 1862 г. 27, 28.

[16]) Память и Похвала Кир. и Меѳ. Въ сборникѣ статей Имп. акад. наукъ, г. I (1867) № 6. 7, 8, 9. Свѣдѣнія и замѣтки Срезневскаго, XXXVI, 57.

[17]) Cum Slavi sint speciales filii S. R. Ecclesiae, quos ipsa per evangelium genuit, filium vero dedecet alia quam patris matrisque lingua uti. Epist. Joan. X у Пеячевича Historia Serviae, p. 105. Виж. и Regesta Boh. et. Moraviae, I, 28. (Іоаннъ X е сѣдѣлъ на папскіи престолъ отъ 914—928). [и у Farlati, III, 94, 95].

вѣдници и въ Чехо-Моравска-та земля. Но и слѣдъ това го
неніе то пакъ се задрьжа въ нѣкои мѣста въ Чехія и с
продлъжава, догдѣ папа Григоріи VII не го искорени съвсѣм
Въ 1080 г. той испрати до Чешскіи князь Вратиславъ едн
булла, въ която, като го укорява за това, гдѣто трьпи в
земя-та си да се служи Богу на Славенски езыкъ (secundu
Slavonicam linguam divinum officium celebrari), предписва м
да изгони това богослуженіе отъ тамъ. [18]) Слѣдъ това папск
предписаніе Славенски-тѣ книги въ Чехія быдохѫ скѫсани
унищожени (omnino deleti et disperditi). [19])

Но освѣнь Римско-то духовенство, между трьѭзычны-т
еретици имало е и много Грьци, както се види отъ списані
то на Черноризецъ-тъ Храбръ о письменехъ. Дроузии ж
гл҃ѧть: чесомоуже сѫть Словѣнскы книгы? Ни того бо ест
Бъ сътворилъ, ни то аггели, ни сѫть конни (законни
ꙗко Жидовьскы и Римскы и Еллинскы. — Като отговар
на тѣзи нападатели (тацѣмъ безоумнѣмъ), Храбръ особн
подробно се спира на Грьцка-та азбука. Той подробно излаг
исторія-та на нейно-то съставянье и извожда заключеніе, ч
Славенски-тѣ писмена сѫ по́-свети отъ Грьцки-тѣ (Еллински-тѣ
защо-то Славенски-тѣ сѫ сътворили свети мѫжье, а пакъ Е
лински-тѣ нито Богъ, нито ангели-тѣ ги сѫ сътворили, н
мѫдреци погани сѫще.[20])

48 И тъй, тріезычни-тѣ еретици сѫ были вънкашни врагов
Макарь наши-тѣ древни паметници и да говорѭтъ, че тѣ с
были омрачени завистію, или пакъ че сѫ были окаянн
и не вѣдятся что глаголюще, но ные сега ясно можем
да си обеснимъ истинни-тѣ причини, по които тріезычници-т
сѫ хулили Славенски-тѣ писмена, ужь за това, че тѣ не сѫт
законни и не сѫть пріѫти Богомъ. Подъ такова едн
ужь, законно нападанье на Славенско-то богослуженіе, нь
никакъ не се съмнѣваме, че се е таило властолюбіе. — Как
и да е, тази ересь не е была тъй опасна за Блъгарска-т
цьрква въ онова врѣме: Блъгарско-то царство е имало дос
сила, за да отблъсне отъ цьрква-та си всякакви външни вл
столюбиви поползновенія на неѭ. А пакъ ревностни-т
тогавашни подражатели на блаженни-тѣ учители Словѣньск

[18]) Regesta Boh. et Morav. ed. Erben I, 70.
[19]) Палацки, Dějiny národu Českého, t. I, стр. 358 . . . .
[20]) О писменехъ, Калайдовича Іоаннъ Екс. Болг., стр. 190.

ꙗзыкꙋ, подъ защита-та на тази сила, можили сѫ добрѣ да опровьргнѫтъ лъжливи-тѣ доказателства на тѣзи врагове, и да ги изобличѫтъ като блѧди еретически. — Опасни сѫ были за Блъгарска-та цьрква други врагове, които тя е срѣщала внѫтрѣ въ Блъгарско-то царство. Тъй, щомъ тя се появи, вдигнѫ се противъ неѭ страшна буря отъ страна-та на Блъгарски-тѣ бояре, които сѫ искали да си останѫтъ съ своята езическа вѣра. И съ голѣмъ трудъ, съ проливанье на много кръвь царь Борисъ можи на́й-послѣ да умири тази бура.[21])

Защо-то тази бура быде разсѣяна съ сила, то тя не исчезна съвсѣмъ: езычество-то не можи да се искорени отвед- 49
нажь у Блъгаре-тѣ и, макарь да бѣше принѫдено да отстѫпи мѣсто-то си на христіански-тѣ истини, обаче тукъ тамъ се затаи между новопросвѣтени-тѣ Блъгаре. Во врѣме-то на царя Симеона, когато христіанско-то благочестіе въ Блъгарія имаше толкова добри дѣлатели, ные глѣдаме единъ отъ тѣхъ, а именно Іоанна Екзарха, да обличава погани Словени и языци зловѣрніи[22]), които, види се, да е имало още доста въ Блъгарско-то царство. — Освѣнь привьрзанци-тѣ на стара-та езическа вѣра, ные слушаме сѫщаго Іоанна Екзарха да обличава още и скверніи Манихеи, отъ което се види, че още въ Симеоново врѣме въ Българія е врьхляла Манихейска-та ересь.[23])

Манихейство-то е една стара Въсточна ересь, на която въ 9-тіи вѣкъ средоточіе-то было въ Арменія. Въ Блъгарско-то царство тази ересь е пренесена още при само-то крьщеніе Борисово.[24]) — Ные по́-горѣ споменѫхме, какъ Борисъ, около

---

[21]) Ето що се пише за това въ единъ нашъ наметникъ отъ 14-тіи вѣкъ. Оному (Борису) же крьстившу сѧ, въсташѫ Блъгаре на нъ, хотяще убити его, ꙗко вѣрѫ ихъ оставльша, нѫ тъи изъшед на брань, побѣди ихъ и отъ толи крьсти овѣхъ волеѫ, а другыих нѫждеѫ. — О переводѣ Манас. лѣт. Черткова. стр. 98. По́-подробно говори за този бунтъ Хинкмаръ Реимскіи въ Бертински-тѣ лѣтописи. Виж. С. Н. Палаузова, Вѣкъ Болг. царя Симеона, 24.

[22]) С. Н. Палаузова, Вѣкъ Болгарск. царя Симеона, стр. 92.

[23]) Виж. Письма объ Истор. Серб. и Болгаръ, А. Гильфердинга, II, стр. 61 и слѣд.

[24]) [Манесъ, ересіархъ III в., для (?) Зороастровіи дуализмъ нашьлъ основанія и подтвьрждения въ Евангеліе-то. На Павликіянство-то основатель Манихей Павелъ. Той дошьлъ въ Арменія да проповѣда Манихейско-то ученіе (VII в.), нашьлъ тамъ много послѣдователи, които наченѫли да се называтъ Павликіяне. Въ VIII в. императоръ Константинъ (741—775) населилъ Тракія съ Сирійски и Арменски колонисти, между които е имало много павликіяне. — Въ 9-тіи в. Павликене-тѣ сѫ пращали изъ Арменія въ Блъгарія миссіонере. За това говори съврѣменникъ-тъ Петръ Сикулъ г. 869: ab ipsismet impiis et delirantibus cognovi, quod e suo conciliabulo missuri essent, qui in Bulgaria pros-

5-тина годинъ слѣдъ крьщаніе-то си, пише на папа-та, че въ Блъгарія надошли много проповѣдници: Грьци, Армене и отъ други мѣста,[25]) и учѫтъ Блъгаре-тѣ различно. — Тѣзи Арменски проповѣдници,[26]) за които говори Борисъ, тѣ сѫ и донели въ Блъгарія прьви-тѣ сѣмена на Манихейство-то. Въ Блъгарія Манихейство-то подъ вліяніе на Блъгарско-то езичество и на Блъгарскіи пародень духъ прероди се въ нова ересь, която въ скоро врѣме се распространи твьрдѣ много между Блъгаре-тѣ и, както ще видимъ по́-долѣ, между много други народи. — Преобразователь-тъ на Манихейство-то и основатель-тъ на тази нова ересь въ Блъгарія е былъ единъ Блъгарски попъ Богумилъ, отъ кого-то тя и получи названіе-то си. Богумилъ е живѣѭлъ во врѣме-то на царя Петра, който царствова отъ 927—968 [27]). — Ученіе-то на Богумилска-та ересь е състояло въ това. [28]).

---

cunque possent a catholica religione ad suam execratam et nefariam sectam convertere. Иванъ Цимисхіи (969—975) довелъ мнозина отъ тѣзи еретици изъ Мала Азія и ги населилъ около Пловдива. — Массаліяни или Евхити. Поя вилась эта ересь въ Месопотаміи 360 г. — Перешла въ Сирію, оттуда въ Ѳракію и Македонію. Крещеніе не очищаетъ человѣка отъ діавола, по молитва ἡ εὐχὴ Аскетизмъ.]

[25]) [Евреи изъ Солунъ, мухаметане отъ Вардарски-тѣ турци, които засел тамъ императоръ Теофилъ (829—841). У Теофана.]

[26]) [Cnf. . . . . Кидѣше же сіа скврьнные и богомрьзскые ереси армѣнскы прѣдьстателіе. — Житіе св. Иларіона епископа Мегленскаго, въ Starine, I. — Петръ Сикулъ разсказва, че когато былъ въ Арменія, то тамъ се готвили ар менски проповѣдници да идѫтъ на ловитву въ Блъгарія. Петръ Сикулъ по тоз поводъ е написалъ съчиніе за Манихейска-та ересь. Ἱστορία . . . προσοποιηθεῖσ ὡς πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας.]

[27]) „И якоже случи ся въ Болгарьстїй земли, въ лѣта правовѣрнаго цар Петра бысть попъ именемъ Богумилъ, а по истинѣ Богу не милъ, иже нача первс учити ереси въ земли Болгарстѣй.“ — Козмы презвитера Слово.

[28]) То ни е извѣстно отъ обличителни-тѣ противъ еретици-тѣ списані на Козма презвитера, който е живѣлъ, види се, во врѣме-то на царя Са муила. — Тѣзи списанія се намирѫтъ въ една ржкопись [отъ XVI в.], която с съхранява въ библіотека-та на Московска-та дух. академія. Изводъ отъ тѣхъ напечатанъ въ Arkiv za pov. Jugosl. кн. 4. — Виж. Письма Гильфердинга [Поисправно е издадено въ „Православный Собесѣдникъ“, Казань, 1864.] II. Сви дѣтелства-та на презвитера Козма се подтвьрждавать и отъ единъ католическ писатель Петръ Сикулъ, който е писалъ около 870 год.

[Объ ученіи богумиловъ: Козьма Пресвитера — Евѳимія Загабена Паноплія, ч. 2-ая, титло 23—издана въ Maxima bibl. patrum, t. XIX. и от дѣльно Гизелеромъ: Euthimii Zigadeni narratio de Bogomilis.—Gottingae, 1842 Переводъ Палаузова въ Православномъ Обозрѣніи, 1873. — Синодикъ и моемъ Панагюрскомъ сборникѣ XVI в. Статьи о богумильскомъ учен въ этомъ синодикѣ заимствованы, по всему вѣроятію, изъ изложенія Е. Зига бена. Въ этомъ увѣряетъ: 1, то, что между этими статьями нѣтъ ни одно которая бы не встрѣчалась у Зигабена; 2. самое изложеніе статей въ син дикѣ, напоминающее многими чертами изложеніе Зигабена и 3. то, что посл этихъ статей синодикъ предаетъ анаѳемѣ и Василія врача, со словъ котора Зигабенъ описалъ ученіе богумиловъ.]

1. Богумили-тѣ сѫ признавали двѣ начала на свѣтъ-тъ, добро и зло, които сѫ еднакво силни (Дуализмъ). Тъй, зло-то начало, діаволъ-тъ, тѣ сѫ считали за творецъ на всичкіи свѣтъ. „. . . Глаголюще по діаволей волѣ суща вся: небо, солнце, звѣзды, воздухъ, землю, человѣка, церкви, кресты и вся Божія діаволу предаютъ . . .“

2. Отвьргали сѫ ветхіи завѣтъ, който сѫ считали за произведеніе на зло-то начало.

3. Признавали сѫ св. Троица, но съвсѣмъ сѫ искривявали Христіанско-то ученіе за воплощеніе-то на Іисуса Христа. **Христово въплъщеніе привидѣніе быти владившихъ, а не ѿ святыѧ и прѣчистыѧ владычицѧ нашѧ Бцѧ плъть приѧть.**[29])

4. Не сѫ почитали Божія матерь, не сѫ се кланяли на крьстъ-тъ и на икони-тѣ, отхвьрляли сѫ причащеніе-то.

5. Не сѫ признавали никакви духовни власти, нито пакъ граждански: „учатъ же своя си не повиновати ся властелемъ своимъ, хуляще богатыхъ, отецъ ненавидятъ, рѹгаются старѣйшинамъ, укоряютъ бояры, мерзки Богу мнятъ работающихъ царю и всякому рабу не велятъ работати господину своему. 51

Богумилски-тѣ проповѣдници сѫ были книжни хора, не сѫ пущали Евангеліе-то отъ ржка-та си, и го сѫ постоянно тълкували на слушатели-тѣ си, „но не подобно толкующе е.“ Тѣ сѫ водили животъ постнически, аскетически. „Суть бо еретицы извну яко овца образомъ кротцы и смиренніи, молчаливіи, блѣдни же суть видѣти отъ лицемѣрнаго поста, словесуя не рекутъ, не смѣются грохотомъ, не образуютъ (не се китѫтъ), хранятся отъ взора . . . . . “

За Богослуженіе-то имъ Козма говори:

„Кланяются затворшеся въ хизѣхъ своихъ (жилища) четырежды днемъ, четырежды нощію и вся пятеро врата отверсты имуще . . . . . кланяюще ся глаголютъ: отче нашъ, иже еси на небесѣхъ; но то великое имъ осужденіе есть: иже творца небу и земли отцемъ нарицати словесы, а тварь его діаволю тварь мнятъ. Кланяюще же ся не творятъ креста на лицѣ своемъ.“

Богумилъ еималъ много ученици, които ревностно сѫ се старали за распространеніе-то на негово-то ученіе; отъ тѣхъ

[29]) Синодикъ царя Бориса, стр. 8.

ные знаемъ само имена-та на нѣкои: Михаила, Θеодора, Добрѣ, Стефана, Василія и Петра.[30]) — Отъ помежду ученици-тѣ си, той е избиралъ апостоли, които сѫ ходили въ далечни страни и сѫ проповѣдали съ голѣмъ успѣхъ.

Въ западна Европа богумилство-то има добри послѣдствія
52 за народи-тѣ, защо-то отъ него се захвана страшна-та онази борба съ властолюбиво-то Римско духовенство, борба, която най-послѣ избави народи-тѣ отъ духовно-то и тѣлесно бреме на Римскіи папа. Но въ Блъгарія, гдѣто сѫ се разработвали други-тѣ стърни на богумилство-то, вѣроученіе-то му, сирѣчь, и аскетизъмъ-тъ, тази ересь е имала твърдѣ лоши послѣдствія. Тя се е распространила особенно много во врѣме-то на Самуила, който, като е былъ залисанъ съ непрестанна война съ Византійци-тѣ, не еималъ врѣме да ѫ гони, та че, види се и боялъ се е да раздразня многобройни-тѣ богумили. — Има преданіе, което говори, че Самуиловъ-тъ сынъ Гавріилъ и негова-та жена сѫ были такожде богумили. Отъ усилванье-то на богумили-тѣ въ това врѣме тъй се е била побръкала православна-та Блъгарска църква, щото защитници-тѣ ѝ, види се, сѫ паднѫли въ отчаяніе, епископи-тѣ и свещенници-тѣ не сѫ мыслили вѣче, види се, че ще да може да се тури конецъ на тѣзи съблазни, и да се очисти православна-та църква отъ плевели. — Това ные заключаваме отъ слово-то на Пресвитера Козма, който съ силни думи укорява Блъгарско-то православно духовенство за негово-то отчаяно равнодушіе къмъ еретическо-то буйство. Ето, на примѣръ, съ каква рѣчь той се обръща къмъ Блъгарски-тѣ епископи.

„Но аще люди порученныя ему учимъ страхъ
„Божію, тогда есмы по истинѣ епископы и настоя-
„тельницы Божіих святыхъ апостолъ. — Подражайте
„бывшихъ прежде васъ въ вашихъ санѣхъ святыхъ отець
„епископъ, Григорія, мню, и Василія и Іоанна и прочія, ихже
„имена помянувше боятся бѣси, ихже печали и скорби о лю-
„дехъ бывшая кто исповѣсть, ихже памяти веселятся ангели
„и человѣци . . . . Не рцы никтоже: не мощно есть въ сі-
„лѣта такому быти: тіи быша святіи, велицыи и крѣпкіи
„лѣта ихъ добра, нынѣ же зла насташа. — И отцы, не помы-

[30]) Тръклятаго Богомила. и Михаила оученика его. и Θеωдор и Добрѣ. и Стефана, и Василіа и Петра и прочяя еговы оученик и единомѫдрьникы . . . . . Синодикъ. стр. 8.

„шляйте, той бо бывый Богъ и тогда нынѣ, тойже есть и во 53
„вѣки и всегда, на всѣхъ мѣстѣхъ милуеть призывающихъ его.“

„Подражайте Іоанна презвитера новаго, его же и отъ „васъ самѣхъ мнози знаютъ, бывшаго пастуха и екзарха, иже „въ земли Болгарстѣй. — И не глаголите: не можетъ такъ „быти въ сія лѣта; вся бо Богъ можетъ, аще мы хощемъ.“ [31])

Богумили-тѣ сѫ имали, види се, твърдѣ богата писменность, отъ която нѣколко паметници сѫ найдени въ Россія, гдѣ такожде е было распространено богумилство-то.[32]) Има надежда, че и у насъ щѫтъ се найдѫтъ много богумилски книги, по които само ще е възможно да се обясни добрѣ тази замѣчателна ересь.

Богумилово-то ученіе се е распространило по всички-тѣ Славенски земи на Балканскій полуостровъ: въ Сръбія, Боснія и Далматія,[33]) послѣ е преминѫло въ Италія и Южна Франція, гдѣто подъ негово вліяніе сѫ се образовали нѣколко секти подъ име Патарени, Катари, Албигойци и проч. Единъ Италіянецъ Рейнаръ Саккони, който е былъ испърво Катаръ, а послѣ е минѫлъ въ католичество, описалъ е ученіе-то на Катари-тѣ (Западни-тѣ Богумили). Той набройва до 16 Катарски цркви, които сѫ сѫществовали въ негово врѣме въ Западна[34]) Европа и утвърждава, че глави-тѣ на всички-тѣ е Блъгарска-та и Дреговичска-та. [35])

---

[31]) Письма Гильфердинга, II. стр. 79, 80. — Arkiv za pov. Jugosl. кн. IV, стр. 97.

[Рачки, 161. — Ecclesia Albanensium, E. Vincentina, E. Florentina, E. de Valle Spoletana, E. Franciae, E. Tolesana, E. Carcasonensis, E. Albigensis, E. Sclavoniae, E. Latinorum in Constantinopole, E. Graecorum ibidem, E. Philadelphiae in Romania. C. B.]

[32]) [Въ Сборникѣ XV в. Новгородской Софійской библіотеки, въ статьѣ о ересяхъ между прочимъ сказано: а еже о еретичьскихъ книгахъ Богумила попа, то блядство его злохытростьно въ словѣ семъ извѣщено по трошну(?).—Древніе паметники IX—XII в. Срезневскаго. С. П. Б. 1865, стр. 29.

Богумилски-тѣ книги сѫ състояли повече-то отъ апокрифически евангелія и апостоли, евангелие-то отъ Іоанна и апокалипсисъ-тъ, въпроси къ Христу и отвѣти, написани отъ Богумилский епископъ Назарий (живѣлъ е въ България около 1180—1200), които сѫ били твърдѣ распростанени на Западъ, напечатани сѫ били въ Венеция 1523 г., а въ наший вѣкъ отъ Gieseler'a и Engehardt'a.]

[33]) [Отъ житіе-то на св. Владиміра Діоклейскій се вижда, че въ Дюкла сѫ были проникнѫли Богумили-тѣ още въ начало-то на 11-тій в.—Рачки, 111.]

[34]) Тази дума въ Дриновия екземпляръ е задраскана съ мастило.

[35]) . . . . . XV Ecclesia Bulgariae, XVI Ecclesia Dugunthiae (Drogometiae) et omnes habuerunt originem de daubus ultimis. — Dugunthia или Drogomentia е названіе-то Драговитія, което латински-тѣ писци сѫ покварили. Това съ несъмнѣнни доказателства е доказалъ Шафарикъ въ Pamatk. Hlaholsk. pisemnictvi, стр. LX. — Въ Блъгарія е имало двѣ области, които сѫ носили названіе-то Драговитія: една въ Сѣверо-западна Тракія, а друга въ Македонія. Виж. Погледъ

54 Че западно-Европейски-тѣ ереси въ 12-тіи и 13-тіи сж възникнжли подъ вліяніе на Богумилство-то и сж се находили въ сношенія съ Блъгарски-тѣ богумили, въ това ни увѣрява още и названіе-то, съ което католическа-та църква е называла по-вѣчето отъ тѣзи ереси: Bulgari.[36]) — Богумилство-то е можило да направи добъръ успѣхъ между западни-тѣ народи най-много съсъ свое-то ученіе противъ власти-тѣ, както духовни, тъй и свѣтски. — Западно-Европейски-тѣ народи, които тогава сж были угнетаеми отъ духовна-та и свѣтска власть на Римско-то духовенство, съ драга воля сж пріемали богумилско-то ученіе, което е отхвьрляло тази власть, като произведеніе на зло-то начало, на діаволъ-тъ. Този богумилски догматъ се е пріемалъ и съ особенна любовь развивалъ отъ западно-Европейски-тѣ богумилски или Блъгарски еретици. Въ него сж были малко или много съгласни всички-тѣ. А колко-то до други-тѣ богумилски догмати, отъ тѣхъ нѣкои тѣ или съвсѣмъ не сж пріемали, или пакъ тълкували сж ги разно. Отъ това Западно-Европейски-тѣ богумили сж се дѣлили на нѣколко разни църкви или ереси.[37])

Та и въ сама-та Блъгарія богумилство-то се е было раздѣлявало на нѣколко ереси, отъ които, както се види отъ обличително-то слово Пресвитера Космы, най-главни сж были двѣ.[38])

врьхъ происхожд. на Блъг. народъ. — Съчинения, I, стр. 27—28. — Тука се разумѣва Македонска-та, [а може бы пакъ и Тракійска-та. Тамъ въ Пловдивъ Іоаннъ Цимисхій пресели въ 970 г. нѣколко отъ азіатски-тѣ павликене, на които повѣри защита-та на Балкански-тѣ проники. Тукъ павликене-тѣ сж и были усилили до такава стьпень, що-то сж нападали на православни-тѣ пловдивски граждане. — Leo Diac. ed. Bon., VI, 6. An. Comnena. Alex. l. XIV, 451, ed. Paris.— Рачки опровьргава това, защо-то Reimero Sachoni ecclesia Philadelphiae in Romania нарича Пловдивска-та. Стр. 105. Богумили-тѣ въ Пловдивъ и Цариградъ при Ан. Комнена. — Рачки, 112.]

[36]) [Haereticos, quos Bulgaros vocant vehementer (Phili. Aug.) statuit insectari. — Bulgari, quia latibulum eorum speciale est in Bulgaria. — Изводи отъ лѣтоп. у Шмидта. Histoire et doctrine de la secte des Cathares ou Albigeois, 1869, II, 282.]

[37]) [Omnes ecclesiae Cathar. recipiunt se invicem. eius deversas habeant opiniones et contrarias. R. Sachoni у Рачки, стр. 122.] Въ Французскій езыкъ сега има една укорна дума Bugres, съ която французи-тѣ укоряжтъ les usuriers et les infames qui ont des goûts contre nature. — Тази дума е съкратена отъ Bulgari, Boulgres, и има начало-то си отъ една богумилска (Блъгарска) секта въ Южна Франція, секта, за която се говори, че се е предавала на този противоестественъ порокъ.

[38]) [Absolutni dualizam — діавола творца парицающе человѣком и всей твари божіи, — ordo de Dragovitia. и oblaženi dualizam — инін же ангела отпадша парицаютъ, — ordo de Bulgaria.]

Глава пета.

Състояніе-то на Блъгарска-та цьрква отъ 1018—1186.

Въ 1018 г. старо-то Блъгарско царство, което Самуилъ поднови и тъй высоко превознесе, падна и се покори на Византінска-та Имперія.[1]) — Императоръ Василій II, прозванъ Βουλγαροκτόνος, четиридесеть години непрестанно воева съсъ Блъгаре-тѣ и воева съ всички-тѣ сили на имперія-та (μυρίοις πόνοις καὶ ὅπλοις).[2]) Но догдѣ Блъгарія ѫ окрыляваше страшній, но великій духъ Самуиловъ, тя храбро отбиваше всички-тѣ покушенія на свой-тъ заклетъ врагъ. — Само когато тя загуби този си защитникъ, само тогава Болгароктонъ можи найпослѣ да достигне цѣль-та на свой-тъ животъ: Блъгарія станѫ Византійска подданница. — Колкото и да ненавиждаше Блъгаре-тѣ, колко-то и да желаеше тѣхно-то уничиженіе, Василій, обаче, трѣбваше да се убѣди, че ще бѫде недълговѣчно тѣхното подчиненіе на имперія-та, ако тя наложи на тѣхъ тежко бреме. Поради това той не смѣи да покѫтне тѣхно-то вѫтрешно управленіе, нито пакъ да имъ наложи тежъкъ данъкъ. Той ги остави да си се управлявѫтъ отъ свои главатаре, да се сѫдѫтъ по свои-тѣ закони и да плащѫтъ такъвъ данъкъ, какво-то и при Самуила.[3]) — Като се боѣше да измѣни нѣщо отъ вѫтрешно-то управленіе на Блъгаре-тѣ,[4]) Василій остави не покътната и самостоятелность-та на Блъгарска-та цьрква.— Той даде една грамота на тогавашній Охридскій архіепископъ (патріархъ), съ която подтвьрдява негова-та власть, като избройва митрополити-тѣ и епископи-тѣ, които се намѣрвѫтъ 56

[1]) [Българско-то царство при Самула се е простирало od Dunava prieko Prieslava do Trakiju, prieko Ochrida do Adrije, prieko Melenika, Seresa i Berceje do Archipelaga, prieko Larisa do Termopila. Samoilova čete prelažahu pače u staru grcku, prieko Korintha u Peloponez sjedinijujuc svuda razdrobljena plemena slovenska. Rački, 107.]

[2]) Кедринъ, II, стр. 489.

[3]) Praefinisset, ut a suis principibus régerentur, suisque moribus degerent, quemadmodum item imperante Samuele. Кедринъ у Стритера, Bulg. § 195.

[4]) . . . . μὴ θελήσαντος τι νεοχμῶσαι τῶν ἐθίμων αὐτου — Ibid.

подъ него.[5]) За жалость голѣма този драгоцѣненъ за насъ паметникъ не е издаденъ цѣлъ и се прекъсва на едно най-любопитно мѣсто, а именно при избройванье-то на митрополитски-тѣ и епископски тронове, които тогава сѫ были оставени подъ Блъгарскій патріархъ. — Казваме оставени, защото нѣма съмнѣніе, че нѣкои негови епархіи тогава сѫ были подсебени отъ Константинополска-та патріаршія. — Тъй на примѣръ, митрополити-тѣ Ларискіи (въ Тессалія) и Диррахійскіи (Дураццо, Драчъ на Адріатическо-то море), които въ царуваніе-то на Самуала сѫ зависѣли такожде отъ Блъгарскіи патріархъ, въ XI вѣкъ се споменувѫтъ като зависими отъ Константинополскіи. — Но и при това умаленіе на Охридската патріаршія, нейна-та область е останѫла пакъ доста обширна, както свидѣтелзтвовѫтъ нѣкои писатели. Архимандритъ Нилъ Доксопатрійски,[6]) който е писалъ около 1043 г., т. е. 25 години слѣдъ растурянье-то на Блъгарско-то царство, свидѣтелствова, че на негово врѣме Блъгарска-та патріаршія е имала подъ себе по-вѣче отъ 30 епископски тронове. — „Бъгарска-та „цьрква, пише той, и слѣдъ покореніе-то на Блъгаре-тѣ отъ „императоръ-тъ Василія, уварди свои-тѣ правдини, и не се „подчини на Константинополска-та. И поради това макарь „Блъгарія и да получава отъ императоръ-тъ свои-тѣ архі-„епископи, нъ тѣ се посвещавѫтъ отъ (съборъ-тъ на) нейни-тѣ „епископи и наричѫтъ се архіепископи, защо-то сѫ самовластни. —
57 „Въ Блъгарія сега се считѫтъ повѣче отъ 30 епископства.“ [7])

Блъгарія, слѣдъ нейно-то политическо паданье (въ 1018 г.), около 150 години се находи подъ Византійска-та власть, и презъ всичко-то това врѣме ни веднѫжь тя не губи своя-та цьрковна самостоятелность. — Ные имаме за това много достовѣрни извѣстія, отъ които си позволяваме да приведемъ още едно.

Въ начало-то на 12-тій вѣкъ, около 100 години слѣдъ покореніе-то на Блъгарско-то царство отъ имперія-та, на

[5]) Тя е издадена въ 5-тій томъ на Σύνταγμα τῶν κανόνων, ἐν Ἀθήναις, 1855 г.

[6]) [Въ половинѣ 12-го вѣка. Голубинскій. 50.]

[7]) Remansit et ipsa (Bulgaria) sui juris, quod ductu. auspicioque imperatoris Basilii Porphyrogeneti e Bulgarorum manibus fuisset erepta et nunquam ecclesiae Constantinopolitanae supposita. Quapropter ad haec usque tempora Bulgaria ab imperatore quidem accipit episcopos, ordinantur vero a propriis episcopis, ut dictum est, vocanturque archiepiscopatus tanquam qui sui juris sunt. Habet verum episcopatus Bulgaria triginta et amplius, quorum primatum obtinet Achridis. Nili Doxopatrii. Notitia Patriarch. у Пеячевича. H. S., p. 111 sq.

Охридскій престолъ сѣдѣше архіепископъ Теофилактъ, за когото щемъ разскажемъ по̀-подробно въ край-тъ на тази глава. Въ негово врѣме нѣкой си инокъ взелъ се да направи една цьрква въ градъ Кичево (Κίτσαυα), безъ да вземе позволеніе отъ Теофилакта, въ область-та на кого-то се е намиралъ този градъ. Инокъ-тъ казвалъ, че таково позволеніе той зелъ отъ Константинополскій патріархъ. — Теофилактъ му въспретилъ и по този случай е пратилъ въ Константинополь писмо, въ което между друго пише: Τίς γὰρ ἐν Βουλγάροις μετουσία τῷ Κωνσταντινουπόλεως Πατριάρχῃ, μήτε χειροτονίας δίκαια ἔχοντι ἐν αὐτῇ τῇ τῶν Βουλγάρων ἐκκλησίᾳ, λαχούσῃ τὸν ἀρχιεπίσκοπον αὐτοκέφαλον, μήτε ἄλλο τὶ διαδεξαμένῳ κατὰ ταύτης προνόμιον. (Какво право има патріархъ-тъ Константинополски да се мѣша между Блъгаре-тѣ, когато той нѣма право и да рукополага нѣкого тамъ, въ Блъгарска-та цьрква, която си има свой автокефаленъ архіепископъ).[8])—Отъ тридесеть-тѣ и повѣче епископства, 58
за които споменува Нилъ Доксопатрійски, че сж се намирали тогава подъ власть-та на Охридскій архіепископъ (а по нашенски патріархъ), въ горерѣченна-та грамота Василіева сж напечатани само осемь, на осмото се и прекъсва този драгоцѣненъ паметникъ. Тѣ сж:

1. Костурско-то ὁ Καστορίας.
2. Главницко-то ὁ Γλαβινίτζης.
3. Мъгленско-то ὁ Μογλαίνων.
4. Битолско-то ὁ Βουτέλεως.
5. Струмицко-то ὁ Στρουμμίτζης.
6. Моровиздско-то ὁ Μοροβίσδου.
7. Велбѫждско-то ὁ Βελεβουσδίου.
8. Тріадицко-то ὁ Τριαδίτζης, въ което сж се намирали градове: Τριαδίτζα (Срѣдецъ, Софія), Πέρνικος . . . . На това слово се прекъсва този паметникъ, тъй щото даже всички-тѣ градове въ Софійска-та епархія не сж договорени.[9])

Гдѣ да трьсимъ названія-та още на по̀вѣче отъ 22 епархіи, които сж се намирали подъ Охридска-та патріаршія въ 11-тіи вѣкъ? Слѣдъ врѣме може се изда цѣлъ този паметникъ или

---

[8]) Theophylacti archiepisc. Bulgar. opera, Venetiis, 1758, p. 663. Epistola 27.

[9]) [Отъ писма-та на Теофилакта се научваме, че отъ Охридскій архіепископъ сж зависѣли и епископи-тѣ: Могленскій, Китрскій (ὁ Κύτρος), Костурскій, Дебрскій, Серскій, Прищанскій, Моравицкій, Малешовскій, Бѣлградскій, Видинскій, Браничевскій и Дристрскій. — Рачки, Богомили, 110. — Biblioth. max. patrum, XVIII, 56.]

пакъ ще се открые други нѣкой, който да ни каже, а сега нѣка се задоволимъ и съ този окѫслекъ. Названнитѣ епархіи сѫ се намирали повѣче-то въ Македонія, а недостающи-тѣ 22 нѣма никакво съмнѣніе, че сѫ ся намирали въ Източна Блъгарія и въ Срьбски-тѣ области, които до учрежданье-то на Срьбска-та автокефална църква въ 1217 г. сѫ се управлявали отъ Блъгарскія патріархъ. Знайно е, че когато въ тази година
59 Срьбска-та църква ся учреди като самостоятелна, то тогавашній Блъгарски патріархъ се въспротивя на това, защо-то чрезъ него той загуби нѣколко подвластни нему епархіи. (Срьбски-тѣ т. е.).[10])

Слѣдъ Патріархъ-тъ Іоанна, при когото Блъгарска-та земля се подчини на имперія-та, на Блъгарскія светителски престолъ въ Охрида сѫ сѣдѣли: [11])

Левъ, Λέων, πρῶτος ἐκ Ῥωμαίων, χαρτοφύλαξ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ὁ κτίσας τὴν κάτω ἐκκλησίαν ἐπ ὀνόματι τῆς ἁγίας τοῦ θεοῦ Σοφίας — до 1055 год.

Теодулъ, Θεόδουλος, ἡγούμενος τοῦ ἁγίου Μωκίου, ὁ κτίσας τὴν ἄνωθεν μεγάλην ἐκκλισίαν διὰ συνδρομῆς Ἰωάννου τοῦ Ἀντζῶ. Отъ други источници знаемъ, че той е сѣдѣлъ на архіепископскія тронъ около 1056 год.[12])

Іоаннъ, Ἰωάννης ὁ Λαμπηνὸς ἀπὸ τοῦ ὄρους τοῦ Ὀλύμπου. За него споменува лѣтописецъ-тъ Сцилицъ, че е архіепископствовалъ до 1079 год.[13])

Іоаннъ, Ἰωάννης ὁ Ἄοινος, ἡγούμενος τῆς μονῆς τοῦ Ἀριτζίου. Той е стѫпилъ на архіепископскія тронъ слѣдъ смьрть-та на Іоанна Лампійскаго, която, спроти свидѣтелство-то на Сцилица, се е случила около 1079 год.

Теофилактъ, Θεοφύλακτος ὁ ἐξ Εὐρίπου, ῥήτωρ ὢν καὶ διάκονος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. За него ные ще говоримъ по-долѣ.

Левъ, Λέων ὁ Βουγγὸς, ἐξ Ἰουδαίων ὢν ἐκ προγόνων, χρηματίσας διδάσκαλος τῶν ἐθνῶν.

Михаилъ, Μιχαὴλ, ὁ ἐπίκλην Μάξιμος, ὁστιάριος ὢν ἐν τοῖς πατριαρχικοῖς ἄρχουσι καὶ διάκονος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, εὐνοῦχος.

---

[10]) Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσαλύμοις πατριαρχευσάντων. — Букурещъ, 1715.

[11]) Тѣ сѫ изброени въ споменѫтіи паметникъ: Οἱ ἀρχιεπίσκοποι τῆς Βουλγαρίας. — Виж. бѣлежки-тѣ отъ Лингенталя въ Beitrage zur Gesch. d. B. Kirche стр. 22, 23, 24.

[12]) [Теодулъ е умрѣлъ въ 1065 г., въ врѣме-то, когато Узи-тѣ опустошавахѫ Балканскія полуостровъ. — Engel, p. 382.]

[13]) [Іоаннъ Лампинъ е сѣдѣлъ на архіепископскія престолъ въ 1078, г. ibid.]

Іоаннъ, Ἰωάννης μοναχὸς ὁ Κομνηνὸς . . . υἱὸς τοῦ . . . 60
πρώτου σεβαστοκράτορος κυροῦ Ἰσαακίου τοῦ Κομνηνοῦ . . . τοῦ
αὐταδέλφου τοῦ βασιλέως κυροῦ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ. — Той е
сѣдѣлъ на Охридскій тронъ въ 1-ва-та половина на 12-тіи вѣкъ;
съ него се свърша избройванье-то на Блъгарски-тѣ архіепископи
(патріарси) въ паметникъ-тъ, отъ кой-то ные се ползовахмѣ. Отъ
други источници знаемъ, че слѣдъ Іоанна Комнена сж светителствовали Константинъ и Іоаннъ
Каматерскіи, послѣдніи — около конецъ-тъ на 12-тіи вѣкъ. —
Въ 1-ва-та четвьртина на 13-тіи вѣкъ на Охридскій тронъ
е сѣдѣлъ Димитріи Хоманіанъ, отъ когото сж се съхранили
учени писма до Срьбскій краль Стефанъ Прьвовѣнчанніи. [14])

Всички-тѣ тука изброени Охридски светители се наричѫтъ у Византійски-тѣ писатели автокефални архіепископи Блъгарски; но Никита Хоніатъ, като говори за едного
отъ нихъ, нарича го Блъгарски патріархъ (Πατριάρχης Βουλγαρίας). [15]) Това свидѣтелство не оставя никакво съмнѣніе, че
тѣ сж носили и патріаршески титулъ.

Ные щемъ се спрѣмъ само на Леона I и на Теофилакта
като по-извѣстни и по поводъ на тѣхъ ще кажемъ нѣколко
думи за състояніе-то на Блъгарска-та цьрква въ 150-годишно-то
робуванье на Блъгарско-то царство подъ бреме-то на Византія.

Леонъ или Левъ е сѣдѣлъ на Охридскій тронъ около
половина-та на 11-тіи вѣкъ, знае се поне за вѣрно, че въ
1053 и 1054 година той е былъ архіепископъ Охридски,
Блъгарски патріархъ. Въ Каталогъ-тъ той се нарича πρῶτος 61
ἐκ Ρωμαίων (прьвъ отъ Ромеи-тѣ, т. е. Грьци-тѣ). [16]) Това значи,
че макарь Блъгарска-та цьрква и да остана автокефална, но
защо-то назначеніе-то на Блъгарскіи патріархъ зависѣше вѣче
отъ Византійски императоръ, то този подирніи не се е грижилъ да ѝ назначава Блъгаре. — Той, разумѣва се, избиралъ
е за такова важно мѣсто хора нему преданни и вѣрни, а
такива разумѣва се, че по за вѣрно е трьсилъ между Грьци-

---

[14]) Тѣ се вардѧтъ въ Мюнхенска-та библіотека. [— Въ Порфирьевскомъ Сборникъ, опис. Васильевскаго: Нѣсколько писемъ πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας κυρ Δημήτριον, p. 3 (f. 11), p. 9 (f. 22), p. 10 (f. 26), p. 12 (f. 39), p. 13 (f. 41), p. 20 (f. 71). — Подъ него се разбира Димитрий Хоматіанъ.]

[15]) 1181 г. . . . . Ioanne Camatero, qui post Bulgariae patriarcha extitit. у Стриттера t. III, p. 671.

[16]) [Что онъ былъ дѣйствительно первымъ, поставленнымъ изъ Грековъ, см. Дѣянія Константинопольскаго собора 1156 г. въ изд. Анжело Майо, Spicilegium Romanum, t. X, p. 26.]

тѣ, нежели между Блъгаре-тѣ. Левъ е прьвіи Грькъ, който сѣдиѫ на Блъгарскіи патріаршескіи столъ. Слѣдъ него това вѣче влѣзе въ употребленіе, и ные нѣма да се излъжемъ, ако кажемъ, че повѣче-то горѣ-исчислени Блъгарски патріарси сѫ были се отъ Грьцка рода. — То се разумѣва, че и тѣ отъ своя страна, когато сѫ посвещавали епископи за подчиненитѣ имъ епархіи, давали сѫ на свои-тѣ съотечественници предпочтеніе предъ Блъгаре-тѣ, тъй щото въ това врѣме, сирѣчь до гдѣ Блъгаре-тѣ се находихѫ подъ Византійско-то бреме, тѣхна-та автокефална іерархія се малко по малко погрьчи, ако не съвсѣмъ, а то, смѣло може да се каже, въ по-голѣмата си часть.

Левъ е извѣстенъ още и въ исторія-та на Вселенска-та цьрква. На негово врѣме стана всеконечно-то раздѣленіе на Вселенска-та цьрква на двѣ половини: на Источна и Западна или католическа, и Левъ игра въ това прискърбно событіе прьвостьпенна рола.

Константинополски патріархъ бѣше тогава Михаилъ Керуларіи. Въ 1053 Левъ се сговори съ него, та двама-та написахѫ едно обличително писмо противѣ нововведенія-та на Римска-та цьрква. Левъ IX, тогавашніи папа, не можи да пренесе тѣхни-тѣ обличенія и отведнѫшъ испрати въ Константинополь двама легати, за да викѫтъ тамъ на сѫдъ патріарха Керуларія и неговіи съобщникъ Блъгарскіи архіепис-
62 копъ зарадъ тѣхніи дрьзновенъ постѫпокъ противъ Римскіи папа. Легати-тѣ добыхѫ отъ папа-та и едно писмо за Керуларія и за Леона, въ което имъ се припомнуваше, че папа-та, който е наслѣдникъ на св. Петра, князь-тъ на апостоли-тѣ по-добрѣ знае отъ тѣхъ истини-тѣ на Христово-то ученіе „Вые сега сте зеле да учите Римска-та цьрква, — пишеше имъ „той, — като че ли тя нищо не се научи отъ този Светецъ „комуто Христосъ, сынъ Бога живаго, каза: блаженъ еси Си„моне Варіоне, яко плоть и кровь не откри тебѣ, но Отецъ „Мой, иже на небесѣхъ. — И комуто не чрезъ ангелъ, ниже „пророкъ, но съсъ свои-тѣ уста сами владыка ангеловъ и про„роковъ предрѣче: Ты еси Петръ и на семъ камени созижду „домъ мой.“ [17]) Като стигнѫхѫ въ Константинополь, папски-тѣ легати повикахѫ на сѫдъ Керуларія и Леона, за да дадѫтъ

[17]) Concil T. XI. p. 1450.

оправданіе за свои-тѣ обличенія на Римска-та цьрква. Викахѫ ги на такъвъ сѫдъ отъ име-то на папа-та, който казваше за себе-си, че, като намѣстникъ Іисусъ Христовъ на земя-та, той е тѣхенъ началникъ, а слѣдователно има право и да ги вика на сѫдъ, когато ще. — Разумѣва се, че Михаилъ и Леонъ, които пóвѣче-то за такова чрезмѣрно властолюбіе обличяваха Римска-та цьрква, не само не се покорихѫ на папско-то повелѣніе, нъ и отговорихѫ на него съ нови обличенія. Тогава папски-тѣ легати влѣзохѫ въ цьрква-та Св. Софія и на главніи ѝ прѣстолъ положихѫ едно афоризмо (damnationis sentenia), въ което Константинополскій патріархъ Михаилъ Керуларіи и Блъгарскіи архіепископъ се проклинахѫ и предаваха отъ Римскіи папа на Огненна-та Геена. Заедно съ тѣхъ изричаше се такава проклетія и на всички-тѣ тѣхни единомысленници, на всичкы-тѣ христене, т. е. които останѫхѫ вѣрни на апостолската и съборна цьрква и не щѣхѫ да припознаѫтъ властолюбіе-то на Римски-тѣ патріарси ... Това се случи на 1054 лѣто.[36] Отъ тогава вѣче вселенска-та цьрква Христова трѣбаше да се раздѣли на двѣ враждебни една на друга цьркви: на Источна или православна-каѳолическа и на Западна-католическа.

Теофилактъ. Той е светителствовалъ на Охридска-та патріаршія къдѣ край-тъ на 11-тіи и начало-то на 12-тіи вѣкъ [ок. 1071]. Теофилактъ е извѣстенъ съ многобройни-тѣ си списанія, които въ минѫліи вѣкъ сѫ събрани всички-тѣ заедно и сѫ издадени въ четыри голѣми книги (фоліанти).[18] Между тѣзи списанія има: тълкованіе на свещенно-то писаніе отъ старіи и новіи завѣтъ, едно списаніе за въспитаніе-то на царски-тѣ сынове, едно похвално слово императору Алексію Комнену и много писма, които сѫ писани, пó-вѣче-то, до тогавашни-тѣ Константинополски министри. — Особенно важни сѫ зарадъ насъ тѣзи писма, защото въ нихъ се добрѣ описва състоянie-то на Блъгарски-тѣ области въ онова врѣме. — Тамъ тогава сѫ нападали отъ къмъ Дунавъ, който Византійска-та имперія не е была въ състояніе да варди добрѣ, нападали сѫ разни хищни дружини, Печенѣги и Половци или Кумане, които съ своитѣ грабежи и лютости сѫ правили голѣмо разореніе на Блъгаре-тѣ. Беззащитни-тѣ селски жители принѫдени сѫ были да бѣгатъ отъ тѣхъ по гори-тѣ и коріи-тѣ, тъй щото много села сѫ

[18]) Theophylacti archiepiscopi Bulgariae opera, ed. Rubeis et Finetti, Venetiae.

били съвсѣмъ опустѣли. Въ едно писмо Теофилактъ се оплаква,
че варваре-тѣ не сѫ оставяли на мира и храмове-тѣ Божіи,
много църквн, даже въ околности-тѣ на Охрида, сѫ били
ограбени отъ тѣхъ, много пакъ сѫ били и разорени съвсѣмъ.
64 На служители-тѣ Божіи такожде не е имало жалость, и тѣ,
за да спасѫтъ животъ-тъ си отъ свирѣпи-тѣ Печенѣги и По-
ловци, принѫдени сѫ били такожде да бѣгатъ по гори-тѣ и
коріи-тѣ.

Тежко е было както матеріално-то, тъй и духовно-то
състояніе на Блъгарія, когато тя се намираше подъ Визан-
тійско-то бреме. Византійци-тѣ, като и отнехѫ сили-тѣ, не бѣхѫ
въ състояніе да ѭ защищавѫтъ отъ варваре-тѣ, които тогава
се скитахѫ още на сѣверъ отъ Дунава, въ сегашнитѣ Влашко,
Богданско и Бессарабія. Отъ тамъ тѣзи люти грабители ми-
нуваxѫ безпрепятственно Дунава и безнаказанно разоряваxѫ
Блъгарски-тѣ земли, догдѣ най-послѣ Блъгаре-тѣ не си събрахѫ
сили-тѣ и не си въстановихѫ царство-то. Тогава заедно съ
политическо-то имъ възражданье, и църква-та имъ се отръсн
отъ тѣзи бѣди, които ѭ бѣхѫ нагрънѫли, до гдѣ тя се нами-
раше подъ чуждото бреме.

Още една дума за Теофилакта. Негови-тѣ списанія сѫ
напечатани на Грьцки езикъ, нъ има нѣкои отъ тѣхъ пре-
ведени и на Блъгарски; отъ тѣхъ ные за сега можемъ да
назовемъ само двѣ: Толкованіе на свещенно-то пи-
саніе и прѣдисловіе за Евангеліе-то, което се срѣща
въ много старо-Блъгарски рѫкописни Евангелія.[19]) Ные имаме
едно свидѣтелство за Теофилакта, което ни доказва, че той е
65 знаилъ добрѣ и Блъгарскіи езикъ. За Грьцко-то житіе на
св. Климента се пише да е съчинено отъ него. Но въ това

---

[19]) Толкованіе-то е издадено въ Россія, нъ за жалность ные нѣмаме сега
при себе това изданіе, тъй що-то не можемъ да запознаемъ читатели-тѣ съ това
важно списаніе Ѳеофилактово. Прѣдисловіе-то му сме имали случаи да видимъ
въ нѣколко рѫкописни Евангелія, отъ които двѣ се намирѫтъ въ Букурещка-та
Академическа библіотека. То носи слѣдующе-то заглавіе: Теофилакта архіепископа
Болгарскаго прѣдисловіе еже отъ Матѳея стаго Ѳѷ̑ие. Начева се тъй: Иже оубо
прѣжде закона шни вѣжественніи мѫжіе, не писанми и книгами оучими бѣхѫ, нѫ чисто
имѫще помышленіе дх̑овиомъ сіаніемъ просвѣщаахѫ сѧ (Букур. рѫк.). — Ные не
безъ причина направихме тази бѣлежка. Въ единъ отъ ланскн-тѣ N. N. на поч-
тенніи вѣстникъ „Македонія“ бѣше напечатано извѣстіе отъ Пазарджикъ, че тамъ
се нашло едно рѫкописно Евангеліе писано отъ Теофилакта. Почтеннін допис-
никъ се е измамилъ. Той е забѣлежилъ име-то на Теофилакта надъ това преди-
словіе и е помыслилъ, че тази рѫкопись е написана отъ него. — Чрезъ това
обаче ные не мыслимъ да унижаваме важность-та на рѣченна-та рѫкопись, и
много ще ни е жалко, ако се научимъ, че тя не е прибрана въ добри рѫцѣ.

житіе срѣщаме слѣдующи-тѣ думи. „Св. Климентъ имаше до „3500 ученици, съ които повѣче и прекарваше врѣме-то си; „ные, които всякога се намирахме при него, ные „никога не го видѣхме да стои празденъ . . . .“ [20]) Ясно е, че тъй може да пише за св. Климента само неговъ съврѣменникъ или ученикъ. нъ никакъ не Теофилактъ, който е живѣлъ около 200 години послѣ. По това може да се съди, че рѣченно-то житіе го е съчинилъ нѣкой отъ ученици-тѣ Климентовы, а Теофилактъ го е само превелъ отъ Блъгарски на Грьцки. Въ Блъгарска-та цьрква и во врѣме-то на Византійско-то бреме въ 11-тіи и 12-тіи вѣкъ, не е былъ подавенъ Блъгарскіи езыкъ. Той си е оставалъ тъй невредимъ, що-то и тогавашни-тѣ патріарси, които, както видѣхме, бѣхѫ повѣче отъ Грьцко происхожденіе, сѫ были принѫдени да го изучвѫтъ. Освѣнь послѣдня-та ни бѣлежка за Теофилакта, който е былъ чистъ Грькъ, това го подтвьрдява и единъ Византійски писатель.[21])

Че Блъгарска-та писменность не е была съвсѣмъ паднѫла прѣзъ това врѣме, това се доказва и отъ нѣкои ржкописни 66
Блъгарски паметници, които сѫ найдени до сега отъ 11-тіи и 12-тіи вѣкъ. Отъ тѣхъ ные тукъ ще спомененъ тъй называемый Болонски псалтирь, който сега се намира въ Болонскіи Университетъ. Писанъ е този псалтирь отъ двама писци, Іосифа и Тихота, и писанъ е „въ Ѻхридѣ градѣ въ селѣ рекомъїмъ Равне. при цр҃и Ѧсени Блъгаръскьїмъ.“ [22]) Като знаемъ, че Асѣнь, при кого-то Блъгаре-тѣ се освободихѫ отъ Византія, царува отъ 1186—1196, и като знаемъ още, че той отне Охрида отъ Византійци-тѣ токо слѣдъ 1192 год., то по това може да се съди, че Болонскіи псалтирь трѣбва да е написанъ слѣдъ година или слѣдъ двѣ послѣ освобожденіе-то на Охрида. А ако прѣди това врѣме да бѣше совсѣмъ погинѫла тамъ Блъгарска-та писменность и Блъгарско-то писмо, то не бѣше възможно въ такова малко врѣме да се възроди и усъвършенствова до такава стьпень, както е въ този изящно написанъ паметникъ.

---

[20]) Vita S. Clem. изд. Миклошича.
[21]) Никифоръ Грегорасъ, VIII, 14. — Лингенталь, 22.
[22]) Виж. Древніе Славянскіе памятники Юсоваго письма, И. И. Срезневскаго С. П. Б., 1868, 126 и слѣд.

Глава шеста.

Сношенія-та на царь Іоаннъ I съ папа Иннокентій III; унія-та, за която се работѣше чрѣзъ тѣзи сношенія. Търновскій съборъ противъ богумили-тѣ въ 1210 год.

Въ 1186 Блъгаре-тѣ въ собственна Блъгарія ся вдигнѫхѫ всички-тѣ като единъ човѣкъ, както казва единъ Нѣмски историкъ, и подъ рѫководство-то на два брата, Асѣня и Петра, въ три години освободихѫ Блъгарска-та земля между Балканъ-тъ и Дунава. Византійци-тѣ напраздно се мѫчихѫ да усмирѫтъ
67 възстанѫли-тѣ: императоръ Исаакъ бѣше принѫденъ да направи на́й-послѣ съ тѣхъ миръ въ Ловечъ (Λοβίτζον) въ 1189 г., съ който миръ той припозна Блъгарско-то царство. Двѣ годинъ слѣдъ този миръ Асѣнь и Петръ, като наредихѫ добрѣ ново-то си царство и като се нагласихѫ съ Степана Нѣманя, тогавашній Срьбски владѣтель, отворихѫ нова война съ имперія-та, съ мысль да отнемѫтъ отъ неѫ и други-тѣ Блъгарски земли въ Тракія и Македонія. Има едно свидѣтелство, което показва, че тѣ сѫ мыслили и съвсѣмъ да съборѫтъ Византійска-та имперія и да пренесѫтъ своя-та столица въ Константинополь.[1]) Асѣнь прати една силна войска въ Македонія, а съ друга една се спусна самъ въ Тракія. Разби императорска-та войска при Веррея (Желѣзникъ) единъ пѫть, втори пѫть при Аркадіополь, и като ѫ унищожи съвсѣмъ при Серресъ, завладѣ всичка сѣверна Тракія и Македонія до Солунски-тѣ предѣли. Като устрои и укрѣпи добрѣ тѣзи завоевания,[2]) Асѣнь се върѫ по нѣкаква причина въ Търново. Но за зла честь, той на скоро быде тамъ убитъ. — Негова-та преждеврѣменна смьрть произведе голѣма смута въ Търново,

[1]) De exped. Asiatica. Когато Фридрихъ Барбароса, като отиваше съ голѣма войска въ Палестина, бѣше се запрѣлъ въ Адріанополь, Kalopetrus cum fratre Assano misit legationem, diadema regni Graeciae de manu imperatoris capiti suo rogans imponi . . . .

Canisii lection. antiqu. t. III, pars II, p. 500.

[2]) Multa castella expugnarunt (Блъгаре-тѣ), quibus firmatis cum innumerabili praeda domum redierunt. Ник. Хон. у Стр. § 233.

смута, отъ която се въсползува Византія да отцѣпи отъ младото Блъгарско царство нови-тѣ Асѣневи завоеванія, и за да уталожи въ тѣхъ тѣхно-то влеченіе къмъ Блъгарско-то царство, Византія не ги подсеби съвершенно подъ своя-та власть, но направи отъ тѣхъ двѣ особенни княжества, надъ които постави двама предадени не́и Блъгарски войводи. Тъй въ Тракія тя постави Иванча, а въ Македонія Хриза или както го нари- 68
чѫтъ наши-тѣ паметници Стрегана, Стрѣза.[3]) Търновската смута се продължава цѣла година и се уталожи тогава, кога-то правленіе-то взе въ рѫцѣ по́-малкіи братъ Асѣневъ, страшніи както за Византійци-тѣ, тъй и за латински-тѣ рыцари Іоаннъ I. [4])

На прьво врѣме той имаше да се бори не само съ Византійски-тѣ интриги, но и съ силніи си съсѣдъ откъмъ сѣверъ, сирѣчь съ Венгерскіи краль, Емерихъ. — Този подирніи не искаше да припознае Блъгарско-то царство, казваше за Іоанна, че не е истински царь, че нѣма своя законна земя (nullius terrae de jure sit domiuus, sed aliquam partem . . . . ad tempus detineat occupatam) [5]), а е подсебилъ чужда земля и и́ се е провозгласилъ за царь. — Като казваше тъй, Венгерскіи краль готвѣше се да нагръне въ Блъгарія и да растури Блъгарско-то царство, като го или подсеби самъ, или пакъ врьне на Византійци-тѣ. За да се отърве отъ тази опасность и да добые царско признаніе отъ всички-тѣ Европейски владѣтели, [6]) Іоаннъ намысли да заврьже сношенія съ папа-та. Поводъ за тѣзи сношенія послужи Блъгарска-та цьрква. Ные видѣхме, че Блъгарія и слѣдъ покореніе-то и́ отъ Василія Болгароктона съхрани своя-та цьрковна независимость, като останѫ подъ Охридскіи архіепископъ. — Нъ защо-то този архіепископъ, макарь и да се посвещаваше отъ свои-тѣ митрополити, трѣбаше да взема подтвьрденіе-то си отъ Византійскіи 69
императоръ, то подъ вліяніе-то на подирніи се потвьрдявахѫ на Охридскіи престолъ архіепископи отъ Грьчко происхож-

---

[3]) В. Гласникъ VIII, стр. 144. — Паметници, съобщени отъ Іордана Х. Константинова. [— Стрѣзъ позднѣе, при Борилѣ. См. житіе Немани, написанное Первовѣнчаннымъ.]

[4]) —nihilominus fratre Asane Romanis spoliandis et infestandis mitior. — (Ник. Хоніатъ у Стр. § 240).

[5]) Виждь му писмо-то до Иннокентія III. Gesta Innocentii.

[6]) Въ онова врѣме, казва Раичъ, бѣше се укоренило такова убѣжденіе, че онзи краль не се считаше за истински, который не получилъ вѣнца отъ папы. Исторія разныхъ Сл. нар. II, стр. 355.

деніе, като по-вѣрни на императоръ-тъ. И тъй малко по мал
Охридска-та патріаршія се погрьчи, ако не съвсѣмъ, а
баремъ по-вѣче-то. Повѣче-то митрополити и епископи се н
значавахѫ отъ Грьцко-то духовенство. — Защо-то въ прьв
тѣ години на Іоанново-то царуванье столица-та на тъй н
зываема-та Блъгарска, но погрьчена патріархія, се намира
още подъ Грьци-тѣ и не можеше да се поблъгари, то Іоанн
като не желаеше, що-то духовенсто-то на царство-то му
зависи отъ погрьченніи Охридскіи патріархъ, (който освѣ
това се считаше още и византійски слуга), поиска да учре
нова независима іерархія за царство-то си. [7]) За това нѣ
той заврьза сношенія съ папа-та и толко по-скоро, защо
чрезъ тѣзи сношенія той се надаше да достигне и тѣзи пол
тически ползи, за които споменѫхме по-горѣ. Ные ще попр
симъ у читатели-тѣ да ни простѫтъ, ако се запремъ на тѣ
сношенія малко нѣщо по-подробно. Това нѣщо ные сме длъж
да направимъ, защото тѣзи сношенія преди десеть годи
70 направихѫ голѣма размирица въ наша-та бѣдна писменност
Распространители-тѣ на католицизъмъ-тъ по между Блъгарск
народъ опирахѫ се на тѣзи сношенія, като показвахѫ въ тѣ
свое-то историческо право, а пакъ тогавашни-тѣ защитни
на вѣра-та ни, не можихѫ достойно да обличѫтъ оболстител
тѣ и дадохѫ имъ да мыслѭтъ, че сѫ останѫли побѣдителе.

За тѣзи сношенія свидѣтелствова корреспонденція-та
папа Иннокентія III съ Іоанна и съ архіепископъ-тъ Тъ
новски Василіи Загорски (Basilio archiepiscopo de Zagor
Тази корреспонденція състои: отъ 7 писма папски (4 до Іоан
и 3 до архіепископъ-тъ Василія), 3 писма отъ Іоанна и 3 о
архіепископъ-тъ Василія до папа-та. Всички-тѣ тѣзи писма

[7]) Има едно преданіе, което казва, че още во врѣме-то на Асѣня е им
въ Търново Блъгарски патріархъ, именно: блаженніи светитель Іоаннъ. Т
преданіе разсказва, че този патріархъ ободрявалъ Блъгаре-тѣ да се вдигня
за свобода-та си, а такожде, че той вѣнчалъ Асѣня. — Това преданіе е невѣр
Въ Търново, когато се вдигнахѫ Блъгаре-тѣ, не само патріархъ, но даже
епископъ не е имало. — Само кога-то се обнови Блъгарско-то царство и Търн
се обяви за негова столица, тогава се появи тамъ и епископъ, който, види
да е былъ преведенъ тамъ изъ Срѣдецъ (Софія). — Този епископъ или ар
епископъ е былъ Василіи Загорскіи, за когото ще говоримъ по долѣ. Колко
за патріархъ-тъ Св. Іоаннъ, защо-то той се споменува и въ много Русски жи
и книги, то не може да се каже, че той не е сѫществовалъ. Но кога и гдѣ
светителствовалъ, за това нищо достовѣрно не може да се каже. — Виж. Ца
ственникъ-тъ, о Асѣню прьвому, стр. 7—8.

[8]) Виж. Блъгарски-тѣ Книжици за 1857, 8 г. г. Мѣсецесловъ
за 1859 г., вѣстникъ Блъгарія, о Асѣню прьвому.

писани въ продълженіе на 5 години 1199—1204. Освѣнь писма-та има и нѣколко грамоти, както отъ страна-та на папата, тъй и отъ Іоанна и Василія. Въ 1206 завръза се нова кореспонденція зарадъ императора Балдуина, отъ която има още двѣ писма: едно отъ папа-та до Іоанна, а друго отвѣтъ Іоанновъ.

Всички тѣзи писма сѫ напечатани въ събраніе-то на Иннокентіеви-тѣ писма и въ негово-то жизнеописаніе. Извлеченія отъ тѣхъ има у Райналда, Дюканжа, Ассеманія и др. още. [9]) Слѣдъ тѣзи кратки бѣлежки, които счетохме за нужно 71
да направимъ, нѣка сега да разгледаме съдържаніе-то на тази кореспонденція. Въ едно писмо Іоаннъ пише, че още братьето му Асѣнь и Петръ сѫ искали да завръжѫтъ сношенія съ папа-та, но не сѫ могли да найдѫтъ сгодно врѣме. Па и за себе си пише Іоаннъ, че още отъ 1197 г. е искалъ и веднажь и дважь и трижь да прати писма до папа-та, но не е можилъ по причина на лоши-тѣ пѫтища и на много-то си врагове. [10]) Ако да сѫ тѣзи слова истинни, а не само за политика казани, то види се, че Іоаннъ е, гдѣто прьвъ е пожелалъ тѣзи сношенія. — Както и да е, въ 1199 или 1200 г. прьвъ пѫть пристигнѫхѫ въ Търново папски легати, които врѫчиха Іоанну едно писмо отъ Иннокентія. Въ това писмо нему се пишеше да побръза да изложи, какво иска отъ апостолскіи престолъ въ Римъ и заедно съ това му се даваше обѣщаніе, че всички-тѣ му желанія щѫтъ бѫдѫтъ испълнени.

Іоаннъ отговори на това тъй: „Царство ми иска да бѫ„демъ съединени съ Римска-та църква союзомъ матери (sicut „matris familieritate). Но главно-то (in primis) просимъ отъ „Римска-та църква корона и достойнство, каквито сѫ имали

---

[9]) Напечатани сѫ тѣзи писма и грамоти въ слѣдующи-тѣ изданія:

1) Epistola Innocentii III, libri XI, 2 тома in folio ed. Stephanus Baluzius, Parisiis, 1682.

2) Gesta Innocentii III помѣстена е въ това събраніе.

3) Vita Innocentii III. у Muratori scriptores rerum Italicarum, t. III.

4) Annales Ecclesiasticae Raynaldi, Coloniae 1692.

5) Assemanii Callendaria Ecclesiastica, 1755.

6) Отъ тѣхъ малко нѣщо е преведено и на Блъгарски езикъ. (В. Мѣсецесловъ-тъ на Блъгарск. книж. 1859). Но този преводъ е невѣренъ и въ нѣкои мѣста съвсѣмъ изопачава смысль-тъ.

[10]) Et quamvis fratres mei bonae memoriae jamdudum voluerint mittere S. V., non tamen ad vos parvenire propter multos nostros contrarios potuerunt.— Et nos similiter probantes semel, secundo et tertia ad vos dirigere, deducere non potuimus . . . . . Ep. Innoc. Lib. V, p. 115.

„прежни-тѣ Блъгарски царье (imperatores nostri veteres), спроти „както е писано въ наши-тѣ книги.“ [11])

Не се знае по каква причина, но папа-та се забави съ отговоръ-тъ си. Едвамъ слѣдъ двѣ години стигнѫ въ Търново новъ легатъ папски, Іоаннъ Капелланъ. Той донесе съ себе си за архіепископъ-тъ Василія палліумъ (insigne videlicet
72 plenitudinis pontificalis). А Іоанну вмѣсто корона донесе само писмо, въ което му се пишеше, че корона ще му се прати тогава, когато папа-та се увѣри добрѣ въ преданность-та му и въ негово-то искренно желаніе да се подчини на Римска-та църква. При това папа-та предумва Іоанна да му се не срьди за такова недовѣріе, като му припомнува, какъ Блъгаре-тѣ при Бориса-Михаила се повръщхѫ отъ неговіи предшественикъ Адріанъ. [12]) Легатъ-тъ Іоаннъ Капелланъ показа Ивану и копія, спроти която той трѣбва да напише единъ обязателенъ листъ (privilegii paginam) за папа-та, ако иска да добие желаема-та корона. — Блъгарскіи царь по онова врѣме особенно се нуждаваше отъ папска-та помощь. Той бѣше начелнѫлъ война съ Венгерскій краль, която отиваше злѣ за него. Венгерскій краль бѣ заелъ съ войски-тѣ си нѣколко Блъгарски области, бѣше си присвоилъ титулъ Блъгарскаго царя и имаше на мысль да растури съвсѣмъ Блъгарско-то царство. [13]) Като се памираше въ такова затрудненіе, царь Іоаннъ побърза да подпише условія-та, които бѣхѫ изложени въ горѣпоменѫтія обязателенъ листъ, и да ги подтвърди съ царскіи си печать. Смысълъ-тъ на тѣзи условія е такъвъ: Блъгарскіи царь получава отъ папа-та императорска корона и императорско достойнство (firmamentum imperiale et coro-
73 nam super caput), но за това обвръзва се да подчини царство-то си подъ апостолическіи Римски прѣстолъ (sub potestate et mandato Romanae Ecclesiae), тъй исто и Блъ-

---

[11]) Ibidem.

[12]) Legatus quoque Michaelis regis Bulgariae cum donis regalibus Adriani papae . . . . regias litteras presentaret et postularet ab eo ut aliquem ex cardinalibus in archiepiscopum . . . . Cumque idem Adrianus illuc cum duobus episcopis quendam subdiaconum direxisset, Bulgari Romanis ejectis Graecos Presbyteros receperunt. — Ep. In. Lib. V, p. 116.

[13]) Gesta Innocentii LXX. Ето какво казва за това нѣщо Іоаннъ въ писмото си, което испрати на папа-та съ легатъ-тъ Іоаннъ Капелланъ: Et de confin. Ungariae, Bulgariae et Blaciae relinquo judicio S-ti Tuae, ut dirigas negotium istud recte et juste, ut non habeat peccatum anima S. T.—Sciat autem S. T., quod quinque episcopatus B-ae pertinent ad Imperium meum, quod invasit et detinet Rex Ungariae.

тарска-та цьрква заедно съсъ всичкіи свещенически и духовни клиръ“ (et patriarcha meus mitropolitanus, episcopi, archiepiscopi et cuncti sacerdotes Romanae subsint Ecclesiae). — Освѣнь това, Іоаннъ написа и едно писмо зарадъ папа-та, което да служи поясненіе на обязателніи му листъ. Въ това си писмо той иска, щото Търновскіи архіепископъ Василіи, сега вѣче примать, да бѫде провъзгласенъ патріархъ, защото въ Блъгарія не разбирѫтъ, какво ще рѣче примать.[14]) Да му се испрати пастырски жезлъ и всички други отличія, които трѣба да има единъ патріархъ. При това, да се даде на Търновска-та цьрква право сама да си избира и посвещава патріархъ-тъ и посветеніи отъ нѣж да нѣма потрѣба да ходи въ Римъ за посвещеніе или потвърденіе, (ne ex ejus absentia terra illa sine benedictione remaneat). Слѣдъ тѣзи искания, Іоаннъ проси нѡ-скоро да му се испрати императорска-та корона и скиптъръ-тъ, и свръша съ тѣзи думи: „Кога Твое светѣйшество испълни всичко това, тогава ные „щемъ се увѣримъ, че Вые наистина ни считате за избрани „чада на Римска-та цьрква.“ Такова писмо написа и Василіи за папа-та. Іоаннъ Капелланъ като предаде палліумъ-тъ Василію и като посвети два митрополита Блъгарски за въ Прѣслава и за Вельбѫждъ,[15]) взе обязателніи листъ отъ Іоанна заедно съ писма-та и тръгна за Римъ. Заедно съсъ него царь Іоаниъ испрати, като свой посланецъ до папа-та, епископъ-тъ 74
Власія Брандизуберински.

Този нѫть папа-та не се забави съ отговоръ-тъ си. Презъ Марта мѣсеца сѫща-та година, той испроводи въ Блъгарія Леона, едного отъ прьви-тѣ си кардинали, като му даде скиптръ, корона и знаме за Іоанна, а за Василія патріаршески жезлъ и като му предаде зарадъ нихъ и писма, за които ще кажемъ нѡ-долѣ. — Заедно съ кардиналъ-тъ Леона, трьгнѫ изъ Римъ и Іоанновіи посланецъ, епископъ-тъ Власіи. Тѣ се опѫтихѫ за нѡ-спокойно чрезъ Венгрія. Но тука тѣ срѣщнѫхѫ нечаяно препятствіе, за което нѣка ни бѫде позволено да кажемъ нѣ-

---

[14]) et faciat presentem primatem et patriarcham . . . . et mittat ei virgam pastoralem ad congregandas oves et caetera quae patriarcha consuevit habere. Gesta In. LXXII.

[15]) Вельбѫждска-та епископія е сѫществувала още и въ XIV в. Намѣрвала се е въ Радомірска-та стърна. Професоръ Григоровичъ мысли, че Вельбѫждъ е былъ на мѣсто-то, гдѣто е сега Костендилъ. В. Путешествіе по Европейска Турціи.

колко думи. — По това врѣме на Блъгарскіи царь бѣ се удало да изгони Венгерска-та войска изъ земя-та си, за което Венгерскіи краль бѣше много зълъ на него. Той още по́-вѣче се разгнѣви, като чу, че при Блъгарскіи царь иде папски легатъ съ императорски вѣнецъ и съ такива поржчанія. Той, нѣка да кажемъ съ думи-тѣ на Раича, позавидѣ высокимъ его титламъ[16]) и повели да спржтъ кардиналъ-тъ въ Венгрія, а самъ побръза да напише на папа-та, съ надежда да растури вѣнчаніе-то на Іоанна съ императорска корона. Като излагаше отъ една страна заслуги-тѣ си за Римска-та цьрква, а отъ друга непріятелство-то къмъ себе на Іоанна, Венгерскіи краль всякакъ предумваше и умоляваше Светіи папа да не вѣнчава съ императорска корона такъвъ единъ неговъ врагъ (quod tam manifestum inimicum tuum te inconsulto tam subito in regem profuerimus coronare). [17]) Но всемогжщіи папа безъ да обрѣне ни най-малко вниманіе на молба-та и на доказа-
75 телства-та на Венгерскіи краль, побръза да му напише едно гнѣвно писмо, слѣдъ получванье-то на което този подирніи побръза да отпусне съ почетъ запренніи легатъ, който благополучно пристигнж въ Търново (на 15-тіи Октомврія 1204 год.), гдѣто го посрѣщнахж съ голѣма радость, като узнахж, че той е донелъ всичко, което ся искаше отъ папа-та. На 7 Ноемврія, кардиналъ Леонъ отъ име-то на папа-та посвети архіепископъ-тъ Василія за патріархъ, като го украси съ всички-тѣ патріаршески украшенія (pontificalia ornamenta).[18]) На слѣдующіи день, въ праздникъ-тъ на св. Архангели, той коронова и Іоанна съ императорска корона и му вржчи скиптръ и знаме, на което сж были изобразени крьстъ-тъ Спасителевъ и райски-тѣ ключове на св. Петръ. — Папа-та пишеше Іоанну, когато носи това знаме на война, да помни страсти-тѣ Господни и да се моли на св. Петръ, князь-тъ на апостоли-тѣ. — „Тогава

[16]) Раичъ II, 352.

[17]) Gesta Innocentii.

[18]) Caligas et sandalia, amictum et albam, cingulum et succictorum, orarium et manipulum, tunicam et dalmaticam, chirothecas et annulum, planetam et mitram . . . . Et licet Romanus Pontifex non utatur baculo pastorali. . . . . tu tamen ad similitudinem aliorum pontificum poteris eo uti. – Gesta In. LXXVI.

[Срѣщу това насажъ въ Дриновия екземпляръ е отбѣлѣзано слѣдното: „Gervasius Tilberiensis тъй избройва Българско-то доховенство въ XIII в. (Leibnitz. Scriptor II, p. 769): „Cera се намира архіепископъ въ Търново, митрополити въ Видинъ и Силистра, и единъ епископъ въ Варна. Архіепископи-тѣ Охридски и Месемврінски държжтъ съ Константинополскіи патріархъ.“ Assemanni. Calend. V, p. 169.]

твои-тѣ врагове не само че не щѫтъ да могѫтъ да те
надвіятъ, но щѫтъ още и да бѣгатъ отъ лице-то ти.[19])

Като си свръши работа-та въ Търново, кардиналъ-тъ
Іевъ се опѫти въ Римъ съ благодарителни писма за папа-та
тъ Іоанна и Василія. Іоаннъ прати съ него и нѣкакви да-
ове за Иннокентія, комуто се вричаше въ писмо-то си, че и
а бѫдуще врѣме, всякога, когато ще праща въ Римъ послан-
ици за нѣщо-си, ще му праща по нѣщичко. (Cum vero mittam
egatos ad S. V. semper V. S. recordabor). Но до колко-то се
нае, той не си сдържа въ това дума-та: нито посланници,
ито пакъ дарове нѣкакви той повѣче не праща въ Римъ.

Тъй се свръшихѫ сношенія-та на Іоанна съ Римъ. Нѣка 76
ега да разгледаме по-подробно, какво бѣше подчиненіе-то на
лъгарска-та църква Риму, за което тъй много се говори, че
е извършило чрезъ тѣзи сношенія.

Въ обязателніи си листъ, който Іоаннъ прати въ Римъ
резъ легатъ-тъ Іоаннъ Капелланъ говори ся: Мой-тъ па-
ріархъ, епископи-тѣ, архіепископи-тѣ и всички-тѣ
вещеннослужители по цѣло-то ми царство да бѫ-
ѫтъ подчинени на Римска-та църква и да дрьжѫтъ
ъконъ-тъ, обычай-тъ и обрядъ-тъ, които сѫ дрь-
али блаженнопочивши-тѣ царье на всичка Блъ-
арія и Влахія, наши-тѣ предшественници.[20])

Като знаемъ, че прѣжни-тѣ Блъгарски царье,[21]) прѣд-
ественници-тѣ Іоаннови, сѫ были православни, то е ясно
ъ тѣзи думи, че чрезъ това подчиненіе Блъгарска-та църква
папа-та, тя ни най-малко не се е измѣнила, остала си е
равославна. Но защо-то нѣкои католически писатели доказ-

---

[19]) Ibid. LXXIV.

[20]) . . . . omnes totius imperii mei et tenimenti et patriarcha meus mitro-
litanus, episcopi, archiepiscopi et cuncti cacerdotes Romanae subsint Ecclesiae
teneant legem et consuetudinem et observationem, quas tenuerunt beatae me-
oriae imperatores totius Bulgariae et Blachiae, prisci illi nostro praedeccssores.
Мѣсецословъ-тъ на Блъгарски-тѣ книжици за 1859 год. тѣзи думи сѫ прѣве-
ли тъй: ..... „Азъ и всичка-та ми имперія Патріархъ-тъ, Митрополитъ-тъ (!)
и. архіепископи-ти ни, Епископи-ти ни, и сички-ти ни свящеиници ные ся
одчиняваме подъ Римска-та църка и пріемаме (?) закони-ти й (?) и обычаи-
ѣ й (?) и навицы-ти й (?), съгласно съ онова, което правяхѫ царѣ-ти Блъ-
арски и Влашки, прѣдмѣстницы-ти ни.“ — Този прѣводъ не е вѣренъ: освѣнь
ѣма-та му волность, въ него Латинска-та дума teneant прѣведена е: пріе-
ме. Троекратно-то притежателно мѣстоименіе й не се намира въ оригиналъ-тъ.
езъ тѣзи искривяванія и притурки смисълъ-тъ, който се заключава въ ори-
иналъ-тъ съвсѣмъ е изопаченъ!

[21]) Тукъ се разбиратъ: Симеонъ, Петръ и Самуилъ.

77 вать противно-то, то ные щемъ си позволимъ да приведемъ
още нѣколко доказателства.

Когато папскіи легатъ Іоаниъ Капелланъ дойде въ Бълъ
гарія, нему бѣше дадена власть отъ папа-та да измѣнува въ
Блъгарска-та църква всичко, щото найде за измѣнуванье (spiri
tualia corrigat quae corrigenda cognoverit et statuat quae se
cundum Deum fuerit statuenda). Такава иста власть бѣше дадена
и на кардиналъ-тъ Левъ. А какво нѣщо тѣ измѣниxѫ или
исправиxѫ? Нищо друго, освѣнь употребленіе-то на хризма-та
или св. миро, което Константинополска-та църква престанѫ да
праща на Блъгаре-тѣ, и тѣ бѣxѫ принѫдени да го получават
отъ Римска-та църква.[22])

Други нѣкои измѣненія въ догмати-тѣ или въ обрядъ-ти
тѣ не можиxѫ да направатъ, защо-то Блъгаре-тѣ твърдо сѫ
стояли за вѣра-та и законъ-тъ на свои-тѣ отци. Тѣ не се
съгласиxѫ даже и на това, щото патріархъ-тъ имъ да се на
рича приматъ, и да служи въ църква-та безъ жезлъ-тъ си
спроти обычай-тъ на Римска-та църква. И папа-та трѣбаше
да имъ отстѫпи и въ това. — (Et licet Romanus Pontifex no
utatur baculo pastorali, tu tamen ad similitudinem aliorum
Pontificium poteris eo uti). Нѣка да приведемъ още едно до
казателство. — Когато въ 1204 г. Латински-тѣ крьстоносци
взехѫ Константинополь и на мѣсто-то на Византійска-та осно
вахѫ Латинска имперія, въ Грьцки-тѣ земи испоплъниxѫ то
гава католически свещенници и монаси, които съ помощь-та
на рыцари-тѣ силомъ карахѫ православни-тѣ Грьци да се
78 католичатъ и всячески гонѣxѫ и притѣсняваxѫ православно-то
Грьцко духовенство. Въ тѣзи тежки за православна-та вѣра
врѣмена, Грьци-тѣ се обрънѫxѫ и го молиxѫ да ги освободи
отъ Латинско-то владычество и да спаси поробенно-то право
славіе.[23]) И Іоаниъ ревностно се взе за това дѣло, и до сама

---

[22]) Ето какво пише Іоаниъ за този прѣдметъ въ едно отъ писма-та си
Иннокентія. — Nunc autem petimus, ut fiat chrisma ex praecepto S. T. in sanc
et magna ecclesia civttatis Trinovae pro baptismate Christianorum. Sciat S. T
quod cum sciverint Romaei, quod receperimus consecrationem a S. T. non dabu
mihi chrisma.

[Думитѣ: и „тѣ бѣxѫ — отъ Римската църква“ въ Дриновия екземпляр
сѫ поправени така: „и Іоаниъ бѣше принѫденъ да проси отъ папа-та позволен
за да се приготвя св. миро въ Търново].

[23]) Romani ad Ioannem se conferunt . . . . Is . . . . eos libenter suscep
Nicetas Chon. — Adrianopolitanae in summas angustias adducti, ad regem Bu
garorum Ioannem, ut suppetias ferret viros delegant. Postulatis ille oblectatus
—Acropolita. Виж. у Стрит. III, 706. Още нó-подробно говори за това Вилга

та си смьрть като воева съ Латинци-тѣ, погуби тѣхни-тѣ пò-главни предводители и осуети тѣхни-тѣ надежди.

Нѣка да спомена̀мъ още и това: ако Блъгаре-тѣ наистина да бѣхѫ пріяли тогава католицизъмъ-тъ, то тѣ трѣбаше да замѣнѫтъ Славянско-то богослуженіе съ Латинско-то или поне да прѣправатъ славенски-тѣ си църковни книги спроти латински-тѣ. Както за едно-то, тъй и за друго-то е трѣбвало да се распространи латинскіи езыкъ между Блъгаре-тѣ. А ные знаемъ отъ послѣдне-то писмо Іоанново до Инпокентія, че въ Блъгарія този езыкъ до толкова е былъ неизвѣстенъ, щото не е имало кой да чете и да прѣвожда папски-тѣ посланія.[24])

Ные быхме могли да наведемъ още нѣкои доказателства, но то не е нужно. Тѣзи, които изложихме не оставятъ никакво 79
съмнѣніе, че подчиненіе-то Блъгарска-та църква на Латинската отъ Іоанна е было само въпкашно; Блъгаре-тѣ си сѫ останѫли твърди въ православіе-то, а признали сѫ само една формална унія съ Римска-та църква. — Да разгледаме сега, много ли трая тази унія. — Пò-горѣ ные споменѫхме, че Іоаннъ се обѣща да праща понѣкога въ Римъ посланници съ дарове; казахме такожде, че той не испълни това си обѣщаніе: той не праща въ Римъ посланници нито съ дарове, нито пакъ за друга нѣкоя работа. Та не е ималъ вѣче и и никаква нужда отъ папа-та: положеніе-то на Блъгарско-то царство се исправи тъй, щото Іоаннъ нѣмаше вѣче никаква потрѣба отъ папска-та помощь или заступничество. Венгерцитѣ той изгони изъ Блъгарски-тѣ области, въ които тѣ бѣхѫ утвърдили, и ги настраши тъй, щото тѣ не смѣехѫ вѣче да нападатъ на негови-тѣ владѣнія.[25]) Византійска-та имперія паднѫ

дуенъ, който не само че е былъ очевидецъ на тѣзи събытія, нъ и единъ отъ главни-тѣ предводители на латинци-тѣ. Les Grecs prirent en cachette des deputés de chaque ville, qu'ils envoyerent à Jean roi de Valachie et de Bulgarie. Offrant de le faire Empereur et de se rendre à lui, et même de mettre à mort tous les Français: qu'ils lui preteraient en outre serment de fidelité, et lui rendraient toute obeïssance comme à leur legitime Seigneur: à condition, qu'il promettrait de les maintenir et garder comme ses sujets. — Изд. Du Fresne, Paris 1657, 138.

[24]) Missi autem ad T. S. pueros duos . . . . . ut addiscant in scholis litteras latinas, quoniam hic grammaticos non habemus, qui possint litteras, quas mittitis nobis transferre. — Отъ тѣзи два юноши единъ-тъ е былъ сынъ на нѣкойси презвитеръ Константинъ, а другіи на царь-тъ, alius vero regis (?).

[25]) Ето какъ сѧ изражава Іоаннъ за Венгерскіи краль въ писмо-то сѝ до Инпокентія отъ 1204 год. Scribo autem vobis et de Ungaro, quoniam imperium meum non habet aliquam societatem regionum vel aliquam rem cum eo, neque ei nocet. — Et scribat ei S. V. quatenus distet a regno meo, quoniam imperium

и бѣше вѣче въ ржцѣ-тѣ на латински-тѣ рыцари, отъ конто Іоанинъ не само не се боѣше, но когато тѣ оскърбихж неговитѣ посланници, той излѣзе противъ нихъ, испогуби по́-главнитѣ имъ главатаре, императоръ-тъ имъ взе въ плѣнъ и ги доведе до такова положеніе, цото тѣ бѣхж принждени да бѣгатъ въ Константинополь, за да трьсжтъ убѣжище въ негова-та твьрдыня[26]) — Иннокентіи, за да помогне на Латинци-тѣ, конто
:80 се считахж негови вассали, писа Іоанну съ единъ твьрдѣ дипломатически начинъ, за да го склони да прекрати свои-тѣ жестокости противъ нихъ, да се помири съ тѣхъ и да имъ освободи императоръ-тъ отъ плѣнъ-тъ. — Но Іоаннъ не испълни ни едно отъ тѣзи съвѣти и на дипломатическо-то папско писмо прати такъвъ отговоръ, който спроти мнѣніе-то на много историци е былъ по̀-хитъръ отъ Иннокентіево-то посланіе.[27])

Всичко свидѣтелствова, че Іоаннъ, отъ както доби царски вѣнецъ отъ папа-та и самовластенъ Блъгарски патріархъ, който да се избира и посвещава въ Блъгарія, отъ както надви и наддѣля свои-тѣ врази, не мыслѣше вѣче за подчиненіе-то си на папа-та. И Раичъ е ималъ пълно право да каже за него: „ниже онъ просилъ унію за то, что она ему пріятна „была, но точію да бы вѣнецъ императорскій себѣ и архі„епископу патріаршеское достойнство пріобрѣлъ, получивъ же „обоя, насмѣялся уніи и отрынулъ ю.“[28]) — Царь Іоаннъ I умрѣ въ 1206 год., като остави само една дъщеря, която, по Блъгарскій законъ, не е могла да наслѣди на бащинія си прѣстолъ. На него трѣбаше да стжпи сынъ-тъ на Асѣня, Іоаннъ II Асѣнь. — Но единъ неговъ братовчедъ (лелинъ

---

meum nec eum habet parvipendere, ne contra terras ejus abire. Si vero ipse venerit contra terras imperii mei, et Deus adjuverit, ut vincatur, non habeat S. V. imperium meum suspectum . . . .

[26]) Ac Latini his adversitatibus fracti, Constantinopoli velut in mandra condensantur, et rebus ad tolerandam obsidionem necessariis comparatis . . . . . Nicetas Chon. у Стриг. III, 717.

[27]) Гиббонъ. Шлоссеръ. Медовиковъ и др.

Съчинитель-тъ на Gesta Innocentii III говори, че Іоаннъ отговорилъ . . . bellum se movisse, quod Latini nullam cum ipso pace, nisi quas recupererat terras, imperio Constantinopolitano restituerent, inire voluissent: quibus iste respondisset longe justius eas terras a se obtineri, quam ab ipsis Constantinopolis teneretur, cum ipse ea recepisset, quae ejus progenitores amisserant, ii vero ea occupassent, quae nulla ad ipsos ratione spectaret; ipse coronam regiam a summo Pontifice accepisset, at qui se Constantinopolitanum Imperatorem dicebat, eam temere invasisset, atque adeo imperium potiori titulo ad se, quam ad Balduinum pertinuisse, propterea que praeeunte vero vexillo a beato Petro accepto и пр.

[28]) Исторія разныхъ Славянскихъ народовъ I. 452.

сынъ), Борилъ, съ сила и хытрость сполучи да му отнеме 81
правдини-тѣ и да се воцари надъ Блъгаре-тѣ. Іоаннъ Асѣнь,
за да си спаси животъ-тъ, трѣбаше да бѣга изъ Блъгарія и
и да трьси убѣжище у единъ отъ Русски-тѣ князове. За да
даде колко-годѣ законенъ видъ на свое-то властолюбіе, Борилъ
се ожени за вдовица-та царь Іоаннова, но и това средство
не му помогнж: народъ-тъ гледаше на него като на единъ
безаконенъ похититель на Блъгарскій прѣстолъ, и отъ това
постоянно сж се откривали противъ Борила бунтове, които
му сж давали причини да се страхува за своя-та незаконна
власть. Отъ друга страна Латинци-тѣ, като се възползовахж
отъ внжтрешни-тѣ безредици на Блъгарско-то царство, събрахж
си всички-тѣ сили и ударихж на него. Борилъ имъ излѣзе на
срѣща, но около Пловдивъ (Филипополь) тѣ го разбихж, рас-
селяхж му войска-та (1208 год.) и превзехж нѣколко Блъгарски
области.[29]) Доведенъ до едно крайно положеніе отъ внжтрешни-
тѣ бунтове и отъ външнини несполуки, Борилъ, за да ся отърве
отъ тѣхъ, прибѣгна къмъ папска-та помощь и заступничество.
Той по примѣръ-тъ на царь Іоаннъ побръза да завръже сно-
шенія съ Иннокентія III, съ име-то на кого-то той се е надалъ
да съкруши свои-тѣ внжтрешни врагове. Послѣ, той се спріятели
съ Константинополски-тѣ латинци и се сродни съ тѣхъ, като
даде прекрасна-та дъщеря царь Іоаннова на императоръ-тъ имъ
Генриха за жена.[30]) [Това станж въ 1209 г.] — За Борила се
знае още и това, че той се съедини съсъ Латинци-тѣ и ходи
съсъ тѣхъ заедно да воюва Срьбе-тѣ.[31]) — Во врѣме-то на този 82
Блъгарски царь станж въ Търново църковенъ съборъ противъ
богумили-тѣ.[32]) Ные видѣхме, какво бѣ ученіе-то на богумили-
тѣ. — То скоро проникна и въ западна Европа, особено въ
Италія и въ Южна Франція, гдѣто намѣри много послѣдова-
тели. Тамъ се появихж нѣколко ереси, които се наричахж съ

[29]) Contin. de la chron. de Villehard. par Henri de Valenciennes, ed. de
Wailly, p. 176—180.

[30]) Нѣкои отъ Западни-тѣ лѣтописци свидѣтелствоватъ, че тогава и Бо-
рилъ се оженилъ за братовчедка-та на императора Генриха, дъщеря-та на Петра
Куртенафъ-тъ Оксерски, но това свидѣтелство не е вѣрно. Виж. Histoire de Const.
par Du-Fresne, изд. 1658, стр. 52.

[31]) Житіе св. Симеона (Нѣмања) въ Pamatkach Juhoslovan. pisemn. Шa-
фарика, 22.

[32]) Исторія-та на този съборъ ни стана извѣстна, отъ когато нашій ученъ
отечественникъ г. Палаузовъ издаде на свѣтъ единъ паметникъ за него, подъ
име: Синодикъ царя Бориса „Временникъ“ 1855 г. 22 кн. Той е напечатанъ
и въ книга-та Раковскаго: О Асѣню прьвому. стр. 46—56.

общо име Блъгарски, т. е. отъ Блъгарія донесени. — Католицизмъ-тъ, който въобще ненавиди всякакви противорѣчія, с особенна сила възстанѫ противъ тѣзи еретици, които по духъ-т на Богумилство-то отхвърляхѫ папска-та власть и проповѣдваха свобода-та на съвѣсть-та. Знайно е, че папа Инокентій III този истій, съ когото имаше да врьши царь Іоаннъ, а пак сега Борилъ, като се ползоваше съсъ свое-то могѫщество вдигна противъ тѣхъ огънь и мечь, за да ги искорени. Кой не знае, какви работи не правихѫ въ Южна Франція крьстоносци-тѣ отъ тѣзи крьстови походи, които сѫ извѣстни подъ име les croissdes contre les Bulgares. Инокентій е, който прьвъ учреди инквизиція-та. това адско сѫдилище, което с діаволско равнодушіе пращаше живи въ огънь-тъ хилѣди христене, на които вина-та бѣше, че мыслѣтъ не тъй, както повеляваше папа-та, намѣстникъ-тъ на благій ни Спаситель. — Въ Блъгарія, отъ гдѣто се распространихѫ тѣзи ереси еретици-тѣ си живѣехѫ свободно. Блъгарска-та цьрква, ржко водима отъ духъ-тъ на истинно-то христіанство, се стараеш да ги обрьне на путь истины словомъ кротости и убѣжденія.
83 Но сега, когато Блъгарскій царь станѫ слуга на папа-та, работа-та на еретици-тѣ тръгнѫ друго-яче. — По исканье-т на папа-та, който желаеше да развали и гнѣздо-то на еретици тѣ, Борилъ свика съборъ въ Търново, за да осѫди Богумили тѣ.[33]) На този съборъ, който се събра на 11-то Февруарі

[33]) Г. Палаузова говори: „Борилъ является ревнителемъ православія в такой мѣрѣ, что созываетъ соборъ въ Тръновѣ на богомиловъ“ (Гр. патр. Кал. 5 Ные си позволяваме да се несъгласимъ съ това мнѣніе. Борилово-то царуван се продлъжава само три или четыри години и бѣше твърдѣ бурно. Борилъ трѣ баше прьво да мысли, какъ да усмирява бунтове-тѣ, които постоянно се вдигах противъ него, да мысли, какъ да усмирява бунтове-тѣ, които постоянно се вди гахѫ противъ него, да мысли какъ да се удрьжи на незаконно застій прѣстол въ сѫщо-то врѣме той трѣбаше да се расправя съ вънкашни-тѣ си врагове, с Латинци-тѣ и Срьбе-тѣ. Нему не му оставаше врѣме да чисти царство-то с отъ еретици-тѣ. Та освѣнь това, като знаемъ, че той завръза спошенія съ папа та и тъй се облягаше на негова-та помощь, ные мѫчно можемъ да повѣрвам че той е былъ такъвъ ревнитель на православіе-то. — Че не отъ ревность към православіе-то, но за да угоди на папа-та той начена да гони богумили-тѣ, то с види и отъ-това, гдѣто той вдигна това гоненіе и свика цьрковній събор слѣдъ дохожданье-то въ Търново на единъ кардиналъ, които бѣ испратенъ от Римъ съ нѣкакви си тайни порѫчки. (Albericus) [подъ 1206 г.]. [Трѣбва д кажемъ, че годинитѣ у Алберика сѫ невѣрно поставени. Тъй на пр.: смьрть-т на императора Балдуина той разсказва подъ 1205 г. Той говори, че папскі легатъ е дошълъ въ Търново слѣдъ свадба-та на Хенриха, а тази свадба стан въ 1209 год., както ни е извѣстно отъ други свидѣтелства. В. тетрадь Robe de Clary.]. [Разреденитѣ думи въ горнята бѣлѣжка въ Дриновия екземпляръ с заличени и надъ тѣхъ е написано: „начеѫ да ги гони“].

1210 г. — викахѫ Богумили-тѣ и ги обличихѫ; нѣкои отъ тѣхъ, уплашени отъ царь-тъ, се отрекохѫ отъ ересь-та, а пакъ тѣзи, конто остахѫ вѣрни на заблужденіе-то си, **иже не покорихѫ сѧ православномѹ сѣкѡроу, прѣдани кыихѫ различнымь казнемь и заточеніоу . . . .** Види се, че Борилъ, за да угоди на папа-та е завелъ нѣщо като инквизція-та и въ Блъгарія.— Житіе-то на Св. Симеона Нѣманя твърдѣ ясно указва на това, като говори за Борила: **Сн ко моучитель келми оустрьми се, и сладько доуши своіеи сѣтворитъ, крьви рода своіего пролиѭти. Бе(з)числа же и иныхъ чловѣкъ потрѣби изволи, тыре се земьлю и море искорѣнити помысломь своимь.** [34]) При това да не помислѧтъ читатели-тѣ, че Борилъ се е былъ продалъ на папа-та. Ако той и да се съгласи да вдигне такова гоненіе противъ Богумили-тѣ, то само за това, защо-то чрезъ този 84
свой постѫпокъ, освѣнъ гдѣ-то не е приносилъ никакъвъ вредъ на православна-та Блъгарска църква, той още е и мислилъ, че отрѣбванье-то на еретици-тѣ и за неѫ ще бѫде полезно. За това само той се съгласи да стори воля-та на папа-та, та да заслужи негово-то благоволеніе, съ помощь-та на кое-то, както видѣхме, той се надаше да се утвърди на нетвърдіи си тронъ. Измами се обаче, защо-то, кога законніи Блъгарски наслѣдникъ Іоаннъ Асѣнь се яви изъ Россія съ една малка дружина, народъ-тъ остави ненавистніи узурпаторъ и се прилѣпи къмъ сынъ-тъ стараго Асѣня. Борилу не помогнѫ папско-то благоволеніе, нито пакъ латинско-то пріятелство. — Той, оставенъ отъ народъ-тъ, иска спасеніе въ бѣгство и отстѫпи престолъ-тъ си Іоанну Асѣню. — Іоаннъ Асѣнь съвсѣмъ събори папско-то вліяніе въ Блъгарія. Отъ него се наченѫ новъ періодъ въ Исторія-та на Блъгарска-та църква.

---

[34]) Pamatky Шафарика, стр. 22, 23.

Глава седма.

Учрежданье-то на Търновска-та патріаршія. Кръстоносенъ походъ противъ Іоанн Асѣня. Область-та на Търновска-та патріаршія. Търновски-тѣ патріарси.

Въ пьрва-та половина на 13-тіи вѣкъ обновено-то Блъ гарско царство се възвыси до една голѣма стьпень, до каквато по прѣди само единъ пѫть бѣ достигало. Сынъ-ть на стары Асѣнь, Іоаннъ Асѣнь като отиваше по пѫть-тъ на отца с и на чичове-тѣ си, увеличи тѣхно-то достояніе извънь, усил и го и прослави извнѫтрѣ,[1]) тъй щото на негово врѣме Блъ гарско-то царство съ почтеніе се споменуваше отъ окреснит народи. Іоаннъ Асѣнь отвори война съсъ Тодора Епирскаго
85 който во врѣме-то на латинско-то господаруванье въ Констан тинополь можи да съедини Епиръ, Южна Македонія и За падна-та Тракія и да имъ се провъзгласи за царь. Въ 1230 г Іоаннъ Асѣнь го разби около Клокотница, превзе му всички-т земи и ги подчини подъ своя-та дрьжава. Съ тази побѣда Іоаннъ Асѣнь превзе: Адріанополь, Димотика, всичка-та За падна Тракія, Южна Македонія, Албанія и часть отъ Тессалія която се наричаше Magna Blachia или Thessalia Montana [2]) Латинци-тѣ, като глѣдахѫ изъ Константинополя на голѣмо-т могѫщество Іоаннъ-Асѣнево, взехѫ да се боѭтъ отъ него и побрѣзахѫ да се отдадѫтъ подъ негово покровителство. Въ 1228 година, тѣмъ имъ умрѣ императоръ-тъ Робертъ, комуто трѣбаше да наслѣди братъ му Балдуинъ II. Защото той бѣше само 11 годинъ на възрасть, то пò-прьви-тѣ барони и рыцаре се обрѣнѫха къмъ Іоанна Асѣня съ предложеніе да вземе той въ рѫцѣ-тѣ си управленіе-то на Латинска-та имперія, догдѣ порасте младіи императоръ, кого-то тѣ желаѣхѫ да оженѭтъ съ млада-та Блъгарска принцесса. Іоаннъ Асѣнь съ радости

[1]) [Сѣ оубо хѡржгви цареѕтклѣ ѩко прѣемь, вѣсѫ Блъгарѕкыѫ грады падшѫ.. Житіе Св. Іоанна Рылскаго. Гласникъ V.]

[2]) Acropolita, гл. 25; Chron. Richardi de S. Germano (Muratori t. VII) житіе св. Петки отъ Трън. патр. Евтимій. Гласникъ VIII, стр. 140.—

се съгласи да пріемне това предложеніе, което му даваше възможность твърдѣ лесно да прекжсне Латинско-то господаруванье на Истокъ и да пренесе столица-та на Блъгарско-то царство изъ Търново въ Цариградъ [3]). Тази тайна негова мысль ѭ усѣтихѫ латински-тѣ монаси, които най-много се стараехѫ да се удрьжи Латинска-та имперія, защо-то добрѣ предвиждахѫ, че заедно съсъ нейно-то растурянье щѫтъ ис- 86
чезнѫтъ и нихни-тѣ планове за покатоличаванье-то на источнитѣ христене. Тѣ успѣхѫ да уговорѫтъ Константинополски-тѣ рыцари и барони да се повърнѫтъ отъ Блъгарскіи царь и да тръсѫтъ нѣкой правитель между западни-тѣ, католически владѣтели. Измаменъ тъй, Іоаннъ Асѣнь зима се за орѫжіе, та съ сила да достигне това, кое-то не му се удаде да достигне съ преговори. — Още въ слѣдующа-та година той отвори война съ Латинци-тѣ съсъ мысьль да ги изгони съвсѣмъ. Тази негова мысьль срѣщнѫ голѣмо съчувствіе между всички-тѣ православни народи на Въстокъ, особенно между Грьци-тѣ, които много теглехѫ отъ католическо-то духовенство. — Никейскіи императоръ Ватаци, като гледаше негови-тѣ успѣхи побръза дъ прати до него поздравително посолство, като му предложи и съюзъ противъ Латинци-тѣ. А за да бѫде този съюзъ заѣченъ, Ватаци попроси отъ Асѣня да даде дъщеря си Елена за неговіи сынъ Тодора Ласкаря. Блъгарскіи царь пріé тѣзи предложенія отъ Никейскій императоръ и между тѣхъ се завръза политически съюзъ за истрѣбванье-то на Латинска-та имперія. Този съюзъ се заѣчи съсъ други единъ родственъ съюзъ: 10-то годишна-та Елена се ожени за 12-годишніи наслѣдникъ Ватацовъ. — Свадба-та имъ станѫ съ голѣмо тържество въ градъ Лампсакъ (на Гелеспонтъ), гдѣто се срещнѫхѫ за тази семейна радость Асѣнь и Ватаци заедно съ царицитѣ си. Тамъ дойде изъ Никея и вселенскіи патріархъ Германъ, който и извърши вѣнчаніе-то надъ царски-тѣ дѣца. Това станѫ на 1234 г. — Грьцки-тѣ историци Акрополита и Григорасъ, които сѫ были очевидци на всички тѣзи происшествія, разсказватъ, че въ сѫщо-то врѣме и Търновскіи архіерей добылъ автономія и былъ провъзгласенъ за патріархъ. Τότε καὶ ὁ 87

[3]) Той се обѣща, съсъ свои-тѣ си сили да утвърди Латинска-та имперія, като й покори пакъ земли-тѣ, които бѣхѫ отнели отъ неѭ грьцки-тѣ самостоятелни князове. Promiserat enim Balduino imperator praedictus (Блъгарскіи царь) sua gente suisque expensis propriis recuperare terram totam imperii Romaniae, quam praedecessores amiserant. — Marini Sanutii Lib. Fid. crist. l. 2, гл. 18.

Τρινόβου ἀρχιερεὺς ὑπὸ τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τελῶν αὐτονομίᾳ τετίμηται καὶ πατριάρχης ἀναγορεύεσθαι κέκριται βασιλικῷ καὶ συνοδικῷ τῷ θεσπίσματι. (Тогава и Търновскій архіерей, който се намираше подъ Константинополскій, почете се съ автономія и провъзгласи се за патріархъ съ едно царско и съборно подтвърденіе).[4]) За това важно събитіе въ Блъгарска-та църковна исторія ныe сега имаме и наше едно по-подробно сказаніе[5]). Въ него се разсказва тази работа тъй: императоръ Ватаци, по желаніе-то на Іоанна Асѣня, написалъ до вселенскій патріархъ Германъ[6]), а также и до други-тѣ вселенски патріарси[7]) такава грамота:

Самодръжавное царство наше молѧ и вѣдѧ ѡчьство каше (убѣждаетъ ваше светѣйшество) да кисте не праздно сътворили нашего прошенїа къ вамь. иж ржкописаніе ваше положивше и послали моемоу царствоу на освѧщенїе по ѡбщомоу намь и вашемоу съвѣщанїоу еже нарещи и даровати равнаго вамь степене патріаршескаго Трънова града цркви, възнесенїа Христова, матере цьрквамь Блъгарскаго царства. Зане и Христолюбивыи царь Блъгарскыи Іѡаннъ Асѣнь, братъ царства ми и сватъ. ѡ нашего же царства и вашего ѡчьства сто т҃о желаетъ велми даровати сѧ царствоу егѡвоу . . . . .

88 Като прочели тази грамота, вселенски-тѣ патріарси дали свое-то съгласіе на това и отговорили императору утвърдително. Тогава императоръ Ватаци заедно съ патріархъ-тъ Германъ свикали всички-тѣ митрополити, архіереи и епископи отъ всичко-то си царство, а также архимандрити-тѣ и игумене-тѣ. Отъ своя страна и Іоаннъ Асѣнь свикалъ также митрополити-тѣ, архіепископи-тѣ, епископи-тѣ отъ свое-то царстоо и честніи иночески чинъ отъ Света гора. Събравсѧ

---

[4]) Acrop. Hist. N. 33. Грегорасъ разсказва за това още по-ясно: Καὶ συνελθόντες περὶ Χερρόνησον ὅ τε βασιλεὺς καὶ ὁ Ἀσάν, συζευγνύουσιν Ἑλένῃ τῇ τοῦ Ἀσὰν θυγατρὶ δεκαετεῖ οὔσῃ τὸν τοῦ βασιλέως υἱὸν Θεόδωρον τὸν νέον Λάσκαριν. . . . . Τηνικαῦτα δὲ καὶ ὁ τοῦ Τερνόβου ἐπίσκοπος αὐτονομίαν λαμβάνει διηνεκῆ, τῷ τέως ὑπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπον τῆς πρώτης τελῶν Ἰουστινιανῆς, διὰ τὴν τοῦ ἔθνους ἐκεῖθεν ἀρχαίαν συγγένειαν . . . . . Nicephorus Gregoras, t. I, 29.

Chronicon Ephremii. Τῶ τηνικαῦτα πειμενάχης Τρινόβου. —

[5]) Сказаніе за обновленіе-то на Тръновска-та патріаршія. То се намира въ иста-та ржкопись, въ която е найденъ и Синодикъ-тъ на царя Борила. Временникъ, 1855, кн. 21.

[6]) Атанасія Іерусалимскаго, Симеона Антіохійскаго и Николая Александрійскаго.

[7]) Константинополскій патріархъ, отъ както зехж Латинци-тѣ Константинополь, бѣше принѫденъ да пренесе столъ-тъ си въ Никея, гдѣто той и стоя до изгнаніе-то на Латинци-тѣ изъ Константинополя.

съ въсточныимь царемъ Калоіѡанномъ на Понтъстѣмъ мори (въ Лампсакѣ), избрали благоговѣйнаго мѫжа Іоакима преждеосвященнаго архіепископа Търновскаго, и нарекли го патріархъ. И не само съсъ слово, нѫ и рѫкописаніемь Германа патріарха и въсѣхъ еп҃кпъ въсточныихь рѫкописаніе свое положивше, въ сиггили печатлѣвше, въдашѫ Благочьстивомоу царю и патріархоу новосвѧщенномоу тогда Іѡакимоу въ вѣчное поминаніе неѿемлемо.

Съ такъвъ тържественъ, канонически начинъ е учредена Търновска-та патріаршія. — Преди да се пуснемъ въ неина-та исторія, ные считаме за най-прилично да мѣтнемъ отъ тука още единъ погледъ врьхъ отношенія-та на Търновска-та цьрква до това врѣме къмъ Римъ.

По́-горѣ ные приведохме думи-тѣ на Георгія Акрополита, които свидѣтелствоватъ, че Търновскіи архіерей, прѣди да се провъзгласи за патріархъ, находилъ се е подъ Константинополскіи патріархъ, ὑπὸ τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τελῶν. [8]) Другіи съврѣмененъ историкъ свидѣтелствова пакъ, че Търновскіи архіерей се е намиралъ до тогава не подъ Константинополскіи, а подъ Охридскіи патріархъ или архіепископъ на Прьва Юстиніана (τέως ὑπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπον τῆς πρώτης τελῶν Ἰουστινιανῆς, διὰ τὴν τοῦ ἔθνους ἐκεῖθεν ἀρχαίαν συγγένειαν. [9]) Сѫщо-то 89
свидѣтелствова и хроника-та на Ефрема:

Τῷ Τηνικαύτα ποιμενάρχης Τρινόβου
Τῷ Βουλγαρίας ὑποκείμενος θρόνῳ. [10])

Ни единъ отъ тѣзи писатели не споменува за Търновскіи архіерей да е ималъ нѣкакви сношенія съ папа-та. За такова нѣщо ные не намираме никакъвъ споменъ и въ наши-тѣ паметници. Отъ друга страна пакъ знаемъ, че Латинско-то духовенство въ Константинополь гледаше на Іоанна Асѣня, като на страшенъ врагъ на католичество-то, и всякакъ се стара́ да не бы той да стане правитель на Латинска-та имперія, когато Латински-тѣ бароне и прьвенци му предлагахѫ това нѣщо. — Знаемъ още, че православни-тѣ Грьцки жители съ радость го посрѣщахѫ и съ готовность му отваряхѫ градове-тѣ си, като го прославлявахѫ като свой избавитель и освободитель.

---

[8]) Acropolitas, Hist. Nr. 33.
[9]) Gregoras II, 3, 3.
[10]) Подъ име Τῷ θρόνῳ Βουλγαρίας разумѣва се Охридскіи патріаршескіи тронъ. —

Тѣзи примѣри сѫ достаточни да покажѫтъ съ необорима сила, че при Іоанна Асѣня нито за католицизъмъ, нито пакъ за унія не е имало и споменъ въ Блъгарія. Но нѣка ни бѫде позволано да приведемъ още едно доказателство. — Ные имахме случай да покажемъ, че Блъгарска-та цьрква не гонѣше Богумилска-та ересь съ огънь и съ мечь, а само словесно обличаваше неино-то ученіе и словесно увѣщаваше Богумили-тѣ да се врьнѫтъ къмъ православна-та вѣра. Само царь Борилъ вдигнѫ противъ тѣхъ гоненіе и се стараеше да ги истребява съ свѣтско оржжіе. Това той направи по желаніе-то на папа-та, подъ вліяніе-то на кого-то, както показахме, той
90 се находи нѣколко врѣме. Но щомъ падна Борилъ и на Блъгарскій прѣстолъ сѣдна законній му наслѣдникъ Іоаннъ Асѣнь, не само се прекрати гоненіе-то на Богумили-тѣ въ Блъгарія, но тѣ още дохождахѫ, за да трьсѣтъ тамъ спасеніе и отъ други-тѣ страни, гдѣ-то по желаніе-то на папа-та ги оставяхѫ намира. — Самъ папа Григоріи свидѣтелствова за това въ писмо-то си до Венгерскій краль Бела IV, въ което между друго четемъ: . . . . . „клятвопрестѫпні „Асѣнь пріема въ земля-та си еретици-тѣ и по „зволява имъ да напълнувѫтъ тази земля съ не „честіе-то си.“ [11])

Ные знаемъ, каква бѣше тъй называема-та унія пр Іоанна I-го и колко врѣме тя трая, а токо що приведенни-т доказателства ни показвѫтъ, колко длъговрѣменно бѣ папско-т вліяние въ Блъгарія и при Борила. То се продлъжава не по вѣче отъ двѣ три годинъ и падна, щомъ се появи законні Блъгарски царь Іоаннъ Асѣнь. Радость-та, съ коя-то Блъгарскій народъ посрѣщна свой-тъ законенъ царь, а тъй ис беззащитно-то положеніе, въ което се намѣри Борилъ п негово-то появяванье, твьрдѣ добрѣ свидѣтелствоватъ, какъ гледалъ Блъгарскій народъ на Борила и на негова-та скло ность къмъ Римъ. Единъ намъ съврѣменен писатель, католикъ, но не помраченъ отъ католическа ревность, ето какво каз за конецъ-тъ на католически-тѣ интриги въ Блъгарія п Іоанна I и Борила: „Никога Блъгарскій народъ и Блъгарско-

---

[11]) . . . . perfidus Assanus . . . . receptat in terra sua haereticos et defens quibus tota terra ipsa infecta dicitur et repleta. — Epistolae Gregorii IX, l. ep. 373 (Raynaldi an. 1238). —

[12]) [Не е католикъ, но еврей изъ Силезія.]

„духовенство не припознахѫ надъ себе папска-та власть; тѣ „всякога сѫ имали отвращеніе къмъ неѭ“. [13])

Горѣ изложенни-тѣ свидѣтелства не даватъ никакво съ- 91
мнѣніе, че Іоаннъ Асѣнь още отъ само-то си въцареніе е прекѫснѫлъ съвсѣмъ папско-то вліяніе въ Блъгарія. Учредено-то преди петь-шесть годинъ отъ папа-та приматство въ Търново не е вѣче сѫществовало, и всичко-то Блъгарско духовенство, види се, было е подчинено на Охридската Архіепископія. — Папата се е срьдилъ, нъ е былъ принѫденъ да млъчи, безъ да губи обаче надежда да тури пакъ рѫка на Блъгарска-та цьрква, права-та си на която той е считалъ невредими. Само кога-то се постави въ Търново патріархъ съ такъвъ тържественъ начинъ, само тогава той се увѣри, че права-та му надъ Блъгарія вече нѣматъ никакво значеніе. Любопытна е тази енергія, която исказа тогава папа Григоріи IX, още по-любопытни сѫ средства-та, за кои-то той се взе, за да си врьне тѣзи мними права.

Ные щемъ приведемъ поне нѣколко редовци отъ писмото му, което той по този поводъ написа на Венгерскіи краль Бела IV. Като му напомнува, че Богъ го е избралъ и възвысилъ да распространява католицизъмъ-тъ, папа-та му показва на Іоанна Асѣня, който не ще да се подчини на цьрква-та, не иска да бѫде отъ Петрово-то стадо, не припознава ученіе-то на Римска-та цьрква, и при всичко това пріема още въ земля-та си еретици-тѣ (Богумили-тѣ), и ги оставя да живѣѭтъ намира. [14]) — Слѣдъ това папа-та пише:

„Като намираме за достойно да истребимъ такова едно „нечестіе, тъй исто както быде истребено нечестіе-то на Амор- „рейскіи народъ, ные распратихме на архіепископи-тѣ и епи- 92
„скопи-тѣ Венгерски, наши-тѣ братіе, распратихме имъ грамоти, „въ които имъ даваме повелѣніе да проповѣдѭтъ противъ то- „гова Асѣня и противъ земля-та му крьстовъ походъ . . . . . „Сега се обръщаме къмъ Твое Величество и заклинаме те во „имя отца и сына и Святаго Духа . . . . Да се вдигнешъ за „истребленіе-то на този нечестивъ и развратенъ народъ (Блъ-

[13]) Eine eigentliche Anerkennung des päpstlichen Stuhles von Seite des bulgarischen Clerus und Volkes hatte jedoch nie stattgefunden. Beide verharrten in ihrer Abneigung gegen denselben. — Каницъ, Bulgarische Fragmente въ Oester. Revue, 1864 I. 7., p. 230.

[14]) Perfidus Assanus, qui ab ecclesiae unitate recedens, et de Petri ovibus esse recusans . . . . . receptat in terra sua haereticos . . . . . Rayn. an. 1238.

„гарскіи) . . . . . .

„. . . . . .

„Ные по милосердіе-то на Всемогжщаго Бога . . както тебе,
„тъй и на всички онѣзи, които наедно съ тебе вземжтъ на
„себе този трудъ, прощаваме Ви за това всички-тѣ грѣхове;
„и тази земля сме рѣшили да ж дадемъ отчасти тебѣ, отчасти
„на други-тѣ католически владѣтели.“ [15]) —

Бела IV боѣше се да начене война съ Іоанна Асѣня
самъ и писа на папа-та да повдигне и Латинскіи императоръ
противъ Блъгаре-тѣ. — Трѣбва да кажемъ, че токо преди
малко врѣме Іоаннъ Асѣнь бѣ направилъ миръ съ Латинскіи
императоръ, който бѣше му се поклѣлъ, че нѣма да наченва
нищо непріятелско противъ Блъгаре-тѣ. Папа-та, като знаеше
за това нѣщо, побръза да му напише едно писмо, въ което го
прѣдумва да не гледа на тази клетва, но да се възползова отъ
93 добріи случай и да удари на Блъгарско-то царство въ едно
врѣме съ Венгерско-то крьстоносно воинство. — „Ные те увѣ-
„щаваме внимателно и те съвѣтоваме отъ чистоты души да
„прѣмыслишь внимателно, че ако не се помогне на имперія-
„та ти по-скоро и ако се испусне това благопріятно врѣме
„то послѣ ще бжде вѣче късно.“ [16]) Ето съ какъвъ начинъ
папа-та искаше да накаже Блъгаре-тѣ за това, че тѣ не
щѣхж да станжтъ негово стадо. — Въ Венгрія ставахж голѣми
приготовленія за тази свещенна война противъ Блъгаре-тѣ
съ които папа-та искаше да постжпи, както се разсказва въ
библія-та, че се е случило съ Аморрейскіи народъ (iniquitate
sua velut Amorrhaei populi consumanda). Нищо обаче не из-
лѣзе отъ всички-тѣ тѣзи старанія папски. Императоръ Бал-
дуинъ имаше причина да не вѣрва въ всемогжество-то папско
и нещя да развали мирни-тѣ си отношенія къмъ Іоанна Асѣня

---

[15]) Cum igitur dignum sit, ut sanguis eorum veniat super eos, iniquitat
sua velut Amorrhei populi consumanda, Venerabilibus fratr. nostr. Strigon. e
Coloc. archiep., episcopo Perusino et Universis episcopis per Ungariam constituti
nostris damus litteris in mandatis, ut contra dictum Assanum et terram suar
predicent verbum crucis . . . . . ut exsurgas ad adjutorium Christi tui
Exsurgas ad contritionem nationes pravae atque perversae . . . . . Nos enim d
omnipotentis Dei misericordia . . . . . tibi et universis . . . . . qui tecum laborer
istum in propriis personis subjerint et expensis, plenam peccaminum veniam in
dulgemus I. N. Ep. 373. Raynaldi an. 1258, p. 463.

[16]) Nobilitatem tuam monemus et hortamur attente ac suademus in anim
puritate . . . . . si quid juris ad te in terra ipsius Assani pertinent, in mam
Romanae ecclesiae . . . . . ponere non postponas, ut provideamus exinde, prou
consideratis negotii circumstantiis utilitati et necessitati ejusdem imperii vide
bimus expedire. — Ep. 374. Raynaldi an. 1238, p. 462.

а Венгерскіи краль се побоя да се изложи само съ свои-тѣ силц на такива опасности, какви-то представляваше за него война-та му съ Іоанна Асѣня и се отказа да испълни воля-та на папа-та. Та и въобще въ Европа бѣше вѣче минжла мода-та за крьстоносни походи; други духъ бѣше вѣче повѣялъ тамъ, духъ, който сломи всемогжще-то значеніе на папска-та дума. —

Область-та на Търновскіи патріархъ испрьво е была твьрдѣ голѣма. Во врѣме-то на Іоанна Асѣня всички-тѣ епархіи, които тогава влазѣхж въ съставъ-тъ на Блъгарско-то царство, всички-тѣ въ духовенъ изгледъ се подчинявахж на ново-учреденіи Блъгарски патріархъ. А предѣли-тѣ на Блъгарско-то царство 94
простирахж се тогава твьрдѣ на далече: тѣ загржщахж въ себе си источна-та половина на сегашно-то Срьбско княжество и цѣла Албанія до Адріатическо-то море, а на югъ достигахж до Одрина (Адріанополь) и до Архипелагъ-тъ, като обземахж вьсе Макѣдонское одрѣжаніе .... съ всею Аѳонскою горою... Кь симьже и славныи Солоунь съ всею Тетталіею.[17]) — Единъ старъ паметникъ споменува слѣдующи-тѣ митрополитски трюнове, които во врѣме-то на Іоанна Асѣня сж се намирали подъ областіиж трьновскыя патріархіиж: Прѣславска-та, Чрьвенска-та (Рущукъ), Ловечска-та, Срѣдецка-та (Софія), [Овечска-та], Дрьстерска-та (Силистра), Сѣрска-та, Вельбжждска-та (Кюстендилъ), Браничевска-та, Бѣлградска-та, Нишевска-та, [Бдинска-та (Видинъ)], Филиппійска-та, Месемврійска-та[18]), къмъ тѣхъ този паметникъ причисля и Охридска-та архіепископія, за която ные щемъ имаме случай да покажемъ, въ какво положеніе се е намирала тогава. Тъй широка е была испрьво область-та на Търновска-та патріаршія, нъ тя не останж за много врѣме тъй широка и скоро слѣдъ смьрть-та на Іоанна Асѣня наченж да се умалява заедно съ стѣсненіе-то на политически-тѣ предѣли на Блъгарско-то царство. Губѣше ли то нѣкоя отъ области-тѣ си, заедно съ това и Трьновскіи патріархъ се лишаваше отъ духовна-та си власть надъ тази область, която минуваше въ ржцѣ-тѣ на Константинополскіи или пакъ, както ще видимъ, на Ипекскіи патріархъ.

---

[17]) Житіе св. Петки, Гласникъ, VIII, 140.

Сравни надписъ-тъ въ списаніе-то о Асѣню ... стр. 9, грамота-та отъ Асѣня на Дубровническа-та республика въ Pamatkach Шафарика.

[18]) Синодикъ царя Борила. —

Прьвъ Търновскіи патріархъ, както видѣхме, е былъ
95 Іоакимъ; слѣдъ него сѫ светителствовали: Василій, Іоакимъ II, Игнатій, Макарій, Іоакимъ III, Дороѳей, Романъ, Ѳеодосій, Іоаникій, Симеонъ, Ѳеодосій, Іоаникій II, Евтимій.[19])

По́-извѣстни-тѣ отъ тѣхъ сѫ: Василіи, при когото сѫ пренесени мощи-тѣ на св. Петка изъ Епиватъ (Боядосъ) въ Търново. Въ житіе-то на св. Петка[20]) се разсказва, че Іоаннъ Асѣнь попросилъ отъ Фрѫзи-тѣ да му отстѫпѫтъ ракла-та, въ която сѫ се съхранявали честни-тѣ мощи преподобныя Петкы. Ꙗко оубо сіа слышѧвьше фрѫзи, абіе готовы къ прошенїю быша . . . . обѣщаваѭще сѧ и [извѣствоующе и] своѭ дꙋшѫ ѡтдати, аще мощно бы. Сїа же ꙗко слышавъ самодрьжьцъ . . . абіе посла вьсеосвѧщеннаго Марка митрополита сѫща великаго Прѣслава . . . . . въ еже принести тѣло прѣподобныѧ . . . . Кога-то всеосвещенніи Марко се врьщаше съ тази святыня въ Търново, благочьстивы царь Іѡаннъ Асѣнь изыде изъ града съ материѭ своеѭ царицѫ Єленѫ и съ своѫ царицѫ Аннѫ и съ всѣми вельмѫжи своими, съ ними же и вьсечьстны патриархъ Кѵръ Василие съ всѣмъ прѣчьтомь цръковныимъ . . . . . Царь же и вьси сѫщіи съ нымъ, пѣши идошѧ отъ града на четыри пъприща съ многаѭ чьстіѭ въ срѣтеніе прѣподобнѣи . . . . . [21]). [При Василія сѫ были прѣнесени отъ Срѣдецъ въ Търново мощи-тѣ на св. Іоаннъ Рылски: Іѡаннъ Асѣнь . . . . съвѣтъ съвѣща благъ, болшѫѧ ради чьсти и въ оутвръжденїе своего царьства, прѣнести мѡщи прѣподобнаго ѡтца въ свои прѣславныи градь Тръновь. И абїе посла къ патрїархоу своемоу кѵрь Василїꙋ, сѫщоу томоу въ Тръновѣ велицѣмь градѣ, писанїе, велѧщее сице . . . .] [22])

Іоакимъ II. Въ негово врѣме се е скончалъ св. Савва, учредитель-тъ на Срьбска-та цьрковна іерахія и прьвіи архіепископъ Срьбски. На стари години този блаженъ светитель предпріе да посѣти Іерусалимъ и други-тѣ свети мѣста на

---

[19]) Тѣ се споменувѫтъ на редъ всички-тѣ въ извѣстніи паметникъ, който е обнародванъ отъ г-на Палаузова. —

[20]) Гласникъ VIII и о Асѣню, стр. 12—13.

[21]) Мощи-тѣ на Св. Петка сѫ пренесени ок. 1640 отъ Търново въ Яшъ въ храмъ-тъ на три Светители. То е станѫло чрезъ стараніе-то на молдавскіи войвода Лупулъ. Виж. Валахія и Молдавія С. Палаузова, 106.

[22]) [Гласникъ, кн. XXII, р. 285.]

Въстокъ; на връщанье отъ тамъ той намина въ Търново, за да посѣти добріи си пріятель Іоанна Асѣня, у кого-то и се 96
запрѣ да си почине нѣколко дена. По тукъ му бѣше отсѫдено да свръши свои-тъ дѣятеленъ и изобиленъ съ много подвизи животъ. Чинъ погребенія изврьши надъ него тогавашніи Блъгарскіи патріархъ Іоакимъ II.[23]) Това се случи въ 1237 год., а двѣ годинъ послѣ Срьбскіи краль Владиславъ съ голѣми просби измоли Іоанна Асѣня да отдаде на Срьбска-та земя мощи-тѣ на неина Великъ светитель. Въ 1239 год. тѣ быдохѫ изнесени отъ црьква-та Св. Четыредесеть и съ голѣмо тържество быдохѫ прѣнесени въ Сърбія, гдѣто ги поставихѫ въ новосъздаденіи тогава мънастырь Милешево (въ Херцеговина).[24])

Игнатіи. Той е светителствовалъ въ врѣме-то на Блъгарскіи царь Константинъ Тѣхъ, който е царувалъ до 1278. Това го знаемъ отъ слѣдующи-тѣ бѣлежки, които се намиратъ въ двѣ старо-Блъгарски ржкописи: въ лѣто 6781 царьствоующу благовѣрному царю Константину и [Михаилоу] сыну его обладающу въсѣми Блъгары и при патріарсѣ Игнатіи Блъгаромъ зачеся и съврьшися тетраевангель сіи потьщаніемъ и цѣнѫ пресвутера Драгане, писаны же сѫть въ Цариградѣ Трьновѣ.[25]) Тази бѣлежка е писана слѣдователно въ 1273 г. отъ Р. Хр.; друга-та е отъ 1277: списа ся въ лѣто 6785 при святѣмь и прѣвысоцѣмь цари Костандинѣ и царици его Марии и ѡтьрасль сю Михаилѣ порфирородньмь и патріарсѣ Игнатіи стльпу православія.[26])

---

[23]) А егда пріиде къ свату своему Іоанну Асѣню кралю въ градъ Терновъ, пріятъ его съ радостію съ патріархомъ Іоакимомъ. Пришедшу же празднику св. Богоявленія въ навечеріе святому Саввѣ повелѣша службу совершити и освятити воды, ею же окропи краля и люди. По праздницѣ не много обятъ болѣзнь святаго и проразумѣ отшествіе свое..... *a.* Раичъ, II, 347.

Животъ св. Савва въ Гласн., VIII.

[24]) Сборникъ Гильфердинга, стр. 309.

[25]) Тази бѣлежка се намира на едно ржкописно Евангеліе, което професоръ Григоровичъ е видѣлъ у прежніи Австрійски Консулъ въ Сслунъ, Михановичъ. Виж. Очеркъ Путеш. по Европ. Турціи, стр. 183; — Грамота патріарха Каллиста Палаузова, 11.

[26]) Виж. Древніе Славянскіе памятники академика И. И. Срезневскаго, 1868, стр. 224. [Срезневскіи парича този паметникъ Пражски листи, но онъ теперь въ Прагѣ не оказывается. Даничиѣ (въ Starine, I, p. 86) объявляетъ, что памятникъ сей нынѣ собственность Загребской академіи.] Трѣбва да забѣлежимъ, че Г. Срезневскіи се е нѣкакъ измамилъ и счита помепѫтіи въ тази бѣлежка Константинъ за Гръцки императоръ, което е съвсѣмъ невѣрно.

97 Іоакимъ III. За него имаме по-подробни извѣстія. Той е былъ съврѣменникъ на царь-тъ Георгіи Тертеръ, който въ 1283 год. го е пращалъ съ нѣкакви поржчки въ Константинополь до императоръ-тъ Андроника Палеолога. Въ негово врѣме Римскіи папа Николай IV се е старалъ да привлече на своя страна Блъгаре-тѣ. Съхранили сж се двѣ писма, които този папа е написалъ за тая цѣль: едно до Георгія Тертера (Magnifico Principi Georgio imperatori Bulgarorum illustri) а друго, види се, до Іоакима (archiepiscopo Bulgarorum).[27] Въ това стараніе на Николая IV, нему е помагала и Срьбска-та кралица Елена, жената на краля Милутина,[28] но и този папски опитъ нѣма никакъвъ успѣхъ. Види се, че Николая IV не го сж удостоили и съ отговоръ на тѣзи негови писма. — Въ 1294 г., когато бѣше се вѣче въцарилъ Тертеровъ-тъ сынъ Светославъ, патріархъ Іоакимъ быде хвърленъ по негово повелѣніе отъ една Търновска скала за това, че е ималъ сношенія съ Ногайски-тѣ Татари, на които се е обѣщавалъ да предаде Блъгарска-та столица.

[Теодосіи, който е светителствовалъ въ врѣме-то на царя Александра, както свидѣтелствова единъ паметникъ за събори-тѣ, открытъ отъ Даскалова въ Търновъ въ 1858 г.].[29]

Най много отъ всички-тѣ Търновски патріарси е извѣстенъ св. Евтиміи. Той се слави не само като добъръ пастырь, но и като ученъ и плодовитъ списатель. Въ слѣдующа-та глава ные щемъ имаме случай да споменемъ за
98 нѣкои отъ негови-тѣ списанія. Григоріи Цамблакъ, който е былъ нѣколко врѣме неговъ примокиріи, называ го таинникъ недоуменныхъ таинствъ и неключимыя памяти апостолскыя.[30]

Патріархъ Евтиміи е светителствовалъ въ конецъ-тъ на 14-тіи вѣкъ, а не, както безъ всяко основаніе мыслятъ нѣкои писатели, въ 15-тіи и даже още по късно. При него още или малко врѣме слѣдъ негова-та смьрть е паднжло Блъгар-

---

[27]) Calend. Eccl. Assemani V, 183, 184. Historia Serviae Неячевича, 211, 212.

[28]) [Въ Дриновия екземпляръ думитѣ: „помагала . . . краля Милутина“ сж поправени така: „е помагала и Елена, майка-та на Срьбскіи краль Уроша II Милутинъ.“]

[29]) [Вж. статия Жинзифова въ Македония, 1868 г.]

[30]) Похвалное слово патріарху Евоимію, виж. въ Граммота патріарха Каллиста С. Палаузова, 12.

ско-то царство, а заедно съ него е загинѫла и Търновска-та патріаршія. Исторія-та на това печално происшествіе ные ще разгледаме въ слѣдующи-тѣ глави, а тукъ намираме не излишно да кажемъ нѣколко думи за сношенія-та на Блъгарска-та цьрква съ Русска-та до това врѣме.

Русска-та цьрква се появи токо въ конецъ-тъ на 10-тіи вѣкъ, когато Блъгарска-та бѣше вѣче достигнѫла до высокъ стьпенъ въ свое-то духовно развиванье: Блъгарія, както видѣхме, имала е вѣче тогава много достойни духовни пастыри и учители, и богата цьрковна и духовна писменность. Още отъ само-то си начало Русска-та цьрква е заврьзала тѣсни сношенія съ Блъгарска-та, отъ която е и пріела богослужебни-тѣ си и поучителни книги, а такожде и прьви-тѣ си духовни пастыри и учители. Една Русска лѣтопись[31]) свидѣтелствова, че още равноапостолніи Русски князь св. Владиміръ се е обрѣщалъ къмъ съврѣменніи му Блъгарски царь Самуилъ и е получилъ отъ него „іереи учены и книги довольни.“ Като духовна храненица (питомница) на Блъгарска-та, Русска-та цьрква и въ по-подирни-тѣ врѣмена е поддьржала свои-тѣ сношенія съ неѭ и се е ползовала отъ неини-тѣ духовни богатства. Тѣзи сношенія непрерывно сѫ се продължавали до самото растурянье на Блъгарско-то царство. Отъ много-то свидѣтелства, които подтвьрдяватъ това духовно общеніе между 99
Руси-тѣ и Блъгаре-тѣ, ные щемъ споменемъ само нѣколко. Въ 13-тіи вѣкъ, во врѣме-то на търновскіи патріархъ Игнатіи, Кіевскіи и всероссійскій митрополитъ Кириллъ се е обрѣщалъ съ просба въ Търново да му испратѭтъ отъ тамъ Кормчій по славенски. И тази негова просба е испълнена съ голѣмо усьрдіе. „Пишѫ тобѣ“ отговорилъ му е тогавашній Блъгарскіи деспотъ, пишѫ тобѣ възлюбленыи Богомъ. Архіепископе Кириле .... да ся словомъ твоимъ вселенаа Русскаа просвѣтить, а писаниемъ сиѭ Зонарѫ. да ся нигдѣ не прѣпишеть и пр. Въ 14-тіи вѣкъ на митрополитскіи прѣстолъ въ Кіевъ е сѣдѣлъ митрополитъ Кипріянъ, родомъ Сьрбинъ. Прѣди да се пресели въ Россія, той е живѣлъ нѣколко врѣме въ Блъгарія, отъ гдѣто е занелъ въ Кіевъ много богослужебни книги, спроти които е исправялъ писани-тѣ въ Россія. Въ начало-то на 15-тіи вѣкъ

---

[31]) [Іоакимовская. — Вж. о ней статью П. Лаврóвскаго въ „Записахъ II отдѣл. ак. наукъ, т. II.]

за Кіевски митрополитъ быде посвященъ примокиріи на Търновскіи патріархъ Евтиміи, Григоріи Цамвлакъ, твърдѣ ученъ Блъгаринъ и плодовитъ писатель. Професоръ-тъ на Петербургскіи университетъ В. Ламанскіи тъй се изражава за духовно-то общеніе между Блъгаре-тѣ и Руси-тѣ до 15-тіи вѣкъ. „Во все это время Русь постоянно получала изъ Болгаріи не „только Славянскія рукописи, но и даже духовныхъ отцовъ, „писателей, художниковъ, пѣвцовъ, ибо Болгарія до самаго па„денія своего, въ отношеніи духовнаго просвѣщенія и госу„дарственнаго развитія стояла несравненно выше тогдашней „Руси.“ [32])

---

[32]) О славянскихъ рукописяхъ ... 117.

Глава осма.

Нѣколко думи за политическо-то състояніе на Блъгарія въ 2-ра-та половина на 14-тіи вѣкъ. Погледъ врьхъ вънтрешно-то състояніе на Блъгарската цьрква и врьхъ духовно-то Блъгарско просвѣщеніе прѣзъ Търновскіи періодъ.

Тежки врѣмена настанѫхѫ зарадъ Блъгарія слѣдъ смьрть-та на достославніи ѝ царь Александръ, която се случи въ 1353 г.[1]) Османліи-тѣ, които Византійскіи правитель Іоаннъ Кантакузинъ викнѫ на помощь противъ Срьбе-тѣ и противъ Блъгаре-тѣ, като стѫпихѫ на Балканскіи полуостровъ и се опознахѫ съ негови-тѣ природни богатства, не имъ се пощѣ да се врьнѫтъ вѣче въ Азія. — Намѣсто да помагатъ на Византійци-тѣ, тѣ наченѫхѫ да покорявѫтъ градове, села и цѣли области безъ да искѫтъ да знаѫтъ, кому тѣ принадлежѫтъ: на Срьбе-тѣ или на Блъгаре-тѣ, или пакъ на Византійци-тѣ, на които тѣ додохѫ ужъ на помощь. По-старій сынъ на Уршана, знаменитіи Сулейманъ, като се утвьрди въ Галлиполь, 1357 г., въ скоро врѣме превзе околни-тѣ градове: Болгаръ-кею, Малгара, Родосто, Ипсала и лесно расширяваше владѣнія-та си на Сѣверъ покрай Марица, а на Истокъ къмъ Чорла. Въ 1358 г. Сулейманъ умрѣ, и негово-то мѣсто заѐ братъ му Муратъ, който съвсѣмъ вѣче утвьрди владичество-то на Османліи-тѣ въ Европа. — Въ 1361 Муратъ превзѐ Адріанополь, нàй-прьвіи градъ въ Тракія, а заедно съсъ него и всички почти Византійски владѣнія въ Тракія. Въ рѫцѣ-тѣ на Византійскіи императоръ оставаше слѣдъ това само Константинополь съ область-та, която се нахожда около него. — Тогава побѣдоносни-тѣ Османліи вдигнѫхѫ сили-тѣ си на Срьбія и Блъгарія. Този страшенъ врагъ яви се въ едно твьрдѣ лошо 101
врѣме зарадъ Блъгарія. Тукъ слѣдъ смьрть-та на Александра Блъгарско-то царство се распаднѫ на нѣколко малки части. По-

[1]) [Въ Влашкий рѫкопись Григоровича се говори, че Александръ е умрѣлъ въ 1371 г., въ сѫщата година, въ която пропаднѫ Вукашинъ край Марица. Гласникъ, XII, стр. 467.]

голѣма-та му часть останѫ подъ власть-та на Іоанна Шишмана, който сѣдѣше въ Търново [и въ София]. [2]) Видинъ и край-Дунавска-та земля управляваше самовластно Страшиміръ. Въ Прѣслава такожде самовластно управляваше Асѣнъ,[3]) комуто бѣхѫ подчинени и Блъгарски-тѣ владѣнія въ Тракія. Споменува се и четвърти самовластенъ правитель въ Блъгарія, Добричъ, отъ кого-то, казвѫтъ, и сегашна-та Добруча да е получила названіе-то си. Тѣзи правители не сѫ живѣли сговорно по между си и не сѫ могли да се съединѫтъ противъ обща-та опасность. Въ 1363 г. Муратъ удари на Блъгарски-тѣ владѣнія въ Тракія. Противъ него излѣзе Іоаннъ Шишманъ съ една малка войска, защо-то, види се, други-тѣ правители не сѫ се были съединили съсъ него. — Той быде разбитъ отъ Мурата, който и покори всичко-то Блъгарско Загоріе въ Тракія даже до Балканъ-тъ. За да задобри побѣдоноснія побѣдитель, Іоаннъ Шишманъ быде принѫденъ да завръже съ него миръ, като се обѣща да бѫде съюзникъ на Османліи-тѣ и даде Мурату за жена дъщеря си Марія, (Мара, бѣла Блъгарка). Това станѫ въ 1364 л., а на слѣдующа-та година вдигнѫ се противъ Блъгарія нова буря. Венгерскій краль, Людовикъ Великій отвори война на Блъгаре-тѣ, не се знае добрѣ по каква причина: нѣкои само предполагѫтъ че затова, защо-то тѣ сѫ се сприятелили съ Турци-тѣ. — Както и да е, но Людовикъ, като се спусна съ голѣма войска по Дунава, лесно превзе Видинъ и всичка-та область, въ която управляваше Страшиміръ. Самаго Страшиміра [заедно съ жена му и дъщеря му Доброслава] [4]) той хванѫ въ плѣнъ и го закара на затворъ въ Венгрія, а въ Видинъ постави свой единъ правитель на име Діонисій. Краль Людовикъ се показа ревностенъ католикъ и поиска
102 да окатоличи Блъгаре-тѣ въ заета-та отъ него Блъгарска область. — За това нѣщо той употрѣби католически-тѣ монаси отъ тъй называеміи Францискански чинъ (орденъ). [5])

---

[2]) [Хрисовуль Рильскому монастырю, въ которомъ упоминаетъ о своихъ братьяхъ и сынѣ. Гласникъ, VII.]

[3]) [Асѣнь Іоаннъ е умрѣлъ още при животъ-тъ на Іоанна Александра (В. Изображеніе въ Манасиина-та лѣтопись].

[4]) [Кукулевичь? у Любословія, стр. 233.]

[5]) Този монашески чинъ се учреди во врѣме-то на пана Иннокентія III, съврѣменникъ-тъ на царя Іоанна I. — Цѣль-та на Францискапци-тѣ бѣше да истреблявѫтъ ереси-тѣ въ католически-тѣ земли и да распространявѫтъ католицизъмъ-тъ между православни-тѣ христене. Тази цѣль тѣ съ особено усърдіе сѫ гонили и до сега гонѫтъ между православни-тѣ христене на Балканскія полу-

Той се обърнѫ къмъ папа-та и поиска отъ него да се испратѭтъ въ Видинска-та область най-малко 2,000 Францисканци, като ги увѣряваше за себе си, че ще се старае съ всички-тѣ си сили да распространи католицизъмъ-тъ въ тази стърна, па макарь бы му се случило зарадъ тази своя ревность да загуби и животъ-тъ си. — За прьвъ пѫть се явихѫ осемь проповѣдници отъ тѣзи Францисканци, които тогава работѣхѫ въ Босна. Въ 50 дни тѣ обърнѫли въ католичество около 200,000 души Блъгаре. — Този тѣхънъ успѣхъ произведе голѣма радость между апостоли-тѣ на католичество-то, които захванѫхѫ да мыслѭтъ, че твърдѣ лесно тѣ щѭтъ да могѭтъ да окатоличѭтъ цѣла Блъгарія. — Началникъ-тъ (генералъ-тъ) на Францисканскіи орденъ се обърнѫ съ едно писмо къмъ монаси-тѣ отъ този орденъ, въ което между друго пише: „Ето стърна съзрѣла „за жьтва, но нѣма доста жьтваче . . . . . Нѣка се вдигнѭтъ „благочестиви-тѣ мѫжье, подражатели-тѣ на Сына Божія. сы„нове-тѣ на блаженніи Францискъ, да се стегнѭтъ и пригот„вѭтъ за жьтварски трудъ и усърдно да се вематъ за тази „работа. Защо-то, ако не се уголѣми число-то на дѣлатели-тѣ „и се остави въ небреженіе този голѣмъ плодъ на вѣра-та, то „щѭтъ останѭтъ загубени много души, за които Спаситель-тъ 103
„пролѣя своя-та пречиста кръвь. Ще остане загубена всичка „многолюдна Блъгарія (Perditur tota illa Bulgaria populosa....) „а особено славніи и великіи градъ Видинъ (civitas illa Bindin „famosa nostris et magna.“) [6])

Въ това писмо се говори, че Блъгаре-тѣ сами сѫ тичали заедно съсъ свои-тѣ князове, юноши, дѣвици и старци и сѫ искали да се католичѭтъ (Currunt enim cum suis gentibus Principes infideles: juvenes et virgines senes . . . .). Такожде и свещенници и калугере, които „до сега най-упористо сѫ се дрьжали въ своя-та ересь“. — Съ особенна охота, расказва се, католичили сѫ се Манихеи и Богумили, които, види се, да ги е имало още много. [7])

Това писмо е произвело голѣма радость между францискански-тѣ братье (фратри), които отъ много стърни се опѫ-

---

островъ, за което ные ще говоримъ по-надолѣ. Тука ще забѣлежимъ само, че и Францисканци-тѣ не сѫ гонили всякога тази цѣль съ честенъ начинъ, а по нѣкога сѫ прибѣгвали и къмъ тѣзи мрьсни средства, съ които работѭтъ Іезуити-тѣ.

[6]) Pejačević Histor. Serviae, p. 310.

[7]) Пеячевичь казва, че regio omnis Manicheorum Patarenorum colluvie scatebat, p. 310.

тихѫ за въ Блъгарія, но нихни-тѣ надежди останѫхѫ праздни. Прѣди тѣ да нагръмѫтъ Блъгарія, Іоаннъ Шишманъ съ помощь-та на храбріи Влашки войвода Александръ,[8]) а такожде и на жители-тѣ отъ Видинска-та область, изгони Венгерскіи намѣстникъ изъ Видинъ, а заедно съ него трѣбаше да бѣга въ Венгрія и Венгерска-та войска, която бѣ оставена да варди тази область. 1369 г. — Видински-тѣ граждане, като не се боѣхѫ вѣче отъ Венгерски-тѣ мужраци, не само не тичахѫ вѣче при францискански-тѣ братіе да се католичѫтъ, нъ се вдигнѫхѫ противъ тѣхъ съ голѣма ярость. На 12 Февруарія иста-та година, на тази народна ярость станѫхѫ жьртва петина Францисканци, които не можихѫ у'врѣме да побѣгнѫтъ. И като-
104 лическіи календарь се допълни още съ петь мѫченици за Христова-та вѣра (!), на които имена-та сѫ: Антоніи Саксонецъ, Григоріи Трагирски, Николай Унгаръ, Тома Фулгински и Владиславъ Унгаръ. — Това народно възмѫщеніе и избіеніе на Францискански-тѣ апостоли твьрдѣ краснорѣчиво говори, какъ тѣ сѫ дѣйствовали и съ какво срьдце Блъгаре-тѣ сѫ тичали да се католичѫтъ. — Нѣма съмнѣніе, че всички-тѣ, които въ това врѣме сѫ были насилно покатоличени, отведнѫжь сѫ се врьнѫле въ вѣра-та на отци-тѣ си. Въ противенъ случай и до сега щеше да има въ Видинъ и въ околности-тѣ му много католици Блъгаре.

Слѣдъ тѣзи происшествія ные видимъ въ 1371 г. Страшиміра пакъ въ Видинъ, сирѣчь освободенъ отъ плѣнъ-тъ си и врьнѫтъ на прежно-то си мѣсто.[9]) Католически-тѣ писатели казвѫтъ, че той се е врьнѫлъ въ Видинъ покатоличенъ, и че е впуснѫлъ много францискански братіе, за да окатоличѫтъ всички-тѣ негови подданици.[10]) Но тѣзи свидѣтелства нѣмѫтъ никакво основаніе; ные имаме единъ Грьцки официаленъ паметникъ, който показва съвсѣмъ противно-то. За този паметникъ ные ще говоримъ въ слѣдующа-та глава. Тука ще свьршимъ, като кажемъ, че Султанъ Муратъ и до смьрть-та си останѫ вѣренъ на дума-та си и не напада Блъгарско-то царство. А негова-та смьрть се случи въ знаменита-та битва на Косово поле 1389 г. Нему наслѣди Баязетъ, който съвсѣмъ

---

[8]) [Въ Дриновия екземпляръ срѣщу думитѣ: „Влашки войвода Александръ стои: „Влайко Молдавски, синъ на Александра Бесараба и братъ на Страшиміра-та жена?“].

[9]) Engel, Gesch. der Bulg., p. 463; Пеячевичъ, Hist. Serv. 314.

[10]) Пеячевичъ, стр. 314.

съсипа Блъгарско-то царство. Нѣка ни бѫде позволено сега да мѣтнемъ още единъ кратъкъ погледъ врьхъ вънтрешно-то състояніе на Блъгарска-та цьрква и на Блъгарско-то духовно развитіе въобще прѣзъ тъй называеміи Търновски періодъ. 105

Въ 4-та-та глава на това съчиненіе ные видѣхме, че въ 10-тіи вѣкъ се показа въ Блъгарія една твьрдѣ силна ересь, Богумилска, която се е казвала още и Павликіанска. — Тази ересь въ 11-тіи и 12-тіи вѣкъ, до гдѣ Блъгарія се намираше подъ Византійско-то бреме, още по-вѣче се усили, тъй щото когато въ край-тъ на 13-тіи вѣкъ Блъгарско-то царство се обнови при Асѣня, тя бѣше много распространена по **въсеи wбласти іего.** 4-тіи Търновски царь Борилъ, както видѣхме, събра противъ еретици-тѣ съборъ въ 1210 г. Макарь въ сказаніе-то за този съборъ и да се казва, че еретици-тѣ **пакы притекошѫ къ соборнѣи цр҃кви, а иже не покоришѫ сѧ православномѹ съборѹ прѣдани бышѫ различнымь казнемь и заточеніѹ** . . . . . [11]), нъ ные за достовѣрно знаемъ, че съ това не се истребихѫ еретици-тѣ. — Тѣ бѣхѫ принѫдени да затаѩтъ въ душа-та си свои-тѣ убѣжденія, но не се отказахѫ отъ тѣхъ, и въ скоро врѣме пакъ захванѫхѫ явно да проповѣдѩтъ ученіе-то си. — Тъй, ные видѣхме, какъ папа Григоріи IX се оплакваше отъ Іоанна Асѣня, че не само не се старалъ да чисти земя-та си отъ еретици-тѣ, но имъ давалъ още и убѣжище. Въ горѣпоменѫто-то писмо на францискански генералъ отъ 1366 г. ясно се говори, че въ Видинска-та область заедно съсъ схизматици-тѣ сѫ живѣли и много еретици (haereticі simul cum schismaticis). Подъ схизматици-тѣ въ това писмо се разумѣватъ православни-тѣ, а подъ еретици-тѣ — Манихеи, Патарени или Богумили. [12])

Има нѣкои да мыслѩтъ и да доказватъ, че Блъгарски-тѣ еретици, Богумили-тѣ или Павликене-тѣ, сѫ се обрънали въ 106
католичество още въ 13-тіи вѣкъ, сирѣчь въ онова врѣме, когато латинци-тѣ господарувахѫ въ Константинополь. Съ помощь-та на Латински-тѣ рыцари ужъ католическо-то духовенство покатоличило тогава Павликене-тѣ, които и до днесь живѣѩтъ около Пловдивъ, Свищовъ и по край рѣка-та Струмица (въ Македонія). Това мнѣніе е съвсѣмъ лъжливо и си нѣма никакво историческо или колко-годѣ разумно основаніе.[13])

[11]) Синодикъ царя Борила, стр. 8.
[12]) Пеячевичъ, Histor. Serviae, p. 310.
[13]) Това мнѣніе се доказва и въ книга-та О Асѣню прьвому.

Латинско-то вліяніе се простира въ онова врѣме само въ Южна Тракія и въ Долня Македонія: токо въ Адріанополь, Ираклія, Филипи, Солунь и Серресъ можихѫ да се утвърдѭтъ Латински архіепископи, и то не за много врѣме, гдѣ на двѣ години, а гдѣ на пѣть или десеть, не по-вѣче. Въ сѣверна-та Тракія и Македонія Латинци-тѣ не можихѫ ни най-малко да утвърдѭтъ нито свѣтско-то си владычество, нито пакъ духовно-то. Наистина, до Пловдива доходи една малка рыцарска дружина подъ началство-то на Ренье де Тритъ, но нея не само ѭ изгонихѫ отъ тамъ тутакъ-си, а още ѭ и принѫдихѫ да се затвори въ Станимѧкска-та крѣпость, отъ гдѣ-то тя незнаеше какъ послѣ да излѣзе. Тамъ тя сѣдѣ затворена и, като не получваше отъ нигдѣ никаква помощь, достигнѫ до такова злощастно положеніе, щото бѣше принѫдена да се храни съ
107 конско мѣсо.[14]) Токо слѣдъ тринадесеть мѣсеци тази злочеста рыцарска дружина сполучи да излѣзе отъ Станимѧка и да си проправи пѫть къмъ Константинополь. Какъ може да допусне человѣкъ, че съ помощь-та на такава една шепа рыцари, които около три години само се бавихѫ въ околности-тѣ на Пловдивъ, и то по-вѣче-то обсадени въ Станимѧкскіи шатò, какъ може да се допусне, че съ тѣхна-та помощь сѫ могли да се окатоличѫтъ толкова Павликене около Пловдива, Струмица и Свищовъ? А пакъ други латински дружини да сѫ доходили тогава по тѣзи страни, нигдѣ не се казва за това. Ные напротивъ имаме свидѣтелства отъ онѣзи врѣмена, че Павликенетѣ не само гдѣ-то не сѫ были благосклонни къмъ католицизъмъ-тъ, нъ още сѫ и были най-страшни-тѣ врагове на католическо-то господаруванье на Балканскіи полуостровъ.[15]) — Тъй, когато Іоаннъ I се въоружи и излѣзе да съкрушава Латинско-то владычество въ Тракія и Македонія, за Павликенетѣ се говори, че съ особна ревность сѫ врьвели слѣдъ него.

[14]) Lequien, Oriens Christ. III, p. p. 961, 965, 1039, 1045, 1075. Ето какъ разсказва Вилгардуенъ нещастія-та на Ренье де Тритъ и на негова-та дружина: . . . il alla se jeter dans le château de Stanimac, et depuis y fut longtemps enfermé et siegé par l'espace de 13 mois, avec tant d'incomodité et de disette, qu'il avait été obligé de manger jusqu'a ses chevaux, sans avoir reçue secours ni nouvelles de Constantinople. — Считаме за нужно да спомепемъ, че Вилгардуенъ е билъ не само съврѣменникъ на Ренье де Тритъ, нъ и единъ отъ главни-тѣ лица въ Латинска-та имперія.

[15]) Когато Ренье де Тритъ дойде да заеме Филипополь, Павликене-тѣ прьви побрѫзахѫ да викнѫтъ Іоанна да изгони отъ тамъ тази латинска дружина. — Une partie des habitants, qui étaient Manichéans, vinrent se rendre au Roi de Bulgares et lui dirent, que s'il voulait tirer vers Philippopole, ils l'en rendraient maîtres. Вилгардуенъ, с. 208. Сѫщо-то подтвърдява и Никита Хоніатъ.

Въ една отъ слѣдующи-тѣ глави ные щемъ раскажемъ истинна-та исторія за покатоличванье-то на Павликене-тѣ, а сега щемъ преминемъ къмъ Блъгарска-та писменность во врѣме-то на Търновскіи періодъ.

Златніи вѣкъ за старо Блъгарска-та писменность се свръши заедно съ покореніе-то на Блъгарско-то царство отъ Византія въ 1018 год. Догдѣ Блъгаре-тѣ се находихѫ подъ Византійско-то бреме, тѣхна-та писменность увѣхна, нови произведенія въ това врѣме малко сѫ се появили. Но това не ще да рѣче, че и тѣзи знаменити произведенія отъ златніи вѣкъ сѫ се были 108
загубили и забравили.

Царь Іоаннъ I въ едно отъ свои-тѣ писма до папа-та казва: „Както намѣрваме написано въ наши-тѣ книги.“ Въ едно друго: „азъ испытахъ наши-тѣ стари списанія и книги, а такожде и закони-тѣ на блаженнопочившіи-тѣ императори, предшественницитѣ наши“.[16])

Тѣзи думи показватъ, че Блъгарска-та писменность, която тъй цъвна во врѣме-то на златніи вѣкъ Блъгаріи, тази богата писменность слѣдъ разваляньe-то на Блъгарско-то царство отъ Византія не се е прекѫснѫла. И во врѣме-то на 170-годишно-то подчиненіе на Блъгаре-тѣ подъ Византійци-тѣ, тя е продължавала да живѣе, нъ не се е развивала тъй силно, както прѣди това печално врѣме. Слѣдъ возобновленіе-то на Блъгарско-то царство въ 1186 година, во врѣме-то на Търновскіи періодъ, Блъгарска-та писменность пакъ се раззелени, цъвна и даде голѣми плодове. — Наши-тѣ стари книги сѫ още малко извѣстни въобще, а въ особенности книги-тѣ отъ Търновскіи періодъ, защо-то на него най-малко вниманіе сѫ е обрьщало до сега, не го сѫ изучвали, нито пакъ му сѫ издирвали писменни-тѣ паметници. Но и тѣзи паметници, които до сега случайно сѫ найдени отъ него періодъ, сѫ доста много и свидѣтелствоватъ, че древне-Блъгарска-та писменность е имала още единъ славенъ періодъ, който ные щемъ назовемъ Търновски періодъ. Ные не щемъ да избройваме тука всички-тѣ писменни паметници отъ Търновскіи періодъ, които сѫ издирени до сега: такова избройванье бы заело много мѣсто, та 109

---

[16]) Sicut in libris nostris invenimus esse scriptum . . . . . Ep. Innocentii, V. Ep. 115.

Inquisivi antiquorum nostorum scripturas et libros et beatae memoriae imperatorum nostrorum praedecessorum leges . . . Gesta Innocen. privil. pagina.

че было бы и неумѣстно въ това наше кратко списаніе, н
което главніи предметъ не е исторія-та на наша-та стар
писменность. При всичко това, за да дадемъ макарь колко-год
понятіе за състояніе-то на духовно-то просвещеніе въ наше-т
отечество и въ този періодъ, ные считаме не излишне да с
спремъ на два три отъ негови-тѣ писменни паметници. Нь
избираме за това три сборници, и три-тѣ писани около срѣда-т
на 14-тіи вѣкъ.

а) 1-віи отъ тѣзи изборници е писанъ въ 1348 г. во врѣме-т
на царя Іоанна, както свидѣтелствова слѣдующа-та запис,
която се намира въ конець-тъ му: [17])

**Въ лѣто 6856 писа сѧ сїа книга доушеполезнаѧ благ
вѣрномоу и христолюбивомꙋ превысокомꙋ и самодрьжавнол
царю Блъгаромъ и Грькомъ Іѡ Алеѯандрꙋ въ животъ
здравіє и въ оутвръжденіє царствꙋ еговꙋ, и дѣтемъ его,
всѣкомꙋ христіанинꙋ въ ползѫ, иже съ вѣроѭ и любови
прочитаѫщомꙋ. Вьсѧ бо книгы божественыѧ подобны сѫ
источникомъ чистыхъ водъ . . . . . трꙋдъ же и б
лѣзнь Лаврентіа многогрѣшнаго . . . . свѧщенноинока.**

Въ него се съдрьжѫтъ 10 статіи, на които считаме
лишне да приведемъ само заглавія-та, които могѫтъ да̀ понят
за духовно-то образованіе на Блъгарскіи народъ въ онова врѣм.

1. Повѣсти Святыхъ отецъ.
2. Нила философа осемь слова.
3. Написание ѡ правѣи вѣрѣ, изущенное Кѡнстантино
блаженымъ философомъ учителемь о Бозѣ Словѣн'скому ѧзы.
110 4. О письменехъ Чръноризца Храбра.
5. Иже вь святыхъ отца Аѳанасія Александрійскаго
Антіоху-князу о мнозѣхъ . . . . . исканихь, и ѿ вьсѣ
Христіанъ вѣдѣти длъжнуемымъ.
6. Ученіа црьковная о святѣи вѣрѣ св. ѿць.
7. Ини въпроси различни и отвѣти . . . .
8. Црьковное сказаніе св. Василія.
9. Сказаніе о седмихъ съборахъ.
10. Въпроси и отвѣти.

б) Другіи сборникъ е найденъ на Св. Гора прѣи
10-тина години и сега се съхранява въ Румянцовскіи му

[17]) Той е описанъ отъ академика И. И. Срезневски, Сборникъ ста
читан. въ Отд. Р. ез. и слов. Императ. Акад. наукъ т. I, ч. IV Свѣдѣній и
мѣтокъ. стр. 41—52. (№ XXXVI).

въ Москва. Той е увалянъ и скѫсанъ, по̀-вѣче-то отъ половина-та му нѣма. Зачували сѫ се цѣли само 115 листи, които съдрьжѫтъ житія-та на нѣколко светіи, между които се находи и похвала Кириллу и Меѳодію, написана отъ св. Климента.— Въ него не е назначена година-та, кога е преписанъ, но по писмо-то и по други бѣлѣзи нѣма никакво съмнѣніе, че е писанъ такожде въ 14-тіи вѣкъ.[18])

в) Третьи единъ сборникъ твьрдѣ важенъ, както ще видимъ по̀-долѣ, намира се такожде въ Москва въ Синодална-та библіотека, гдѣто е донесенъ отъ Св. Гора въ 17-тіи вѣкъ. На край-тъ на този сборникъ се намирѫтъ слѣдующи-тѣ редове: **Слава иже въ Троици славимомоу Богоу, исполънѣѫщомоу въ малѣ вѣликаа, иже и приписащѫсѧ сиа словеса мала и многополезньнаа, повелѣніемъ Господина моего благороднаго и Христолюбиваагѡ и превысѡкааго и дръжавнагѡ царѣ прѣкраснаго Іѡанна Александра, в лѣто течениа** 6853=1345 отъ Р. Хр.

Приписа Филипъ попъ по повелѣн . . . . . [19]) Въ този сборникъ се намиратъ 15 разни списанія все съ богословско, 111
поучително съдрьжаніе. Между нихъ се намира и една историческа съ слѣдующіи надсловъ:

Прѣмѫдрагѡ Манасіа и лѣтописца, събраніе лѣтно, ѿ създаніа миру начинаѫщее и текѫще до самого царства Кир Никифѡра Вотаниѡта.

То е една кратка исторія отъ създанія міра и до врѣме-то на императора Никифора Вотаніата, който е царувалъ отъ 1078—1080. Тази исторія или лѣтопись е написана въ стихове отъ Византійскіи лѣтописецъ Манасія, а на Блъгарски е прѣведена во врѣме-то на царь Іоаннъ Александръ. Въ този списъкъ, който се сега намира въ Синодална-та библіотека, срѣщѫтъ се по краища-та на нѣкои листове исторически бѣлежки отъ Блъгарска-та исторія, които като писани отъ Блъгаринъ въ 14-тіи вѣкъ имѫтъ и тѣ голѣма цѣна за насъ.[20])—

---

[18]) И. И. Срезневскаго. Свѣдѣнія и замѣтки въ Сборникъ статей I, IV, 53—60.

[19]) [Билярски доказва, че тази запись се относи само къмъ 9-тѣ послѣдни листа, на които се намира една статія, която е прѣписана отъ попа Филипа. На това основаніе той говори, че други-тѣ статіи на сборникъ-тъ были написани прѣди 1345 г., но не много прѣди (нѣкоя и друга година)].

[20]) Тѣзи бѣлежки се намирѫтъ напечатани съсъ подробни обясненія въ книга-та на Черткова О переводѣ Манассіиной лѣтописи, Москва, 1842 год. Чертковъ мысли, че още въ 12-тіи вѣкъ е прѣведена на Блъгарски тази лѣтопись, но това мнѣніе е отвьргнѫлъ Билярски и съ необорими доказателства

Освѣнь този списъкъ на Манасіева-та лѣтопись извѣстенъ е още единъ писанъ такожде во врѣме-то на царя Іоанна Александра и се намира въ Ватиканска-та библіотека въ Римъ.[21]) Ватиканскіи списъкъ е още нѡ-важенъ, защо-то той е писанъ твърдѣ искусно и листе-то му сѫ изукрасени съсъ 67 изображенія. Въ Ватиканска-та библіотека, това искусно Блъгарско произведеніе отъ 14-тіи вѣкъ се показва като единъ драгоцѣненъ паметникъ на Блъгарска-та писменность и Блъгарско-то искуство въ 14-тіи вѣкъ. Между много-то исторически и библейски лица, които сѫ изобразени тамъ, намирѫтъ се и нѣ-
112 колко Блъгарски царье, а такожде и нѣколко происшествія изъ Блъгарска-та исторія; тѣ сѫ: Іоаннъ Александръ съсъ домочадіе-то си: сынове-тѣ му Іоаннъ Асѣнь, Іоаннъ Страшимiръ и Михаилъ, майка имъ, царица-та Іоаннъ Александрова; тогавашніи Търновски патріархъ съ единъ епископъ, съ свещенници и діакони; Крумъ, една негова побѣда; крьщеніе-то на Блъгаре-тѣ; крьщеніе-то на Руси-тѣ; побѣда на царя Симеона, негова една война, негова-та смрьть; война-та на Руси-тѣ съ Блъгаре-тѣ; Іоаннъ Цимисхіи въ Прѣслава ... Има изобразени още нѣколко събытія отъ война-та на Василія Болгароктона съ Самуила, Гавріила Романа и Іоанна Владислава .... [22]) Ные се надаме, че читатели-тѣ щѫтъ ни простѫтъ, гдѣ-то се пуснѫхме въ нѣкои подробности за този паметникъ: тѣзи подробности могѫтъ дà нѣколко понятія и за книголюбіе-то на наши-тѣ прадѣди въ врѣме-то на 14-тіи вѣкъ.

Нѣка ни бѫде позволено да кажемъ поне двѣ-три думи още и за списанія-та на послѣдніи Търновски светитель Евтимій.

До сега сѫ извѣстни само слѣдующи-тѣ негови списанія:

1. Житіе-то на св. Петка.

2. Житіе-то на св. Іоаннъ Рилски.

е доказалъ, че тя е прѣведена во врѣмс-то на царь Іоанна Александра. Виж О Средне-Болгарскомъ вокализмѣ, стр. 45—46.

[21]) [Въ послѣднее время открыты еще два списка: одинъ въ библіотекѣ Новгородско-Софійской, другой въ Хилендарѣ. Въ ст. арх. Леонида, Описаніе Сербской Хиландарской лавры (Чтенія общ. ист. и др. 1867 г., кн. IV). Ср. А. Попова, Обзоръ хронографовъ Русской редакціи, I, Москва, 1866, стр. 217; II. Москва, 1869, стр. 6—7.]

[22]) Ные взимаме тѣзи подробности отъ Ассеманія, който подробно избройва всички-тѣ изображенія, що се намирѫтъ по листе-то на този паметникъ Cat. Ecl. Univ. t. V, pp. 203—207.

The Institute of Mediaeval Studies
LIBRARY

3. Житіе Ѳеодосія иже въ Търновѣ.[23])

4. Житіе св. Иларіона, епископа Могленскего.[24])

5. Слова къ Кипріану мниху. [25])

6. Похвала равно-апостолнымъ Константину и Еленѣ.[26])

[7. Житіе св. Георгія, за което ми казва книгопродавецъ-тъ Манчовъ, че го видвалъ иималъ у себе, но го прѣдалъ Н. Герову заедно съ други матеріали за исторія-та на Български-тѣ светци.

8. Житіе Михаила воина.] [27])

Отъ тѣзи списанія напечатани сѫ до сега само двѣ: Житіе-то на св. Іоаннъ и на св. Петка, и двѣ-тѣ сѫ отлича- 113
вѫтъ съ изященъ езикъ и съ искусно изложеніе и съдрьжѫтъ въ себѣ нѣколко драгоцѣнни свидѣтелства отъ Блъгарска-та исторія. [28])

Евтиміи е послѣднін отъ извѣстни-тѣ намъ Търновски патріарси; ако не при него, то не много врѣме слѣдъ негова-та смьрть е растурена Търновска-та патріаршія, и съ това е положенъ край на Търновскіи періодъ на Блъгарска-та писменность.[29]) — Пакъ ще повторимъ: споменѫти-тѣ паметници сѫ една твьрдѣ малка часть отъ извѣстни-тѣ ни писменни произведенія отъ Търновскіи періодъ. А колко пакъ сѫ погинѫли съвсѣмъ? и колко още пакъ щѫтъ се найдѫтъ? Тъй, ные не губимъ надежда, че щѫтъ се найдѫтъ още много, когато ные се научимъ да цѣнимъ това драгоцѣнно наше достояніе и усьрдно се вземемъ да го събираме. Едно голѣмо събраніе отъ тѣзи паметници, които сѫ се съхранявали въ едно

---

[23]) [Напечатано въ Чтеніяхъ, 1860, № 1, гдѣ-то се казва, че было съчинено отъ патріарха Каллиста; напечатано е и особно въ Цариградъ.]

[24]) [Въ Starine, knjiga I, 1869, p. 65 sqq.]

[25]) [Записки Импер. Акад. наукъ, 1865, VI, кн. II, стр. 35.]

[26]) [Намира се и въ Львовскіи прологъ отъ XV в. Вж. Наук. Сборникъ, 1865, стр. 275.

[27]) [Замѣтка Димитрія Ростовскаго. — N В. Хронографы Попова, II, стр. 27—38.]

[28]) Житіе-то на св. Іоаннъ е напечатано въ Служба-та св. Іоанна отъ Іеромонаха Неофита [и въ Гласникъ, 1867, кн. V.] Житіе-то на св. Петка — въ Гласникъ-тъ ч. VII. [Въ рукопис. у Стоянова и Ламанскаго. Житіето на св. Петка переведено на греч. языкъ, см. въ Archiv f. Sl. Philol. т. 20 или 21 (1900), статья Калужняцкаго.]

Единъ списъкъ отъ житіе-то „Ѳеодосія иже въ Търновѣ“ се намира въ Рилскіи мънастырь.

[29]) [Къмъ писатели-тѣ отъ Търновскіи періодъ се относи и Григоріи Цамблакъ. Отъ негови-тѣ съчиненія: Служба Стефану Дечанскому и житіе Стефана Дечанскаго, писани около 1400 г., когато той е билъ игуменъ Дечански.—Исторіја Срп. Кн. Ст. Новаковића, 49, 64. — Гласникъ, XI. — Arkiv, IV.]

потаено мѣсто въ древня-та (патріаршеска) цьрква святыхъ Апостолъ въ Търново — е изгорено преди 30 годинъ отъ Търновскіи митрополитъ Илларіонъ. Разсказва се, че той като се научилъ за тѣзи съкровища, повелилъ да ги изнесѫтъ отъ това покойно мѣсто на дворъ-тъ; тѣ были тъй много щото, съ тѣхъ е можело да се натовари единъ голѣмъ возъ. И въ срѣдъ пладне, въ присѫтствіе-то на нѣколко отъ Търновски-тѣ граждане и на тържествующіи Блъгарски Екзархъ, тази Блъгарска светыня е превърнѫта въ пепелъ.[30]) Види се, че тѣзи
114 книги сѫ съставяли нѣкоя часть (ако не всичка-та) отъ библіотека-та на Търновски-тѣ патріарси, и ако да не бѣхѫ изгорени, ные сега щехме добрѣ да си знаемъ нашіи давно минѫлъ духовенъ и политически животъ.

---

[30]) Возрожденіе Болгаръ Хр. Даскалова въ Русской Бесѣдѣ, 1858, кн. 2. Bulgarische Fragmente Каницa въ Oester. Revue 1864, кн. 7.

Глава девета.

Отношенія-та на Константинополскій патріархъ къмъ Търновскій слѣдъ възстановленіе-то на Византійска-та имперія въ 1261 г. — Грамота-та на Константинополскій патріархъ Каллистъ. Подсебяванье-то на Видинска-та область отъ Константинополскій патріархъ. Растуряньe-то на Търновска-та патріаршія.

Отъ конецъ-тъ на 13-тій вѣкъ отношенія-та между Търновска-та патріаршія къмъ Константинополска-та станѫха твърдѣ напрегнѫти. Причина-та на това бѣхѫ тѣзи политически измѣненія, които се случихѫ въ това врѣме на Балканскій полуостровъ. Латинска-та имперія въ Константинополь слѣдъ тѣзи тежки и жестоки удари, които тя претърпѣ отъ Блъгарски-тѣ царье Іоанна I и Іоанна Асѣня, не можѝ вѣче да се исцѣри и трѣбаше да се развали и да загине сама отъ себе. Случи се обаче тъй, щото Блъгаре-тѣ, които най-много направихѫ за неина-та погибель, не можихѫ да извлекѫтъ за себе си никаква сѫщественна полза отъ нейно-то всеконечно растурянье. Всичко-то нейно достояніе си подсвои безъ много трудъ и жьртви Никейскій императоръ Михаилъ Палеологъ. Въ 1261 год., когато Блъгаре-тѣ бѣхѫ залисани съ внѫтрешни распри и крамоли,[1]) една малка чета отъ войска-та на Михаила Палеолога, чета, която е състояла не повѣче отъ 1000 войници, сполучи да влѣзе въ Константинополь и да растури тамъ гнѣздо-то на Латинци-тѣ, които не бѣхѫ въ състояніе да се защитѫтъ прѣдъ такава една малка сила[2]) и бѣхѫ при-

[1]) Тогава въ Блъгарско-то царство продължаваше се още война-та между ненавистніи народу Мичо и храбріи Константинъ Тѣхъ. Константинъ Тѣхъ не е помагалъ на Михаила Палеолога да превзима Цариградъ отъ Латинци-тѣ, както се говори въ нѣкои Блъгарски исторіи.

[2]) Тази чета, която се намираше подъ началство-то на Алексія Стратегопула, ѫ испрати Михаилъ Палеологъ на Балканскій полуостровъ, за да варди негови-тѣ тамъ владѣнія отъ Блъгаре-тѣ. Никифоръ Григорасъ говори, че тя е състояла отъ 8000 души, а пакъ западни-тѣ лѣтописци ѫ представляватъ като твърдѣ многобройна. Като минуваше покрай Константинополь и се извѣсти, че тогава се намирала въ него твърдѣ слаба стража, Стратегопулъ се рѣши да го нападне. Това негово предпріятіе срѣщна голѣмо съчувствіе между жители-тѣ на Константинополь и на околности-тѣ му, съ помощь-та на които въ една нощь той унищожи Латинска-та имперія. Михаилъ Палеологъ, когато се извѣсти за този изненадѣянъ и невѣроятенъ успѣхъ на свой-тъ полководецъ, не щя и да му повѣрва. Виж. Лат. импер. Медовикова, стр. 155 и слѣд.

нѫдени да бѣгатъ заедно съ императоръ-тъ си Балдуина и да тръсѭтъ убѣжище на Венеціански-тѣ кораби, които сѫ се намирали въ голѣмо количество въ Константинополско-то пристанище. Тъй лесно, и нѣка да рѣчемъ, тъй евтино прѣпадиѫ въ рѫцѣ-тѣ на Никейскій императоръ изнемогнѫла-та, повѣчето отъ Блъгарски-тѣ сили, Латинска имперія. Михаилъ Палеологъ незабавно слѣдъ това прѣнесе столица-та си отъ Никея въ Константинополь, а заедно съ него се възвърнѫ тамъ и вселенскій патріархъ. И тъй унищожена-та въ 1204 г. Византійска имперія се възроди пакъ въ 1261, и възроди се съ всички-тѣ си прѣжни притязанія. Отъ само себе се разбира, че стара-та вражда и политическо съперничество между неѫ и между Блъгарско-то царство трѣбаше отъ тогава още повѣче да се усили и уголѣми, а чрезъ това и църковни-тѣ имъ отношенія е трѣбало да пріематъ враждебенъ характеръ. Поводъ
116 за това е далъ вселенскій патріархъ. — До гдѣ латинско-то господаруванье се продължавà въ Константинополь, и власть-та на вселенскій патріархъ се намираше въ опасность, той не само не стѣсняваше правдини-тѣ на Блъгарска-та църква, но още и всякакъ ѫ ласкаеше и превозносѣше. А отъ-както тази опасность се мина, той измѣни тѣзи си миролюбиви отношенія къмъ Блъгарска-та църква и наченѫ да исказва властолюбиви притязанія спрямо неѫ. Търновскій патріархъ разумѣва се, че не е оставялъ такива притязанія безъ отговоръ, твърдо е защищавалъ противъ тѣхъ свои-тѣ правдини. Отъ това често сѫ се раждали между тѣхъ явни распри и крамоли. — Около конецъ-тъ на 13-тій вѣкъ (1283?) единъ отъ Търновски-тѣ патріарси (Іоакимъ III) е ходилъ въ Константинополь съ нѣкакви си порѫчки отъ Блъгарскій царь (Георгій Тертеръ). Разсказва се, че тамъ, въ присѭтствіе-то на императоръ-тъ, той се е изразилъ, че е готовъ незабавно да се присъедини къмъ Римскій папа (se parae Romano immediate subesse).[3]) Не се знае по какъвъ поводъ той е казалъ тѣзи думи, но може да се мысли, че токо нѣкои властолюбиви притязанія и стѣсненія на Блъгарска-та църква отъ страна-та на Константинополска-та, токо една такава причина е могла да даде поводъ къмъ такава една демонстрація отъ страна-та на Блъгарскій патріархъ. До какъвъ стьпенъ сѫ были напрегнѫти и враждебни отно-

[3]) Това се споменува въ писмо-то на папа Николая IV до Търновскій патріархъ (отъ 1291 год.). Calend. Assemani, V, 184.

шенія-та на Блъгарска-та патріаршія къмъ Константинополскіи патріархъ около половина-та на 14-тіи вѣкъ; до гдѣ се е простирало още въ онова врѣме властолюбіе-то на този подирніи, и какво съпротивленіе той е срѣщалъ отъ страна-та 117
на Търновскіи, това е твьрдѣ ясно отъ слѣдующи-тѣ факти.

Около половина-та на 14-тіи вѣкъ Срьбскіи краль Стефанъ Душанъ пожела, щото Срьбскіи архіепископъ да се провъзгласи за патріархъ. Константинополскіи патріархъ не се съгласи и се въспротиви на това желаніе Душаново. Но Търновскіи, безъ да гледа на това, съедини се съ Охридскіи и съ него заедно благословихѫ новоучредена-та Срьбска патріаршія. Константинополскіи патріархъ Каллистъ не се съгласи да припознае тази новоучредена патріаршія и ѭ прокьлна, като учрьдена незаконно, противъ негова-та воля и безъ негово-то благословеніе.[4]) — Сѫщіи Каллистъ прати, по онова врѣме, въ 1355 год., една граммота въ Търново до нѣкои тамошни монаси и свещенници. Въ тази грамота твьрдѣ ясно се исказва всичко-то властолыбіе на Константинополскіи патріархъ спрямъ Търновска-та патріаршія. Този важенъ документъ е писанъ по Грьцки, но още въ старо врѣме е былъ прѣведенъ и на Блъгарски языкъ. — Г. Палаузовъ е намѣрилъ единъ Блъгарски списъкъ отъ неѭ, писанъ, види се, още въ 15-тіи вѣкъ и го издалъ заедно съ Грьцкіи оригиналъ. [5])

Намираме за пó-добро, намѣсто да излагаме съдьржаніе-то на този документъ, да извадимъ само нѣколко пò-характеристични мѣста отъ него. — „Патріар'хъ Терновьскы", пише Каллистъ, „бяше изначала епископьское имя имѣ, повиноуюся святѣи . . . . . велицѣи црькви (на Константинополска-та сирѣчь). Тажде послѣжде мол'бѣ бывши 118
мнозѣи. моленію к нашемоу [к семоу к] великомоу и священномоу сбороу ѿ иже тогда царьствꙗ болгарьскаго правящаго скипетра, чьсти ради еговы и таковаго ꙗзыка . . . . . даровано бысть схождения словомъ Терновьскомоу, еже именоватися патріар'хоу болгарьскомоу, а не и быти с'причтеноу прочимъ святѣишим патріар'хом. По-надолѣ Каллистъ

---

[4]) Виж. въ слѣдующа-та глава.

[5]) Граммота патріарха Каллиста С. Н. Палаузова С. П. Б. 1858. Грьцкіи оригиналъ е издаденъ и въ Acta patriarchatus Constantinopolitani отъ Миклошича и Миллера т. I, 436.

изважда отъ нѣкои списанія на патріархъ-тъ Германъ,[6]) че Търновскіи патріархъ е былъ обвьрзанъ не само да бѫде послушенъ на Константинополскіи патріархъ въ всичко, но е трѣбвалъ още да му плаща дани урокы, ... ꙗко един ѿ иже под Коньстянтина града митрополити. При това той доказва, че Константинополскіи има право да вика Търновскіи на сѫдъ, аще когда что ѿвращься ѿ дани приношенія ѡблечен боудеть. Сице оубо ѡбѣщание и ѡглашение болгарьския црькви къ Констян'тина града. И кромѣ же сего, аще Костянтина града престол и иных патріар'хъ соуды Александриискаго и Антиѡхиискаго Іерусалимьскаго и въстязоует и исправляетъ и оусоуждаетъ имъ, и власть даетъ ꙗкоже божественаа правила сказоують и дѣꙗніа свидѣтельствоваша: како множае паче болгарьстѣи црькви престолъ сеи Господь боудет?

Тѣзи свои разсужденія и доказателства Каллистъ свьрша съ една бѣлежка, че той има правдина, когато поиска, да лиши отъ патріаршескіи санъ Търновскіи. И че, ако още не се рѣшава да употреби тази си власть противъ тогавашніи Търновскіи патріархъ, то само по голѣма-та си любовь къ превысокомоу царю болгарьскомоу Іѡанноу Асѣню[7]) и въ
119 надежда, че Търновскіи патріархъ ще се образуми най-послѣ и ще се покори. — Ные нѣма да разгледваме всички-тѣ тѣзи доказателства и разсужденія на Каллиста, ще забѣлежимъ само вкратцѣ, че тѣ повѣче-то доказватъ властолюбіе-то на Константинополскіи патріархъ, нежели това, за което сѫ были написани, сирѣчь безправіе-то и непослушаніе-то на Търновскіи патріархъ. И ако Каллистъ говори, че той не се рѣшава да осѫди и низвергне непокорніи си Търновски патріархъ само и само въ надежда, че той ще се исправи, а такожде и отъ великаа любовь къ превысокомоу царю болгарьскомоу,

---

[6]) Во врѣме-то на този вселенски патріархъ, както видѣхме, въ 7-та глава, се учрьди Търновска-та патріаршія.

[7]) Подъ име-то Іоаннъ Асѣнь тука се разумѣва тогавашніи Блъгарски царь Іоаннъ Александръ. Въ други единъ патріаршески и синодски документъ, писанъ на 17 Августа сѫща-та година (1355), той е названъ Іоаннъ Александръ Асѣнь Ἰωάννης Ἀλέξανδρος ὁ Ἀσάνης. Виж. Acta P. C. t. I. 432. Лингенталь се лъже, гдѣто мысли, че трѣба да се разумѣва Іоаннъ Асѣнь II, който, както се знае, царувалъ е въ 1280 год. [Една Свръпижка запись относи царуванье-то на Іоанна Асѣня II, когото тя нарича Иваилъ, въ ҂ѕѯпз инд. з҃ = 1279. Гласникъ, 1866, кн. III.] Излъгани сѫ были такожде Раичъ и Енгелъ, които сѫ писали, че Іоаннъ Александръ се е былъ преставилъ въ 1353 год.

еже не ѡскорбити его ради таковыя вины, то сетнинитѣ доказватъ съвсѣмъ друго. — Не надежда на исправленіе и не любовь къмъ Българскіи царь е карала Константинополскіи патріархъ да се въздържа отъ такъвъ насилственъ пристжпъ на Търновска-та патріаршія, а страхъ, че такъвъ единъ рѣшителенъ постжпъкъ не само ще остане безплоденъ, но ще още да повлече къмъ лоши сетнини. Блъгарското царство бѣше още доста силно, за да отблъсне такова едно насилственно намѣсванье въ свои-тѣ внжтрешни дѣла. Слѣдующитѣ факти не оставятъ никакво съмнѣніе, че именно този страхъ е былъ истинна-та причина, която е брькала на Константинополскіи патріархъ. Нѣкоя и друга година слѣдъ съчиненіе-то на тази грамота, Блъгарско-то царство загуби свое-то значеніе. То се раздѣли на нѣколко части между сынове-тѣ на Іоанна Александра, които, както видѣхме, не си живувахж, а враждувахж помежду си. Константинополскіи патріархъ не се замая да се въсползова отъ тѣзи Блъгарски безуредици, за да приведе въ испълненіе свои-тѣ властолюбиви мысли спрямъ Търновска-та патріаршія. Той се намѣси въ вражда-та между Блъгарски-тѣ владѣтели и чрѣзъ това сполучи да отърве отъ Търновска-та патріаршія една доста голѣма часть отъ нейна-та область и да ж подсеби на свой-тъ тронъ. Това се случи съ 120
такъвъ начинъ. — По-старіи сынъ Іоаннъ Александровъ, Страшиміръ, комуто се паднж Видинска-та область, отъ ненависть къмъ братъ си Іоаннъ Шишманъ, правитель-тъ въ Търново, не е можилъ да трьпи, щото духовенство-то въ негова-та область да зависи отъ Търновска-та патріаршія. Константинополскіи патріархъ искусно се е въсползовалъ отъ това и го е подговорилъ да подчини своя-та область на Константинополска-та цьрква.[8]) И Страшиміръ прати въ Константинополь едного іеромонаха Кассіана, когото тамъ ржкоположихж въ 1381 год. за Видински митрополитъ, който да почита за свой началникъ Константинополскіи патріархъ. А за прежніи Видински митрополитъ,

[8]) Освѣнь това, около това врѣме е отнета отъ Търновскіи патріархъ още една область, Срѣдецка-та (Софійска-та), която Константинополскій патріархъ е подчинилъ на Видинскіи митрополитъ. Вижъ. Πρᾶξις συνοδικὴ ἐπὶ τῷ Βιδύνης ἵνα κατέχῃ τὸ Τριαδίτζην. Acta P. C. t. I. 551. Види се, че Іоаннъ Страшиміръ е отнелъ отъ брата си Шишмана Срѣдецъ (комуто той бѣше се падналь при раздѣлъ-тъ на Блъгарско-то царство) и, като го е присъединилъ къмъ своя-та область, пожелалъ е да го отдѣли и въ цьрковенъ изгледъ отъ Търново. Константинополскіи патріархъ на радо срѣдце е побрьзалъ да се въсползова и отъ това намѣреніе Страшимірово.

който бѣше поставенъ отъ Търновскій патріархъ, Константинополскій написа тъй: ὁ δέ γε εὑρισκόμενος ἐκεῖ ἀρχιερεὺς οὐκ ὀφείλει οὐδὲν ποιεῖν ἀρχιερατικόν, ἀλλὰ διαμένειν ἀργὸς καθάπαξ, ἐπεὶ οὐτε γνήσιός ἐστι μιτροπολίτης τῆς ἐκκλησίας ταύτης, ἀλλὰ καὶ ἄλλης ἐπαρχίας ἐστὶ, καὶ οὐκ ἔχει οὐδὲ ἓν δίκαιον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ταύτῃ, κατὰ χάριν γὰρ κάθηται ἐκεῖ, καὶ οὐ κατὰ δίκαιόν τινα λόγον. („А пакъ архіерей-тъ, който „се намира сега тамъ (въ Видинъ), да не извърша вѣче нищо
121 „архіерейско, а да бжде съвсѣмъ аргосъ, защо-то той не е „припознатъ като митрополитъ нито на тжзи митрополія, нито „пакъ на друга нѣкоя епархія и нѣма никакво право въ тази „църква. Той живѣе тамъ по милость, а не по нѣкое законно „право (слово)“. [9]) — Разумѣва се, че Търновскій патріархъ е протестиралъ противъ такова едно беззаконо разпорежданье съ свои-тѣ епархіи и митрополити, но неговъ-тъ протестъ не бѣше вѣче страшенъ за Константинополскій патріархъ, който не обрънж на него никакво вниманіе. И въ оправданіе на тѣзи свои беззаконни дѣла, той написа слѣдующи-тѣ думи, които твърдѣ ясно показватъ, до каква мѣрка властолюбіе-то е било заслѣпило умъ-тъ на вселенскій патріархъ. „Святѣйша-„та Видинска митрополія“, пише той, „испърво бѣше „подчинена на нашіи Константинополскій тронъ, отъ когото „тя и получваше ржкоположеніе, както и други-тѣ подчинени „нему митрополіи. Слѣдъ много врѣме Блъгарска-та църква „си ж подсеби съ свѣтска сила (δυναστείᾳ κοσμικῇ χρησαμένη), „съвсѣмъ неканонически, съ единъ беззаконенъ начинъ . . . . „безъ да се бои отъ божественни-тѣ закони, нито пакъ да се „срамува отъ человѣчески-тѣ“ [10]) . . . . . Това оправданіе за ограбванье-то на Търновска-та патріаршеска область, Константинополскій патріархъ е писалъ въ 1392 г. Скоро нему му испадиж случай да си подсеби и всичка-та Търновска патріаршія, и такъвъ добъръ случай, който му даваше възможность да свърши такова голѣмо грабителство безъ никакво съпротивляванье, и безъ да има даже потрѣба да съчинява нови оправданія и на това си още по-голѣмо беззаконіе. Отъ 1392—1396 год. Османліи-тѣ превзехж всички-тѣ Блъгарски области
122 и разсыпахж Блъгарско-то царство. Слѣдъ това Търновска-та

[9]) Πρᾶξις τοῦ Βιδύνης 1381 г. Іюлія, въ Acta Patriar. Const. t. II. 28.
[10]) Πρᾶξις τοῦ Βιδύνης 1392 въ Acta Patr. Const. II. 161.

патріаршія, като нѣмаше вѣче кой да ѫ брани и да се застѫпя за неѫ, станѫ лесна плячка на Константинополска-та цьрква. Отъ 1394 год. ные намираме Константинополскіи патріархъ да се распорежда съ Търновска-та цьрква, като съ своя епархія. Тъй въ тази година той пише на Мавровлахійскіи митрополитъ да мине въ Търново и да вземе въ управленіе-то си Търновска-та цьрква. „Наше-то смиреніе," говори се въ това писмо, отстѫпя и позволява на твое Преосвещенство, когато съ Божія-та помощь додешь въ Търново (εἰς τὴν ἁγιωτάτην ἐκκλησίαν Τρινόβου) да имашь правдина да извършашь тамъ безпрепятственно всичко, щото се относя до свещеннодѣйствіе-то . . . . за това ти трѣбва да вземешь подъ свое-то управленіе святѣиша-та тази цьрква" [11]) и проч. . . . . Въ слѣдующа-та година (1395) ные вѣче намираме този митрополитъ да управлява Търновска-та цьрква отъ име-то на Константинополскіи патріархъ.[12]) Въ 1402 год. въ Търново се е намиралъ вѣче особенъ митрополитъ, поставенъ отъ Константинополскіи патріархъ и напълно подчиненъ нему.[13]) Всички-тѣ тѣзи факти показватъ, че отъ 1394 год. Търновска-та патріаршія не е вѣче сѫществовала. Русски-тѣ лѣтописи свидѣтелствоватъ, че тя е была растурена въ 1393 г., когато е былъ превзетъ градъ Търновъ отъ султанъ-тъ Баязетъ. По свидѣтелство-то на тѣзи лѣтописи Търновскіи патріархъ е былъ плѣненъ тогава заедно съ много отъ митрополити-тѣ и епископи-тѣ си, а патріаршеска-та цьрква е была 123
превърната въ мечеть.[14])— Но какъсе е случило, та неино-то достояніе е прѣпадѫло въ рѫцѣ-тѣ на Константинополскіи патріархъ, за това нѣщо нѣма никакво колко-годѣ по́-подробно

---

[11]) Προτροπὴ δοθεῖσα τῷ Μαυροβλαχίας ἀπερχομένῳ εἰς τὸ Τρίναβον въ Acta patr. Const. t. II, 223.

[12]) Annotationes synodicae, ibidem, 241.

[13]) Това го знаемъ отъ едно писмо, писано отъ Константинополскіи синодъ до този митрополитъ, Μητροπολίτης Τορνόβου. Виж. Acta P. C. II, 570.—Виж. у Лингенталя Beiträge zur Gesch. der Bulg. Kirche, 33.

[14]) Виж. писмо-то на академикъ-тъ Куника до Лингенталя въ Beiträge zur Gesch. der Bulg. Kirche, 36. — Съ това свидѣтелство на Русски-тѣ лѣтописи съгласува се малко нѣщо и слѣдующе-то кратко преданіе, което е записано въ една Блъгарска рѫкопись, писана въ 18-тін вѣкъ отъ Іеромонаха Паисія: „после же когда узели и попрали Турци Болгарія, тогда се патріарси Цариградски съ насиліе паки освоили Терновская патріаршія подъ своя власть и на пакость и злоба, що имаютъ на Болгари, еще изъ перво время непоставляютъ отъ Болгарскаго языка епископи Болгаромъ". О Асѣню, 21.

извѣстіе нито въ Славенски-тѣ наметници, нито пакъ въ издадени-тѣ до сега документи за дѣла-та на Константинополска-та патріаршія. И може навѣрно да се предполага, че тази подирня-та си е подсвоила това Блъгарско достояніе безъ всяки колко-годѣ законенъ начинъ. Въ противенъ случай между документи-тѣ на Велика-та църква щеше да има нѣкакъвъ документъ и за този неинъ подвигъ.[15]) Работа-та е стаꙗла, види се, твърдѣ просто и твърдѣ лесно. Слѣдъ осиротяванье-то на Блъгарска-та църква въ 1393 год., за което споменꙋхме по-горѣ, и което, нѣма съмнѣніе, че е было съпровождаемо с много и голѣми бѣдствія и превратности въ Блъгарска-та земя Константинополскіи патріархъ е побръзалъ да постави [16]) както въ Търново, тъй и по други-тѣ Блъгарски епархіи свои митрополити и епископи. Тѣзи негови распорежданія не сꙋ срѣщнꙋли голѣмо препятствіе отъ страна-та на Блъгаре-тѣ които въ онова врѣме не сꙋ имали, кога да бранятъ свои-тѣ църковни правдини. Ето какво заключеніе може да се направи
124 отъ горѣизложени-тѣ факти както за врѣме-то, кога е паднꙋла Търновска-та патріаршія, тъй и за начинъ-тъ, чрѣзъ който неино-то достояніе е прѣпаднꙋло на Велика-та Константинополска църква. Има обаче нѣкои свидѣтелства и преданія които противорѣчꙋтъ на това заключеніе.

Едно латинско свидѣтелство говори, че още и до 1463 г. Търновскіи архіерей се е именувалъ Патріархъ Търновскіи и на всичка Блъгарія (Patriarcha Ternobi et totius Bulgarie).[17]) А пакъ Іерусалимскіи патріархъ Доситей въ своята исторія казва, че токо въ 1572 год. Константинополска-т

---

[15]) Въ обнародвани-тѣ до сега не се намира, но може пакъ и да има в архивъ-тъ на Велика-та църква такива документи, които лежꙋтъ тамъ още н обнародвани.

[16]) Срѣщу думитѣ: „побръзалъ да постави“ въ Дриновия екземпляръ и полето съ мо ивъ е отбѣлѣзано: „но тамъ господствовали Турки?“ [N. B. В Генварѣ 1451 г. пріѣзжали гуситскіе послы въ Константинополь. Патріарха тогд не было, такъ какъ незадолго передъ тѣмъ патріархъ Григорій Мамма (посв тившій Григорія Цамблака), стоявшій за унію (съ Исидоромъ . . .), бѣжалъ в Римъ. Съ чешскими послами велъ переговоры синодъ. Извѣстная грамота в Чехамъ отъ 18-го Генваря 1451 г. подписана: Макаріемъ Никомидійскимъ (мѣст блюстителемъ?), Игнатіемъ смир. митрополитомъ Терновскимъ, Акакіемъ м трополитомъ (неизвѣстно какимъ) и другими низшими чинами? — Philipp Cypriii, Chronicon Ecclesiae gr. 1687, и у Гильфердинга; Сочиненія, стр. 364. — Почему Терновскій и Филиппопольскій находились въ Констант нополѣ? Епархіи ихъ уже были въ рукахъ Турокъ? — За Терновскимъ, пов димому, признавали какія-то привиллегіи!]

[17]) Geschichte von Bulgarien Енгеля, стр. 370. Виж. и Липранд Болгарія въ Чтеніяхъ об. истор. и древн. 1868 г., кн. 1, стр. 27.

патріаршія си е подсвоила Търновска-та.[18]) Има пакъ и такива преданія, които говорѫтъ, че това е станѫло въ 17-тіи и даже въ 18-тіи вѣкъ.[19])—Намъ не ни сѫ извѣстни добрѣ начала-та и основанія-та, на които се опиратъ тѣзи разнорѣчиви и противоположни на наше-то заключеніе свидѣтелства и преданія, и поради това не сме въ състояніе да ги разгледаме подробно критически.

---

[18]) Особно важно е свидѣтелство-то на патріархъ-тъ Доситея, който, види се, е ималъ възможность да се ползова отъ необнародовани паметници. Μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, говори той, ἠθροίσθη σύνοδος ἐν Κωνσταντινουπόλει, (1572 г.), ἐν ᾗ λόγος ἐγένετο περὶ τοῦ ὅτι κακῶς ᾔτησαν οἱ Βασιλεῖς γενέσθαι τινὰς ἐπαρχίας Ἀρχιεπισκοπὰς αὐτοκεφάλους. Ὅθεν, ἐπειδὴ τῆς Ἐκκλησίας τότε μὴ δυνηθείσης τοῖς Βασιλεῦσιν ἀντιστῆναι, νῦν καιρὸς ἐστὶν ὑποταχθῆναι τῷ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνῳ τήν τε Ἀχρίδα, καὶ τὸ Τούρναβον, καὶ τὸ Πέκιον καὶ οὕτως ἐχειροτόνησαν εἰς ταύτας τὰς ἀρχιεπισκοπὰς Μητροπολίτας. Ἀλλ' ἡ μὲν Τουρνοβος ἐνέμεινε τῇ ὑποταγῇ, αἱ δὲ λοιπαὶ . . . . . Кн. II, гл. 3.

[Ср. Наказъ уполномоченному отъ Русскихъ епископовъ къ Сигизмунду. Соловьевъ, X, стр. 25. „Видя въ старшихъ нашихъ патріархахъ великія нестроенія и нерадѣнія о церкви божіей и законѣ святомъ, видя ихъ неволи, видя, что вмѣсто четырехъ патріарховъ сдѣлалось восемь, видя, какъ они тамъ живутъ, какъ одинъ подъ другимъ подкупается . . .“

— Вж. Turcograeciae Crusii, p. 339. — Писмо отъ Търновскія митрополитъ Арсеній до Константинополскія патріархъ (1548—1580) и annotationes Crusii.

— За Търновскія митрополитъ, ученикъ на Лукари Калвинистъ. — Instruttione della Sacra Congregatio de propaganda fide. М. С. Бранкачьянски.

— За Търновскія митрополитъ като участникъ въ заговоръ-тъ 1595 г. Павла Георгича М. С.

— О подчиненіи Терновскаго стола (?) Московскому патріарху Іоакиму. — Сѣверная пчела, 1847 г.]

[19]) Возрожденіе Болгаръ, Даскалова.

125

Глава десета.

Исторія-та на Охридска-та патріаршія отъ 13-тіи вѣкъ до растурянье-то ѝ (1767 г.), отношенія-та ѝ къмъ Търновска-та, Ипекска-та и Константинополска-та; отъ кога тя е наченала да се именува и Прьво-Юстиніанска. По-извѣстни-тѣ отъ нейни-тѣ патріарси, нейно-то паданье и растурянье.

Охридска-та патріаршія быде по́-щастлива отъ Търновска-та: тя удрьжа своя-та независимость до 1767 г. Ные прегледахме състояніе-то ѝ до начало-то на 13-тіи вѣкъ, и въ тази глава ще се постараемъ да изложимъ вкратцѣ нейна-та исторія отъ това врѣме и до само-то ѝ растурянье. [1])

Въ 13-тіи вѣкъ, когато се учреди нова Блъгарска патріаршія въ Търново и когато Блъгарско-то царство загрщаше въ себе-си и область-та на Охридскіи патріархъ, този подирніи трѣбаше, както видѣхме, да припознае надъ себе върховна-та власть на Търновскіи светитель. Това не ще рѣче, че Охридска-та патіаршія е была съвсѣмъ унищожена: тя си е съхранила своя-та внѫтрешна самостоятелность, и само е
126 припознавала Търновска-та си сестра като по́-прьвна глава на Блъгарска-та цьрква. Въ това врѣме Охридска-та іерархія се е отрьсила отъ грьцкіи елементъ, който бѣше се вмъкнѫлъ въ нея въ 11-тіи и 12-тіи вѣкъ, кога-то Блъгарскіи патріархъ въ Охрида се подтвьрждаваше отъ Византійскіи императоръ.— Това тѣсно съединеніе на двѣ-тѣ Блъгарски духовни іерархіи се продължава не твьрдѣ много врѣме. Въ 1241 год. Іоаннъ

---

[1]) Положеніе-то на Охридска-та патріаршія въ това врѣме е было твьрдѣ заплетено, а наметници-тѣ, които быхѫ можили да ни обяснѫтъ това положеніе, до сега сѫ извѣстни твьрдѣ малко. Въ архиви-тѣ на Константинополска-та патріаршія има да лежѫтъ много такива наметници. (Beiträge Лингенталя, 16). Професоръ Григоровичъ е издирилъ, че и въ Хилиндарскіи мънастырь се намирѫтъ доста такива наметници, а именно писма отъ Охридски-тѣ патріарси, но за нещастіе не сѫ щѣли да му ги покажѫтъ; казало му се само, че въ нихъ патріаршескіи подписъ е писанъ съ зелено мастило. (Путеш. по Европейской Турціи, 72). Минѫла-та година ные намѣрихме едно писмо отъ Охридскіи патріархъ Гавріилъ до графъ-тъ Славата, министръ-тъ на Германскіи императоръ Фердинандъ III. То се съхранява въ единъ архивъ въ Чехія [Hinde Hrade, въ архивѣ Черника]; писано е около 1655 и такожде съ зеленъ подписъ, посыпанъ съ златенъ песъкъ.

сѣнь умрѣ, като остави широко-то Блъгарско царство на алолѣтни-тѣ си синове, Каломану и Михаилу Асѣню. Тѣхно-то алолѣтство е было причина на много придворни интриги, онто сѫ произвели голѣми смути въ Блъгарско-то царство. изантійскій императоръ Іоаннъ Ватаци побрѣза да извлече олза за своя-та дрьжава отъ тѣзи безуредици Блъгарски и езъ голѣми усилія отне отъ Блъгарско-то царство градоветѣ: ерресъ, Менликъ, Прилѣпъ, Велесъ, Просѣкъ, Велбѫждъ, копіе, Хотово, Стѫпія, Ченина, Станимѫка и проч.[2]) — То- ва и Охрида е минѫла втори пѫть подъ Византійска-та часть. Чрезъ това се прекѫсна тѣсно-то единеніе на Охрид- ій Блъгарскій светитель съ Търновскій. Охридска-та патріаршія была принѫдена да се повърне пакъ къмъ сѫщо-то поло- еніе, въ което се намираше прѣзъ 11-тій и 12-тій вѣкъ, т. е. се подчини на Византійско-то вліяніе. Въ такова положеніе се намирà около 100 години. — Отъ начало-то на 14-тій къ на Балканскій полуостровъ захванѫ да преобладава ьбско-то царство, което особенно се възвыси при Стефана шана (отъ 1336 до 1356). Този Силній краль покори власть-та си цѣла Македонія, Албанія, Тессалія и сѣверна-та ловина на сегашна Грьція. Въ негово врѣме, а именно 127
1340 г., и Охрида преминѫ въ власть-та на Срьби-тѣ. Отъ 19 г.,[3]) както имахме случай да забѣлежимъ, чрезъ стара- -то на св. Савва, Срьбія се сдоби съ свое особенно архі- ископство, на което тронъ-тъ испрьво се намираше въ Жичи, послѣ се пренесе въ Ипекъ. Въ 1346 год. Стефанъ Душанъ ка духовенъ съборъ въ Скопіе, на който съборъ Срьб- -то архіепископство се преименова въ патріаршія.[4]) Защо-то а станѫ само съ благословія-та на Охридскій и Тър- скій патріархъ,[5]) а не и на Константинополскій, то този ирній, [Филотей или Каллистъ,[6])] осѫди това постановленіе Скопскій съборъ като незаконно и прокълна новоучредена-та бска патріаршія, [къмъ която Душанъ бѣ приложилъ и кои гръцки епархіи, подвластни на Константинополска-та.]

---

[2]) Acropolita у Стр. III, 737.
[3]) Раичъ, ч. II, 343.
[4]) Майкова Исторія Сербскаго языка, 240.
[5]) Сказаніе о Сербскихъ архіепископахъ въ единъ Срьбски Сборникъ виж. сникъ VIII, стр. 125 Га 45.
[6]) [Раичъ, II, 615. — Neale's, History of the holy Eastern Church, t. I,). — Гласникъ, 1868, кн. XXIII, стр. 140.]

На тази клетва обаче никой не обрънѫ вниманіе и на Бал
канскіи полуостровъ, освѣнь Търновска-та, Охридска-та, учрьд
се третья Славенска патріаршія, Ипекска или Срьбска. —
Пита се: въ какво отношеніе се постави къмъ новоучреденна
та Срьбска патріаршія Охридска-та патріаршія, която се вѣч
намираше въ власть-та на Срьбскіи краль. Единъ Срьбск
изслѣдователь за този предметъ предполага, че Охридскіи па
тріархъ не само е съхранилъ независимость-та си относи
телно Ипекскіи, но че този подирніи го е признавалъ за по
старъ свой духовенъ братъ. [7])

Тѣзи отношенія на Охридскіи патріархъ къмъ Срьбскі
128 каквито и да сѫ были, траяли сѫ само около 50 години; н
конецъ-тъ[8]) на 14-тіи вѣкъ Душанова-та дрьжава се распадн
и область-та на Охридскіи патріархъ трѣбаше да мине н
непосредственна власть на Османліи-тѣ.[9]) И тъй въ теченіе-
на два вѣка четыри или петь пѫти се мѣнува политическо-
положеніе на Охридска-та патріаршія. Заедно съ това се
мѣнувалъ и съставъ-тъ на неина-та іерархія, а такожде
предѣли-тѣ на область-та ѝ. Ные видѣхме, че въ прьва-
половина на 13-тіи вѣкъ, кога-то тя влѣзе въ съставъ-тъ н
Блъгарско-то царство, неина-та іерархія се очисти отъ Грьцк
елементъ, но не за много врѣме, защо-то кога-то слѣ
смьрть-та на Іоаннъ Асѣня Византійци-тѣ пакъ си подсеби
область-та ѝ, Грьцкіи елементъ пакъ се водвори въ неѭ. I
половина-та на 14-тіи вѣкъ, когато Стефанъ Душанъ ѭ пр
съедини къмъ свое-то царство, той ѭ найде огрьчена и бѣ
принѫденъ силомъ да изгони изъ неѭ Грьцкія елементъ и
ѭ ославени. [10]) Оттогава Славенскіи елементъ се утвьрди

---

[7]) „Патріарси Пећски не само ни су подчинили себи архіепископе Охр
ске и ньіову область, него имъ іоштъ поредъ независимости признавали и н
старештво, баремъ у толико, у колико су се сами подъ ньіовымъ ауспиціяма
патріаршеско достоинство узвысили.“ Гласникъ VIII, 125.

[8]) Въ Дриновия екземпляръ тая дума е заличена и надъ нея написа
„втора-та половина.“

[9]) [Въ сѣверо-западна Македонія се въздигнѫ Вълкашинъ, който, види
и повърнѫлъ на Охридскіи прѣстолъ Скопска-та епархія, па може би и дру
Тогава Охридскіи прѣстолъ е достигнѫлъ доста голѣмо значеніе. Прѣзъ н
Вълкашинъ, види се, се е сближавалъ съ Константинополь. Около края на 14
вѣкъ намѣрваме Угро-Влахія подъ Охридскіи прѣстолъ.]

[10]) Въ 1355 г. Стефанъ Душанъ събра съборъ въ Сересъ, на който съб
се рѣши да се изгонѫтъ всички-тѣ Грьцки архіереи изъ область-та на Охр
ска-та патріаршія.

много врѣме. Намиратъ се много исторически паметници,[11]) конто не оставятъ никакво съмнѣніе, че въ 15-тіи, а такожде и до половина-та на 16-тіи вѣкъ както свещенници-тѣ, тъй и высоко-то духовенство сѫ были чисти Блъгаре, служили сѫ по църкви-тѣ и поучавали сѫ народъ-тъ по Блъгарскіи езикъ. Отъ стари-тѣ книги и църковни надписи, конто сѫществувѫтъ и до сега въ епархіи-тѣ на Охридска-та епархія, всички-тѣ, конто сѫ писани до половината на 16-тіи вѣкъ, сѫ все Блъгарски. Токо отъ това врѣме наченвѫтъ да се появявѫтъ и Грьцки, конто малко по малко сѫ съвсѣмъ замѣнили Славен- 129
ски-тѣ, тъй щото въ 18-тіи вѣкъ въ Блъгарска-та Охридска патріаршія се е вѣче говорило и писало по Грьцки, и весь почти свещеническіи и духовніи чинъ, такожде както и саміи патріархъ сѫ извършивали богослуженіе-то на Грьцкіи езикъ и были сѫ по-вѣче-то Грьци. Ные нѣмаме никакви исторически свидѣтелства за средства-та, чрезъ конто въ този Блъгарски вертоградъ сѫ се вмъкнѫли Грьци-тѣ и го сѫ завладали до такава стьпень, можемъ само да се догаждаме отчасти за този предметъ. Отъ патріарси-тѣ, конто сѫ сѣдѣли на Охридскіи тронъ отъ 13-тіи вѣкъ до растурванье-то и по-извѣстнитѣ сѫ:

[Димитрій Хоматіанъ, прѣзъ първата четвърть на XIII вѣкъ.]

Іоаникіе и Сергіе, конто сѫ светителствовали во врѣме-то на Іоаннъ Асѣня, около 1235—1240 г.[12])

Константинъ Кабасиласъ около 1260.[13])

[Іаковъ Проархіи прѣзъ 60-тѣхъ години на XIII вѣкъ.

Адріанъ, прѣзъ 70-тѣхъ години на сѫщіи вѣкъ.][14])

Геннадіи около 1288.[15])

Макаріи около 1299.[16])

Григоріи около 1325.[17])

[Антимъ Метохита, около 1341 г.[18])

Матфей — непзвѣстно.[19])

---

[11]) Григоровича Swědectwi o slowanskych apoštolích w Ochridě, Čas. Česk. M. 1847, V.

[12]) Синодикъ царя Борила.

[13]) Acropolita c. 80.

[14]) [Голубинскій, 125—126.]

[15]) Pachym. in Andron. sen. IV, 4.

[16]) Ibidem IV, 4.

[17]) Cantacuz. hist. ed. Paris., 140.

[18]) [Голубинскій 127.]

[19]) [Виж. у Lequien'a, Голубинскій, 128.]

Николай, съврѣменникъ на Душана.[20])
Никодимъ въ записи 1452 г.][21])
Доротей около 1456.[22])
Марко Ксилокарабъ около 1470.[23])
Прохоръ около 1536.[24])
Паисій около 1564.[25])
[Софроній — писмото му до Константинополскій патріархъ.][26])
Гавріилъ [I] около 1580.[27])
[Нектарій упоминается передъ 1604 г. въ числѣ пріѣзжавшихъ въ Россію за сборомъ милостыни.[28])

---

[20]) [Гласникъ, XI, 136. — Съ половины 14-го и до половины 15-го вѣка не упоминается ни одного имени Охридскихъ патріарховъ. Но есть два-три указанія на существованіе ихъ. — Въ 1346 г. Душанъ вѣнчался съ благословенія патріарховъ Терновскаго и Охридскаго (Животи кральева и архіепис.— Голубинскій, 128). — Самъ Душанъ говоритъ въ записи, (у Майкова, 239), что вѣнчанъ патріархомъ Іоаникіемъ (сербскимъ), патріархомъ болгарскимъ Симеономъ . . . . и отъ архіерея престола греческаго. Голубинскій (стр. 131) патріарха болгарскаго Симеона считаетъ терновскимъ (куда его и включилъ безъ другихъ данныхъ), а „отъ архіерея престола греческаго" толкуетъ: патріархомъ Охридскимъ. — Но въ Терновѣ въ это время былъ Симеонъ. — Другое свидѣтелство о существованіи Охридскихъ патріарховъ въ это время есть письмо патріарха Константинопольскаго Филовея отъ Іюня 1367 г. къ Охридскому архіепископу съ приглашеніемъ пріѣхать въ Константинополь на соборъ о соединеніи съ папою. — Письмо издано въ Acta P. C. и въ „Сербіи" Григоровича: см. Голубинскій, 128—129. — Письмо Константинопольскаго патріарха Антонія къ Мирчѣ отъ 1394 г. съ упоминаніемъ объ Охридскомъ патріархѣ. ХВ. Послѣсловіе къ сербскому списку перевода житія Антонія 14-го вѣка: патріархъ бугарскіи земле.]

[21]) [У Григоровича, Путешествіе, 126.]

[22]) Писмо до Іоанна Стефана Молдавскаго, Времен. 1850, кн. 5.

[23]) Epirot. ed Bekker 107. — [У Голубинскаго, стр. 134 означены послѣ Марка: Николай и Захарій, упоминаемые въ Аѳонскомъ Патирикѣ. Были передъ Маркомъ или сейчасъ послѣ него? Послѣ!

Зосима при Мехмедѣ, при которомъ взятъ Гиритъ. Голубинскій думаетъ, что Могаметъ II, но Гиритъ (непонятный Голубинскому) взятъ при Могаметѣ IV (1640—1687) въ 1669 г. Значитъ Зосима не предшествуетъ Прохора, а черезъ 100 лѣтъ послѣ.]

[24]) Phil. Cyprii Chronicon Ec. gr. Lips., 397; Časop. Českeho Mus. 1847 г. V, 514.

[25]) Phil. Cypr. Chron. 407. — [Turcograeciae, p. 154. Подписътъ на καθαιρεσις.]

[26]) [Turcograeciae, p. 339.]

[27]) Giphaniaus, Vita Justin. p. 3. [Писмото му до Макарія Монембасійски, M. S. — Голубинскій, 136: Въ 1586 г. былъ въ Россіи, въ Польшѣ у Стефана Баторія, у котораго просилъ грммоты къ папѣ относительно итальянскихъ поставленныхъ греческихъ епископовъ. Если онъ Герлаховскій, значитъ былъ племянникомъ Мехмеда Соколовича.]

[28]) [Сношенія съ Востокомъ, ч. I, стр. 324. У Голубинскаго 27-ой (стр. 136). — Нектарій (30-й) около 1616 г. пріѣзжалъ въ Россію (Сношенія съ Востокомъ, ч. II, 29). Въ Illyricum sacrum Нектарій въ 1632 въ Антверпенѣ, по предположенію Голубинскаго, тотъ же, что и подъ 1616 г. Это однако не подтверждается слѣдующимъ извѣстіемъ. Въ книгѣ Суворова: Описаніе Вологодскаго

Валаамъ. Кир Валааму архіепископу Охридскому отсѣкоша Турци оу Велесоу зр̃ѕ, 28 мая 1602?] [29])

Гавріилъ II около 1655. [30]) 130

Арсеніи около 1767. [31])

Титулъ-тъ имъ въ 15-тіи вѣкъ е былъ:

Блаженнѣйшіи архіепископъ Прьвіе Іустиніаніе и всѣмь Бльгаромь и Срьблемь и сѣвернымь странамь и прочимь (и Дакійскимь землямь обладатель). [32])

Въ 16-тіи:

Μακαριώτατος ἀρχιεπίσκοπος τῆς πάσης Βουλγαρίας καὶ πρώτης Ἰουστινιανῆς Ὀχρειδῶν. [33])

. . . . Божіею милостію Архіепископъ Прьвой Іустиніани и патріархъ Блъгаріи, Сербіи, Македоніи, Албаніи, Босніи и Угро-Влахіи. [34])

Ные видѣхме, че до 13-тіи вѣкъ Охридски-тѣ светители не сѫ носили званіе-то Прьвой Іустиніани; то се е явило въ титулъ-тъ имъ токо въ 13-тіи вѣкъ. Лингенталь доказва, че Охридски-тѣ светители само въ 13-тіи вѣкъ сѫ имали възможность да узнаѫтъ пò-добрѣ правдини-тѣ на Прьво-Іустиніанско-то Архіепископство и, по незнаніе, пріели сѫ ги за начало и основаніе на своя-та власть. [35]) И тъй, като сѫ се считали обладатели на тѣзи правдини, пріели сѫ и титулъ-тъ, съ който тѣ сѫ были свръзани. — Отъ тогава е захванѫло да се распространява това неосновательно мнѣніе, че Охридска-та патріаршія е учредена отъ Іустиніана. — Прьвъ пѫть 131

каѳедральнаго Софійскаго собора, Москва, 1863 г., на стр. 63 читаемъ: „Нектарій, грекъ, бывшій у Константинопольскаго патріарха архидіакономъ, а потомъ архіепископомъ въ болгарскомъ городѣ Охридѣ. Въ 1613 г. назначенъ на Вологодскую каѳедру Михаиломъ Ѳеодоровичемъ". Въ одной граммотѣ: „архіепископъ Охридскій на Вологдѣ", въ другой: „Вологодскимъ и Великопермскимъ". Около 1620 г. подъ судомъ и въ отлученіи. Въ 1625 г. вторично назначенъ. Умеръ 3-го Іюля 1626 г., какъ гласитъ надпись на его гробѣ въ Вологодскомъ Софійскомъ соборѣ.]

[29]) [Запись на пергаментовомъ Евангеліи въ Охридѣ (сообщеніе Манчова.)]

[30]) Писмо до графа Славата. [— 1654 Охридскій архіепископъ отберегалъ Янево и Монтеново (Новобрьдо) у Призренскаго католическаго епископа, изъ-за чего дѣло у Пропаганды. — Не Гавріилъ ли II?]

[31]) Писмо за оставка . . . . Гласникъ VII, 173.

[32]) Памятники XV столѣтія. Временникъ, 1850, 5.

[33]) Časop. Č. M. 1847, V, 515. Едно писмо до Охридскіи патріархъ отъ Константинополскіи се начена: Μακαριώτατε ἀρχιεπίσκοπε τῆς πρώτης Ἰουστινιάνης Ἀχρειδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας . . . Acta Patr. Const. ed. Mikl. I. p. 491.

[34]) Писмо до графа Славата.

[35]) Beiträge zur Geschichte der bulgarischen Kirche 27. Това мнѣніе Лингенталь основава на такива основанія, противъ които нищо не може да се каже.

се срѣща това мнѣніе у Теодора Балзамона: τὸν ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας, казва той, ἐτίμησεν ὁ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς (Блъгарскіи (Охридскіи) архіепископъ го почете за автокефаленъ императоръ Іустиніанъ). Особенно подробно се излага тази теорія въ единъ паметникъ писанъ въ минѫлiи вѣкъ. [36]) Тъй се е появило това невѣрно ученіе за начало-то на Охридска-та патріаршія, ученіе, което до толкова се е укоренило, що-то никой и не мысли да и трьси истинно-то начало, за което разсказахме въ 3-та глава на това списаніе.

По́-горѣ ные казахме, какъ често се е мѣнувала политическа-та зависимость на Охридска-та патріаршія. Това нѣщо е имало голѣмо вліяніе на неина-та область, която при всяко едно политическо измѣненіе се е умалявала по́-вѣче и по́-вѣче. Въ начало-то на 13-тіи вѣкъ, както видѣхме, Срьбски-тѣ земли, които зависѣхѫ до тогава отъ Охридскіи патріархъ, отдѣлихѫ се отъ него и съставихѫ особно самовластно архіепископство. Въ 14-тіи вѣкъ, когато това архіепископство се провъзгласи за патріаршія, нѣколко Блъгарски епархіи быдохѫ откѫснѫти отъ область-та на Охридскіи патріархъ и быдохѫ подчинени на тази новоучредена патіаршія. [37]) Особенно много е била умалена область-та на Охридскіи патріархъ въ 16-тіи и 17-тіи вѣкъ. [38]) — Въ тѣзи вѣкове Охридска-та патріаршія се е намирала въ твьрдѣ утѣснено положеніе, Константинополскіи патріархъ се е ползовалъ отъ това и съ всякакви средства е ограбвалъ нейно-то достояніе, до-гдѣ най послѣ и съвсѣмъ не си го подсеби.

132 Отъ конецъ-тъ на 14-тіи вѣкъ ные срѣщаме твьрдѣ здрави свидѣтелства, които не оставятъ никакво съмнѣніе, че по това врѣме Влашко и Молдавія въ цьрковенъ изгледъ сѫ зависѣли отъ Охридскіи патріархъ.

Ные имаме едно писмо отъ Константинополскіи патріархъ Антонія до знаменитіи Влашки войвода Мирчо. [39]) Това писмо

---

[36]) Σύνταγμα τῶν Κανόνων V, 266, у Лингенталя 17 и 27.

[37]) Тѣзи епархіи сѫ оставали подъ власть-та на Срьбска-та Патріаршія до само-то и растурване; отъ тѣхъ по́-главни-тѣ сѫ были: Нишъ, Ихтиманъ, Дупница, Самоковъ, Кюстендилъ, Радомиръ и пр. Виж. Гласникъ VIII и IX.

[38]) [Вж. моята статия „Яковъ Трайковъ отъ София и Кара-Трифунъ отъ Скопие“ (16-й вѣкъ) въ юбилейния сборникъ на „Славянска Бесѣда“, София, 1895, стр. 29–36.]

[39]) Acta Patriarchatus Constant. ed. Miklosich et Müller II. 230. Мирчо войвода е управлявалъ Влашка-та земя отъ 1383—1418. Виж. Палаузова Валахія и Молдавія, 24.

е писано въ 1390 г. Между друго патріархъ Антоніи пише Мирчу; „.... и вашіи архіепископъ Охридскіи се е „съгласилъ на това и далъ е своя-та благословія. „А това, което е отсѫдила негова-та мѫдрость ные „не можемъ да пресѫждаме, нито пакъ да разваляме.“ [40])

Стари лѣтописци свидѣтелствоватъ, че около 1400 год. Охридскіи патріархъ е рѫкоположилъ особенъ митрополитъ зарадъ Молдавія.[41]) Профессоръ Григоровичъ е намѣрилъ два документа, които свидѣтелствоватъ, че още и въ половина-та на 15-тіи вѣкъ е траяла власть-та на Охридскіи патріархъ въ Молдавія. То сѫ двѣ писма: едно отъ Молдавскіи воевода Іоаннъ Стефанъ до Охридскіи Доротей, а друго-то е отговоръ отъ Доротея Іоанну Стефану. — Ето съдрьжаніе-то на 1-во-то отъ тѣзи писма, което е писано въ лѣто отъ сътворенія міра 6964, отъ Р. Хр. 1456.

Милостію Божію Іоаннь Стефанъ Воевода Господинъ земли Мулдовлахійской.

„Блаженнѣйшему Архіепископу прьвіе Іустиніаніе и въ-
сѣмъ Бльгаром и Срьблямъ и Дакіискымь землямь облада-
телю, радоватисе о Господи. Обаче буди ти вѣдомо, яко ми- 133
трополить нашъ кѵр Висаріон успе́, и не можемь тамо по-
слати иного да его рукоположишь, дольготи ради путные и
страха ради ..... Того ради молимь твое блаженство, яко
да послеши намъ твое благословеніе и человѣке, кой да намъ
митрополита устаменію“ ....

На това прошеніе Доротей даде благословеніе Іоанну Стефану, „яко да изберете себѣ митрополита по законныих правилѣхь и по уставу святыихь отецъ и да га рукоположите съ тамошными епископы, призвавше къ себѣ и митрополита Угровлахійскаго .... занеже и тъ области нашее есть (защо-то и той принадлежи на наша-та область).“ [42])

Во врѣме-то, кога Влашко и Молдавія зависѣхѫ отъ Блъгарскіи патріархъ, въ тѣхъ се утвьрди Славено-Блъгарско-

---

[40]) Ὅπερ καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος ὑμῶν ὁ Ἀχριδῶν κ. τ. λ.

[41]) Палаузовъ, Валахія и Молдавія, 64. — Виж. Дунавски лебедь 34 Отвѣтъ на Бранлски-тѣ Българе .....

[42]) Тѣзи документи е нашьлъ Г. Григоровичъ въ Рылскіи мънастырь и е обнародвалъ въ Временникъ 1850, кн. 5. [Вж. и Гласникъ VII (1855) Качановскій, Starine XII.]

то богослуженіе и книжнина въобще,[43]) които сѫществовах тамъ и до миналіи вѣкъ.

Въ 17-тіи вѣкъ както Влахія, тъй и Молдавія, тѣзи го лѣми епархіи Охридски, сѫ были вѣче въ рѫцѣ-тѣ на Кон стантинополскіи патрикъ. — За да не се простираме твърд много за отношенія-та на Константинополскіи патріархъ към Охридскіи въ това врѣме, а такожде и за средства-та, чрез които той е обиралъ малко не малко беззащитна-та Охридск патріаршія, ные ще приведемъ едно твърдѣ характеристичн за този предметъ Грьцко свидѣтелство, което намираме въ еди
134 стара книга: „Во врѣме-то на патріарха Іеремія (около 1536), разсказва се въ този паметникъ, „Архіепископъ-тъ на Прьв „Іустиніана, Прохоръ, дойде въ Цариградъ и излѣзе прѣд „Диванъ-тъ, комуто показа царски грамоти (χρυσόβουλα βασ „λικά), въ които се доказваше, че Верейска-та епархія е под „чинена на неговъ-тъ тронъ.... Това като видѣ, патріархъ-т „(Константинополскіи) не знаеше, какво да чини, за да и „испусне изъ рѫцѣ-тѣ си тѣзи мѣста. Тогава го научихѫ д „извади една фетва . . . . ., съ която излѣзе прѣдъ Диванъ-т „и показа чрезъ неѭ, че още отъ триста години рѣченна-т „епархія принадлежи на Константинополска-та цьрква. Паши „тѣ, като чухѫ това, отсѫдихѫ, той да ѭ има и за напрѣдъ.. „И тъй Прохоръ быде изгоненъ изъ Диванъ-тъ (καὶ ἔτζη ἀπε „δίωξαν τὸν αὐτὸν Πρόχωρον ἀπὸ τὸ Διβάνη.“ [44])

Слѣдъ такова едно постъпенно омаляване на Охридска-т патріаршеска область около конецъ-тъ на 17-тіи вѣкъ, тя была вѣче твърдѣ тѣсна. Макарь Охридскіи патріархъ и да продължавалъ да се назива патріархъ на всички-тѣ Блъгар Срьбе, Власи и Молдаване, но подъ негова-та дѣйствител власть тогава сѫ се намирали само слѣдующи-тѣ митропо литски и епископски столове:

---

[43]) Палаузовъ, Валахія и Молдавія, 67. — Казвѫтъ, че въ Молдав прьвъ пѫть сѫ введени Славенски-тѣ книги во врѣме-то на воевода Александр 1401—1432. За това особно сѫ се трудили тогавашніи митрополитъ Θеоктис и Григоріи Цамблакъ, който отъ 1418 г. е былъ пресвитеръ на Молдавска цьрква. Виж. и Отвѣтъ-тъ на Браилски-тѣ Блъгаре.

[44]) Turco-graec. lib. II. Historia Ecclesiast. Гласникъ VIII, 128. — То Охридски светитель е извѣстенъ като книголюбецъ и ревнитель за распростр неніе-то на Славенски-тѣ книги. Виж. Григоровича, Č. Č. M. 1847, V, 51

[За характеристиката на Охридско-то духовенство въ 16-тіи вѣкъ ви писмо-то на Софронія Охридскаго до Константинопольскіи патріархъ. Turc graeciae, p. 339.]

1. Костурскіи (ὁ Καστορίας).[45])
2. Воденскіи (ὁ Βοδενῶν).
3. Коритскіи или Дѣволскіи (ὁ Κορύτζας, Δεαβόλεως.)[46])
4. Струмицкіи (ὁ Στρουμμίτζης ἤ Τιβεριουπόλεως).
5. Веллеградскіи (ὁ Βελλεγράδων). 135
6. Пелагонійскіи и Прилѣпскіи (ὁ Πελαγονίας καί Πρειλάπου).
7. Гребенскіи (ὁ Γρεββένων).
8. Сисанскіи (ὁ Σισανίου).
9. Мъгленскіи (ὁ Μογλενῶν).
10. Молесхскіи (ὁ Μολεσχῶν).
11. Преспенскіи (ὁ Πρεσπῶν).
12. Дебръскіи (ὁ Δευρῶν.)
13. Кичавскіи (ὁ Κιτζάβου).
14. Горскіи и Мокръскіи (ὁ Χώρας, Γκόρας καὶ Μόκρας.)
15. Велескіи (ὁ Βελισσοῦ.)[47])

Отъ това врѣме Константинополски-тѣ патріарси захванѫхѫ явно да се стрьмѫтъ и съвсѣмъ да затріѫтъ Охридска-та патріаршія и да ѝ подсебѫтъ и послѣдне-то достояніе. Единъ отъ нихъ именно Каллиникъ издаде въ 1702 год. едно писмо, въ което твърдѣ подробно доказва, че освѣнь Римскіи има само петь истинни законни патріарси: Константинополскіи, Александрійскіи, Антіохіискіи, Іерусалимскіи и учрежденніи послѣ Московскіи. — Освѣнь тѣзи петь патріарси, други нѣмало. Охридскіи, Ипекскіи и пр. ужь си присвоили този ти- 136
тулъ сами, по свое-то въображеніе, чрезъ начини непозволителни и противни на църковни-тѣ постановленія (ipsorum pro-

---

[45]) Beiträge Линтенталя, p. 20.

[46]) [Въ Дриновия екземпляръ думата „Коритскій“ е заличена съ мастило и отгорѣ написано „Корчанскій“ съ слѣднята бѣлѣжка: „Тази епархія сѫществува и днесь, и главнін ѝ градъ е заселенъ съ Албанци православни. Турци-тѣ го наричатъ Гіорджа, Гърци-тѣ Корица, а Българе-тѣ Корча. Поправи Жинзифовъ въ писмо отъ 4 Августъ, 1869 г.“]

[47]) Висока-та Порта още не е отписала отъ дръжавни-тѣ си книги Охридска-та патріаршія и само ѭ счита съединена съ Константинополска-та. — Това се види отъ берать-тъ, който тя даде на патріарха Кирилла прѣзъ Септемврій 1855 год. (Мухаремъ 1272). Въ този берать се изброяватъ всички-тѣ епархіи, надъ които Висока-та Порта подтвърдява власть-та на новопоставенніи тогава вселенски патріархъ, спр. на Кирилла. Тѣзи епархіи берать-тъ ги раздѣлява на три разреда, тъй:

1. „Епархіи, които отъ старо врѣме зависѫтъ отъ Цариградска-та патріаршія“ (115 на брой).

2. „Епархіи, записани въ берать-тъ на Ипекскіи патріархъ, които сега сѫ съединени съ Цариградска-та патріаршія“ (на брой 51).

3. „Епархіи, които сѫ зависѣли отъ Охридска-та патріаршія и сѫ съединени съ Цариградска-та патріаршія“ (на брой 46).

pria imaginatione authoritate vel ex alia licita illicitave causa.... contra institutiones ecclesiasticas . . . .). Слѣдъ тѣзи мѫдруванія Каллиникъ пише: „Това като е тъй, ные изрѣкохме и написахме, ако нѣкой-си назове нѣкого отъ тѣхъ патріархъ, или му напише като на патріархъ, или пакъ получи отъ него писмо, подписано съ патріаршески титълъ, и задрьжи у себе такова писмо, таковаго ные отлѫчваме отъ Всемогѫщаго Бога, афоресваме го, като нарушитель на божественнитѣ закони, и на древни-тѣ цьрковни постановленія, като непокоренъ и соблазнитель (scandalum praebentem). Той да остане и слѣдъ смьрть-та си свьрзанъ. Камане-тѣ и желѣзо-то щѫтъ се доврьшѫтъ и развалѫтъ, а той нѣма да бѫде освободенъ и ще се всели съ Іуда. По тази причина ные и обнародвами това наше рѣшеніе, за да бѫде извѣстно всякому.“ [48])

Единъ исторически писатель забѣлежва, че Блъгаре-тѣ не само не сѫ се уплашили отъ тази клетва, но още сѫ се
137 и смѣяли надъ невѣжество-то Каллиниково въ цьрковна-та исторія (supinam antiqui ecclesiastici moris ignorantiam). Както и да е било, Каллиникъ не можи да унищожи чрезъ този начинъ Охридска-та патріаршія, и единъ отъ негови-тѣ преемници, за да достигне тази цѣль, трѣбаше да употреби друго още по-мръсно срѣдство. Въ 17-тіи и 18-тіи вѣкъ Охридскіи патріархъ по нѣкога се е обръщалъ къмъ Австрійско-то правителство съ писма.[49]) Тѣзи писма сѫ были прошенія за мило-

[48]) Quae cum ita sint, edicimus scribimusque: quod si quis quemcunque ex omnibus supradictis patriarcham nominaverit, atque ad ipsum, velut talem scripserit, aut a tali hoc titulo scriptas epistolas susceperit, ac retinuerit: eum nos tanquam violatorem legum divinarum, contumacem . . . . . a Deo . . . . . excommunicamus separantes, ut irresolutus etiam post mortem maneat. Lapides, ferrum transibunt et dissolventur, ipse vero non dissolvetur sed . . . . .

Този краснорѣчивъ паметникъ за невѣжество-то и безграничнo-то властолюбіе на Константинополски-тѣ патріарси въ миналіи вѣкъ, а такожде и за начини-тѣ, които тѣ сѫ употребявали, за да ограбѫтъ Охридска-та патріаршія, е напечатанъ въ Συνταγμάτιον Χρυσάνθου τοῦ Ἱεροσολύμων πατριάρχου. — Защо-то нѣмахме при себе тази книга, ные се ползовахме отъ изводъ-тъ, който е направилъ отъ неѫ Шеячевичъ, Hist. Serb., p. 189.

[49]) [Урбанъ VIII повысилъ Рафаеля Леваковича, исправителя глагольскихъ книгъ, въ достоинство титулярнаго архіепископа Охридскаго. — Iugoslov., p. 171.]

[Въ 17-тіи вѣкъ 4 Охридски патріарси: Порфирій, Атанасій, Абрахамъ и . . . . . , сѫ имали сношенія съ Римъ. Отъ Атанасія имаме едно писмо до папа-та. — Farlatti, VIII, 201.]

стыня и не сѫ съдрьжали нищо политическо.[50]) Австрія въ това врѣме имаше често войни съ Турско. Въ 1737 г., когато избухнѫ една такава война, патріархъ[51]) Іоаннъ Иписланти отиде на Высока-та Порта и обяви, че Охридскіи патріархъ има тайни политически сношенія съ Австрійци-тѣ, че той имъ обѣщалъ да склони свое-то духовно стадо на тѣхна страна, съ една дума, че е невѣренъ на Султанско-то правителство и дѣйствова всякакъ за загуба-та на Турска-та имперія. При това той умоляваше да се растури тази невѣрна на царство-то патріаршія, и епархіи-тѣ ѝ да бѫдѫтъ подчинени подъ непосредственна-та власть на Константинополскіи[52]) патріархъ.

Но види се, че и това средство не е помогнало; въ противенъ случай Охридскіи патріархъ нѣмаше да сѫществува още 50 годинъ слѣдъ такова едно кознодѣйство. Това, което не можи да сполучи Каллиникъ съ свое-то афоризмо, нито пакъ Іоаннъ Иписланти съсъ своя-та клевета, то се удаде на достойніи тѣхни преемникъ Самуилъ. При него Охридска-та патріаршія быде подчинена най-послѣ на Константинополска- 138
та, коя-то оттогава захванѫ да се распорежда съ неѭ като съ своя собственность. Казваме быде подчинена, защо-то тя не е была съвсѣмъ уничтожена. Въ царскитѣ берати тя и до сега се споменува, като особенна іерархія, съединена само съ Константинополска-та.[53])

Като знаемъ съ какви начини се стараяхѫ предшественици-тѣ на Самуила, за да подсебѫтъ достояніе-то на Охридска-та патріаршія, ные можемъ лесно да си съставимъ понятіе за способи-тѣ, съ които този достоинъ тѣмъ наслѣдникъ е можилъ да сполучи отдавнашно-то желаніе на Константинополска-та патрикана. Фанаріоти-тѣ сега доказватъ, че уничтоженіе-то на Охридска-та патріаршія е станѫло по единъ твърдѣ законенъ начинъ. Въ доказателство тѣ показватъ на едно писмо отъ нѣколко епископи отъ Охридска-та іерархія, въ което писмо тѣзи епископи просѭтъ Вселенскіи патріархъ да ги пріемне

---

[50]) Това заключаваме по писмо-то на Гавріила II до Графа Славата, министръ-тъ на Фердинанда III. Въ него Григоріи проси да се даде разрѣшеніе на негови-тѣ хора да просѭтъ въ Австрійска-та дрьжава милостыня; нищо по-вѣче.

[51]) [Не е патріархъ, вж. у Каница, Serbien, Leipzig, 1868 и у Голубинскаго, стр. 293—295.]

[52]) Дунавски лебедь № 1, 2; Kanitz, Bulg. Fragmente, Oester. Revue 844, VII, p. 237; Hahn, Denkschr. der k. k. Akademie 1867 г. p. 15.

[53]) Виж. бератъ-тъ на патріарха Кирилла отъ 1855 год. въ Osservatore Triestino № 43, 1856 г. Февр. 21. и въ Гласникъ-тъ IX.

подъ своя власть: показватъ на сѫщо такива просителни писм
и отъ стърна-та на много общини отъ область-та на Охридскі
патріархъ, показватъ още и на единъ документъ, чрезъ кой-т
Охридскій патріархъ Арсеній доброволно се отказва отъ свои
тѣ правдини и проч. — Ные нѣма да се спираме на тѣз
писма, за да разглеждаме исторія-та на тѣхно-то происхожденіе
наши-тѣ читатели, мислимъ, конто не еднѫжь и не дважь с
видѣли съ какви средства Константинополска-та патрикан
събира такива документи, и безъ наша-та помощь могатъ д
си обяснѫтъ този въпросъ. [54])

139 Тѣзи документи, освѣнь че не могѫтъ да оправдаѭ
Самуила, нъ още по̀-вѣче увеличватъ негово-то беззаконі
Ако да не сѫществуваха тѣзи писма, тогава щеше да се глед
на неговата постѫпка само като на едно насиліе, а сега тѣз
документи твърдѣ краснорѣчиво свидѣтелствуватъ, че освѣ
насиліе-то, той и негови-тѣ братіе сѫ работили още чрез
низки интриги, клевети, подкупванія, заплашванія и иная п
добная симъ.

---

[54]) Тѣзи дни получихме едно ново списаніе на Грьцки езикъ: Τὰ κα
τὰς ἀρχιεπισκοπάς Ἀχριδῶν καὶ Πεκίου. Въ него сѫ напечатани всички тѣзи д
кументи и пръвъсходно е разгледано тѣхно-то происхожданье и пр.

[Въ Гласникѣ VII, 1855, стр. 170—174, подъ заглавіемъ „Прилози
исторіи србске и бугарске епархіе.“ Изъ Протоколовъ Великой церкви:

Документъ 1767 г. января 1[5], которымъ Охридскій доброволно отказ
вается отъ Охридской архіепископіи, за невозможностію исполнять свои обяза
ности. Тутъ же онъ заявляетъ, что оставляетъ за собою до конца жизни прежн
свою епархію Пелагонію. — 1767, 24 Іюня Охридскій Арсеній даетъ отстав
отъ Пелагонійской епархіи въ пользу Могленскаго Наѳанаила. 5 ноября да
отставку и Кюстендильскій. — Во время султана Мустафы Охридская и Пе
ская архіепископіи соединены съ Цариградскимъ престоломъ. — Другой док
ментъ. Въ 1765 осужденъ на смерть Георгаки Спатари, имущество ко
раго было приэтомъ конфисковано. Черезъ годъ предъявлено долговое обя
тельство, выданное Ипекскою патріаршіею названному Георгаки Спатари. „
дало Высокой державѣ (?) не малый поводъ, а намъ много хлопотъ . . . . . >
награду нашихъ трудовъ Высокая держава присоединила и подчинила Ипекск
наству нашему святому Вселенскому престолу, заручившись согласіемъ Ипекск
Гавріила, который имѣлъ голоса Ужичкаго Еремія, Скопскаго Константія, Ел
назарскаго . . . . ., Боснійскаго Серафима, Самоковскаго Неофита, Кюстенди
скаго Гавріила, Герцеговинскаго Анонима и Призрѣнскаго Гавріила. Ипекскі
Калиникъ лишенъ званія, на его мѣсто бывшій Амассійскій Гавріилъ. Въ и
дексѣ записано: имя Ипекской патріархіи вычеркнуть изъ царскихъ таблицъ
разсматривается какъ никогда не существовавшей. — 1766 г., 11 Сентября. —
Сообщилъ Іорданъ Хаджи Константиновъ. Скопіе 23 Января 1854 г. Затѣмъ съ
приводитъ сказаніе объ учрежденіи Терновскаго патріаршества (N. B. наши бу
гарски патріархи; наши болгарски архіепископи). — NB. Письмо Черногорско
митрополита Саввы къ Московскому Платону 1776 г. — Гласникъ XXII, 1867.]

Глава единадесета.

анаріотско-то бреме въ Блъгарія. Блъгарско-то възражданье и църковнін въпросъ

Чрезъ растурянье-то на Охридска-та патріаршія и за-
адни-тѣ Блъгарски епархіи паднѫхѫ въ рѫцѣ-тѣ на само-
анни-тѣ Константинополски Грьци или Фанаріоти. Ные за-
рихме още тѣхно-то господаруванье. Но това, на което ные
е свидѣтели, то е само една сѣнка отъ онова фанаріотско
адычество, подъ което сѫ живѣли наши-тѣ отци и предци
, минѫлін и въ предидущи-тѣ вѣкове. Подъ видъ на духовни
стыри, Фанаріоти-тѣ по естество-то си сѫ были губители на
ховно-то просвѣщеніе, сѣятели на духовнін мракъ. Всичкіи
ъ животъ, всички-тѣ тѣхни дѣла сѫ единъ най-ясенъ при-
ръ на едно най-низко нравственно паданье, недостойно за
ловѣческа-та природа. Но нѣка прекратимъ свои-тѣ думи, да
бы нѣкой да ни обвини въ нѣкаква злоба противъ Фана-
оти-тѣ. Оставяме на страна и списанія-та на много писатели,
и-то съ най-живи чьрти сѫ изобразили фанаріотинъ-тъ, но
и-то по своя-та народность и по сила-та на рѣчи-тѣ си
гѫтъ да̀ на сегашни-тѣ фанаріоти възможность да възбудатъ
довѣріе къмъ тѣхно-то повѣствованіе. [1]) — Ные щемъ при- 140
цемъ само нѣколко думи отъ простосьрдечніи разсказъ на
анъ Русски свещенникъ, за кого-то никой, даже и сами-тѣ
наріоти не могѫтъ рѣ, че пише пристрастно. Въ начало-то
минѫліи вѣкъ този свещенникъ, именемъ Іоаннъ Лукья-
въ, изъ Москва, като отивалъ въ Іерусалимъ на поклоненіе,
инѫлъ и въ Константинополь, гдѣ-то е ималъ случай да
знае добрѣ тамошно-то духовенство отъ патріархъ-тъ и до

[1]) Които желаѫтъ по̀-подробно да се опознаѫтъ съ исторія-та и харак-
ъ-тъ на фанаріоти-тѣ, тѣ могѫтъ прочѐ:
Histoire des Principautés Danubiennes, par M. E. Regnault.
Provinces Roumaines, par Ubicini.
Румынскія Господарства С. Н. Палаузова.
А особно: Essai sur les phanariotes, написана отъ единъ Грьцки публи-
гъ Zallony.

най-долніи калугеръ. Той е описалъ свое-то пѫтуванье, в
което е помѣстилъ свои-тѣ наблюденія въ Цариградъ, от
които наблюденія ные сме намѣрени да съобщимъ нѣкое
друго. [2]) — Трѣба да кажемъ по́-прьво, че въ онова врѣм
чесго сѫ ходили въ Москва Грьцки патріарси, митрополи
и други духовни лица за да събиратъ милостыня. Тамъ вся
кога ги сѫ пріемали добрѣ и имъ сѫ показвали твьрдѣ добр
гостепріемство. Въ пълна надежда, че ще срѣщне такова госте
пріимство между одлъжено-то отъ Руси-тѣ Грьцко духовенств
въ Цариградъ, рѣченніи свещенникъ Лукіановъ, като стигнѫл
въ този съвсѣмъ новъ за него градъ, взелъ единъ толмач
и отишьлъ съ него право при патріархъ-тъ. „Патріархъ-т
„попита толмачъ-тъ“, разсказва Лукіановъ, „Кой е тоз
„калугеръ, отъ гдѣ е и защо е дошьлъ? Толмачъ-т
„отговори: Той е изъ Москва и отива въ Іерусалимъ. —
141 „Слѣдъ това азъ подадохъ патріарху листъ-тъ си (пашапортъ-тъ
„който той взе въ рѫцѣ-тѣ си, а да го прочете не можи
„погледа само нѣколко врѣме на печатъ-тъ му и ми го врьн
„назадъ. Послѣ той пакъ попита толмачъ-тъ: а що иск
„той отъ мене? Толмачъ-тъ му каза: — Агіо деспота
„Той нищо не ще отъ тебе, проси само да му отстѫпи
„една келлія, за да преживѣе нѣкой и други день, до гд
„тръгне за Іерусалимъ: той е чужденецъ, не знае езыкъ-т
„не знае гдѣ да си прислони глава-та, а пакъ ты си тук
„глава-та на христене-тѣ, освѣнь тебе, кой ще се погрижи з
„него. — На това патріархъ-тъ отговори толмачу: А даров
„той донелъ ли е? Попытай го: ако има дарове, щ
„има и келлія“.

Всеки може да си въобрази до каква стьпень е бы
поразенъ Русскіи свещенникъ, комуто и на умъ не е дох
дило, че отъ уста-та на Вселенскіи патріархъ могѫтъ
излѣзѫтъ такива думи. Свое-то длъго удивленіе Лукіано
свръша съ слѣдни-тѣ думи: „У насъ въ Москва и двер
„ници-тѣ патріаршески не быхѫ си позволили т
„кова униженіе“. [3])

---

[2]) Путешествіе въ Святую землю священника Лукьянова, напечатанн
въ Русскіи архивъ 1863 г.

[3]) Въ Россія тогава е сѫществовала още патріаршія, която токо въ 1721.
биде замѣнена съ св. Синодъ.

Отъ Вселенскіи патріархъ Лукіановъ отишьлъ да проси пристанище въ Синайскіи мънастырь, но и тамъ не го пріяли. Ето, говори той, „колко сѫ милостиви Грьци-тѣ: не щѫтъ да „пригледатъ и единъ странникъ. А сами, кога дохождатъ въ „Москва и се престрьгватъ тамъ по 30 души ежегодно за ми- „лостыня, тамъ се намиратъ за тѣхъ и добри жилища и царска „храна. — Тѣ въ Москва се оплакватъ, че Турци-тѣ ги мѫ- „чѫтъ, за да искаратъ по̀-вѣче милостыня, а като се върнѫтъ „въ Цариградъ съ пълни джебове и си накупѫтъ отъ патрі- „архъ-тъ: кой митрополитство, кой епископство, послѣ вѣче 142
„не щѫтъ и да знаѫтъ человѣка. — Тъй правѫтъ тѣ всички- „тѣ . . . . На праздно тѣ се оплакватъ въ Москва отъ Тур- „чинъ-тъ: ные съ очи-тѣ си видѣхме, че Турци-тѣ никакви „насилія не имъ чинѫтъ: нито въ вѣра-та, нито пакъ въ други „нѣща. Ако да бѣхѫ ги мѫчили Турци-тѣ, тѣ нѣмаше да но- „сятъ копринени, комчатни ряси . . . . . Грьцкіи патріархъ „дава цьркви-тѣ въ наемъ (съ кирія), като взема за всякоя „по двѣстѣ или по сто и петьдесеть таллера въ година-та. „Всяка година той прави переторжка (мезатъ) за цьркви-тѣ, „и който наддадѐ за нѣкоя цьрква, макарь бы-ще и два тал- „лера, нему ѭ и отстѫпя. — Тамъ и митрополитъ митропо- „лита сваля: заплати ли нѣкой по̀-вѣче патріарху за нѣкоя „епархія, взема ѭ: това му е расправа-та. — Оттова тамъ „се срѣщатъ много митрополити безъ мѣсто, които се пре- „стрьгватъ по Цариградски-тѣ улици . . . . Такива сѫ Грьци- „тѣ; тѣ по̀-злѣ и отъ Турци-тѣ постѫпятъ, като търгуватъ „тъй съ цьркви-тѣ Божіи“.

Привождаме още нѣколко думи отъ описаніе-то на този благочестивъ свещенникъ и зарадъ обнасянье-то на Константинополско-то высоко духовенство въ онова врѣме. — „Грьцки- „тѣ митрополити въ цьркви-тѣ стоѫтъ твьрдѣ не пристойно: „все се смѣѫтъ и разговарятъ съ по̀-прьви-тѣ хора, що стоѫтъ „около тѣхъ. Гледашь го, като коза се врьца, то на една „страна, то на друга, глѫчи по цьрква-та: нито свой-тъ чинъ „пазѫтъ, нѝто цьрковніи. Наши-тѣ селски попове дрьжѫтъ се „по̀-добрѣ отъ Грьцки-тѣ митрополити“.

Кога патріархъ-тъ се врьща отъ цьрква, „събиратъ се у „него много митрополити, епископи и иные началные люди. „Насѣдатъ по килими-тѣ, и прьво и прьво имъ подаватъ чи- „буци (питія табачныя): архидіаконъ-тъ напълни длъгъ чибукъ

143 „и го подноси патріарху, а протодіакони-тѣ на митрополити-тѣ „и на епископи-тѣ. — „А всѣ Греческія власти (духовныя) „у себя въ келліи красиковъ держатъ, а Греки сказываютъ всѣ „содомства насыпаны . . . .“ (Нѣка ни бѫде позволено да не прѣвождами подирни-тѣ редове по Блъгарски). [4])

Ето въ ржцѣ-тѣ на какви правители падиѫ Блъгарска-та цьрква. Не духовни пастыри тѣ дохождахѫ въ Блъгарски-тѣ епархіи, но подъ такова свещенно име тѣ дохождахѫ тамъ да господаруватъ надъ душа-та и надъ тѣло-то на Блъгаринъ-тъ. Духовніи животъ на Блъгаре-тѣ тѣ помрачавахѫ съ свое-то невѣжество и го тровехѫ съ своя-та мрьсна безнравственность, а пакъ матеріално-то имъ състояніе разсыпвахѫ чрезъ безсовѣстно търгуванье съ светыня-та и чрезъ всякакви насилія. — Приснопаметніи нашъ светитель, Софроніи, епископъ Врачанскіи, въ свое-то жизнеописаніе ни е оставилъ нѣколко чърти отъ Фанаріотско-то господаруванье въ Блъгарія въ послѣдня-та половина на миньліи вѣкъ. Неговъ-тъ безъискуственъ разсказъ е тъй занимателенъ и тъй трогателенъ,[5]) що-то ные си позволяваме да направимъ тукъ единъ по-подробенъ изводъ отъ него.[6]) — Читатели-тѣ ни трѣба да знаѫтъ, че преосвещеннiи Софроніи е былъ родомъ отъ Котелъ. Котленски-тѣ пьрвенци, като го познавали за книжовенъ и мѫдръ человѣкъ, предложили му да имъ се ржкоположи за свещенникъ, като му обѣщали да помолѫтъ за това Шуменскіи владыка, когато той доде въ Котелъ. Софроній се съгласилъ на това. Слѣдъ малко врѣмс дошьлъ архіерей-тъ. Нѣка сега да чуемъ що расказва самъ Софроній за ржкоположеніе-то си, а такожде и за свещенническо-то си служеніе. — Въ 1762 г. „прінде
144 „архіерея и помолиха му ся; и онъ той часъ изволи да „мя хиротониса въ недѣлю; и подадоха му седемдесять гроша, „ала бѣше у срѣда то исплатеніе, и азъ си готвѣхъ за въ „недѣля потрѣбная. Въ петакъ вече прінде икономатъ и „принесе ми пары-тѣ и рѣче: „да знашь, како не има да „тя учини владыка свещенникъ, почто другый „подаде сто и петьдесять гроша, того хоче да хи-

---

[4]) [За Константинопольското духовенство — инструкція отъ Congregatio de propaganda fide. — Бѣлежка-та отъ Сапіенція.]

[5]) Въ Дриновия екземпляръ тая дума е заличена съ мастило и срѣщу нея на полето написано: „жалостливъ“.

[6]) Този драгоцѣненъ за наша-та нова исторія паметникъ е обнародванъ въ Дунавскіи лебедь 1861, №№ 55 - 61.

„ротописа.“ Ами каква ли скорбь и сожаленіе мя обузе, като „ся исповѣдахъ на духовнико и узехъ марторіа, изготвихъ си „вся потрѣбная; Ами кому да скажа тасъ скорбь мою! Потекохъ „до оныя человѣцы, що ся бѣха молили и пары-те дали, и они „пойдоха и дадоша іоще 30 гроша, и рукоположи мя въ лѣто „1762 Сентемв. 1. — Ала като знаяхъ да чета, другіи „священници ненавидѣха ме, почто они вси на то врѣмя бѣха „орачи. И отъ безумная младость моя не рачахъ да имъ ся „покорявамъ, като бѣха тако прости и неучени, а они ме „наваждаха на архіерея, и колико мя пути аргосва и нена„виждаше мя! И имаше архіерей протосингелъ Грека неученаго, „некнижнаго, онъ мя много ненавидѣше, понеже то есть вещь „природна: ученъ человѣкъ ученаго люби и простъ простаго, „и піянъ піянаго. И така неспокойно нѣколко години проми„нувахъ живеніе мое . . . . . И послѣ поидохъ на Свята гора „и седѣхъ тамо шесть мѣсеца и пріидохъ отъ тамо и учахъ „дѣца на книжное ученіе и добрѣ приминувахъ. Ала діаволъ, „що е всѣкогы на добро завистливъ, повдигна архіерея и по„нуди ме да ме учини епитропъ иконому и покварихъ азъ „благоговѣйное живенїе мое, наченахъ да ходя по неговое угож„деніе, по греческое обычай, да глобимъ человѣци-те зарадъ „сродство и зарадъ другія вещи, станахъ судія, ала по-вече за „пары, ала не за мене, ами да угодявамъ на архіерея. Ала „Богъ святый воздаде ми праведно по дѣломъ“. Блаженнїи
автворъ разсказва по-надолѣ за голѣми страданія и мжки, които 145
претеглилъ, а такожде и за една твърдѣ тежка болесть, която го постигнжла и свърша този си разсказъ съ слѣдни-тѣ думи: „Подаде ми Богъ наказаніе заради безумная лу„дость моя, що бѣхъ ся разгордилъ зарадъ това епи„тропство, да глобявамъ неповиннїи человѣци“ зарадъ архіерея.

За чудо голѣмо, Търновскїи митрополитъ киръ Григорій съгласилъ се да рукоположи отца Софронія за Врачанскїи епископъ въ 1794 г. 13 Септемврїи. — Нѣка чуемъ, що разсказва този единственъ на онова врѣме Блъгарскїи архіерей и за архіерайско-то си служеніе.[7]) — Като „пріидохъ на епіскопія

[7]) Може да се мысли, че е имало тогава и други Блъгарски архіереи, що тѣ сѫ были заразени съ Фанаріотскїи духъ, презирали сѫ Блъгарскїи езыкъ и не по-малко отъ свои-тѣ учители, т. е. отъ Фанаріоти-тѣ, сѫ безчинствовали и беззаконничали. Ето защо ные и нарекохме блаженнаго Софронія единственъ на онова врѣме Блъгарски архіерей.

„моя, пише той, — ходѣхъ по цьрквытѣ въ недѣля, въ празд-
„ницы и полагахъ поученіе по нашему Болгарскому языку, а
„они христіяни, като не чули отъ другы архіерея таковое
„поученіе, имаха мя като едного философа! Ходихъ по села-та,
„събрахъ мирія-та, ала помощь-милостыня, какво-то има обычай,
„зѣло мало мя подариша, почто у тая година бѣше голѣмъ
„гладъ по всея Болгарія. Обѣщаваха ми ся за напрѣдъ, ако
„подари Богъ изобиліе, да мя помогнуть.“

Такова състраданіе отъ духовенъ пастырь къмъ бѣдствія-
та на стадо-то си на онова врѣме е было тъй чудно, както
е было чудно и пастырско-то Софроніево наставленіе по цьр-
кви-тѣ по нашему Болгарскому языку.

Слѣдующіи разсказъ намираме такожде твьрдѣ характе-
ристиченъ: „Имаше единъ калугерь, на име Калиникъ (Фана-
146 „ріотъ), [8]) у Влашко на Маркуца монастирь игуменъ, ала бѣше
„человѣкъ упорливъ, не поклоняваше главу никому, а най-
„по́вече на Угровлахійскія митрополитъ, и онъ по нѣкой суди
„бѣше го заключилъ у затворка, а той по неговая противности
„що да учини? Пратилъ человѣка у Видинъ и обѣщалъ на
„Пазванджія (знаменитіи тогавашенъ Видински паша) четыри-
„десять кесии пары да го учини архіерея на Видинъ, почто
„Пазванджія имаше гнѣвъ и ненависть на Видинскаго архіерея
„по нѣкоя си причина. Оныя Калиникъ, калугеръ, като знаеше
„това все, за това и поиде на Видинъ, сасъ някоя льсть, и
„распади Пазванджія онаго архіерея и узе му все, що имаше
„и прати того Калиника на митрополи, да седи намѣсто архіе-
„рея, доклѣ му принесе позволеніе отъ патріарха да го учини
„Видинскіи владыка . . . .“ Този Калиникъ „прати Пазванская
„тескеря за мене съ мубашир да мя уземе да пойда на
„Видинъ. И пойдохъ на Видинъ, два-три мѣсеца служахъ по
„цьрквы-тѣ: тако ми пишаше и тескеря-та пашовая, како трѣб
„вамъ на хрістіяны-тѣ на малое врѣмя, да имъ свьрша слу
„гуваніе и пакъ да си пойда на епархія-та. И азъ като на
„ченахъ да искамъ позволеніе, прінде до мене пашовъ чело
„вѣкъ и рѣче ми: докле не буде той Калиникъ владыка
„тебе не е возможно нигдѣ да идешь. Ами азъ какво
„да сторя, азъ сиромахъ злѣ се вьрзахъ! И седѣхъ на Ви

---

[8]) Фанаріоти-тѣ бѣхж турили на ржка Влашка-та земя, която не по́-малк
отъ Блъгарія разоряваxж. Отъ тамъ тѣ быдохж изгонени въ начало-то на ны
пѣшніи вѣкъ, но токо прѣди печестина годинъ ги отрѣбихж съвсѣмъ.

„динъ три години. Ами що потеглихъ азъ отъ того Калиника калугеря! Седѣхъ при него като нѣкой послѣдный слуга: не хочеше да мя знай никакъ за человѣка, а остави за архіерея! Бѣше сасъ Турци-тѣ, сасъ Названски-тѣ хайдуты (кърджаліи) ведно, и не смѣяхъ да продумамъ нѣщо хораты; не пущаше 147
мя нигдѣ да ся проходя, токмо у цьрква, и то сасъ някого священника!“

Най-послѣ слѣдъ тригодишенъ, тъй да речемъ, затворъ Софроніевъ въ Видинъ у Калиника, тогози подирніи го направили Видински митрополитъ, и бѣдніи нашъ затворникъ получилъ позволеніе да се върне на епархія-та си. — Но тя рѣзъ това врѣме была разсыпана отъ Кърджаліи-тѣ, „села е останаха, человѣци ся разбѣгаха по Влашко по другы страны,“ а отъ друга страна патрикана-та, безъ да гледа на това, безъ да обрьне вниманіе, че Софроній по причина на Видинскіи си затворъ четыри години не можилъ ни една пара да събере отъ епархія-та си, искала отъ него и й заплати мирія-та си за тѣзи години за едно съ файда-та. Тій бѣдніи страдалецъ, като видѣлъ, че не може да излѣзе на глава сасъ тая епархія и сасъ тоя дългъ, минжлъ въ Влашко, дѣ-то измолилъ отъ тамошніи Господарь да му извади отъ Цариградскіи синодъ наретись, сир. оставка. — „И освободихъ ся“, свръшва преосвещенніи, „отъ тыя страхове и отъ тыя временныя нужды. Имамъ обаче една скърбь и боюся отъ Бога, да мя не суди Богъ, като узехъ оное паство на рамена своя и оставихъ го, нъ пакы надѣюся на Бога всемилостиваго, яко го не оставихъ зарадъ почиваніе мое, нъ отъ голямая нужда и отъ тяшкіи дългъ, що мя натовариха и що не вѣрватъ, како ся е разсыпалъ свѣтъ.... За това ся трудя денемъ и нощемъ да испиша нѣколико книгы по нашему Болгарскому языку, та ако не бы возможно менѣ да сказувамъ имъ сасъ уста моя, да чуятъ отъ мене грѣшнаго някое полезное поученіе“ . . . . .

Този незлобивъ разсказъ на преосвещенніи Софроніи, най-то по нѣкакво си чудо е былъ възнесенъ на единъ отъ блъгарски-тѣ тронове въ такова врѣме, когато тѣ всички-тѣ 148
были оскверняеми отъ фанаріотско-то нечестіе, този разсказъ доста ясно характеризира фанаріотско-то владычество въ Блъгарія. Намираме не излишне да приведемъ нѣколко рѣчи писани отъ други единъ ревнитель за Блъгарскіи родъ въ

минжлій вѣкъ. „Патріарси Цароградски съ [Турская помощь и
„насиліе паки освоили Терновская патріаршія подъ своя власт
„и на пакость и злоба, що имаютъ на Болгари, еще изъ перв
„время не поставляютъ отъ Болгарскаго языка епископи Болга
„ромъ, но все отъ Гречески языкъ, и не радатъ отнюдъ за Бол
„гарски школи или ученіе, но обращаютъ все на Греческ
„языкъ, и не радатъ отнюдъ за Болгарски школи или ученіе
„но обращаютъ все на Гречески языкъ, за то су остали Бол
„гари прости и неучени и неискусни писаніемъ, и много с
„отъ нихъ обратили на Греческая политика и ученіе, и з
„свое ученіе и языкъ слабо брежатъ. Тая вина Болгаромъ от
„греческая духовная власть приходитъ и много насиліе непра
„ведно отъ гречески владыки терпатъ во сія времена: но Бол
„гари пріимаютъ ихъ благоговѣйно и почитаютъ ихъ за архіе
„реи и сугубо плащаютъ имъ должное, за то по ныхна про
„стота и незлобіе воспріимутъ отъ Бога мзду свою. Тако
„оны архіереи, що съ [Турска] сила, а не съ архіерейско
„правило творатъ Болгаромъ велика обида и насиліе, и они
„по свое дѣло и безсовѣстіе воспріимутъ мзду свою отъ Бог
„по реченому: яко ты воздаси комужду по дѣломъ его.“ [9])

За да не се распространяваме твърдѣ много и за да н
привождаме още нѣкои подобни свидѣтелства за фанаріотск
то бреме въ Блъгарія, ные щемъ си позволимъ да напомним
149 нѣколко факти, и отъ тѣзи многобройни факти, които се слу
чихж въ наше врѣме, тъй да речемъ, прѣдъ очи-тѣ ни.

1. Въ наше врѣме Търновскій митрополитъ Иларіон
изгори наявѣ цѣлъ возъ стари Блъгарски ржкописи, въ кои
е была напечатлѣна наша-та исторія и наше-то древне на
родно благочестіе.

2. Прѣдъ наши-тѣ очи други единъ митрополитъ, Фили
попольскій Хрисантъ, обяви прѣдъ царско-то правителство Плов
дивски-тѣ мирни граждане за буйни бунтовници. И защо
За това, че тѣ му бръкахж да упражнява своя-та Фенерск
дѣятелность.

3. Прѣдъ наши-тѣ очи, кога Царско-то правителство и
даде заповѣдь на поддапици-тѣ си да си отварятъ училиш
Нишскій архіерей не само не обяви тази блага заповѣдь и

[9]) Исторія Славено-Болгарская, собрана и паредена Паисіемъ Іеромо-
хомъ бывшаго во святѣи горы аѳонскія въ лѣто 1762. Виж. о Асѣню първо
20 и 44. —

стадо-то си, но когато Нишски-тѣ граждане сами се подсѣтихѫ да си заградѫтъ една добра школа, той съ отеческо наставленіе имъ каза: „защо Ви е такава школа? Искате нема̀ да правите сынове-тѣ си сретици?“

4. Нѣка ни бѫде простено да напомнимъ още и слѣдующіи фактъ. Когато въ 1860 год. пѫтуваше Великій Визирь по Блъгарія, нему по всѫдѣ му се подадохѫ жалби противъ какви нѣ злоупотребленія и мрьсотіи фанаріотски. Между тѣзи жалби се намираше и една противъ Шаркойскій архіерей, че растлилъ нѣколко момичета на 14 и 15-тогодишенъ възрастъ. Тази жалба бѣше подтвърдена и отъ единъ Грьцки лѣкарь въ този градъ. — Всичко това се е вършило, тъй да речемъ, прѣдъ очи-тѣ ни, въ срѣдъ срѣда-та на 19-тіи вѣкъ, послѣ Тензимать-тъ и Хати-Хумаюнъ-тъ. — А пакъ какво е было въ 18-тіи и въ предидущи-тѣ вѣкове? Нѣка отговоримъ съ думи-тѣ на единъ почтенъ Нѣмски писатель: So würde die bulgarische Rajah das Pacht-und Nutzungsgut des hohen griechischen Clerus, — dieser aber ihr böser Genius. [10]) (Блъгарска-та рая 150
тана изворъ за печала (чифликъ, мюлкъ) на высоко-то Грьцко цуховенство, — а пакъ то быде неговіи зълъ геній).

Още отъ конецъ-тъ на минѫліи вѣкъ сѫ захванѫли да се показватъ тукъ-тамъ между съвсѣмъ потъпканніи Блъгарски народъ личности, начеже рещи апостоли, конто го сѫ викали да се свѣсти, но тѣзи благовѣстници злѣ свръшахѫ живеніе свое. Фанаріоти-тѣ бѣхѫ посредници-тѣ межру рая-та и правителство-то, и противъ такива непокорници тѣ имахѫ готово средство. Стигаше имъ само да произнесѫтъ думи-тѣ: буйовникъ, Московъ-гяуръ, и Блъгарскій апостолъ ставаше мѫченикъ. [11]) — И тъй сѫ постѫпяли тѣзи исти-тѣ фанаріоти, конто, за да могѫтъ да си купѫтъ нѣкоя Блъгарска епархія, ходили сѫ въ Россія, за да събиратъ тамъ милостыня. А какви средства тѣ сѫ употреблявали тамъ, за да могѫтъ да съберѫтъ об-щедро подаяніе, това ни го ясно показватъ горѣприведенни-тѣ думи на Русскій свещенникъ Лукьяновъ. — Не малко Блъгаре станѫхѫ жьртва на тази жестока фанаріотска низость, и надъ тѣзи жьртви е было речено да изникне на-конецъ

[1]) Bulgarische Fragmente въ Oesterr. Revue 1864, 7, стр. 225.

[11]) За тѣзи Блъгарски апостоли-мѫченици и въобще за всички-тѣ предвечи и дѣятели на Блъгарско-то възражданье ние се надаме да издадемъ слѣдъ нѣме особна книга.

тъй называеміи у насъ съврѣменень цьрковенъ въпросъ.— Негово-то изникванье, быстро-то му разливанье по цѣла Блъ гарія, неговіи врьвежъ и, смѣемъ вѣче да кажемъ, рѣшеніе-т му, всичко това принадлежи не на исторія-та, а е още живо трепещущъ въпросъ на наша-та съврѣменна дѣйствителности всичко това е добрѣ познато и наметно на всеки Блъгаринъ поради това ные нѣма да се касаемъ до него.

151 Прѣди малко врѣме бѣхме честити да видимъ обнародван единъ многознаменателенъ наметникъ за Българскіи цьрковенъ въпросъ. — Той е извѣстно-то, мыслимъ, вѣче всякому Блъ гарину: Посланіе на Блъгарски-тѣ свящепноначал ници до самостоятелни-тѣ православни цьркв за защита на цьрковни-тѣ права на Блъгарскі народъ. [12]) Въ него между друго съ трогателно христіанск блгочестіе е разсказанъ вкратцѣ всичкіи врьвежъ на цьрковні въпросъ, и ные не можихме да се въздьржимъ отъ да укра симъ свой-тъ исторически прегледъ и съ този разсказъ, който извлачаме отъ рѣченно-то посланіе.

Блъгарскыйтъ народъ, на когото бытіето както и самото име званичн отрицаваше вече Грьцкыйтъ Клиръ, називаваще Блъгаритѣ Блъгарогласны (Βουλγαρόφωνοι), като не можѣше да търпи прѣзрѣніето на народната му личност нито да сноси едно такова гоненіе противъ языкътъ му въ цьрквытѣ и въ уч лищата и въ другытѣ неговы священны заведенія, дигнѫ най послѣ гласъ, кога получи възможность, противъ таковато пристрастно и своекорыстно поведен на Грьцкытѣ Архіереи, и прѣди тридесеть почти годинъ начнѫ да иска от Великата Црьква Архіереи единородны или знаящи Блъгарскый языкъ. В Великата црьква, като отговаряше сѣкогашъ отрицателно, казваше, че ужь пол тическы причины не допущатъ да бѫдѫтъ опрѣдѣляемы Блъгаре Архіереи з Блъгарскы епархіи, когато твърдѣ добрѣ сѫщитѣ причины и допущахѫ да опр дѣлява Грьци за грьцкытѣ и да обвинява при това прѣдъ законната политическ власть не само лица, нъ и цѣлыйтъ Блъгарскый народъ.

Прочее подобното расположеніе на Великата црьква като глѣдахѫ от близо живущитѣ Блъгаре въ Цариградъ, на които числото е повече отъ трид сеть хыляды, и като нѣмахѫ въ тоя градъ ни една Блъгарска црьква, въ коя отъ природны пастыри да слушатъ Божественната служба на цьрковныйтъ Бл гарскый языкъ, поискаха единодушно да имъ ся позволи да си съградятъ и свое иждивеніе Блъгарска народна црьква. Въ Патріаршіята това толкова спр ведливо и при това толкова нуждно прѣдложеніе отблъскаше съ неудоволств и негодованіе, догдѣто слѣдъ много молбы и справедливы и благословны прѣ ставленія, на сила като ся омягчи, устѫпи на конецъ и тъй ся положи осно ныйтъ камень на храмътъ въ 1848 Христово лѣто. Патріаршіята съизволи чрѣ синодално рѣшеніе да принесе на тая срѣдоточна наша народна црьква сид едно количество отъ петь хыляды гроша.

152 Почти около това врѣме и поради тія побужденія и нужды Пловдивскы наши единородци, като глѣдахѫ съ жалость, че Блъгарскый языкъ е исключе изъ градскытѣ училища, които бѣхѫ общи на Грьцитѣ и на Блъгаритѣ, и които господствуваше само еллинскыйтъ языкъ, прѣдложиха на тогавашныйтъ та митрополитъ, а сега Смирненскый, Г-на Хрисанов, за да ся введе въ градскы

[12]) Напечатано въ №№ 4, 5 и 6 на вѣстникъ „Право“ за 1869 и 1870

и епархіалны училища изученіето на Блъгарскыйтъ языкъ. Нъ напрасно. Негово Преосвященство положителио отговори, че за да введе въ общитѣ училища изученіето на варварскыйтъ и неблагозвучныйтъ Славяно-Блъгарскы языкъ, такова едно нововведеніе не може да направи. Исто такова упорство показа тоя пастыръ и за да ся не введе Блъгарскыйтъ църковенъ языкъ въ цръквытѣ на тоя градъ, които сѫ общо достояніе на тамошнытѣ многочисленны Блъгари и малочисленны Грьцы, като казваше, че и цръквытѣ и училищата въ Пловдивъ принадлежатъ на Грьцитѣ. И тъй Блъгаретѣ въ тоя градъ, ако и да сѫ по многочисленны отъ своитѣ Грьцкы съграждане, исключены изъ общитѣ цръквы и училища, освѣнъ цръквата на свята Богородица, ради която Грьцкыйтъ печать въобще и Грьцитѣ въ тоя градъ направиха толкова смѫщеніе и шумъ, быдоха принудени да си съградятъ на свое иждивеніе новы училища и цръквы, когато Грьцытѣ чрѣзъ пристрастното покровителство на Патріаршіята освояватъ несправедливо до днесь петь цръквы и другы толкова училища, съоржжени съ общо иждивеніе, не за другы причины, а само зачтото въ нихъ былъ въ употрѣбленіе Грьцкыйтъ языкъ. Такова е было поведеніето отъ врѣмето на уничтоженіето на Блъгарскытѣ самостоятелны цръквы на Грьцкытѣ Архіереи, което поведеніе е имало постояното благоволеніе и одобреніе на Великата цръква, като вѣрна послѣдователница на достопочтенната Самуилова система.

Отъ това врѣме Великата цръква начна вече да усѣща, че кроткытѣ и покорны Блъгаре негодувать противъ таковато пристрастно и корыстолюбиво поведеніе на Грьцкытѣ Архіереи. Заради това прѣдпріе и още по строгы мѣркы противъ църковното движеніе на Блъгаритѣ, като начнѫ да испращатъ Архіереи, вѣрны испълнители на извѣстната система, дързскы и неумолимы за Блъгарското паство, налагаемы съ сила и принужденіе на стадото. По тая причина враждата и неудоволствіето, като ся развивахѫ отъ день-на-день повече и повече между насущитѣ и насомытѣ, достигнахѫ до краенъ прѣдѣлъ и замѣстихѫ съвършенно мирьть и Евангелската любовь.

За излѣченіе на това крайне жялостно състояніе въ 1860 Блъгарскытѣ прѣдставители на народното събраніе въ Патріаршіята прѣдложиха писменно, че „понеже Великата цръква не благоволи да чуе многогодишнытѣ тонли молбы на Блъгаритѣ, за да ся избиратъ и опрѣдѣлявать за Блъгарскы епархіи Архіереи отъ Блъгарско происхожденіе или поне знаѫщи Блъгарскыйтъ языкъ, а днесь и народното събраніе не зима подъ вниманіе тоя важенъ прѣдмѣтъ за нашійтъ народъ, заради това за излѣченіе на ранытѣ, кои происхождатъ отъ църковното управленіе и за искорененіе на народното онеправданіе, нуждно е да ся възстановятъ уничтоженнытѣ отъ вселенската патріаршія, Самостоятелнытѣ цър- 153
ковны начялства — Охридско и Търновско“. Нъ Патріаршіята, като имъ напомни не църковнытѣ правила, а царскытѣ берати, които тя има въ рѫцѣ, отхвърли прѣдложеніето на Блъгарскытѣ прѣдставители. По тая причина, надѣждытѣ, които имаше още Блъгарскыйтъ народъ за излѣченіето на злото и за съхраненіето на църковныйтъ миръ, всуе останѫха. Ради това отъ тогава Блъгарскытѣ епархіи многобройны прошенія подадоха на Честното ни Правителство на Н. И. Величество Августѣйшаго нашего Господаря, като изражявахѫ своитѣ нужды и като ся облѣгахѫ на справедливостьта на Честното ни Правителство за удовлетвореніето на законнытѣ нихны оплакуванія отъ неправедно употрѣбляемата църковна власть на Цариградската Патріаршія. Нъ увы! Великата цръква, като не бѣше никакъ расположена и като не желаеше да даде законно удовлетвореніе, не ся поколеба да подигне още по-голѣмо гоненіе, да употрѣби всякаквы средства и да прибѣгва, дѣто бѣше и възможно, до грубонасилственны мѣркы, т. е. тьмници и заточенія, за да заглуши тія оплакуванія.

Това възмутително поведеніе на Цариградската цръква противъ единъ цѣлъ народъ, тая жестокость, на която станахѫ жертва отъ нашійтъ народъ немалцина отборны человѣцы, напълни съ христіянска ревность сърдцата на нѣкои отъ нашитѣ единородны Архіереи и имъ вдъхнѫ бодрость и самоотверженость да прѣзратъ гоненіята и, основаны на своята Архіерейска съвѣсть, да провозгласатъ църковно онеправданіето, на което е прѣдмѣтъ Блъгарскыйтъ народъ. Нъ на евангелската ревность и самоотверженность на тія пастыре, които смѣха да издадѫтъ гласъ въ защита на правдата, Патріаршіята отговори пакъ съ насиліе. Несчастнытѣ тія Архіереи, които дързнахѫ да ся провъзгла-

сятъ въ защита на толкова миліона народъ, като злодѣйци быдоха истрьгнѫты изъ обятіята на паството имъ и быдоха пратени на жестоко и плачевно заточеніе. При това защитницитѣ на правдата, като награда за тоя свой подвигъ, получиха изверженіе. Нъ такава е людската сѫдба! Макаръ насилственытѣ тія средства на Цариградската црьква и да смѫтихѫ безкрайно благочестивото и православно множество, она обаче не по-малко удвои старанія и грыжи, за да изнамѣри и другы, чрѣзъ които распалуваше непримирима вражда между два единовѣрны народа Блъгаре и Грьци.

Около това врѣме на Божійтъ промыслъ угодно было да проводи на благочестивыйтъ Блъгарскый народъ още по опасны искушенія, за да ся испыта „яко злато въ горнилѣ“ твьрдата му вѣра и да ся опознае благочестіето му. Отъ една стьрна жестокото поведеніе на Патріаршіята, властолюбіето и корыстолюбіето на высокыйтъ пейнъ клиръ чрѣзъ господството во името на Вѣрата и на неканоническы добытытѣ си привилегіи врьзъ Блъгарскытѣ црьквы — сичко това падаше врьхъ вѣрнытѣ сьрдца на Блъгаретѣ като тежъкъ камъкъ; отъ друга — съблазнителнытѣ, лстивы и коварны прѣдложенія на католическата пропаганда смущавахѫ слабытѣ умове и гы докарувахѫ въ едно опасно колебаніе. Папскытѣ проповѣдници чрѣзъ нѣкои легкоумны и безразсѫдны человѣци умѣха да вдѫхнѫтъ отчаяніе въ сьрдцата на една малка часть отъ православны Блъгаре и да
154 провъзгласатъ чрѣзъ уніята възстановленіето на независимата Блъгарска Іерархія.

Въ тія критическы обстоятелства Блъгарскыйтъ народъ и Блъгарското духовенство показа прѣдъ Црьквата и прѣдъ сичкыйтъ свѣтъ непреклонната си приверженность къмъ ученіето на православната црьква и надви, съ Божія помощь, искушеніята, като имаше сичкытѣ си надѣжды въ сполученіето на древната си народна црьковна самостоятелность.

Напротивъ, Цариградската црьква, почти пренебрегаваше сичкытѣ дѣйствія на папскытѣ проповѣдници, и упорно ся дьржѣше да направи неизбѣжнытѣ устѫпкы, които единодушно искаше Блъгарскыйтъ народъ, и които ѝ указуватъ священнытѣ правила и цьрковната исторія, она като прѣдпочете да прѣзри ползата отъ праведнытѣ желанія на единъ цѣлъ народъ, и при това да ся изражява, че не признава цьрковното историческо сѫществованіе на Блъгарската Іерархія нито пакъ прави различіе между Грькъ и Блъгаринъ, издаде обаче петнадесеть точкы, които она наричаше „устѫпкы на Блъгаритѣ“ и чрѣзъ които Великата црьква признаваше явно начялото на народностьта, зачтото тія точкы гласѣхѫ въобще: „Въ чисто Блъгарскытѣ епархіи ще бѫдѫтъ опрѣдѣляемы Архіереи БЛЪГАРЕ, или знаѭщи Блъгарскыйтъ языкъ. Въ святыйтъ синодъ на Великата црьква допускава ся да засѣдаватъ като рѣдовны членове двоица митрополити на Блъгарскы епархіи, както и напрѣдъ.“ Тія устѫпкы, които не бѣхѫ направены нѣкакъ да удовлетворятъ законнытѣ исканія на Блъгарскыйтъ народъ, като ся испратиха въ Блъгарскытѣ епархіи, подтвьрдены отъ Высока заповѣдь, причиниха най скьрбно впечатлѣніе въ сичкыйтъ народъ, наказуемъ, тѫпченъ и отвергнѫтъ отъ майката цьрква като ужь непокоренъ. Зато различны Блъгарскы епархіи, като избраха двадесеть и осьмь прѣдставители, прѣзъ Марта 1861 година пратиха гы въ Цариградъ, снабдены съ пълномощны писма и прошенія до Правителството, чтото въ крѫгътъ на законностьта и справедливостьта да възвьрнѫтъ и защитятъ грабнѫтытѣ народо-цьрковны правдины на Блъгарскыйтъ народъ. Прѣдставителитѣ, като стигнѫхѫ въ Столицата и като быдоха приподнѫты за такыва споредъ пълномощнытѣ имъ писма, протестоваха прѣдъ Высоката Порта противъ упоменѫтытѣ устѫпкы отъ Патріаршіята, и на мѣсто нихъ като съставиха другы осьмь точкы, които, по неизбѣжна необходимость, имахѫ за основаніе не възстановленіето на уничтоженната Блъгарска Іерархія, нъ равноправностьта и еднаквото участіе съ Грьцкыйтъ народъ въ народнытѣ и цьрковни работы на цариградската патріаршія, подадоха гы писменно на министърътъ на вънишнытѣ дѣла, за да съдѣйствува и заповѣда потрѣбното. Честното Правителство, като зе това подъ вниманіе, повелѣ да ся състави смѣсена коммисія отъ Блъгары и Грьци—духовны и мірскы, която да испыта изложеннытѣ въ осьмьтѣ точкы исканія на Блъгаритѣ.

И тъй смѣсената тая коммисія, съставена отъ шесть Грьцкы и толкова Блъгарскы членове, имѣ пьрвото си засѣданіе на 18-й Іулія 1862, и при сичкото стараніе на Блъгарскытѣ членове да дойдѫтъ до едно братско споразумѣніе с

Грѣцкытѣ, послѣднытѣ съ всякакъвъ начинъ ся старахѫ да отхвьрлятъ Блъгарскытѣ прѣдложенія. Когато ся разглѣдваше пьрвата точка за избираніето на 155
Патріархътъ, Блъгарскытѣ прѣдставители самоволно и съвьршенно явно устѫпиха на Грѣцытѣ вышегласіето, което бы могло да обезпечи на Грѣцката народность избираніето на Върховното това църковно лице. Нъ като коммисіята начнѫ да разглѣдва съставленіето на святыйтъ синодъ споредъ втората точка, която казваше: „Святыйтъ Синодъ трѣба да ся съставлява отъ шесть Митрополити Грѣци и шесть Блъгари," Грѣцкытѣ членове ся въспротивиха противъ съставленіето на святыйтъ синодъ по народность и останѫха непреклонны, като казваха, че митрополититѣ на Вселенскыйтъ прѣстолъ трѣба да влизатъ въ синодътъ сичкы по редъ споредъ новыйтъ уставъ, чтото чрѣзъ тоя начинъ имахѫ чюдна мысль да съставлявать Грѣцкытѣ митрополити всегда вышегласіето въ святыйтъ синодъ. Нъ зачтого сичко, что ся рѣшава въ синодътъ, рѣшава ся по вышегласіе, Блъгарскытѣ членове никакъ не можѣхѫ да ся поддадѫтъ на едно такова несправедливо осѫжденіе на Блъгарскыйтъ народъ. И тѫй Коммисіята, като не може да ся спогоди върху важната тая точка, и двѣтѣ страны отнесоха ся за това до министрътъ на външнытѣ дѣла, като ся облѣгнѫха на него да рѣши. Тогава Н. Высочество призова незабавно коммисіята да засѣдава подъ негово прѣдсѣдателство. Слѣдъ много и различны разсѫжденія и раздирванія Н. Высочество каза, че точката, за която е рѣчь, справедливо е да ся рѣши на основаніе на множеството по народность на жителитѣ въ епархіитѣ, когато Грѣцкытѣ членове не прінматъ основаніето на равенството въ съставленіето на святыйтъ синодъ. И въ такъвъ видъ най послѣ това рѣшеніе ся съобщи на Патріаршіята.

Нъ въ това врѣме, като си даде оставкита Патріархъ Іоакимъ, стѫпи на овдовѣвшійтъ прѣстолъ Амасійскыйтъ Митрополитъ Софроній, послѣднійтъ съ позволеніе отъ Правителството свыка незабавно въ Патріаршіята едно събраніе отъ высокыйтъ Клиръ и знамениты мірскы лица, за да обсѫдятъ и рѣшатъ искаиіето на Блъгаритѣ за съставленіето на святыйтъ синодъ. Това събраніе, освѣнь три духовны лица и едно мірско, ся състоеше се отъ Грѣци. Въ пьрвото си засѣданіе на 22 Февруарій 1864 събраніето, на мѣсто да земе подъ вниманіе само точката за съставленіето на святыйтъ синодъ, зе въ поглѣдъ и извади на-срѣдь и осьмытѣ точкы, които, като разглѣдвá въ продълженіе на четыри мѣсяци, сключи своитѣ засѣданія, като при това Блъгарскытѣ четыри членове изразиха своето неудобреніе, и съобщи на Честното правителство послѣдното заключеніе на дѣяніята си чрѣзъ слѣдѫщитѣ думи: „Че прѣдложеннытѣ отъ Блъгаритѣ осьмь точкы съ печаль найде (събраніето) да заключяватъ различіе на народность и племенна исключителность, кое нѣчто е противно на духътъ црьквата; тѫй сѫщо и основаніето на равенството, върху което сѫ съставены осьмытѣ тія точкы, както и станѫлото вече спогожденіе за пьрвата точка въ смѣсенната коммисія, сѫ непріеты отъ црьквата по тая причина." И тѫй Блъгарскыйтъ въпросъ останѫ пакъ висящъ.

Скоро слѣдъ това нѣкои отъ по значителнытѣ въ Цариградъ Грѣци, като зеха на видъ жалостната распря между Блъгаритѣ и Патріаршіята, пожелахѫ да достигнѫтъ съ Блъгарытѣ до нѣкое спогожденіе и то съ съизволеніето на
Патріаршіята. Дѣйствително това опитваніе имѣ удовлетворителенъ конецъ; и 156
едно спогожденіе на основаніе на равенството быде пріето и отъ двѣтѣ страны; оставаше само на тія отбраны Грѣцкы пьрвенци, быдейкы ревнители за мирътъ и за съгласіето въ црьквата, да убѣдатъ Патріаршіята въ това, и тѫй да земе край нечялната распря между два единовѣрны народа. Нъ за зла честь и това спогожденіе ся разби отъ обыкновенното „non Possumus". И наистина, на 22 Априлія 1866 год. Патріаршіята по волята на Честното правителство съзва многочисленно общо събраніе отъ духовни и мірскы лица, и прѣдстави на вниманіето на събраніето точкытѣ на казаното спогожденіе. Събраніето въ пьрвото си засѣданіе опрѣдѣли една коммисія да испыта, като разглѣда условіята на спогожданіето, и да си даде мнѣніето. Нъ врьхъ това отгорѣ дава си оставката Патріархъ Софроній и ся въскачя на прѣстолътъ вторый пѫть Григорій VI.

Новыйтъ Патріархъ Григорій показа отъ начяло голѣмо расположеніе да ся даде край на многогодишныйтъ Блъгарскый Въпросъ.

Сичкытѣ обаче старанія на Н. Святѣйшество имаха за слѣдствіе прѣдположеніето да ся образува едва за една третя часть отъ Блъгарскый народъ

едно полунезависимо църковно управленіе подъ названіе: Ексархія на Блъгарската область, която Ексархія щѣше да ся състави отъ задбалканскытѣ Блъгарскы епархіи, т. е. отъ тридесеть и петь епархіи, които бидоха подчинени на Цариградската Патріаршія слѣдъ уничтоженіето на самостоятелнытѣ Блъгарскы църквы, само дванадесеть бѣха опрѣдѣлены да влѣзнѫтъ въ тѣлото на казанната Ексархія, безъ да ся удовлетворятъ тѫй жалбытѣ и молбытѣ на сичкыйтъ Блъгарскый народъ. Тоя планъ за Ексархіята, който отчясти и крыво-лѣво рѣшяваше Блъгарскыйтъ въпросъ, за полза само на дванадесять епархіи, исключяваше останѫлитѣ, като Пловдивъ, Битоля, Охрида, Скопіе и прочее, отъ гдѣто възникнѫ най повече и ся поддържа неудоволствіето на Блъгаретѣ противъ Църквата, никакъ не можѣше да направи да прѣстане за въпросътъ. Заради това, както и тоя нѫть Патріаршіята и Блъгарскыйтъ народъ не можѣхѫ непосредственно да ся съгласятъ, Честното Правителство на Н. В. Султана рѫководимо отъ отеческо попеченіе, като многократно, глѫбоко, серіозно обсѫди това дѣло въ министерскыйтъ съвѣтъ, съ чѫдра прозорливость издаде най послѣ два проекта за рѣшеніе на Блъгарскыйтъ Църковенъ Въпросъ.

Праведното и мѫдрото това рѣченіе на Царското правителство, като дава прѣдначертаніето за устроеніето на една Блъгарска самоуправна църква, която да обѣеме въ своята окрѫжность сичкытѣ Блъгарскы епархіи, положи удовлетворителенъ край за тоя въпросъ.

Нъ, увы! ако и да прѣдстои величайша нужда и крайна необходимость за пріеманіето на единъ отъ двата проекта, Патріархътъ и неговыйтъ святый Синодъ отхвърлиха рѣшително и двата казанны проекта, като: противоканоническы, противовѣроисповѣдны, противодогматическы и противоевангелскы.

Ные отъ своя стърна по съвѣстьта си и заедно съ сичкыйтъ народъ, като пріехме съ радость рѣшеніето на Честното ни правителство (именно пьрвыйтъ
157 проектъ) и като бѣхме свидѣтели на народнытѣ тържества за тоя случай, подбудены отъ усиленнытѣ подканванія на Христіянытѣ въ нашитѣ епархіи и, едни отъ насъ като бѣхѫ вече тука, другы дойдоха отъ епархіитѣ си, колко бѣ възможно по̀ скоро, за да разсѫдиме общо врьхъ каноничностьта на казаннытѣ проекты и настоящето положеніе на църковнытѣ ни работы. И тѫй рѣшихме най напрѣдъ да пратиме на Негово Всесвятѣйшество писменно законна оставка отъ подчиненіето си на Вселенската Патріаршія, като и Клиръ и народъ бѣхмы вече явны свидѣтели на неправдата на цариградскыйтъ прѣстолъ, въ сѫщото врѣме чрѣзъ поменѫтата наша оставка ся прилѣпявахме до възраждаемата ся, съ Божія милость, древна наша народна и каноническа църква, като истинны и канонически нейны членове, обновляящe съ тоя начинъ слѣдъ единъ вѣкъ горко вдовство, богатата съ привилегіи и знаменитата наша народна Блъгарска Іерархія.

Споредъ това като зехме за рѫководитель Архіерейската наша съвѣсть, тѫй сѫщо и като ся съвѣтувахме зрѣло съ духътъ на христіанството, съ основнытѣ закоры и съ богодухновенытѣ правила, които опрѣдѣляватъ видимыйтъ строй на Вселенската Православна Църква, както и съ нейнытѣ святы преданія, рѣшихме ся да отговоримъ писменно на Честното ни Правителство за Пьрвыйтъ проектъ, че го напираме сѫществено съгласенъ съ порядокътъ на Православната Църква, и съ нейнытѣ постановленія, правила и прѣданія, и ради това неподлежащъ на никакво църковно осѫжденіе.

Прочее твърдо сме увѣрены, че праведныйтъ и безпристрастныйтъ гласъ на Вселенската Православна църква ще направи да исчезне, като мъгла прѣдъ слънчевытѣ зары, неправдата, която отъ толкова врѣме глѫбоко поразява нашійтъ народъ; зачтото Блъгарскыйтъ народъ и Блъгарското духовенство съ животрепещуще сърдце и съ разгѫрнѫты обятія чакатъ оня день, когато съсъ молитвытѣ и благословенія на Вселенската Църква званично ще ся провъзгласи възрожденіето на древната наша народна и каноническа Іерархія, която основана като на незыблемъ камъкъ — на основата на Пророцытѣ, на Апостолытѣ, мѫченицитѣ и на святытѣ и богодухновенны Съборы, ще ѭ поставимъ, съ Божія помощь, непорочна и чиста прѣдъ Бога и прѣдъ Вселенската Църква, и прѣнепорочна невѣста Христу, а на Вселенската църква единосущна еднообразна сестра во Христѣ.

Глава двѣнадесета.

Исторически бѣлежки за католическа-та пропаганда между Блъгаре-тѣ; покатоличенни-тѣ Блъгаре въ Блъгарія и Австрія. — Нѣколко рѣчи за протестантска-та пропаганда.

Прьвъ по́-успѣшенъ опитъ за ввожданье-то на католицизъмъ-тъ въ Блъгарія е направенъ между 1365 и 1369 год., сирѣчь въ онова врѣме, когато Венгерци-тѣ превзехѫ Видинска-та область и ѫ дрьжахѫ въ рѫцѣ-тѣ си около четыри години. — Казваме, че токо тогава прьвъ пѫть е направенъ такъвъ опитъ, защо-то сношенія-та на царя Іоанна I съ Римъ, както видѣхме, имахѫ съвсѣмъ другъ характеръ, а пакъ мнѣніе-то, че во врѣме-то на Латинско-то владычество въ Константинополь сѫ се покатоличили Блъгарски-тѣ Павликене, това мнѣніе е съвсѣмъ безосновно. — Този прьвъ опитъ станѫ съ единъ насилственъ начинъ, за което твьрдѣ краснорѣчиво свидѣтелствова мѫченическа-та смьрть на францискански-тѣ проповѣдници въ Видинъ, смьрть, която ги постигнѫ, щомъ Венгерска-та войска быде изгонена отъ тамъ. Силомъ покатоличени-тѣ тогава Блъгаре отведнажь, види се, повьрнѫли сѫ се къмъ отеческа-та си вѣра. [1])

158

Трагическій конецъ на този прьвъ католически опитъ въ Блъгарія уплаши католически-тѣ апостоли, които до растурянье-то на Блъгарско-то царство не дьрзнѫхѫ да се опитатъ още еднажь. [2])

Отъ 15-тій вѣкъ надъ всичкій Балкански полуостровъ се воцарихѫ османліи-тѣ, които не се мѣсахѫ въ религіозни-тѣ работи на своя-та рая и, слѣдователно, не сѫ имали причина

[1]) Расказва се за покатоличени-тѣ тогава Павликене, че не послѣдовали този примѣръ на православни-тѣ си братіе и остали католици. Но въ скоро врѣме, по причина на много и разни гоненія и притѣсненія, тѣ были принѫдени да се прѣселятъ въ 1392 или въ 1393 год. въ Венгрія. Виж. Die bulrarische Sprache in Siebenbürgen Миклошича, и Bulgarische Fragmente Каница.

[2]) Пеячевичъ доказва противно-то, но само съ едно голо мѫдруванье, безъ никакви основанія.

да ѭ пазѫтъ отъ католически-тѣ съблазнители, нито пакъ да
стѣсняватъ апостолска-та дѣятелность на тѣзи подирни-тѣ. Като
се ползовахѫ отъ такава една вѣротърпимость, която се въ-
двори на Балканскiи полуостровъ, католически-тѣ проповѣдници
159 отъ Доминикански-тѣ и Францискански монаси захванѫхѫ да
дохождатъ тамъ по́-вѣче и по́-вѣче на ловитву. Особно
много взе да се уголѣмява тамъ число-то на католически-тѣ
апостоли, а такожде и тѣхна-та ревность за подчиненiе-то
православни-тѣ христене на папа-та, отъ 16-тiи вѣкъ. 16-тiи
вѣкъ бѣше единъ твърдѣ злочестъ вѣкъ за католицизъмъ-тъ и
за папска-та власть. Народи-тѣ, които длъго врѣме се на-
ходихѫ въ духовно и тѣлесно робство у Римско-то духовен-
ство, образумихѫ се и почувствовахѫ всичка-та тегота и нрав-
ственно унiчиженiе на това недостойно робство. Явихѫ се
Лютеръ, Цвингли, Калвинъ, Тодоръ Безъ, Джонъ Ноксъ и др.,
които и словесно и писменно се въоружихѫ противъ безгра-
нично-то властолюбiе на Римска-та църква, противъ антихри-
стови-тѣ притязанiя и постѫпки на папство-то. Цѣли народи
и царства трыгнѫхѫ слѣдъ тѣхнiи гласъ и отметнѫхѫ отъ
шiи-тѣ си папскiи яремъ, — и когато папа-та вдигнѫ противъ
нихъ огънь и мечъ, тѣ знаихѫ съ кръвь-та си да обноватъ
свое-то духовно искупленiе отъ чьрна-та сила на католици-
зъмъ-тъ. Половина-та Нѣмска земя, Англiя, Швейцарiя, Хол-
ландiя и Скандинавiя съвсѣмъ се отдѣлихѫ отъ папскiи тронъ.
Реформатскiи духъ бѣше проникнѫлъ и въ други-тѣ западно-
Европейски земи, които такожде се вълнувахѫ и искахѫ да
се отметнѫтъ и отдѣлѫтъ и тѣ. Зарадъ папство-то бѣше на-
станалъ послѣдniи часъ: отъ вси странъ го окружаваше гибель.
За да убiе реформатскiи духъ въ земи-тѣ, които му оставахѫ
още покорни, и ако е възможно да възвърне подъ власть-та
си онѣзи, които се отметнахѫ отъ него — това бѣше главна-та
грижа на пани-тѣ въ онѣзи пагубни за тѣхна-та власть врѣ-
мена. За да достигнѫтъ тази цѣль, тѣ не се запрѣхѫ ни предъ
едно средство: тайни и явни убiйства, горенье живи хора,
160 мѫки и всякакви козподѣйства, всичко быде турено въ дѣй-
ствiе. Съ този начинъ пани-тѣ сполучихѫ само да спрѫтъ
развиванье-то на протестанскiи духъ, но не можихѫ да го
искоренѫтъ въ земи-тѣ, които бѣхѫ вѣче сполучили съвсѣмъ
да се отметнѫтъ отъ папска-та власть. Папа-та най-послѣ
трѣбаше да се увѣри, че половина-та отъ негово-то стадо,

или по́-добрѣ да кажемъ, отъ негови-тѣ поддании, го остави и се отдѣли отъ него за всегда. Такава една загуба бѣше тежка и несносна за властолюбіе-то на папи-тѣ, и тѣ като видѣхѫ, че нѣма никаква възможность да ѭ възвърнѫтъ, обрънѫхѫ всичко-то си вниманіе на това, какъ да наваксатъ тази загуба съ ново пріобрѣтеніе, съ други думи да кажемъ, какъ да замѣнатъ отпаднѫли-тѣ си отъ тѣхъ поддании съ други нови поддании. За тази цѣль тѣ обрънѫхѫ вниманіе-то си на езычници-тѣ въ новопайденна-та тогава Америка, а такожде и на православни-тѣ источни христене. — Ето защо отъ 16-тіи вѣкъ католически-тѣ апостоли налегнахѫ съ такава ревность и усърдіе православни-тѣ земи и народи. — Католически проповѣдници отъ различни монашески чинове, Доминиканци, Францискапци, а особно новородени-тѣ тогава Іезуити, испопълнихѫ православни-тѣ земи въ Турска-та имперія и наченѫхѫ своята апостолска дѣятелность съ неуморни старанія и съ всякакви начини. За по́-вѣренъ успѣхъ папи-тѣ намислихѫ да си приготватъ проповѣдници и служители и отъ сами-тѣ православни христене. Съ тази цѣль папа Григоріи XIII въ 1577 отвори въ Римъ едно училище подъ име Грьчка колегія, гдѣто замамвахѫ млади Грьцки и други православни юноши и ги просвѣщавахѫ и обучавахѫ тъй, какво-то послѣ тѣ да дѣйствоватъ между свои-тѣ съотечественници и да ги склоняватъ на папска-та страна. [3]) — Други единъ папа, Григоріи XV учрьди въ Римъ въ 1622 год. едно общество, 161
подъ име Пропаганда, което постоянно да се грижи и да измисля нови средства и начини за распространяванье-то на католицизъмъ-тъ. Въ уставъ-тъ на това общество е казано, че Римски-тѣ апостоли трѣбва особно да се грижатъ и старѫтъ за обръщанье-то на православни-тѣ христене въ Тур-

[3]) Отъ това католическо училище излѣзохѫ нѣколко достоини папски ученици и поборници на католицизъмъ-тъ; като напр., Петръ Аркадскіи, Матей Каріофилосъ, Леонъ Аллатіосъ, Каннаки Росси, Николай Комненосъ, Панадопуло и др. При всичка-та си ревность и стараніе да склонатъ свои-тѣ съотечественници на папска-та страна, тѣ обаче ни най-малко не сѫ сполучили въ това. Тѣхни-тѣ съотечественници ги сѫ избѣгвали и ненавиждали по́-вѣче и отъ природни-тѣ католически проповѣдници. — 100 годинъ слѣдъ отварянье-то на на това училище Римска-та пропаганда се увѣри, че отъ него не може да се чака никакъвъ плодъ, и то трѣбаше да се затвори. — Папа Григорій XIII, основатель-тъ на това училище, е извѣстенъ съ исправянье-то на календарь-тъ, а такожде и по това, гдѣто слѣдъ Вартоломеевска-та нощь, въ която съ единъ най-вѣроломенъ начинъ быдохѫ убити въ Франція много хилѣди протестанти, той заповѣда да пѣѭтъ по цркви-тѣ благодарственни молебни „за изгиванье-то на толкова врагове Христови.“

ско-то царство, защо-то, говори се въ този уставъ, „тѣзи „знаменити нѣкога народи отъ невѣжество и отъ „заразителни убѣжденія сѫ се превърнѫли въ „скотове; растѫтъ и умножаватъ се за вѣчніи огънь, „който е приготвенъ за діаволъ-тъ и за негови-тѣ „ангели.“ [4])

Най-усърдни-тѣ и най-неуморни дѣлатели за распространяванье-то на католичество-то между православни-тѣ жители на Турско-то царство сѫ были, та и до сега сѫ Іезуити-тѣ и Францисканци-тѣ. Нѣка сега да разгледаме тѣхна-та дѣятелность на това поле и да пресмѣтнемъ успѣхъ-тъ. Іезуити-тѣ или Іезуитскіи орденъ (societas Iesu) быде основанъ въ 1540 г., т. е. въ онова врѣме, когато папска-та власть се намираше
162 въ най-голѣма опасность. Главна-та цѣль на този новъ орденъ бѣше да повдигне паднѫла-та власть на папство-то и да найде, колко може по-вѣче, нови поданици на папа-та. За достиганье-то на тази цѣль Іезуити-тѣ считатъ позволителни даже и най-мръсни-тѣ средства, като на примѣръ: лъжа, клевета и всякакви козподѣйства, подкупванье, убійство и т. н. [5])

Въ скоро врѣме слѣдъ появяванье-то си на свѣтъ, Іезуити-тѣ съ помощь-та на Французско-то правителство взехѫ позволеніе отъ Высока-та Порта да могѫтъ да живѣѭтъ и въ Турска-та имперія. Въ 1609 год. додохѫ нѣколко Іезуити въ Константинополь и не забавно наченѫхѫ своя-та дѣятелность. Отворихѫ нѣколко училища, въ които замамвахѫ православна-та младежь съ мысль да си приготватъ отъ неіѫ помощници; съ пари и съ голѣми обѣщанія привлачахѫ на своя страна Константинополско-то духовенство, успѣхѫ даже да подкупатъ Вселенскіи патріархъ. Знайно е, че трима Константинополски патріарси, единъ слѣдъ други, а именно: Рафаилъ II, Неофитъ и Матей сѫ были подкупени отъ Іезуити-тѣ и, освѣнь гдѣто не сѫ бранили православіе-то противъ тѣхъ, нъ още сѫ и помагали на тѣхна-та цѣль.[6]) Не съ твърдѣ много пари, види

[4]) . . . . . olim celebres nationes per ignorantiae et pestilentis persuasionis stuporem humanitatem in bestiarum naturam fere mutasse atque ad eterna incendia diabolo et angelis ejus parata ali ac propagari. — Billarium de propaganda fide I. 66. — Пихлеръ, 533. — [За дѣйствия-та на пропаганда-та въ 17-тій вѣкъ виж. мои-тѣ извлечения изъ рукописи-тѣ на Бранкачанска-та библиотека Sacra Congregatio de propaganda fide. Вж. „Съчиненія“, т. I, стр. 89 и сл.]

[5]) Вѣстникъ Врѣмя 1866, бр. 14. [Статия отъ М. Дринова, вж. „Съчиненія“ т. III.]

[6]) Pichler, Geschichte der kirchlichen Trennung 1864, I, 506.

се, Іезуити-тѣ сѫ успѣли да подкупятъ тогава и много митрополити, епископи, а такожде и други духовни пастыри отъ по́-долно-то Константинополско духовенство и ги сѫ направили свои слуги и помощници.[7]) Но това се види, че Іезуитска-та пропаганда не е срѣщнѫла твърдѣ голѣмо препятствіе отъ 163
страна-та на Грьцко-то духовенство, което се взе да бѫде главнін стражъ на православіе-то. Но това препятствіе не забави да се яви изненадѣйно съвсѣмъ отъ друга страна, а именно отъ страна-та на протестантство-то. Англіискіи и Холландскіи посланници въ Константинополь не можихѫ да гледатъ равнодушно на Іезуитски-тѣ тамъ успѣшни дѣйствія: едно отъ ненависть къмъ католицизъмъ-тъ, а друго отъ политически интересъ, защо-то заедно съ распространяванье-то на католицизъмъ-тъ Іезуити-тѣ сѫ работили и за утвърденіе-то и на Французско-то вліяніе между Источни-тѣ христене. Рѣчени-тѣ посланници се рѣшихѫ да употрѣбятъ всички-тѣ си средства, за да развалятъ плапове-тѣ на Іезуити-тѣ. — Отъ тогава се наченѫ въ Константинополь една твърдѣ занимателна борба между Іезуити-тѣ и Французскіи посланникъ отъ една страна, и Англійскіи и Холландскіи посланникъ отъ друга. — И едни-тѣ и други-тѣ сѫ гледали да расположятъ къмъ себе си правителство-то, та съ негова помощь да одържатъ върхнина, и за това нѣщо всякакъ сѫ клеветили единъ другиго. Гъй на примѣръ, Англійско-то правителство е доказвало на Султанъ-тъ, че папа-та и католически-тѣ дръжави мислятъ да разсипатъ Турско-то царство, а пакъ Французскіи посланникъ отъ своя страна е говорилъ сѫщо-то за протестантски-тѣ дръжави и е съвѣтовалъ да се изгонятъ всички протестантски чиновници изъ Турско-то царство, като зловредни за негова-та безопасность.[8]) За тази борба между католици-тѣ и протестанти-тѣ и за отношеніе-то къмъ неѫ на Грьцко-то духовенство твърдѣ е характеристична исторія-та на Кирилла Лукарія, който стѫпи на патріаршескіи вселенски престолъ въ 1621 год. Той бѣше твърдѣ образованъ человѣкъ и голѣмъ 164
противникъ за Іезуити-тѣ. За да може по́ съ успѣхъ да се бори съ нихъ, той се сближи съ протестанти-тѣ. Казватъ, че

[7]) Намирали сѫ се въ онова врѣме, между Константинополско-то православно духовенство и такива духовни пастыри, които, за да си покажатъ усърдіе-то прѣдъ Іезуити-тѣ, въ цьркви-тѣ сѫ проповѣдали на свои-тѣ чада да пріематъ Католическа-та вѣра. Griechische Kirche у Ерша и Грубера, 189.

[8]) Пихлеръ, Gesch. der. k. Tr. I, 508.

той е былъ подкупенъ отъ тѣхъ. Както и да е, но Іезуити-тѣ и католическа-та пропаганда въобще срѣщнѫхѫ въ него единъ твърдѣ голѣмъ противникъ, и за това се рѣшихѫ да употребѫтъ всякакви средства, за да го нѣкакъ-си прѣмахнѫтъ. [9]) Между Грьци-тѣ тѣ го представляваха като отстѫпникъ отъ православна-та вѣра, като протестантъ, а пакъ предъ Висока-та Порта го клеветехѫ, че той води тайни сношенія съ нейни-тѣ врагове. [10]) Въ 1627 год. Лукаріи устрои въ Цариградъ една печатница, която му се испрати отъ Англія; Іезуити-тѣ представихѫ на Висока-та Порта, че той е устроилъ тази печатница съ намѣреніе да печати книги и спасанія противъ алкоранъ-тъ. И много още подобни клевети тѣ пущахѫ противъ него и сполучихѫ най-послѣ да го прѣмахнѫтъ. На правителство-то скоро му дотегнѫхѫ Іезуитски-тѣ интриги и тѣхни-тѣ политически кознодѣйства, и то се видѣ принѫдено въ 1628 г. да ги изгони изъ царство-то си. Въ скоро врѣме, обаче, тѣ съ помощь-та на Французско-то и Австрійско правителства пакъ се врънѫхѫ въ Константинополь и по други-тѣ мѣста на Турска-та имперіи, и пакъ се наченѫ прежня-та борба между нихъ и между протестанти-тѣ. — Въобще Іезуитски-тѣ старанія за покатоличванье-то на православни-тѣ сѫ оставали безплодни. — Само-то правителство е было принѫдено да
165 вземе подъ свое-то покровителство вѣра-та на свои-тѣ поданици отъ тѣзи соблазнители. — Около конецъ-тъ на 17-тіи вѣкъ Султанъ Мустафа II издаде единъ Хаттишерифъ, въ който се говори слѣдующе-то. [11]) — „Ные се научихме отъ нашіи „великъ везиръ за тайни-тѣ стрьмленія на Французски-тѣ ду„ховни лица (на Іезуити-тѣ сирѣчь) и узнахме, че тѣ не сѫ „само агенти на Римъ-папа, но се занимаватъ още и съ „шпіонство въ имперія-та ни и се стараѫтъ да съблазняватъ „наши-тѣ поддаици, да поколебаватъ тѣхна-та преданность „къмъ Порта-та и тѣхна-та религія . . . . . За да туримъ „конецъ на всичко това, ные заповѣдаме на всички-тѣ наши „чиновници да осѫждатъ онѣзи наши поддаици, които оста-

---

[9]) Прѣди да се рѣшатъ на това, тѣ сѫ се опитвали да го подкупятъ. Папа-та е казвалъ, че е готовъ да даде голѣмо количество пари, само да може единъ такъвъ вліятеленъ человѣкъ да мине къмъ Римска-та църква (. . . . ogni gran summa di denaro per riunir si nobil membro alla chiesa), ib. 190.

[10]) Griechische Kirche въ allgemeine Encyclopädie von Ersch und Gruber I, Sect. Th. 84. 180.

[11]) Пихлеръ I, 516.

вятъ вѣра-та си и ставатъ Римо-католици . . . . . А накъ
съблазнители-тѣ имъ да наказватъ съ затворъ и да ги гло-
бяватъ . . .“ Този султански Хатишерифъ постави въ твърдѣ
оно положеніе Іезуити-тѣ въ Турска-та имперія, но тѣ, безъ
а гледатъ на това, какъ сж намирали възможность за своя-та
ѣятелность и простряхж свои-тѣ козподѣйства и беззаконіе
о такава стьпень, щото правителство-то се видѣ принуждено
а вземе още нó-силни мѣрки противъ нихъ.[12]) Въ 1707 год.
злѣзе новъ Хатишерифъ, който още нó-строго запрети про-
новѣданье-то на католицизмъ-тъ въ Турція. И тъй отъ една
трана протестанти-тѣ и Турско-то правителство, а отъ друга 166
ръсни-тѣ дѣла на Іезуити-тѣ, дѣла, отъ които скоро се по-
нуси православна-та рая, всичко това ощети всички-тѣ стрьм-
епія на Іезуитска-та пропаганда въ Турція. — Нó съ голѣмъ
спѣхъ сж работили другитѣ проповѣдници на католицизъмъ-тъ,
ранциски-тѣ монаси. Тѣ сж дѣйствували нó-потаено отъ
езуити-тѣ и успѣли сж были въ много мѣста да си основжтъ
ънастыре. Разсказва се, че около конецъ-тъ на 17-тіи вѣкъ
ь Софія е сѣдѣлъ католически архіепископъ отъ Франци-
канси-тѣ минорити, който еималъ подъ свой надзоръ около
0 Францискански мънастыре, и че въ Софійска-та область
имало тогава цѣли Блъгарски села покатоличени.[13]) — Колко-то
да е преувеличено това показаніе, то все показва, че Фран-
исканска-та пропаганда между Блъгаре-тѣ не е была съвсѣмъ
езплодна. На Францискаци-тѣ много имъ помагало това, че
ѣ сж были нó-вѣче-то родомъ Срьби изъ Босна, Кроатія и
алматія, лесно сж се научвали по Блъгарски и знаяли сж
къ да се обрѣщатъ съ Блъгаре-тѣ. — Единъ такъвъ франци-
анецъ, Срьбинъ, на име Богданъ Бакшичъ, е прѣвелъ на просто
ъгарски езыкъ едно списаніе на знаменитіи францискански
етецъ Бонавентура,[14]) което е и напечатано въ 1638 год. въ
имъ, въ печатница-та на пропаганда-та. — Чрезъ посред-

---

[12]) Отъ много-то Іезуитски дѣйствія въ онова врѣме позволяваме си да
юмнимъ само едно. — Въ Арменія тѣ срѣщнжхж голѣмо препятствіе отъ
ана-та на тамошніи православенъ патріархъ Аведикъ. За да го премахнжтъ
употребихж противъ него всякакви клевети и най-послѣ го откраднжхж и го
пратихж на единъ Френски корабль въ Марсиль (въ Франція), до тамошни-тѣ
събратіе, които го дрьжахж подъ затворъ и силомъ го накарахж да пріемне
олицизъмъ. Той скоро слѣдъ това се и скончa въ Парижъ. — Пихлеръ I, 518.

[13]) Енгель, Geschichte von Bulgarien, стр. 462.

[14]) Meditationes S. Bonaventurae. Виж. Шафарика Gesch. der. slav.
ache und Literatur, стр. 255.

ство-то на Францисканци-тѣ, види се, че е станало и това
гдѣто въ 17-тіи вѣкъ нѣкои отъ Охридски-тѣ патріарси сѫ
завръзали сношенія съ Римскія папа и сѫ исказвали желаніе
да се съединѧтъ съ Римска-та цьрква. [15])

Турско-то правителство испрьво не е кѫтнало Франци-
167 сканци-тѣ, но слѣдъ врѣме е было принѫдено да обрьне вни-
маніе и на тѣхъ. Францисканци-тѣ сѫ се намирали подъ по-
кровителство-то на Австрія, която въ онова врѣме често имаше
да воюва съ Турція, и на която тѣ, види се, сѫ помагали
чрезъ свое-то вліяніе на послушна-та нимъ рая. — У Енгел
намираме едно извѣстіе, че въ 1688 и Францисканци-тѣ
постигнѫло гоненіе отъ страна-та на Турска-та власть; таков
гоненіе постигнѫло тогава и тѣзи Блъгаре, които тѣ сѫ был
обрънѫли въ католичество. Четыри села въ Софійска-та об
ласть, а именно: Чипровецъ, Копиловецъ, Желѣзна и Елизина
които сѫ были съвсѣмъ окатоличени, тогава сѫ были съвсѣм
разорени: жители-тѣ имъ или сѫ были съвсѣмъ погубени, ил
пъкъ сѫ были принѫдени да се прѣселѧтъ по чужди земи. —
И тъй въ конецъ-тъ на 17-тіи вѣкъ и плодове-тѣ на Фран
цисканси-тѣ старанія сѫ были загубени. — При всичко тов
католическа-та пропаганда пакъ не се отчая и изнамѣри срѣд
ства пакъ да се вмькне въ Турско-то царство. Въ 1709 го
австріискіи посланникъ въ Константинополь, графъ фонъ Етин
генъ, испроси позволеніе отъ тогавашніи великъ везиръ, Ху
сеинъ Кюпрели, за католически-тѣ монаси да имъ се даде пак
право да живѣѧтъ въ Турска-та имперія и да се ползоват
отъ прѣжни-тѣ си правдини. — Отъ тогава пакъ нададох
въ Турція проповѣдници-тѣ на католицизъмъ-тъ. Освѣн
Францисканци-тѣ и Іезуити-тѣ този пѫть наченахѫ да дохо
дѧтъ католически проповѣдници и отъ други ордени, коит
като се ползоватъ отъ вѣротърпимость-та на Турско-то пр
вителство, свободно проповѣдатъ тамъ и до днесь. При всичко-
имъ обаче стараніе да подчинѧтъ православніи Истокъ
папскіи прѣстолъ, тѣ твьрдѣ малъкъ успѣхъ сѫ направили
сега. Единъ твьрдѣ наблюдателенъ и ученъ Нѣмски путеш
168 ственникъ по Турція още въ 1845 год. е писалъ. „Какво
„и да казватъ, пишѧтъ и разглашаватъ, — Римска-та цьрк

[15]) Фарлати, Illyr. sacrum VIII, [198. Говори се за archiepiscopi Ach-
dani latini. — (in partibus infidelium?) . . . .] 201. — [Порфирій, Атанасій
Абрахамъ. In loco cit. е приведено писмо-то на Атанасія до папа-та.]

не само, че не прави никакъвъ успѣхъ между православни-тѣ, но още и губи значеніе-то си между нихъ.“ [16])

Ако да обрънемъ вниманіе и на този не голѣмъ успѣхъ, който е направила до сега католическа-та пропаганда между православни-тѣ жители на Турска-та имперія и да го разгѣтнемъ спроти разни-тѣ народности, то щемъ найдемъ, че най-малъкъ успѣхъ е имала тази пропаганда между Блъгаре-тѣ. На сегашно врѣме отъ Грьци-тѣ, които населяватъ Грьцко-то кралство заедно съ Іонически-тѣ острове и се броѭтъ до единъ милліонъ и половина, около 80,000 души сѫ се покатоличили. [17]) А отъ 6,000,000 Блъгаре само около 30,000 сѫ минѫли въ католическа вѣра, и то не отъ православни-тѣ Блъгаре, но по́-вѣчето отъ тѣзи, които сѫ дрьжели Богумилска-та ересь. Тѣ по́-вѣчето сѫ се покатоличили въ минѫліи вѣкъ или пакъ въ настоящіи. Чудно нѣщо! Богумили-тѣ, тѣзи най-заклети врагове на папска-та власть, които съ своето свободо-мысленно ученіе повдигнѫхѫ цѣла Западна Европа противъ Римъ, които въ 13-тіи вѣкъ съ такава ревность поддьржахѫ Блъгарскіи царь Іоанна I въ негова-та борба съ католицизъмъ-тъ, тѣзи Богумили въ 18-тіи и 19-тіи вѣкъ се преклонихѫ прѣдъ папа-та, признахѫ негова-та власть, за която учѣхѫ да е произведеніе на зло-то начало, сирѣчь на 169
діаволъ-тъ. — Исторія-та на това необыкновенно и любопытно явленіе до сега е была съвсѣмъ захвьрлена и поради това е още тьмна и неизвѣстна. Ные тукъ ще приведемъ само слѣдующіи разсказъ, за покатоличванье-то на Пловдивски-тѣ Паликене (Богумили), разсказъ, който колко годѣ може ни да́ понятіе за причина-та на това явленіе. — Тѣ не сѫ имали свой духовенъ началникъ, както друга-та рая, който да ги прѣдставлява и защищава прѣдъ Царско-то правителство, и поради това сѫ трьпѣли много неправди и кривди, безъ да е мало, кой да се застѫпи за тѣхъ. Доведени до едно крайно състояніе чрезъ своето беззащитно положеніе, тѣ на 1829 г.

[16]) Fallmerayer, Fragmente aus dem Orient II, 175. Считаме не лишне да приведемъ и слѣдующа-та бѣлежка Фаллмерайерова. — „Догдѣ Источна-та Римска имперія оставаше по сѫщество-то си само Грьцка, до тогава Византійскій и Римскій христенинъ се срѣщахѫ макарь и студено, но все като братіе и едновѣрци. Но тази врьзка между тѣхъ се скѫса и станѫ вѣче невъзможна, отъ както Византійска-та имперія ѫ напълнихѫ Славене-тѣ. Това племе внесе въ нѣдра-та на Источна-та цьрква единъ елементъ отъ неизгладимо противо-вѣчіе (Запану).“

[17]) Griech. Kirche 219.

сѫ се обрѫщали съ просба къмъ тогавашніи Пловдивски ми
трополитъ (Никифоръ?), за да ги вземе подъ свое покровител
ство, като му сѫ се обѣщавали при това, че щѫтъ се при
съединѫтъ къмъ православна-та цьрква. Но тази имъ просб
е была отхвьрлена, и тѣ тогава сѫ были принѫдени да при
бѣгнѫтъ съ такова предложеніе при агенти-тѣ на католиче
ска-та пропаганда, които и на радо срьдце сѫ побрьзали д
ги вземѫтъ на рѫка. [18]) Съ подобенъ начинъ, види се, был
сѫ покатоличени Павликене-тѣ и по други-тѣ мѣста въ Блъ
гарія. Пò-горѣ казахме, че брой-тъ на покатоличенни-тѣ д
сега Блъгаре се простира до 50 или нáй-много до 60 хилѣд
отъ тѣхъ само половина-та, нѣщо около 30 хилѣди, живѣѫт
въ Блъгарія, а именно: [19])

4,000 между Свищовъ и Никополь.

12,000 въ Пловдивъ и въ околности-тѣ му.

170 6,500, които се управляватъ отъ единъ епископъ, комут
столица-та пó-прѣди се е находила въ Скопіе, а сега е пре
несена въ Призрѣнъ. Тѣ живѣѫтъ около гора-та Карадаг
и населяватъ Летница и други още седемь села.

Нѣколко (не знаемъ колко именно) има въ Кратово, Брез
никъ, Радоміръ, Кюстендилъ, Дупница, Джумая и се называт
Павликене или Пострумци. [20]) Въ Юнжиларъ и Ениже-Вар
даръ (въ околности-тѣ Солунски) има около 25 фамилiи, по
католичени не тъй отдавна. [21])

А други-тѣ, около 25,000, живѣѫтъ вънъ отъ Блъгарія
а именно въ Венгрія, гдѣ-то поселенія-та имъ сѫ разсѣяни
като малки острови по Темишварскіи банатъ. [22]) Въ южна-т
му страна тѣ населяватъ селища-та: Крашово, Лупак
Яблъка, Вадникъ, Клокодичъ, Нерметъ, Дента
Бресче, Рогендорфъ. Въ сѣверна-та: Винга, Старо
Бѣшенево, Болгартеленъ, Бодрогъ, Десетовец

---

[18]) Виж. О Асѣпю . . . . . 26, 27. Трѣбва да забѣлежимъ при това, ч
авторъ-тъ на тази книга невѣрно е мыслилъ, че Павликене-тѣ сѫ пріели като
лическа вѣра „въ врѣмя крьстоносныхъ походъ.“ Въ това се лъжѫтъ и мно
още иноземни писатели.

[19]) Вземаме тѣзи подробности изъ Bulgarische Fragmente Каница и
Oesterr. Revue 1864, ч. 7, стр. 237.

[20]) Липранди, Болгарія въ Чтеніяхъ 1868 г. кн. 1. — [Въ Дриновъ
екземпляръ пасажа „Нѣколко . . . . . Пострумци“ е зачертанъ съ моливъ и п
полето срѣщу него е написано „нѣма“.]

[21]) Le Nord 1869, № 163.

[22]) Черныгъ ги искарва до 22,780, Врахели — до 27,000.

Теремія и пр. Тѣзи Блъгаре сѫ се преселили въ тѣзи мѣста на два пѫти: еднажь въ 1700 год. и, спроти както казватъ, излѣзли сѫ отъ Софійска-та область; [23]) други пѫть сѫ се преселили въ 1739 год., во врѣме-то на Бѣлградскіи миръ между Австрія и Турція, и сѫ излѣзли отъ Никополь, Свищовъ, Брежене, Бѣлене и Трьновчене. [24]) Тѣ сички-тѣ, както казахме, сѫ католици и сѫ покатоличени по́-вѣче-то послѣ преселванье-то си. — Казваме по́-вѣче-то, защо-то нѣкои отъ тѣхъ сѫ были покатоличени още въ старо-то си отечество, т. е. прѣди да се изселатъ отъ Блъгарія.— Прѣди нѣколко врѣме ные намѣрихме едно рѫкописно описаніе за състояніе-то на тѣзи захвърлени на чуждина наши 171
братіе. Изъ това описаніе, писано прѣди четыри години отъ едного Блъгарскаго учителя въ Винга, ные узнаваме, че тѣ сѫ много трьпѣли отъ чужди-тѣ народности, които ги окружаватъ, т. е. отъ Власи-тѣ, Маджаре-тѣ и Хървате-тѣ, но при всичко това могли сѫ пакъ да си зачуватъ езикъ-тъ и народность-та невредима. „Удъ туй се види“, пише съчинитель-тъ на това кратко описаніе, „чи удъ Блъгарина ни можи да се прави Сърбинъ или Хърватинъ, или Влахъ или Маджаринъ.“ — Не можемъ да не споменемъ още за една пріятна вѣсть, която намираме въ рѣчена-та рѫкопись. Тя е, че въ послѣдне врѣме между тѣзи наши братіе се е появило желаніе да завръжатъ сношенія съ общо-то ни отечество, чрезъ които сношенія тѣ се надатъ да почърпѫтъ нова нравственна сила, та и на бѫджще врѣме да могѫтъ да бранѫтъ своя-та народность отъ много-то и тамъ врагове. [25])

И тъй, за да се врънемъ пакъ на рѣчь-та си, ето какъвъ успѣхъ е достигнѫла Латинска-та пропаганда между Блъгаре-тѣ. При всички-тѣ си трудове и старанія, тя е могла да обърне въ католицизъмъ токо 60,000 Блъгаре, и то по́-вѣче-то отъ Богумили-тѣ, които само беззащитно-то имъ общественно положеніе е могло да накара да търсѫтъ убѣжище въ нѣдра-та на пропаганда-та. — Въ 1860 г., когато борба-та

---

[23]) Виж. Енгель, Geschichte von Bulgarien, 462.

[24]) Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen, стр. 1 и 2, и рукопись, за който щемъ споменемъ по́-долѣ.

[25]) Въ 1855 год. е напечатанъ въ Темишваръ за тѣзи Блъгаре единъ Катихизисъ подъ заглавіе: Manachija Kathekismus za hatholicsanske Paulichane. Този катихизисъ е прьва печатана книга на езикъ-тъ имъ; да ли отъ тогава е напечатана още нѣкоя книга, незнаемъ.

между Блъгарскіи народъ и фанаріоти-тѣ бѣше достигнѫла д
единъ нáй-высокъ стѫпень, когато Велика-та цьрква съ един
необяснимъ и нáй-упористъ начинъ отбльснѫ нáй-законни-т
172 исканія на Блъгарскіи народъ и чрезъ това го докара д
едно отчаянно положеніе, въ онова прискърбно за Право
славна-та цьрква врѣме, въ Римъ помыслихѫ, че е вѣче на
станѫло врѣме за папство-то да събере плодъ-тъ на столѣтни-т
си трудове, старанія и жьртви за подсебяванье-то си на пра
вославни-тѣ христене въ Турско. — Намѣрихѫ, че общество-т
на пропаганда-та е недостаточно за такава една богата жьтва
и Пій IX учрьди още едно общество въ Римъ. [26]) Този пѫт
Римски-тѣ апостоли явно захванѫхѫ да работѫтъ въ Блъгарія
тѣ извадихѫ на свѣтъ забравенни-тѣ сношенія на древни-т
Блъгарски царье съ Римскіи прѣстолъ и отъ тѣхъ си скръ
пихѫ щитъ и сковахѫ орѫжіе на брань съ Вселенскіи па
тріархъ ужь за избавленіе-то на поробенни-тѣ отъ него древн
чада на Римска-та цьрква. — Сношенія-та на Блъгарски-т
царье, Бориса и Іоанна I, можемъ да кажемъ, сѫ твьрд
краснорѣчиви свидѣтелства за отвръщаніе-то на Блъгарскі
народъ отъ Римскіи католицизъмъ, но Іезуити-тѣ и Лазаристи-т
не се постыдихѫ съ тѣзи сношенія да оправдаватъ свое-т
явно намѣсванье въ Блъгаро-фанаріотска-та борба. Тѣ успѣх
да наловѫтъ въ свои-тѣ сѣти доста много Блъгаре, коит
не се постыдихѫ да се назовѫтъ представители на цѣліи Блъ
гарскіи народъ и да просѫтъ Пій IX да пріемне Блъгарскі
народъ въ нѣдра-та на Католическа-та цьрква. — Велика-т
цьрква съ свои-тѣ дѣйствія въ тѣзи критически за правосла
віе-то минуты още пò-вѣче обнадежди папски-тѣ апостол
които отъ-рано вѣче се стѣгахѫ да тьржествоватъ побѣда-т
си. Излъгахѫ се обаче и този пѫть, и излъгахѫ се, можем
да кажемъ, нáй-жестоко. — Въ това сѫщо-то врѣме, когат
католически-тѣ газети извѣстяваxѫ на свѣтъ-тъ, че милліон
Блъгаре се подчинили на папа-та, и обясняваxѫ това, кат
173 едно знаменіе, съ което Іисусъ Христосъ поискалъ да про
слави гонима-та отвсѫдѣ власть на свой-тъ намѣстникъ (в
папа-та), въ това исто-то врѣме Блъгарскіи народъ се вдигн
противъ самозванни-тѣ си представители и уніатско-то сбо
рище въ Цариградъ се распеля. Работенье-то за унія се на

---

[26]) Gr. Kirche у Ершъ и Груберъ, 207.

чена въ 1860 год. въ Блъгарія, а отъ 7 Ноемврѝя 1861 год. ные и четохме вѣче надгробна-та пѣсень, напечатана въ единъ Блъгарски вѣстникъ подъ заглавіе смърть и погребеніе на Унія-та въ Блъгарія. Въ тази статія се извѣстяваше, че Іезуитска-та брадва ударила на камъкъ въ Блъгарія, Уніатскіи патріархъ исчезнѫлъ нѣкѫдѣ, а пакъ други-тѣ нàй-дѣятелни отъ съотечественници-тѣ ни, органе на пропаганда-та, се распръснѫли и тѣ: единъ умрѣлъ, други отишьлъ да си трьси поминъкъ въ Влашко, трети въ Молдава и пр. — „Ето“, иронически свършаше тази статія, „ето Блъгарска-та унія на „какво зло налетѣ; Блъгарски-тѣ глави наистина, че были „корави; не земѫтъ нито отъ обѣщанія, нито отъ папски бла„гословенія, нито отъ индулгенціи, нито отъ пашапорти за въ „рай-тъ. Лошави хора: не щѫтъ и въ рай-тъ да влѣзѫтъ!“

Несполука-та, която испытахѫ католически-тѣ апостоли този пѫть въ Блъгарія, толкова по́-вѣче е тежка за тѣхъ, защо-то слѣдъ неѫ, щѫтъ не щѫтъ, тѣ трѣба за всегда да се отрекѫтъ отъ благи-тѣ си надежди за какъвъ-годѣ успѣхъ между Блъгаре-тѣ. — Мръсни-тѣ и гнуснави дѣйствія, чрезъ които тѣ ознаменовахѫ този си новъ опитъ въ Блъгарія, още по́-вѣче увеличихѫ отвръщанье-то на Блъгаре-тѣ къмъ „папищашка-та вѣра“ и поселихѫ въ душа-та имъ неизгладимо презрѣніе къмъ низки-тѣ папищашки апостоли. Тѣзи подирни-тѣ обаче, види се, това не го сѫ разбрали и продължаватъ да се утѣшаватъ съ свои-тѣ химерически надежди. Тази своя несполука тѣ приписахѫ по-вѣче-то на свое-то неумѣніе какъ 174
да се заловѫтъ за тази работа, и сега измышляватъ нови средства и нови начини. — Прочутій Іезуитъ и неуморніи поборникъ за унія-та Гагаринъ предлага новъ единъ планъ за дѣйствія-та на католически-тѣ апостоли между православни-тѣ христене на Востокъ.

Въ едно свое списаніе, писано въ 1862 год., той доказва, че Римски-тѣ миссіонере за това не направили почти никакъвъ успѣхъ между православни-тѣ христене, защото тѣзи подирни-тѣ гледатъ на тѣхъ като на чужденци, които не внушаватъ никакво довѣріе къмъ себе си. За да се унищожи това главно препятствіе, достойныи този Іезуитъ предлага на свои-тѣ събратье, които се рѣшаватъ да апостолуватъ между православни-тѣ христене, да пріемнѫтъ пьрво обряди-тѣ на православна-та цьрква. Чрезъ това ужъ тѣ щѫтъ да могѫтъ да

влѣзатъ въ довѣріе, при което само можѫтъ да чакатъ успѣхъ отъ своя-та дѣятелность.[27]) По-просто да речемъ, той съвѣтова на влъци-тѣ да се облекѫтъ въ овчи кожи и въ такъвъ видъ да пагрънѫтъ овце-тѣ.

Считаме за нужно да споменемъ нѣколко думи и за протестантски-тѣ миссіонере. — До нынѣшній вѣкъ протестанти-тѣ, ако и да сѫ се вмѣсвали въ църковни-тѣ дѣла на православни-тѣ християне въ Турско, то по́-вѣче-то за противодѣйствіе на католическа-та пропаганда или пакъ съ нѣкакви политически цѣли. Токо въ нынѣшній вѣкъ се явихѫ протестантски миссіонере съ цѣль да распространяватъ свое-то
175 вѣроученіе. Отъ дѣйствующи-тѣ сега въ Турско разни протестантски миссіонере най-много-то сѫ отъ Сѣверо-Американски-тѣ методисти. Въ 1859 г. по разни-тѣ области на Турска-та имперія имало е до 380 Методистски миссіонере, които сѫ имали тамъ до 108 гнѣзда. Отъ тогава брой-тъ както на миссіонере-тѣ, тъй и на гнѣзда-та имъ се е още по́-вѣче увеличилъ. — По Блъгарія тѣ сѫ се утвърдили по всички-тѣ почти по́-главни градища. — „Православни-тѣ християне“, казва единъ нѣмски писатель, „гледатъ на протестантство-то, като на една община още по́-еретическа и отъ Римскій католицизъмъ, и поради това тѣ избѣгватъ тѣхни-тѣ училища, діакониски домове и други учрежденія.“ [28]) Това е тъй, другояче и не може да бѫде. Православіе-то, което е най-вѣрно-то хранилище на апостолски-тѣ преданія, естественно трѣба да

---

[27]) Il y a donc entre les missionaires latins et les populations grecques-unies un lien reel et puissant. Il n'en est pas de même des grecs non-unis. Tout les separe des missionaires, ce sont à leurs yeux des etrangers qui n'inspirent que de la defiance. Mais si ces missionnaires adoptent le rite grec, ce lien qui n'existait pas, est créé. — Gagarin, Etudes 1862, p. 203. — Пихлеръ I. 543.

[28]) Gr. Kirche, 206; Пихлеръ I, 19. — Въ подтвърдженіе на това вѣрно заключеніе позволяваме си да приведемъ слѣдующій фактъ, който се е случилъ въ село Панагюрище, и ни се съобщи отъ единъ тамошенъ познайникъ: „Отъ „нѣколко врѣмя на-самъ, пишете ни той (отъ 26 Іунія 1868 год.), голѣми „бури ставахѫ въ село-то ни за истребленіе-то на протестантизъмъ-тъ, който „бѣше посѣянъ и вмѫкнѫтъ отъ Пловдивски-тѣ Американски миссіонери но „между нѣколко наши незрѣли съселенчета. Община-та ни нѣколко пѫти отго„ворва тѣзи подкрили-тѣ да се отрекѫтъ отъ свое-то заблужденіе, но не сполучи „въ желаніе-то си. Тогава се събра народъ-тъ и обяви тѣзи безразсудни изме„вѣрци за отвержени свои членове, като рѣши никой вѣче да нѣма съ тѣхъ „вземанье-даванье или друго нѣкое общеніе. Тази мѣрка подѣйствова, и заблу„дени-тѣ тържествено се възвърнахѫ къмъ православна-та ни вѣра. Проте„стантски-тѣ ни книги, които се намирахѫ у тѣхъ, бидохѫ събрани и изгорени „на срѣдъ пазарище-то, въ присѫтствіе-то на многобройни зрители както отъ „наше-то, тъй и отъ съсѣдни-тѣ села. (Това се случи въ пазаренъ день, на Ла„зарова-та сѫббота).“

гледа тъй на протестантство-то, което макарь и да има при-
тязанія, че се стрьми къмъ чистота-та на апостолска-та цър-
ква, не е друго, освѣнь „отрицаніе на Римскій католицизъмъ.
„Въ това отрицаніе се заключава всичкій животъ на проте-
„стантство-то. Положителни-тѣ му ученія за вѣра-та сѫ изра- 176
„ботени отъ нѣколко много или малко учени богословци, на
„които слѣпо сѫ повѣрвали и вѣрватъ милліони невѣжди,
„озлоблени противъ Римскій католицизъмъ.“ [29]) Такъвъ като е
духъ-тъ на протестантство-то, разумѣва се, че то си има
мѣсто-то между католически-тѣ народи, но за православни-тѣ
християне то остава една съвсѣмъ чужда вѣра. И твърдѣ е
естественно това, гдѣто тѣ гледатъ на протестантитѣ като на
твърдѣ заблудени християне. Въ послѣдне врѣме, обаче, между
нѣкои наши съотечественници начена да се появлява нѣкаква-си
неопредѣлена симпатія къмъ протестантство-то, за причини-тѣ
на която ето какво ни пише единъ познайникъ:

„Симпатія-та, която гледате да иматъ днесь нѣкои Блъ-
„гаре къмъ протестантство-то, е посѣяна отъ протестантски-тѣ
„миссіонере, които въ послѣдне врѣмя взехѫ твърдѣ усърдно
„да работятъ въ наше-то отечество. Горко́-то наше отечество!
„Едвамъ ся поотърва отъ едни искусители, ето че го нагръ-
„нѫхѫ други. — Трѣба да ви кажѫ, че тѣзи нови искусители
„(протестантски-тѣ миссіонери) излазятъ още по́-тънки и отъ
„Іезуити-тѣ въ свои-тѣ дѣйствія между простодушни-тѣ Блъ-
„гаре. — На́ ви примѣри: На младежи-тѣ ни, които желаятъ
„образованіе-то и наука-та, тѣ доказватъ, че наука-та и обра- 177
„зованіе-то ся давали само отъ протестантство-то, че право-
„славна-та наша вѣра е непріятель на образованіе-то. А като
„знаятъ, колко сѫ драги пари-тѣ за безразумни-тѣ хора, тѣ,
„кога иматъ разговоръ съ такива, показватъ имъ като всуе-
„вѣріе обычая да ся горятъ свѣщи, масло и пр. въ черкови-тѣ
„и въ домове-тѣ. При това тѣ правятъ смѣтка, по колко сто-

---

[29]) Quelques mots par un chr. orth. sur les commun. occident. Paris, 1853, p. 20. Сочиненія Хомякова II, 41. Въ доказателство, че основатели-тѣ и главни учители на протестанство-то могли сѫ и тѣ, като человѣци, да мислятъ и да постѫпятъ неправедно, стига само да припомнимъ слѣдующе-то: Лютеръ за да угоди на Нѣмски-тѣ владѣтели учеше простій народъ, че макаръ разумъ-тъ и да имъ казва, че 2 и 3 правятъ 5, но ако нѣкой Господарь имъ каже, че 2 и 3 правятъ 7, тѣ трѣба да му повѣрватъ. — За Калвина се знае, че единого отъ свои-тѣ противници Jaques Gruet той прати на ешафотъ, а другиго Michel Servet изгори живъ. Вина-та на благороднія Серве бѣше, че не се съгласявалъ съ Калвиново-то ученіе за св. Троица.

„тинъ гроша бы сѣки спечелилъ на година-та, ако не ижди-
„вяваше пари-тѣ тъй напусто. Тѣзи годишни печалби тѣ ги
„предполагатъ турени съ лихва и за 10, 20, 30 години ги
„искарватъ на 50, 60 хилѣди гроша. — Послѣ: Фанаріотско-то
„невѣжество, фанаріотскій развратъ и святокупство, съ една
„дума, всички-тѣ фанаріотски мрьсотіи тѣ отдаватъ на право-
„славна-та ни вѣра“ . . . . . „Тѣ не доказватъ право, но
„твърдѣ искусно даватъ да забѣлѣжѫтъ на безразумни-тѣ, че
„протестантски-тѣ народи сѫ най-образованни-тѣ, най-богати-тѣ,
„най-щастливи-тѣ, най-велики-тѣ народи на свѣтъ-тъ и че
„всичко това тѣ сѫ постигнѫли чрезъ благословенно-то проте-
„стантство, и че ако Блъгаре-тѣ пріемехѫ протестантство-то,
„то и тѣ щехѫ да се обогатѫтъ, прославатъ, просвѣтѫтъ и пр. . . .“

„Видите ли каква тактика! Не бѣше злѣ, ако Іезуити-тѣ
„ся поучехѫ у тѣзи богобоязливи апостоли, съ какви начини
„може да се плѣнява умъ-тъ на прости-тѣ ни и лековѣрни
„съотечественници. — Особно Іезуити-тѣ можехѫ да се по-
„научатъ у тѣхъ, какъ да дѣйствоватъ съ златно-то оружіе,
„съ пари-тѣ сирѣчь, ... Колко-то за умственни-тѣ
„и нравственни прѣвъсходства на тѣзи наши братіе, които ся
„плѣняватъ отъ такива-ти рѣчи на миссіонере-тѣ, за това вые
„и тъй можете си състави понятіе. Азъ щѫ ви кажѫ само,
178 „че тѣ протестанти не ставатъ, а само ся научватъ да корѫтъ
„и хулѫтъ отеческа-та си вѣра: губѫтъ религіозно-то си чув-
„ство и оставатъ безъ религіозни убѣжденія; а какво излази
„отъ това, сѣщайте ся!“

Съ голѣма благодарность помѣщаваме този изводъ отъ писмо-то на нашіи познайникъ, и твърдѣ ни е пріятно да видимъ, че негово-то заключеніе за дѣятелность-та на протестантски-тѣ миссіонере въ Блъгарія напълно се съгласува съ слѣдующи-тѣ думи, които сѫ исказани отъ единъ ученъ протестантъ, свободенъ отъ протестантскій фанатизъмъ. — „Протестантски-тѣ миссіонере,“ казва той, „наченватъ (между источни-тѣ христене) отъ това, че оголватъ умовете имъ (make first tabula rasa of minds) отъ всякакви убѣжденія, но послѣ не могѫтъ да насадѫтъ въ нихъ закони-тѣ на чиста-та вѣра или на истина-та добродѣтель. — Отъ това дѣятелность-та на протестантски-тѣ миссіи (на Истокъ) е само разруши-

телна.“ [30]) — Съ това само може да се обясни безплодна-та за протестантство-то дѣятелность на миссіонере-тѣ. Тѣ сѫ успѣли да изневѣратъ голѣмъ брой православни христене и да ги направѧтъ невѣрующи, но въ протестантство сѫ обрънѫли до сега въ цѣло-то Турско царство токо до 2000 души. [31]) Колцина Блъгаре се намѣрватъ въ този брой, не знаемъ: ще ни се да вѣрваме, че нѣма ни единъ.

Имало е Блъгаре протестанти, но не въ Блъгарія, а отъ тѣзи, конто сѫ излѣзли въ минѫли-тѣ вѣкове изъ Блъгарія въ 179
Австріиска-та имперія и сѫ се были поселили въ Седмиградска-та область (Siebenbürgen). — Тѣхни-тѣ поселенія тамъ сѫ се намирали: въ Алвинчи, Дѣва, Карлсбургъ, Рейсдорфъ, Гроссъ-Чергедъ, Клейнъ-Чергедъ и пр. За тѣхно-то изселванье изъ Блъгарія мыслѩтъ да е станѫло много по́-прѣди отъ преселванье-то на Банатски-тѣ Блъгаре, а обрънѫти сѫ были въ протестанство отъ Нѣмски-тѣ протестанти въ Седмиградско. Тѣхніи брой, види се, да е доходилъ до нѣколко хылѣди, но слѣдъ врѣме малко по малко ги сѫ то понѣмчили, то повласили, тъй щото въ 1855 г. Чернигъ е набройвалъ тамъ токо 207 души. А до сега, види се, и тѣ сѫ се загубили. — Отъ езикъ-тъ на тѣзи изгубени вѣче Блъгаре се е зачувалъ единъ писменъ паметникъ, който съдрѫжа въ себѣ протестантскіи Катихизисъ и нѣколко молитви, които сѫ издадени отъ Вѣнскіи професоръ Миклошичъ. [32])

---

[30]) . . . . acting of that principle everywhere they first make a tabula rasa of minds, on which they never afterwards succeed in inscribing the laws of a sincere faith or consistent practice. The work of the protestant missions is simply destructive. — Journal of a tour in Egypt., Pal., Syria and Greece by J. L. Patterson. London 1852, p. 455. Пихлеръ 10.

[31]) J. Isambert, Itineraire en Orient. Paris 1862 г. p. 299. Пихлеръ 19.

[32]) Die Sparche der Bulgaren in Siebenbürgen von Fr. Miklosich 1856 г. Wien. — Прѣди нѣколко мѣсеци ные имахме случай да посѣтимъ Седмиградска-та область, гдѣто се надахме да найдемъ нѣкакъвъ остатъкъ отъ тѣзи братіе или поне каква годѣ паметь за нихъ. Но надежда-та ни оста всуе.

Притурки.

I.

Τὰ κατὰ τὰς ἀρχιεπισκοπάς Ἀχρίδων καὶ Πεκίου.

Подъ това заглавіе се появи прѣди нѣколко мѣсеци една твърдѣ важна за църковна-та ни исторія книга. Въ неіж растурянье-то на Охридска-та и Ипекска патріаршіи е разгледано тъй подробно и съ такава ясность, что-то по́-вѣче и не трѣба. Това беззаконно дѣло на Константинотолскіи патріархъ Самуилъ и на неговіи синодъ е изобличено съ такива доказателства, противъ които нѣма, что да се каже. И ные жалѣемъ, че не получихме тази книга по́-рано, за да можемъ да извлечемъ отъ неіж нѣкой и други изводъ за въ „Прегледъ-тъ си“. Почтенніи съчинитель на тази книга допира се, гдѣ много, гдѣ малко, и до много други въпроси отъ исторія-та на Блъгарска-та църква, между които има нѣкой и други, гдѣ-то наши-тѣ мнѣнія не се срѣщатъ се него. — На́й-много се раздѣлатъ наши-тѣ мнѣнія въ въпросъ-тъ за начало-то на Охридска-та патріаршія. Той вѣрва, че Охридска-та патріаршія иде право отъ Пьрво-Юстиніянско-то архіепископство и че, слѣдователно, тя има начало-то си още отъ врѣме-то на Императоръ-тъ Юстиніянъ. А ные отхвьргаме тази теорія, като безосновна и доказваме, че Охридска-та патріаршія, не е друга, освѣнь пьрва-та Блъгарска, Прѣславска патріаршія, на която прѣстолъ-тъ быде прѣнесенъ отъ Источна Блъгарія въ Западна въ конецъ-тъ на 10-тіи вѣкъ. — За званіе-то Пьрвой Юстиніяніи, съ което сж се титулира́ли Охридски-тѣ патріарси и което е дало поводъ да се роди тази безосновна теорія, за това званіе ные доказахме, че тѣ си сж го присвоили токо въ 13-тіи вѣкъ, като единъ подобающъ имъ титулъ. Ные знаемъ, че изложенно-то отъ насъ мнѣніе за начало-то на Охридска-та патріаршія не се срѣща не само съ мнѣніе-то

на почтенніи нашъ съчинитель, но съ мнѣніе-то на много още писатели, Грьцки, Латински, а такожде и наши, между които реченна-та теорія до сега е была като безсъмнѣнна и, тъй да речемъ, общепринята. При всичко това, обаче, ные отъ любовь къмъ истина-та не се побояхме да оборимъ тази теорія. Доказателства-та ни сѫ изложени на страници-тѣ: 6, 34, 35, 36, 37, 44, 130, 131, на настояще-то ни списаніе, и ные се надаме, че колко кратко и да сѫ изложени, тѣ щѫтъ обръ- 181
нѫтъ на себе вниманіе-то на просвѣщенни-тѣ читатели. Тукъ по поводъ на горѣреченна-та книга, ные намираме за нужно да направимъ още и слѣдующи-тѣ бѣлежки. Почтенніи този авторъ, както и много други писатели, утвърждава и той, че Прьва Юстиніянія е Охрида. Ные щемъ го попросимъ прьво да обрьне добрѣ вниманіе на слѣдни-тѣ свидѣтелства.

1. Прокопіи, Юстиніяновъ-тъ съврѣменникъ, говори, че Прьва Юстиніянія се е намирала негдѣ въ Дарданія (ἐν Δαρδάνοις ποῦ τοῖς ἐυρωπαίοις), [1]) на която, както се знае главніи градъ е былъ Scupi (Скопіе).

2. Въ 11-та-та си новелла, съ която быде учрьдено Прьво-Юстиніянско-то архіепископство, Юстиніянъ твьрдѣ ясно показва, че Прьва Юстиніяна се е находила въ Средиземна Дакія (Dacia Mediterranea), на която главніи градъ е была Сардика (Софія). [2]) Съ това, увѣрени сме, ще се съгласи и почтенніи нашъ авторъ, ако благоволи да прегледа внимателно тази новелла, особно това мѣсто въ неѫ, което е помѣстено на 7-ма страница въ негова-та книга (ἐπειδὴ οὖν ἐν τῷ παρόντι . . . . . .). — Колко-то до противурѣчіе-то, което се забѣлежва между тѣзи двѣ свидѣтелства, отъ Прокопія и отъ

---

[1]) De aedificiis. lib. IV, c. 1. — [По Манперту Первая Юстиніана, сдѣланная Юстиніаномъ главнымъ городомъ Дарданіи, есть не что иное какъ Скопія. Ибо иначе непонятно, какимъ образомъ Прокопій, который подробно излагаетъ всѣ перестройки Юстиніана въ Дарданіи, даже въ самыхъ незначительныхъ мѣстечкахъ ея, проходитъ совершеннымъ молчаніемъ Скопію. Или какимъ образомъ alle Schriftsteller selbst schon der nicht viel spätere Heerokles, von einem Iustiniana I nichts wissen und Scupi als Hauptstadt erkennen? Да и какимъ образомъ новый городъ въ столь короткое время могъ бы быть такъ много населенъ, когда и рѣчи нѣтъ о какихъ нибудь переселеніяхъ? Geographie der Griechen und Römer, 7. Th., p. 108.]

[2]) Тази новелла носи сега заглавіе: De privilegiis archiepiscopi Iustinianae primae et sede Pr. Illyrici in Pannoniam secundam i. e. Iustinianam primâm transferenda. — Това заглавіе не го е имало първоначално, а е написано послѣ и, види се, отъ невѣжественъ грамматикъ. Това намираме за нужно да забѣлежимъ, да не бы нѣкой да пріеме това заглавіе за първоначално, и чрезъ това да впадне въ заблужденіе, както, напр., се е случило съ единого отъ членове-тѣ Друштва Српске Словесности. Виж. Гласникъ, VIII, 121.

самаго Юстиніяна, то се обяснява твърдѣ лесно: Дарданія и Средиземна Дакія сѫ были двѣ съсѣдни провинціи, и Прьва
182 Юстиніяна, види се, че се е намирала нѣгдѣ на граница-та имъ. Тамъ, по тази граница сирѣчь, ѭ и тръсѭтъ учени-тѣ изслѣдователи и показватъ за най-вѣрно на Кюстендилъ. — А за Охрида се знае, че тя се намира въ тази область, която въ старо врѣме се е называла Epirus nova, и която с была отдѣлена отъ Дарданія и отъ Средиземна Дакія съ двѣ-три други области. — Освѣнь това знае се за вѣрно, че градъ Охрида се е называлъ по-прѣди Лихнидъ и е сѫществовалъ подъ това име както прѣди, тъй и много послѣ слѣдъ основаніе-то на Пьрва Юстиніяна. — При такива едни доказателства да се мысли, че Охрида е Пьрва Юстиніяна, то е съвсѣмъ безосновно и безмѣстно. Това заблужденіе се е породило отъ 13-тіи вѣкъ, отъ какъ-то Охридски-тѣ патріарси захванѫхѫ да се титулиратъ и съ званіе-то Пьрвой-Юстиніянін. Този титулъ е далъ поводъ да се роди това заблужденіе, а такожде и теорія-та, че Охридска-та патріаршія иде право още отъ врѣме-то на императоръ-тъ Юстиніяна. И едно-то и друго-то сѫ заблужденія, искарани, види се, отъ нѣкои невѣжественни писатели, заблужденія, които сѫ се вкоренили до такава стьпень, что-то се повтарятъ и до сега като несъмнѣни истини. Намъ ни е жално да видимъ, че и почтенніи нашъ авторъ се е подчинилъ на тѣзи, тъй да речемъ, всеобщи заблужденія.

Бързаме при това да забѣлежимъ и слѣдующе-то: Като отхвьргаме теорія-та за тождество-то на Охридска-та патріаршія съ Пьрво-Юстиніанско-то архіепископство, ные не само не оборваме нѣщо отъ правдини-тѣ ѝ, но още и мыслимъ, че чрезъ това тѣ, т. е. правдини-тѣ ѝ, ставатъ още по-ясни, още по-необорими. — Латински-тѣ и Грьцки цьрковни историци твьрдѣ охотно се дьржѫтъ за тази теорія, защото тя имъ дава възможность да се залъгватъ съ пріятни тѣмъ тълкованія и заключенія за Охридска-та патріаршія. Латински-тѣ, на при-
183 мѣръ, твьрдѣ лесно искривяватъ смысьлъ-тъ на Юстиніанови-тѣ новелли и искарватъ Пьрво-Юстиніанско-то архіепископство за папски викаріатъ, ergo и Охридска-та патріаршія. — Грьцки-тѣ пакъ такожде лесно доказватъ, че Юстиніянови-тѣ новелли сѫ твьрдѣ тьмна работа, и че чрезъ тѣхъ не може се доказа каноническа-та самостоятелность на Охридска-та патріаршія. — А когато се изобличи тази теорія, като без-

основна, и се докаже, че Охридска-та патріаршія нѣма никаква каноническа[3]) связь съ Първо-Юстиніанско-то архіепископство, а е наслѣдница и продълженіе на Първа-та Блъгарска, Прѣславска патріаршія; съ една дума, когато въстържествува истина-та за начало-то на Охридска-та патріаршія: тогава както Грьцки-тѣ, тъй и Латински писатели трѣбва да се отрекжтъ отъ тѣзи свои празднословни тълкуванія и разглаголствованія. Тогава начало-то на Охридска-та патріаршія не ще вѣче да се види тъмно и съмнително никому, защо-то, мыслимъ, никой не бы посмѣлъ да се съмнѣва въ законно-то, каноническо учрежданье на 1-ва-та Блъгарска патріаршія, което е изложено въ 3-та глава на настоящето ни списаніе.

Най-послѣ ные щемъ кажемъ и това. Намъ ще ни бжде твърдѣ пріятно, ако наше-то изложеніе за начало-то на Охридска-та патріаршія обрьне на себе вниманіе-то на просвѣщенни-тѣ наши съотечественници и имъ даде поводъ да се освободатъ отъ заблужденіе-то, въ което сж се намирали до сега, за този важенъ предметъ. Но ако ученіи авторъ на книга-та, по поводъ на която ные пишемъ тѣзи редове, ако той приведе нѣкои достовѣрни доказателства противъ наше-то изложеніе; ако ни докаже, на примѣръ, че Първо-Юстиніанско-то архіепископство е сжществовало още и въ 8-міи и 9-тіи вѣкъ, и че Охридски-тѣ патріарси още отъ само-то си начало, т. е. въ 11-тіи и 12-тіи вѣкъ сж се титулирали съ званіе-то 184
Първой Юстиніяніи, тогава ные съ благодарность щемъ се отречемъ отъ това си мнѣніе.

II.

Изводъ изъ една новонайдена Блъгарска лѣтопись.

Г. Гильфердингъ, име-то на кого-то, мыслимъ, да е познато добрѣ на всички-тѣ любители на наша-та исторія, минжла-та година е пжтувалъ по Македонія, гдѣто между друго е намѣрилъ и една Блъгарска лѣтопись. Тя е писана въ конецъ-тъ на минжліи вѣкъ, но съчинитель-тъ ѝ е чърпалъ отъ твърдѣ стари паметници, отъ творенія-та на патріархъ-тъ Евтимія, отъ нѣкой-си Търновски лѣтописецъ, намъ сега не извѣстенъ, тъй що-то свидѣтелства-та, които се съоб-

[3]) Въ Дриновия екземпляръ срѣщу тая дума е написано: „историческа“.

щаватъ въ тази лѣтопись, заслужватъ вниманіе. — Г. Гилфердингъ прѣди единъ мѣсецъ е обнародвалъ единъ кратъкъ изводъ отъ неѭ, а именно нѣколко свидѣтелства за св. Кирилла, за покрьстванье-то на царя Бориса, и за изнамѣрванье-то на Славенски-тѣ писмена, свидѣтелства съвсѣмъ нови и твърдѣ любопытни. *)

Като говори за происхожданье-то на св. Кирилль и споменува, че неговіи отецъ Леонъ былъ войвода Дарданскіи или Вардарскіи, тази лѣтопись пояснява при това, че „Дарданія или Вардарія есть земля Болгарская недалеко Со„лунѣ, обладаема бѣ отъ кесарей греческыхъ въ то врѣмя. Того „ради и воеводы отъ Грековъ поставляему бѣху, и тако дѣтей „Леоновы, пребывающе всегда съ Болгарами, знаяху языка „Болгарскаго.“

Но по́-надолѣ лѣтописецъ-тъ пише:

„Святый Евѳіміи патріархъ Терновскіи имянно рода Бол-
185 „гарскаго быти глаголетъ. Глаголетъ сице: благословенъ Богъ, „хотяй всѣмъ человѣкомъ спастися и въ разумъ истинный „пріити, и яко не остави насъ до конца въ тмы и невѣдѣнія, „но посѣти насъ и воздвиже отъ рода нашего таковаго „учителя, иже просвѣти языкъ нашъ, во еже ходити намъ въ „свѣтѣ заповѣдей божіихъ.“

За покрьстванье-то на Бориса въ тази лѣтопись се намира едно свидѣтелство съвсѣмъ отлично отъ извѣстнитѣ до сега свидѣтелства за този прѣдметъ. Борисъ, разсказва се въ неѭ, завьрзалъ съюзъ съ Византійска-та имперія и далъ ѝ великую помощь противъ Сарацини-тѣ и противъ отметника Ѳома, който се былъ взбунтовалъ противъ императорската власть въ Арменія. Борисъ „самъ съ воинствомъ поиде „своимъ у велику Арменію, всѣхъ Сарацыновъ изсѣче и прогна, „и Ѳому жива уфати и муками погуби, и съ великою славою „въ Цариградъ пріиде и честно отъ царици (Ѳеодоры, майка-та „на младіи още тогава императоръ Михаилъ III) пріятъ. Въ „то время бѣ Курилъ святый, учитель Славенскіи, въ училище „учаща ся съ сестриничемъ Михаила царя сына Ѳеофилова . . . . „И тако Курилъ святый пребывая въ царскихъ полатахъ, въ „то время пріиде въ Цариградъ Богарисъ съ воинствомъ отъ „Арменіи. Изыде же царь въ срѣтеніи его, изыде заедно и

*) Голосъ 1869. № 69, Мартъ 10.

„Кѵрилъ, и нача Кѵрилъ говорити по Болгарски съ Бол-
„гарами, сказовати имъ отъ святое писаніе; и когда чуха
„Болгары по своему языку, зѣло умилишася и крестишася
„53 тысящи, а прочіи бяху крещени . . . Глаголетъ Евѳіміи
„святыи патріархъ Терновскіи (лѣтописъ Терновскіи):
„по возвращеніи отъ Арменіи Богорисъ царь Болгарскіи, прія
„святое крещеніе; самъ Михаилъ кесарь воспреемникъ ему
„бысть, и даде ему имя Михаилъ, именемъ своимъ, и 53 тысящъ
„войска его крестися, тамо сущи и Кѵрилъ философъ.“

За изнамѣрванье-то на Славенски-тѣ писмена и за прѣ-
водъ-тъ на свещенно-то писаніе тази нова Блъгарска лѣто- 186
пись съдьржа слѣдующій разсказъ, който такожде заслужва
вниманіе, макарь въ него и да е побръкано лѣточисленіе-то.—
„По разореніи собора и по отхожденіи послы папины, писа
„царь Михаилъ Болгарскіи къ Михаила и Василія кесарей
„Греческихъ, прося и глаголя сице: Владико царю, писаніе
„ваше честно пріяхъ и писанная въ немъ уразумѣхъ. Обаче
„мы еще новопросвѣщеніи суще, [въ] догмахъ христіанской вѣры
„неискусни, и аще не будетъ намъ по языку нашему учитель,
„да наставитъ и просвѣтитъ насъ, то удобь паки Болгарія
„возвратится на поганство; и аще пошлете намъ таковаго
„учителя, да наставитъ и научитъ насъ, то обѣщаемся изгнати
„изъ Болгаріи Римскихъ учителей. — Въ то время пріиде
„Кѵрилъ святый отъ Козаровъ, нося со собою мощи святаго
„Климента лѣто Господне 867 (?); и призва его Михаилъ
„кесарь и совѣтова его да пойдетъ въ Болгаріи и да изведетъ
„по болгарскому языку писаніе. Онъ же рече ему: како могу
„азъ извести писаніе на Болгарскаго языка? Другіи фило-
„софе, бывшіи прежде мене, трудишася 200 годъ
„и ничто не успѣша, понеже болгарскаго языка греческими
„буквами пословити неможно. Кесарь же рече ему: ты языка
„ихъ умѣйшъ и тебѣ данно есть отъ Бога извести отъ языка
„ихъ буква, да будетъ и буква по языку ихъ. И тако Кѵрилъ
„святыи благословеніемъ патріаршимъ Ігнатіемъ, ятся пути,
„водя со собою двоихъ монаховъ отъ Студійскаго монастыря,
„Меѳодія іеромонаха, Дамаскина иподіякона, богодухновенныхъ
„мужей и искусныхъ во святое писаніе, умѣюще и Болгарскаго
„языка“ . . . . . „Тіи помогоша Кѵрилу приводити отъ Гре-
„ческаго языка на Славенскіи языкъ святое писаніе и сочи-
„нити азъ-буки по Славенски . . . . книги.“

Болгаре

и

Константинопольская патріархія.

(Изъ „Бесѣда“, Москва, кн. IV (1871), стр. 324—359).

Болгаре и Константинопольская патріархія.

Въ 870 г., на константинопольскомъ соборѣ, положено 324
было прочное основаніе для самостоятельной славянской церкви въ Болгаріи. Принявшій христіанскую вѣру лѣтъ за десять передъ тѣмъ, болгарскій государь Борисъ-Михаилъ, глядя на ожесточенную борьбу между Римомъ и Византіею изъ-за новопросвѣщенной болгарской паствы, сталъ страшиться духовнаго подчиненія своей обширной державы какъ Риму, такъ и Византіи. Въ душѣ его созрѣла мысль о независимой болгарской церкви, — мысль, осуществленіе которой обличаетъ въ немъ глубокое пониманіе римско-византійской распри. „Когда на соборѣ въ Константинополѣ легаты папскіе и апокрисаріи византійскіе, въ присутствіи посланниковъ болгарскихъ, препирались о томъ, римскія или византійскія будутъ духовныя дѣти Иллирика; когда взаимные упреки готовы были вспыхнуть взрывомъ раздора, — тогда изъ глубины Болгаріи пронесся въ отвѣтъ всенародный голосъ: не римскія и не византійскія, но славянскія. Этотъ голосъ вѣщалъ, что роковое слово Бориса-Михаила было произнесено: славянская православная церковь, славянское богослуженіе — вотъ это завѣтное слово, которымъ ознаменовался 870 годъ.“ Такими словами професоръ Григоровичъ изобразилъ это грамадное въ исторіи славянъ событіе, въ день тысящелѣтней его годовщины. Внимая голосу 325
Бориса, восточные отцы собора поставили Болгаріи совершенно самостоятельнаго, по внутреннему строенію болгарской церкви, архіепископа, который въ скоромъ времени былъ почтенъ и званіемъ патріарха. Такое рѣшеніе восточныхъ іерарховъ вызвало сильный протестъ со стороны римскаго первосвященника, ни за что не соглашавшагося выпустить изъ рукъ новопросвѣщенныхъ болгаръ, — протестъ, который повелъ за собою раздѣленіе христіанской церкви на двѣ враждебныя половины. Вотъ какимъ великимъ въ исторіи церкви событіемъ сопровождалось основаніе славянской церкви въ Болгаріи и упроченіе славянскаго богослуженія.

Съ славянскою церковью, съ славянскимъ богослуженіемъ слилась нераздѣльно съ тѣхъ поръ болгарская народность: и церковь, и богослуженіе, купно съ народностію, восходили на вершину могущества и славы и не разъ стояли у болгарской народности на стражѣ въ годины тяжкихъ испытаній. Но вотъ болгарскій народъ постигаютъ потрясенія, среди которыхъ цѣпенѣетъ его сознаніе, и народная его церковь дѣлается достояніемъ константинопольской патріархіи, которая лишила его и славянскаго богослуженія. Болгарская народность, потерявъ священнѣйшія свои достоянія, подъ охраною которыхъ всегда двигалась и жила, вскорѣ очутилась на краю совершеннаго исчезновенія, какъ вдругъ ее оживила ожившая въ ней завѣтная мысль Бориса. „Славянское богослуженіе, славянская народная церковь!“ — снова разнесся голосъ надъ Болгаріею; ровно черезъ тысячу лѣтъ снова выступилъ вопросъ о болгарской церкви, который, — замѣчательное совпаденіе! — фактически былъ рѣшенъ наканунѣ тысящелѣтней годовщины основанія болгарской церкви и упроченія славянскаго богослуженія. — Не менѣе достойны примѣчанія и послѣдствія, которыя угрожаютъ ознаменовать и нынѣшнее рѣшеніе этого вопроса. Первое рѣшеніе его, какъ извѣстно, повлекло за собою раздѣленіе христіанской церкви на западную и восточную; нынѣшнее же его рѣшеніе грозитъ раздѣленіемъ православной церкви на славяно-румынскую — для русскихъ, болгаръ, сербовъ и румыновъ, и греческую — для грековъ и другихъ православныхъ народцевъ Малой Азіи и Египта.

15 слишкомъ лѣтъ болгарскій народъ всею силою своей воли требуетъ отъ патріархіи возвращенія ему славянскаго богослуженія и возстановленія народной его церкви; но патріархія не внемлетъ этимъ требованіямъ, выдавая ихъ за
326 противорѣчащія духу христіанскаго ученія. Наконецъ турецкое правительство, фирманомъ отъ 28-го февраля 1870 года, дозволило болгарамъ имѣть свое народное высшее духовенство, свое особенное церковное управленіе, что́ они и приняли съ благодарностію. Патріархія протестуетъ противъ этого распоряженія турецкаго правительства и сзываетъ вселенскій соборъ противъ безумія болгаръ; всѣ находящіяся подъ вѣдомствомъ грековъ автокефальныя церкви привѣтствуютъ мысль патріарха и изъявляютъ готовность явиться на предполагаемый соборъ, заранѣе осуждая при этомъ требованія болгаръ. Русская же

сербская и румынская церкви находятъ вселенскій соборъ по такому вопросу неумѣстнымъ, — онѣ не раздѣляютъ мнѣнія греческихъ іерарховъ объ антиканоничности болгарскихъ желаній; до нѣкоторой степени онѣ какъ будто и оправдываютъ появленіе султанскаго фирмана, хотя, въ сущности, и не признаютъ никакого права за падишахомъ рѣшать подобные вопросы однимъ своимъ фирманомъ. А между тѣмъ въ Константинополѣ уже засѣдаетъ народное болгарское собраніе, которое занимается разсмотрѣніемъ проекта устава внутренняго управленія болгарской церковной области и обсужденіемъ мѣръ къ приведенію его въ исполненіе. Скоро оно кончитъ свои работы, послѣ чего, надобно ожидать, немедленно обратится къ вселенскому патріарху за признаніемъ возродившейся болгарской церкви. Что отвѣтитъ тогда патріархъ, заранѣе объявляющій болгаръ чуть ли не раскольниками? Какъ отнесутся къ его отвѣту прочіе греческіе іерархи, высказавшіе такой же взглядъ на дѣйствіе болгаръ? Какъ отнесутся, наконецъ, къ послѣднему слову патріарха по этому дѣлу святѣйшій синодъ русскій, митрополитъ сербскій, примасъ румынскій? Вотъ какое любопытное положеніе приняла въ послѣднее время распря болгаръ съ константинопольскою патріархіей. Недавно обнародованы два новыхъ документа по этой распрѣ: посланіе вселенскаго патріарха на имя святѣйшаго синода и отвѣтъ послѣдняго на оное. Мы воспользуемся появленіемъ ихъ, чтобы сказать нѣсколько словъ къ уясненію нѣкоторыхъ и доселѣ хорошо не уяспенныхъ сторонъ этой распри, къ раскрытію самой сущности ея, которая, судя по тому, что недавно еще говорилось о ней въ нѣкоторыхъ весьма почтенныхъ русскихъ журналахъ, видно, не совсѣмъ ясно понимается русскою читающей публикой.

Обнародованные нынѣ документы содержатъ второй обмѣнъ мыслей между патріархомъ Григоріемъ VI и святѣйшимъ синодомъ по греко-болгарскому вопросу. Первый происходилъ 327
два года тому назадъ, въ 1868 году, когда султанское правительство, видя безплодность всѣхъ попытокъ патріарха удовлетворить болгаръ, нашло нужнымъ вмѣшаться въ церковную распрю своихъ подданныхъ и представило имъ два проекта для разрѣшенія столь шумнаго вопроса. Новый фазисъ, въ которомъ такъ неожиданно для патріарха очутился вопросъ, навелъ его на мысль представить это дѣло вселенскому собору; съ этою цѣлью онъ обратился тогда съ окружнымъ посланіемъ

ко всѣмъ автокефальнымъ православнымъ церквамъ, прося ихъ согласія на созваніе собора. Церкви: іерусалимская, александрійская, антіохійская, кипрская и эллинскаго королевства поспѣшили привѣтствовать мнѣніе патріарха о необходимости разрѣшить распрю на вселенскомъ соборѣ, высказывая при этомъ мнѣніе въ сущности такого рода: „всѣ требованія болгарскаго общества (кромѣ заявленія о необходимости имѣть каждой паствѣ пастыря, говорящаго на одномъ съ нею языкѣ), какъ постоянно противорѣчащія церковному закону по положенію и уничтожающія церковное единство, рѣшительно не могутъ имѣть практическаго приложенія.“ Иначе отвѣтила церковь русская. Указывая на полное право вселенскаго патріарха — не только дѣлать болгарамъ такія или другія уступки, но признать даже по своей волѣ и полную независимость болгарской церкви, святѣйшій синодъ находилъ вселенскій соборъ по болгарскому вопросу совершенно излишнимъ. Осуждая при этомъ болгаръ, если они, ухватившись за означенные проекты турецкаго правительства, стали бы домогаться образовать отдѣльную церковь безъ соизволенія патріарха, святѣйшій синодъ въ то же самое время заявилъ, что если не всѣ, то нѣкоторыя желанія ихъ суть желанія самыя естественныя, основательныя и законныя, и что вселенскій патріархъ призывается своимъ пастырскимъ долгомъ удовлетворить, по возможности, этимъ желаніямъ.

Прошло два года; патріархія не могла удовлетворить требованіямъ болгаръ, а между тѣмъ турецкое правительство, чтобы положить конецъ безпорядкамъ, столько лѣтъ уже нарушающимъ гражданское спокойствіе въ значительной части имперіи изъ-за этого вопроса, нашло нужнымъ рѣшить его помимо патріарха, однимъ султанскимъ фирманомъ. Немедленно по обнародованіи этого фирмана, 28-го февраля 1870 года, болгары учредили коммисію для составленія проекта устава
328 болгарской церкви и начали дѣлать приготовленія къ созванію народнаго собранія для пересмотра и подтвержденія этого устава. — Въ виду такихъ произшествій, патріархъ снова обращается къ святѣйшему синоду съ только-что обнародованнымъ посланіемъ, въ которомъ онъ подробно излагаетъ весь ходъ болгарскаго вопроса за послѣдніе два, три года и ставитъ на видъ то безвыходное положеніе, въ которое поставила его столь рѣшительная мѣра турецкаго правительства. Изло-

женіе патріарха во многихъ отношеніяхъ заслуживаетъ серьезнѣйшаго вниманія, и мы почитаемъ необходимымъ обстоятельнѣе познакомить съ нимъ читателей. Изъ этого изложенія мы узнаемъ, что, по полученіи отвѣтовъ на первое окружное свое посланіе, патріархъ, вопреки совѣту святѣйшаго синода, рѣшился принять выжидательное положеніе. „Не желая, говоритъ онъ, тогда же и безъ всякаго приготовленія предпринимать что либо новое касательно превозлюбленныхъ о Христѣ чадъ, рѣшили было, предоставивъ все человѣколюбивому и всемогущему Богу, хранить спокойствіе, въ предположеніи, что, быть можетъ, по озаренію божественной благодати, или племенной сепаратизмъ, обдумавшись и перемѣнивъ свои намѣренія, обратится на путь болѣе правильный, или же, по крайней мѣрѣ, народолюбивое державное правительство, изъ сожалѣнія къ нравственно упавшимъ и ослабѣвшимъ своимъ подданнымъ, болгарамъ по происхожденію и языку, уврачуетъ болѣзнь дѣйствительнымъ лекарствомъ.“ Племенной сепаратизмъ, однако, не только не перемѣнилъ своихъ намѣреній и не обратился на путь болѣе правильный, но дошелъ до того, что сталъ считать „необходимымъ разрушать и совершенно уничтожать,— насиліемъ ли то, или коварствомъ, — всякій церковный или правительственный оплотъ, стоящій на дорогѣ ихъ замысламъ.“ На берегу Босфора, въ мѣстечкѣ Месахорѣ (Ортакёй), составилось беззаконное сборище изъ 9-ти свѣтскихъ болгаръ и трехъ архіереевъ по одѣянію и названію. Они стали дѣйствовать оттуда всякими средствами, заискивая повсюду расположеніе народа. Ухватившись за извѣстные проекты турецкаго правительства, какъ за какую-то находку, издали ихъ въ печати и въ тысячахъ экземпляровъ разослали по Болгаріи, Ѳракіи и Македоніи, настойчиво увѣряя, что вопросъ разрѣшенъ согласно желанію. Благодаря позорнымъ средствамъ, пущеннымъ въ ходъ этимъ скопищемъ, означенныя страны сдѣлались зрѣлищемъ грустныхъ картинъ: насмѣшекъ, колкостей, наглыхъ выходокъ, соблазнительныхъ дѣйствій, кощунственныхъ сборищъ и т. п. Подвѣдомственные 329
патріаршему престолу митрополиты во Ѳракіи и Македоніи приглашены присоединиться немедленно къ безаконному сборищу въ Ортакёй, и тѣмъ, которые не повиновались этому призыву, угрожало страшное преслѣдованіе, даже пытки, — такъ что эти пастыри принуждени были скрываться въ какомъ

нибудь уголкѣ своего округа, или же отправиться въ столицу, чтобы сохранить тѣло, данныя ими клятвы, свою совѣсть и православіе. Бывало и такъ, что нѣкоторые изъ этихъ пастырей волею-неволею погрязли въ тину болгаризма, лишь бы избавиться отъ опасности и пытокъ. Кто изъ сихъ послѣднихъ былъ человѣкомъ болѣе поверхностнымъ, тѣ немедленно отправлялись въ Константинополь и присовокуплялись къ сборищу въ Ортакёй. Сборище это разсылало по епархіямъ своихъ приверженцевъ (изъ духовныхъ), которые возбуждали простой и незлобивый народъ къ возстанію и рукополагали священниковъ изъ своего племени и пр. Изложеніе этихъ неистовствъ болгаризма патріархъ заканчиваетъ слѣдующею картиною: „И вотъ, можно было видѣть, какъ избранница Господня постоянно и съ разныхъ сторонъ подвергалась опустошительнымъ нападеніямъ и ограбленіямъ со стороны разбойниковъ, которые, имѣя видъ пастырей обманывали чуждія паствы; какъ разнаго рода лжесвященники сочетавали бракомъ и растрогали всякаго встрѣчнаго, налагали епитиміи и разрѣшали, кому пришлось; какъ они крестили (увы!) въ лужахъ и болотахъ, такъ какъ св. купели находились въ распоряженіи законныхъ священниковъ, и вмѣсто божественнаго мура помазывали обыкновеннымъ елеемъ; какъ шарлатаны изъ мірянъ исполняли всѣ священническія требы, облекаясь въ ихъ одежды, и какъ обманщики народа, при помощи денегъ, достигали званія священнослужителей церкви“ . . . .

Затѣмъ патріаршее посланіе продолжаетъ:

Въ виду этихъ фактовъ, совершающихся ежедневно, патріархія рѣшилась выйти изъ принятаго ею выжидательнаго положенія и прибѣгнуть къ дѣятельности. Что же она предприняла? Прежде всего патріархъ издалъ два окружныя церковныя посланія, отъ 2-го и 7-го декабря 1868 года, ко всѣмъ подвѣдомственнымъ его престолу митрополитамъ, епископамъ и прочимъ христіанамъ, увѣщевая ихъ остаться твердыми въ истинномъ порядкѣ дѣлъ и ожидать вмѣстѣ съ церковію собранія вселенскаго собора. Затѣмъ, для обузданія болгарскихъ неистовствъ, онъ препроводилъ къ верховному министру три
330 такрыры (отношенія) отъ 3, 13 и 20 того же мѣсяца и года.*

*) Здѣсь въ изложеніи патріаршаго посланія оказывается противорѣчіе, которое мы, имѣя въ виду только простую передачу содержанія сего посланія, не сочли себя вправѣ исправлять. Но отмѣтить его считаемъ не лишнимъ. П

„стараясь въ нихъ привести на мысль его мудрости, какъ ничтожны сами по себѣ привиллегіи и бераты (грамоты), церковныя правила и государственные законы, разумность и теоретическая справедливость для людей невѣжественныхъ и безпокойныхъ". Въ этихъ такрирахъ изображались соблазнительныя дѣйствія и безпорядки приверженцевъ болгаризма въ Константинополѣ и по епархіямъ, въ виду которыхъ патріархъ усердно просилъ о скорѣйшей и надлежащей защитѣ и покровительствѣ. Не смотря на то, что такриры, по своему содержанію, имѣли важное значеніе, онѣ не были однако удостоены письменнаго отвѣта. Но при личномъ посѣщеніи патріархомъ министерства, 31-го декабря 1868 год., оно словесно сообщило ему, что высокая Порта, обнародовавъ два сказанные проекта, отнюдь не объявляла этимъ болгарскаго вопроса окончательно рѣшеннымъ. При этомъ министерство успокоило патріарха, обѣщавъ ему подвергнуть наказанію всякаго, кто усмотрѣнъ будетъ въ совершеніи чего либо противнаго правительственнымъ намѣреніямъ, на что обращили вниманіе патріаршіе такриры. При этомъ же случаѣ министръ спросилъ, нельзя ли вмѣсто того, чтобы созывать вселенскій соборъ, обратиться къ тому проекту, который въ 1867 году былъ сообщенъ патріархомъ въ верховный совѣтъ. По этому проекту предполагалось образовать болгарскій экзархатъ, обнимающій пространство отъ Дуная до Емоса, что и составляетъ собственно Болгарію. Архіепископія эта должна была зависѣть отъ Константинополя и заключать въ себѣ опредѣленное число митрополій и епископій; внутренними дѣлами управлять посредствомъ областнаго синода и употреблять при богослуженіи тотъ языкъ, какой признанъ будетъ болѣе удобнымъ; но вмѣстѣ съ тѣмъ находиться подъ наблюденіемъ вселенскаго патріарха, который утверждаетъ и защищаетъ законность екзарха и подвѣдомыхъ ему митрополитовъ въ отношеніи церковномъ и гражданскомъ. Министръ обращалъ вниманіе на тотъ проектъ не просто, но 331
подъ условіемъ уступить нѣчто и измѣнить или преобразовать въ пользу экзархата. Патріархъ отвѣтилъ, что не невозможно и это, ради мира. Вслѣдъ затѣмъ императорское правительство

смыслу посланія, надобно было ожидать, что на эти мѣры патріархія рѣшилась по полученіи уже отвѣтовъ на первое окружное посланіе къ автокефальнымъ церквамъ, а между тѣмъ мы видимъ, что онѣ приводятся въ исполненіе въ декабрѣ 1868 года, когда только-что было разослано окружное посланіе и никакого отвѣта еще не было.

назначило коммисію изъ шести человѣкъ, — по три человѣка изъ грековъ и болгаръ, — которая, подъ предсѣдательствомъ самого великаго визиря, приступила къ составленію проекта, удобопріемлемаго для той и другой стороны, принявши въ основаніе означенный проектъ патріарха. Составивъ такой проектъ, коммисія послала двухъ изъ своихъ не болгарскихъ членовъ подвергнуть оный на обсужденіе патріарха и узнать, погрѣшаетъ ли въ чемъ этомъ проектъ съ канонической точки зрѣнія. Имъ было отвѣчено, что онъ канонически несостоятеленъ и съ основаніями патріаршаго проекта не согласенъ. Спустя около мѣсяца, эти же самыя лица пришли съ другимъ проектомъ, представляющимъ, по видимому, меньше недостатковъ. Они просили и умоляли его святѣйшество прочитать оный со вниманіемъ и откровенно объяснить его высочеству, если въ этомъ проектѣ найдется что либо противное канонамъ. Патріархъ, хотя и протестовалъ противъ составленія коммисіи и объявилъ заранѣе, что результаты ея, если они окажутся и правильными, не будутъ имѣть обязательной силы для него, — нашелъ, однако, умѣстнымъ представить этотъ новый проектъ ея на разсмотрѣніе синода, гдѣ въ два засѣданія онъ былъ изслѣдованъ и снабженъ, относительно важнѣйшихъ пунктовъ его, весьма подробными замѣчаніями и исправками. По неотступной просьбѣ все тѣхъ же двухъ членовъ коммисіи, его святѣйшество рѣшился отправиться къ великому визирю и лично изъяснить ему воззрѣнія синода на этотъ проектъ. Между ними произошелъ разговоръ, повергшій патріарха въ огорченіе. Его высочество, внимательно выслушавъ разъясненія и возраженія патріарха, крѣпко держа передъ собою бумагу съ проектомъ коммисіи, немедленно высказалъ, сколько благородно, столько же рѣшительно и краснорѣчиво, „что султанское правительство, видя себя въ необходимости разрѣшить болгарамъ исполнять религіозныя дѣла ихъ, какъ они знаютъ и какъ хотятъ, ни на кого другаго не возлагаетъ отвѣтственности за послѣдствія, кромѣ какъ на ромейскую (греческую) патріархію, и впредь не будетъ обращать вниманія, если за тѣмъ она стала бы плакаться и жаловаться во всеуслышаніе на безпорядки и нестроенія среди болгаръ.“ На возраженіе патріарха визирь возразилъ съ своей стороны, что ромейская патріархія, въ виду совершившагося факта отпаденія отъ нея
332 болгаръ, должна бы послѣ этого факта заботиться не о томъ,

чѣмъ наказать ихъ, но о томъ, какъ бы устроить дѣло мѣрами болѣе церковнаго характера. Это происходило 1-го іюня 1869 года; а въ послѣдній день февраля 1870 года, въ патріархію принесенъ фирманъ, который въ 11-ти пунктахъ заключаетъ постановленія объ организаціи и устройствѣ болгарскаго экзархата. 21-го марта собранъ былъ въ патріархіи по сему случаю синодъ, который, по строгомъ обсужденіи дѣла, единогласно положилъ: великому визирю отвѣчать со свойственною въ церковныхъ дѣлахъ смѣлостію. Для успокоенія же ропота и возмущеній, возникшихъ въ епархіяхъ съ обнародованіемъ фирмана, издано окружное посланіе, гдѣ патріархъ прямо высказалъ, что вопросъ болгарскій имѣетъ быть разрѣшенъ самою церковію, но никакъ не государственнымъ фирманомъ. Между тѣмъ полученъ отъ великаго визиря отвѣтъ, оставить безъ вниманія который казалось опаснымъ, а отвѣчать было не совсѣмъ-то удобно и пріятно. „Ибо трудно выяснить всю важность божественныхъ догматовъ и священныхъ каноновъ иновѣрному министру и при выясненіи быть имъ понятымъ, когда сами именующіе себя пастырями болгаризма и состарѣвшіеся въ православіи оказываются въ высшей степени неспособными, чтобъ уразумѣть неизмѣнность богоначертанныхъ отеческихъ постановленій.“ Но такъ какъ, во всякомъ случаѣ, нужно было отвѣчать, то и былъ данъ отвѣтъ, послѣ котораго, однако, его высочество совершенно замолкъ, а между тѣмъ собравшееся въ Ортакёй болгарское „скопище“, увѣренное уже въ побѣдѣ, всячески старалось примѣнить къ дѣлу высочайшій фирманъ; въ самомъ Константинополѣ оно образовало изъ мірянъ и духовныхъ лицъ народную учредительную коммисію для составленія особаго уложенія по управленію церковными и народными ихъ дѣлами. Четверо изъ членовъ сей коммисіи, по какой-то странности, не замедлили даже прійти просить патріаршаго утвержденія и благословенія на оконченное уже и императорскимъ фирманомъ признанное ихъ святое дѣло . . . . Видя все это и не находя болѣе никакой возможности защитить патріаршую каѳедру отъ причиняемыхъ ей неправдъ, патріархъ два раза обращался къ правительству съ просьбой, чтобъ оно согласилось на созваніе вселенскаго собора, или приняло отреченіе его святѣйшества отъ патріаршаго престола. Визирь отвѣтилъ на обѣ бумаги весьма благосклонно, но не согласно съ выра-

женнымъ въ нихъ желаніемъ; онъ завѣрялъ только, что всякое
333 нарушеніе порядка и злоупотребленіе, о коемъ ему донесено, онъ устранитъ и исправитъ. „Таковы, говорится въ заключеніе патріаршаго письма, и симъ подобныя бѣдственныя и плачевныя явленія, проистекающія изъ возмущенія и безумія болгаръ; таковы и употребляемые со стороны великой Христовой церкви, вполнѣ разумные (какъ намъ кажется) и согласные съ канонами, пріемы невольной защиты противъ людей, которые, по ихъ словамъ, имѣютъ образъ благочестія, силы же его отверглісь, какъ показываютъ ихъ злонамѣренныя дѣянія". Далѣе, обращая вниманіе святѣйшаго синода на все изложеніе дѣла, равно какъ и на документы, приложенные къ сему письменному извѣщенію, которые покажутъ и изобличатъ противный православію антиканоническій духъ болгаризма, патріархъ продолжаетъ: „сообщите намъ, какъ вамъ кажется относительно всего настоящаго дѣла, истинно ли и справедливо мы судимъ и говоримъ, согласуемся ли съ духомъ евангелія и святыхъ вселенскихъ соборовъ".

Таково содержаніе патріаршаго посланія. Мы находимъ нужнымъ предложить здѣсь нѣсколько замѣчаній по поводу этого письма, которыя, какъ намъ кажется, тѣмъ необходимѣе, что безъ нихъ отвѣтъ святѣйшаго синода на это посланіе можетъ показаться не совсѣмъ понятнымъ для тѣхъ, кто не близко знакомъ съ греко-болгарскою распрей.

1. Въ посланіи патріарха насъ прежде всего поражаетъ совершенное непониманіе имъ болгарскаго вопроса, который онъ все еще продолжаетъ считать совершенно новою затѣей немногочисленной шайки честолюбцевъ, корыстныхъ людей, дѣломъ беззаконнаго сборища, скопища. Читая въ посланіи патріарха, что̀ только творитъ это скопище въ Болгаріи, Ѳракіи и Македоніи, можно подумать, что люди, составляющіе его, обладаютъ какою-то сверхъестественною силой, ибо не понятно, какимъ образомъ, пребывая сами на берегу Босфора, они могутъ такъ быстро приводить въ такое волненіе столь обширныя области турецкой имперіи. Вопросъ этотъ не такъ новъ для болгаръ, какъ полагаетъ патріархъ: онъ ведетъ свое начало съ того самаго момента, какъ была уничтожена болгарская патріархія въ Терновѣ, и достояніе ея сдѣлалось достояніемъ константинопольскаго патріарха, что̀ случилось въ XV вѣкѣ. Нельзя думать, что тогдашніе болгаре оставались

равнодушными зрителями попранія ихъ древней народной церкви. Рагужанинъ Павелъ Георгичъ, проживший въ концѣ XVI вѣка нѣсколько лѣтъ въ Болгаріи и отлично ознакомившійся съ болгарами, свидѣтельствуетъ, что они были сильно 334
раздражены противъ грековъ и ненавидѣли ихъ чуть ли не наравнѣ съ турками, sono nemici de Turchi, niente amici de grecі. — Въ концѣ XVII вѣка, мы находимъ между болгарами стремленіе отложиться отъ константинопольской церкви и присоединиться къ русской, — стремленіе, которое не могло осуществиться только благодаря той политической обстановкѣ, въ которой находился тогда народъ болгарскій. — Въ половинѣ XVIII вѣка, появилась на болгарскомъ языкѣ книга, написанная іеромонахомъ Паисіемъ, котораго болгаре справедливо ставятъ во главѣ своего возрожденія. Вся книга есть жалобный вопль противъ греческой духовной власти, окончательно убившей болгарскую народность. Вотъ, между прочимъ, что говорится въ этой книгѣ: „Когда узели и попрали турцы Болгарія, тогда патріарси цароградски съ турская помощь и насиліе освоили терновская патріаршія подъ своя власть и, на пакость и злоба, что имѣютъ на болгары, еще исперво время не поставляютъ отъ болгарскаго языка епископи болгаромъ, но все отъ гречески языкъ, и не радатъ отнюдь за болгарски школи или ученіе, но обращаютъ все на гречески языкъ; за то су остали болгари прости и не учени и не искусни писаніемъ. Тая вина болгаромъ отъ греческая духовная власть приходитъ и много насиліе неправедно отъ гречески владыки терпитъ во сія времена . . . . Тако и они архіереи, что съ турска сила, [а не со архіерейское правило] творатъ болгаромъ велика обида и насиліе, — и они по свое дѣло и безсовѣстіе воспріимутъ мзду свою отъ Бога . . . .“ Въ другомъ мѣстѣ Паисій замѣчаетъ, что въ его время многіе сербы и русскіе „ругались болгаромъ, за что су прости и не книжни въ писаніи“. Онъ старается многими доказательствами доказать всю неумѣстность сего ругательства и кончаетъ слѣдующими словами: „но они руси и сербіе да благодаратъ Бога, что ги (ихъ) е покрылъ отъ попраніе агарянское и отъ греческая власть архіерейская. Да су они (еслибы они) то мало искусили, то бы весма болгаромъ благодарили, что въ толико страданіе и насиліе держатъ свою вѣру непремѣнно“.

Книга іеромонаха Паисія издана была по древному способу, въ рукописи, такъ какъ книгопечатанія не существовало тогда еще для болгаръ; тѣмъ не менѣе. однако, она имѣла громадный успѣхъ: намъ извѣстны нѣсколько разныхъ ея списковъ, въ концѣ которыхъ находятся приписки разныхъ читателей, — приписки, свидѣтельствующія о повсемѣстномъ распространеніи этого сочиненія между болгарами, и о томъ
335 сильномъ, невыразимомъ впечатлѣніи, которое она производила на читателей. Судя по одной изъ этихъ приписокъ, въ нѣкоторыхъ болгарскихъ городахъ смотрѣли на это сочиненіе какъ на священную книгу, которую хранили въ церквахъ вмѣстѣ съ церковною святынею. Къ концу прошлаго вѣка замѣчательная эта книга сдѣлалась предметомъ передѣлокъ, въ которыхъ жалобный вопль Паисія преобразился въ страшное негодованіе противъ греческой іерархіи. Одна изъ такихъ передѣлокъ появилась и въ печати въ сороковыхъ годахъ нынѣшняго столѣтія; изъ другой професоръ Ламанскій недавно обнародовалъ нѣсколько отрывковъ въ „Журналѣ министерства народнаго просвѣщенія“ (въ сентябрьской книгѣ 1869 год.). Въ одномъ изъ этихъ отрывковъ, гдѣ расказывается о времени втораго разоренія Болгаріи, говорится, между прочимъ, слѣдующее:

„Патріархъ нѣкто цареградскіи, аду наслѣдникъ, діаволу другъ, вторый Іуда, новый Арія, ошелъ (пошелъ) при царя Селима на поклоненіе и сказалъ ему: царю многолѣтній, есть твои подданницы болгарскій родъ, соровы человѣцы, въ бранѣхъ непобѣдиміи, и аще не смиришъ ихъ до конца, то паки востануть на тебе и возмутъ землю свою отъ тебе, но да разоришъ начальныя мѣста ихъ и градоначальниковъ ихъ, и тогда будешъ миренъ отъ брани“. Тогда де послѣдовало конечное разореніе болгарской земли. „Тогда и терновская патріаршія огнемъ сожигоша и патріарха мечемъ заклаша“. „Патріарси же цариградски съ турска помощь и насиліемъ освоили тогда терновская патріаршіа подъ свою власть“. Мы далеки отъ мысли выдавать это сказаніе за историческое свидѣтельство, тѣмъ не менѣе, однако, оно заслуживаетъ особеннаго вниманія, какъ преданіе, ходившее между болгарами и характеризующее настроеніе ихъ умовъ относительно константинопольской патріархіи. Что болгаре не предпринимали тогда никакихъ мѣръ къ возстановленію своей церкви, это объясняется весьма легко, если принять во вниманіе то безотрадное, безапелляціонное положеніе

ихъ, въ какомъ они находились до парижскаго трактата. До этого времени всѣ свои невзгоды, обиды, жалобы они должны были представлять правительству не иначе, какъ чрезъ посредство самого вселенскаго патріарха. При такомъ порядкѣ вещей, имъ ничего не оставалось дѣлать, какъ глубоко таить въ себѣ все свое раздраженіе противъ греческой духовной власти. До какой упругости оно дошло наконецъ, это яснѣе всего показываетъ та сила, съ которою оно прорвалось наружу, какъ только представилась къ тому возможность, хотя и не совсѣмъ полная. 336
Немедленно по обнародованіи хатти-хумайюна, которымъ турецкое правительство обязалось, по парижскому трактату, ввести равноправность въ своей имперіи, со всѣхъ концевъ болгарской земли стали получаться въ патріархіи прошенія, длина которыхъ измѣрялась аршинами. Въ этихъ прошеніяхъ, подъ которыми насчитывали тысячи и десятки тысячъ подписей, болгаре, излагая всѣ злоупотрѣбленія и кривды, которыя они терпятъ отъ греческихъ архіереевъ, просили объ ихъ смѣнѣ и о замѣщеніи ихъ достойными пастырями, пастырями народными, слово которыхъ они могли бы понимать, и которые бы не занимались преслѣдованіемъ славянскаго языка и обращеніемъ всего на греческій языкъ. Патріархія оставила безъ вниманія эти прошенія, а между тѣмъ архіереи, противъ которыхъ были писаны эти жалобы, съ помощію мѣстныхъ властей, начали преслѣдованіе противъ болѣе выдающихся болгаръ, вліянію которыхъ они приписывали все это движеніе противъ себя. Нѣкоторымъ изъ нихъ они успѣли жестоко отомстить, уготовавъ имъ продолжительное заключеніе въ тюрьмѣ или ссылку. Начались открытыя возстанія для изгнанія ненавистныхъ пастырей. Единовременно во многихъ болгарскихъ городахъ многочисленныя толпы, состоящія преимущественно изъ женщинъ (мужчинамъ очень часто дорого обходилось участіе въ подобныхъ демонстраціяхъ: по распоряженію архіереевъ, мѣстныя власти брали подъ арестъ нѣкоторыхъ изъ нихъ и ссылали), начали осаждать дома архіереевъ и требовали ихъ удаленія; во многихъ городахъ купцы и продавцы всякаго рода составляли стачки не продавать ничего, особенно съѣстныхъ припасовъ, владыкамъ, или ихъ приверженцамъ. Рѣшено было не платить имъ никакихъ податей, и если они являлись въ какую нибудь церковь, всѣ уходили оттуда и оставляли ихъ однихъ. Вотъ какимъ образомъ нача-

лось изгнаніе греческихъ архіереевъ. Кто заправлялъ этимъ движеніемъ? . . . Указывали на народныхъ учителей, особенно на тѣхъ, которые учились въ Россіи; но они меньше всего были причастны въ этомъ дѣлѣ, ибо, зная, что и безъ того на нихъ смотрятъ съ подозрѣніемъ, они держали себя какъ можно дальше отъ всякихъ демонстрацій. На первыхъ порахъ, однако, правительство охотно вѣрило этимъ указаніямъ, и не одного изъ такихъ учителей постигла несчастная участь — или смерть въ тюрьмѣ, или изгнаніе. Къ чести правительства, однако, нужно сказать, что оно въ скоромъ времени разгадало
337 характеръ этого волненія и стало болѣе разборчиво относиться къ подобнымъ доносамъ. Позволительно еще патріархіи не знать, что вопросъ болгарскій — не новая затѣя; но когда знаешь, сколь многими и какими крупными фактами сказался всенародный характеръ этого движенія; когда знаешь, что всѣ эти факты происходили, такъ сказать, передъ глазами самого патріарха, — то нельзя безъ удивленія читать тѣ слова, въ которыхъ онъ представляетъ болгарское движеніе дѣломъ нѣсколькихъ честолюбцевъ, дѣломъ скопища въ Ортакёй, состоящаго изъ девяти свѣтскихъ болгаръ и трехъ архіереевъ. Что касается этого скопища, то мы знаемъ навѣрное, что оно составилось по желанію народа; мы знаемъ очень хорошо, что не оно, это сборище, заправляетъ народнымъ движеніемъ, а онъ, народъ, заправляетъ его дѣйствіями; и не одинъ разъ члены этого собора подвергались тяжкимъ порицаніямъ со стороны народа за слишкомъ недостаточную энергію.

2. Другое, что столь же сильно насъ поражаетъ въ посланіи патріарха, это то, что въ желаніи болгаръ имѣть природныхъ священнослужителей, имѣть свое собственное церковное управленіе, онъ видитъ какой-то племенной сепаратизмъ, котораго не знаетъ православіе, который антиканоиченъ, который, наконецъ, представляется патріарху мрачной и евангельски непроходимою скалой, грозящей разбить благоустроенный и богоучрежденный корабль. При чтеніи этихъ словъ, естественно рождается вопросъ, какимъ же образомъ въ прежнія времена вѣками могли существовать болгарская патріархія въ Охридѣ, другая болгарская въ Терновѣ, сербская въ Ипекѣ, которыя находились въ постоянномъ единеніи съ константинопольскою патріархіею и не разъ взаимно обмѣнивались мыслями по разнымъ вопросамъ? Какимъ же образомъ

существуютъ нынѣ церкви русская и сербская? Въ существованіи народныхъ церквей въ православномъ мірѣ, при тѣсномъ духовномъ ихъ общеніи, мы привыкли было видѣть лучшее украшеніе православной вселенской церкви. Даже въ средѣ католицизма, въ послѣднее время, стали чаще и чаще указывать на этотъ нашъ порядокъ, какъ на идеалъ церковнаго единства. Посланіе патріарха въ этомъ случаѣ ставитъ насъ въ крайнее недоумѣніе. Но допустимъ, что охридская, терновская и ипекская патріархіи явились по ошибкѣ нѣкоторыхъ изъ древнихъ константинопольскихъ патріарховъ, — по ошибкѣ, которую новѣйшіе ихъ преемники исправили, уничтоживъ эти болгаро-сербскія іерархіи. Допустимъ, что и нынѣ существующія русская и сербская церкви явились тоже по какому нибудь 338
исключительному случаю. Будемъ смотрѣть на племенной сепаратизмъ, какъ на нѣчто антиканоническое. Что же тогда сказать о константинопольской церкви, которая, уничтоживъ болгаро-сербскія іерархіи, стала посылать во всѣ болгарскія и сербскія епархіи исключительно греческихъ архіереевъ, вводила въ церкви и въ училища ихъ языкъ греческій и довела дѣло до того, что въ началѣ нынѣшняго столѣтія невозможно было найти ни въ одномъ болгарскомъ городѣ церкви, гдѣ богослуженіе совершалось бы на славянскомъ языкѣ, или училища, гдѣ преподавалось бы на болгарскомъ языкѣ. Славянскій и болгарскій языки продолжали жить только въ оградахъ немногихъ монастырей, или въ захолустьяхъ, куда не заглядывало архіерейское око. Намъ извѣстно не одно произведеніе новогреческой письменности, въ которыхъ огреченіе болгарскихъ странъ ставится въ величайшую заслугу константинопольской церкви, на дѣятельности которой главнымъ образомъ основывали свои надежды поборники такъ называемой греческой великой идеи, стремившейся огречить весь Балканскій полуостровъ. Что болгарскій сепаратизмъ въ сравненіи съ такой греческой исключительностію? И если сепаратизмъ этотъ — ересь, то какое же названіе дать греческой исключительности? Но, говорятъ, патріархія принуждена была посылать болгарамъ греческихъ архіереевъ, ибо не находила между болгарами людей, достаточно подготовленныхъ для такого служенія. Синодъ греческаго королевства недавно еще, въ своемъ отвѣтѣ на первое дружное посланіе патріарха, ставилъ болгарамъ въ упрекъ то, что они, въ своемъ невѣдѣніи, стали давать предпочтеніе

своему народному языку передъ языкомъ эллиновъ. Не говоря объ этомъ упрекѣ со стороны синода греческаго королевства, мы не можемъ оставить безъ нѣкоторыхъ замѣчаній оправданіе патріархіи недостоинствомъ болгаръ, ибо, не смотря на всю несостоятельность этого оправданія, оно съ любовію повторяется при каждомъ удобномъ случаѣ греческою печатью. Въ концѣ XIV-го в., во время паденія болгарскаго царства, на болгарскомъ патріаршемъ престолѣ въ Терновѣ святительствовалъ св. Евѳимій, оставившій много сочиненій, очень замѣчательныхъ какъ по содержанію, такъ и по литературной отдѣлкѣ. Онъ занимался и исправленіемъ церковныхъ книгъ, составилъ и нѣчто въ родѣ граматики или правила о славянскомъ правописаніи — „Утвержденіе писменемъ“ (трудъ, къ сожалѣнію, досель не отысканный) и вообще слылъ между современниками
339 за великаго художника словенскихъ писменъ. Въ его время въ Терновѣ существовала духовная школа, о качествѣ которой можно судить по извѣстнымъ въ Россіи кіевскимъ митрополитамъ Кипріану и Григорію Цамблаку, вышедшимъ изъ этой школы. Школа эта пережила турецкій погромъ и какъ свидѣтельствуетъ Константинъ философъ Костенскій также ученикъ этой школы, въ половинѣ XV-го вѣка продолжала еще просвѣщать не только терновскія страны (Болгарію) но и окрестныя царства.

Трудно предположить, что просвѣщеніе, распростаненное этой школой и распространяемое ею еще въ половинѣ XV-го вѣка, могло бы такъ скоро изсякнуть. Съ другой стороны, въ самомъ ли дѣлѣ греческіе архіереи обладали особеннымъ какимъ-либо духовнымъ образованіемъ? Русскій священникъ Лукіановъ въ началѣ прошлаго столѣтія посѣтившій Константинополь гдѣ онъ имѣлъ возможность очень близко ознакомиться съ высшимъ греческимъ духовенствомъ, былъ пораженъ его полнѣйшимъ невѣжествомъ и крайнимъ нравственнымъ паденіемъ. Онъ замѣчаетъ, между прочимъ, что русскіе сельскіе священники въ этомъ отношеніи стоятъ выше греческихъ митрополитовъ.

Около начала нынѣшняго столѣтія, какимъ-то невѣдомымъ чудомъ, одной небольшой болгарской епархіи былъ поставленъ епископъ болгаринъ. Это — извѣстный Софроній Врачанскій составившій большой сборникъ поученій и евангельскихъ толкованій (первая печатная болгарская книга), оставившій замѣ

чательную автобіографію и большое сочиненіе подъ заглавіемъ „Исторія премудрости“, — человѣкъ, значитъ, довольно образованный, да при томъ глубоко проникнутый своимъ пастырскимъ долгомъ. Паства его, которую онъ съ усердіемъ поучалъ на родномъ ея языкѣ, считала его святымъ человѣкомъ. „Такъ какъ они не слыхали дотолѣ отъ другихъ архіереевъ таковое поученіе, говоритъ онъ, то смотрѣли на меня, какъ на философа“. Но за свою образованность и книголюбіе, Софроній извѣдалъ, однако, много горя отъ греческихъ своихъ сослуживцевъ и начальниковъ. Первые ненавидѣли его и всячески клеветали на него высшимъ начальникамъ, которые то и дѣло налагали на него денежныя взысканія, указывая ему, что онъ поменьше бы занимался книжнымъ хламомъ, а позаботился бы объ уплатѣ своихъ долговъ. Дѣло дошло до того, что этотъ образованный и добросовѣстный епископъ не могъ болѣе жить среди подобныхъ сослуживцевъ и начальниковъ и предпочелъ такой жизни добровольное изгнаніе въ Румынію. „Боюся Бога, 340
пишетъ онъ, чтобы Онъ не судилъ меня за то, что, взявши на рамена свою паству, оставилъ ее, но надѣюсь на Его милость. Видитъ Онъ, что я поступилъ такъ не ради своего спокойствія, но вслѣдствіе великой нужды, вслѣдствіе тяжкихъ денежныхъ взысканій, которыми обременили меня, ни за что не хотя повѣрить, что люди совсѣмъ обнищали“. Чтобы не распространяться слишкомъ много, мы замѣтимъ, что даже въ настоящее время истинно духовно-образованный архіерей между высшимъ греческимъ духовенствомъ — большая рѣдкость.

3. Третье наше замѣчаніе будетъ по поводу султанскаго фирмана, которымъ турецкое правительство рѣшило болгарскій вопросъ и который сдѣлалъ положеніе патріарха невыносимымъ. Для православнаго христіанина, незнакомаго съ турецкими порядками, будетъ казаться очень страннымъ то, что магометанинъ вмѣшивается въ церковныя дѣла христіанъ и произноситъ надъ ними рѣшительный приговоръ. Еще страннѣе будутъ казаться ему тѣ христіяне, которые принимаютъ этотъ приговоръ, какъ въ нынѣшнемъ случаѣ поступаютъ болгаре, считающіе послѣ этого фирмана вопросъ свой конченнымъ и принявшіеся уже за учрежденіе своего экзархата, уступленнаго имъ этимъ фирманомъ. Дѣло это, намъ кажется, требуетъ болѣе обстоятельнаго обсужденія; вотъ почему мы и намѣрены остановиться на немъ дольше. Прежде всего мы обратимъ вниманіе

читателей, чувство которыхъ можетъ оскорбиться султанскимъ фирманомъ, на слѣдующее обстоятельство. Когда турки завоевали Балканскій полуостровъ, они застали тамъ, кромѣ константинопольской, еще три другія патріархіи: двѣ болгарскихъ, въ Терновѣ и Охридѣ, и одну сербскую — въ Ипекѣ. Терновская патріархія учреждена въ 1235 г. По свидѣтельству самихъ византійцевъ, терновскій архіерей былъ почтенъ автономіею и провозглашенъ былъ патріархомъ не только императорскимъ, но и соборнымъ утвержденіемъ, βασιλικῷ καὶ συνοδικῷ τῷ θεσπίσματι. Въ болгарскомъ сказаніи объ этомъ происшествіи приводится и грамота, которую императоръ Ватаци препроводилъ тогда по этому случаю къ константинопольскому и другимъ восточнымъ патріархамъ. Изъ этой грамоты явствуетъ, что новый патріархъ былъ равнаго имъ степене патріаршескаго.

Объ учрежденіи охридской патріархіи или архіепископіи первой Юстиніаны существуютъ разныя мнѣнія; изъ нихъ ближе къ истинѣ кажется намъ то, которое полагаетъ, что
341 патріархія эта была непосредственной наслѣдницей древней преславской патріархіи.*) Какъ бы то ни было, мы имѣемъ такія свидѣтельства и факты, которые ставятъ каноническое учрежденіе охридской патріархіи внѣ всякаго сомнѣнія. Въ то время, когда на престолѣ ея святительствовалъ знаменитый Θеофилактъ, архіепископъ болгарскій, константинопольскій патріархъ далъ позволеніе нѣкоему иноку воздвигнуть часовню въ одномъ приходѣ ея (охридской патріархіи). Θеофилактъ ему возбранилъ и по этому случаю написалъ къ одному изъ членовъ патріаршаго синода, между прочимъ, слѣдующее:

„Не понимаю, какъ позволяютъ возникать подобнымъ дѣламъ, черезъ которыя изгоняются изъ церкви всякій добрый порядокъ и миръ, словно кровь Христова, проліянная да умиритъ все, пролилась втунѣ.

---

*) Честь предложенія этой гипотезы принадлежитъ Лингенталю, но не мнѣ, какъ утверждаетъ г. Филипповъ въ своей брошюрѣ „Вселенскій патріархъ Григорій VI и греко-болгарская распря“. Считаю нужнымъ еще замѣтить г-ну Филиппову, что не я одинъ называю іерарховъ охридскихъ патріархами: такъ ихъ называютъ всѣ болгаре, такъ назывались и сами эти іерархи, такъ, наконецъ, называли ихъ и въ Константинополѣ. Г. Филипповъ подозрѣваетъ меня, будто я, въ моемъ „Историческомъ очеркѣ болгарской церкви“, съ намѣреніемъ утаилъ одно греческое свидѣтельство объ уничтоженіи Цимисхіемъ перваго болгарскаго патріархата. Стоитъ только г. Филиппову справиться въ примѣчаніи на 34 стран. моей книжки, и онъ убѣдится, что я и не думалъ утаивать это свидѣтельство.

„Дѣйствительно, какое отношеніе имѣютъ болгаре къ константинопольскому патріарху, который не имѣетъ ни даже права рукоположенія въ болгарской церкви, имѣющей своего автокефальнаго архіепископа, и который не унаслѣдовалъ никакого иного преимущества надъ нею отъ своихъ предмѣстниковъ?“

Далѣе Ѳеофилактъ восклицаетъ: „Кто, развѣ только вовсе выжившій изъ ума, потерпитъ присутствіе между болгарами константинопольскаго экзарха и станетъ смотрѣть на него и трактовать его иначе, какъ чуждопохитителя, показуя противъ него, выражаясь словами Соломона, гнѣвъ, исполненный ярости?“ Припомнимъ при этомъ, что слова эти писаны въ началѣ XII-го вѣка, когда болгаре находились подъ властію Византіи.

Письмо это ясно показываетъ, на сколько была независима и самостоятельна охридская архіепископія. Въ доказательство. что эта независимость и совершенная самостоятельность признаваема была и константинопольской церковью, мы ограничимся пока указаніемъ на два письма константинопольскихъ патріарховъ. 342

Въ 1369 г. шелъ вопросъ о соединеніи восточной и западной церквэй. По этому дѣлу константинопольскій патріархъ Филоѳей сзывалъ вселенскій соборъ, для чего и обратился съ письмомъ къ тогдашнему архіепископу охридскому. Увѣдомляя его, что патріарху антіохійскому дано знать объ этомъ, Филоѳей приглашаетъ и болгарскаго архіепископа, со всѣми подчиненными ему архіереями, прибыть. „Какой ущербъ, пишетъ онъ, между прочимъ, — какой вредъ и къ тому какое безчестіе будетъ, когда въ такихъ нужныхъ церковныхъ дѣлахъ твое священство отсутствовать будетъ отъ столь полезнаго собора, а если прибудешь, то сколько чести, сколько славы, сколько пользы и добра будетъ и твоему священству и христіанамъ, обрѣтающимся тамъ!“

Другой константинопольскій патріархъ Антоній, въ 1390 г. пишетъ Мирчѣ, воеводѣ Угровлахіи, которая въ то время зависѣла охъ охридскаго патріарха, по какому-то дѣлу. Между прочимъ, онъ выражается слѣдующимъ образомъ: „на это и вашъ архіепископъ охридскій соблаговолилъ, согласился и далъ свое благословеніе . . . . . Того, что усмотрѣла и разсудила къ общему благу христіанъ его мудрость, мы ни пересужаемъ, ни отрѣшаемъ“.

Ипекская патріархія учреждена была при царѣ Душанѣ въ 1347 год. на соборѣ скопльскомъ, гдѣ присутствовали патріархъ терновскій и охридскій архіепископъ. Съ согласія ихъ и всего освященнаго собора сербской земли, сербскій архіепископъ былъ провозглашенъ патріархомъ, при чемъ Душанъ изгналъ изъ предѣловъ Сербіи всѣхъ архіереевъ изъ грековъ и замѣнилъ ихъ природными славянами. Константинопольскій патріархъ Каллистъ, безъ вѣдома котораго совершилось переименованіе сербскаго архіепископа въ патріарха, не только не призналъ этой новой патріархіи, но и предалъ царя Душана, новаго патріарха сербскаго и весь сербскій народъ проклятію. Въ 1376 г., въ правленіе сербскаго князя Лазаря, анаѳема эта была снята, и сербская патріархія признана и Великой церковью.

Вотъ на какихъ правахъ существовали три славянскія патріархіи на Балканскомъ полуостровѣ, во время покоренія его турками. Теперь онѣ не существуютъ болѣе. Охридская и ипекская уничтожены во второй половинѣ прошлаго вѣка,
343 терновская же исчезла такъ, что время уничтоженія ея неизвѣстно. Извѣстно только то, что ея епархіи, какъ и епархіи первыхъ двухъ, вошли въ составъ области константинопольской патріархіи. Какъ это случилось? — Въ церковныхъ лѣтописяхъ мы не находимъ никакого упоминанія, какими каноническими мѣрами уничтожены эти, вѣками существовавшія, іерархіи, которыя, какъ совершенно самостоятельныя, не могли быть упразднены такъ легко: осьмое правило 3-го вселенскаго собора строго воспрещаетъ всякое посягательство на независимость церквей. Мы приведемъ нѣсколько свидѣтельствъ, объясняющихъ намъ отношенія константинопольской патріархіи къ охридской и сербской въ ближайшее къ уничтоженію послѣднихъ время. Изъ нихъ видно, какъ подготовлялось и самое уничтоженіе оныхъ.

Въ 1702 г. константинопольскій патріархъ Каллиникъ издалъ окружное посланіе ко всѣмъ православнымъ христіанамъ, въ которомъ, доказывая, что такъ называемые патріархъ охридскій и патріархъ ипекскій — не истинные патріархи, предписывалъ не считать и не называть ихъ таковыми. За неисполненіе этого предписанія Каллиникъ изрекалъ анаѳему и отлученіе отъ церкви.

Но что дѣло шло не объ одномъ только патріаршескомъ званіи, но и о существованіи самыхъ патріархій, охридской и ипекской, — въ этомъ нѣтъ никакого сомнѣнія.

Въ одномъ весьма любопытномъ путешествіи по Сербіи, отъ конца XVII вѣка, которое намъ удалось найти между рукописями Бранкачанской библіотеки въ Неаполѣ, говорится, что ипекскій патріархъ часто подвергается насиліямъ со стороны константинопольскаго патріарха, домогающагося уничтоженія его патріархіи и подчиненія ея себѣ (per esser egli— il patriarca di Peck — independente dal patriarcha constantinopolitano dal quale viene spesso travagliato per soggetarlo etc.).

Въ 1737 году, константинопольскій патріархъ доносилъ Портѣ, что охридскій іерархъ состоитъ въ тайныхъ политическихъ сношеніяхъ съ Австріею, злѣйшимъ тогда врагомъ Турціи, и подавалъ совѣтъ, что благо имперіи требуетъ уничтоженія охридской патріархіи.

Все это не оставляетъ никакого сомнѣнія въ томъ, что дѣло уничтоженія двухъ славянскихъ патріархій тянулось очень долго, и что, для достиженія своей цѣли относительно ихъ, константинопольской патріархіи пришлось испробовать нѣсколько разныхъ стратагемъ, пока наконецъ патріархъ Самуилъ, усердный и способный сотрудникъ Ивана Ипсиланти 344
(отца великой греческой идеи), не пустилъ въ ходъ самую надежную. — Въ протоколахъ константинопольской патріархіи, 11-го сентября 1766 года, записано, что подчиненіе ипекской архіепископіи вселенскому престолу произошло съ согласія девяти митрополитовъ, подвластныхъ ипекскому престолу: нишскаго, ужицкаго, скопльскаго, новопазарскаго, босанскаго, самоковскаго, кюстендильскаго, герцеговинскаго и призрѣнскаго. Послѣдовавшее, годъ спустя, подчиненіе и охридской патріархіи обставлено такою же, если не болѣе благовидною формальностію: тутъ уже самъ охридскій іерархъ подаетъ отреченную грамоту, которою проситъ упраздненія охридской архіепископіи, а 11 изъ 15 подчиненныхъ ему митрополитовъ подаютъ совокупную просьбу константинопольскому патріарху, чтобы онъ оказалъ милость и принялъ бы клиръ и паству охридской архіепрскопіи въ свою ограду. Но послушаемъ, что говорятъ славянскіе источники объ этомъ дѣлѣ, — источники самые достовѣрные. Существуетъ письмо черногорскаго митрополита Саввы къ митрополиту московскому Платону; изъ этого

письма, которое писано 26-го февраля 1776 года, слѣдовательно за шесть мѣсяцевъ до упраздненія сербской патріархіи, мы узнаемъ, что девять сербскихъ архіереевъ изгнаны и лишены своихъ престоловъ неправосудіемъ константинопольскаго патріарха и его синода, „и скитаются по Святой горѣ. а иные заточенiи на различная мѣста . . .“ „а на ихъ мѣсто возведенiи грекiи , . . . и никакова епархія не имѣетъ своего природнаго архіерея сербина“. Увѣдомляя объ этомъ насилiи. учиненномъ въ пекской патріархіи, митрополитъ Савва продолжаетъ: „Того ради вси вишеписатiи архіереи (изгнанные греками) просятъ со слезами святѣйшій правительствующій синодъ Бога ради и единовѣрія и единоязычія и единокровія съ нами: соболѣзнуйте по братiи своей изгнани и неволни и лишенныхъ своихъ престоловъ неправосудіемъ патріарха константинопольскаго и ихъ синода, что противъ всѣхъ правъ церковныхъ дѣлаютъ и при Порти святотатство купуютъ. Воздвигните престолъ падшій сербскія архіепископіи, которая отъ грековъ всякаго благолѣпія лишена неправеднимъ судомъ константинопольскаго патріарха и ихъ синода.“ Далѣе, отъ имени изгнанныхъ архіереевъ, митрополитъ Савва обращается къ православной, правосудной великой государынѣ Екатеринѣ съ слѣдующими словами: „Изли фіялъ милосердія своего на насъ бѣдныхъ архіе-
345 реевъ сербскихъ, тебѣ имами по Бозѣ заступницу. Заступи насъ при Портѣ, что греки не би мѣшались (чтобы греки не мѣшались) у сербскій націонъ: тимъ насъ вѣчно одолжишъ...“ Въ этомъ письмѣ перечисляются по епархіямъ всѣ изгнанные сербскіе архіереи, — и что же оказывается? Это — тѣ же самые епархіальные титулы, которыми въ протоколахъ константинопольской патріархіи называются тѣ девять архіереевъ съ согласія которыхъ уничтожена пекская архіепископія. Понятна теперь уловка Самуила: онъ сперва позаботился изгнать природныхъ архіереевъ сербской церкви и замѣстить ихъ греческими, а потомъ уже, съ помощію этихъ своихъ клевретовъ нанесъ послѣдній ударъ.

Подобная же, только болѣе усовершенствованная, страта гема употреблена была и противъ охридской патріархіи. Что ни говори защитники вселенской патріархіи о добровольной отреченной грамотѣ послѣдняго охридскаго іерарха Арсенія что ни утверждай они о совокупной просьбѣ 11-ти его митро

политовъ; но имѣя ясно передъ глазами, какъ поступлено было съ сербскою церковію и чѣмъ этотъ поступокъ замаскированъ въ протоколахъ Великой церкви; зная все это, — мы и въ этихъ документахъ вправѣ видѣть болѣе благовидную личину, скрывающую болѣе тяжкое насиліе. Укажемъ пока на слѣдующій весьма любопытный фактъ. Добровольно просившаго объ упраздненіи охридской архіепископіи Арсенія мы вдругъ находимъ изгнанникомъ въ Зографскомъ монастырѣ. Туда черезъ нѣсколько времени былъ сосланъ и константинопольскій патріархъ Самуилъ. Келейникъ Арсенія разсказываетъ, что разъ оба патріарха, встрѣтившись нечаянно во время прогулки, стали другъ противъ друга, крупно укоряли одинъ другаго, при чемъ нашъ говорилъ Самуилу: ты причиною моего здѣсь заключенія. Посчитавшись порядкомъ, они разошлись „со скорбію“. Разсказъ этотъ достаточно изобличаетъ лживость документовъ, которыми обставлено уничтоженіе охридской патріархіи. Надобно сказать, что константинопольской патріархіи самой теперь какъ будто неловко отъ существованія этихъ документовъ, и она свое „неотъемлемое“ право на обладаніе вѣковой болгарской церковью основываетъ совсѣмъ на другаго рода документахъ. На какихъ же?

Десять лѣтъ тому назадъ, въ 1860 году, патріархія, по предложенію Порты, созвала представителей отъ всѣхъ православныхъ областей турецкой имперіи, которые, совмѣстно съ нѣсколькими архіереями, должны были выработать новый уставъ церковно-народнаго управленія православными христіанами, 346
болѣе согласный съ потребностями просвѣщенія и времени. Въ собраніе это допущены были только трое представителей отъ болгаръ. Въ то время требованія болгаръ отъ патріархіи ограничивались только замѣщеніемъ греческихъ архіереевъ болгарскими, или, по крайней мѣрѣ, знающими болгарскій языкъ греками. Болгарскіе представители напомнили этому собранію, при составленіи новаго устава церковно-народнаго управленія, принять во вниманіе и скромное желаніе болгарскаго народа. Но собраніе не нашло нужнымъ останавливаться на предложеніи болгарскихъ представителей. Тогда эти послѣдніе представили ему (собранію) письменное заявленіе такого содержанія: „Такъ какъ Великой церкви не угодно было выслушать многолѣтнія горячія просьбы болгаръ объ опредѣленіи на болгарскія епархіи архіереевъ болгарскаго происхожденія,

или, по крайней мѣрѣ, знающихъ болгарскій языкъ; такъ какъ и народное (греческое) собраніе не нашло нужнымъ обратить вниманіе на это столь важное для нашего народа дѣло, — то для уврачеванія ранъ, происходящихъ отъ нынѣшняго церковнаго управленія, и для искорененія неправдъ, претерпѣваемыхъ болгарскимъ народомъ, мы заявляемъ о необходимости возстановить уничтоженныя вселенскою патріархіею самостоятельныя церковныя начальства: охридское и терновское.“ Но патріархія, напомнивъ подателямъ сей записки султанскіе бераты (грамоты), которые она имѣетъ въ своихъ рукахъ, тутъ же отвергала это ихъ заявленіе. Это значитъ, что патріархія, которую нынѣшній султанскій фирманъ глубоко уязвляетъ въ сердце, 10 лѣтъ тому назадъ какъ-бы признавала каноническую силу за подобными же султанскими бумагами, если не считала нужнымъ приводить другія основанія въ доказательство своихъ „неотъемлемыхъ“ правъ на обладаніе достояніемъ двухъ прежнихъ болгарскихъ патріархій. Зная это, болгаре не слишкомъ скандализируются султанскимъ фирманомъ. Нашла же греческая патріархія, разсуждаютъ они, султанскіе бераты достаточными для уничтоженія нашихъ древнихъ канонически учрежденныхъ патріархій; отчего же теперь султанскій фирманъ, наполовину возстановляющій независимость болгарской церкви, кажется ей недостаточнымъ? И это разсужденіе ихъ тѣмъ естественнѣе, что происхожденіе фирмана несравненно законнѣе, чѣмъ темное порожденіе ея бератовъ.

Разсмотримъ и исторію нынѣшняго фирмана.

Какъ мы имѣли уже случай упомянуть въ первомъ замѣ-
347 чаніи на патріаршее посланіе, турецкое правительство сначала противилось волненію болгаръ противъ греческой іерархіи, которую оно поддерживало всякими полицейскими мѣрами. Изъ многихъ фактовъ, показывающихъ, какъ сильна была эта поддержка, припомнимъ пока одинъ. Три архіерея, которые осмѣлились признать весьма скромныя тогда требованія болгаръ справедливыми, по желанію патріарха, были отправлены въ заточеніе. Очень памятенъ день и обстоятельства ихъ ареста. Узнавши объ этомъ рѣшеніи правительства, все болгарское населеніе Константинополя окружило домъ, гдѣ жили эти архіереи, и объявило, что не выдастъ защитниковъ правъ болгарскаго народа. Цѣлыя сутки десятки тысячъ народа твердою стѣною окружали осужденныхъ архіереевъ. Правительство

должно было, наконецъ, прибѣгнуть къ хитрости для того, чтобы привести въ исполненіе волю патріарха. Въ скоромъ времени, однако, оно разгадало мысль этого волненія и совѣтовало патріархіи не пренебрегать просьбами болгаръ, но внимательно ихъ изслѣдовать и, на сколько онѣ справедливы, удовлетворить ихъ. Послѣ долгаго колебанія, патріархія согласилась, наконецъ, назначить въ болгарскія епархіи архіереевъ изъ болгаръ, или изъ знающихъ болгарскій языкъ грековъ; но изъ всѣхъ этихъ болгарскихъ архіереевъ, только двумъ допускалось быть членами патріаршаго синода, состоящаго изъ 12-ти архіереевъ. Болгаре видѣли въ этомъ послѣднемъ рѣшеніи патріарха явное и обидное для себя предпочтеніе патріархіею греческаго племени и не согласились принять его. Обезпечивая грекамъ избраніе патріарха изъ ихъ же племени, они требовали только, чтобы синодъ его состоялъ изъ равнаго числа болгарскихъ и греческихъ членовъ. По настоянію правительства, составлена смѣшанная коммисія для рѣшенія этого дѣла; но такъ какъ греческіе члены ея ни за что не соглашались признать какую нибудь справедливость за этимъ требованіемъ болгаръ, то коммисія разошлась, оставивъ дѣло по прежнему. Немного спустя, патріархъ собралъ собраніе изъ духовныхъ и свѣтскихъ лицъ, все греческаго происхожденія, на которомъ, по долгомъ обсужденіи требованій болгаръ, рѣшено было, что они заключаютъ въ себѣ антиканоническій принципъ народности, и поэтому не могутъ быть приняты церковью. Это рѣшеніе немедленно было сообщено правительству. Но правительство никакъ не могло понять, почему скромное требованіе болгаръ (которые гораздо многочисленнѣе грековъ), чтобы синодъ состоялъ изъ равнаго числа архіереевъ той и другой націи, антиканонично, а настойчивость патріархіи, чтобы синодъ этотъ 348
состоялъ преимущественно изъ грековъ, нисколько не противорѣчитъ духу церкви. Не совсѣмъ понимая это, правительство продолжало настаивать, чтобы патріархія вновь обсудила это дѣло. Созвано было новое собраніе, но и оно не пошло дальше перваго рѣшенія. — Вступаетъ на патріаршій престолъ Григорій VI, который выказалъ сначала большое желаніе положить конецъ распрѣ. Онъ выступилъ съ извѣстнымъ своимъ проектомъ объ учрежденіи особеннаго болгарскаго экзархата, долженствующаго обнимать въ себѣ пространство между Дунаемъ и Балканомъ, что, по понятіямъ Григорія, и составляетъ Бол-

гарію. Проектъ этотъ исключалъ изъ болгарскаго экзархата всю Македонію и сѣверную половину Ѳракіи, составляющія ядро болгарскаго народа, населенныя исключительно болгарами, и оставлялъ подъ властію патріархіи пловдинскую, бытольскую, охридскую, скопльскую и многія другія епархіи, гдѣ ожесточеніе противъ высшаго греческаго духовнства было сильнѣе, чѣмъ въ епархіяхъ между Дунаемъ и Балканомъ. Зная это, правительство замѣтило, что проектъ этотъ не удовлетворяетъ болгаръ, и указывало на необходимость присоединенія къ экзархату еще нѣсколькихъ епархій; но указаніе его было отвергнуто, и вопросъ остался опять не разрѣшеннымъ. А между тѣмъ, необходимость скорѣйшаго рѣшенія его день ото дня становилась грознѣе и грознѣе. Многія епархіи, по изгнаніи изъ нихъ греческихъ архіереевъ, оставались въ теченіи 6, 8 и 10-ти лѣтъ безъ всякихъ архіереевъ: не кому было рукополагать священниковъ; много приходовъ, цѣлыя мѣстечки оставались совсѣмъ безъ священнослужителей; люди умирали безъ церковнаго напутствованія, и хоронили ихъ безъ отпѣванія: новорожденные по нѣскольку лѣтъ оставались не крещенными и умирали таковыми. О томъ, что часто приходилось крестить въ домахъ, причемъ св. купель замѣняло корыто, нечего и говорить. (Чтобы крестили въ лужахъ и болотахъ, какъ увѣряетъ патріархъ въ своемъ посланіи, мы не знаемъ. Да и къ чему было прибѣгать къ лужамъ и болотамъ, когда изъ гидрографіи болгарской земли извѣстно, что страна эта далеко не болотиста и щедро одарена свѣжей проточной водою?) Замѣшательство въ церковномъ управленіи повело за собою большія смятенія и безпорядки и въ гражданскомъ управленіи. Со всѣхъ сторонъ правительство осаждали прошеніями, въ которыхъ, указывая на разнаго рода безпорядки, просили о скорѣйшемъ рѣшеніи затянувшагося такъ долго вопроса. Въ
349 Балканахъ появились и повстанцы, которые между первыми своими требованіями ставили и освобожденіе шестимилліоннаго народа отъ постыднаго ига горсти фанаріотовъ. Все это какъ будто нисколько не смущало патріархію, не принимавшую отъ себя никакихъ дѣйствительныхъ мѣръ для разрѣшенія вопроса и съ непонятнымъ упорствомъ отвергавшую всѣ средства къ этому, предлагаемыя ей какъ со стороны правительства, такъ и со стороны болгаръ, а также и лучшей части греческаго общества въ Константинополѣ. Вотъ при какомъ положеніи

дѣла правительство издало извѣстные два проекта соглашенія между болгарами и патріархіею. Препровождая эти проекты въ патріархію, Порта указывала ей на крайнюю необходимость скорѣйшаго окончанія дѣла и совѣтовала ей, если и оба проекта окажутся негодными, то чтобы она пріискала скорѣе другой способъ соглашенія, пріемлемый обѣими сторонами. Но и этимъ дѣло нисколько не подвинулось. По прошествіи двухъ лѣтъ, послѣ неоднократнаго, совершенно безплоднаго для дѣла, обмѣна мыслей между патріархомъ и правительствомъ, послѣднее вынуждено было приступить къ изданію фирмана. Такова исторія нынѣшняго султанскаго акта, наполовину возстановляющаго самостоятельность болгарской церкви. Каково же происхожденіе султанскаго берата (диплома), закрѣпившаго совершенно самостоятельную нѣкогда эту церковь къ вселенскому престолу? Онъ, какъ и бератъ на обладаніе сербскою церковію, по словамъ черногорскаго митрополита Саввы, свидѣтеля очень близкаго и правдиваго, у Порты святотатствомъ купленъ. Дѣлая это сопоставленіе, мы нисколько не думаемъ оправдывать учрежденный пока однимъ султанскимъ фирманомъ болгарскій экзархатъ; цѣль наша — показать, на сколько права патріархія плакаться и жаловаться на нынѣшній фирманъ, когда она сама, такъ сказать, научила турецкое правительство рѣшать и болѣе важные вопросы одними своими актами.

При всей, однако, относительно большей законности болгарскаго фирмана передъ патріаршескими бератами, къ чести болгаръ надобно сказать, что они совсѣмъ не думаютъ довольствоваться однимъ только этимъ фирманомъ и обойтись безъ патріаршаго соизволенія на возстановленіе хотя бы и полусамостоятельной своей церкви.

Намъ кажется, что мы представили достаточно данныхъ для уясненія начала, развитія и фактическаго рѣшенія такъ называемой греко-болгарской распри; остается теперь указать, 350
на чемъ помирились болгаре, что собственно уступлено имъ султанскимъ фирманомъ, противъ какихъ именно уступокъ того фирмана особенно протестуетъ патріархія, во имя какихъ обойденныхъ ея требованій она апеллируетъ къ вселенскому собору. Уясненіе этихъ вопросовъ раскроетъ всю сущность дѣла, покажетъ настоящее значеніе этой распри какъ для той, такъ и для другой изъ тяжущихся сторонъ. Права учрежденнаго султанскимъ фирманомъ болгарскаго экзархата, равно

какъ и обойденныя этимъ фирманомъ требованія патріархіи очень опредѣленно изложены въ отвѣтномъ посланіи святѣйшаго синода, съ которымъ предварительно мы считаемъ нужнымъ подробнѣе ознакомить читателей.

Святѣйшій синодъ начинаетъ свой отвѣтъ сожалѣніемъ, что великой патріаршей церкви не угоденъ былъ его братскій совѣтъ, который онъ предложилъ ей въ первомъ своемъ отвѣтѣ. „И что же послѣдовало? — То, чего не хотѣла дать болгарамъ власть церковная по своей доброй волѣ, рѣшилась дать имъ мѣстная власть гражданская, государственная, указывая на свою непререкаемую обязанность заботиться о спокойствіи и безопасности своихъ подданныхъ . . . .“ Далѣе, соглашаясь съ патріархомъ, что Порта не имѣетъ права рѣшать болгарскій вопросъ однимъ своимъ фирманомъ, синодъ объявляетъ, „хотя и со скорбію въ сердцѣ“, что не можетъ согласиться съ мыслію, будто для рѣшенія настоящаго вопроса необходимо созваніе вселенскаго собора.

1. Вселенскіе соборы могутъ быть созываемы только по дѣламъ, касающимся вселенской вѣры и церкви. И дѣйствительно, всѣ семь вселенскихъ соборовъ созывались по дѣламъ такого рода. Вопросъ же греко болгарскій не касается основаній вѣры и не угрожаетъ опасностію ни одному изъ ея догматовъ. Этотъ вопросъ, по истинѣ, относится исключительно къ церковному управленію и касается одной мѣстной константинопольской церкви, потому и можетъ и долженъ быть рѣшенъ только ея помѣстнымъ соборомъ, подобно тому, какъ было поступлено при отдѣленіи русской церкви и церкви греческаго королевства. „Если тогда святѣйшіе патріархи, со своими мѣстными соборами, признали возможнымъ дать даже полную независимость церквамъ русской и греческой, не видя въ этомъ нарушенія каноновъ и не опасаясь за это отвѣтственности
351 передъ всею православною церковію, не тѣмъ ли возможнѣе и безопаснѣе должно быть нынѣ для патріархіи удовлетворить болгаръ, которые просятъ отъ нея сравнительно меньшаго?“ При этомъ святѣйшій синодъ спрашиваетъ: „почему же не рѣшить нынѣ точно такъ же вопроса болгарскаго? Зачѣмъ теперь обращаться къ собору вселенскому?“

2. Всѣ частныя православныя церкви, представители которыхъ должны были бы явиться на вселенскій соборъ (еслибъ онъ состоялся), уже подали свои голоса по этому вопросу и

какъ-бы предрѣшили его. „И между тѣмъ, какъ одинъ изъ церквей: ерусалимская, александрійская, антіохійская, греческаго коро-левства, прямо возстали противъ болгаръ, называя ихъ требо-ванія антиканоническими, другія церкви: сербская и русская, признали эти требованія заслуживающими удовлетворенія. Есте-ственно ожидать, что онѣ не откажутся отъ своихъ мнѣній и на соборѣ, особенно судя по тому рѣзкому тону, съ какимъ высказаны нѣкоторыми эти мнѣнія". Для чего созывать все-ленскій соборъ, когда напередъ знаемъ, что спорный вопросъ на немъ не можетъ быть рѣшенъ единогласно, и голоса на немъ неминуемо раздѣлятся? Такой вселенскій соборъ, не по-рѣшивъ окончательно ничего, могъ бы только представить печальное зрѣлище открытаго разногласія, если не раздѣленія, между церквами греческими и славянскими, и послужитъ со-блазномъ для всего христіанскаго міра, православнаго и не православнаго.

3. Не надобно упускать изъ виду и то, что султанское правительство уже выразило свою волю по греко-болгарскому вопросу прямо и рѣшительно въ законодательномъ актѣ. А если соборъ постановитъ рѣшеніе не согласное съ фирманомъ сул-тана, въ такомъ случаѣ правительство Порты можетъ не при-нять соборнаго рѣшенія и не допустить осуществленія его между своими подданными.

Таковы основанія, на которыхъ святѣйшій синодъ счи-таетъ разрѣшеніе греко-болгарскаго вопроса на вселенскомъ соборѣ дѣломъ не только умаляющимъ значеніе самого все-ленскаго собора, но еще, въ настоящемъ случаѣ, и опаснымъ и неумѣстнымъ.

Далѣе святѣйшій синодъ обращается къ желаніямъ бол-гарскаго народа, какъ они выражены въ султанскомъ фирманѣ, оставленіемъ котораго, по свидѣтельству самого патріарха, направляли предводители болгаризма. Изъ этихъ желаній онъ смотриваетъ, что болгаре не отказались послѣдовать его совѣту, изложенному въ первомъ его отвѣтѣ: они уже не требуютъ 352
себѣ полной церковной независимости, не думаютъ совершенно отдѣлиться отъ великой патріаршей церкви и тѣмъ устраняютъ поводъ подозрѣвать и укорять ихъ въ какомъ либо расколѣ. въ 6-й статьѣ фирмана говорится: „Въ дѣлахъ, относящихся до православной вѣры и требующихъ взаимныхъ совѣщаній и помощи, синодъ болгарскаго экзархата долженъ сноситься со

вселенскимъ патріархомъ и синодомъ, эти же послѣдніе должны безъ замедленія подавать надлежащую помощь и сообщати необходимые отвѣты". По смыслу 3-й и 4-й статьи того же фирмана, болгаре соглашаются, чтобы экзархъ ихъ былъ поставляемъ или утверждаемъ вселенскимъ патріархомъ, и чтобы поминалъ въ священныхъ служеніяхъ имя вселенскаго патріарха. Изъ 7-й статьи видно, что болгаре изъявляютъ согласіе, чтобы св. муро синодъ болгарскаго экзархата испрашивалъ для всего своего округа у вселенскаго патріарха. По статьѣ 11-й, монастыри, находящіеся въ предѣлахъ болгарскаго экзархата, но по церковнымъ постановленіямъ, зависимые отъ вселенскаго патріарха, остаются при прежнемъ порядкѣ. Изъ этихъ, а также и изъ нѣкоторыхъ другихъ статей фирмана видно, что болгаре желаютъ сохранять съ патріаршею церковію связь по дѣламъ вѣры, и іерархическую, и вообще церковную, согласно съ священными канонами. „Справедливость требуетъ присовокупить" замѣчаетъ святѣйшій синодъ, по разсмотрѣніи желаній болгаръ „что въ этомъ изложеніи своихъ желаній относительно согласенія со вселенскою патріархіею болгаре старались приблизиться къ извѣстному проекту вашего святѣйшества, воспользоваться имъ и принять всѣ главнѣйшія его требованія. Чего же еще теперь недостаетъ?"

Далѣе, сопоставляя желанія болгаръ, какъ они выражены въ фирманѣ, съ замѣчаніями патріархіи на проектъ, вошедшими въ этотъ фирманъ, святѣйшій синодъ замѣчаетъ только слѣдующія четыре разности между заявленіями болгаръ и требованіями вселенской патріархіи.

1. Болгаре соглашаются, чтобы только ихъ экзархъ былъ поставляемъ или утверждаемъ вселенскимъ патріархомъ и поминалъ бы его при священнослуженіяхъ; а патріархія требуетъ, чтобъ и всѣ прочіе болгарскіе митрополиты были поставляемы вселенскимъ патріархомъ и поминали бы его имя.

2. Болгаре желаютъ, чтобъ уставъ, по которому будетъ
353 управляться ихъ экзархатъ, былъ представленъ на утвержденіе и признаніе только султанскаго правительства, а вселенская патріархія требуетъ, чтобъ уставъ былъ представленъ и на утвержденіе патріарха.

3. Болгаре желаютъ, чтобъ ихъ экзархъ, по избраніи его болгарскимъ синодомъ, утверждаемый грамотою вселенскаго патріарха, былъ утверждаемъ и опредѣляемъ императорскимъ

бератомъ. А патріархія присовокупляетъ, чтобъ этотъ берать былъ выдаваемъ не иначе, какъ по представленію вселенскаго патріарха, и отсылался непосредственно къ экзарху.

4. Въ составъ болгарскаго экзархата предназначаются, между прочимъ, и такія епархіи и мѣстности, которыя, по замѣчаніямъ патріархіи, не должны входить въ составъ ея.

Указывая на эти разности, синодъ замѣчаетъ: „Во всякомъ случаѣ, каждый безпристрастный можетъ согласиться, что эти разности, при рѣшеніи греко-болгарскаго вопроса, несущественны въ дѣлѣ, и что изъ-за нихъ не стóитъ созывать вселенскаго собора. Каждый безпристрастный долженъ согласиться, что изъ-за такихъ незначительныхъ разногласій было бы несправедливо отвергать, отлучать отъ церкви и называть раскольниками болгаръ".

Таковъ въ сущности новый отвѣтъ святѣйшаго синода. Первый отвѣтъ его проникнутъ былъ живѣйшимъ сочувствіемъ къ страждущей константинопольской церкви и слишкомъ глубокимъ уваженіемъ къ правамъ ея. Уваженіе это доходило до того, что святѣйшій синодъ совѣтовалъ болгарамъ не домогаться полной церковной самостоятельности. И при всемъ томъ константинопольская печать разразилась страшными перунами противъ этого отвѣта, наговорила по поводу его много нелѣпостей на русскихъ скиѳовъ и на все славянство вообще. И все изъ-за того, что святѣйшій синодъ русскій не осудилъ всѣхъ желаній болгаръ, но, вопреки заявленію прочихъ восточныхъ іерарховъ, призналъ нѣкоторыя изъ этихъ желаній естественными, основательными, законными. Патріархія, которая оставила безъ всякаго вниманія благой совѣтъ святѣйшаго синода къ прекращенію распри, этимъ самимъ доказала, что и она раздѣляетъ взглядъ извѣстной константинопольской печати на этотъ отвѣтъ. Какимъ же образомъ будетъ встрѣчено ею нынѣшнее прямое и откровенное слово святѣйшаго синода, который прямо высказываетъ ей, что она сама, своимъ нерадѣніемъ, создала себѣ то положеніе, выходъ изъ котораго она напрасно ищетъ въ созваніи вселенскаго собора? Корреспондентъ „Московскихъ Вѣдомостей" уже из- 354
вѣстилъ насъ, что константинопольскія греческія газеты, узнавши только по наслышкѣ о содержаніи новаго отвѣта святѣйшаго синода, принялись уже, по своему обыкновенію, стращать турецкое правительство предстоящими ему опасностями отъ

интригъ панславизма. Одна изъ нихъ, на примѣръ, усиливается доказать, что отвѣты русской и сербской церквей направлены противъ турецкаго правительства, ибо ведутъ де къ безконечному продолженію распри и соединенныхъ съ нею безпорядковъ, за которые отвѣтственность будетъ возложен на правительство Порты. Другая разсуждаетъ, что Россія, для осущественія задачъ своей политики, бросила сѣмена раздора между двумя народами, которые доселѣ жили между собою въ согласіи (?!), но на будущее время, вслѣдствіе церковнаго раскола и стремленій одного изъ нихъ, болгарскаго, усердно служить началамъ панславизма и захватывать права другаго, будутъ всегда разъединены; что Россія для той же цѣли разрушила привиллегіи цареградскаго патріаршаго престола. По той же причинѣ и святѣйшій всероссійскій синодъ, вмѣсто того, что-бы прямо служить церкви, направляетъ свои дѣйствія по внушеніямъ политики.

Не въ первый разъ стращаютъ такимъ образомъ турецкое правительство, которое уже не разъ объявляло этимъ лжедоносчикамъ на болгаръ, чтобъ они не слишкомъ безпокоились на этотъ счетъ, что оно само съумѣетъ отыскать и наказать опасныхъ панславистовъ, если таковые дѣйствительно окажутся между болгарами. Вотъ почему мы не придаемъ никакого значенія новымъ доносамъ греческой печати въ Константинополѣ. Мы привели образчики ея сужденій по поводу отвѣта святѣйшаго синода совсѣмъ съ другою цѣлью. По болгарскому вопросу, между патріархіею и этою печатью существуетъ нѣкотораго рода солидарность, въ виду которой нелѣпыя сужденія послѣдней даютъ поводъ думать, что патріархія не поспѣшитъ загладить свои ошибки и намѣревается грозить расколомъ. Но кто будетъ отвѣтственъ за этотъ расколъ?

Въ посланіи своемъ къ святѣйшему синоду, патріархъ увѣряетъ, что болгаре сами заправляли составленіемъ султанскаго фирмана, который поэтому де выражаетъ всѣ ихъ желанія. А между тѣмъ, что же мы видимъ? Фирманъ этотъ учреждаетъ болгарскій экзархатъ, къ которому онъ причисляетъ пока только тѣ епархіи, о которыхъ достовѣрно извѣстно, что
355 населены исключительно болгарами; изъ епархій же съ смѣшаннымъ населеніемъ только тѣмъ предоставлено право присоединяться къ болгарскому экзархату, которыхъ все населеніе, или, по крайней мѣрѣ, двѣ трети его выскажутся за это

присоединеніе. Неужели это продиктовали болгаре? Фирманъ учреждаетъ болгарскій экзархатъ, который будетъ управляться своимъ собственнымъ синодомъ по особенному уставу; но глава этого экзархата будетъ поставляемъ или подтверждаемъ константинопольскимъ патріархомъ и будетъ поминать имя послѣдняго въ священныхъ служеніяхъ. Кромѣ того, синодъ болгарскаго экзархата долженъ испрашивать св. муро для всего своего округа у вселенскаго патріарха. Неужели и это писано подъ диктовку предводителей болгаризма? Намъ хорошо извѣстны желанія болгаръ: они желали имѣть совершенно самостоятельную церковь, со всѣми правами незаконно уничтоженныхъ ихъ патріархій, охридской и терновской. Зная это, мы никакъ не можемъ допустить, что фирманъ писанъ подъ диктовку предводителей болгаризма, или, другими словами, что онъ выражаетъ вполнѣ желанія болгаръ, какъ увѣряетъ патріархъ, и въ этомъ случаѣ скорѣе повѣримъ Аали-пашѣ, который не разъ объяснялъ патріарху, что при составленіи фирмана имѣлись главнымъ образомъ въ виду замѣчанія и проектъ патріархіи, въ пользу которой желанія болгаръ урѣзаны до того, что изъ совершенно самостоятельной церкви они снизошли до полунезависимаго экзархата. И если болгаре приняли этотъ фирманъ съ блгодарностію, то это значитъ, что они, ради мира, отказались отъ многаго. Они даже согласились, чтобъ экзархъ ихъ былъ поставляемъ константинопольскимъ патріархомъ, за что едва ли бы похвалилъ ихъ древній блюститель неприкосновенности самостоятельной болгарской церкви, сказавшій, какъ мы имѣли уже случай замѣтить: „Кто, развѣ только вовсе выжившій изъ ума, потерпитъ присутствіе между болгарами цареградскаго экзарха?“ и проч. Чего же еще не достаетъ патріархіи? Она требуетъ еще: чтобы не только экзархъ, но и прочіе болгарскіе митрополиты были поставляемы патріархомъ и поминали его имя въ священныхъ служеніяхъ; чтобъ уставъ болгарской церковной области былъ представленъ на утвержденіе патріарха; чтобы бераты (дипломы) болгарскимъ архіереямъ выдаваемы были Портою не иначе, какъ по представленію вселенскаго патріарха. Другими словами, она требуетъ, чтобы патріархъ остался по прежнему предстателемъ болгаръ передъ турецкимъ правительствомъ. Вотъ каковы, обойденныя султанскимъ фирманомъ, требованія 356
патріархіи. Что касается требованія ея о томъ, чтобъ извѣст-

ныя епархіи не входили въ составъ экзархата, то оно съ излишкомъ удовлетворено фирманомъ, по смыслу котораго, какъ мы упомянули уже, только такія епархіи должны входить въ составъ экзархата, которыхъ все населеніе или, по крайней мѣрѣ, двѣ третьи его пожелаютъ этого. Поэтому, оставляя это требованіе патріархіи, какъ вполнѣ удовлетворенное, мы скажемъ нѣсколько словъ о прочихъ трехъ ея требованіяхъ, которыя дѣйствительно обойдены фирманомъ. Эти обойденныя требованія, кромѣ того, что лишены всякаго каноническаго основанія, но еще и находятся въ прямомъ противорѣчіи съ сдѣланными уже патріархіею уступками.

Если патріархъ уже соглашается поставлять болгарамъ экзарха, который бы считался главою болгарской церковной области, то почему же этотъ экзархъ не можетъ поставлять подвластныхъ себѣ митрополитовъ, которые, по отношенію къ нему, суть тѣ же епископы? Какая же надобность имъ ѣздить въ Константинополь, чтобы тамъ поставлялъ ихъ патріархъ непремѣнно? Если патріархія предоставляетъ болгарскому синоду право, независимо отъ вселенскаго патріарха, вести внутреннее управленіе болгарскою церковною областію, то къ чему требовать, чтобъ уставъ этого управленія былъ представляемъ на утвержденіе патріарха? Наконецъ, зачѣмъ считать болгаръ какими-то недорослями и требовать, чтобы по своимъ церковно-народнымъ дѣламъ они сносились съ правительствомъ не иначе, какъ посредствомъ патріарха?

Каноническая несостоятельность этихъ требованій ясна сама по себѣ; ихъ логическое противорѣчіе сдѣланнымъ уже патріархіею уступкамъ было указано въ свое время Аали-пашею. И не смотря на это, патріархія съ одинаковымъ упорствомъ продолжаетъ настаивать на нихъ. Во имя ихъ она созывала вселенскій соборъ, а когда онъ не удался, то солидарная съ патріархіею печать стала угрожать православному міру расколомъ. Вотъ почему мы считаемъ нужнымъ обстоятельнѣе разъяснить настоящій смыслъ этихъ, по видимому, несущественныхъ въ дѣлѣ требованій.

Въ Турціи архіерей не то, что въ Россіи: тамъ онъ не только служитель церкви и духовный пастырь, но и представитель своей паствы передъ свѣтскою властію, вслѣдствіе чего
357 его голосъ пользуется большимъ значеніемъ, какъ въ турецкихъ мезлишахъ, такъ и въ гражданскихъ собраніяхъ христіанъ.

До реформъ, совершенныхъ при нынѣшнемъ султанѣ, а отчасти и при его предшественникѣ, архіереи были единственными посредниками между православной раей и правительствомъ. Имъ предоставлены были право и власть защищать эту раю отъ произвола мѣстныхъ властей; они должны были сообщать раѣ касающіяся ея новыя распоряженія правительства и содѣйствовать приведенію ихъ въ исполненіе. Въ рукахъ высшаго духовенства находилось не только церковное управленіе, но и значительная доля свѣтской власти, которою облачаютъ его султанскіе бераты, выдаваемые архіереямъ при ихъ поставленіи. Отсюда понятно то исключительное положеніе архіереевъ въ Турціи, въ силу котораго они — на сколько духовные пастыри, на столько же и свѣтскіе владыки. Понятно и то рвеніе, съ которымъ ловкіе константинопольскіе греки накинулись, чтобы закрѣпить за собою всѣ архіерейскія мѣста между православными жителями Турціи. И этого они достигли нисколько не превосходствомъ своего просвѣщенія, какъ стараются насъ убѣдить, а благодаря другаго рода превосходствамъ, дѣйствительно отличающимъ ихъ передъ прочимъ населеніемъ Балканскаго полуострова, — превосходствамъ, которыя давали имъ возможность не задумываться ни передъ какими средствами. Говоря объ уничтоженіи ипекской и охридской патріархій, мы указали нѣсколько на характеръ средствъ, къ которымъ они прибѣгали.

Дабы убѣдиться, что они употребляли такого рода средства даже и не противъ иноплеменниковъ, стóитъ только пробѣжать исторію константинопольской патріархіи за послѣднія три столѣтія: тамъ мы то и дѣло наталкиваемся на взаимныя ссаживанія между греками, — ссаживанія самаго циническаго свойства. Укажемъ хоть на два примѣра: въ 1612 году, на константинопольскомъ патріаршемъ престолѣ мѣнялись три патріарха: второму согнать перваго стоило всего 25,000 червонцевъ, а третій, съ помощію 30,000 такихъ же червонцевъ, ссадилъ и втораго. Немного лѣтъ спустя, мы снова видимъ троихъ соискателей патріаршаго престола: одинъ изъ нихъ— извѣстный Кириллъ Лукари, котораго соперники отлучили отъ церкви за то, что онъ продалъ де свою вѣру кальвинистамъ для того только, чтобы голландскій посланникъ помогъ ему своимъ вліяніемъ при Портѣ возвратиться на патріаршій престолъ. Другой, отлучившій Лукари за вѣроотступничество, г- 358

то же самое время входитъ въ сдѣлку съ католическою пропагандою, обѣщая ей подчиниться папѣ, если только католическія державы помогутъ ему удержаться на патріаршемъ престолѣ. Наконецъ, третій, чтобы ссадить своего союзника противъ Лукари, поспѣшилъ въ Италію, подчинился папѣ и обѣщалъ ему полнѣйшее послушаніе во всемъ. Мы указываемъ на эти факты не только въ опроверженіе того мнѣнія, которое силится доказать, что греки, благодаря своему превосходству надъ бѣдными просвѣщеніемъ народами Балканскаго полуострова, упрочили за собою власть надъ ними; но факты эти избавятъ насъ и отъ труда распространяться о томъ, какого рода люди были греческіе архіереи въ Болгаріи, какими средствами они получали свои епархіи, и чего можно было ожидать отъ нихъ для болгаръ, отданныхъ въ ихъ полную власть. Мы не будемъ распространяться и о томъ, какими средствами эти архіереи, по прибытіи въ болгарскія свои епархіи, старались вознаградить не только себя за труды и жертвы, какихъ стоило имъ пріобрѣтеніе епархій, но еще и многихъ своихъ помощниковъ и покровителей. Скажемъ только коротко, что константинопольскіе греки, вслѣдствіе такого порядка вещей, пріучились смотрѣть на болгарскія епархіи какъ на доходное имѣніе, которое обезпечивало имъ богатое, роскошное существованіе; на болгаръ же, которые подъ ихъ архіерейскою властію изъ народа превратились въ болгарогласную деревенщину (βουλγαρόφονοι χωριάται), они привыкли смотрѣть какъ на своихъ крѣпостныхъ людей. Вотъ этотъ взглядъ, превратившійся въ вѣковую традицію для константинопольскихъ грековъ, сказывается и теперь въ требованіяхъ патріархіи. „Пока отъ насъ будетъ зависѣть поставленіе всѣхъ болгарскихъ митрополитовъ, пока мы будемъ оставаться представителями болгаръ передъ Портою, — наше дѣло не пропало еще“. Вотъ истинный смыслъ этихъ требованій, которыхъ, надобно сказать, добрый патріархъ Григорій, можетъ быть, есть только глашатаемъ. Формулируются же они въ той самой греческой средѣ, которая смотритъ на болгаръ какъ на свою родовую собственность и которую откровенное и правдивое слово святѣйшаго синода повергаетъ въ страшное горе. Изступленная, она мечется во всѣ стороны: то стращаетъ Порту панславизмомъ, то пугаетъ православныхъ христіанъ расколомъ, то, наконецъ, по новѣйшимъ слухамъ, намѣревается искать у моднаго нѣмецкаго императора покровительства противъ болгаръ.

Не нужно доказывать, что болгаре хорошо понимаютъ 359
всю сущность этихъ, по видимому, ничтожныхъ требованій патріархіи. Они очень хорошо знаютъ, что предстательство грековъ передъ Портою держало ихъ въ томъ безапелляціонномъ положеніи, въ которомъ они извѣдали столько горя и которое привело ихъ народность къ тому, что она находилась на краю совершеннаго исчезновенія. Болгаре не скрываютъ сущности своей борьбы за возстановленіе своей народной церкви. „Мы боремся, заявляютъ они во всеуслышаніе, за церковь, но дѣло идетъ собственно о бытіи и благоденствіи нашей народности. Только съ освобожденіемъ отъ греческой патріархіи, наше отечество можетъ выйти изъ мрака, изъ тьмы въ свѣтъ. Мы ждемъ отъ народной церкви, чтобы она озарила и согрѣла оледенѣвшія подъ греческимъ игомъ духовныя силы нашего народа и вызвала ихъ къ жизни“. А эти благія ожиданія немыслимы, если болгаре, хотя и будутъ пользоваться самостоятельнымъ церковнымъ управленіемъ, будутъ имѣть предстателемъ передъ Портою греческую патріархію. Вотъ почему уступать и этимъ требованіямъ патріархіи для нихъ значитъ лишиться всѣхъ благъ, которыя они пріобрѣли долголѣтней борьбою, стоившею имъ столькихъ усилій и столькихъ жертвъ. Дѣло болгарской церкви есть дѣло болгарской народности.

Три грамоти

дадени отъ императора Василий II на Български Охридски архиепископъ Иоанъ около 1020 лѣто.

(Изъ „Периодическо списание на Българското Книжовно Дружество“, Браила, год. I, кн. VII и VIII (1873), стр. 14—25).

Три грамоти дадени отъ императора Василий II на Български Охридски архиепископъ Иоанъ около 1020 лѣто.

Тѣзи документи иматъ голѣма цѣна за нашата история, 14
както черковна, тъй и гражданска: и за едната и за другата ние намѣрваме тукъ нѣколко нови и много любопитни свидѣтелства.

1. Официалнитѣ тѣзи документи съ необорима сила подтвърждаватъ, че Охридската патриаршия има началото си не отъ Юстиниановото архиепископство, както се мислѣше по насъ, а иде отъ старата българска Преславска и Дръстърска (Силистренска) патриаршия, както доказвахме ние, спроти Лингенталя, въ исторический си прѣгледъ на Блъгарската цръква. „Во времето на царь Петръ, четемъ во втората грамота, Дръстръската епархия се украшаваше съ архиепископско достоинство, а послѣ архиепископитѣ се премѣстуваха отъ мѣсто на мѣсто — единъ премина въ Триадица, Срѣдецъ, други въ Водена и Мъгленъ, а сегашний намѣрваме въ Охрида; заради това подтвърждаваме да остане той тамъ.“

2. Славното Самуилово царство, види се, не било нѣкоя от-ново създадена държава, както се говори въ досегашнитѣ Български истории, а е продължение на първото Българско царство. Този тъменъ въпросъ ние намѣрихме за добрѣ да разгледаме и убистримъ въ единъ особенъ членъ, който читателитѣ щѣтъ да намѣратъ въ слѣдующата книга на „Периодическото Списание.“

3. Самуиловото царство не било превземено силомъ отъ императорътъ Василия, както се мислѣше до сега, а само е поискало, слѣдъ смъртa на царятъ си Иоана Владислава, да припознае за свой царь Византийский императоръ, като пѫрво е взело отъ него вѣра и клѣтва, че той ште да варди 15
старитѣ български, както граждански, така и черковни правини непреложно. Това подтвърждава самъ Василий, като го-

вори: „намъ се даде отъ Бога тази страна (България), като съюзна, съ договоръ (ὑπόσπονδον) . . . . . нейнитѣ правдини съхраняваме ненарушени, като ги потвърждаваме съ нашитѣ хрисовули и сигилии.“ Освѣнъ тѣзи три грамоти, които сѫ били запечатани съ оловенъ печатъ (сигилии) и съ които се потвърждаватъ черковнитѣ български правдини, Василий е далъ тогава на Българетѣ и други грамоти, между които се научаваме, че е имало и запечатани съ златни печати (хрисовули) и съ които сѫ се потвърждавали гражданскитѣ правдини и наредби. Ште ли да бѫде честита нѣкога българската история да намѣри и тѣзи документи?

Научаваме се за имената на епархиитѣ, които по онова време сѫ се намирали подъ власта на Българската патриаршия а заедно съ това излазятъ на-яве и границитѣ на нейната область. Ето епархиитѣ: Охридска, Костурска, Главеницка, Мъгленска, Битолска, Струмицка, Моровиздска, Велбѫждска, Триадицка, Нишска, Враницка (?), Бѣлградска, Трамска (?), Скопийска, Приштинска, Липенска, Сервийска, Дристръска, Видинска, Рашска, Орейска, Черницка, Химерска, Дринополска, една, на която името не се знае, Вотротска, Янинска, Петрска, Стажска и Веррейска. Всичко 29 епархии сѫ изброени, но види се, че може да е имало още, защото Василий казва „ако и други нѣкои епархии се намѣрватъ въ Българскитѣ предѣли, а сме забравили да ги споменемъ, и тѣхъ повелѣвамъ да обладава той“ (светѣйший архиепископъ Български).[1])

5. При по-вечето епархии, освѣнъ катедралнитѣ, изброяватъ се и другитѣ имъ градове. Тукъ имаме важенъ материалъ за географията на Балканский полуостровъ въ 10-й и 11-й вѣкъ.

Началото на първата отъ тѣзи грамоти познато ни още отъ преди нѣколко години: то е обнародвано отъ Атинскитѣ учени Ралли и Потли въ 1855 г.[2]) Но цѣла тази грамота и двѣтѣ други пръвъ пѫть се обнародвахѫ презъ минѫлата година отъ ученій професоръ на Московската духовна Академия г. Голубински.[3]) Тѣ сѫ найдени въ единъ Синайск

---

[1]) Пилъ Доксопатрийски, който е писалъ около 1043 год., слѣдователно около 20 години слѣдъ съставеньето на тѣзи грамоти, свидѣтелствува, че Българската патриаршия е имала по-вече отъ тридесетъ епархии. Гл. Исторический Прѣгледъ на Българската Цръква. стр. 56, 57.

[2]) Σύνταγμα τῶν κανόνων ἐν Ἀθήναις т. 5, 1855. — ср. Ист. Прѣгледъ на Българската Цръква, стр. 56.

[3]) Въ неговото дълбокоучено съчинение: Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей: Болгарской, Сербской и Румынской, Москва, 1871 г., стр. 259—26

ржкописъ отъ ученій руски пжтникъ, Порфирій Успенски, сега Епископъ, който е свалилъ отъ тѣхъ и единъ преписъ. По този преписъ г. Голубински, съ дозволението на Преосвященний Порфирій, ги е обнародвалъ. — Трѣбва да забѣлѣжимъ, че въ тѣхъ, както сж обнародвани отъ г. Голубинскаго, има нѣколко думи и изричания, на които не се разумѣва добрѣ мисълта и въ които се види да има нѣкакви грѣшки: не знаемъ, да ли преосв. Порфирій е направилъ тѣзи грѣшки, като не е можилъ да разбере добрѣ ржкописътъ, отъ който е преписвалъ, или и въ самий този ржкописъ тѣ сж се намирали. — Твърдѣ е желателно да се найдеше нѣкой нашъ Еллинистъ, който да направи други преписъ отъ сжщий ржкописъ, отъ който се е ползувалъ преосв. Порфирій. А още по-вече е желателно, да-но се найде нѣкждѣ другъ единъ ржкописъ съ тѣзи драгоцѣнни за насъ документи: тогава ние щемъ да можемъ да си обеснимъ по-добрѣ съмнителнитѣ за сега думи и изричания. Въ надѣжда, че изказанното тукъ наше желание ще да се испълни нѣкога, ние за сега намѣрихме за добро да не препечатваме отъ книгата на г. Голубински гръцкий оригиналъ на тѣзи документи, а да обнародваме отъ нихъ токо единъ преводъ, при който отъ оригиналътъ прилагаме само нѣколко изричания, които или иматъ особна важность по своето съдържание, или пъкъ не се разбиратъ добрѣ. Послѣднитѣ прилагаме, за да могжтъ читателитѣ да сравнятъ съ тѣхъ преводътъ ни и, ако го намѣрятъ невѣренъ, да го оправятъ. — Преводътъ е направенъ съ помощта на гг. Стаменова и Жинзифова.

Трѣбва да направимъ още една бѣлѣжка. И тритѣ тѣзи грамоти сж найдени вмѣстени въ друга една грамота, дадена 17
такожде на Охридский архиепископъ отъ Византийский императоръ Михаилъ Палеологъ презъ Августа въ 1272 г. Въ тази грамота Палеологъ привожда Василиевитѣ грамоти, за да види отъ тѣхъ архиепископътъ, колчова е била нѣкога областа на Охридското архиепископство и колко епархии то е имало подъ своята власть. Заедно съ това той подбужда речений архиепископъ да гледа да прибере всичкото това древне достояние на своятъ тронъ. Това Палеологово великодушие къмъ Охридското архиепископство е много любопитно. — Подбудителнитѣ причини на това великодушие читателитѣ щжтъ да найджтъ въ нашиятъ членъ, който ще бжде напечатанъ по-долѣ подъ

надсловъ: „Въпросъ за Българската и Сърбската църкви предъ сѫдилището на Лионский съборъ въ 1274 г.“

Ето грамотитѣ:

I.

Отъ многото и велики дарби, които человѣколюбивий Богъ често, въ различни времена е даровалъ на нашето царство, най-изрядната е, дѣто стана да се увеличи Ромейската (Византийската) държава и Българската да бѫде подъ едно иго съ нея.[4]) Заради това ние утвърждаваме благоговѣйнѣйший инокъ Иоанъ да бѫде архиепископъ на България и да испълнява архиепископскитѣ длъжности.[5]) И понеже той поиска да му се изложи писменно, колцина сѫ длъжни да служѫтъ на църквитѣ въ неговата область и по колко клирици и па-
18 рици[6]) трѣбва да иматъ подчиненитѣ нему епископи, дадохме му настоящата наша грамота, чрезъ която повелѣваме: самий архиепископъ да има въ градоветѣ на своята епархия, сирѣчъ въ Охрида, Прѣспа, Мокра и Кичаво 40 клирици и 40 парици.— Костурский епископъ въ градоветѣ на епархията си, сирѣчъ въ Костуръ, Горча, [Горица][7]), Колона, Дѣволъ, Вооза и Моръ, да има 40 клирици и 30 парици. Ако той по-преди да е ималъ и по-вече, но ние не желаемъ, штото числото на неговитѣ клирици и парици да надминува числото на архиепископскитѣ. — Главеницкий епископъ въ Главеница,[8]) Канина

---

[4]) . . . . καὶ τὴν τῶν Βουλγάρων (ἀρχὴν) γενέσθαι ὑπὸ ζυγὸν ἕνα.

[5]) Този Иоанъ се поменува въ Дюканжевий каталогъ на Българскитѣ (Охридски) архиепископи. Тамъ се говори, че той билъ родомъ отъ Дебръ и, преди да стане архиепископъ, билъ игуменъ въ тамошний мънастиръ св. Богородица. Ето това свидѣтелство: Ἰωάννης καὶ αὐτὸς ἐν Ἀχρίδι. οὗτος ἦν ἐκ Δεύρης χωρίου Ἀγναανδνίκης, ἡγούμενος χρηματίσας τῆς ἐκεῖσε μονῆς τῆς Θεομήτορος. Familiae Byzant. ed. Paris. p. 174.

[6]) Καὶ τῶν ἐπισκόπων αὐτοῦ κληρικοὺς καὶ παροίκους ὑπηρετεῖν. Г. Голубински мисли, че подъ думата πάροικοι се разбиратъ мірски владишки чиновници, но това не е право. Πάροικοι у Византийцитѣ е означавало неосвободени, неволни хора. Глед. у Дюканжа: Glossarium med. et infimae Graecit. — Тукъ въ тѣзи грамоти подъ име πάροικοι, види се, разумѣватъ се хора, които императоръ Василий оставя да слугуватъ на владицитѣ, като тѣхни слуги. Подъ думата κληρικοί се разумѣватъ пакъ такива слуги, но които сѫ имали нѣкакъвъ духовенъ чинъ.

[7]) Въ преписътъ на преосв. Порфирий е написано εἰς τον Κουρέων, което е явна грѣшка; въ преписътъ на Ралли и Потли се чете — εἰς τὸν Κούρεστον, което такожде трѣбва да е побъркано.

[8]) Главеница (Γλαβινιτζα) се е намирала въ Епиръ на Акрокеравнский полуостровъ, който се вдава въ Адриатическото море.

и Неаниска, повелѣваме да има 40 клирици и 30 парици. — Мъгленский епископъ въ Мъгленъ, Просѣкъ, Мерихово, Сетина, Островъ и въ Заодрия да има 15 клирици и 15 парици.— Битолский епископъ да има въ Пелагония, Прилепъ, Дебръ и Велесъ 15 клирици и 15 парици.—Струмицкий епископъ въ Струмица, Радовиште и въ Конча да има 12 клирици и 12 парици. — Моровиздский да има въ Моровиздъ,[9]) Козякъ, Славиште, Злетово, Луковица, Пияница и Малешово 15 клирици и 15 парици. — Велбѫждский епископъ въ Велбѫждъ,[10]) Сундяскъ, Германия, Теримеръ, Стобъ, Долни Сундяскъ и 19
Разлогъ да има 15 клирици и 15 парици. — Триадицкий (Срѣдецкий) епископъ въ Триадица, Перникъ, Сиково, Свенеапъ повелѣваме да има 40 клирици и 40 парици. — Нишский епископъ въ Нишъ, Мокръ, Комплъ, Топлица и Сврълигъ да има 40 клирици и 40 парици. — Враницкий епископъ да има въ Враница,[11]) Моровискъ, Свенторомъ, Гронца, Девискъ, Истаагланѓъ, Бродарискъ 15 клирици и 15 парици. — Бѣлградский епископъ въ Бѣлградъ,[12]) Градецъ, Омца, Главентинъ и Бѣла-Църква да има 40 клирици и 40 парици.— Трамский епископъ[13]) да има въ всичката си епархия 15 клирици и 15 парици. — Скопийский епископъ въ Скопия, Винеца, Прѣморъ, Луково и въ Принипъ да има 40 клирици

---

[9]) Шафарикъ мисли, че Моровиздъ се е намиралъ около изворътъ на Бинчъ-Морава, тамъ дѣто е сега Гьолъ-Ханъ (Сл. др. т. II, кн. I, стр. 356). Гилфердингъ отождествява Моровиздската область съ Българска Моравия (Собр. сочиненій I, 141, 217). Този документъ сега ни показва, че реченитѣ учени сѫ били измамени за положението на Моровиздската область и че тя се е намирала въ Македония по врѣховетѣ на р. Брѣгалница.

[10]) Професоръ Григоровичъ въ „Путешествіе по Европ. Турціи“, стр. 200 изказва мнѣние, че Велбѫждъ е билъ на мѣстото на сегашний Кюстендилъ, — мнѣнието му се потвърждава отъ този документъ.

[11]) Не се знае, да ли подъ името Враница [Βράνιτζα] се разумѣва Враня на рѣка Бинчъ-Морава, или старий градъ Браничево, който се е намиралъ на Дунавъ, при устието на рѣка Млава. Гл. у Голубински 67, 68.

[12]) Г. Голубински мисли, че тукъ се разумѣва Арнаутъ-Бѣлградъ или Бератъ. Но като вземемъ въ внимание, че изброяването на епархиитѣ въ този документъ отива редовно отъ югъ на сѣверозападъ и че Бѣлградската се споменува слѣдъ Нишската и Враницката, излази по-вѣрно, че рѣчта е за край-дунавский Бѣлградъ, който още при Бориса-Михаила е билъ единъ отъ по-предниттѣ Български градове [гл. Vita S. Clementis ed. Miklosich c. 16]. Такъвъ единъ градъ не е можилъ да остане тѫй много време безъ епископска катедра, както мисли г. Голубински, и на̀ да ли може да има съмнѣние, че Бѣлградский епископъ Сергий, който се споменува още въ Борисово време, въ 878 г., е сѣдѣлъ въ този Бѣлградъ, а не въ Албанский.

[13]) Коя епархия трѣба да се разбира подъ Трамската [τῆς Θράμου], не се знае.

и 40 парици. — Приштинский епископъ въ Приштина,[14]) Хвосно, Лѣсковецъ и Вретъ да има 15 клирици и 15 парици.— Липенский[15]) во всичката си область да има 30 клирици
20 и 30 парици. — Сервийский[16]) епископъ да има во всичката си епархия 30 клирици и 30 парици. — Всички тѣзи клирици да бѫдѫтъ свободни отъ . . . . и отъ други принуждения (заплашвания?), както бѣхѫ свободни и при Самуила.[17]) Поради това и за знаене на бѫдуштитѣ императори наши наслѣдници, като съставихме настояштата грамота, дадохме ѭ на архиепископътъ, слѣдъ като ѭ запечатахме съ наший оловянъ царски печатъ.

II.

Понеже светѣйший архиепископъ на България слѣдъ издаванието на първата грамота, въ която се излагатъ предѣлитѣ на всякоя Българска епископия, поиска отъ царството ни да му се направи друга грамота и за оште нѣкои епископии (Български), които остали неизброени въ първата грамота, заштото съсѣднитѣ митрополити грабнѫли ги отъ Българската область и подсвоили си ги,[18]) царството ми намѣрва за нуждно да заповѣда, штото никой отъ реченитѣ митрополити или отъ тѣхнитѣ хора да не влѣзва нито на една стѫпка въ Българската область, но всичкитѣ Български епископства, които бѣхѫ подъ власта на царя Петра и Самуила и се управлявахѫ отъ тогавашнитѣ архиепископи, и всичкитѣ други градове—всичкитѣ постановляваме да има и да управлява сегашний светѣйший архиепископъ. Заштото не безъ кръвь, не безъ трудъ и не
21 безъ потъ, но чрезъ голѣмо търпѣние и съ Божия помошть намъ се даде тази страна като съюзна отъ Бога, на когото

---

[14]) . . . . τὸν ἐπίσκοπον Πριζδριάνων. Г. Голубински мисли, че трѣба да се чете Πριζδιάνων. А Приздиана Византийцитѣ сѫ писали намѣсто Приштина.

[15]) Липена или Липляна (Λιπαίνιον) въ 11-й вѣкъ е билъ единъ отъ крайнитѣ Български градове отъ къмъ Сърбия. Намиралъ се е на мѣстото на сегашна Митровица на р. Ибаръ, не далече отъ мѣстото, дѣто се втича въ нея Ситница. Гл. у Голубински, 71.

[16]) Градъ Сервия (Серфидже) се намѣрва въ южна Македония.

[17]) Ἵνα ἐξκουσεύονται οἱ τοιοῦτοι πάντες κληρικοὶ ἀπό τε οἰκοδομίου καὶ τῶν λοιπῶν ἐπηρειῶν, ὡς ἐξκουσεύοντο καὶ ἐπὶ τοῦ Σαμουήλ. Глаголътъ ἐξκουσύεειν е произлѣзълъ отъ латинский глаголъ excuso = извинявамъ, проштавамъ, отпуштамъ. Гл. у Дюканжа. Думата οἰκοδόμιον не намираме нито у Дюканжа, нито у други гръчки словаре и не знаемъ, какъ да ѭ приведемъ.

[18]) Διὰ τὸ τοὺς γειτνιάζοντας μητροπολίτας καθαρπάσαι ταύτας ἐκ τῆς Βουλγαρικῆς ἐνορίας καὶ πρὸς αὐτοὺς οἰκειῶσαι.

благоста прѣмного помага намъ, като съединява раздѣленното подъ единъ яремъ, безъ да наруши границитѣ и наредбитѣ, които сѫ припознавани отъ нашитѣ предшественници.[19]) Защото, ако и сполучихме да станемъ господаре на тази страна (на България), по нейнитѣ правдини съхранихме ненарушени, като ги подтвърждаваме съ нашитѣ хрисовули и сигиллии.[20]) Тъй исто и на сегашний архиепископъ Български потвърждаваме да има енорията си толчова, колчова тя бѣше при царь Петра, и да владѣе и управлява той всичкитѣ Български епископства, сирѣчь не само тѣзи, които, позабравене, не сѫ изброихѫ тамъ и които въ настоящата грамота обевляваме и излагаме. И тѣмъ сега, както и на всичкитѣ други даруваме клирици и парици, сирѣчь повелѣваме, щото Дристрский (Силистренский) епископъ да има въ градоветѣ на епархията си и въ другитѣ околни градове 40 клирици и 40 парици. Защото въ времето на царь Петра тази епархия се украшаваше съ архиепископско достоинство, а послѣ архиепископитѣ се премѣствахѫ отъ мѣсто на мѣсто — единъ (премина) въ Гриадица (въ Срѣдецъ), други въ Водена и Мъгленъ, а сегашний намѣрваме въ Охрида,[21]) заради това потвърждаваме да остане той въ Охрида, а за Дристра да се ржкоположи епископъ. — Видинский епископъ[22]) повелѣваме да има въ градоветѣ на епархията си 40 клирици и 40 парици. Защото 22
тая епархия ми направи голѣма услуга съ това, дѣто ми отвори всичкитѣ си пѫтишта, трѣбаше тя да получи най-голѣмо награждание и да се възвиси най-много. Но за да не стане по-голѣма и по-горна отъ енорията на архиепископътъ, ние ѝ равнихме клирицитѣ и парицитѣ съ архиепископскитѣ, тъ като увеличихме числото на послѣднитѣ съ 10 (отъ 70 и възкачихме на 80). — Расский епископъ въ градоветѣ на

---

[19]) Οὐ γὰρ ἀναιμωτὶ καὶ πόνων χωρὶς καὶ ἱδρώτων, ἀλλὰ διὰ καρτερίας πολυτλοῦς καὶ συμμαχίας θεϊκῆς ὑπόσονδο τὴν χώραν ταύτην ὁ Θεὸς ἡμῖν ἐδωρήσατο, ἧς ἀγαθότητος αὐτοῦ εὐμάλα τρανῶς ἡμῖν ἀρωγούσης, καὶ τὰ διεστῶτα εἰς ἓν συντιτούσης, ὑπὸ ζυγὸν ἕνα θέμενος τοὺς ὅρους καὶ τὸν τύπον, τοὺς καλῶς παρά τῶν πρὸ ἡμῶν βασιλευσάντων θεσπισθέντας μηδὲν λεμηναμένης.

[20]) Τὰ ταύτης δίκαια ἀπαράσπαστα διετηρήσαμεν, ἐπικυροῦντες αὐτὰ διὰ χρυσοβούλλων καὶ σιγιλλίων ἡμῶν.

[21]) Ἐπὶ Πέτρου γὰρ βασιλεύσαντος ἐν Βουλγαρίᾳ αὕτη (Δρίστρα) μεν τῷ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς ἀξιώματι ἐλαμπρύνετο, μετὰ δὲ τοῦτο ἀπὸ τόπου εἰς τόπον μεταβαινόντων τῶν ἀρχιεπισκόπων, τοῦ μὲν εἰς Τριαδίτζαν, τοῦ ἐν τοῖς Βοδηνοῖς καὶ ἐν τοῖς Μογλαίνοις, εἶθ' οὕτω ἐν τῇ Ἀχρίδῃ τὸν νῦν εὕρομεν ἀρχιεπίσκοπον . . .

[22]) Въ грамотата е напечатано τὸν δὲ ἐπίσκοπον Βοδίνης, но г. Голубинский мисли, че трѣба да се чете Βυδίνη, Βιδίνη, та отъ това изважда, че трѣба да се разумѣва Видинъ, Бъдинъ, Бдинъ, глед. стр. 72.

епархията си повѣляваме да има 15 клирици и 15 парици.[23]) — Орейский да има въ всичката си епархия 12 клирици и 12 парици.[24])—Черницкий[25]) да има въ всичката си область 15 клирици и 15 парици.— Химерский да има въ всичката си епархия 12 клирици и 12 парици.[26]) — Само за Дирахийский митрополитъ повелѣваме да остане на престолътъ си (да е независимъ отъ Българский архиепископъ) и да се доволствува отъ своитѣ си притежания и имуштества, а да не кѫтне Българскитѣ епископства. Тѣзи епископства ние опредѣляваме да има Българский архиепископъ, който ги е ималъ и отъ старо
23 време и комуто тѣ сѫ опредѣлени отъ преждебившитѣ царье.[27]) Заштото ние ништо не измѣняваме отъ това, што е опредѣлено на Българското архиепископство, но ако нѣкои отъ правдинитѣ му сѫ се умалили (затъмнили), ние сега съ настоящата си грамота пакъ ги възобновяваме, каквото да се съхранятъ непарушени и неизмѣнни всичкитѣ правдини, които издревле принадлежѫтъ на архиепископството.[28]) И нито Дирахийский митрополитъ, нито пакъ други нѣкои да не си подсвояватъ ништо въ Българскитѣ епископства, но да се доволствуватъ отъ своето си, което имъ е оздравено чрезъ стари опредѣления и за всегда да пребиваватъ при своята си власт неизмѣнно.—Адрианополский епископъ[29]) повелѣваме да има въ всичката си область 15 клирици и 15 парици.—Епископътъ

---

[23]) Τὸν δὲ ἐπίσκοπον Ῥάσου. Градътъ Раса се е намѣрвалъ край сегашни Нови-Пазаръ на р. Рашка, която се втича въ р. Ибаръ. Во времето на Бориса Михаила предѣлитѣ на България сѫ достигали близо до тоя градъ, който билъ най-краенъ Сърбски градъ къмъ юго-истокъ. Глед. у Шафарика, Слав. древ. т. II, кн. 1, стр. 431. Въ времето на Симеона и Самуила, както е познато, Сърбия се намѣрваше подъ власта на Българското царство, та тогава и Сърбский епископъ, който е сѣдѣлъ въ Раса, поставенъ е билъ подъ власт на Българский патриархъ, подъ когото, види се, и оставалъ, догде Св. Сава направи особна архиепископия Сърбска.

[24]) Г. Голубинский мисли, че градътъ Орея (Ὠραῖα), отъ който се е нарича Орейската епархия, трѣба да е Horreum Margi, но гръцки Ὀρρέον, Ὀρρέα, който се е намиралъ въ сегашно Сърбското Княжество, на р. Морава, край сегашни градъ Ќюприя.

[25]) Τοῦ Τζερνίκου. Градъ Черникъ трѣба да се е намиралъ нѣкѫдѣ въ срѣдна или южна Албания.

[26]) Градъ Химера се намѣрва въ Епиръ на Адриатический брѣгъ.

[27]) Παρὰ τῶν ἀρχαίων τετύπωται. Тука се подразумѣва царье или императори

[28]) Οὐ γὰρ παραχαράττομέν τι ἐκ τῶν προτυποθέντων τῇ ἀρχιεπισκοπῇ Βουλγαρίας, ἀλλ' εἰ καὶ ἠμαυρώθησαν, ἀνιστοροῦμεν καὶ ἀνατυποῦμεν διὰ τοῦ παρόντος σιγιλλίου ἡμῶν, ἀπαράθραυστά τε διατηρεῖσθαι καὶ ἀκαινοτόμητα πάντα τὰ ἐξ ἀρχαίου ἀνήκοντα τῇ ἀρχιεπισκοπῇ.

[29]) Тукъ не се разумѣва Едренската епархия, но Дринополската, която се е намирала въ Епиръ, въ Делвинската область. И до сега Аргирокастрската епархия се нарича Дринополска. Гл. у Голубински, стр. 73.

(не се знае кой, защтото титулътъ му не е написанъ въ преписътъ на преосв. Порфирий), повелѣваме да има въ всичката си область 15 клирици и 15 парици.—Вотротский епископъ[30]) повелѣваме да има въ всичката си епархия 12 клирици и 12 парици.—Янинский епископъ да има въ всичката си епархия 15 клирици и 15 парици.—Козилский епископъ[31]) повелѣваме да има въ всичката си епархия 15 клирици и 15 парици.—Петрский епископъ[32]) повелѣваме да има въ всичката си область 40 клирици и 40 парици. — И не само изброенитѣ по име епископи опредѣляваме да има Светѣйший Архиепископъ Български, но ако и други нѣкои се намиратъ въ Българскитѣ предѣли, а сме забравили да ги споменемъ, и тѣхъ повелѣваме да обладава той и да ги управлява.[33]) И всички други градове, които не сѫ споменѫти въ настоящитѣ наши грамоти, да обладава сѫщий светѣйший архиепископъ и да получава отъ тѣхъ опредѣленнитѣ приходи, такожде и отъ Власитѣ по всичка България и отъ Турцитѣ, кои живѣятъ край Вардаръ рѣка и се намиратъ въ Българската область.[34]) Всичкитѣ военачалници по България и всичкитѣ други чиновници и началници да го (архиепископътъ) почитатъ и уважаватъ, и да слушатъ неговото слово и неговитѣ съвѣти. И да не сѫ мѣшѫтъ[35]) нито въ Български мънастиръ, нито въ църква, нито въ нѣкоя църковна работа. И да не бъркатъ нито нему, нито на подчиненнитѣ му боголюбими епископи, и да не имъ правятъ препятствия, защтото ако нѣкой се улови въ такова нѣшто, той ште да понесе голѣмо наказание отъ царството ми. Поради това и за знаене на нашитѣ приемници ние направихме настоящата грамота, която даваме на све- 24

---

[30]) Βοθρώτου. И този градъ са е намиралъ въ Епиръ на Адриатический брѣгъ, срѣщто островътъ Корфу.

[31]) Κοζιλῆς. Козилъ такожде се е намиралъ въ Епиръ, около Химара.

[32]) Πέτρου. Градъ Петръ се е намиралъ въ сѣвероизточна Тесалия. На мѣстото му сега се намѣрва село Петра, на сѣверъ отъ Влахоливадо.

[33]) Ἀλλ' εἰ καὶ λοιπαί ὑπελείφθησαν διὰ λίθην μὴ ἐμφανιθεῖσαι καὶ τῶν Βουλγαρικῶν ἐρων ἀντός εἰσι, καὶ ταύτας διακατέχειν καὶ δεσπόζειν παρακελευόμεθα....

[34]) Καὶ τῶν ἀνὰ πάσαν Βουλγαρίαν Βλάχων καὶ τῶν περὶ τὸν Βαρδάρειον Τουρκῶν, ὅσοι ἐντός Βουλγαρικῶν ὅρων εἰσί. Императоръ Теофилъ (829—842) пресели около 14,000 души Турци изъ Мала Азия на Балканский полуостровъ, дѣто тѣ се заселихѫ покрай р. Вардаръ. Това сѫ Вардарскитѣ Турци, за които е тукъ рѣчта.

[35]) Сервийското, както видѣхме, се спомѣнува и въ 1-та грамота. Стажското (Στάγων) се е намѣрвало въ Тесалия; на мѣстото на епархиалний градъ сега се намѣрва село Стагосъ, между градовцитѣ Клиново и Калабакъ.—Верейското е въ южна Македония.

тѣйший архиепископъ, отъ като ѭ запечатахме съ оловяниятъ печатъ на царството ни. Мѣсецъ Май, лѣто 6528 (отъ сотворения міра, а отъ Р. Хр. 1020).

III.

Настоящтата грамота се даде отъ царството ни на светѣйшата Българска архиепископия, за да обладава тя безпрепятственно и слѣднитѣ епископства: Сервийското, Стажското и Веррейското, които такожде се намиратъ въ Българскитѣ предѣли. [36]) Чрезъ настоящтата наша грамота ние присъединяваме и тѣхъ къмъ другитѣ епископства и ги потвърждаваме на Българската архиепископия, като даваме и тѣмъ клирици и парици. На Стажский епископъ 12 клирици и 12 парици, на Веррейский 30 клирици и 30 парици, на Сервийский — както е казано въ първата грамота. [37]) И тѣмъ да не се бъркатъ.

---

[36]) Тамъ е казано, че му се даватъ 30 клирици и 30 парици.

Въпросъ

за Българската и Сръбската църкви прѣдъ сждилиштето на Лионский съборъ въ 1274 год.

(Изъ „Периодическо списание на Българското Книжовно Дружество“, Браила, год. I, кн. VII и VIII (1873), стр. 25—42).

Въпросъ за Българската и Сръбската Църкви прѣдъ сждилиштето на Лионский съборъ въ 1274 г.

Когато въ 1204 г. Латинцитѣ прѣвзехѫ Константинополь 25
и основахѫ въ него Латинска империя на мѣсто Византийската, единъ гръчки болѣринъ, Тодоръ Ласкарисъ, който водѣше дъштерята на злополучний Византийский императоръ Алексий III., бѣга въ Малка Азия и тамъ събра една малобройна дружина, та съ нейна помощь си подсвои Никея, Бруса и всичката Витинийска область. Тукъ той основа едно малко господарство, което се нарече Никейска империя, защото въ Никея му бѣше столицата. На това господарство е било речено да стане слѣдъ 50—60 годинъ избавитель на Византия отъ Латинското иго и пакъ да привдигне разтурената отъ Латинцитѣ Византийска империя. Това дѣло биде извършено съ една чудна леснина: въ 1261 г., когато въ Никея царуваше Михаилъ Палеологъ, единъ неговъ полководецъ Алексий Стратегопулъ нападна Константинополь съ една чета, която сѫ съставяли около 1000 войници. [1]) Латинский императоръ Балдуинъ II. не можи да отбрани столицата си отъ тая малка сила и биде принѫденъ 26
да бѣга прѣзъ море, въ Италия. На 25. Юлия Стратегопулъ влѣзе въ градътъ и го прѣвзе, а на 15. Августъ дойде и Михаилъ Палеологъ изъ Никея, сѣднѫ на Константиновътъ тронъ и провозгласи Византийската империя обновена. Този фактъ твърдѣ ясно показва, до колко е била испаднѫла по това време Латинската империя, която при основанието си бѣше толкова силна, дѣто имаше надѣжда да утвърди власта си за много време надъ цѣлий Балкански полуостровъ. — Нашитѣ царье

[1]) Западнитѣ писатели разказватъ, че Стратегопулъ нападнѫлъ съ много голѣма войска. Гл. Du Cange: Histoire des Constant. sous les Emper. François I. V. с. 2. Но съвременний гръчки историкъ Акрополита (с. 85) говори, че той ималъ съ себе си токо 800 юнаци.

Иоанъ I. и Иоанъ II. Асѣнь сѫ, които опитетихѫ тази надѣжда на Латинцитѣ и приготвихѫ пагубата на империята имъ. Но тѣзи чутни царье нѣмахѫ достойни наслѣдници, които да можѣхѫ да ожънѫтъ плодоветѣ отъ славнитѣ тѣхни подвизи,— тѣзи плодове прѣпадиѫхѫ въ рѫцѣ на Никейскотото господарство, което на Блъгаретѣ има да благодари и за това, че можи да уцѣлѣе отъ Латинското иго. — Първий Никейский господарь Теодоръ Ласкарисъ (1204—1222) съ помощта на Български царь Иоаннъ можи да запази новооснованото си царство отъ Латинцитѣ и да тури подъ власта си половината отъ Малка-Азия.[2]) Неговътъ наслѣдникъ Иоаннъ Дука Ватаци (1222—1254), както е познато,[3]) въ 1234 г. ожени 11-тогодишний си синъ и наслѣдникъ Тодоръ за 10-годишната дъштеря на Иоанна Асѣня, Елена. При това той се постара та вселенский патриархъ, който прѣбиваваше тогава въ Никея заедно съ другитѣ източни иерарси припознахѫ Българската патриаршия въ Търново, която бѣше основана още прѣди 30 години. Съ тѣзи дѣла Иоаннъ Ватаци искаше да се приблизи по-вече при могуштественний Български царь и да оздрави съюзътъ си съ него. Отъ тоя съюзъ той извлече голѣма полза за своята държава: ослоненъ на Българска помощь той удари на Латинцитѣ въ Малка-Азия и съвсѣмъ имъ разсипа тамошнитѣ владѣния, които тури подъ своя власть. Освѣнъ това, той завладѣ и на Балканский полуостровъ нѣколко об-
27 ласти, чрезъ което нѣшто Никейската империя стигнѫ до голѣма сила. Но въ политическитѣ работи лесно се мѣнява дружба и приятелство, скоро се забравятъ услуги и одлъжения. Особно малко е почитала такива нравственни връзки гръчката политика, която не се е свенявала да си играе съ още по свештенни нѣшта. Въ 1241 г. умрѣ Иоанъ Асѣнь, като остави широката си държава, която отъ къмъ югъ се простираше до Едрене и до Солунъ, на малолѣтнитѣ си синове Каломана (1241—1245) и Михаилу Асѣню (1245—1258). Нà скоро слѣдъ смъртта на старий царь, на Българското царство на падиѫхѫ татарски орди, та го оплѣниѫхѫ много злѣ, — вдигнѫхѫ се и внѫтрешни размирици, отъ които още по-вече умаломощя разнебитената отъ татарский плѣнъ Българска

[2]) G. de Villehardouin: Hist. de la conqueste de Constant. ch. 240 писмото на Генриха, което привожда Бюшонъ въ Recherches et mater. p. 2, pag. 21
[3]) Исторически Прѣгледъ на Българската църква, стр. 86—88.

земя. Ватаци побърза да извлече полза отъ тѣзи злочестини на Българското царство и безъ голѣмъ трудъ му отне всичкитѣ Тракийски и Македонски владѣния. Слѣдъ Ватациевата смъртъ царь Михаилъ се опита да си възвърне отнетитѣ области и за това нѣшто той цѣли три години воюва съ новий Никейски императоръ Тодоръ Ласкарисъ II., мѫжътъ на Елена Асѣневна, но трудътъ му и жъртвитѣ, които той направи въ тази война, останѫхѫ всуе. За тази несполука нѣколко Български болѣри се вдигнѫхѫ противъ него и го убихѫ (въ 1258 г.) Не оста правъ наслѣдникъ отъ мѫжко колѣно, за да наслѣдова Българското царство, и за Асѣневътъ прѣстолъ се повдигнѫ внѫтрешна борба въ България, която се продължава цѣла година, догде най послѣ не сѣднѫ на него единъ болѣринъ Константинъ Тѣхъ, за когото се казва, че билъ на голѣмъ почетъ между болѣритѣ иималъ голѣма обичь между народътъ. Штомъ се воцари, Константинъ (1259—1278) побърза да се сприятели съ Никейский императоръ Тодоръ и се ожени за дъштеря му Ирина. Пакъ свадба и пакъ сродяванье между тѣзи двѣ държави, но каква голѣма разница между сегашнитѣ имъ отношения и отношенията имъ въ 1234 г., когато този истий Тодоръ, който сега даваше дъштеря си на Български царь, самъй се женеше за дъштерята на Иоанна Асѣня! Тогава Никейский императоръ тръсѣше да се сприятели съ Българетѣ и имаше се за много честитъ, че получилъ да ожени синъ си за българска царска дъштеря, а сега напротивъ Български царь гледа като на голѣма честь, че 28
взема дъштерята на Никейский императоръ.—Това ново приятелство между тѣзи държави трая твърдѣ малко време. Още въ сѫщата 1259 г. Тодоръ Ласкарисъ умрѣ, като остави за наслѣдникъ на империята малолѣтний си синъ Иоаннъ. Поради малолѣтството на послѣдний за управитель биде назначенъ Михаилъ Палеологъ, но той се провъзгласи за императоръ, като отне това достоинство отъ младий Иоаннъ, когото, за да не би нѣкога да се вдига и да поиска баштиний си прѣстолъ отъ узурпаторътъ, той ослѣпи и го затвори въ тъмница. Този случай развали токо штомъ завръзаний миръ: отъ една страна младата българска царица Ирина е побуждала мѫжъ си да се застѫпи за злочестий ѝ братъ Иоаннъ,[4]) та да го освободи

[4]) Ирина и Иоанъ бѣхѫ родени отъ Елена Асѣневна, за която, както казахме, Тодоръ Ласкарисъ се ожени, когато тя бѣше на 10-тогодишна възрасть.—

отъ неволята и да му помогне да си отнеме прѣстолътъ отъ Палеолога,[5]) а отъ друга и самъ Константинъ е мислилъ, че властолюбивий и безчеловѣченъ постжпъкъ на узурпаторътъ ще да направи размирици въ Никейската империя и се е надалъ, че въ тѣзи размирици той лесно ште да може да си възвърне отъ нея прѣвземенитѣ имъ Български области. Такива бѣхж отношенията на Българското царство къмъ Никейский
29 императоръ, когато послѣдний тъй изненадѣйно прѣвзе отъ Латинцитѣ Константинополь, пренесе си тамъ столицата и провъзгласи Византийската империя обновена. — Незабавно слѣдъ това събитие Българетѣ сж обевиле на Палеолога война, която изпърво не е била толкова страшна за него, но изпослѣ му станж твърдѣ опасна, и той бѣше принжденъ да иска миръ. Около 1270 г. умрѣ царица Ирина, която бѣше най върлий врагъ Палеологовъ при Български дворъ. Палеологъ прати тогава при овдовѣлий Константинъ Тѣхъ посланници, чрезъ които му предложи да му даде за жена сестрината си дъштеря Мария и да му отстжни нѣколко отъ Тракийскитѣ области, между които и крайморскитѣ градове Анхиалъ и Месемврия. Константинъ пристанж на тѣзи условия, и миръть се направи. Мария биде изпратена въ България съ голѣма честь, но като дойде работата до отстжпванье на уреченитѣ области, Палеологъ по разни причини провлачаше да изпълни това условие и, когато Константинъ енергически поиска да му се даджтъ тѣзи области, клятвопрѣстжпний императоръ повдигнж срѣщто него Татарский ханъ Ногая. Поради това прѣдната вражда на Българетѣ срѣщто Палеолога се е разпалила още по-вече. Сама Мария, новата Българска царица, за която Палеологъ се надаше, че ште да държи негова страна при Български дворъ, много е возненавидѣла вѣроломний си уйка, съ когото

Иоанъ послѣ сполучи да побѣгне отъ тъмницата, въ която бѣше го затворилъ Палеологъ, и да тръси прибѣжиште въ Италия при Неаполитанский краль, при когото той се яви въ 1269 г. Това го свидѣтелствова единъ документъ, който се намира въ Неаполитанский архивъ и отъ който ние сме свалили единъ преписъ. Ние мислимъ, че съ дохожданьето на Иоанна въ Неаполь трѣбва да е свързано началото на сношенията между Българското царство и Карла Анжуйскаго, за които ште ни бжде рѣчта по-доле.

[5]) Пахимиръ разказва, че Палеологъ още въ 1261 г. говорилъ: Constantinum principem assidue in nos stimulatum ardentissimis instigationibus Irenes conjugis, nobis perinfensae, minari audimus irruptionem in terras nostras per Thraciam. У Стрит. III, 754. Сравни и слѣднитѣ думи на Н. Григора: Quae (Мария) cum fratris Ioannis excaecationem audivisset, maritum ad illius facinoris ultionem solicitare atque impellere non desistebat. ibid. 755, 756.

мѫжъ и е тръсилъ случай пакъ да захване война и да му отмъсти.[6])

Сръбия, и тя е била враждебна Палеологу. Тамъ царуваше тогава Стенанъ Урошъ Велики (1240—1272), който водѣше Елена, дъштерята на послѣдний Латински императоръ Балдуинъ. Елена бѣше много честолюбива жена и тя игра доста голѣма рола въ сръбскитѣ дѣла. Та отъ само себе се разбира, че тя не е глѣдала хладнокръвно злополучието на отца си, комуто Палеологъ отне тронътъ, и до колко е могла, старала се е да въоружи мѫжъ си Уроша противъ виновникътъ на злополучието Балдуиново. Както и да е, но ние гледаме, че още въ 1262 г. Сръбский краль е ималъ съ Палеолога война, която е траяла твърдѣ много време.[7]) Около 1271 г. Палеологъ се е опитвалъ да се сприятели съ Уроша и за това нѣшто прѣдлагалъ е дъштеря си Анна за жена на по-младий му синъ Милутинъ, но тази свадба не можи да стане[8]) и враждата на Сърбитѣ не се прѣмахнѫ.

Съ разтурянье-то на Латинската империя, Палеологъ си доби и други врагове. Послѣдний Латински императоръ Балдуинъ II., като бѣга изъ Константинополь отиде въ западна Европа за да тръси помощь, съ която да може да се върне пакъ на тронътъ си. Съ тази цѣль той обиде Франция, Испания, Италия и сполучи най-послѣ, чрезъ спомаганьето на папа Климента IV., да склони на своя страна силний на онова време Неаполитански краль Карлъ I. Анжуйски. Въ 1267 г., на 27. Май, Балдуинъ завръза съ Карла договоръ: Карлъ се обрече да иде противъ Палеолога, за да го изгони отъ Константинополь и пакъ да въздигне Латинската империя, а Балдуинъ се обръза да награди Карла за тая услуга съ третята часть отъ земитѣ, които имъ се удаде да завладѣятъ на Балканский полуостровъ. Слѣдъ това Карлъ захванѫ да се готви за тази война, за която събираше голѣми сили и много съюзници. Около онова време ние гледаме, че и Българетѣ, и Сръбетѣ сѫ имали сношения съ Карла, и по всичко се види, че тѣзи сношения сѫ ставали не за друга нѣкоя цѣль, по за

---

[6]) Conventiones Constantini, et illa foedera, nuptiali utcunque necessitudine firmata, iam confundebantur, Maria virum in hostile adversus Romanos odium movente . . . . Стрит. III, 762.

[7]) За тази война споменува Пахимиръ, Гл. у Стрит. II, 195.

[8]) Стрит. II, 195—200.

съюзъ противъ Палеолога. За тѣзи сношения свидѣтелствова единъ документъ въ Анжуйскитѣ регистри, които се намиратъ въ Главний Неаполитански архивъ. Отъ този документъ, който е писанъ на 12. Септемврия 1271 г., научаваме се, че по онова време Карлъ съ нетърпѣние е очаквалъ да му пристигнѫтъ посланници отъ Ахаия, Сръбия, България и Албания и е распратилъ повелѣние на Апулийский портуланъ (началникъ на пристанищата) и на секретаритѣ си въ Принципатъ Беневентъ, Калабрия и Сицилия да посрѣщатъ речени-
31 нитѣ посланници и да имъ даватъ беззабавно всичко, што имъ е нужно за пѫть.[9])

Лошо е било положението на Палеолога, като той е билъ заобиколенъ съ толкова врагове; какви срѣдства той избра за да излѣзе отъ това положение? Познато е, какви сили и каква власть имаше на онова време Римский папа между Европейскитѣ владѣтели уобщто; на Карла Анжуйскаго той, освѣнъ това, ималъ е и особно влияние, защото нему имаше да благодари Карлъ за това, дѣто стана Неаполитански краль. Това като знаеше, Палеологъ се обърна къмъ папата, та завръза съ него прѣговори за съединяване на източната православна църква съ западната, като му даваше надѣжда
32 да направи при това съединяванье голѣми отстѫпки въ полза

---

[9]) Намираме за добро да обнародваме тукъ този документъ: Scriptum est eidem (magistro portulano Apulie).

Fidelitati tue et c. precipimus quatenus si processum temporis aliquos ambassatores seu nuncios de partibus Achaye, Servie, Bulgarie, Albanie aut de Imperio vel de Regno de Sagarach (Zagora), deferentes aliquas litteras seu ambassarias a dominis ipsarum partium vel regnorum ad portus vel maritimas jurisdictionis tue declinare contingat, eis, nullum aliud super hoc mandatum nostrum expectans, expensas, equitaturas et securum conductum pro ipsis et eorum familiis usque ad nostram presentiam sine difficultate aliqua exhibere procures. Recepturus etc. Datum Malfie XII Septembris anno Domini etc.

Item similes facte sunt secreto principatus et terre beneventane.
Item similes facte sunt secreto Sicilie.
Item similes facte sunt secreto Calabrie. — XV indictionis 1271.

Registri Angiovini, 1272. a. fol. J. № 13.

Подъ думитѣ Imp. vel Rer. de Sagarach (Zagora) се разумѣва Българското царство. Въ други два документи, които се намѣрватъ въ сѫщий архивъ, Българский царь се нарича Imperat. Aragoras, l'empereor des Agorax. Такожде и въ търговский трактатъ на Иоанна Александра съ Венеция първий е названъ: Imperatore Alessandro del Zagora. Гл. Периодическо Списание I, 43. Загора е наречена България и въ кореспонденцията на Иоанна I. съ Инокентий III., а такожде и у нѣколко западни срѣдне-вѣкови писатели. Тъй нарича крайдунавска България и единъ български писатель отъ миналий вѣкъ. Гледай Период. Списание IV, 20.

на Римската църква. [10]) Съ този начинъ слѣдъ много и дълго провлачяние на тѣзи прѣговори той сполучи да спечели благоволението на папата; но за това той трѣбваше да пожертвова православната вѣра и да подчини източната църква на папский прѣстолъ. За формално извършиванье на това дѣло папа Григорий X. свика въ 1274 г. соборъ въ Лионъ, дѣто се стекохѫ до 500 католически епископи. Тамъ додохѫ и прѣдставители отъ страна на Палеолога и на вселенската църква, около 40 души на брой, между които сѫ били и Вселенский патриархъ Германъ и логофетътъ императорски Георги Акрополита. Тѣ донесохѫ писменно Исповѣданіе вѣры, споти ученията на Римската църква, подъ което се бѣхѫ подписали самъ императорътъ, синъ му Андроникъ, 35 митрополити и много други духовни лица. Освѣнъ този документъ, тѣ дадохѫ на папата прѣдъ цѣлий съборъ и тържественна клетва отъ името на императорътъ и на всичкото гръцко духовенство, че се отричатъ отъ схизмата и се присъединяватъ къмъ Римската църква, като приематъ и ученията ѝ.[11])

Съ продаваньето на православната вѣра Палеологъ прѣвари опасноста, която му се готвѣше отъ страна на силний Неаполитански краль и другитѣ Латинци, защото папата 33
нѣмаше вече да имъ допусне да захващатъ война съ новопросвѣщенний синъ на Римската църква. Но чрезъ това богохулно дѣло Византийский императоръ еималъ на умъ да извлече и друга още полза, да постигне и друга цѣль, която е закачала другитѣ негови врагове, именно Българетѣ и Сръбитѣ. Щомъ извършихѫ тържественното си подчинение на Римската църква Византийскитѣ прѣдставители на Лионский съборъ отъ името на императорътъ си отворихѫ тукъ, на

---

[10]) Това дѣло Палеологово доста подробно е описано отъ тогавашний византийски историкъ Пахимиръ, който е живѣлъ между 1242 и 1310 г., въ 5-та и 6-та книга на историята му. Любопитно е такожде гръчкото сказание за този прѣдмѣтъ,което намираме въ една гръчка поема (ἡ ἅλωσις τῆς Κωσταντινουπόλεως) издадена отъ Бюшона въ неговитѣ Rescherches historiques. 1-er époque t. II, 1845, p. 335—367. Любопитни документи за сношенията на Палеолога се намиратъ въ Неаполитанский архивъ, отъ които нѣкои е издалъ Del-Giudice въ Codice diplomatico di Carlo I e II d'Angio, vol., I. Napoli 1863—4.

[11]) Дѣянията на този съборъ сѫ загубени, учували сѫ се токо нѣколко изводи отъ тѣхъ и съврѣменни разкази, които сѫ събрани отъ Полякътъ Бзовски (Bzovius), (продължателятъ на Барониевитѣ лѣтописи), който е живѣлъ между 1567—1637, и отъ Испанский историкъ Zurrita 1512—1581. Отъ този послѣдний е взелъ своитѣ извѣстия за този съборъ Капечалатро и ги е помѣстилъ въ книгата си: Storia del regno di Napoli, 1840, p. 350—354, отъ която ние почерпаме тукъ тѣзи извѣстия.

съборътъ, въпросъ за растуряньето на Българската патриаршия въ Търново и на Сръбското архиепископство.

Този въпросъ бѣше повдигнѫлъ Палеологъ още нѣколко години прѣди свикваньето на Лионский съборъ. Още презъ Августъ на 1272 г. ние гледаме, че той дава на Охридский Архиепископъ една грамота,[12]) въ която, като привожда, колко и какви епархии е имала Охридската църква подъ своя власть около 1020 г., подбужда реченний архиепископъ да си прибере всички тѣзи епархии, та пакъ да ги тури подъ власта си, каквото Охридското архиепископство да заемне пакъ онова положение, което то е заемало въ 1020 г. — Въ тази грамота Палеологъ не казва право, че желае разтуряньето на Търновската и Сръбска църкви, но това се разумѣва само по себе отъ съдържанието на грамотата му. Въ 1020 г. нѣмаше ни Търновска патриаршия, ни Сръбско архиепископство, и епархитѣ както на едната, тъй и на другото тогава се намирахѫ подъ власта на Охридското Архиепископство. Сега Палеологъ, като е искалъ да постави послѣднето въ таково исто положение, въ каквото то се е намирало въ 1020 г. и като е залягалъ да си възвърне то всичкитѣ тогавашни епархии, не остая никакво съмнѣние, че той явно е посягалъ на независимоста на Търновската и Сръбската църкви.

Беззаконно и светотатствено бѣше това стръмление на Палеолога, защото ако и на истина едно време Търновската и Сръбска църкви да принадлежѣхѫ на Охридското архиепи-
34 скопство, но изпослѣ по твърдѣ естествени причини, за които не е нуждно да се разпространяваме тукъ, тѣ се отдѣлихѫ отъ него и станѫхѫ самостоятелни църкви. И тѣхъ ги припознахѫ за такива Вселенский патриархъ и всичкитѣ източни иерарси.

Търновската патриаршия, както рекохме по-горѣ, биде припозната въ 1234 год. съ единъ най-тържественъ и канонически начинъ. За това нѣщото Вселенский патриархъ свиква многоброенъ съборъ въ Лампсакъ и тамъ съ съгласието на другитѣ патриарси — Иерусалимский, Антиохийский и Александрийский тържественно провозгласихѫ Търновската патриаршия, слѣдъ което вселенский патриархъ заедно съ всичкитѣ отци на съборътъ составихѫ грамота, която „въ сигили не-

[12]) Това е оная грамота, въ която сѫ помѣстени обнародованитѣ по-горѣ три грамоти отъ Василия II. Гл. тамъ прѣдисловието ни.

чатлѣвше, вѣдашѫ благочьстивому царю и патриарху новосвященному тогда Іоакиму въ вѣчное поминаніе неотемлено.“ [13])

Малко нѣшто попрѣди, около 1220 г. се основа и Сръбското архиепископство. За тази работа св. Савва ходи въ Никея, дѣто, както казахме, пребиваваше тогава Вселенский патриархъ, и издѣйствува да се даде и на Сръбската земя да си има своя независима църква. Патриархътъ съ голѣмо тържество постави св. Савва за пръвъ сръбски архиепископъ и даде му грамота, съ която дарова на сръбското архиепископство право за напрѣдъ само да си избира и поставлява архиепископътъ и да бѫде самостоятелно. [14])

Оттукъ се види, колко беззаконно е било стръмлението на Палеолога да уништожи самостоятелноста на тѣзи тъй канонически учрѣдени църкви и пакъ да ги тури подъ власта на Охридското архиепископство, отъ което тѣ зависѣхѫ едно време. Много беззаконна, светотатствена работа, но отъ нея Палеологъ се е надалъ да извлече голѣмъ политически интересъ, а за такъвъ интересъ той не се посвени и православната църква да продаде, и колко ли да уважава каноническитѣ нейни учрѣждения. Охрида се намѣрваше тогава подъ власта на Византийската империя, и архиепископътъ ѝ, макаръ и да се избираше и поставляваше отъ своитѣ епископи, но потвърждението си е получвалъ отъ Византийский императоръ и билъ неговъ подданникъ и слуга. [15]) При тѣзи условия Охридската църква, която бѣше наслѣдница на старата Българска Прѣславска патриаршия и която все продължаваше да се титюсва съ Българско име, бѣше се съвсѣмъ погърчила и проникнѫла съ интереситѣ на Византийската империя. Оттука се разбира, какво нѣшто е гонилъ да постигне Палеологъ чрезъ подчинение Търновската и Сръбска църкви на Охридский архиепископъ. Чрезъ това нѣшто той би убилъ самостоятелний духовенъ животъ на Българското и Сръбско царство и духовно

35

[13]) Гл. Исторически Прѣгледъ на Българската цръква, стр. 86, 87 и 88, дѣто е приведено не само Българското сказание за това, но и свидѣтелствата на Византийскитѣ писатели: Акрополита, Никифора Григора и Ефрема. Тамъ ние сме направили грѣшка, като наричаме Григора очевидецъ на това произшествие, защото той е живѣлъ въ 14-тий вѣкъ. Па и за Акрополита тамъ е било по-добрѣ да се рече, че е билъ не очевидецъ, както сме рекли, но съвременникъ.

[14]) Голубинскаго Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей, стр. 452.

[15]) Исторически Прѣгледъ на Българската цръква, стр. 125—129.

би подчинилъ тѣзи враждебни царства на Византия. Тогава, какво широко поле би се отворило нему за политически интриги!

Съ грамотата, която Палеологъ издаде въ 1272 г., не е можала да се достигне неговата цѣль, защото тази грамота не можаше да уплаши царътъ Български и Сръбски краль и да ги накара да пожъртвоватъ на върлий си политически врагъ духовнитѣ интереси на държавитѣ си. Но Палеологъ не е нито очаквалъ, че само съ тази грамота ще да се свръши работата. Чрезъ издаваньето на този документъ той само е пристжпилъ къмъ тази работа, искалъ е само да повдигне въпросъ за разтуряньe на Българската и Сръбската църкви, въпросъ, рѣшението на който той се е надалъ да извърши съ други начинъ, именно съ помощта на папата, комуто въ времето, кога се издаде реченатa грамота, той бѣше вече продалъ църквата, макарь тази продань и да не бѣше още обявена тържественно, което стана токо на Лионский съборъ. Тукъ на този съборъ Палеологъ намѣри за най-благовременно да прѣдложи рѣшението и на този въпросъ.

36 Нека да чуемъ сега, съ какво доказателство и съ какви думи неговитѣ прѣдставители сж склонявали съборътъ и папата къмъ това нѣшто. [16])

„Сърбия и България (Serbia е Terra Zaora, Zagora, Загория), казали тѣ, сж се сдобили съ автокефални църкви безъ съгласието на Римский първосвештенникъ. Това е станжло слѣдъ прѣвземаньето на Константинополь отъ Латинцитѣ: Българетѣ и Сръбитѣ (Bulgari е Serviani) се сдружихж тогава съ Гръцитѣ, за да гонжтъ Латинцитѣ. За тази цѣль тѣзи народи се сдружихж, правихж и свадби помежду си и съ това заедно се сговорихж да направжтъ въ Сърбия автокефално архиепископство, а въ България — патриаршия. Това, казвали

---

[16]) Защото тѣзи извѣстия, до колкото знаемъ, сж оставали до сега неизвѣстни за историцитѣ на Българската и Сръбската църква, ние намѣрваме за добро да ги приведемъ тукъ тъй, както сж написани въ реченитѣ книги на Неаполитанский историкъ Francesco Capecelatro. Гл. по-горе, белѣжка 11.

Si propose parimente della parte dell' Imperador Michele che si riducesse nel primo stato la diocesi della Servia e della Terra Zaora, che senza l'autorita del Sommo Pontefice, dopo che fu occupata per li Latini la Citta di Costantinopoli, stando in grandissima confusione quell Impero, per concorrere i Bulgari, e i Serviani congiuntamente có Greci, per iscacciarne i Latini, per la qual cosa si mischiarono fra loro quelle nazioni; ed essendo fra essi comuni i matrimoni, e quasi una medesima gente, eressero la Servia in Metropoli, e la Terra Zaora in Patriarcato contro i canoni, e costumi della chiesa, non potendosi senza volonta della sede apostolica né crear Patriarca, né conferire alcuna dignita ecclesiastica.

тѣ по-нататъкъ, с направено противъ канонитѣ и обичаитѣ на църквата, защото безъ волята на римский прѣстолъ не може да се поставлява нито патриархъ, нито пакъ друго нѣкое църковно достоинство да се дава.“ 37

И тѣзи думи ги сѫ казвали прѣдставителитѣ на Византийский императоръ и на Византийското духовенство. Ние не мислимъ, че тѣ, а тъй исто и Палеологъ, който, види се, имъ е наряжалъ така да говорятъ, сѫ се били проникнѫли до толкова съ римското вѣроучение, та чистосърдечно сѫ вѣрвали, че наистина безъ папска воля нито патриархъ, нито архиепископъ не може да се направи, а на да ли штемъ се излъга, ако кажемъ, че тѣ сѫ говорили тъй, та по-лесно да го повдигнѫтъ срѣщото Българетѣ и Сръбитѣ и по-лесно да го склонѫтъ къмъ Палеологовътъ планъ срѣщото тѣхъ. По-нататъкъ реченитѣ посланници казвали:

„Знае се, че императоръ Юстинианъ, за да възвиси градътъ Охрида, който е билъ негово отечество, нарекълъ го е по своето име Юстиниана, чрезъ което този градъ е станѫлъ славенъ и най-главенъ между Илирийскитѣ градове. При това той още изволи отъ папа Виргилия да направи въ тоя градъ митрополия, подъ която бидохѫ подчинени България и Сръбия, въ които въ старо време сѫ се намирали Дакия Срѣдиземна и Прибрѣжна, Дардания, Горна Мизия и Панноня.“ [17]) — Охрида не е Юстиниана и Охридското архиепископство не е било Юстинианското; това нѣщото добрѣ е можилъ да знае Палеологъ, защото въ грамотитѣ на императора Василия II, които той извади отъ архивитѣ, та ги вмѣсти въ своята грамота отъ 1272 г., доста ясно е показано, че Охридското архиепископство е продължение на старата Българска Прѣславска и Дръстърска патриаршия, но той или не е вникнѫлъ добрѣ въ тѣзи документи, или пакъ (което е по-вѣрно), защото по 38 му е изнасяло, прѣдпочелъ е да казва, че Охридското архиепископство било основано отъ Юстиниана съ благословението и съгласието на папата.

---

[17]) Essendo notorio che l'Imperador Giustiniano, per nobilitare ed onorare la citta di Aculain (sic), chera sua patria, la chiamo del suo nome Giustiniana, molto famosa e principale per tal cagione fra tutte le citta dell Illyrico; ed otenne da papa Virgilio (sic) che facésse la Chiesa di essa Metropolitana e le furono concedute per diocesi la Servia e la terr di Zaora (Zagora), ch'erano anticamente la Dacia Mediterranea e Ripense, Dardania, Misia Superiore e Pannonia. — Capecelatro ibid.

Слѣдъ това изложение посланницитѣ Палеологови просили папата, за да спомогне да се възврънѫтъ тѣзи земи на Охридското архиепископство, каквото то да стане пакъ, каквото било на времето,[18]) съ други думи, просили сѫ да се разтурѫтъ Търновската патриаршия и Сръбското архиепископство и епархиитѣ имъ да се дадѫтъ на Охридский архиепископъ, който тогава такожде се подчинилъ на Римский прѣстолъ. — А какъ помагаше въ онова време папата, за да се извръшватъ такива работи? Това е познато. Той първо даваше повелѣние да му се изпълни волята и, ако срѣщаше съпротивление, той заплашваше непокорнитѣ съ кръстоносна война, та и не само заплашваше, но имаше възможность и да повдигне такава война. Та Палеологъ не е злѣ прѣсмѣтнѫлъ, като е избралъ такъвъ пѫть, за да строши враждебнитѣ му господарства — Българското и Сръбското.

Не се знае, што е отговорилъ папата на това прѣдложение, но нѣма съмнѣние, че той е взелъ во внимание думитѣ на Палеологовитѣ посланници. Та и какъ да ги не вземе, когато му сѫ казвали, че чрезъ подчинение Търновската и Сръбска църква на Охридската, която, както казахме, заедно съ Константинополската се бѣше прѣдала на папата, стадото на римский първосвештенникъ е штѣло да се умножи съ още двѣ царства! Но каквото и да е било, ние знаеме, че не сѫ се били взели тогава на часътъ сериозни мѣрки за беззабавно рѣшение на този въпросъ, то, види се, е било оставено за послѣ, отъ като се добрѣ оздрави папската власть въ Константинополската църква. Това нѣшто за сега е поглъштало всичкото внимание на папата. — Беззабавно слѣдъ растуряньето на съборътъ той испрати въ Византия нунции, за да прочетѫтъ на гръцитѣ разрѣшена молитва отъ схизмата (отъ
39 православната вѣра), да введѫтъ по църквитѣ имъ римский символъ на вѣрата и пр.[19]) Но тукъ тѣ скоро се увѣрихѫ, че работата не била такава, каквато ѭ прѣдставляваxѫ Палеологъ и по-вечето отъ високото византийско духовенство. Тѣзи послѣднитѣ казваxѫ, чрезъ посланницитѣ си и чрезъ писмата си, че народътъ е склоненъ и приготвенъ да се от-

[18]) Nella qual cosa mostró Paleologo desiderar riforma, e rimedio della Sede apostolica, accioche ritornasse nel primiero stato, com'era in tempo di Giustiniano. Id. ibid.

[19]) Gibbon, History of the decline and fall of the R. empire, chap. LXII.

рече отъ схизмата и да се затече въ обятията на Римската църква, а пакъ този народъ срѣщнѫ папскитѣ пунции като нѣкоя чума, проклинаше Унията и не даваше ни за рѣчь да му се мѣнува въ нѣщто вѣрата. Да се повърне назадъ бѣше страшно за Палеолога: страшна кръстоносна война би се повдигнѫла тогава срѣщто него. И той се взе за най-енергически мѣрки, та силомъ да прокара нечестивото си дѣло: тъмници, заточение, биенье и всѣкакви мѫки бѣхѫ турени въ дѣйствие противъ гражданитѣ, които имахѫ благородна дързость да се изказватъ явно противъ Унията, а за честь на Византийскитѣ граждане числото на такива честни хора между тѣхъ бѣ голѣмо, толкова голѣмо, гдѣто не можѣше да имъ се сподвие, макаръ императорътъ и да се мѫчѣше съ голѣма енергия да постигне тази цѣль. Въ Римъ взехѫ най-послѣ да мислятъ, че Палеологъ дѣйствува не искренно, та за това работата не отива напрѣдъ. Това подозрѣние си нѣмаше мѣстото, защото Палеологъ доказа искренноста на своитѣ дѣйствия съ много явни фактове: той даже роднинитѣ си, които се противляваxѫ на Унията, затваряше по тъмници, мѫчѣше, а двоица императорски синове и ослѣпи за такова съпротивление. — Въ 1281 г. на папский прѣстолъ стѫпи Мартинъ IV, който много се е водилъ по думата на Неаполитанский краль Карлъ I, а пакъ този послѣдний, както знаемъ, имаше желание да иде въ походъ срѣщто Палеолога, и така по причина на Унията прѣжнитѣ папи го въздържахѫ отъ това прѣдприятие. Той сега се възползува отъ влиянието си на новий папа, та го увѣри, че Палеологовата работа не е чиста и искренна, и чрезъ това го уговори да прѣкѫсне сношенията си съ него та още и да го афореса. Това нѣщто биде извършено въ 1281 г. Унията паднѫ, Карлу се развързахѫ рѫцѣтѣ, та той пакъ захванѫ да се готви къмъ походътъ, който бѣше замисленъ още прѣди 15 години. 40

Рекохме по́-горе, че въпросътъ за разтуряньето на Българската и Сръбска църкви бѣше оставенъ да се рѣши послѣ, отъ какъ папата си укрѣпѣше добрѣ власта въ Константинополь и въ Византийската църква, но защото послѣдното не можи да стане, то и до този въпросъ не дойде редъ, и той

[20]) Cursitabant . . . inter matrem (Евлогия) filiamque (и Мария) uundinandis in causam Schismatis muliebribus suffragiis intenti monachi non pauci. У Стрит. III, 762.

заглухнѫ: Палеологъ нищто не придоби отъ повдиганьето на този въпросъ, а само си очерни името прѣдъ историята съ още една беззаконна и нечестива работа. — Заглухнѫ този въпросъ, защото Унията въ Константинополь не се удаде. Но тя можѣше и да се удаде, и тогава, като си утвърдѣше папата власта надъ Константинополската и Охридска църкви, той не би оставилъ на́ мира Търновската и Сръбската. По този ли планъ, който Палеологъ бѣше измислилъ, или пакъ по другъ нѣкой начинъ тѣзи църкви лесно сѫ щѣли да загинѫтъ. Това сѫ добрѣ проумѣвали Българетѣ и отъ рано сѫ взели мѣрки, за да прѣдваржтъ тази опасность; тѣ сѫ положили голѣмо старание, за да не се утвърди Унията въ Константинополь. Въ онѣзи тешки за византийскитѣ граждане години, когато вѣроотстѫпний имъ императоръ съ насилие и съ разни мѫки ги караше да оставятъ православната си вѣра, мнозина отъ тѣхъ, за да избѣгнѫтъ отъ това насилие, бѣгали сѫ въ България, гдѣто сѫ намирали добро прибѣжище, гостеприимство и утѣшение. Но освенъ това, български дворъ е влѣзълъ въ тайни сношения съ поборницитѣ на православието въ Византия, между които е играла голѣма рола Евлогия, сестрата Палеологова и майката на българската царица Мария, и е поддържалъ тѣхната ревность съ съчувствието си. Пахимиръ разказва, че между български дворъ и Палеологовитѣ противници въ Константинополь често сѫ ходили куриери [20])
41 и сѫ доносили отъ Палеологовата столица извѣстия за вървежътъ на тамошнитѣ работи, а отъ България ободрение и и надѣжда за помощь за прѣмахванье вѣроотстѫпний императоръ. Това ободрение и тая надѣжда не сѫ давани токо съ думи, и токо за утѣшение на утѣсненитѣ поборници на православието, — България наистина е правила приготовления за война, за успѣшний вървежъ на която е тръсила да найде съюзници. Има извѣстие, че тя е пращала тогава посланници да завържатъ съюзъ съ Египетский Султанъ, та той отъ една страна, а тя отъ друга да ударятъ на Палеолога.[21]) Ако сѫдимъ строго, то ние щемъ да найдемъ не твърдѣ похваленъ на-

[21]) (Maria) Iosephum quemdam, cognomento Catharum, cum aliis in Palaestinam misit, partim ut Aeliae patriarchae manifestarent, quae acta fuerant, partim ut hujus opera, collaborantes eodem et ipsi pro virili, Sultanem illic dominantem in imperatorem concitarent; quo, illo inde, Bulgaris ex parte alia irrumpentibus, imperatori subjectae provincii ancipiti utrinque malo vexarentur. Пахимиръ у Стр. III, 762.

чинътъ, чрезъ който български дворъ е искалъ да обори върлий си врагъ и губителятъ на православната вѣра, но православнитѣ и утѣснени Византийци сѫ удобрѣвали този постѫпокъ,[22]) защото чрезъ него по-вѣрно сѫ могли да очакватъ пагубата на Палеолога и конецътъ на гоненията, които православната вѣра търпѣше отъ него.

Пахимиръ разказва, че мисълта за союзъ съ Египетски Султанъ, както и сношенията на Българетѣ съ Палеологовитѣ противници въ Византия, били работа на личната вражда Маринна къмъ Палеолога. Не е чудно, че така си е обесняваль тѣзи нѣшта Византийский историкъ, който отдалече е слушалъ, што се е чинело въ България, и мѣрилъ е българскитѣ работи по мѣркитѣ на Византийскитѣ придворни дѣла. Но нека всичко това да е било и Мариино дѣло, — не ли Мария бѣше българска царица, не ли тя на Български сили се осланяше, като е одобрявала и поддържала гонимото православие въ Константинополь? Та штемъ да речемъ, че ако
и да се съгласимъ съ Пахимира, все пакъ не остая съмнѣние, 42
че Българитѣ не малко спомогнѫхѫ да се запази православието, когато Византийский императоръ и високото гръцко духовенство не само го продадохѫ, но още и съ голѣмо насилие искахѫ да го погубѫтъ.

С. Сенково 1872 Септемврий.

---

[22]) Gibbon, ibid.

Дребни статии и бѣлѣжки.

1. Записъ отъ Охридский патриархъ Прохоръ.

(Изъ „Периодическо списание на Българското Книжовно Дружество“, Срѣдецъ, кн. III (1882). стр. 132—141).

2. Нѣколко думи за титлитѣ на Костурский митрополитъ и на нѣкои други гръцки владици въ Македония.

(Изъ „Периодическо списание на Българското Книжовно Дружество“, Срѣдецъ, кн. XXVII (1888), стр. 342—343).

3. Новонайденъ надписъ въ Охридската св. София.

4. Къмъ бѣлѣжкитѣ на г-на Шопова за титлитѣ на Битолскитѣ владици.

(Изъ „Периодическо списание на Българското Книжовно Дружество“, Срѣдецъ, кн. XXXII—XXXIII, (1890), стр. 360—363).

5. Нѣколко бѣлѣжки за скопския чифликъ Варвара и за тамшния мънастиръ св. Димитрий по записа на мънастирския игуменъ отъ 1799 г.

(Изъ „Новини“, год. III (1803), бр. 42, отъ 19. февруарий, стр. 2, стълб. 2).

6. Допълнителни бѣлѣжки за една отъ прѣжнитѣ титли на Костурскитѣ владици.

7. Историческа бѣлѣжка по въпроса за светото миро.

(Изъ „Периодическото списание на Българското Книжовно Дружество“, Срѣдецъ, кн. XLVI (1894), стр. 824—726).

8. Какъ сж почитали старитѣ българе паметта на словѣнскитѣ първоучители и тѣхнитѣ ученици?

(Изъ „Юбилеенъ сборникъ по случай 25-годишнината на Българската журналистика, София, 1894, литературенъ отдѣлъ, стр. 1—4).

9. По въпроса за святитѣ седмичисленници.

10. Допълнителни бѣлѣжки за праздничний день на св. Климента.

(Изъ „Новини“, год. V (1894), бр. 1. отъ 23. септемврий).

1. Записъ отъ Охридский патриархъ Прохоръ.

До прѣди десетина годинъ отъ дѣятелностьта на патриарха 132
Прохора се знаѣхѫ токо двѣ нѣща: 1. че по негова заповѣдь въ 1542 год. е написанъ единъ словѣнски рѫкописъ, въ който се съдържаватъ съчиненията на Дионисия Ареопагита, Иоанна Дамаскина и ир.[1]) и 2. че той около 1536 год. несполучливо се е давосвалъ прѣдъ Турското правителство съ Вселенский патриархъ Иеремия I, който неправедно държалъ подъ своя власть една отъ Охридскитѣ епархии, именно Веррийската.[2]) Въ послѣдне врѣме, обаче, нашата църковна история се обогати съ нѣколко нови открития, които хвърлятъ голѣма свѣтлина на врѣмето, въ което е светителствовалъ Прохоръ и отъ които се види, че той е единъ отъ най-личнитѣ Охридски светителье.

На 1869 год., съ помощьта на професcора Макушева, ние сполучихме да добиемъ изъ Италианскитѣ архиви нѣколко документи, които показватъ, че въ врѣмето на Прохора, и благодарение на неговитѣ старания, православнитѣ жителье въ южна, срѣдна и сѣверна Италия, както и въ Далматинскитѣ Венециански владѣния сѫ се подчинили на Охридската патриаршия.[3]) Въ 1876 год. професcоръть на каноническото право въ Московский университетъ, А. С. Павловъ, откри 133
въ Московский публиченъ музей грамота, дадена въ 1531 год. патриарху Прохору отъ Вселенский патриархъ Иеремия, грамота, въ която се говори, че въ врѣмето на Прохора сърбската (Печската) патриаршия не била сѫществувала и че нейнитѣ епархии били присъединени, или по̀-право да кажемъ, били повърнѫти на Охридската патриаршия, на която при-

---

[1]) Григоровичъ: „Очеркъ путешествія по Европейской Турціи“ (2-ро изданіе), Москва, 1877 г., стр. 156. — „Casopis Českeho musea“ 1847, стр. 514, 515.

[2]) Глед. въ наший „Исторически прѣгледъ на Бълг. църква“ стр. 133, 134.

[3]) Съ съдържанието на тие документи ние мислимъ въ скоро врѣме да запознаемъ читательетѣ на „Периодическо Списание.“

надлежѣхѫ прѣди основанието на сърбското патриаршество.[4]) Въ тая грамота, между друго, се говори: „Така наречената Печска архиепископия испърво е била подчинена на (Прохоровата) църква, сир. на Охридската, послѣ чрѣзъ нѣкакво-си насилие е била грабнѫта отъ неѫ (ἥρπάγη μὲν ἀπ᾽ αὐτῆς) и поставена въ автономно състояние, въ което обаче не е останѫла и до сега (οὐ μὴν δὲ καὶ ἕως τοῦ παρόντος οὕτω διέμεινεν), но изново е присъединена къмъ църквата (на Прохора) и пакъ станѫла зависима отъ неѫ . . . . . Наше смирение (ἡ μετριότης ἡμῶν) чрѣзъ соборно рѣшение опрѣдѣлява и постановлява, щото Печь и всичката сърбска область да бѫдѫтъ подъ ржката на свѣтѣйшата архиепископия Охридска, както сѫ били отъ начало и до сега“ (καὶ ἕως τοῦ νῦν). Тия свидѣтелства на новонайдената гърцка грамота, колкото сѫ чудни по важността си, толко щѣхѫ да бѫдѫтъ и невѣроятни, ако да не се подтвърждавахѫ съ записа, който обнародваме нѝ-долу и който такожде се относи къмъ новонайденитѣ паметници за патриарха Прохора.[5]) Той е написанъ на края на едно голѣмо (in folio) ржкописно евангелие, което сега се намѣрва въ библиотеката на познатий по своето книголюбие
134 Московски гражданинъ А. И. Хлудовъ.[6]) Подъ записа, който патриархъ Прохоръ е писалъ, види се, съ своя ржка, зеленѣе се и патриаршеский подписъ, писанъ съ зелено мастило и съ увързано писмо, както изобщо сѫ се подписвали Охридскитѣ патриарси.[7]) Напечатваньето на подписа, отъ който ние сме си извадили вѣрна копия, оставяме за другъ пѫть, когато мислимъ да напечатаме още нѣколко патриаршески подписи. Тукъ обнародваме токо записътъ.[8])

---

[4]) Г-нъ Павловъ е обнародвалъ тая грамота въ „Чтенія въ Императорскомъ Обществѣ Исторіи и Древностей при Московскомъ Университетѣ.“ Москва, 1876, книжка 4.

[5]) До колкото знаемъ, на него до сега не е обръщалъ внимание никой отъ ученитѣ, които сѫ се занимавали съ църковната ни история, не е знаялъ за него и г-нъ Павловъ.

[6]) Това евангелие, което състои отъ 359 листье, заедно съ нѣколко други южнославянски ржкописи г-нъ Хлудовъ е купилъ отъ покойний Гилфердингъ.

[7]) Глед. „Исторически прѣгледъ на Българската църква,“ стр. 125 (белѣжката), и „Периодическо Списание на Бълг. Книж. Дружество“ I [Браила 1870], 40.

[8]) Копията, по която печатаме, ние своержчно сме си прѣписали отъ оригинала още въ 1871 г. и мислимъ да сме ѫ прѣписали вѣрно. Нà-скоро слѣдъ това Прохоровий записъ биде напечатанъ отъ А. Попова въ „Описаніе рукописей и каталогъ книгъ церковной печати библіотеки А. И. Хлудова.“ Москва 1872, стр. 20, 21. Но ако сѫдимъ по нашата копия, Поповъ при напечатваньето на тоя паметникъ е направилъ нѣколко погрѣшки, на които ние ще покажемъ въ белѣжкитѣ си подъ текста.

Прохор милостїю Божїею Архїепископ а҃ = е [9]) їѹстініа=
ніе всѣм Блъгаромъ, сръблєм и прочим.
Смѣре́ніе мое пи́ше, понєже [10]) да се
зна́ет, ка́ко прїи́дох въ богохрани́мое
мѣ́сто Ꙗнєво при въсеосвещенном мітропо=
лі́те кр҃ Ніканоре, [11]) и прїиде къ нам
кр҃ Петръ те́рзіик [12]) и прило́жи сїю кнїгѹ
те́троеѵг҃ліе цр҃кве архістра́тигѹ Миха=
и́лѹ и Гаврїи́лѹ ѹ Плаканичке махале.
И да си имат ви́шереченна цр҃ква сїю кнїгѹ
никим неотемлємѹ. [13]) И на се ѹбо бъıст сїѐ на́=
ше писа́ніе въ вса́ко съхранєніе и ѹтвръ=
жденіе въ лѣт ҂зн҃ѕ (7056—1548) апрелїа а҃і д҃нъ.

Въ сѫщото евангелие, на първото му листо се намѣрва другъ единъ записъ, който е писанъ въ 1749 год. Привождаме и него.

Сиꙗ ст҃аѧ и божественаѧ книга гл҃емоѣ еванъ-
гелїе, тако да се има знати, преложи азь име=
немь Ꙗнъкѹла от градь Ѳедово сиꙗ книгѹ еѵг҃лие
да слѹжи въ храмъ ст҃аго архиєпискѹпа мирилє-
кискаго чѹдотворъца Ніколаꙗ за свою дѹшѹ и
его родители оца Веселинъ, мати Кито, Кръсте.
Въ лето господне а҃ѱм҃д҃ (1749).

Отъ тоя записъ се види, че книгата, която споредъ распорежданьето на патриарха Прохора трѣбваше да си има неотемлемо Яневската църква, слѣдъ двѣстѣ годинъ не е вече принадлежала на тая църква и е била прѣнесена въ друга църква, именно въ църквата св. Никола, която се е намирала, види се, въ Тетово. Обръщаме внимание на тоя фактъ, защото, както ще видимъ по́-долу, той тука има значение.

---

[9]) а҃ - е = пръвъıе.

[10]) Думата понєже е пропуснѫта въ изданието на Попова. Намъ се чини, че тая дума тука има значението на частичката за въ съюза за да.

[11]) Думитѣ, които сѫ писани съ титли и съкращения ние изобщо печатаме развързани. Съкращенията оставяме само въ оние думи, за които не знаемъ навѣрно какъ трѣбва да се развържатъ. На примѣръ за скратено написаната дума кр҃ ние не знаемъ на вѣрно, какъ би ѭ написалъ Патриархъ Прохоръ: кіръ ли, или киръ, или пакъ кѵръ.

[12]) Първата буква на тая дума е написана така, дѣто може да се чете и като т, и като г. Ако да не бѣше тукъ крайното к (подъ титлата), ние бихме рекли, че тая дума е: терзій. Въ изданието на Попова е напечатано: герзіи.

[13]) Въ изданието на Попова въ тая дума е напечатано и намѣсто іє. Сѫщата погрѣшка се повтаря и въ думата: съхранєніе.

Янево, което се намира близу до Призрина, къмъ югоистокъ отъ него, сега е малка паланчица или село съ 192 кѫщи,[14]) отъ които 42 сѫ мусулмански (албански и цигански),
136 а 150 християнски. Християнското население състои отъ 1720 души, които сѫ всѣ католици и говорятъ сърбски. Има тамъ сега токо една католическа църква, която не е яко стара, — правена е около 1858 год. Провославна църква нѣма, както нѣма и православни жителье. Но това на сегашно врѣме малко и бѣдно село въ срѣднитѣ вѣкове е било доста голѣмъ и богатъ градецъ, прочутъ по своитѣ сребърни рудници. Единъ католически свещенникъ, Стефанъ Гаспари, който въ 1671 год. е обихождалъ бившата Скопийска, сега Призрѣнска, католическа епархия, та е дохаждалъ и въ Янево, казва, че още и на онова врѣме Янево е било едно отъ най-главнитѣ мѣста (luoghi principali) на тая епархия и че тамъ и тогава още сѫ работили много сребърни рудници, половината отъ прихода на които е вземалъ Султанътъ (abonda delle miniere d'argento, il gran Turco la metà). Сѫщий Стефанъ Гаспари казва, че когато той е дохаждалъ въ Янево, въ 1671 год., тамъ се е намирала столицата на Скопский католический архиепископъ. Имало е тогава въ Янево католическа църква, св. Никола, която била и катедралната църква на архиепископа.[15]) Отъ тия извѣстия на Стефана Гаспари се види, че още и въ XVII вѣкъ Янево е било и доста богатъ, и доста населенъ градецъ.

Католическа община въ Янево е сѫществувала отдавна; тя се споменува още въ 1328 година.[16]) Нѣма съмнѣние, че тамъ отдавна е имало и православна община, но за нея въ познатитѣ исторически паметници, токо речи, нищо не се споменуваше. Сега отъ записа на патриарха Прохора ние се
137 научаваме, че православната община въ Янево е сѫществувала още и въ XVI вѣкъ и е била, види се, доста многобройна. Въ патриаршеский записъ се споменува токо една православна църква, св. Архангели, въ Плаканичката махала. Но

[14]) Толкова поне сѫ били въ 1858 г., когато е пѫтувалъ ученій Австрийски консулъ Ханъ, отъ когото заемаме белѣжкитѣ си за сегашното състояние на Янево. Глед. I. G. von Hahn: „Reise von Belgrad nach Salonik.“ Wien 1868, 135—141.

[15]) Тия извѣстия ние вземаме изъ едно ржкописно списание на Стефана Гаспари, отъ което единъ прѣписъ се намира у насъ. Глед. „Период. Списание на Българското Книжовно Дружество“ I, [Браила 1870] стр. 54, 55.

[16]) Иречекъ: „Die Handelstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien.“ Prag 1879, 57.

види се, че тая православна църква не е била единичка въ Янево,[17]) — въ противенъ случай патриархъ Прохоръ нѣмаше да забѣлѣжва и махалата, въ която тя се е намирала. Това забѣлѣжванье ни дава да мислимъ, че въ другитѣ Яневски махали е имало още нѣколко православни църкви. Яневската църква св. Архангели, види се, е разсипана прѣди 1749 год. когато принадлежавшето неи прѣстолно евангелие се е намирало вече въ други църкви и въ другъ градъ (Тетово). Има причини да се мисли, че разсипванъето на тая църква е свързано съ изчезновението на православната община въ Янево а това по всичка вѣроятность е станѫло прѣзъ Австрийско-Турската война въ 1683—1689. Въ врѣмето на тая война Австрийцитѣ прѣзъ Косово поле, дѣто се намѣрва Янево, достигахѫ чакъ до Скопие. Християнското население на тия мѣста не само ги посрѣщаше съчувственно, като избавителье, но и всякакъ поддържаше тѣхнитѣ военни дѣйствия противъ Турцитѣ. Особно много опълченци се придружихѫ тогава къмъ Австрийската войска изъ Призрѣнската и Прищинска области.[18]) Но прѣзъ есеньта на 1689 г., Турцитѣ, на които късметътъ пакъ бѣше захванѫлъ да работи, сполучихѫ да разбиятъ, на знаменитото Косово поле, Австрийската войска, и ѫ накарахѫ да се очисти отъ тия мѣста. Тамошното християнско насе- 138
ление, което бѣше се вече скомпрометировало толко явно, боещи се отъ турскитѣ неистовства, напуснѫ бащиното си огнище и се изсели по-вечето въ Австрия заедно съ Печский патриархъ Арсений Черноевичъ. Ето кога и по какви причини, види се, е станѫло испадванъето на градеца Янево и изчезновението на православната му община заедно съ православнитѣ ѝ храмове. Тогава, види се, е разсипана и католическата църква, която Стефанъ Гаспари е видвалъ въ Янево въ 1661 г. и отъ която сега нищо не е остало.

---

[17]) Покойний Гильфердингъ, който е минувалъ въ 1857 г. по край Янево, говори, че единъ свещенникъ отъ съсѣдното село Липлянъ му разказвалъ, „какъ католики въ 1856 год. заняли и перестроили тамъ (въ Янево) для себя большую, запустѣвшую православную церковь св. Николая, и уничтожили на стѣнахъ ея древнія иконы и старинную славянскую надпись золотыми буквами.“ „Поѣздка по Герцеговинѣ, Боснiи и Старо-Сербiи“ въ „Запискахъ Русскаго Географ. Общества“ XIII, 234, 235. Нѣма съмнѣние, че и тука е рѣчьта за новата католическа църква, за която говори и Ханъ, и, ако това прѣдание бѫде истинно, то съ него се подтвърждава прѣдположението ни.

[18]) Хаммера: „Geschichte des osmanischen Reiches“ Pest 1830. VI, 549.

Недалече отъ Янево, около единъ или два часа, се намѣрва село Липлянъ.[19]) Тукъ въ старо врѣме е билъ градъ Липенъ или Липлянъ (Ulpiana, Justiniana Secunda), сѣдалището на старобългарската Липенска епархия.[20]) Градъ Липенъ, по свидѣтелството на Анна Комнина, въ XII-й вѣкъ, когато България се намѣрваше подъ Византийска власть, е билъ пограниченъ градъ между Българската земя и Сърбската. Около 1320 год., Сърбский краль Милутинъ построи край Липлянъ познатий Грачаницки мънастирь, дѣто около това врѣме е била прѣнесена столицата на Липлянский митрополитъ, който оттогава е захванѫлъ да се нарича Грачаницкий. Нѣма никакво съмнѣние, че градецътъ Янево, който се е намиралъ до самата столица на Грачаницката епархия, е влазялъ въ състава на послѣднята. Па може да се мисли, че слѣдъ Турското завоевание, когато живѣяньето въ Грачаницкия мънастирь не е било яко безопасно,[21]) грачаницкитѣ митрополити често сѫ дохождали да живѣѭтъ въ Янево. Ето защо намъ не се
139 видятъ чудни слѣдующитѣ думи въ Прохоровий записъ: прїидох въ . . . . Ꙗнево при . . . . . митрополїте кр҃ Нїканоре. Тие думи може би да показватъ само, че въ 1548 год., когато Прохоръ е дохождалъ въ Янево, сѣдалището на Грачаницкий митрополитъ се е намѣрвало приврѣменно въ тоя градецъ.[22]) Но насъ ни учудваше друго нѣщо въ записа на патриарха Прохора. Както вече споменѫхме пó-горѣ, Грачаницката (Липенската) епархия въ старо врѣме (въ 10, 11, 12 вѣкове) е зависѣла отъ Българското патриаршество (Прѣславско-Охридско). Но въ XIV вѣкъ, когато Стефанъ Душанъ основа Печската патриаршия, ние вече намираме тая епархия подвластна на новоучреденото сърбско патриаршество. Изобщо се мислѣше,

---

[19]) Гильфердингъ: „Поѣздка“ и пр. стр. 234. Иречекъ: „Die Handelstrassen,“ 68.

[20]) Глед. въ „Периодическо Списание на Българ. Книжовно Дружество,“ кн. 7—8 [Браила 1873] (грамотитѣ отъ Императора Василия II) стр. 19, 20. Тамъ, въ белѣжка 12-та, ние по погрѣшка сме казали, че градътъ Липенъ (Липляна) „се е намиралъ на мѣстото на сегашна Митровица.“

[21]) По едно врѣме Грачаницкий мънастирь и съвсѣмъ е запустявалъ. Глед. Гильфердинга; „Поѣздка“ и пр., стр. 235.

[22]) Види се, че Грачаницкитѣ митрополити слѣдъ Турското завоевание нѣколко пѫти сѫ прѣнасяли сѣдалището си отъ мѣсто на мѣсто. По едно врѣме въ XVI-й вѣкъ тѣ сѫ се наричали Новобърдски (Голубинскій: „Краткій очеркъ Православныхъ церквей Болгарской, Сербской и Румынской“ Москва 1871, стр. 492). Отъ това може да се мисли, че по онова врѣме сѣдалището имъ се е намирало въ Новобърдо, което било единъ отъ най-главнитѣ градове на Грачаницката епархия.

че тя оттогава и до самото ѝ уничтожение[23]) неотемлемо е принадлежала на Печската патриаршия, за която такожде никой не се съмнѣваше, че е сѫществувала постоянно, непрерывно, отъ самото ѝ основание, въ 1346 год., и до уничтожението ѝ въ 1766 год. Поради това ние се въздивихме, когато прочетохме първъ пѫть, въ 1871 год., Прохоровий записъ, въ който така ясно се говори, че Охридский патриархъ дохождалъ въ 1548 г. въ Янево, сирѣчь въ Грачаницката епархия и се распореждалъ тамъ, като въ своя область. За такъво удивление сега не оставя вече мѣсто обнародваната отъ професcора Павлова гърцка грамота, въ която се казва, че по врѣмето на патриарха Прохора Печската патриаршия била уничтожена (приврѣменно) и присъединена 140
къмъ Охридската. Свидѣтелствата на тая новонайдена грамота, като ни развѣщаватъ реченното недоумѣние, въ сѫщото врѣме и сами намѣрватъ фактическо подтвърждение въ Прохоровий записъ, който отъ къмъ тая си страна може да се сматря, като единъ доста важенъ исторически документъ.

Харковъ, Юлий 1882.

---

2. Нѣколко думи за титлитѣ на Костурский митрополитъ и на нѣкои други гърцки владици въ Македония.

Между хубавитѣ белѣжки, съ които г-нъ К. Н. е при- 342
дружилъ прѣвода си на Пуквилевитѣ извѣстия за Южна Македония,[1]) има една, която изисква оправянье, — толко по́-вече, защото се касае до единъ доста важенъ въпросъ.

Въ реченнитѣ Пуквилеви извѣстия, по край друго, се говори, че слѣдъ „унищожаваньето Охридский прѣстолъ на Костурский митрополитъ била дадена титла Екзархъ на България“. Това извѣстие, което Пуквиль е научилъ, въ началото на наший вѣкъ, отъ тогавашний Костурски митрополитъ Нео-

[23]) Кога и какъ е станѫло уничтожението на несѫществующата сега Грачаницка (Липлянска) епархия, това не се знае. Знае се само, че въ 1766, когато се уничтожи Печското патриаршество, тя не е вече сѫществувала и че по́-главнитѣ ѝ градове (Прищина и Новобърдо) сѫ се намирали тогава въ границитѣ на Печската епархия. Глед. издадената въ 1869 г. въ Цариградъ книжка: „Τὰ κατὰ τὰς ἀρχιεπισκοπὰς Ἀχριδῶν καὶ Πεκίου“, 64.

[1]) „Период. списание на Българското Книжовно Дружество“, кн. XXV — XXVI, 64—115.

фитъ, г-нъ К. Н. намѣрва съмнително, та го придружава съ забелѣжка: „на да ли е вѣрно, че Костурский архиепископъ нѣкога е носилъ титлата Екзархъ на България“ и пр. (глед. на стр. 77). Такъво съмнѣние съвсѣмъ си нѣма мѣстото. Въ познатий гърчки сборникъ, който сж обнародвали Ралли и Потли подъ заглавие Σύνταγμα τῶν κανόνων, именно въ 5-й томъ на тойзи сборникъ, е помѣстенъ списъкъ на архиерейскитѣ катедри, които сж се намирали въ 1855 подъ властьта на Константинополский патриархъ: Τάξις τῶν θρόνων τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Титлата на Костурский митрополитъ тука е написана така: Ὁ Καστορίας, ὑπέρτιμος καὶ Ἔξαρχος πάσης παλαιᾶς Βουλγαρίας = Всечестнѣйший и Екзархъ на всичка стара България. Отъ частни лица, които сж живѣли въ Костуръ, азъ завѣрно знаж, че съ такъва титла сж се украсявали Костурскитѣ владици и до прѣди 15 годинъ. Да ли и до днешенъ день они държжтъ тая титла, или сж я вече промѣнили по внушенията на злополучний филетизъмъ, това не могж да кажж.

И така, нѣма съмнѣние, че Костурскитѣ владици въ наший вѣкъ сж носили титлата — „Екзархъ на България“.

Сжщо така е вѣрно, че тая титла е била дадена на Костурский митрополитъ „слѣдъ унищожаваньето независимоста на Охридский прѣстолъ“, както е казвалъ Пуквилю горѣречений митрополитъ Неофитъ. Съмнѣнията на г-на К. Н. и тукъ си нѣматъ мѣстото, и ето по що.

За вѣрно се знае, че въ 16-й вѣкъ Костурскитѣ владици не сж носили титлата Екзархъ, а сж се наричали Първопрѣстолниици на всичка България: Πρωτόθρονος πάσης Βουλγαρίας. Така е подписанъ единъ отъ тѣхъ, именно Иоасафъ, на два официални документа, отъ които единъ е писанъ на 1564 год.,[2]) а другъ на 1566.[3]) И види се, че
343 тая титла (първопрѣстолникъ) тѣ сж носили още отъ 11-ий вѣкъ. За такъво прѣдположение даватъ право познатитѣ грамоти на императора Василия Болгароктона: въ първата отъ тия грамоти, която е писана въ 1019 год. Костурский епископъ е споменжтъ като първъ между подвластнитѣ на Български (Охридский) архиепископъ владици.[4]) Па като вземемъ

---

[2]) Въ книгата на Мартина Круза: Turcograeciae 174.

[3]) Въ църковната хроника на Филиппа Кипрскаго. Лейпцигъ 1687, стр. 409.

[4]) Глед. Период. спис. на Бълг. Книж. Дружество, Брапла, кн. 7 – 8, стр. 18.

во внимание, че Костурската епархия е оставала подъ власта на Охридский прѣстолъ до самото унищожаванье на неговата независимость и че до това врѣме тя е удържала своето прѣдньо мѣсто въ Охридската иерархия, то става ясно, че до това врѣме не е имало причина да се отнема отъ Костурский владика старата му титла „прототронъ“ (първопрѣстолникъ) и да се замѣнява съ титлата „Екзархъ“. Поводъ за такъво нѣщо е могълъ да се яви само слѣдъ разтуряньето на старата Българска патриаршия (Охридска), сирѣчь слѣдъ 1767 год., когато титлата прототронъ на всичка България“ е станѫлъ съвсѣмъ неумѣстенъ, таче и несгоденъ за политиката на Константинополский патриархъ Самуилъ . . . .

Тука ще бѫде умѣстно да забелѣжѫ, че по това врѣме, види се, е дадена титлата Екзархъ, не само на Костурский митрополитъ, но още и на трима други Македонски архиереи, които сѫ оставали подвластни на Охридский автокефаленъ прѣстолъ до самото му унищожаванье. Тѣ сѫ: Битолский, Висано-Шатитский и Струмицкий. Отъ горѣспоменатий официаленъ списъкъ, който е обнародванъ въ сборника на Ралли и Потли, се види, че въ 1855 тѣ вече сѫ носили тая титла, съ която прѣди 1767 год. не сѫ се украсявали. Требва да кажѫ още, че въ реченний официаленъ списъкъ българата титла на Струмицкий митрополитъ е написана така: Στρουμνίτζης καὶ Τιβεριουπόλεως, ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος Βουλγαρικῆς Μακεδονίας = Струмницкий и Тивериополский, всечестнѣйший и Екзархъ на Бългрска Македония.

За думитѣ Βουλγαρικὴ Μακεδονία (въ титлата на Струмицкий митрополитъ) и Παλαιὰ Βολγαρία (въ титлата на Костурский) би могло да се каже много нѣщо, но азъ оставямъ това за другъ пѫть. За сега ще свършѫ съ слѣднитѣ думи.— Г-нъ К. Н. все въ сѫщата белѣжка, за която ми е рѣчьта, казва, че слѣдъ унищожаваньето независимоста на Охридский прѣстолъ „Охридската епархия е била присъединена къмъ Успенската, на която митрополитътъ не получилъ обаче право да носи титлата Екзархъ“. — Официално това е така: Успенско-Охридский митрополитъ, наистина, не е давано формално право да носи титлата Екзархъ. Но любопитно е, че при всичко това онъ по нѣкога си е дозволявалъ да се украсява съ такъва титла: Πανιερώτατος καὶ θεοπρόβλητος

μητροπολίτης τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Ἀχριδῶν καὶ Πρεσπῶν, ὑπέρτιμος καὶ Ἔξαρχος πάσης Βουλγαρίας. Тая титла се употрѣбявала въ църковитѣ по Охридско-Прѣспенската епархия прѣди 20 годинъ. [5])

Харьковъ, 24 Ноември 1888 год.

---

3. Новонайденъ надпись въ Охридската св. Софи.

360 Даровитий нашъ младъ писатель, г-нъ Кънчевъ прѣзъ миналото лѣто е забѣлѣжилъ въ Охридската св. София единъ надпись, отъ който сторилъ добро да ми изпрати една миниатюрна копия заедно съ нѣколко кратки пояснителни бѣлѣжки. Бързамъ да запозная читательетѣ съ тоя любопитенъ паметникъ, на който, до колкото зная, до сега никой не е обръщалъ внимание.

Надписътъ се намѣрва на двѣ мермерни плочи, вградени въ личната страна на едно високо стоялище, което е издигнато на дѣсно отъ бивший олтарь и, види се, е било амвонътъ на Софийската Охридска църква. Голѣмината на всѣка една отъ тие двѣ мермерни плочи е около единъ квадратенъ метъръ. На нихъ е издълбанъ по единъ кърстъ, а височина около половинъ аршинъ и съ такъва исто широчина. И двата кърста сж покрити съ шарена мозаика и иматъ много красенъ изгледъ. По краищата имъ, както и по рамената имъ, има искусно издълбани и такожде покрити съ мозаика отдѣлни букви, увързани една съ друга така, каквото да съставятъ слѣднитѣ три рѣчи:

ΑΓΙΑ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΗ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ.

Първитѣ двѣ отъ тие рѣчи сж вмѣстени на единий кърстъ, а третята (Βουλγαρίας) на другий.

Така, както е казано въ тоя надпись, се е титулувала Охридската архиепископия прѣзъ втората половина на 11-й вѣкъ и до кждѣ срѣдата на 12-й. По-послѣ отъ това врѣме Охридскитѣ иерарси внесоха въ титлата си и думитѣ „-

[5]) Глед. въ сборника на г. Офейкова: La Macédonie au point de vue ethnographique, historique et philogique, Philippopoli 1887, 217.

Първа Юстиниания и тия думи туряха прѣдъ името България. Това, както и други нѣкои съображения ми дазатъ да мисля, че открититѣ отъ г-на Кънчева монограмми сж били изработени и вградени въ Охридската св. София при 361
построяванъето ѝ, около половината на 11-й вѣкъ. Въ такъвъ случай тоя паметникъ има за насъ особно значение, защото ни показва, че църквата св. София е и съградена въ Охридъ съ цѣль, за да бѫде катедрална църква на българскитѣ автокефални иерарси. [1]) За нейното построяванье се е погрижилъ знаменитий архиепископъ Левъ, [2]) който е заелъ Охридский прѣстолъ слѣдъ патриарха Иоанна, Дебрянина, [3]) а е умрѣлъ около 1055 год. — Въ познатий каталогъ на Охридскитѣ архиепископи за него е речено, че той билъ първъ отъ гърцитѣ (πρῶτος ἐκ Ῥωμαίων), които доста дълго врѣме слѣдъ него заемáха български прѣстолъ. Тие гръцки архиепископи макаръ и да направиха гърцкий езикъ официаленъ езикъ въ българската църква, но нейната автокефалность не само не сж нащърбявали, но и ревностно сж я пазили. Доста е да припомнимъ възклицанието на едного отъ нихъ, именно на архиепископа Теофилакта: τίς γὰρ ἐν Βουλγάροις μετουσία τῷ Κωνσταντινουπόλεως Πατριάχῃ? Тие думи Теофилактъ е казалъ около края на 11-й вѣкъ, и въ началото на 13-й другъ единъ отъ гърцкитѣ архиепископи въ Охрида, именно Димитрий Хоматианъ, на едно запитванье отъ страна на Вселенский патриархъ, е отговорилъ, че българский архиепископъ е автономенъ и, като такъвъ, никому не е дълженъ да дава смѣтка за работитѣ си, има власть да миропомазва царове, каквито ще, кога и дѣто ще.

Архиепископъ Левъ еималъ и особни причини да се погрижи за вънкашното украшение на българския прѣстолъ и да въздигне за него новъ храмъ, много по́-голѣмъ и по́-краенъ отъ прѣжний, който, споредъ едно прѣдание, [4]) е билъ построенъ при Михаила Бориса, когато Охрида нѣмаше още

---

[1]) Че при нея доста дълго врѣме, до самото ѝ, може би, обръщанье въ камня, се е намѣрвалъ български прѣстолъ, за това глед. въ книгата на професора Голубинскаго: „Краткій очеркъ православныхъ церквей — болгарской“ стр. Москва 1870, стр. 144, 145.

[2]) Глед. въ наший Исторически прѣгледъ на българ. църква, стр. 59—63.

[3]) Глед. Периодическо Списание на Българското Книжовно Дружество, кн. XXXI, стр. 113—121.

[4]) Глед. Пространното житие на св. Климентъ въ прѣвода на г. Матова. „Българска библиотека“, брой II, стр. 33, 34.

такъво значение, каквото она доби по-послѣ, отъ врѣме и
царь Самуила. — Съ въздиганьето на тая величествена к
тедрална църква Левъ е искалъ да привлече къмъ своя стра
362 Българетѣ, които много сѫ били разярени срѣщу него за тоя
защото онъ незаконно имъ е билъ натрапенъ отъ Византи
ското правителство.[5])

Тука не ще бѫде излишньо да кажемъ, че на Охридска
св. София, извънъ на личната ѝ страна (на фасада), се н
мѣрва другъ гърцки надписъ, направенъ съ тухли. Въ т
записъ, отъ който Григоровичъ е обнародвалъ една на бъ
вземена и непълна копия,[6]) се говори, че около началото
14-й вѣкъ (въ лѣто 6820) прѣправилъ нѣщо си въ тая църк
нѣкой си Григорий, за когото тука е речено, че прѣмѫд
поучавалъ Мизийцитѣ, сирѣчь Българетѣ (ἔθνη τὰ Μυσῶ
на божественнитѣ закони. Добрѣ би било да се извади и о
народва пълна копия отъ тоя надписъ.

---

4. Къмъ бѣлѣжкитѣ на господина Шопова за титлитѣ на Битолскитѣ владици.

(Гледай въ Период. Списание, кн. XXXI, стр. 97.)

363 На 1845 г. покойний професоръ Григоровичъ, кога
е билъ въ Битоля, спохождалъ е тогавашний тамошенъ м
трополитъ Герасимъ, за когото забѣлѣжва, че по онова врѣ
той носилъ нова титла: μητροπολίτης Πελαγωνίας καὶ ἔξαρχ
πάσης ἄνω Μακεδονίας, на мѣсто прѣжнята: ἔξαρχος πάσ
ἄνω Βουλγαρίας (глед. Очеркъ путешествія по Европейск
Турціи, 2-ое изданіе, стр. 95). Съ тие думи на славний русс
пѫтникъ напълно се посрѣщатъ бѣлѣжкитѣ на А. Шопова
това, че не само Костурскитѣ и Струмицкитѣ, но и Бито
скитѣ гръцки митрополити сѫ се украсявали съ титлата -
б ъ л г а р с к и е к з а р х ъ и че въ Битолската епархия т
титла е прѣмахната въ врѣмето на митрополита Герасим
Критянина.

---

[5]) Че Македонскитѣ Българе на криво сѫ гледали гърцкитѣ архиепископ
въ Охрида, това ясно ни показва архиепископъ Теофилактъ, като говори
писмата си), че българската душа е пълна съ всякаква злоба и че който
нѣкаква власть надъ Българетѣ, той всякога трѣбва да сѫнува военни страхот

[6]) Очеркъ путешествія по Европейской Турціи, 2-ое изданіе, стр. 100.

5. Нѣколко бѣлѣжки за скопския чифликъ Варвара и за тамошния мънастирь св. Димитрий по записа на мънастирския игуменъ отъ 1799 г. [1])

Въ 29. брой на вѣстникъ „Новини“ пишатъ отъ Скопие, че новопреставенний тамошенъ гръцки митрополитъ Паисий завѣщалъ на нѣкаква-си гръцка община „чифлика Варвара“, който принадлежалъ на българитѣ и който съ измама усвоилъ.“ Това извѣстие ни напомни за единъ записъ, въ който се говори, какво е правилъ прѣди стотина годинъ другъ единъ митрополитъ съ чифлика Варвара. Записа е писанъ на единъ много старъ ржкописенъ миней, който дълго време се е намѣрвалъ въ Скопский мънастиръ св. Димитъръ, а прѣди 20 години е изнесенъ отъ тамъ и сега се пази въ Хлудовската библиотека. Ето какво гласи тоя записъ, който е писала ржката на единъ отъ игуменитѣ въ речений мънастирь:

„Во лѣто отъ воплощенія Божія 1799 правителствующихъ „Сінодъ иже во Цариградѣ послаша митрополита во Скопіи, „именемъ господинъ Анѳимъ, и бѣ искусенъ во писаніе, обаче „бѣ зѣло сребролюбецъ, отъ сребролюбія своего номоканонъ „не държаше, симонія вящше бѣ въ него. Мънастири не „щадяше, ниже црькви, ниже сиротъ, ниже вдовицъ, ниже ми„лостиню даваше. Во Марковъ манастиръ (свети Димитъръ) „бѣхъ азъ смиреній игуменъ Хрисанѳъ іеромонахъ, обаче зѣло „во нищетѣ пребивахъ: ораніе манастирское еже во Варвара „митрополитъ дръжаше, и еще други; 50 грошъ отъ мънастиръ „ми земаше. Писахъ сіе своею рукою азъ Хрисанѳъ іеромонахъ, „во лѣто отъ Христа Бога 1799.“

Тая лѣтописна бѣлѣжка е единъ краснорѣчивъ памятникъ. Но ний сега нѣма да се распространявами по тоя въпросъ, за който имами и други такви лѣтописни бѣлѣжки. Ще се спремъ само на ония думи отъ горѣприведений записъ, въ които се споменува за „ораніе манастирское еже во Варвара“. Отъ тия думи се ясно вижда, че чифлика Варвара е старо притежание въ мънастира св. Димитъръ и се е считалъ за

[1]) Тая статия е б зъ надсловъ въ означения брой на „Новини“. Ние го вземаме отъ единъ списъкъ на Дриновитѣ съчинения, съставенъ отъ самия Дриновъ на руски езикъ, дѣто стои тои надсловъ: „Нѣсколько замѣтокъ о скопскомъ чифликѣ (хуторѣ) Варвара и о тамошнемъ монастырѣ св. Димитрія по записи игумена сего монастыря 1799 г.“

такъвъ мънастирски имотъ и въ края на минѫлий вѣкъ, когато го е дърѫалъ митрополитъ Антимъ. Както показва записа, Антимъ е билъ мощно силенъ митрополитъ, каквито на онова време бѣха и другитѣ гръцки управители на епархиитѣ. Като такъвъ, той е могълъ да прави много работи, но при все това и той се е задоволявалъ само временно да дърѫи чифлика Варвара, да взема само приходитѣ му, а не се е рѣшавалъ да си присеби съвсѣмъ това манастирско притежание, да се разпорежда съ него като съ свой частенъ имотъ, да го завѣщава, комуто му скимне. Трѣбва да се надѣвами, че скопскитѣ българи ще вематъ всички законни мѣрки, за да повърнатъ чифлика Варвара на неговий сайбия, сирѣчъ на мънастира св. Димитъръ, който сега е толкова западналъ, но въ прѣднитѣ времена много е заслужилъ за нихното духовно просвѣщение. Доста е да припомнимъ, че въ онова време е захваналъ да се подвизава въ тая света обитель и приснопамятний Кириллъ Пейчиновичь Тетовецъ, който на 1802 година вече е билъ неинъ игуменъ. Тамо онъ е написалъ и своето огледало, първата печатна книга на народний ни езикъ.

---

6. Допълнителни бѣлѣжки за една отъ прѣжнитѣ титли на Костурскитѣ владици.

724 Прѣди шесть години, въ 27-а книжка на нашето Периодическо Списание, ние се постарахме да докажемъ, че слѣдъ унищожаванъето Охридския автокефаленъ прѣстолъ въ 1767 г., на Костурския митрополитъ е дадена титлата Ἔξαρχος πάσης παλαιᾶς Βουλγαρίας (Екзархъ на всичка стара България) и че до това врѣме Костурския владика се е титулувалъ Прототронъ на България, сирѣчь на Охридската независима архиепископия или патриаршия. [1]) Мнѣнието си за титлата Прототронъ ний тогава основахме токо на два официални документа, които сж писани въ 16-ти вѣкъ, на 1564 и 1566 г., и въ които тогавашния Костурски митрополитъ Иоасафъ е

[1]) Мнѣнието ни за титлата екзархъ на всичка стара България г. А. Шоповъ подтвърди съ нѣколко любопитни бѣлѣжки, въ които, между друго, се доказва, че тая титла е унищожена отъ Цариградската патриаршия прѣзъ 1871 г., тогава сирѣчь, когато сѫщата патриаршия обвиняваше Българитѣ въ филетизъмъ. Глед. Периодич. Списание кн. 31, стр. 93—97.

подписанъ така: Μητροπολίτης Καστωρίας Ἰωασάφ καὶ πρωτόθρονος πάσης Βουλγαρίας. Драго ни е, че сега можемъ да потвърдимъ това си мнѣние съ цѣлъ редъ други такива несъмнѣнни свидѣтелства, отъ които едни се отнасятъ къмъ 13-ти, други къмъ 17-ти и 18-ти вѣкове.

Въ единъ старъ гръцко-византийски ржкописенъ сборникъ, който се намѣрва въ Петербургъ, въ Императорската публична библиотека, и съдържа въ себе си различни документи отъ 12-ти и 13-ти вѣкъ, срѣщатъ се, на 11-то листо, двѣ писма,[2]) писани отъ едно и сжщо лице до Костурския епископъ Константинъ и до Българския архиепископъ Димитрий (Хоматианъ). Писмото до Костурския епископъ е адресувано така: Πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Καστορίας κῦρ Κωνσταντῖνον καὶ πρωτόθρονον τῆς κατὰ Βουλγαρίαν συνόδου (до Костурский епископъ господинъ Константинъ и прототронъ на синода въ България). — Това писмо е безъ дата, но като знаемъ, че авторътъ му е билъ съврѣменникъ на архиепископа Димитрия Хоматиана, ние нѣ се съмнѣваме, че то е писано между 1217 и 1233 година.[3]) Има основания да мислимъ, че го е писалъ познатий Навпактски (Лепантски) митрополитъ Иоанъ Апокавкъ.

Между списанията на Димитрия Хоматиана, които се съдържатъ въ обнародвания прѣди три години Мюнхенски сборникъ,[4]) срѣщаме едно съборно дѣяние за свещеницитѣ и дяконитѣ, ржкоположени отъ българскозагорскитѣ епископи. Това съборно дѣяние, съставено отъ Охридския български синодъ въ 1218 или въ 1219 г., споменува за тогавашния Костурски епископъ и го титулува така: ὁ ἱερώτατος Καστορίας καὶ πρωτόθρονος (свѣтѣйший Костурски и прототронъ). 725

Прѣди малко врѣме (на 1891 и 1894 г.) Г. А. Шоповъ и Г. Стрѣзовъ се потрудихж, та напечтахж запазената часть

[2]) В. Г. Васильевскій „Описаніе Порфиріевскаго сборника византійскихъ документовъ," Петербургъ 1885, стр. 5—6. Въ тоя сборникъ има любопитни документи за нашата история. Нѣкои отъ тѣхъ е обнародвалъ академикъ Васильевски въ своята статия: „Обновленіе болгарскаго патріаршества при царѣ Іоаннѣ Асѣнѣ." Журналъ Мин. Народн. Просвѣщенія 1885, Мартъ, Апрѣль.

[3]) До сега се мислѣше, че Димитрий Хоматианъ е заемалъ Охридския прѣстолъ въ края на 12-тия вѣкъ и въ първата четвъртина на 13-тия. Това мнѣние е погрѣшно.

[4]) Питра, Analecta sacra et classica VI, 563—570; 39—47. Прѣкоръ на архиепископа Димитрия ние пишеме — Хоматиа'нъ, защото така е писанъ тоя прѣкоръ въ Мюнхенския сборникъ и въ нѣкои други книги. Но има стари паметници и писателье, които вм. Хоматианъ пишатъ Хоматинъ, може би, по-правилно.

отъ Охридския кодиксъ, която съдържа въ себе си около 40 документи, дѣяния и други книжа, писани въ Охридската патриаршия между 1677 и 1746 години.[5]) Отъ тие важни паметници ние, покрай друго, се научаваме, че между 1681 и 1746 години Костурский прѣстолъ сж заемали единъ слѣдъ други три владици: Давидъ, Дионисий и Хрисантъ, които сж подписани на доста много отъ реченитѣ документи и всѣки пжть на първо мѣсто, веднага слѣдъ подписа на Охридский патриархъ или на неговий мѣстоблюститель. При това тѣ изобщо се подписватъ така:

ὁ Καστορίας Δαυὶδ καὶ πρωτόθρονος 1681, 1688[6]), 1693.
ὁ Καστορίας Διονύσιος καὶ πρωτόθρονος 1694, 1695, 1709, 1714.
ὁ Καστορίας καὶ πρωτόθρονος Χρύσανθος 1719, 1720, 1730, 1735, 1743, 1746.

Харьковъ, 10 юлий 1894.

---

7. Историческа бѣлѣжка по въпроса за светото миро.

Прѣзъ послѣднитѣ мѣсеци цариградскитѣ „Новини“ нѣколко пжти трѣбваше да се расправятъ съ нѣкои гръцки газети и проповѣдници по въпроса за св. миро. Тия расправии, които, за жалость, ще се продължаватъ, види се, и за напрѣдъ, ни накарватъ да кажемъ нѣколко думи за това, какъ е гледалъ на въпроса за мирото единъ отъ най-знаменититѣ гръцки

---

[5]) „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина“ IX, 192—225, X, 536—579. Тукъ Охридский кодиксъ е обнародванъ по прѣписа на покойния Охридски археологъ Георги Бодлевъ, който го е допълнилъ съ нѣкои други твърдѣ любопитни паметници. Единъ прѣписъ отъ Охридския кодиксъ се намѣрва въ Библиотеката на Халкинското богословско училище, както се научаваме отъ новия трудъ на професcора И. С. Пальмова, обнародванъ въ „Славянское Обозрѣніе“ 1894, стр. 195—225, подъ заглавие: „Новыя данныя къ исторіи Охридской архіепископіи XVI, XVII и XVIII вв.“ Въ тоя си трудъ почтеный профессоръ на Петербургската Духовна Академия, покрай друго, е разгледалъ и обнародвалъ писмата (четири) на Охридския архиепископъ Паисий до италианското му паство отъ мѣсецъ Юлия 1566 г.

[6]) Въ прѣписа, по който е напечатанъ тоя документъ въ „Сборника за народни умотворения“ и пр., IX, 200—201, погрѣшно е написано 1668 г., вмѣсто 1688. Тая грѣшка е оправилъ профессоръ Палмовъ, по Халкинския прѣписъ. Глед. „Славянское Обозрѣніе,“ стр. 206.

канонисти, именно Димитрий Хоматианъ, който въ първата половина на 13-ти вѣкъ е заемалъ българския автокефаленъ (Охридски) прѣстолъ.

Около 1226 год. Хоматианъ вѣнчалъ съ царска корона и миропомазалъ познатия епирско-солунски владѣтель, Тодоръ, комуто по онова врѣме се подчинявала и Охрида. Тогавашний вселенски (Никейски) патриархъ Германъ II много се налютилъ отъ това и написалъ Хоматиану писмо, въ което по 726
единъ сърдитъ и остъръ, но голословенъ начинъ се говори, че само Константинополский архиепископъималъ право да коронува и миропомазва царове, само той могълъ да готви и освещава свето миро и т. н. — Български архиепископъ побързалъ да обори тия притезания съ единъ дългъ отговоръ, въ който, покрай друго, онъ се обръща къмъ патриарха Германа и съ такви думи.

Τὴν τοῦ μύρου δὲ τελετὴν οὐκ οἶδ' ὅπως ἡ σὴ τελειότης μόνῃ ἑαυτῇ ἀπεκλήρωσε, καὶ ταῦτα ὁμοταγῆ καὶ ἰσοδύναμον οὖσαν τῇ τῶν θείων ἁγιασμάτων, ὡς ὁ θεωρὸς καὶ ἐξηγητὴς τῶν οὐρανίων τάξεων καὶ τῶν θείων ἱερουργιῶν τε καὶ ἱεραρχιῶν Διονύσιος ὁ μέγας διδάσκει τρανῶς . . . — Οὐκ ἄρα σοῦ μόνου τὸ μῦρον, ὡς γράφεις, οὔτε δηλονότι τὸ σκευαστὸν, καὶ ἐκ πολλῶν μυριπνόων συντεθιμένον εἰδῶν, παντὶ γὰρ εὐσεβεῖ καὶ ὀρθοδόξῳ ἱεράρχῃ ἡ τούτου ἀνεῖται κατασκευή, ὡς ὁ ς΄ (6) διαγορεύει τῆς ἐν Καρθαγένῃ συνόδου κανών, οὔτε μὴν τὸ ἁπλοῦν ὁ μόναις εὐχαῖς ἀπαρτίζεται, καὶ βασιλεῖς τελειοῦν, καὶ τῷ βαπτίσματι συναιρόμενον. [1])

Отъ тие думи ясно се види, че Димитрий Хоматианъ, който, повтаряме, е единъ отъ най-дълбокитѣ Византийски знalци и тълкователе на свещеннитѣ закони и правила, е считалъ за противозаконно нѣщо това, гдѣто вселенский патриархъ е присвоявалъ само на себе си приготовлението и освещението на св. миро. [2])

---

[1]) Глед. въ Сборника на Питра: Analecta sacra et classica, VI, 493—494.

[2]) Шесто правило на Картагенский съборъ, за което тукъ споменува Д. Хоматианъ, наистина дозволява на всѣки иерархъ да приготовлява св. миро. То възбранява това нѣщо токо на пресвитеритѣ и, разумѣва се, на други по-долни духовни чинове.

8. Какъ сѫ почитали старитѣ българе паметта на словѣнскитѣ първоучителье и тѣхнитѣ ученици?

На скоро слѣдъ смъртта на словѣнскитѣ първоучителье тѣхната слава е вече гърмѣла по широката тогава българска земя. Това ясно ни показватъ нѣкои свидѣтелства отъ най-старитѣ български писателье, каквито сѫ: Климентъ, Константинъ, Иоаннъ Екзархъ, Черноризецъ Храбъръ, и безименний съчинитель на едно прѣкрасно слово за ползата отъ книжното четенье. Ние нѣма да привождаме тукъ всички тия свидѣтелства, ще напомнимъ само слѣднитѣ думи на Черноризецъ Храбъръ: аще ли въпросиши словѣньскыѭ коукарѫ (граматици), глаголѫ: кто вы писмена створилъ есть, или книгы прѣложилъ, то вьси вѣдѫтъ и отвѣщавше рекѫтъ: сватыи Константинъ философъ, тъи намъ писмена створи и книгы прѣложи и Мефодие братъ его; сѫтъ бо еще живи, иже сѫтъ видѣли ихъ. — Ние незнаемъ, кога и гдѣ първѣ Кирилъ и Методий сѫ припознати за светци, но навѣрно можемъ да кажемъ, че още въ началото на 10-ти вѣкъ тѣхната память свѣтло се е празднувала и славила въ България. Тамо сѫ и съставени най-старитѣ имъ църковни служби, както, по край друго, увѣрява и слѣднята пѣсень въ методиевий канонъ:

О ваю сватаа (чрѣзъ васъ, светци) хвалитсѧ славно градъ Солоуньскый, Кириле сватѣ и Мефодие, Мисиа и Панониа и Моравьскаа земѣ, блажене. Празднуванието испърво е ставало два пѫти прѣзъ годината, на 14 Февруарий, въ деньтъ, когато се е прѣдставилъ св. Кирилъ, и на 6 Априлъ, когато е ставало успението на св. Методий. Тие праздници има забѣлѣжени въ такви стари ржкописи, каквито сѫ Ватиканското глаголическо Евангелие и така наречената Савина книга. Прѣзъ реченитѣ дни освѣнъ църковнитѣ служби и пѣсни, по българскитѣ църкви сѫ се чели и похвални слова за Кирила и Методия, слова, за които се казва, че били съчинени отъ св. Климентъ.

Горѣзабѣлѣженитѣ праздници заедно съ църковнитѣ имъ служби и похвали сѫ се продължавали, поне въ нѣкои български мѣста, и прѣзъ това врѣме, когато цѣла България се намѣрваше подъ властта на Византийцитѣ. Може да се мисли, че тогава дори е притуренъ и трети праздникъ за прославяванье паметта на Кирила и Методия. Той се е празнувалъ

на 25 Августъ, както показва единъ старъ прологъ писанъ въ 13-ти вѣкъ. Прѣзъ това врѣме, може би, е съставено и похвалното слово за Кирила и Методия, което намѣрваме въ пространното житие на св. Климентъ.

Освѣнъ Кирила и Методия, Българетѣ още отъ старо врѣме сж празднували паметта и на нѣкои отъ тѣхнитѣ ученици — Климентъ (27 Юлий), Гораздъ или Геразъмъ, Еразмъ (1 Юний), Наумъ (20 Юний) Сава и, може би, Ангеларъ.

Забѣлѣжително е, че онова българско поколѣние, което въ края на 12-ти вѣкъ освободи земята си отъ Византийцитѣ, намѣрило недостатъчни — реченитѣ чествования за словѣнскитѣ първоучителье и ученицитѣ имъ, та побързало да притури къмъ тия чествования още едно, което е особно любопитно. Това е извършено на-скоро слѣдъ основаването на второто българско царство, именно прѣзъ 1211 г., на Търновский съборъ, който изработи и познатий български синодикъ, за да се чете тържествено по църквитѣ въ първий недѣленъ день отъ великитѣ пости. Въ тоя български синодикъ сж внесени славословия на нѣкои отъ старитѣ български политически и църковни дѣятелье. При това, веднага слѣдъ славословията на старитѣ български царье сж помѣстени слѣднитѣ славословия на свв. Кирилъ, Методий, Климентъ, Сава, Гораздъ и Наумъ.

Кѵрилѡ философѹ, иже Божьствное писанїе отъ грьчьскаго езыка на блъгарскыи прѣложившомѹ и просвѣщшомѹ блъгарскїи родъ новомѹ дрѵгомѹ апостолѹ, вь царство Михаила и Ѳеодоры православные царице матере его, иже Божьствнѵю црькоѵь светыми иконами ѹкрасившихъ и православїе оутврьдившїихъ вѣчнаа память.

Меѳодїю братѹ его архїепископѹ Моравы панонскые, тако и томѹ много потрѵждьшѵсе о словѣнскыихъ книгахъ, вѣчна мѹ память.

Климентѹ оученикѹ ею епископѹ великїе Морави и ѹченикомъ ею Савѣ, и Гораздѹ, и Наѹмѹ тако много и тѣм потрѵждьшїимсе о словенскыихъ книгахъ вѣчнаа имь память.

Приведенитѣ тукъ славословия ние сме намѣрили въ единъ ржкописенъ синодикъ, който е писанъ въ 16-ти вѣкъ и съ размѣсено сърбско-българско правописание. Но нѣма съмнѣние, че тая ржкопись е прѣписана отъ по-старъ паметникъ и че нейний първоисточникъ е синодикътъ, който е съставенъ въ 1211 г., по рѣшението на тогавашний български съборъ. Тоя

въпросъ подробно е разгледанъ въ една наша статия, напечатана въ русский „Журналъ Министерства Народ. Просвѣщенія“, 1885 г. Априлъ. Тамъ ние сме се опитали да развѣщѣмъ и историко-литературното значение на тия славословия. Тука на кратко ще забѣлѣжимъ само това.

Литературната форма на тия славословия не е нѣщо ново: подобни славословия сѫ били внесени и въ гърцкий синодикъ, който е съставенъ въ 842, на събора противъ иконоборцитѣ, и който отдавна е билъ приетъ и отъ българската църква. По него сѫ се водили и съставительетѣ на търновский синодикъ.

Отъ онія лица, които християнската църква признава за светци, въ гърцкий синодикъ сѫ почетени съ подобни славословия само нѣколко и то такива, които сѫ сторили особно голѣми услуги на тая църква, именно: равноапостолнитѣ Константинъ и Елена, царица Теодора, св. Андрей Критски, св. Теодоръ Студитъ и още нѣкои такива учителье и забрала на православието. Отъ тука става ясно, колко високо многобройнитѣ членове на търновский съборъ сѫ цѣнили заслугитѣ на свв. Кирилъ, Методий, Климентъ, Сава, Гораздъ и Наумъ. — Но славословията, за които ни е рѣчьта, ставатъ още по́-любопитни, по́-важни, като обърнемъ внимание, че тие наши светци тука се прославяватъ не за другитѣ си подвизи, а за своята списателска, народопросвѣтителна дѣятелность.

Въ България, особно югозападна, по едно врѣме свв. Кирилъ, Методий и петима отъ тѣхнитѣ ученици сѫ били прославлявани на 17 Юлий и заедно, подъ име свети седмичисленници. Славнитѣ словѣнски учени мѫжье — Григоровичъ и Шафарикъ мислѣха, че праздникътъ на седмичисленницитѣ е установенъ, може би, още въ най-старитѣ врѣмена. Мене се чини, че тоя праздникъ не ще да е толкова старъ. Както видохме, въ горѣприведеното славословие се споменуватъ само четирма отъ ученицитѣ, безъ Ангелара. Подобно нѣщо срѣщаме и въ краткото Климентово житие, което е намѣрено въ единъ Охридски гърцки ржкопись, писанъ на кожа, но не по́-рано отъ 13-й вѣкъ. Въ това житие такожде се споменуватъ само четирма отъ ученицитѣ, безъ Сава.—Такви пропущания въ реченитѣ наметници щѣха да бѫдатъ невозможни, ако да бѣше сѫществувалъ въ 13-й и 12-й вѣкъ праздникътъ на седмичисленницитѣ. Искаме да кажемъ, че тоя праздникъ

е установенъ слѣдъ търновский съборъ, [1]) та показва, че и по́-подирнитѣ български поколѣния не сж прѣставали да мислятъ, какъ по́-добрѣ, по́-славно да прославятъ паметта на първитѣ български и общесловѣнски просвѣтителье.

Харковъ, 1894 г. Априлъ.

---

9. По въпроса за светитѣ седмичисленници.

Въ 91 брой на в. „Новини“, отъ 16 августъ, е обнародвана една статия за св. Климентъ. Почтенний авторъ на тая статия, Н. Д. Ковачевъ, споменува тукъ и за седмичисленницитѣ, па съ рѣшителенъ тонъ увѣрява, че подъ тѣхъ се разумѣватъ св. Климентъ, Наумъ, Гораздъ, Лаврентий, Ангеларъ, Константинъ и Савва. — До сега ний знаяхми друго нѣщо за седмичисленницитѣ, именно, че подъ това име Българитѣ и нѣкои гърци сж празднували, славили и изографисвали св. Кирилъ, Методий, Климентъ, Наумъ, Гораздъ, Савва и Ангеларъ. Така ни казва дѣдо Паисий, който прѣди 1762 г. е видвалъ много икони на тия седемъ даскали славянски. Така казва професоръ Григоровичъ, който такожде е видвалъ такви изображения, писани прѣди 1711 г., и който най-напрѣдъ запозна учений свѣтъ съ тоя български праздникъ. — Така ни казва и службата на св. седмичисленници, която е обнародвана въ Москополь на 1742 г. съ благословението на тогавашний български патриархъ Йосифъ. Въ църковнитѣ пѣсни на тая служба нѣколко пжти се изброяватъ имената на св. седмичисленници и всѣки пжть се повтарятъ все сжщитѣ имена: Кирилъ, Методий, Климентъ, Наумъ, Гораздъ, Савва и Ангеларъ. Измѣнява се само реда на тия имена.

Рѣшителнитѣ увѣрения, които изказва сега г-нъ Ковачевъ, ни даватъ да мислимъ, че господство му е намѣрилъ нѣкой новъ паметникъ за седмичисленницитѣ. — Ако е така, то е желателно да се обнародватъ по-подробни извѣстия за тоя паметникъ, който, види се, ще е любопитенъ отъ нѣкои страни.

---

[1]) По́-стара служби на Седмичисленницитѣ отъ оная, която е напечатана въ Москополь прѣзъ 1740—1742, съ благословението на тогавашний български патриархъ Іосифъ, до сега не е найдена. Но нѣма съмнѣние, че седмичисленний праздникъ се е празднувалъ и прѣди напечатването на тая служба.

Дозволявами си да изкажемъ още едно подобно желание.

Въ послѣдний томъ на „Сборника за народни умотворения, наука и книжнина“ (X, стр. 572) сѫ обнародвани нѣколко извѣстия отъ покойний Охридски археологъ Г. Бодлевъ за нѣкои книги, напечатани въ Москополь. Между нихъ се споменува и една служба на св. седмичисленници, за която било казано, въ заглавието ѝ, че е съставена по нѣкакви ржкописни кожени книги, останали отъ Димитрий Хоматианъ и Константинъ Кавасила, Охридски архиепископи на 13-тий вѣкъ. За жалость, въ реченитѣ извѣстия не е забѣлѣжено, въ коя година е напечатана тая книга, а пъкъ напечатаната на 1742 г. служба на св. седмичисленници, за която споменѫхми по-горѣ намъ до сега е позната само по единъ недобрѣ запазенъ екземпляръ, въ който нѣма заглавното листо. — Поради това ний и не знаемъ, да ли службата, за която се споменува въ извѣстията на покойний Бодлевъ е сѫщата, която е напечатана на 1742 г., или въ нея се съдържатъ други нѣкои църковни пѣсни и пр. за седмичисленницитѣ. Много би било добрѣ ако се потрудеше нѣкой отъ читателитѣ на „Новини“, който има възможность и леснина, да ни развѣщѣе тая работа.

---

10. Допълнителни бѣлѣжки за праздничний день на св. Климентъ.

Вѣстникъ „Новини“ въ брой 94, отъ 26 августъ, като отговаря на едно запитвиние, твърдѣ вѣщо доказва, че паметьт на св. Климентъ трѣба да празднувами на 27 юлий. Макар че доказателствата на почтенний вѣстникъ нѣматъ потрѣба отъ подтвърдявание, ний намѣрвами за неизлишно да ги допълнимъ съ едно свидѣтелство, което намъ се чини да е най-старо отъ познатитѣ до сега свидѣтелства по тоя въпросъ.— Оно се намѣрва въ Ватиканското глаголическо евангелие, което е писано въ България прѣди 800—900 години, въ 10-и или 11-ий вѣкъ. — Въ краткитѣ календарни бѣлѣжки на тоя евангелие подъ 27 юлия е казано: (Память) „святаго Пантелеимона мѫченика и святаго святителѣ отьца нашего Климента епископа Величскаго“.

Отдѣлъ II

Трудове по езикознание, литературна история, етнография и народни умотворения

1. Писмо до Български-тѣ читалища.*)

На сегашно време на нашій езикъ се издават десятина періодически списания и се печатать отъ 20 до 30 книжкы ежегодно. Това е единъ краснорѣчивъ и утѣшителенъ знакъ, че наша-та писменность се вече съживи и възроди. Иска се сега да обърнемъ най-голѣмо внимание за изправение правописание-то си, за изработванье единъ общъ органъ на наша-та писменность, единъ общъ писменъ езикъ. Като сме увѣрени, че тази настоятелна нужда еднакво живо съзнаватъ всички-тѣ ни просвѣтени родолюбци, и че всеки отъ тѣхъ на радо срьдце би помогнѫлъ, съ что може, за удовлетворение-то ѝ, ние се осмѣлихме да се отнесемъ съ слѣдующти-тѣ си бѣлежки къмъ Български-тѣ читалишта, тѣзи средоточия на най-просвѣтени-тѣ и най-дѣятелни за напредокъ-тъ на народность-та ни Бъл- 127
гарски сили.

Прѣди да пристѫпимъ къмъ удовлетворение-то на рѣчена-та нужда, необходимо е да се опознаемъ добрѣ съ законитѣ и свойства-та на езикъ-тъ си, съ неговий духъ. А това може да се достигне:

1. Чрѣзъ изучванье всички-тѣ Български нарѣчия и изговаряния.

2. Чрѣзъ изучванье история-та на Български езикъ, т. е. негово-то постьпенно измѣнуванье отъ най-стари-тѣ времена и до сега.

За прьво-то трѣбва да имаме издадени на едно, отъ всяка Българска область, поне по една народна пѣсень или приказница, по такива, въ които мѣстни-тѣ изговаряния бы се отражавали като въ огледало.

За второ-то такожде се изискватъ събрани на едно голѣми или малки извлечения отъ разни стари Български ржкописи, поне по двѣ три отъ всяки единъ вѣкъ.

---

*) Изъ „Лѣтоструй или домашенъ календаръ за простѫ годинѫ 1870“, 2-ра годишнина. Издава книжарница-та на Хр. Г. Дановъ и С-іе въ Пловдивъ, Русчюкъ, Велесъ, стр. 126—131.

Пѣсни и приказски имаме издадени доста отъ Г. Богоева, Г. Безсонова, отъ покойни-тѣ Миладинови, Г. Верковича, въ Български-тѣ книжици и проч. Но за жалость, тѣ всички-тѣ, макарь и да сѫ достойни и важни въ много други изгледи, не могѫтъ да служатъ като материалъ за изучванье Български-тѣ нарѣчия и изговаряния. Не могѫтъ, защо-то при записванье-то имъ не е обърнѫто внимание на нѣкои нѣшта, които штемъ изложимъ по-долѣ, и които сѫ отъ първа важность за наша-та цѣль.

Колко-то до стари-тѣ Български ржкописни паметници, то отъ къмъ тази страна сме по-честити: благодареніе на нѣкои учени чуждоземци, има доста много стари Български ржкописи издирени и обнародвани или цѣли, или пакъ въ такива извлечения, които даватъ добро понятие за правописание-то и езикъ-тъ на цѣла-та ржкопись, отъ която тѣ сѫ извлечени. При всичко това пакъ не може да се каже, че и тѣзи извѣстни за сега паметници сѫ достаточни да се прослѣди по нихъ всичка-та история на езикъ-тъ ни.—Тъй на пр., отъ 16-тий и 17-тий в. можемъ да кажемъ, че не е още найденъ ни единъ Български паметникъ. А знайно е, че въ това именно време Български езикъ е претърпѣлъ най-голѣми измѣнения въ съставъ-тъ си.

128 И тъй, събиранье-то по една поне пѣсень или приказска отъ разни-тѣ Български области и издирванье-то, колко е възможно, по̀вѣче стари Български ржкописи отъ разни вѣкове и времена; това е, за което трѣбва да се завземемъ сега съ най-голѣмо усърдие, ако желаемъ да видимъ езикъ-тъ си единъ день по-скоро упѫтенъ въ добъръ пѫть и правописание-то си изравнено и оправено спроти свойства-та на езикъ-тъ ни. Това сѫ най-нужни-тѣ материали, за да се запознаемъ съ закони-тѣ, свойства-та, съ духъ-тъ на езикъ-тъ си, безъ което всяки единъ опитъ за упѫтванье Български езикъ е прѣждевременъ и слѣдователно ще бѫде всуе.

Питанье-то е, какъ да се съберѫтъ тѣзи толкова нужни материали?

По̀-честити отъ насъ народи иматъ си учени дружества, кои-то, като располагатъ съ богати материални средства, лесно събиратъ подобни материали, когато поискатъ. Тѣ избиратъ нѣколко способни хора и, като ги снабдяватъ щедро съ всички-тѣ имъ нужни срѣдства, праштатъ ги да събиратъ

нужни-тѣ материали, гдѣ-то трѣбва. У насъ, обаче, такива учени дружества нѣма. Но ние се сдобихме съ Читалища, които, мислимъ, въ този случай могжтъ лесно и достойно да извьршятъ това, което у други народи сж извьршили и извьршятъ учени дружества и академии. Напълно сме увѣрени, че ако всяко едно отъ наши-тѣ читалища се вземе за събиранье-то тѣзи материали всяко въ своя-та область, то работа-та е свьршена: въ нѣколко мѣсеци ние щемъ имаме събрани на-едно горерѣчени-тѣ материали отъ всяка една Българска область. Тази увѣренность ни накарва да се обърнемъ къмъ дѣятелни-тѣ ни читалища съ настояще-то си писмо и да призовемъ тѣхна-та плодотворна дѣятелность и къмъ този толкова важенъ прѣдметъ. Увѣрени, че тѣ штжтъ оцѣнятъ истинни-тѣ побуждения на този нашъ постжпъкъ, ние считами излишно да просимъ отъ тѣхъ извинение за него. За излишно държимъ и да имъ напомнуваме, какво голѣмо добро тѣ штжтъ направятъ чрѣзъ този си напълно достоинъ за тѣхна-та дѣятелность трудъ и каква голѣма заслуга тѣ штжтъ принесжтъ не само за изучванье-то наший езикъ, но и за славенско-то езикознание въобще.

За нужно намѣрваме да изложимъ тукъ нѣкои подроб- 129
ности за способъ-тъ, какъ да се събиратъ речени-тѣ материали, какво-то тѣ напълно да отговарятъ на назначение-то си.

а) Правила за събиранье пѣсни-тѣ и приказници-тѣ.

1. Най-добрѣ е да се записватъ по села-та и да се взиматъ отъ жени. По села-та, защото по градове-тѣ мѣстно-то изговарянье е, малко или много, размѣсено. Отъ жени, защото мжжье-тѣ, като пжтуватъ на горѣ на долѣ, побръкватъ си мѣстно-то изговарянье.

2. Почтенний записвачъ на нѣкоя пѣсень или приказница трѣбва да се старае да записва тъй, както произноси жена-та, коя-то му диктува, дума по дума, и да употрѣблява за всякой произносимъ отъ нея звукъ съотвѣтствующта-та му буква, безъ да се стѣснява при това отъ нѣкакви грамматически и правописни правила. Съ една дума, той трѣбва да записва тъй, както-то въ записанна-та отъ него пѣсень или приказска да се отражява, като въ огледало, мѣстно-то изговарянье съ всички-тѣ си тънки особности и отличия въ думи-тѣ и звукове-тѣ.

3. Буква-та *ѣ* да не се употрѣблява, а намѣсто нея да се пише *е* или *я*, гдѣ какъ се произноси. На пр., да се пише хлебъ и хлябъ, а не хлѣбъ. Буква-та *ы* да се пише само въ такъвъ случай, гдѣ-то се чуе звукъ по́-тьменъ отъ *и*. Ако ли пакъ не се чуе такъвъ звукъ нигдѣ, то редома да се замѣнува съ послѣдня-та, т. е. съ *и*. Буква-та *ѫ* да се пише редома, гдѣ-то се чуе пъленъ тьменъ звукъ, а гдѣ-то този звукъ се чуе ясно, като *а*, то съ *а*, и да се пише, безъ да се обрьща внимание на родъ или надежъ и пр.

4. Особно внимание трѣбва да обрьштатъ почтенни-тѣ записваче на членъ-тъ и да го записватъ вѣрно, гдѣ какъ се произноси.

5. Да обрьштатъ такова исто внимание и на полугласний звукъ при плавни-тѣ *л* и *р*, и да забѣлежватъ тъчно, гдѣ именно се чуе: отпрѣди имъ или послѣ.

6. Подъ всяка една пѣсень или приказница трѣбва да бѫдѫтъ забѣлежени область-та и село-то, гдѣ-то е записана, а тъй исто и честно-то имя на записвачъ-тъ.

130 Слѣдъ това умоляватъ се почтенни-тѣ читалища да прѣпратѫтъ по този начинъ записани-тѣ пѣсни или приказници до Цариградско-то Читалище, кое-то не се съмнѣваме, че съ драга воля ще да прибира тѣзи паметници и да ги доставя, гдѣ-то е нужно, за обнародване-то имъ. Тѣ щѫтъ бѫдѫтъ издадени въ една сбирка, коя-то ще носи заглавие:

„Трудъ на Български-тѣ Читалища.“

Отъ колко-то по́-вѣче мѣста се испратѫтъ такива материали, толко ще бѫде по́-добрѣ, но най-необходимо е да се испратѫтъ отъ слѣдующи-тѣ области непремѣнно: отъ Силистренска-та область, отъ Русенска-та, Варненска-та, Търновска-та, Свиштовска-та (особно отъ Павликенски-тѣ села), Врачанска-та, Видинска-та, Нишска-та, Софийска-та, Самоковска-та, Кюстендилска-та, Пиротска-та, Велесска-та, Охридска-та, Прилепска-та, Воденска-та, Кукушска-та, Меличска-та, Чепина (особно отъ Помаци-тѣ); отъ Карловска-та, отъ Желѣзниченска-та, отъ Едренско, отъ Лозиградска-та и отъ нѣкое отъ Български-тѣ села около Цариградъ.

6) Правила за описванье стари-тѣ Български ржкописи.

Трѣбва да забѣлежимъ прьво и прьво, че за наша-та цѣль, т. е. за история-та на Български езикъ сж еднакво

важни всякакви ржкописи, было цьрковни (като на примѣръ: евангелия, псалтире, минеи и пр.), было съ друго нѣкое поучително, богословско или свѣтско съдържание. Не е нужно да се испрататъ сами-тѣ тѣзи ржкописи до едно мѣсто, както казахме за пѣсни-тѣ и приказки-тѣ. Умоляватъ се читалишта-та да задлъжѫтъ само нѣкои отъ членове-тѣ си да испитатъ и издиратъ, какви ржкописи се намѣрватъ въ область-та имъ (по цьркви-тѣ, или по манастире, по училишта-та, или въ частни ржцѣ), т. е. за история-та на езикъ-тъ ни, и да ги опишѫтъ, всяка една, по слѣдующий начинъ:

1. Гдѣ се намира описуема-та ржкопись, какво и е съдържание-то: цьрковно, или богословско-поучително, или пакъ свѣтско нѣкое, и какво именно.

2. На что е писана: на пергаментъ или на книга; цѣла ли е, или и нѣма нѣколко листе отъ начало-то или въ ко- 131
нецъ-тъ; колко и сѫ всички-тѣ листе.

3. Не се ли намира въ неѭ запись, кога и отъ кого е писана. Не се ли намиратъ по неѭ други нѣкои записи и бѣлежки, приписани послѣ отъ нѣкои четецъ. Ако се намиратъ подобни записи и бѣлежки, то да се скопируватъ цѣли, дума по дума, буква по буква.

4. Не се ли намиратъ въ неѭ нѣкакви изображения на свѣтци, или украшения и т. п. Ако се намиратъ такива нѣщта, то колко, и какви именно.

5. Слѣдъ тѣзи описания почтенний описвачъ да скопирува, ако не по-вѣче, то поне една, коя да е, страница отъ описуема-та ржкопись, но да ѭ скопира буква по буква, съ фотографическа тъчность, защто-то по това извлечение ште да се сѫди за правописание-то и езикъ-тъ на цѣла-та ржкопись. Особно внимание да се обърне при копируванье-то на букви-тѣ ѣ, ѣ, ѫ, ѭ, ѧ, ѩ, за да бѫде всяка отъ тѣхъ написана на мѣсто-то си, гдѣ-то е и въ ржкопись-та. Най-добрѣ е тази копия да бѫде написана съ цьрковно-славенски-тѣ букви, и ако е възможно съ такива исто, какви-то сѫ и въ копируема-та рукопись.

Тѣзи описания штѫтъ се пращатъ тъй исто до Цариградско-то Читалище за тази иста цѣль, както и пѣсни-тѣ и приказници-тѣ. Отъ тѣхъ ще бѫде съставена 2-ра сбирка за издаванье, на коя-то назначение-то, както казахме, ште да е да служи за изучванье история-та на Български езикъ.

1869 г. Августъ 7.

Божковъ.

2. За новобългарското азбуке.*)

I.

Нѣколко встжпителни думи за книжовний ни езикъ

Една отъ най-главнитѣ грижи на „Българското Книжовно Дружество“ ште да е изучваньето български езикъ, най-първата ни национална опора. Тази грижа възлага на Дружеството колкото важноста на този прѣдмѣтъ и богатий на ученъ интересъ, който се съдържа въ него, толкова и желание — чрѣзъ тѣзи си трудове да спомогне за изработванье единъ общъ книжовенъ езикъ, учвърстенъ на основитѣ на народната ни рѣчь. Нѣма съмнѣние, че отъ изработваньето единъ книжовенъ — писменъ езикъ за сичкитѣ български области много зависи учвърстяваньето на нашата народность и добрий успѣхъ на нашето национално развитие. Догдѣ разнитѣ български области оставатъ лишени отъ единъ общъ органъ, съ който еднакво да въплатяватъ своята висша духовна дѣятелность, еднакво да се мѣняватъ съсъ своитѣ идеи, до тогава българската книжнина ште остава разкжсана, успѣхътъ ѝ ште да е слабъ; до тогава и български свѣтъ слабо ште съзнава своето национално единство, каквито благоприятни и да бждатъ другитѣ основи за това самосъзнание. — За изработванье единъ книжовенъ езикъ Дружеството нѣма да взема нѣкакви искуствени мѣрки, нѣма да кове нови думи, нови грамматически форми, нито пъкъ да съчинява нови начини за изричания, и т. д. То само ште откопава и събира богатствата на български народенъ езикъ, било въ лексически, било въ синтаксически изгледъ, и ште ги изважда на видѣло, за да може всѣки да се ползова съ тѣхъ. Съ други думи да кажемъ, „Българското Книжовно Дружество“ ште се старае да издава, колко е въ-

*) Изъ „Периодическо списание на Българското Книжовно Дружество“ Браила, год. I. кн. 2 (1870), стр. 9—29.

можно по-вече, народни пѣсни, приказници, пословици, гатанки и пр., разумно събрани и вѣрно записани по всичкитѣ български области. Заедно съ това то ште издава и паметници за историята на български езикъ. Освѣнъ това, то ште отвори въ своитѣ издания широко мѣсто за научни издирвания въ областа на български езикъ, които штѫтъ иматъ за прѣдмѣтъ уловяньето общитѣ закони, по които се ржководи гений на езикътъ ни, както при съставяньето на думитѣ, така и при построението на рѣчта ни. — Това сѫ срѣдствата, които, споредъ както е увѣрено Дружеството, штѫтъ да очистѫтъ широкъ пѫть за изработваньето нужний ни писменъ езикъ, който да бѫде снованъ на народната ни рѣчь и да бѫде проникнѫтъ и оживенъ съ нейний духъ.

За съставяньето единъ общъ писменъ езикъ иска се:

1. Да се приеме еднакво правописание, съгласно съ духътъ и съ свойствата на езикътъ ни; и

2. Да се приематъ еднакви думи, еднакъвъ строй на рѣчта ни.

Послѣдньето, т. е. преняньето еднакви думи, еднакъвъ строй на рѣчта ни, не прѣдставлява голѣми мѫчнотии и то може да стане само отъ себе, когато много или малко извадимъ на видѣло лексическото и синтаксическо богатство на езикътъ си. Нѣма съмнѣние, че и у насъ штѫтъ се явѫтъ писатели, които при широкитѣ си и богати мисли, при голѣмитѣ си творчески способности, штѫтъ бѫдѫтъ обдарени оште и съ тънъкъ вкусъ. Които иматъ въ ржцѣ си готово това богатство, тѣ штѫтъ отберѫтъ изъ него отъ хубавъ по-хубавъ материалъ за въплоштение на своитѣ идеи, штѫтъ създадѫтъ примѣри за хубость, за подражание, съ което само по себе штѫтъ се въдворѫтъ еднакви, общи форми за единъ общъ писменъ езикъ. Не тъй лесно, и не само отъ себе може да стане 1-вото исканье, т. е. приемваньето едно общо правописание. За това нѣшто се иска сговорътъ поне на по-прѣвитѣ ни писатели, а този сговоръ не може да стане безъ голѣми или малки прѣпирни, за които ште трѣбва много или малко време. Както си наумимъ, че у насъ твърдѣ малко е позната науката за езикътъ, языковѣдѣнието, съ помощта на която по-лесно можеше да стане този сговоръ, то можемъ да прѣдвидимъ, че у насъ тѣзи прѣпирни твърдѣ лесно могѫтъ да се обърнѫтъ въ безполезни прѣкословия и да се провлекѫтъ

на твърдѣ дълго време.[1]) — Съ мисъль да предотвърне тази безполезна за въпросътъ случайность, Книжовното Дружество намира за добро да очисти добрѣ полето за тѣзи прѣпирни и да посочи пжтьтъ, по който най-вѣрно и най-лесно може да се доде до пужний сговоръ за приемапьето едно обпто правописание. [2])

11 Безъ да се пуштаме въ дълги разяснения, ние бръзаме да забѣлѣжимъ, че най-възможний и най-правий пжтъ, по който можемъ скоро да достигнемъ желаемий сговоръ, е слѣдний:

1) Живата българска рѣчь вкупѣ съ всичкитѣ ѝ видоизмѣнения по разнитѣ български области; и

2) Старий български езикъ въ най-древнитѣ му и най-правописни паметници.

Слѣдъ това, ония фонетически свойства и граматически форми, които сж обпти, сирѣчь еднакви, въ всичкитѣ областни изговаряния, да се внесжтъ въ писменний ни езикъ, да се внесжтъ цѣлокупно, както сж се съхранили въ живата ни рѣчь, дори и въ такъвъ случай, когато тѣ бихж противорѣчели на 2-рото главно основание, т. е. на правописанието на старобългарский езикъ На примѣръ: ако думата в р е м е на всждѣ се изговоря тъй, както е написахме, то така и да пишемъ, безъ да гледаме на това, че въ старобългарскитѣ паметници тя се пише в р ѣ к м ѧ.

Когато пъкъ нѣкоя дума въ разни мѣста се изговаря разно, то това противорѣчие да се помирява съ помощта на 2-рото ни главно основание, т. е. съ помощта на старобългарското правописание; тъй на примѣръ: скратеното възвратно мѣстоимение въ едни мѣста се изговаря *са*, въ други *сж*, въ трети *се*. Въ този случай нѣка се обърнемъ къмъ старобългарскитѣ паметници. Въ тѣхъ ние нтемъ найдемъ, че това

[1]) Както бѣше се случило и трая помежду Сърбето, току речи, по-много отъ половинъ вѣкъ, и се свърши у тѣхъ едвамъ преди десетина години.

Подобна борба имахж помежду си и чешкитѣ учени и хърватскитѣ, която борба у първитѣ бѣше стигнжла до най-високий си стьпень около г. 1842 и която се свърши у сжштитѣ вече преди 20 години, а у вторитѣ по-отпослѣ.

З. р. [на П. С.]

[2]) Отъ начало изложеннитѣ до тука редове въ тая статия бѣхме прибавили въ друга наша статия въ 1-та книжка на „Пер. Списание“ (виж. стр. 13, 14. 15) съ цѣль — да поудовлетворимъ великото желание на оние наши еднородци, които съ голѣмо петърпѣние искатъ отъ „Бълг. Книж. Дружество“ да видятъ по-скоро надлежни трудове и за обработване и усъвършенствование на писменний ни езикъ. При всичко прочее че сж били горѣспоменжтитѣ редове вече цитирани на друго мѣсто, ние, обаче, не ги тукъ изоставихме, защтото сжштитѣ сж, тъй да кажемъ, неотлжчима часть отъ цѣлата настоящта статия.

З. р. [на П. С.]

мѣстоимение се пише сѧ. А граматиката на старобългарский езикъ ште да ни каже, че буквата ѧ се е произносила въ старо време като *ен*, слѣдователно сѧ се е изговаряло тогава като *сен*, както и до сега се изговаря въ полский езикъ. Слѣдъ време звукътъ *н* се е затрилъ, останѫло е само *се*, което и днесъ се чуе въ нѣкои отъ западнитѣ български области. Сѫщото намѣрваме да е станѫло и въ сърбский, въ словинский и въ чешский езикъ, гдѣто на сегашно време реченното мѣстоимение и изговаря се, и пише се като *се*. Това разяснение, чини ни се, не оставя никакво мѣсто за прѣпирня, и токо любителитѣ на безполезни прѣкословия мо- 12
гѫтъ слѣдъ това да стоѫтъ за *са* или пакъ *ся*, което е свойственно на руский езикъ, гдѣто ѧ редомъ е замѣнено съ *я*, но ни най-малко на български, въ който нѣма примѣръ, гдѣто ѧ да се замѣнува съ *я*. Да се надѣемъ обаче, че при нуждата за по-скорошно изравнение правописанието ни, при тази нужда, която тъй добрѣ изказахѫ въ послѣдньо време вѣстницитѣ ни и която тъй живо се усѣща отъ всѣкиго, за прѣкословия не ште остане вѣче мѣсто.

Това е най-естественій и най-правій пѫть, по който можемъ да додемъ до съвършенъ сговоръ за приеманьето едно общто правописание. По този пѫть както отиваме, штемъ се учуваме отъ безполезни прѣпирни и по-скоро штемъ достигнемъ желаемата си цѣль. По този пѫть тръгва и Книжовното Дружество, и призовава на помощь всичкитѣ готови за тази работа работници.

Както нѣма още въ рѫцѣ доста обиленъ материалъ за точно запознаванье съ всичкитѣ тънкости на разнитѣ български изговаряния „Българското Книжовно Дружество“ почита сега за прѣждевременно подиганието всичкитѣ спорни въпроси въ правописанието ни. Има, обаче, между тѣзи въпроси такива, които и сега, съ този материалъ, който го имаме вече събранъ, могѫтъ да бѫдѫтъ разгледани и рѣшени; къмъ тѣхъ и бърза да пристѫпи Дружеството, и за първъ пѫть изважда на-явѣ въпросътъ за нашето Азбуке, който въпросъ, мислимъ, е единъ отъ узрѣлитѣ вече въпроси за българското правописание.

Отъ писателитѣ, които до сега сѫ писали за българското правописание, ни единъ не е излагалъ на критическо разглеждание цѣлий съставъ на азбукето ни, никой не се е вземалъ да го прѣрови и изпита: съдържа ли то въ себе всич-

китѣ белѣзи, нужни за означенье звуковетѣ и рѣчта ни; и напротивъ: нѣма ли въ него нѣкои из лишни и ненужни такива белѣзи. Никому не е до ходѣло на умъ, повтаряме, този въпросъ, а нѣма съмнѣние че той естественно трѣба да бѫде поставенъ во главу угл на цѣлий въпросъ за нашето правописание. Нѣма съмнѣние че отъ вѣрното натъкмяванье азбукето ни само отъ себе и половина штѫтъ се умалятъ разнорѣчията на писателитѣ и въ правописанието, на половина, слѣдователно, ште се улеси рѣшението на въпросътъ за изработванье едно общто ново българско правописание.

II.

13 Кратъкъ исторически прѣгледъ на азбукето ни.

Азбукето, което сега изучватъ българскитѣ дѣца по бук варетѣ и таблицитѣ, което съ твърдѣ малка разница употрѣ бляватъ всичкитѣ български писатели, това азбуке, прието от първитѣ дѣйци за възражданьето българската книжнина, състо отъ слѣднитѣ 34 букви:

а, б, в, г, д, е, ж, з, и, і, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф х, ц, ч, ш, щ, ъ, ы, ь, ѣ, ю, я, ѫ, ѭ.

Като извадимъ изъ това новобългарско азбуке буквит ѫ и ѭ, то ште ни остане азбукето, което намираме въ рускит букваре, т. е. ште остане руското азбуке. Това явление не е една проста случайность, — то е фактъ, въ който е отпеча тано началото на новобългарското азбуке, и дори по-вече — началото на нашето книжовно възражданье.

Като показваме на този фактъ и на неговото значени ние ни най-малко не мислимъ чрѣзъ това да укоряваме пър витѣ дѣйци на нашето книжовно възражданье, да ги укоря ваме, че въ този случай тѣ сѫ подпадѫли подъ чуждо влияни ни най-малко не мислимъ да умаляваме тѣхнитѣ велики услу народу ни. Тѣ не сѫ могли да постѫпѫтъ другояче, — и сѫ могли да не подпадѫтъ подъ влиянието на руский език по сѫщата причина, по която първитѣ руски писатели в 11-тий в. не сѫ могли да не подпадѫтъ подъ силното влияни на старобългарский езикъ. Ние почетохме за нужно да пока жемъ на този фактъ съвсѣмъ за друго, а именно, за да по

кажемъ по-ясно, че тъй нареченното новобългарско азбуке, къто прието отъ руский букварь, а не вземено право отъ старобългарското, прѣработено по свойствата на сегашната българска рѣчь, то не може и да бѫде съвършенно, и има нужда отъ разглежданье и исправянье, което се и опитваме да направимъ въ слѣднята глава. Тукъ штемъ да изложимъ нѣколко исторически белѣжки, които могѫтъ много да улеснѫтъ това наше опитванье.

Старобългарското азбуке, тъй както го намираме въ най-старитѣ си писменни паметници, т. е. въ рѫкописнитѣ ни книги отъ 11-тий вѣкъ (по-стари отъ това време за сега не сѫ се намѣрили), имало е слѣднитѣ 43 букви: а, б, в, г, д, є, ѥ, 14
ж, ѕ, з, и, ї, к, л, м, н, о, ѡ, п, р, с, т, оу (ȣ), ф, х, ц, ч, ш, щ, ъ, ы, ь, ѣ, ю, ꙗ, ѫ, ѭ, ѧ, ѩ, ѯ, ѱ, ѳ, ѵ. — Такова е било азбукето ни въ 11-тий в., както се виде отъ тогавашнитѣ ни рѫкописни книги. Но да ли е било то такова и въ 9-тий в. при самото си появление? За голѣма жалость не ни сѫ се зачували писменни паметници отъ времето на светитѣ наши първоучители, та по тѣхъ ясно да видимъ, какъ е излѣзло отъ рѫцѣтѣ имъ великото тѣхно изобрѣтение. Най-старитѣ наши паметници, както казахме, сѫ писани около 200 години слѣдъ изнамѣрваньето на азбукето ни. Къто знаемъ, какви измѣнения е търпѣло отъ тогава азбукето, въ всѣки вѣкъ почти, то отъ само себе се ражда прѣдположение, че и въ първитѣ два вѣка, които сѫ се изминали отъ съставяньето му и до времето, отъ което ни сѫ се зачували писменни паметници, че и прѣзъ това време могли сѫ да станѫтъ малки голѣми измѣнения въ него. Това естественно прѣдположение се подтвърдѣва отъ едно вѣрно свидѣтелство. Черноризецъ Храбръ, който е живѣлъ въ онова време, когато е имало оште живи хора, иже сѫть видѣли свв. Кирилла и Методия, този тъй да кажемъ, тѣхънъ ученикъ, тъй се изражава въ сказанието си за азбукето (о письменехъ): аще ли кто речеть, яко (Кѵрилъ) нѣсть оустроилъ добрѣ (словѣньскаꙗ письмена), понеже сѧ постраꙗѫть и ѥще. отвѣтъ речемъ симь: [и] гръчьскы такожде многажди сѫть постраꙗли Акѵлла и Симмахъ, и потомь ини мнози, оудобѣѥ бо ѥсть послѣжде потворити, неже прьвоѥ сътворити . . . . Тѣзи думи не оставятъ никакво съмнѣние, че около 50 години слѣдъ св. Кирилла, неговото велико дѣло се е построявало оште, имало сирѣчь хора, които сѫ на-

мирали новосъставеното азбуке несъвършенно и го сѫ усъ-
вършавали, построили. Сѫщото, мислимъ, подтвърждава и
слѣдьното изречение, което се намира въ едно гърцко сказание
за св. Климента, найдено отъ професора Григоровича въ единъ
гърцки ржкописъ отъ XIII в.: ἐσοφίσατο (св. Климентъ) δὲ καὶ
χαρακτῆρας ἑτέρους ἀγραμμάτων πρὸς τὸ σαφέστερον ἢ οὗς
ἐξεῦρεν ὁ σοφὸς Κύριλλος (измисли други букви по-ясни отъ
онѣзи, които изнамѣри прѣмждрий Кириллъ). — Това изречение
направи голѣмъ гълчъ въ словѣнската наука. Нѣкои учени
помислихѫ, че св. Климентъ трѣбва да е съчинилъ особно
азбуке; други отидохѫ по-надалече и рѣшихѫ, че Климентъ
15 съчинилъ азбукето, което се приписва Кириллу и се нарича
Кирилица, а Кириллъ билъ изнамѣрилъ Глаголица-та.[3]
Тѣзи мнѣния, обаче, оставатъ безосновни. Ако наистина да
бѣше Климентъ изнамѣрилъ нѣкое съвсѣмъ особно азбуке, то
Черноризецъ Храбръ, свидѣтель толкова близъкъ и толкова
добрѣ познатъ съ работата, нѣмаше да остави такова едно
важно дѣло безъ всѣкакъвъ споменъ. Той само казва, че Ки-
риловото азбуке въ негово време се построявало още, и нѣма
съмнѣние, че св. Климентъ е билъ единъ отъ тѣзи постро-
тели и усъвършители на Кирилловото дѣло. — Че наистина
изобрѣтението на св. Кирилла се е малко или много мѣня-
вало или допълнело въ първитѣ два вѣка слѣдъ появяванъето
си, това се потвърдѣва още и отъ слѣдующтий фактъ. Черно-
ризецъ Храбръ пише, че св. Кириллъ изнамѣрилъ 38 букви,
а въ извѣстнитѣ ни най-стари ржкописи отъ 11-тий в. ги на-
мираме 43. Ште да рече, че наистина нови букви сѫ при-
турени послѣ отъ исправителитѣ и допълнители на азбукето
въ 9, 10 и 11-тий в. в. — Коя е била причината на тѣзи
оправания и допълнения? На вѣрно не може да се каже, —
може само съ малка или голѣма достовѣрность да се прѣдпо-
лагатъ слѣдующититѣ поводи:

Или при разчленението на звуковетѣ Кириллъ не е обър-
нѫлъ внимание на нѣкои тънкости и не е съставилъ за тѣхъ
особни знакове, — или пъкъ при распръсванието на словѣн-
ската писменность по разнитѣ словѣнски области, въ нѣкои
отъ тѣхъ се е показала потрѣба да се внесѫтъ нови букви

[3]) Това послѣдьното мнѣние намира особно съчувствие между Хърватитѣ,
които вече го иматъ до толкова вѣрно, щото го помѣстихѫ и въ учебницит
си, като една съвсѣмъ вече доказана истина.

въ азбукето, които да изражаватъ нѣкакви областни звукове, които не ѳ имало въ това нарѣчие, което Кириллъ е билъ взелъ за основание на писменната словѣнска рѣчь. Послѣдньото прѣдположение, види се, да е по-достовѣрно. Има мѣсто и за оште едно прѣдположение: може би, че прѣзъ тѣзи два вѣка звуковетѣ, които е слушалъ Кириллъ въ свое време, съ се били малко или много поистъркали, — нѣкои съ се приближили единъ до други до такъвъ стѣпень, штото писачетѣ съ се бъркали съ знаковетѣ имъ; бъркали ги съ, та за това се е показвала потрѣба да ги натькмѣватъ отново. — Както и да е било, види се, че прѣстрояванията и допълненията въ Кирилловото азбуке въ 9, 10 и 11 в. в. съ се приемали отъ всичкитѣ словѣнски писатели и писаче, инакъ въ този изгледъ ние штѣхме да намираме разногласие въ паметницитѣ, които ги имаме отъ 11 в., което обаче не срѣштаме. Като си наумимъ, че полето на словѣнската писменность тогава не е било 16
тъй широко, че дѣлателитѣ въ този тогава оште тѣсенъ виноградъ съ били малко и намирали съ се въ постоянни сношения, то нѣма и да ни е чудна тази сговорность между тѣхъ.

Отъ горѣприведеннитѣ 43 старобългарски букви, като извадимъ само шесть (ѡ, ѱ, ѯ, ѳ, ѕ, ѵ), които съ се употрѣблявали по-вечето въ чужди думи, всичкитѣ други 37 съ имали въ 11-тий вѣкъ въ езикътъ ни свой особенъ звукъ. Всѣка една си е имала своето мѣсто, отъ което е било мъчно да се поклати и да го отстъпи на друга нѣкоя. Съ това само може да се обясни еднаквий брой, еднаквото употрѣбление на буквитѣ, което се забѣлѣжва въ всичкитѣ ни ръкописи отъ 11-тий, а донѣйдѣ и отъ 12-тий в. Съ това само може да се обясни пълното съгласие въ този прѣдмѣтъ между тогавашнитѣ ни учени списатели и прости прѣписвачи. Пълното и гармоническо съотвѣтствие между тогавашното българско азбуке и тогавашнитѣ български звукове не е оставяло никакво мѣсто за замѣняванье една буква съ друга. Слѣдъ време, обаче, и старобългарский езикъ, като и всѣки други, се е измѣнувалъ малко по малко, както въ цѣлий си съставъ изобщо, тъй и въ звуковетѣ си. Отъ тѣхъ едни съ дебелѣли, други пъкъ съ се истънчавали и съ се приближавали единъ до други, или пъкъ и съвсѣмъ съ се загубвали. Това измѣнение въ звуковетѣ не е могло да не произведе бъркаица и въ тѣхнитѣ начьртания, съ други думи да кажемъ, — въ азбукето. Нѣкои букви, звуковетѣ на

които сѫ се били поистрили и приближили единъ до други, наченѫли сѫ да се мѣнуватъ помежду си, да се пишѫтъ една на мѣсто друга. Тъй напр., въ 11-тий вѣкъ се е писало: мьзда, стьѕа, съмѫштати, Богъмь, господьствъмъ, събрашѧ, имѫщеѥ, Господь, въ, а отъ срѣдата на 12-тий вѣкъ сѫштитѣ думи въ нѣкои паметници намираме написани: мѫзда, стѫза, съмъштати, Богъмь, господьствьмъ, събрашѫ, имѧще, Господъ, вь. Въ 11-тий в. се пише ꙗзыкъ, ѫглие, приꙗтъ, а въ 13-тий и 14-тий ѧзыкъ или и ѫзыкъ, ѧглие, прѭтъ и т. п. — Отъ тѣзи примѣри ние гледаме, че буквитѣ: ъ, ь, ѫ и ѧ често се мѣнуватъ помежду си, и пишѫтъ се една на мѣсто друга, гледаме оште че мѣкитѣ: ѭ, ꙗ, ѥ и съвсѣмъ вече не се срѣштатъ въ повечето рѫкописи. — Въ 11-тий вѣкъ се е писало редома ꙗко, царꙗ, всꙗкъ Єгѵптꙗне и пр., а отъ 12-тий, особно въ 13-тий сѫштитѣ думи се пишѫтъ понѣкога ѣко, царѣ, всѣкъ, Єгѵптѣне и пр. Ште да рече, че и буквитѣ ꙗ и ѣ сѫ били загубили по нѣшто отъ първоначалнитѣ си звукове, които отъ това сѫ се приближили единъ до други. Тази бърканица въ старобългарското азбуке е до-
17 стигнѫло до тамъ, штото въ 14-тий вѣкъ не е имало двѣ книги, които да сѫ били написани съ еднакво правописание. Наший философъ, Константинъ Костенский, говори, че въ 14-тий вѣкъ въ българското царство книгитѣ сѫ били съвсѣмъ развалени по причина на тази бърканица. Въ тръновскыихь странахь, казва той, писмена погыбла была соуть. — Великий между нашитѣ патриарси, Евтимий, който сѣдѣ на търновский патриаршески столъ между 1360 и 1389 г., обърнѫлъ е най-голѣмо внимание на тази безредица и взелъ се е билъ за най-дѣятелни мѣрки, за да ѭ отстрани и да тури пакъ на редъ българското правописание. Патриархъ Евтимий, когото споменѫтий Константинъ Костенский нарича великыи хоудожникъ словѣнскыхь писмень, написалъ е, види се, строги правила за правописанието, потьшта се съписати оутвръждение симь (на писмената), които правила съ голѣма строгость той е наложилъ на всичкитѣ български писатели. Онзи отъ тѣхъ, който не е знаялъ тѣзи правила, нему е било възбранено да пише, възбранение бысть невѣждамъ, еже не писати божьствена писанїа. — Въ това дѣло помагалъ е Евтимию и тогавашний български царь, Иоаннъ Шишманъ, ако не съ познанията си, то съ власта си. Види се, че този царь е поддър-

жалъ съ власта си Евтимиевото правописание. Тъй ние разбираме слѣдньото изречение на Константина Костенскаго: **въ тръновскыихъ странахъ писмена погыбла была соуть, но патриархъ и царь просвѣтиша.** — И гледай, продължава той, какво голѣмо добро тѣ направихж чрезъ това! Тѣхното дѣло на всегда живѣе и просвѣштава не само тѣхната земя, но и околнитѣ царства, **сажденіе ихъ и основаніе въсегда есть, и даже и до нынѣ и окрьстнаа царствїа просвѣштаетъ.** Какво е било правописанието на патриарха Евтимия? За жалость, написаннитѣ отъ него правила, утвърждение письменемъ, не сж дошли до насъ, и намъ ни остава да търсимъ отговоръ на този въпросъ въ познатитѣ ни за сега писменни паметници отъ времето на този нашъ светитель.[4]) Тѣзи паметници показватъ, че художнѣйшій въ писменехъ Евтимій ни най-малко не се е грижилъ да съобразува правописанието си съ говоримата тогава българска рѣчь, съ нейнитѣ живи свойства и звукове,—главната му грижа е била да възстанови, до колкото му е било възможно, старото българско правописание въ всичката му правилность и пълнота. Това старание Евтимиево е твърдѣ естественно. Както нему, тъй и на всичкитѣ токо речи тогавашни български писатели, писменноста е била потрѣбна, за да служи на християнското благочестие. За тази свештенна цѣль той е прѣдпочелъ да приемне старий български езикъ, който и прѣди него сж употрѣблявали българскитѣ писатели. Подирнитѣ, види се, макаръ и съ голѣмо старание сж вардили този свештенъ езикъ, но отъ незнаяние добрѣ грамматиката му твърдѣ често сж допущтали да влазятъ въ него свойствата, особно звуковетѣ на народната рѣчь; отъ това е и произлѣзла тази бърканица, въ употрѣблението на нѣкои букви, която намѣрваме въ рукописитѣ ни отъ 12-тий, 13-тий и 14-тий вѣкъ.— За да отстрани тази бърканица, съ други думи да кажемъ, да възстанови старото употрѣбление на буквитѣ, да възстанови старобългарский езикъ въ всичката му чистота и правилность — 18

[4]) Особно важенъ въ този изгледъ е една проскомодия, която е прѣведена и допълнена отъ патриарха Евтимия и по негова заповѣдь, види се, е била написана на една стѣна въ Зографский мънастирь. Руский пжтникъ и археологъ, покойний Севастияновъ е свалилъ отъ нея една фотографическа копия, която се обнародва прѣди малко време въ „Гласникъ“ на Сърбското Учено дружество (книга VIII 1869 г.). За жалость обаче има много причини, за да се мисли, че не е обнародвана съ голѣма точность.

това е била най-главната грижа на патриарха Евтимия. — Такава като му е била цѣлта, то се разбира, че той е оставилъ и древното азбуке цѣлокупно, безъ да е измѣнилъ нѣшто въ него спроти искањето на народната българска рѣчь въ онова време. Не е било лесно за писателитѣ да съчиняватъ или да прѣвождатъ на този въ нѣкои изгледи вече мъртавъ за тѣхъ езикъ, но тѣ сѫ били дължни да го изучватъ добрѣ, защото, както казахме, отъ царятъ и отъ патриархътъ **възбранение бысть невѣждамъ, еже не писати божьственная писанїа.**

Макаръ поменѫтий Константинъ и да говори, че това дѣло на патриарха Евтимий е остало или по-добрѣ ште остане за всегда, ние обаче знаемъ, че то не е вѣкувало твърдѣ много. — Слѣдъ паданьето на българското царство и слѣдъ събаряньето на търновската патриаршия, не е вече имало кой да възбранява **невѣждамъ писати**. Едно това, а друго че прѣзъ тежкитѣ и усилни години, които сѫ били настанѫли тогава за българската земя, българскитѣ писатели не сѫ имали нито охота, нито пъкъ време да изучватъ тежкитѣ Евтимиеви правила на свештенний, но мъртавъ вече езикъ, и наченѫли сѫ пакъ да пишѫтъ, кой както е можилъ. Въ българскитѣ ржкописи отъ 16, 17 и 18-тий в. в. пакъ се е загнѣздила голѣма бърканица въ правописанието. Въ тази безкрайна бърканица забѣлѣжва се една обща чърта, едно стръмление общо на всичкитѣ писатели. Гледаме, че тѣ всичкитѣ малко или много избѣгватъ старий свештенъ езикъ и отварятъ по-малко или по-голѣмо мѣсто въ писменноста на народната ни рѣчь.

19 Што ги е побуждало къмъ това: желание ли да бѫдѫтъ списанията имъ по-вразумителни за народътъ, или пакъ не сѫ знаяли добрѣ старий езикъ? Ние оставяме на страна за сега този въпросъ. Работата е, че въ тѣхнитѣ списания народната ни рѣчь по-вече и по-вече взема върхнина. Въ 18-тий вѣкъ тя вече преобладава и даже господствува. По-вечето писатели отъ 18-тий вѣкъ намирали сѫ за нужно да казватъ, че тѣ пишѫтъ, **простымь сказѕванїемь** или **блъгарскымь езыкомь** сирѣчь, че пишѫтъ по простонародната българска рѣчь, а не по старий свештенъ езикъ. Въ тѣхнитѣ списания ние наистина намираме говоримий и сега български езикъ, съ членовете безъ падежнитѣ окончания и прочее.

Заедно съ увожданьето на живата българска рѣчь въ писменний езикъ естественно е трѣбвало да се роди въпросъ

за да се нареди и такова азбуке, което точно да изражава звуковетѣ на този новъ писменъ езикъ. За това нѣшто най-добрѣ е било да се прѣтърси старобългарското азбуке и да се очисти отъ нѣкои букви, на които звуковетѣ или сѫ се били загубили отъ времето, или пакъ сѫ се били прѣлѣяли въ други нѣкои звукове. Съ една рѣчь трѣбвало е да се оплѣви старобългарското азбуке отъ мъртвитѣ вече за живий български езикъ звукове. Нуждата за устрояванье новобългарско азбуке, види се, че сѫ усѣштали отъ началото на 18-тий вѣкъ писателитѣ ни, които сѫ почнѫли да пишѫтъ простымь сказꙋванїемь, или бльгарскымь езыкомь. Но тѣ, къто сѫ считали старобългарското азбуке за свештенно, не сѫ се рѣшавали да го плѣвѫтъ и го сѫ приемали цѣлокупно тъй, както го сѫ намирали въ по-старитѣ рѫкописи. Нѣкои пъкъ сѫ прѣдпочитали църковноруското азбуке, което имъ е било добрѣ познато, заштото по онова време печатаннитѣ църковноруски книги били сѫ вече доста много распространени по българскитѣ църкви, особно по мънастиритѣ. Отъ приеманьето на тѣзи двѣ азбукета породили сѫ се и двѣ разни правописания въ новобългарский езикъ. Ние имаме отъ първата половина на 18-тий вѣкъ два рѫкописни сборника, които съдържатъ жития, поучения и слова. Единътъ отъ тѣхъ принадлежи на „Българското Книжовно Дружество“, а другий се намира въ библиотеката на Сърбското Учено Друшство. Макаръ и двата да сѫ писани токо речи въ едно време и все на говоримий български езикъ (простымь сказꙋванїемь), но писецътъ на първий се е държалъ за старобългарското азбуке, а другий — за църковноруското. Твърдѣ е любопитно да видиме, какъ е излѣзла живата българска рѣчь у единътъ и какъ у другий, и не ште да е излишно да приведемъ отъ тѣхъ по единъ примѣръ.

Примѣръ отъ сборникътъ на „Българското Книжовно 20
Дружество“. Изъ житието на св. Димитрия, стр. 70 — . . . зарад таквива чюдеса и заради дрꙋгы мнѡго що се чинѣха сѣкога ѡт ст҃го Димитрїа. Та се събыраше мнѡго свѣтъ, ѡт сичкы страни, и ѡт дрꙋгїи градѡве: на всака година. и чинѣха празникъ ст҃омꙋ Димитрїю въ Солꙋнь. Като и до днесь. и разбра се до исѳлавинского кнеѕа. и събра исѳлавины мнѡго, зль рѡдь и погань, и наговориха се, като празднꙋвать хр҃стїаны ст҃мꙋ день: та съ весели и пїаны. ами сега да пойдеме да сме наꙋтрѣшны дн҃ь на ст҃го нестора, да ꙋзмеме града Солꙋнь,

да е под наши ръцѣ. и дойдоха и ѡбыколиха околꙋ града нощїꙗ ѡт вънка: да прѣминать ѡт стѣныте скрышом: да едны ꙋбїѧть, а дрꙋгїе да изловѫть да ги поробъть. ами пакъ и дїаволь същи врагь: и завистникь на Солꙋнꙗне, защо имать любовь ст҃мꙋ Димитрїю, что изнайде да имь стори пакость да гы прѣдаде . . .

Да приведемъ сега нѣколко реда и изъ сборникътъ на Сърбското Учено Друшство.

л. С П Є. Подобаетъ жены и моми да гледатъ на прст҃ꙋю бц҃ꙋ, како поживе ѡна на той светъ, смирено кротко, и благоговѣйно, и не тъкмо да си криютъ лицето ѡт мꙋжїе д[а] ги не гледатъ; така иска и да се срамꙋватъ, да се не смеютъ, и да не дꙋмаютъ смешны речи, и да си затикаютъ оушите да не слышꙋтъ зли дꙋми; слышите вие, що се нарицайте моми, и имате телесна чистота не тъкмо, които имꙋтъ телесна чистота нарицаютсе чисты . . .[5])

Отъ тѣзи кратки примѣри внимателнитѣ читатели доста добрѣ могѫтъ да разберѫтъ, какво сѫ се мѫчили съ азбукето писачитѣ на горереченнитѣ наши сборници отъ първата половина на минѫлий вѣкъ. Първий, къто се е държалъ за старобългарското азбуке, намиралъ е въ него нѣколко излишни букви. Макаръ и да се е старалъ да употрѣблява тѣзи букви спроти старобългарското правописание, но това му старание твърдѣ често е оставало всуетно, заштото не се е посрѣштало съ свойствата на живата българска рѣчь. Той е можилъ да изрази всичкитѣ тънкости на живий български езикъ, но изразилъ ги е не съвсѣмъ тъчно, заштото нѣкои еднакви гласове той нѣйдѣ е изображавалъ съ еднакви букви, а нѣйдѣ съ други. На кѫсо да кажемъ: въ неговътъ сборникъ ние намираме
21 живата българска рѣчь, но намираме ѭ неустроена, грамматически неправилна. — Вторий пъкъ, къто се е държалъ за църковноруското азбуке, освѣнъ дѣто се е срѣшталъ съ нѣкои лишни букви, които той постоянно бърка, но е срѣшталъ и друга мѫчнотия. Въ своето азбуке той не е намиралъ букви за тъмнитѣ български звукове и е билъ принѫденъ да ги замѣнува съ *ѣ* и *ю* спроти свойството на руский езикъ. Освѣнъ грѣшкитѣ на първий, той е билъ принѫденъ да направи, тъй

[5]) Въ тие два цитати не можихме да означимъ ударенията както и нѣкои съкраштения, биваями въ черковнитѣ ни и други рѫкописни книги, заштото липсватъ на печатницата.

З. р. [на П. С.]

да кажемъ, опите по-голѣмъ грѣхъ: който не е можилъ да извади наявѣ всичкитѣ форми на рѣчта ни, той ги е дотъкмѣвалъ съ църковнорускитѣ форми, чрѣзъ което езикътъ на неговътъ сборникъ е излѣзълъ токо на половина живий български езикъ.

При всичкото относително прѣимѫштество на старобългарското азбуке, ние обаче гледаме, че къмъ краятъ на 18-тий в. то по-вече и по-вече отстѫпя мѣсто на църковноруското. Тъй сѫ се бъркали нашитѣ писатели и писачи съ правописанието си до наший вѣкъ. Най-главната имъ спѣнка е било неустроеното, ненатъкмено спроти живитѣ звукове на новобългарската рѣчь азбуке. Тази бърканица трѣбваше да мине и въ печатанитѣ български книги, защото реченната спѣнка не се отстрани. Първитѣ ни книгоиздатели се държѣхѫ то за църковноруското правописание, слѣдователно и азбуке, то за сърбското, то за руското, което най-послѣ се загнѣзди на дълго време и въ което нѣкои, като наставихѫ двѣ букви ѫ и ѭ, нарекохѫ го новобългарско азбуке.

III.

Какво трѣбва да ни бѫде азбукето?

Безъ да се простираме твърдѣ много, ние штемъ да пристѫпимъ право къмъ разглежданье на тъй нареченното новобългарско азбуке, което за сега изучватъ българскитѣ дѣца по буквареть и по таблицитѣ и за което до скоро се държехѫ всичкитѣ ни писатели. Има ли въ това азбуке всичкитѣ знакове или букви, които сѫ нужни да изображаватъ всичкитѣ 22
звукове на живата българска рѣчь? Да ли не се намиратъ въ него нѣкои лишни за рѣчта ни букви? Това ште бѫде прѣдмѣтътъ на нашето разглежданье.

Като сравнимъ тъй нареченното новобългарското азбуке съ старобългарското, ние штемъ да видимъ, че въ него нѣма съгласнитѣ старобългарски букви: съгласнитѣ ѕ, ѱ, ѯ, ѳ и гласнитѣ ѡ, ѧ, ѩ, ѥ, ѵ. Нѣка да разгледаме, да ли нашата сегашна рѣчь нѣма потрѣба отъ нѣкоя изъ тѣхъ?

ѱ, ѯ, ѳ. Тѣзи три букви ги е имало въ старобългарското азбуке само за нѣкои собствени или нарицателни имена, заети отъ гърцкий езикъ, — н. пр., Алеѯандръ, ѯанѳии. ѱалмъ.

Особенъ нѣкой звукъ тѣ не сѫ имали: ѯ-то се е изговаряло като *кс*, ѱ то като *пс*. Изхвърганьето на тѣзи съвсѣмъ излишни букви е законно, полезно и противъ него нищто не може да се каже.

Не тъй лесно трѣбваше да се простимъ съ старобългарската бтква ѕ. Въ най-старитѣ ни ржкописи тя се срѣщта само като цифра 6, но че тя не е била измислена само за това, а за да означава и нѣкой звукъ, въ това не трѣбва съмнѣние, и отъ 14 и 15 в. в. ние гледаме да ѩ пишѫтъ въ нѣкои думи на мѣстото, гдѣто по-прѣди сѫ писали ѕ, н. пр., ѕвѣзда, ѕвѣрь и пр. Види се, слѣдователно, че тя е имала много или малко отличенъ звукъ отъ ѕ, и ние нѣма да се излъжемъ, ако кажемъ, че нейниятъ звукъ е билъ сѫштий, който и до сега се е завардилъ въ нѣкои области български,— гдѣто поменѫтитѣ думи ѕвѣзда ѕвѣрь и още нѣкои се изговарятъ като дзвѣзда, дзвѣрь и т. н. Ште да рече, че звукътъ на тази буква и до сега го имаме; трѣбваше ли слѣдъ това да ѩ изхърлимъ? — Да минемъ по-нататъкъ.

Буквата ѡ не е имала особенъ звукъ отъ *о*, и въ постаритѣ ни ржкописи се е писала твърдѣ рѣдко, — токо въ нѣкои собствени имена, въ които и въ гърчкий езикъ се пише ѡ: Ѡаннѣ (Ἰωάννης), Ѡсифъ (Ἰωσήφ), Ѳоломѡнъ (Σολομών) и пр., писала се е още и въ междомѣтието *о*! (ѡ боголюбьци). По-подирѣ, тя е наченѫла да се пише по-често, както е замѣнявала въ много мѣста *о*. Изхвърляньето ѝ изъ новобългарското азбуке си има мѣстото.

ѧ се е изговаряла въ старо време, като *ен* и *ем*, както и до сега се изговаря въ полский езикъ. Тази буква се е писала и въ коренътъ на думитѣ, и въ окончанието имъ, н. пр., гладати, дѣвать, сѣвать, имѧ, несошѧ, сѧ и пр. Види се, че
23 тя отдавна е загубила своятъ звукъ, и потова гледаме, че твърдѣ рано е наченѫла да се мѣша съ други нѣкои букви, и повѣчето съ ѫ. На сегашно време въ народната ни рѣчь на нейното мѣсто се чуе по-вѣчето *е*, и токо въ малко думи и то въ нѣкои само области се чуе ѫ или *а*. Тъй, горепоменѫтитѣ думи сега се изговарятъ гледамъ, деветь, светъ (свети Никола), име, и токо старобългарското сѧ въ нѣкои мѣста се изговаря *се*, а въ нѣкои *са* или *сѫ*. Тъй, и тази буква сега вѣче не си има мѣстото въ новобългарското азбуке. Сѫщото ните се каже и за смегчената отъ нея ѩ.

ѥ, тази буква е смегчена отъ є. Въ нашата рѣчь нейниятъ звукъ и до сега се е запазилъ. Въ рѣчта ни и до сега ясно може да се отличи *е* твърдо отъ *е* меко, или ѥ. Не трѣбваше слѣдователно, да ѭ изхвърлеме.

ѵ (ижица) е вземена отъ гърчкий езикъ заедно съ нѣкои слова, пренесени отъ гърчкий въ словѣнский езикъ: леѵитъ, еѵангелие, стѵхиꙗ, порфѵра и пр. Въ първитѣ двѣ думи, гдѣто тя се намира между гласни, ние ѭ изговаряме, като *в*, а въ другитѣ като *и*. Да ѭ държимъ, слѣдователно, нѣма потрѣба.

И тъй, отъ това кратко разглежданье слѣдва, че буквитѣ ѕ и ѥ безъ всѣка потрѣба сѫ изхвърлени отъ азбукето ни: звуковетѣ на тѣзи двѣ букви живѣѭтъ и до днесь, слѣдователно, да изхъргаме тѣзи букви ште да рече, да сакатимъ азбукето си. Но къто вземъ на видъ:

1, че буквата ѕ е отдавна изхвърлена и, тъй да речемъ, забравена отъ всичкитѣ ни писатели,

2, че буквата ѥ не на всѫду еднакво се отличава отъ *е*, и че поради това въстановлението ѝ ште възбуди голѣми прѣпирни и разногласия, —

Къто вземемъ на видъ това, то въ този случай по-е добрѣ да оставимъ тази невѣрность тъй, както се е вече загнѣздила; особно когато ѕ се чуе токо въ твърдѣ малко думи, а за ѥ може да се постави правило да се пише все съ *е*, пакъ нѣка си го изговаря всѣки, както ште, кой твърдо, а кой мѣко.

Да минемъ сега къмъ буквитѣ, които не сѫ изхвърлени изъ новобългарското азбуке, а трѣбваше да се изхвърлѫтъ.

Тѣзи букви сѫ: *щ*, *і*, *ы*, *й*.

Буквата щ, както самото ѝ начъртание показва, е сложена отъ *ш* и *т*, като *шт* ние ѭ и изговареме; — друго нѣкое изговарянье, каквото, на примѣръ, въ русский и полский езикъ, 24
тя у насъ нѣма, нито пъкъ е имала нѣкога. Тя е била съставена и писала се е само и само краткости ради, на мѣсто *шт*. Забѣлѣжително е, че въ най-старитѣ ни книги тя се срѣшта твърдѣ рѣдко, токо речи, че редома се пише *шт*, н. пр., хоштеть, палѧштъ, крьштеньѥ, пештера, штитъ, штедрота и т. н. И тъй, може да се каже, че буквата *щ* е оставена въ новобългарското азбуке само и само като една съвсѣмъ ненужна раскошь, която обаче скѫпо струва на малкитѣ дѣца, които се учѫтъ да четѫтъ по български. Изхвърляньето на

тази буква не е новизна, а още по-малко е схоластическа непотрѣбность.

і изпърво не е имало пълен звукъ и звучало е като половинъ *и*. Писало се е прѣдъ гласнитѣ ѧ, ѥ, ѫ, ѧ, оу, за да ги умѣгча (ѩ, ѥ, ѭ, ѩ, іоу, ю). Като пълна гласна і се е употрѣблявало токо въ нѣкои гръцки думи или собствени имена. Слѣдъ време писателитѣ, които сѫ забравили или, по-добрѣ да кажемъ, не сѫ знаяли първобитното значение на буквата і, наченѫли сѫ да е мѣшатъ съ *и*, което сѫ писали произволно, безъ всѣко правило, то едната то другата. Въ 17-тий вѣкъ единъ Русинъ, Полоцкий архиепископъ, Мелетий Смотрицкий, е издалъ пълна словѣнска грамматика, въ която той е съчинилъ за буквата *і* правило, че тя трѣбва да се пише на мѣсто *и* прѣдъ гласнитѣ букви. Това произволно Мелетиево правило е влѣзло въ сегашнитѣ църковни книги, които сѫ исправени и напечатани спроти неговата грамматика. Влѣзло е още и въ руский езикъ, отъ гдѣто е било прѣнесено и въ новобългарското азбуке. Всѣки знае, каква голѣма бърканица е тази съвсѣмъ лишна и съвсѣмъ неумѣстна буква въ азбукето ни, и ние молитстваме добъръ успѣхъ на тѣзи малцина писатели, които въ послѣдньо време захванѫхѫ да ѭ изхвърлятъ.

ы въ старобългарский езикъ е звучала особно нѣкакъ-си. Писала се е и въ коренятъ на думитѣ (дымъ, мышь, тысѧща и пр.) и въ окончанието имъ. У Полѣцитѣ, Руситѣ, такожде и у Чеситѣ, тя и сега има звукъ отличенъ отъ *и*, отъ това въ азбукето на тѣзи словѣнски писмена тя си има мѣстото и съхранила се е. Но Сърбитѣ, Хърватитѣ и Словинцитѣ, които такожде сѫ ѭ употрѣблявали въ старо време, сега както и не чуѭтъ вече звукътъ, изхвърлихѫ ѭ. И у насъ нейнятъ звукъ не се чуе вече никѫдѣ, и писателитѣ, на които
25 имъ се свиди да се лишѭтъ отъ неѭ, твърдѣ често ѭ пишѭтъ тамъ, гдѣто и старобългарското правописание не ѭ допушта. — Тъй щото изхвърляньето ѝ, освѣнъ гдѣто ще улесни на дѣцата изучваньето на азбукето и ще избави българскитѣ печатници отъ лишни разноски, но ще още да отстрани единъ съвсѣмъ не нуженъ прѣдмѣтъ за прѣпирни. — Намъ ни се е случвало да слушаме доказателства за оставванието тази буква въ азбукето ни, които доказателства не ще бѫдезлѣ да разгледаме сега.

1. „Ако изхвърлимъ *ъі*, казватъ нѣкои, „какъ щемъ да „находимъ тогава коренятъ на нѣкои производни думи? Знае „се, доказватъ тѣ, „че буквата *ы* се обърща въ нѣкои произ „водни думи въ *ав* (wird gesteigert), като на примѣръ: отъ „коренятъ *хыт* (хытити), по този законъ е станѫла думата „хваштамъ (хватити). А като изхвърлимъ *ы*, то какъ тогава „щемъ да можемъ да найдемъ коренятъ на поменѫтий гла „голъ хваштамъ? Да речемъ, че отъ *хит*, не може, защото „нѣма примѣръ, въ който буквата *и* да се прѣвърща въ *ав*.“ За оборване това доказателство ще бѫде доста да наумимъ, че и думата вземание не става отъ коренятъ *взе*, защото *е* никога не се прѣвърща въ *ем*, а отъ взѧ, но чрѣзъ това ние не оставихме буквата ѧ, и изхвърлихме ѭ безъ всѣко възражение.

2. Друго доказателство въ полза на ы е слѣдното:

„Ако изхвърлите *ъі*, то трѣбва и слѣдъ гърлѣнитѣ букви „*г*, *к*, *х*, да го замѣните все съ *и*, а тогава ще излѣзе това, „че *г*, *к*, *х*, въ нѣкой случай щѫтъ се мѣнуватъ въ *з*, *ц*, *с*, „а въ други не; тъй на пр., отъ ковчегъ, ракъ, въ множе „ственното число ще имате ковчези, раци, а отъ дългъ, „кротъкъ — дълги, кротки. Отъ това, заключаватъ тѣ, „ще да се роди бръканица: гдѣ *г*, *к*, *х*, — ще остава не „измѣняемо, а гдѣ ще да се мѣнува, бъркаица, която, за да „се отстрани, трѣбва да обременяваме грамматиката си съ нови „правила“. — Въ отговоръ на това доказателство щемъ да кажемъ, че за природний Българинъ никаква бъркаица нѣма да се роди; той природно ще да знае, гдѣ гърлѣнитѣ се мѣнуватъ прѣдъ *и*, и гдѣ не. А за нѣкой иностранецъ безкрайно по-ще да е лесно да запомни тѣзи случаи, отколкото да научи всичкитѣ случаи, въ които единъ и сѫщий звукъ трѣбва да се изобразява нѣкога съ *и*, а нѣкога съ *ы*.

3. Третьо доказателство: „Какъ ще да отличавате безъ *ы* твърдото прилагателно окончание м. родъ отъ мекото; напримѣръ, добрий (ж. р. добрата) отъ синий (ж. р. синята).“— Само за това отличие, ще кажемъ да се държи въ азбукето ни особна буква, то е нѣчто неразумно. Ето ги Словинцитѣ, 26
тѣзи, които родихѫ Копитара и Миклошича, и тѣмъ имъ трѣбва това отличие, но тѣ не намѣрихѫ за нужно да оставятъ само за него *ы*.

й въ старобългарското азбуке го нѣма, то е изработено отъ Руситѣ, отъ азбукето на които е прѣнесено и въ тъй нареченното сега новобългарско азбуке. Както Руситѣ, тъй и ние го пишеме слѣдъ гласнитѣ, слѣдъ които се чуе половинъ *и*, на примѣръ: край, мой, твой. Въ старобългарский езикъ въ тѣзи случаи се е слушалъ пъленъ звукъ *и*, оттова и реченитѣ думи тамъ сѫ се писали краѥ, тои, твои. Имало е и въ старобългарский езикъ полузвукъ отъ *и*, но той се е намиралъ прѣдъ гласнитѣ, а не слѣдъ тѣхъ, съ други думи да кажемъ — въ старобългарский езикъ е имало само praejotirte, но не и postjotitre vocale. За начертание на този половинъ звукъ мѫдрий съставитель на старобългарската азбука взелъ е знакътъ і, който не е друго, освѣнь половина отъ знакътъ *и*, и писалъ е този знакъ прѣдъ гласнитѣ, прѣдъ които се е слушалъ полузвукътъ отъ *и*: ꙗ, ѥ, ю (което е скратено отъ іоꙋ), ѭ, ѩ. Сега къто гледаме, че въ Българский езикъ се чуе този полузвукъ и слѣдъ гласнитѣ, то е най-законно, най-естественно, най-право да белѣжемъ този звукъ съ сѫштий знакъ, съ който го е забелѣжилъ св. Кириллъ прѣдъ гласнитѣ, т. е. на мѣсто чуждото *й* да пишемъ старобългарското і, и реченитѣ думи край, мой, твой и пр. да пишемъ краі, моі, твоі. — Къто вземемъ обаче на видъ, че чуждото начъртание *й* се е добрѣ загнѣздило и влѣзло е въ общто употрѣбление, то ште бѫде по-добрѣ да го оставимъ вече, като една неправилность, нежели да го изгонваме и замѣняваме съ правилното и законното *і*.

Остава ни слѣдъ това да поговоримъ оште за нѣкои букви, които е имало въ старобългарското азбуке, които сѫ оставени и въ новобългарското, но за употрѣблението имъ има голѣми разногласия. Ние разумѣваме буквитѣ: *ѣ*, *ѫ* и *ѭ*, *ъ*, *ь*.

ѣ изговаря се въ нѣкои мѣста все като *е*, въ други въ извѣстни нѣкои случаи като *я*, и токо въ шуменската область то има единъ особенъ звукъ, който е мѫчно да се изобрази (като *ие*). Нѣма съмнѣние, че и въ старо време е сѫществувала сѫштата разница въ изговаряньето на тази буква, оттова въ нѣкои рѫкописи твърдѣ често ѭ гледаме да се мѣша съ *я* или съ *е*, тогава когато въ други това мѣшанье не се забѣлѣжва: — покланѣите сѧ, покланꙗите сѧ; младѣнецъ, младенецъ; ꙗко, ѣко; царѣ (р. п.), намѣсто царꙗ, и пр. Ние нами-
27 раме за добро да ѭ оставимъ, но намѣсто да прѣтърсваме

старитѣ си книги и да дирим, гдѣ се е писала, та и ние да ѫ пишемъ тамъ, отъ много страни ѝте да е добрѣ да ѫ пишемъ тамъ, гдѣто нѣкога и нѣкѫдѣ се слуша звукъ *я*, а нѣкога и нѣкѫдѣ звукъ *е*; на примѣръ: хлѣбъ, мѣрка, добрѣ, злѣ, макаръ въ послѣднитѣ двѣ думи тя и да не се срѣщта въ най-старитѣ ни ржкописи, гдѣто срѣщтаме: **добре, зле.**

ѫ въ старобългарский езикъ се е изговоряла като *он, ом*, както и до сега въ Полский езикъ. Слѣдъ време тя е изгубила този си звукъ, или по-добрѣ измѣнила го е въ други, който се срѣщта токо въ английский езикъ.

У насъ по нѣкои мѣста буквата *а* въ нѣкои случаи се изговаря и тя малко тъмно, и звукътъ ѝ се приближава къмъ звукътъ *ѫ*; това дава поводъ да се мѣшатъ въ нѣкои случаи тѣзи двѣ букви. За да се отстрани тази бърканица, не ѝте бѫде злѣ да разгледаме добрѣ, гдѣ се е писала тази буква въ старо време, когато е ѝте имала своятъ първобитенъ звукъ.

1. *ѫ* се е писало въ винителний и творителний падежъ (ед. число жен. р.) на сѫществителнитѣ имена, прилагателнитѣ и мѣстоименията (ѝте и въ творителний падежъ отъ личнитѣ мѣстоимения: **мъноѭ, тобоѭ, собоѭ**). Сега ние тѣзи падежи нѣмаме, и съвсѣмъ неразумно е да ги отличаваме съ *ѫ*. Изключение трѣбва да се направи само за мѣстоимението *неѭ* или *ѭ*. То е винителенъ падежъ отъ *она*, който въ този случай се е зачувалъ, както и отъ *онъ—него, го*. (Сравни въ английский езикъ, който такожде си е загубилъ падежитѣ, отъ sche—her).

2. *ѫ* се е употрѣблявало и въ глаголнитѣ форми: 1 лице един. число и 3 лице множ. число отъ настоящето време: **текѫ, текѫтъ**; въ 3 лице мн. число отъ преходящето време imperfecti: **течѧхѫ** (течахѫ); въ дѣйствителното причастие настоящето време: **текѫт, текѫштиѩ, текѫшти**. Писала се е ѝте въ слогътъ *нѫ*, белѣгътъ на еднопѫтний видъ. Тѣзи форми ги имаме и до сега, слѣдователно трѣбва въ тѣхъ да пишемъ и сега *ѫ*, а не глухото *а*; да не ги пишемъ сирѣчъ тека, текатъ, течеха, текаштецъ и пр.

3. *ѫ* се е писало въ коренятъ на много думи, въ които сега такожде се мѣша съ *а*. За да се оправи тази бърканица, нужно е въ тѣзи мѣста понѣ, гдѣто по изговаряньето си не се отличаватъ тѣзи двѣ букви, нужно е за тѣзи мѣста да се напише таблица на всичкитѣ корени съ *ѫ*.

Въ коренитѣ на думитѣ въ нѣкои мѣста ѫ се мѣша съ ъ и ь, за което штемъ да поговоримъ тутакъси при ръзглеждањето на тѣзи двѣ букви.

28 ъ, ь. Тѣзи букви въ старобългарскитѣ ржкописи се срѣштатъ въ срѣдата и въ краятъ на думитѣ. Въ срѣдата тѣ сѫ имали цѣлъ звукъ, и всяка една особенъ, но да ли и въ краятъ тѣ сѫ били пълногласни, не може да се каже. Оште отдавна тѣзи двѣ букви сѫ паченѫли да се мѣшатъ въ старитѣ Български ржкописи, което показва, че отдавна оште тѣхнитѣ изпърво отлични звукове сѫ се приближили единъ до други, уподобили сѫ се единъ на други. Забелѣжително е, че при това мѣшанье ъ и ь, на първото, то есть на ъ, се е давало прѣдпочтение въ Българскитѣ ржкописи; тъй на примѣръ: въ 12, 13 и 14 вѣкъ срѣштаме твърдѣ често ъ тамъ, гдѣто въ 11 вѣкъ намираме ь: кнѫзъ, пръва, безчислъни, господъ, богъмъ, грѣкъ, сръбли и пр. На сегашно време, когато звукътъ на тѣзи букви въ срѣдата на думитѣ е съвършенно еднакъвъ, то е най-добрѣ да приемемъ само една отъ тѣхъ за означение този звукъ, а именно ъ; ь да го махнемъ изъ срѣдата пе думитѣ. Тъй само ште да може да се прекратѫтъ разногласията за мѣстото па тѣзи двѣ букви, които разногласия другояче е мѫчно да се отстранѫтъ, защото при отдавнашното мѣшанье на тѣзи двѣ букви мѫчно нѣшто е да се опредѣли (по старитѣ ржкописи) мѣстото на едната и другата. А за да прибѣгваме въ този случай за помошть къмъ църковнословѣнский езикъ или къмъ руский, то е неразумно.— И тъй, за голѣма полза на правописанието и безъ всякакъвъ вредъ за грамматиката ни, ь трѣбва да се исхвърли изъ срѣдата на думитѣ, изъ срѣдата само, но не и въ краятъ имъ. Тамъ той ни е потрѣбенъ за отличие мекото свършание на думитѣ, което ясно се чуе въ по-вечето Български области: конь, конятъ, конйо, учитель, учителятъ, учителйо и пр. Колкото за ъ въ краятъ на думитѣ, най-доброто да го изхвърлимъ отъ тамъ, на което обаче ние не се рѣшихме за сега.

По-горѣ, като говорихме за ѫ, ние споменѫхме, че въ нѣкои мѣста неговътъ звукъ се приближава до звукътъ, за който рекохме да се пише съ ъ. Оттова нѣкои намиратъ за добро да пишемъ и на мѣстото на ъ въ срѣдата на думитѣ все ѫ. То штѣше да е добрѣ, ако навсѫдѣ тѣзи двѣ букви се изричахѫ еднакво. Но помолѣте нѣкой Търновченинъ, или

Врачанинъ, или Панагюрецъ да ви изрече бѫдѫ, мѫгълъ, първо или пълно, и вие лесно ште да се увѣрите, че буквитѣ *ѫ* и *ъ* имать макаръ и не съвсѣмъ ясно, но все особенни звукове. Който познава англійското азбуке, той ште забелѣжи твърдѣ лесно, че *ѫ* звучи като англійското *u* въ думитѣ ugly (грозенъ, нехубавъ), cut (рѣжѫ), but (но), а *ъ* 29
като *i* въ думитѣ: bird (птица), dirty (нечистъ), birth (рожданье), Sir (Господинъ) и пр. Поради това ние штемъ да кажемъ, че изхвърляньето на характеристичната българска буква *ъ* изъ срѣдата на думитѣ не може да стане безъ осиромашаванье на азбукето ни.

Ние, може би, се разпространихме твърдѣ много, позволихме си да говоримъ и за такива нѣшта, които сѫ добрѣ познати на читателитѣ ни, надаме се обаче, че тѣ нѣма да ни поставать за грѣхъ тѣзи подробности, които ние помѣстихме, за да ни излѣзе прѣгледътъ по-пъленъ. Нѣка сега извадемъ на кѫсо изъ този прѣгледъ по-главнитѣ си заключения за съставътъ на новобългарското азбуке:

1. Изхвърленитѣ невѣрно изъ него ѥ и ѕ по-добрѣ е да не ги ввождаме вече.

2. Оставенитѣ безъ всяко основание *щ*, *і*, *ы* и *ь* (въ срѣдата на думитѣ) да ги изхвърлимъ единъ день по-скоро.

Чрѣзъ това новобългарското азбуке да състои вече отъ слѣднитѣ 31 букви:

а, б, в, г, д, е, ж, з, и (й), к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, ъ, ь, Ѣ, ю, я, ѫ, ѭ.

Съ това азбуке (което пишемъ *ѣ*, *ѫ*, *ъ*, *ь* тъй, както показахме при разгледването имъ) можемъ на вѣрно да кажемъ, че на половина штѫть се умалѫть разноречията въ правописанието ни. Това азбуке ште държи „Българското Книжовно Дружество“, него то и прѣпоржча на благосклонното внимание на всичкитѣ Български писатели и издатели, а особно на Българскитѣ вѣстници. Ако благоизволѫть да го приематъ и тѣ, то половината отъ въпросътъ съ българското правописание е вече рѣшена, та оште и другата половина чрѣзъ това ште бѫде вкарана въ добъръ пѫть за скорошно и правилно рѣшение.

Неаполь, 1870, Февруарий 8.

3. Азбукето на Българското Книжовно Дружество и г. Мушякъ.*)

Преди четери години, отъ страна на Българското Книжовно Дружество, напечатахъ единъ членъ „за ново-българското азбуке“, въ който, между друго, е показано: какво азбуке ште да държи реченото Дружество и защто то намира за добро да приеме такова азбуке. Противъ този членъ сега, прѣзъ минѫлий мѣсецъ Май, се появи една критика, напечатана въ 10-й брой на „Читалище“. Отъ тая критика не излиза никаква освѣта за въпросътъ, който се разглежда въ речений ми членъ, — но авторътъ ѝ не се е и взелъ да оправя моето, както казва той, „учение“ за азбукето: нѣму е грижата да го събори или, по-добрѣ да рекѫ, да го изкубне изъ коренъ. Той казва, че това учение е криво отъ край до край, че „то е такова нѣчто, което не може да ся слѣдова.“ Казва още, че азъ, който съмъ се взелъ да разглеждамъ, какво трѣбва да ни бѫде азбукето, не съмъ още изучилъ нито нынѣшний, нито старый Българскый языкъ, — не знаѫ ни нàй-проститѣ граматически правила.— Казва такива нѣшта, па оставя на читателитѣ сами вече да сѣштатъ, какво нѣшто е „така нареченото“ Българско Книжовно Дружество, което не само е одобрило такова едно „учение“, но още го е и приело. Самъ той гледа па това Дружество, като на едно толкова долньо нѣшто, дѣто и името му не изрича право, но притуря прѣдъ него прѣзрителнитѣ думи: така нареченото.

Въ доказателствата, съ които критикътъ подтвърждава тѣзи свои явни и потаени казвания, азъ не намирамъ ни една
78 свѣстна бѣлѣжка, ни една здрава и права мисъль. Но защтото по насъ и тия доказателства могѫтъ минѫ на редъ и могѫтъ

*) Изъ „Периодическо списание на Българското Книжовно Дружество“, Браила, год. I, кн. IX и X (1874), стр. 77—91.

направи нѣкаква накость, то намирамъ за потрѣбно да ги изобличѫ (думата — разгледамъ тукъ не може да се рече). Щѫ ги изобличѫ наредъ, едно по едно, и честно: не така, както критикътъ разглежда моитѣ.

Г. Мушякъ (така се е подписалъ критикътъ и много добрѣ е направилъ, дѣто си е затулилъ лицето задъ това име) захваща отъ старобългарската буква ѧ.

Тая буква отдавна е исхвърлена изъ азбукето ни, и намѣсто неѫ сега едни пишѫтъ *е*: погледъ, споредъ, се; други нѣкѫдѣ *е*, а нѣкѫдѣ *а* или *ѫ*: пэгледъ, споредъ, са или сѫ; а пакъ други редомъ ѫ замѣнуватъ съ *я*, както прави и г. Мушякъ, който пише: поглядъ, спорядъ, ся и т. н. — За да се прѣмахне тая бърканица, азъ доказвамъ, че нàй-лесний и нàй-правий пѫть е да замѣнуваме овехтѣлата и исхвърлена буква ѧ редомъ съ *е*:

1. Защото тя сега така по̀-вечето се изговаря въ живата българска рѣчь.

2. Защото *е*-то е по-близо до старий гласъ на тази буква, която другоячъ Българетѣ сѫ изговаряли като *ен* или *ем*.

Тѣзи двѣ основания, които сѫ главнитѣ начала и основания, на пѫтътъ, изъ който азъ прѣдлагамъ да вървимъ при издирванията си за Българското правописание, тѣзи двѣ основания, повтарямъ, ме увѣрихѫ още, че това, дѣто нѣкои ни учѣхѫ на времето да замѣнуваме буквата ѧ съ *я*, както прави и сега още г. Мушякъ, било много загубена и не права работа, защото намѣрихъ, че такова нѣщо било свойственно на руский езикъ; то е противно на наший, въ който нѣма примѣръ, дѣто ѧ да се замѣнува съ *я*. Ето защо азъ се изрекохъ малко нѣщо остричко противъ това явно лжеучение.

Срѣщу тѣзи мои разглеждания за буква ѧ, които сѫ изложени на 11 и 22 страници на членътъ ми „за новобългарското азбуке“, г. Мушякъ сега, слѣдъ четери години казва: 79

„Нъ ные знаемъ и, за да не сме излъгани, сега пакъ „испытвахме и ся научихме на здраво, че както въ много „другы мѣста, така и въ Панагюрище“ (тукъ господство му забѣлѣжва, че азъ съмъ родомъ отъ Панагюрище. Тая бѣлѣжка той повтаря и на друго мѣсто, дѣто притуря, че азъ не само съмъ се родилъ въ Панагюрище, но и расълъ съмъ тамъ. Не могѫ да се сѣтѫ, защото е било толкова нужно на читателитѣ да знаѫтъ това нѣщо), „въ много случае, дѣто въ

„стары-ты рѫкописы има писано ѧ, изричятъ не само *е*, а и *я*. „На примѣръ: казватъ редъ и наряждамь, стягамъ и „стегнѫ, впрягамъ и спрегнѫ, клякамъ и клечѫ и „клекнѫ, прилагателно святый въ пълно окончяние казватъ „светый съ *е*, а въ усѣчено окончяние святъ съ *я*: святъ „человѣкъ; въ женскый и срѣдный родъ казватъ свѣтà, „свѣтò, съ ударение на окончянието и свята, свято съ „ударение на коренный слогъ: „свята работа, свято нѣчто.“

Ако и права да бѣше тая бѣлѣжка, то и тогава ученето му за буква ѧ нѣмаше да загуби цѣната си: азъ пàкъ штѣхъ да казвамъ, че додѣ ние не се сговоримъ да замѣнуваме тая исхвърлена буква съ *е*, до тогава нѣма да се прѣмахнѫтъ разногласията, които има между писателитѣ ни за това нѣшто. Рекохъ: ако и права да бѣше тая бѣлѣжка, заштото тя не е права. Примѣритѣ, съ които г. Мушякъ мисли да е доказалъ, че по насъ ѧ се изрича сега и като *я*, тѣзи примѣри, повтарямъ, не доказватъ това, но доказватъ друго нѣшто .... Въ едно Българско село, та и въ цѣла область, дѣто има еднакво изговарянье, неможе една дума, безъ да си измѣни граматическый видъ, да се изговаря нѣкога „съ ударение на окончянието“, а нѣкога „съ ударение на коренный слогъ“. Ударението, и то си има закони, които сѫ много здрави и постоянни. Това просодическо беззаконие, което г. Мушякъ е намѣрилъ въ Панагюрската народна рѣчь, не може да бѫде и ние наздраво знаемъ, че го нѣма. Панагюрецътъ, който си не е развалилъ езикътъ, казва само свѣтà, свѣтò: свѣта Петка, свѣто читиресе. И единъ пѫть като казва така, той вече не може да казва и свята, свято: свята работа, свято нѣчто. Г. Мушякъ тука много злѣ се е излъгалъ, както се е излъгалъ и за думата нѣчто, която въ Панагюрище, народътъ изговаря — няшто. А излъгалъ се е, заштото не знае кого и какъ да распитва за народното изговарянье. За мѫжкый родъ, усѣч. оконч., на това прилагателно име господство му казва, че той се изговаря — святъ. А пакъ азъ паздраво знаѫ, че и тукъ се чуе *е*, а не *я*. Ето ви доказателство отъ една народна нѣсень, която въ Панагюрище пѣѫтъ и млади и стари.

Събрале сѫ вси светии
Млада Богу на коледа

Свет Иовану на кръштене;
Немаше имъ главенъ светец,
Главен светец свет Никола.

Има Панагюрци, които изговарятъ и святъ, свята, свято, но на такова не народно изговарянье тѣхъ ги е научила черковата, сирѣчь сегашнитѣ ни черковни книги, които, както е познато, сѫ прѣправени спроти руското изговарянье. — Ето какви прости работи Г. Мушякъ не познава, а пуснѫлъ се оште и да ни учи въ критиката си, какъ трѣбва да изучваме народното си изговарянье!

Другитѣ примѣри, които г. Мушякъ привожда въ бѣлѣжката си, сѫ оште по-неразбрани. Истина е, че въ Панагюрище и въ много други мѣста казватъ: редѫ, стегнѫ, спрегнѫ, клечѫ, па казватъ и: наряждамъ, стягамъ, впрягамъ, клякамъ, но въ послѣднитѣ четери глагола *я*-то не е станѫло отъ ѧ, а отъ *е*, както, напримѣръ, и въ други единъ такъвъ глаголъ — лягамъ, (легнѫ) отъ лежѫ, — послѣднята форма и въ старобългарский езикъ се е писала така, сирѣчъ съ *е*. Въ фонетиката има единъ законъ, по който по-слабитѣ гласни звукове нѣкога се повдигатъ и чрѣзъ това 81
се измѣнуватъ въ по-силни, по-отворени. Това е единъ много важенъ законъ, който по български по би било добрѣ да наричаме: повдиганье гласнитѣ.[1]) По този законъ въ нашата фонетика *е* се измѣнува въ *ъ*, — и това измѣнуванье или повдиганье *е*-то става въ такива производни глаголи, каквито сѫ Панагюрскитѣ: наряждамъ, стягамъ, впрягамъ, клякамъ, какъвто е и глаголътъ лягамъ. Тукъ коренний звукъ *е*, който се е упазилъ въ формитѣ: редѫ, стегнѫ, впрегнѫ, клечѫ, лежѫ, повдигнѫлъ се е, та се е измѣнилъ въ звукъ *ъ*, който въ Панагюрище и въ много други мѣста въ такива случай се изговоря като *я*. Ето отдѣ се е взело *я*-то въ глаголитѣ ряждамъ, стягамъ, впрягамъ, клякамъ и лягамъ. Нарекохъ ги Панагюрски,

[1]) Намѣсто да го наричаме законъ възвишения звуковъ'тѣ, както го нарича авторътъ на „Наука за звуковъ'тѣ“. Глед. „Читалиште“ 1873, кн. IX, стр. 1028. Въ тази „наука“ не се споменува за „възвышението“ на *е* въ *ъ*, което нѣшто ми се види доста чудно. Освенъ дѣто това „възвышение“ на *е*-то се срѣшта твърдѣ често въ езикътъ ни, за него споменуватъ оште Лексиенъ и Миклошичъ, па които списанията за Български езикъ авторътъ на речената наука е челъ.

защтото въ Панагюрище и въ други нѣкои мѣста ги изричатъ: нареждамъ, стегамъ, впрегамъ, клекамъ, легамъ. Това поне изричанье трѣбваше да вразуми Г-на Мушака, че въ тѣзи глаголи се намира *ѫ*, защтото токо *ѫ*-то въ такива случаи нѣкждѣ се изговаря като *я*, нѣкждѣ като *е*,— такова нѣшто въ такива случаи не става съ *я*-то. Това поне изричанье, повтарямъ, трѣбваше да въспре господство му, та да не исказва така явно въ учената си критика, до колко му е плитка науката!

Отъ ѧ г. Мушякъ прѣскача къмъ буквата *ъ*, съ която свършамъ изслѣдованието си „За новобългарското азбуке.“ При разглежданьето на тая буква, между друго, азъ забѣлѣжвамъ, че има нѣкои писатели, които намѣрватъ за добро да се исхвърли тя, па на края на думитѣ, дѣто не ѝ се вече чуе гласътъ, да ѫ не замѣнуваме съ нищто, а въ срѣдата да
82 ѫ замѣнуваме съ *ж*. Трѣбва ли ни тая буква на края на думитѣ или нѣ, това питанье азъ не разгледвамъ, а се запирамъ само на това, дѣто съвѣтоватъ да ѫ замѣнуваме съ *ж*, па казвамъ: „то щтѣше да е добрѣ, ако на всждѣ тѣзи двѣ букви (*ъ* и *ж*) се изговаряхѫ еднакво. Но помолѣте нѣкой Търновченинъ, или Враченинъ, или Панагюрецъ да ви изрече бѫдѫ, жгълъ, първо или пълно, и вие лесно ще да се увѣрите, че буквитѣ *ж* и *ъ* иматъ макаръ и не съвсѣмъ ясно, но все особни звукове . . . . . Поради това ние щемъ да кажемъ, че исхвърляньето на . . . *ъ* не може да остане безъ осиромашаванье азбукето ни“. Отъ тѣзи ми думи г. Мушякъ е взелъ само жгълътъ и Панагюрецътъ, па се подиграва съ тѣхъ така: „а тѫж рѣчь жгълъ въ Панагюрище „никой не знае, и намѣсто неѫ казватъ кіоше и кѫтъ „може по нѣкога и рогъ, та ще да рече, че той (Дриновъ „иска да ни покаже, какъвъ е гласътъ на буква *ъ* по изри„чяніе-то ѝ въ рѣчь, която не ся употрѣбява.“ — Тая рѣч азъ не съмъ взелъ отъ физиката или отъ геометрията, както се иска на г. Мушякъ да докаже въ една бѣлѣжка, която прави подъ тѣзи си думи, но съмъ ѫ извадилъ отъ старите ни свещенни книги, отъ които ни сѫ останѫли като наслѣдство (миразъ) и буквитѣ *ж* и *ъ*. Та като е питаньето за тѣзи стари букви, трѣбва ли да се исхвърли едната отъ тѣхъ или нѣ, то отъ само себе се разбира, че трѣбваше да вземѫ и една стара дума, въ която сѫ се писали и двѣтѣ, па да испитамъ

какъ сега што да изрече, или, по-добрѣ да кажѫ, да прочете такава дума единъ Търновченинъ, Панагюрецъ, Враченинъ. Што да питамъ, разумѣва се, такива людье, които могѫтъ да четѫтъ, защото знаѫ, че человѣкъ, като се научи да прочита, чрезъ това не изгубва домашното си изговарянье. Мене ми трѣбва да чуѫ, какъ въ старо-българската дума ѫгълъ Панагюрецътъ што да изрече сега *ѫ*, какъ *ъ*: еднакво или не еднакво. Ето защо ми е тукъ рѣчьта, а не е за това: употрѣбява ли се сега въ Панагюриште думата ѫгълъ, или нѣ.

Слѣдъ това г. Мушякъ се повърща къмъ разглежданьето 83
ми на буква *ѣ*. За неѫ, между друго, азъ забѣлѣжвамъ, че въ нѣкои мѣста се изговаря все като *е*, а въ други, въ извѣстни нѣкои случаи, като *я*. Господство му е взелъ токо тая ми бѣлѣжка, на казва: „като е това така, то спорядъ „второто отъ начялата и основанията, които негова милость „(сиречь азъ) прѣдлага да държимъ въ изслѣдованията си за „правописанието, трѣбва да глядаме въ старобългарскый языкъ „дѣ ся е писало *ѣ*, та тамъ да го пишемъ и ные. Нъ намѣсто „да направи така, г. Дриновъ казва“ и проч.

Трѣбваше да глядате, господине мой, въ старобългарскый языкъ, ако да не бѣхъ казалъ, че тая буква въ нѣкои мѣста се нарича все като *е*, а въ други, въ извѣстни нѣкои случаи, като *я*, и ако да не бѣхъ забѣлѣжилъ оште, че старобългарскитѣ ржкописи не могѫтъ тукъ да ни оправятъ, защото и въ тѣхъ не твърдѣ оправно се употрѣбява тая буква. А като сѫ казани тѣзи нѣшта, отъ които вие послѣдньото сте прѣхапали, то не трѣбваше и да очаквате, че въпросътъ за буква *ѣ* азъ што да рѣшавамъ по второто отъ моитѣ начала и основания. — Че тоя въпросъ не може да се рѣши по това начало и основание, за това нѣшто азъ твърдѣ ясно съмъ казалъ и тамъ, дѣто показвамъ, какъ трѣбва да постѫпяме съ началата и основанията, съ помоштта на които ние штемъ да можемъ да си изравнимъ правописанието. Тамъ азъ вземамъ думата време, която въ старитѣ ни ржкописи се е писала съ *ѣ*, па казвамъ: „ако думата време на всѫдѣ се изговаря тъй, както ѫ написахме, то така и да ѫ пишемъ, безъ да гледаме на това, че въ старобългарскитѣ паметници тя се пише врѣмѧ.“ Г. Мушякъ въ критиката си привожда подробно думитѣ ми, които се намиратъ прѣдъ тѣзи ми редове и слѣдъ тѣхъ, но тѣзи редове, той такожде е прѣхапалъ.

Съ такъвъ начинъ, съ такива учени доказателства, гос-
84 подство му доказва, че азъ и самъ не съмъ вървѣлъ изъ пѫтьтъ, по който прѣдлагамъ да вървимъ въ изслѣдованията си за правописанието.

За да оцѣнятъ читателитѣ по́-добрѣ и другитѣ мисли и бѣлѣжки, които се намиратъ въ критиката на г. Мушяка, намирамъ за потрѣбно да имъ наумѭ съдържанието на членътъ ми „За новобългарското азбуке.“ Въ този членъ азъ разглеждамъ токо единъ въпросъ отъ българското правописание, именно въпросътъ за азбукето: кои букви ни сѫ потрѣбни, а кои сѫ за изхвърганье. Това само разглеждамъ, а не испитвамъ и коя буква дѣ трѣбва да се пише и коя съ коя може да се срѣшта, а съ коя нѣ. Това сѫ съвсѣмъ други въпроси, и ако да разглеждахъ и тѣхъ, то штѣше да рече, че съмъ се наелъ да оправѭ всичкото българско правописание и наелъ съмъ се да извършѭ такава голѣма работа въ едно разглеждание, помѣстено на три листе и половина, сирѣчь на седемъ страници. Ако и да споменувамъ вкратцѣ за употрѣбяваньето на буква *ѣ*, то само и само да покажѭ, че тая буква ни е потрѣбна, сирѣчь че има въ езикътъ ни и такъвъ звукъ, който нѣкои Българе изговарятъ като *я*, а други като *е* (хлябъ, добря и хлебъ, добре). Та ако исхвърлимъ *ѣ*-то, то мѫчно штемъ да дойдемъ до сговоръ, съ што да пишемъ този звукъ. Така единъ свѣсенъ критикъ и трѣбваше да разбере бѣлѣжката ми за употрѣбяваньето на тая буква. И тъй, азъ разглеждамъ токо азбукето: наелъ съмъ се токо него да разгледамъ, защото намирамъ, че токо този въпросъ отъ въпроситѣ за българското правописание е вече узрѣлъ за рѣшаванье. Другитѣ не само не разглеждамъ, но дори и казвамъ, че тѣ оште не сѫ узрѣли до толкова и че повдиганьето имъ сега би било преждевременно. Наумѣте си, читатели, тѣзи ми думи, па слушайте, какви работи казва г. Мушякъ по́-надолѣ, въ критиката си.

Отъ както вече доказа, че азъ не съмъ вървѣлъ изъ пѫтьтъ си, господство му захваща да доказва, додѣ съмъ стигнѫлъ съ тоя вървежъ.

85 „Додѣ е достигнѫлъ негова милость, казва господство му „и въ изслѣдованията си за: каква трѣбва да бѫде азбуката „ни, това ся види доста и само отъ заглавието на члена му „Това заглавие: „За новобългарското азбуке“ показва

„че г. Дриновъ още не е отишълъ до тамъ, дѣто да види, че „въ Българскый языкъ, самогласна *е* не може да стои подиръ „съгласна *к*, сирѣчъ, че въ нынѣшный Българскый языкъ, „както и въ старый, нѣма слогъ *ке*.“ Слѣдъ това побѣдоносно възклицание, за да ме засрами, види се, още повече, г. Мушякъ се повърнта, та ме учи, че когато въ Българский езикъ дойде *е* слѣдъ *к*, „тая послѣдната буква се измѣнява на *ч*, като на примѣръ: „крьстникъ, крьстниче; влѣкохъ, „влѣче, пекѫ, пече“ и пр. — А пакъ азъ слушамъ това поучение и чудѫ се: по каква логика тоя человѣкъ мисли, че като разглежда нѣкой, какво трѣбва да ни бѫде азбукето, той трѣбва да отиде до тамъ, дѣто да види, че *е*-то не могло да стои подиръ *к*. Чудѫ се и благодарѫ Бога, че азъ не съмъ отишълъ до тамъ, защото това штѣше да е единъ найясенъ знакъ, че ми се е забъркалъ умътъ. — Може ли да стои *е*-то слѣдъ *к*, или неможе, може ли да се пише азбуке, както азъ пишѫ, или трѣбува да се пише азбука, както пишѫтъ Руситѣ и както пише г. Мушякъ, това никакъ не влази въ въпросътъ, който разглеждамъ въ членътъ си „За новобългарското азбуке“. Това трѣбва да се разгледа въ единъ съвсѣмъ други въпросъ за Българското правописание, въ единъ отъ тѣзи въпроси, за които азъ казвамъ, че не сѫ още узрѣли за разглежданье. А додѣ не се разгледа този въпросъ, до тогава нито г. Мушякъ има право да ме хули, че пишѫ азбуке, нито пакъ азъ штѫ си дозволѫ да го прѣкарямъ, че пише азбука. За сега само могѫ да кажѫ, че, спроти както ми се чини, азбуке е нѣ-право. Това, дѣто г. Мушякъ расправя, че въ Българский езикъ нѣмало слогъ *ке*, то не е истинна: има такъвъ слогъ и може да го има, защото освенъ *е*-то, което омегчава *к* и го измѣнява въ *ч*, ние имаме и другo 86
едно *е*, което нѣма такова свойство, защото е отъ други родъ. Че въ наший езикъ има слогъ *ке*, това доказва и думата азбуке, която азъ съмъ взелъ изъ народний ни езикъ. Г. Мушякъ си „проштава“ да нарича това народно изговарянье не право и да доказва, че „то быва по онѣзи брѣкотиѫ, что има въ живый Българскый языкъ, та“ . . . . Бързамъ да му прѣсѣкѫ рѣчь и да му кажѫ, че въ езикътъ нѣма „брѣкотия“, както ѫ нѣма и въ природата. Както тукъ, така и тамъ всѣко нѣщо си има причината и върви по нѣкакъвъ законъ. Брѣкотията ѫ правятъ хората, тѣзи хора, които се вематъ да расправятъ за непознати тѣмъ работи.

По-надолѣ господство му доказва, какво излиза отъ моето учение. „Стига, каже, да покажемъ само, какво излиза „отъ онова, что пише само за еднѫ буквѫ, на примѣръ, за „буквѫ *ъ*, и то ще ни даде наумъ за всичкото учение“. Слѣдъ тѣзи думи г. Мушякъ наумѣва бѣлѣжката ми за употрѣбяваньето на буква *ъ* и по нея изрича прѣсѫда за всичкото ми учение, което, забѣлѣжете добрѣ, не е за употрѣбяваньето на буквитѣ, но е за азбукето. Този критически начинъ показва, или че г. Мушякъ има читателитѣ си за голѣми простаци, или пакъ че той мисли и сѫди по нѣкоя негова си логика, която трѣбва да е много чудна. Това — за начинътъ на критиката му, а сега да видимъ и друга една чудна работа. Отъ това, што съмъ забѣлѣжилъ за употрѣбяваньето на буква *ъ*, г. Мушякъ изважда, че трѣбвало да пишемъ Стоѣнъ, Боѣнъ, „заштото, каже, тыя имена въ именит. падежъ ся изричятъ „Стоянъ, Боянъ съ *я*, а въ звателенъ падежъ Стоене, „Боене съ *е*“. — Сиромахъ г. Мушякъ! Той билъ до толкова простъ, дѣто не е можилъ да разбере, че азъ казвамъ да гледаме, какъ се изрича въ разни мѣста една и тая форма отъ нѣкоя дума, а не двѣ или по-вече различни форми отъ нея (хлѣбъ, мѣрка, добрѣ, злѣ); па билъ и толкова плитъкъ въ науката, дѣто не може да отличи едно просто диа-
87 лектическо свойство, каквото е изговаряньето на *ъ* въ разни мѣста (хлѣбъ, хлябъ; мерка, мярка; добре, добря) отъ единъ важенъ евфонически законъ (Стоянъ, Стоене), който се нарича регресивна асимилация. Не ме прѣкаряйте, читатели, че употрѣбявамъ тука толкова чужди думи: тѣ сѫ чужди наистина, но сѫ приети, като научни термини, отъ всичкитѣ просвѣтени народи, та и ние да ги приемемъ, не е злѣ.

Най-послѣ г. Мушякъ казва, че, обште, моето учение „е такова нѣчто, което и г. Дриновъ не е слѣдовалъ; зачтото „и не може да ся слѣдва, та е писалъ, дѣ каквото му дошло „на умъ. На примѣръ: писалъ е мѣнявамъ, помирявамъ, „укорявамъ, съчинявамъ съ *я*, а подтвърдѣвамъ, на-„тъкмѣвамъ, дотъкмѣвамъ съ *ъ*, и пакъ на друго мѣсто „патъкмяваньє съ *я*“. — Господство му пакъ взема за примѣръ злочестото *ъ*! За да не закачамъ пакъ логиката на моятъ критикъ, азъ тукъ щѫ му кажѫ, че той само тогава ште има право да доказва съ такива примѣри, че не слѣдвамъ учението си, когато извадѫ нѣкое учение и за употрѣбява-

ньето на буквитѣ уобшто и на буквата *ъ* особно. А додѣ не излѣзе на свѣтъ такова учение, то, както други нѣкои букви, така и *ъ*-то шти пиши, дѣ както ми дойде на умъ, и никой нѣма право да ме прѣкаря за това и да казва, че не слѣдовамъ ученисто си за новобългарското азбуке. Главнитѣ точки на това ми учение сж:

1. Исхвърлената старобългарска буква ѧ трѣбва да замѣнуваме съ *е*, а не съ *а* или пакъ съ *я*.

2. Отдавна исхвърленната буква *іе*, която сега нѣкои писатели искатъ да введжтъ, по-добрѣ е да не се ввожда вече.

3. Сложната съгласна буква *щ* трѣбва да [се] исхвърли и замѣни съ *шт*.

4. *ы* да се исхвърли и замѣни съ *и*.

5. *і* такожде да се замѣни съ *и*.

6. *й* да не замѣнуваме съ *і*. Макаръ това замѣнуванье и да е право, но заштото *й* се е вече добрѣ загнѣздило въ азбукето ни и влѣзло е въ обшто употрѣбление, то е по-добрѣ 88
да не го кътнемъ.

7. *ъ* въ срѣдата на думитѣ, дѣто гласътъ му се е смѣсилъ съ гласътъ на *ъ*, да се исхвърли и замѣнува съ *ъ*.

8. *ъ* и *ѫ* ни сж потрѣбни и двѣтѣ.

9. *ѣ* такожде ни е потрѣбно, но потрѣбно ни е не за оние думи, които въ старобългарский езикъ сж се писали съ *ѣ*, а за тие, които въ сегашний ни езикъ нѣкждѣ се изговарятъ съ *я*, а нѣкждѣ съ *е*. Кои сж тѣзи думи и колко сж? Това е други единъ въпросъ, който не влази въ въпросътъ за новобългарското азбуке.

Такива сж главнитѣ точки на „ученисто“ ми, което г. Мушякъ критикува. Ако искашъ, читателю, да се увѣришъ, право ли казва критикътъ, като увѣрява, че и азъ самъ не слѣдовамъ това учение, благоизволи да прѣгледашъ всичкитѣ ми Български членове, што съмъ написалъ, откакто е излѣзло на свѣтъ това учение. Токо тѣхъ прѣгледай, но не рови и „Исторический ми прѣгледъ на Българската Цьрква“, па не рови и „Погледътъ“ ми, който извадихъ на свѣтъ заедно съ речений „Исторически Прѣгледъ“. Тѣзи двѣ книжки, които г. Мушякъ такожде закачи въ критиката си, сж писани оште прѣди да се роди ученисто ми „за азбукето“ оште [въ] 1869 година, та отъ само себе се разбира, че въ тѣхъ не съмъ слѣдовалъ това учение. Ако би при това прѣглежданье ти намѣришъ, че нѣ-

кѫдѣ на мѣсто *се* е писано *са*, на мѣсто *и* е написано *ѣ* или *ы*, на мѣсто *ъ* — *ь* на мѣсто *шт* — *щ* и т. н., то знай, че това сѫ или печатарски грѣшки или пакъ — lapsus calami, каквито има много въ моитѣ Български списания, защото се печататъ далече отъ мене, та не могѫ самъ да имъ държѫ коректурата. Отъ своя страна азъ щѫ да кажѫ, че отъ 1870 г. слѣдвалъ съмъ учението си за азбукето, слѣдвамъ го и сега, па за напрѣдъ щѫ да го слѣдовамъ, защото е право, па е и много лесно за слѣдованье, и защото знаѫ, че рано или късно всичкитѣ Български писатели щѫтъ да дойдѫтъ
89 до това учение, поне до по-главнитѣ му точки. Дай Боже, по-скоро да додѫтъ! Тогава отведнѫжъ ще се прѣмахне токорѣчи половината отъ причинитѣ, които толкова бъркатъ да си изработимъ едно общо правописание.

Г. Мушякъ свършва критиката си съ слѣднята хула, която изрича върхъ езикътъ ми. „Членътъ му (сиречь на Дринова) „За новобългарското азбуке“ е пъленъ съ чюжди рѣчи „и въ него (сиречь въ членътъ) има такыва грамматическы „формы и изрѣчения, дѣто да му (?) си чюдишь, отдѣ гы е „избушилъ“. — Въ езикътъ на моятъ критикъ тукъ има една голѣма грѣшка, та не се разбира на членътъ ли той се чюди, или мене. — За да покаже, какви чудни грамматически форми и изрѣчения има избушени въ членътъ ми, господство му изважда изъ него четери примѣра.

1. „Щѫтъ да имать за прѣдмѣтътъ уловваньето общитѣ закони“. При това той моли читателитѣ да забѣлѣжатъ членътъ *тъ*.

2. „Севастияновъ свалилъ фотографическа копия“ . . . Трѣбвало да се каже извадилъ, или зелъ фотографъ копиѫ.

3. „Тъчно да изражаватъ звуковетѣ“. Отъ тѣзи три рѣчи, казва г. Мушякъ, „нито една не ся чюе въ народный языкъ“.

4. Рѣчь „биваями“. Като привожда тая рѣчь, г. Мушякъ забѣлѣжва: „страдателно причастие съ окончание ямый . . ., и то отъ глаголъ бывамъ срѣденъ залогъ. Такова нѣчто нито го е имало, нито го има“ и т. н.

Членътъ *тъ* въ първий примѣръ е едно отъ явнитѣ печатарски грѣшки или lapsus calami, за които споменѫхъ по-горѣ; а изрѣчението — щѫтъ да имать за прѣдмѣтъ — отдавна и често се употрѣбява въ писменнийе зикъ, отдѣто и азъ го съмъ взелъ. Сѫщото щѫ да кажѫ и [за]думитѣ: тъчно,

изражава, звукове: всѣки, който е челъ Български книги или вѣстници, по много пжти е срѣщалъ тѣзи думи. Не се съмнѣвамъ, че и г. Мушякъ ги е срѣщалъ, та штж да рекж, 90
че той като казва, че азъ съмъ избушилъ тѣзи думи, постжпя малко нѣшто нечестно.

За третий примѣръ штж да разпитамъ, и ако е истина, че Българитѣ не казватъ: свалилъ фотографическа копия, но казватъ извадилъ, или зелъ фотогр. копия, то тогава азъ штж да рекж, че въ критиката на г. Мушякъ има и една свѣстна бѣлѣжка, отъ която съ благодарение штж да се възползувамъ.

Сега да дойдемъ и до думата биваями, по която г. Мушякъ доказва, че азъ отъ глаголътъ бивамъ съмъ направилъ страдателно причастие, та че още съ окончание ямий. Господство му казва, че тая дума се намира „на образъ 20-й въ бѣлѣжкжтж"; а пакъ подъ тази бѣлѣжка има двѣ букви з. р., отъ които, както и отъ съдържанието на бѣлѣжката е ясно, че тя е забѣлѣжка редакторска или забѣлѣжка написана отъ редакторътъ, а не отъ мене. И всѣки, който прочита тая забѣлѣжка, отведнъжъ ште да се сѣти, че думата биваями, не се намира въ мойтъ членъ, не е моя.[2]) Но защо г. Мушякъ увѣрява, че азъ съмъ избушилъ и тая граматическа форма, по която той доказва, до колко сж плитки моитѣ граматически познания? Господство му тука е направилъ една не малко, но много безчестна работа.

Мислж, че могж вече да искажж и една обшта прѣсжда за критиката на г-на Мушяка.

Тая критика е напълнена съ една голѣма научна дивота, която е много за оплакванье, че не си познава цѣната, но се има за нѣшто. Въ тая критика нѣма логика, нѣма здравомислие: авторътъ ѝ се бори съ едно „такова нѣчто", което по насъ наричатъ съ чуждата дума — шереетлъкъ.

Покрай другитѣ си работи, Българското Книжовно Дружество 99
е поело на себе и грижата за отрѣбванье книжнината ни отъ такива зловредни и срамотни за неж критики. Не е чудно, че г. Мушякъ толкова не обича „така нареченото" Българско Книжовно Дружество и неговото „така наречено" Периодическо Списание.

Москва, 1874. Юний 27.

---

[2]) Не вѣрвамъ, нито пакъ мислж да сж мнозина онѣзи, които бихж повѣрвали, че почтенний Редакторъ е избушилъ такава „нечюена, невидѣна и непозната" граматическа форма: тя е станжла по една незабѣлѣжена печатарска грѣшка.

4. Изговарянето на старословѣнското ѫ и ъ въ новобългарския езикъ.*)

Многобройнитѣ нарѣчия на новобългарския езикъ могатъ да бѫдатъ раздѣлени, възъ основа на разнитѣ изговаряния на старословѣнския *ѫ* и *ъ*, на четири главни групи, които ще означа съ А, Б, В и Г.

Къмъ група А могатъ да се приброятъ всички нарѣчия на източнобългарскитѣ области, приблизително до р. Осъмъ въ дунавска България и до р. Марица въ Тракия. Тукъ, съ изключение на единъ едничъкъ случай, за който ще говоримъ по-долу, на мѣстото на старословѣнския *ѫ* и *ъ* въ ударенитѣ срички се изговаря силно-тъменъ звукъ, въ неударенитѣ срички — слабо-тъменъ. Тая разлика на тъмния звукъ, изтъкната отъ мене за ударенитѣ срички въ противоположность на неударенитѣ, не е била отбѣлѣзана дори въ най-точнитѣ очертания на въпроснитѣ нарѣчия, напр. дори въ съобщенитѣ въ „Период. списание“ образци, или въ граматиката на Цанкова, макаръ послѣднята и да е съставена възъ основа на едно нарѣчие (свищовското) отъ група А. И все пакъ тая разлика трѣбва да се има прѣдъ видъ, както това подтвърдяватъ, освѣнъ личнитѣ ми наблюдения, още и слѣднитѣ обстоятелства:

1. Банатскитѣ българи, чието нарѣчие спада къмъ свищовското (що е понятно, понеже тѣ сѫ се изселили тъкмо отъ Свищовско и Никополско), пишатъ mâž, bâdà, štât, vân (= мѫжь, бѫдѫ, щѫтъ, вънъ), но màžjéte, dàskà, т. е. ударенитѣ звукове, които отговарятъ на старословѣнскитѣ *ѫ*, *ъ* тѣ означаватъ съ â, неударенитѣ — съ à.[1])

*) Изъ „Archiv für slavische Philologie“, Bd. V (1881), S. 370—376.

[1]) Авторътъ има прѣдъ видъ такива съчинения, като напр. „Bâlgârskuto Právopísanji, pisanu i dumêstinu od Józu Rill, u Pêštà 1866“, дѣто наистина на стр. 3—5 *á* и *à* се различаватъ като „силни“ (т. е. иегли = ударени) гласни (*á* ясно, *à* тъмно) отъ „слабитѣ“ (т. е. = неударенитѣ) *a* и *à* (*a* чисто, *à* тъмно)

V. Jagić).

2. Въ познатия Букварь на Берович̀а, издаденъ въ 1824 г., 371
т. е. въ едно врѣме, когато не е сѫществувала още никаква теория на българския езикъ, върху която правописътъ би могълъ да влияе, се намира знакътъ *а*, употрѣбенъ за ударенитѣ срички съ *ѫ* и *ъ*, за неударенитѣ — знакътъ *а*, така: пāть, кāща, вāнъ, умāтъ (т. е. умътъ) и редомъ: рацѣтѣ, мо́га („не мо́га да рекā“), дащеря́ и т. н. Берович̀ъ, който се наричаше по-късно Беронъ, бѣ родомъ отъ Котель; въ езика на Букваря му се намира нѣкоя и друга черта, която принадлежи къмъ група А, въ това число и изговарянето на звука *ѫ* и *ъ* съ тъмна гласна. Вече това обстоятелство, че Берович̀ъ е избралъ за ударенитѣ *ѫ*—*ъ* особенъ знакъ (ā), когато за неударенитѣ запазилъ *а*, говори за значителна и силно забѣлѣзвана разлика между двата тъмни звука. Неточностьта въ неговото отбѣлѣзване на неударения тъменъ звукъ съ просто *а* не е тъй голѣма, не отстѫпва тъй силно отъ дѣйствителностьта, както прѣнебрѣжението на разликата между ударения и неударения тъменъ звукъ въ недавно появилитѣ се въ „Период. списание“ [кн. 7—8, Браила, (1873), стр. 113—115] образци отъ Котелъ.

Подобна фактическа разлика азъ бихъ могълъ да посоча и отъ други стари български печатани книги, както и отъ различни ржкописи; обаче за сега за моята цѣль би стигало и приведеното.

Понеже не се залавямъ да дамъ точно физиологическо описание на споменатитѣ два тъмни звука, то ще се ограничa съ слѣдното имъ приблизително опрѣдѣление.

Означенията отъ мене съ израза „силно-тъменъ“ звукъ въ групата А звучи двояко: въ по-голѣмата часть на означената по-горѣ область той отговаря на англійското *u* въ думитѣ: but, dust и т. н.; въ останалата часть той е подобенъ повече на руското *ы*. Първия отъ тия силно-тъмни звукове, който ми звучи „широко“, изразявамъ съ *ѫ* (съ латиницата да се прѣдава като *ȁ*), втория, който ми звучи малко „по-тѣсно“, бихъ прѣдалъ съ *ъ* (съ латиницата като *ѝ*). Въ дадения моментъ не съмъ въ положение точно да опрѣдѣля границитѣ, въ които прѣобладава *ѫ*, т. е. *ȁ* отъ една страна, и *ъ*, т. е *ѝ* отъ друга; нека се забѣлѣжи само това, 372
че *ъ*, т. е. *ѝ* главно се срѣща при *л* и *р*, така: бръзам — brȕzam, длъго — dlȕgo, дръпам — drȕpam. Тъй поне гово-

рятъ, доколкото зная, въ Жеравна и въ нѣкои части на Шуменско въ Съртъ-Кьойлеръ.

Що се отнася до слабо-тъмния звукъ, то той звучи изобщо като *а*, което бие на *о*, при това искамъ да забѣлѣжа, че единъ такъвъ звукъ *а* въ повечето нарѣчия отъ тая група се явява сѫщо и при всѣко неударено етимологическо *а*. Тоя слабо-тъменъ звукъ означавамъ съ *â*.[2])

Поради това азъ намирамъ, че въ „Период. списание“ кн. 7—8, [стр. 107 – 115] въ образцитѣ на принадлежащитѣ къмъ група А нарѣчия Шуменско—Котленско нѣкои думи съ ѫ означени неправилно, като: мѫ́ка, нѫ-пѫ́кьѫт, лѫжа́, трѫ́гнѫ, когато споредъ моето означение би трѣбало да значатъ: мѫ́ка̂, нâ пѫ́кьâт, лâжа́, трѣгнâ.

Къмъ тия общи бѣлѣжки за тъмното изговаряне на *ѫ*—*ъ* въ нарѣчията отъ група А бихъ прибавилъ нѣколко думи и за горѣспоменатия изключителенъ случай. Той състои въ това, че вмѣсто *ъ* въ края на сѫществителнитѣ мѫж. р. на *ъ*, ако членътъ *тъ* трѣба да дойде, се чува не тъменъ звукъ *а*, а чистъ *о*, който въ неударенитѣ срички се изговаря като *у*, тъй: умо́ (т. е. умъ-тъ) крако́ (т. е. кракъ-тъ), олу или волу (т. е. волъ-тъ). Само въ една часть отъ принадлежащитѣ къмъ група А нарѣчия се срѣща това изговаряне: тъй е въ Шу-
373 менско, Разградско, Русенско, източно-Търновско (въ Лѣсковецъ и т. н.), Бабадагско (въ Добруджа), Лозенградско (Кѫркъ-Клисе въ южна Тракия) и др.

Къмъ група Б азъ приброявамъ нарѣчията, въ които *ѫ*—*ъ* се изговарятъ тъмно само въ ударенитѣ срички, понѣкога само въ ударенитѣ коренни срички, въ всички останали случаи, напротивъ, тѣ се замѣнятъ съ чисти гласни: отчасть съ *а*, отчасть съ *о*.

---

[2]) Поради повторното ми писменно запитване авторътъ ми обясни установената отъ него разлика между силно-тъмния и слабо-тъмния звукъ по тоя начинъ: силно-тъмния звукъ (*ѫ ъ* = *â*—*ă*) той приравнява съ английското *u* въ but, dust, слабо-тъмния (*ă*) на английското *a*. Той казва: „и двата тъмни звукове приброявамъ къмъ звуковетѣ *а*; физиологически тѣ се различаватъ, както се види, по това, че слабо-тъмният се изговаря съ по-малко напрежение на задната часть на гърлото, силно-тъмният — съ извѣстно понижение срѣднята часть на юслѣдното“, съ други думи това значи, ако приспособимъ Зиверсовия езикъ, при силно-тъмния звукъ *а* става едно по-силно движение на езика назадъ, отколкото при слабо-тъмния, отворътъ на устата е по-малъкъ при силно-тъмната гласна, отколкото при слабо-тъмната; силно-тъмният звукъ *а* е донѣйдѣ по-близъкъ до изговарянето на *у*, отколкото слабо-тъмният.

V. J(agić).

Подобни нарѣчия не се простиратъ върху нѣкоя непрѣкжсната область, както нарѣчията отъ група А, тѣ изпжкватъ тамъ-сямъ отдѣлни едно отъ друго. Това става впрочемъ и въ групитѣ В и Г. За сега не съмъ въ положение точно да посоча числото на приброяванитѣ къмъ група Б нарѣчия, още по-малко тѣхното географическо разпространение, затова ще се ограничa съ това, че ще назова отдѣлни области, дѣто посоченитѣ бѣлѣзи на тия нарѣчия се срѣщатъ:

1. Нѣкои мѣстности въ Видинско (въ западнитѣ области на дунавска България) казватъ: мжжко, ржка, минжха, сжн, джно, напротивъ: мажéте, рачúца, измúнаха, санýвали, снахá.

2. Южната часть на Софийския окржгъ казва: пжт, мжка, сжн, сжс, редомъ съ: патýвали, мúнаха, нá сане.

3. Въ градеца Копришица въ сѣверна Тракия тъмниятъ звукъ се изговаря твърдѣ кратко, и тая краткость азъ ще означа въ слѣднитѣ примѣри съ ъ, съ който инъкъ означавамъ, както се каза, по-тѣсния силно-тъменъ звукъ: път, мъж, ръкáта, мъчно, светът, блъгарин, редомъ съ: „мóга да поспá и да си почúна“, вдигнала, веднáга и т. н.

4. Източната часть на Македония, именно една часть отъ Струмишкия басеинъ (Малешево, Струмица, Мелникъ и др.), говори: мжшко, мжка, подстжпи, кжсо, редомъ съ: станúй, постúгнаха, со или сос, народо(-тъ), страхо(-тъ) и т. н. Тукъ може да се забѣлѣжи, че въ разположенитѣ по р. Струма села на Сѣрския окржгъ (въ Келшанъ, Календра, Христосъ, Неволенъ) сж се запазили въ нѣкои думи още слѣди отъ носовното изговаряне на ж: мжндрост, ржнка и т. н. Тая бѣлѣжка азъ длъжа на единъ учитель отъ Сѣръ, т. Саманджиевъ, къмъ когото да се отнасямъ съ пълна вѣра имамъ основание.

5. Южната часть на Македония (Кукушъ, Воденъ, Костуръ, Охрида, Струга и т. н.) говори: пжт, мжж, тжпчеше, редомъ съ: мúнаха или минафа (извѣстно е, че *х* се изговаря тукъ, както и въ нѣкои области на дунавска България като *ф*), добаръ или добор, со и сос, во петок и во петак, синот, венецот, попот и т. н. 374

Къмъ нарѣчията отъ група Б принадлежи сжщо и Корещенското (въ Костурско), за което може да се прочете една твърдѣ къса бѣлѣжка въ 11—12 кн. на „Периодическо Списание“.

[Браила, 1876, стр. 163—4]. Въ това нарѣчие се чува вм. *ж* понѣкога единъ, съ тъмна звукова боя, носовъ звукъ (мъндро, зъмби, гъмби или по-добрѣ: м*ъ*ндро, з*ъ*мби, г*ъ*мби), сегизъ-тогизъ само единъ силно-тъменъ широко-звучащъ звукъ *а* (р*ъ*ка, к*ъ*шча), най-сетнѣ понѣкога, именно въ суфикситѣ и флексионнитѣ окончания всѣкога, чисто *а*. Къмъ тая група принадлежатъ сѫщо и нарѣчията Сѣрско (въ южна Македония) и Кратовско (въ сѣверна Македония), въ тѣхъ само *ъ* се изговаря понѣкога тъмно, понѣкога като чисто *а* или *о*, когато *ж* се замѣстя всѣкога съ *а*. Прѣкрасни образци отъ тия нарѣчия е издалъ Карановъ въ „Периодическо Списание“, кн. 11—12. [Браила, 1876, стр. 169 и сл.].

Що се отнася до звуковата боя на тъмния звукъ отъ група Б, той отговаря съвършенно на силно-тъмния звукъ въ група А. Изключение прави, доколкото ми е извѣстно, само нарѣчието въ Копришенско и Тетевенско, въ послѣднето *ж* звучи съвсѣмъ особно, подобно на нѣмското *ö* въ думата König, тъй: мӧж, кӧшта, мӧка.

Къмъ група В принадлежатъ нарѣчията, въ които както ударението, тъй и неударението *ж* се замѣстя съ чисто *а*; що се отнася обаче до *ъ*, то звучи въ нѣкои нарѣчия като *а*, въ други като *о*. Къмъ тѣхъ приброявамъ:

1. Етрополското нарѣчие (по сѣвернитѣ склонове на Етрополския Балканъ), въ което както *ж*, тъй и *ъ* винаги звучатъ еднакво съ *а*: каштa, дaб, рaка, пaднaхa, дaно, лaжa и т. н.

2. Източно-Софийското нарѣчие, въ Софийската долина, източно отъ р. Искъръ, мѣстностьта е извѣстна подъ името Буджакъ. Това нарѣчие се различава отъ горѣ-споменатото, както се види, само по това, че въ него крайнятъ *ъ* прѣдъ приставения членъ *тъ* звучи не като *а*, а като *о*: кaщa, дaб, рaка, дaно, лaжa и редомъ: стóло(-тъ), крaкó(-тъ), когато въ Етрополе се изговаря: стoлa(-тъ), крaкa(-тъ).

3. Горне-Родопското нарѣчие, по височинитѣ и сѣвернитѣ
375 склонове на Родопитѣ. Тукъ *ъ* и *ж* звучатъ правилно като *а* съ изключение, както се види, на едничката область Разлогъ, дѣто прѣдъ члена крайнятъ *ъ* се замѣстя съ *о*. Доста вѣрни образци отъ това нарѣчие съобщи още въ 1822 г. Вукъ Ст. Караджичъ.

4. Сѣверно-македонскитѣ нарѣчия (въ Велесъ, Скопие, Кюстендилъ и др.). Тукъ *ѫ* е винаги еднакво съ *а*, *ъ* напротивъ само въ кореннитѣ срички и то не навсѣкѫдѣ, инъкъ то навсѣкѫдѣ е еднакво съ *о*: мадро, маж, даб, дано, изсахне, такмен, редомъ съ: соборот и соборо, деверот, со, во, момок. Отлични образци отъ това нарѣчие съобщава „Период. списание“ кн. 9—10 [Браила, 1874, стр. 93 и сл.].

Група Г се разпада на двѣ главни нарѣчия, Долне-Родопско и Дебърско, въ двѣтѣ *ѫ* и *ъ* се изговарятъ въ кореннитѣ срички като *о*, въ суфикситѣ, префикситѣ и флексионнитѣ окончания, напротивъ, повечето като *а*: мока, рока, мож, мошко, дожд, вон, логал, зовам, рекол, добор, сопот, орелот или соно, орело (послѣднята форма въ Долне-Родопското, дѣто членътъ *тъ* като такъвъ не се намира), редомъ съ: останали, падпал, викпа, паднаха, дошал. Добри образци отъ Долне-Родопското нарѣчие се намиратъ въ Сборника на Чолакова, азъ разбирамъ приноситѣ на Д. Македонски отъ Скребатно и на г. г. И. Бѣлковски и П. Гидиджийски отъ Ахѫ-Челебийскитѣ села. Въ образцитѣ отъ Ахѫ-Челеби се чете често *оа* за *ѫ*, *ъ*, обаче, споредъ направенитѣ справки, по-добрѣ би било да се пише вмѣсто *оа* едно дълго *о*(*ō*). Що се отнася до Дебърското нарѣчие, образци отъ него ни дава, освѣнъ съобщената отъ мене въ „Период. Списание“ кн. 11—12 [Браила, 1876, стр. 158 и сл.] народна пѣсня (отъ Галечникъ), още 1 кн. на „Български книжици“ за 1858 г. и хърватското списание „Kolo“, 1847, кн. 4 и 5.

Това послѣднето нарѣчие господствува, споредъ моитѣ свѣдѣния, само въ Дебърско, що се потвърдява и отъ Верковича (въ „Описаніе быта македонскихъ болгаръ“, стр. 6—14), който означава това нарѣчие съ израза „миацко нарѣчие“. Вънъ отъ Дебърско Верковичъ набройва само четири миацки села: Искловецъ (Исхловецъ) въ Кичевско, Попрадище недалечъ отъ Велесъ, Крушево въ Прилѣпско и Снилово (Смилово) въ Битолско. Жителитѣ на тия четири села сѫ, споредъ твърдението на Верковича, изселенци отъ Дебърско. Твърдението 376
на Баджовичъ, съобщено въ „Српске новине“ отъ 5. май 1878 (ср. Miklošić, Lautlehre, 1879, S. 588), споредъ което Миацкото нарѣчие достига на сѣверъ до Тетово, на югъ до Охрида, е плодъ отъ фантазията на кореспондента, каквато я има доста въ неговата статия.

Къмъ тия общи бѣлѣжки за фонетичното значение на *ѫ* и *ъ* въ днешния български езикъ азъ бихъ прибавилъ и слѣднитѣ:

Въ македонскитѣ нарѣчия е извѣстна още една звукова замѣна на въпроснитѣ гласни, то е *у*. Това изговаряне на *ѫ*—*ъ* като *у* не се ограничва съ едно опрѣдѣлено македонско нарѣчие, а се срѣща разпръснато почти въ всички. Въ едни обхваща само единъ ограниченъ брой думи, дѣто то правилно изстжпва, въ други се чува само отъ устата на опрѣдѣленъ слой отъ населението, прѣдимно на градското. Г. Карановъ, родомъ отъ Кратово, забѣлѣзва, че въ тамошното нарѣчие се чува: рука, рукьи, обаче сжщитѣ думи се изговарятъ въ народнитѣ пѣсни рака, раце (Период. списание, кн. 11—12, стр. 171). Подобна една бѣлѣжка прави и Верковичъ относително добрѣ познатото нему Сѣрско нарѣчие: „Въ Сѣрско, казва той, българитѣ говорятъ обиковено машки, обаче чува се тукъ-тамѣ мушки.“ (Народне песме македонскихъ Бугара, стр. 2). Обикновенно въ това *у* вм. *ѫ* се съглежда нѣкакво влияние на сръбския езикъ, що не е невѣроятно, ако се вземе въ внимание политическото господство на сърбитѣ въ Македония въ XIII—XIV вѣкъ и духовната мощь на сръбската патриаршия (Ипекската), която почти до края на миналия вѣкъ просжществува. Обаче азъ мисля, че въ извѣстни случаи *у* вм. *ѫ* въ езика на македонскитѣ българи е могло да произлѣзе и съвсѣмъ независимо отъ чуждо влияние. Нека се изтъкне само, че въ Македония *о* прѣминава твърдѣ лесно въ *у*, що обикновено се срѣща не само при етимологическото, но и при вторично произлѣзлото *о* отъ *је* и *ъ*, напр. общобългарската форма още или јоще, съм (сжм, сам, сом) се изговарятъ въ нѣкои македонски нарѣчия като уще, ушче, јуще, јушче и сум. Не е ли могло по сжщия начинъ и *ѫ* при посрѣдството на *о* да стане на *у*?

Харковъ, августъ 1880.

5. Български лѣтописенъ разсказъ отъ края на XVII вѣкъ.*

(Като градивце за историята на българский езикъ).

Послѣднята четвъртина отъ XVII вѣкъ е едно много критическо врѣме въ живота на Турското царство: отъ това врѣме Турция захванѫ да пада, и разсипваньето ѝ тогава търгнѫ толко скоро, дѣто около 1689 год. самитѣ Турци бѣхѫ вече увѣрени, че е настанѫлъ послѣдний часъ на нихното господаруванье въ Европа.

Султанъ Мухамедъ IV (1648—1687, † 1693) се намѣси въ работитѣ на малорусскитѣ Козаци и чрѣзъ това отвори война на Поляцитѣ (1672—1675), послѣ и на Руситѣ. Въ врѣмето на тая война Турцитѣ много злѣ опустошихѫ Подолия и западна Украйна, въ която достигахѫ близо до Киевъ: изпогорихѫ тамъ много села, разсипахѫ градове, голѣма часть отъ тамошното (край-Днѣстровско) население прѣкарахѫ въ България и го поселихѫ въ прибалканскитѣ страни и около Лозенградъ, за да обработва турски спахилъци. Но тия побѣди струвахѫ на Турцитѣ нѣколко съсипителни за нихъ поражения, които имъ нанесохѫ Поляцитѣ при Хотинъ (1673 г.)[1]) и

---

*) Изъ „Периодическо списание на Българското Книжовно Дружество". Срѣдецъ, кн. III (1882), стр. 1—20.

[1]) Тия събития се потвърдяватъ за сега и съ единъ нашъ съврѣмененъ, ако и твърдѣ кратъкъ, но вѣренъ паметникъ, вмѣстенъ отъ покойний Раковски въ Горскы Пѫтникъ (У Новый Садъ, 1857) на стр. 260, който гласи така: „писа попъ германъ ѡтъ село Боучанъ коги беше време ноужно и гладъ велікъ по землі и беше ноужда ѡть (а)гарени по Доунавъ карахꙋ тꙋмбаси на воіска на лешкаꙗ землꙗ та правехꙋ мостъ на Дꙋнафъ въ то време беше жито скапо просоно брашно по г (гроша) ока, а чисто по д (гр.) а віно по н (гр.) ока. лꙋкъ чьрвень по д. (гр.) и маль волъ за ҂аф. а биволъ ҂вф. въ лето ҂з тысѧщно р. н. п. (вмѣсто з. р. п. а. = 1673).

На сѫщата страница Раковски обяснява тойзи паметникъ по слѣдующий своеобразенъ начинъ: „Село Бучанъ е въ Видинское окрѫжіе. Тумбасъ казватъ Българи за по́-богатія мѣжду си; пъ какво значи тукъ тая рѣчь? — Тумба человѣци, вмѣсто множество человѣци, казвѫтъ по нѣгдѣ си. Тумба казватъ и за голѣмъ товаръ свьрзанъ. Тукъ трѣба да разумѣйми множество. „На лѣшкая земля на войскѫ и по Дунавъ правеху мость." Тукъ се разбира, че и на войскѫ ходили Българи и на подводѫ да правѫтъ мость. Лѣшка земля е Полшя." — Рѣчьта Тумбаси Хърватско значи гимни съ товаръ на рѣкитѣ.

Заб. ред. [на П. С.]

2 при Львовъ (1675 г.), а Руситѣ при Чигиринъ (1677 и 1678 г.). Скоро слѣдъ свършванѣто на тая война Султанъ Мухамедъ, подбуденъ отъ великий си везирь Кара Мустафа, отвори война и на Германский императоръ Леополдъ I, за да му отнеме австрийскитѣ земли заедно съ Виена. Прѣзъ пролѣтьта на 1683 г. Мухамедъ дойде въ Бѣлградъ, многобройна турска войска се натруна въ Венгрия, отдѣто прѣзъ Юния нахлу въ владѣнията на Хабсбургцитѣ. Сѣверозападна часть на Венгрия, голѣма часть отъ Штирия, Долня Австрия станѫхѫ плѣнъ и пожаръ: около четиредесеть хиляди моми, млади жени и момци бидохѫ поробени. На 14 Юлия (н. с.) Кара Мустафа съ 200,000 войска стигнѫ до Виена, която щѣше да прѣвземе, ако да не бѣше дошълъ ѹ врѣме Полский краль, Янъ Собѣсский, къмъ когото императоръ Леополдъ бѣше прибѣгнѫлъ за помощь. На 12 Септемврия Янъ Собѣсский разби Кара Мустафа при Виена и го накара да се тегли назадъ. Заедно съ прѣдводителя на Нѣмската войска, Карла Лотарингскаго, Полский краль още веднъжъ разби Турцитѣ при Паркани (край Дунава, срѣщу Гранъ). Слѣдъ Парканската битва Султанъ Мухамедъ побърза да се върне въ Одринъ, отдѣто даде заповѣдь да погубятъ Кара Мустафа, който бѣше побѣгнѫлъ въ Бѣлградъ. Янъ Собѣсский се завърнѫ въ Полша, та на отъ тамъ захванѫ да напада Турцитѣ въ Подолия и въ Молдавия (1684—1687). Около това врѣме и Венецианската республика отвори война на Турция. Прѣзъ есеньта на 1686 г. и Русия се присъедини къмъ свещенний съюзъ. Всичко това много спомогнѫ на Нѣмцитѣ, които захванѫхѫ
3 лесно да прѣвзиматъ турскитѣ владѣния въ Венгрия. Прѣзъ Септемврия на 1686 г. Карлъ Лотарингский прѣвзе и Будинъ, който до тогава сто и четиредесеть и неть годинъ държахѫ Турцитѣ и който не безъ причини толко често се споменува въ нашитѣ народни пѣсни. Слѣдующата година, на 12 Августъ, Турцитѣ прѣтеглихѫ при Мохачъ още едно голѣмо пораженне, което ги докара до отчаяние. Турската войска тукъ се възбунтува противъ сераскерътъ си, великий везиръ Сюлейманъ, който се принѫди да бѣга въ Бѣлградъ, а отъ тамъ по Дунава прѣзъ Русчукъ въ Стамболъ. Бунтовницитѣ, между които особно се отличаваше Егенъ-Османъ паша, прѣдводительтъ на анадолскитѣ баши-бозуци, си избрахѫ новъ сераскеръ, Албанецътъ Сиавушъ паша, когото накарахѫ да г

води на Стамболъ, дѣто като пристигнѫхѫ, свалихѫ Султана Мухамеда и го турихѫ подъ затворъ, а брата му Сюлеймана провъзгласихѫ за султанъ (Ноември 1687 г.) При това въ Стамболъ се извършихѫ невидвани до тогава убийства и грабителства: всички по-прѣдни, по-влиятелни чиновници, креатюри на свалений султанъ и на неговий харемъ, бидохѫ изпогубени, — нихнитѣ мѣста заехѫ по-главнитѣ виновници на прѣврата. На Егенъ-Османъ паша дадохѫ румелийското беглербегство, столицата на което се намираше въ София. Новий беглербегъ биде назначенъ и сераскеръ на войната съ Нѣмцитѣ, срѣщу които той трѣбваше незабавно да излѣзе. Но Егенъ не бързаше съ тая работа, нито пакъ се покоряваше на заповѣдитѣ, които му идѣхѫ отъ Стамболъ. Непокорството на тоя силенъ паша стигнѫ до тамъ, дѣто новий Султанъ трѣбваше да повдигне срѣщу него всичкото мѣстно население, както мохамеданско, така и християнско. Най-напокопъ Егенъ паша излѣзе противъ Нѣмцитѣ, но ги намѣри вече срѣщу Бѣлградъ, додѣто они, безъ да посрѣщнѫтъ нѣкаква особна спънка, бѣхѫ пристигнѫли въ врѣмето на горѣказаннитѣ турски смутове. На 30-й Юлия 1688 Нѣмцитѣ захванѫхѫ 4
да минуватъ Дунава, за да обсадятъ и Бѣлградъ. Това като видѣ Егенъ, побърза да се оттегли прѣзъ Смедерево въ Нишъ, додѣто и Нѣмцитѣ не се замаяхѫ да стигнѫтъ, слѣдъ като прѣвзехѫ Бѣлградъ, Смедерево и пр. Въ сѫщото врѣме они и въ Босна, дѣто се отличаваше Людовикъ Баденский, прѣвзехѫ Банялука, Зворникъ и други мѣста. Прѣзъ зимата на 1688—1689 год. Султанътъ назначи за София новъ беглербегъ, Реджебъ паша, който сполучи да изгони отъ тамъ Егенъ-Османа и да го пропѫди къмъ Ипскъ, дѣто му искрѫпихѫ [? и съкратихѫ] днитѣ. Но противъ Нѣмцитѣ и Реджебъ паша не можѣ да направи нищо. Есеньта на 1689 год. они взехѫ Нишъ, Пиротъ и се спуснѫхѫ чакъ до Драгоманъ (близу до София), на истокъ заехѫ Кладово, Флорентинъ, Видинъ, дохождахѫ и до кѫдѣ Никополь. На югозападъ генералъ Пиколломини достигнѫ чакъ до Скопие; Куманово, Кочани, Егри-дере се отървахѫ отъ Турцитѣ, отъ които бѣше се отървала вече и по-голѣмата часть отъ Сърбскитѣ земли.

При всичко, че тогава Турскитѣ сили бѣхѫ вече много разнебитени, Австрийцитѣ пакъ нѣ да ли щѣхѫ да направятъ толко голѣмъ успѣхъ въ Сърбия и въ съсѣднитѣ български

области безъ помощьта на Сърбетѣ и на Българетѣ. Ние имаме въ ржцѣ такви исторически документи, които доказватъ, че по-онова врѣме Българетѣ не сж били до толко загубени, както до скоро мислѣхме за тѣхъ. Они и тогава много сж ламтѣли за освобождението си отъ турското иго и не сж пропущали ни единъ сгоденъ случай безъ опитванье да постигнжтъ това си пламенно желание. Още прѣзъ 1673 год., когато Турцитѣ бѣхж улисани въ войната си съ Полша, Българетѣ, както и Сърбетѣ (li popoli orientali di Servia e Bulgaria, Tracia e Macedonia) сж били нагласени съ господаряетѣ на Влашко и Молдавия да се вдигнжтъ срѣщу общий тиранинъ. Това го знаемъ изъ една записка, подадена тогава на Венецианский Дожъ отъ Маркианополский архиепископъ Петъръ Парчевичъ, който е билъ родомъ изъ Чипоровецъ (копия отъ тая записка се намира у насъ). Сжщото се подтвърждава и съ двѣ писма до Венецианския Дожъ, пратена въ 1673 год.: едно отъ Молдавский господарь Стефанъ Петричейко, друго отъ Софийский католически архиепископъ Петъръ Диодато, който е прѣбивавалъ въ Чипоровецъ (отъ тия писма ние такожде имаме копия). Пораженията, които прѣтърпѣхж Турцитѣ при Хотинъ, Лвовъ, Чигиринъ, Виена, Паркани още нò-вече сж усилили българскитѣ надѣжди. Около 1686 г. въ Търново се стѣгахж да направятъ голѣмо възстание, бѣше приготвенъ вече и български князь, но единъ Гъркъ издаде работата на Турцитѣ, които много злѣ свирѣпствовахж тогава въ Търновско и по други крайбалкански мѣста, особно въ Габровско, Троянско, Златишко и проч. Тия свирѣпства обаче не сж отчаяли Българетѣ, които при новитѣ турски несполуки въ Венгрия и по други мѣста още нò-вече сж се насърдчили. На 1687 год. много хиляди Българе въ Силистренско, Русчукско, Никополско, въоружени съ помощьта на Влашкий господарь Щърбанъ II, сж очаквали сгоденъ часъ да ударятъ на Турцитѣ. Прѣзъ есеньта на 1688 г. Щърбанъ II подбуждаше Московскитѣ царье (Иоанна, Петра и София) да пратятъ нò-скоро войска на Дунавъ, като ги увѣряваше, че щомъ нихната войска дойде, всичкото тамошно население ще възстане: „и соберется Сербовъ и Болгаръ съ 300,000. а Нѣмцамъ тѣ народы вовсе не рады“. Но Русия не можеше да прати войска на Дунавъ, прѣди да обуздае Кримскитѣ Татаре, които бѣхж дѣсната ржка на Султана. А врѣмето не чакаше, Нѣмцитѣ бѣхж вече тукъ и тържественно увѣряваxж

православната рая, че нѣма да ѝ кѫтнѫтъ вѣрата, обричахѫ всѣкакви правдини и т. н. Сърбетѣ съ радость посрѣщнѫхѫ нѣмската войска и не малко ѝ спомогнѫхѫ при изгонваньето 6
на Турцитѣ изъ Сърбия; така постѫпи и българското население въ Пиротско и Видинско. Генералъ Пиколломини стигнѫ до Скопие съ помощьта на многобройно Сърбско и Българско опълчение, началникътъ на което Австрийцитѣ провъзгласихѫ за Кочански краль съ очевидна цѣль да привлекѫтъ къмъ себе си населението на тие страни и на цѣла Македония. Въ 1689 г., когато Венецианцитѣ бѣхѫ вече прѣвзели много турски владѣния въ Далмация, въ Албания, особно въ Гърция, а Руситѣ бѣхѫ притиснѫли Кримскитѣ Татаре на полуострова имъ, Австрийцитѣ гледахѫ вече на Сърбскитѣ и Български земли, като на свое достояние. Но Френский краль Людовикъ XIV, комуто не понасяше такво усилванье на Хабсбургцитѣ, побърза да отвори война на императора Леополда, който трѣбваше да дърпне голѣма часть отъ Дунавската си войска, за да ѫ прати на Реинъ. Турцитѣ се ободрихѫ и малко по малко пропѫдихѫ Нѣмцитѣ задъ Сава и Дунавъ, па и отъ Венгрия сполучихѫ да си възвърнѫтъ една часть. Тая война, която бѣ възбудила такви голѣми надѣжди, свърши се съ Карловицкий миръ, свърши се печално за южното Словѣнство, което съ голѣмъ разсипъ и нови теглила трѣбваше да заплати за толко явно изказанното си тогава желание да се отърве отъ Турското иго. Голѣма часть отъ Скопската и Кюстендилска область (Кочани, Куманово, Крива-рѣка, Кратово), Пиротско, Видинско, както и Сърбия бидохѫ страшно съсипани, много свѣтъ избѣга въ Австрия, въ Влашко, въ Русия.

Изложеннитѣ до тука редове ние написахме за разяснение съдържанието на лѣтописния разсказецъ, който обнародваме нó-долу, дѣто ще притуримъ, подъ текста, още нѣколко потрѣбни за това бѣлѣжки. Тоя разсказецъ е писанъ отъ „ерея Петра“, който въ врѣмето на султана Мухамеда IV е попувалъ въ село Мирково (въ източната страна на Софийско окрѫжие, при южнитѣ поли на Стара-планина, около петь 7
километра на истокъ отъ село Стъргелъ, при което се захваща Орханийский проходъ). Попъ Петъръ е билъ съврѣменникъ на събитията, за които споменува въ разсказа си, но понеже тия събития сѫ ставали нó-вече далеко отъ село Мирково, то той, разбира се, не е билъ добрѣ освѣдоменъ за нихъ. Па

освѣнъ това, като не е билъ яко много книжовенъ человѣкъ, тоя селски свещенникъ излага работитѣ не въ хронологический имъ вървежъ, а разбъркано. Но при всичкитѣ си недостатъци, попъ-Петровий разсказъ, който ние обнародваме на̀й-много като градиво за историята на езика ни, и по съдържанието си заслужва особно внимание, като иде отъ такво врѣме, отъ което до сега ние нѣмахме никакви български извѣстия. Проницателний историкъ и отъ него може да извлѣче нѣщо за състоянието на наший народъ въ края на XVII вѣкъ. Жално е само, че тоя разказецъ не се завардилъ добрѣ, но е осакатенъ на нѣколко особно интересни мѣста.

Ние сме го намѣрили въ единъ български ржкописенъ сборникъ, който е писанъ, види се, още въ XVI вѣкъ и който за сега, приврѣменно, се намира у насъ.[2]) Въ тоя сборникъ всичкитѣ листье сѫ исписани, бѣли листье нѣма въ него сега, нито пакъ е имало, види се, тогава, когато той се е намиралъ въ ржцѣтѣ на попъ Петра. Това, види се, е накарало Мирковский свещенникъ да напише разсказа си по долнитѣ полета на запраздненнитѣ съ друго съдържание листье, като е вписвалъ по единъ редъ на всѣка страница. По тоя начинъ разсказътъ се е протакалъ на много листье, отъ които изпослѣ нѣколко сѫ откѫснѫти, въ разни мѣста, и сѫ се изгубили.
8 Заедно съ тѣхъ сѫ се изгубили и доста много редове отъ попъ Петровий разсказъ, който по тая причина е и осакатенъ въ нѣколко мѣста. Увардили сѫ се само 67 редове (на 34 листье), които привождаме тука редъ по редъ, слово по слово.

Пїшемь[3]) азь ерей Петрь да се (знае),
вь[4]) как'во врѣме бѣше[5]) попь на село Мирково
и бѣше попь Стоѩнь, наедно дрьжехе[6]) село
Мирково при злочьстиваго цара Сѹльтань[7])

---

[2]) Той принадлѣжи на Панагюрското училище. Съ дозволението на Панагюрската община ние го изнесохме, подъ расписка, отъ Панагюрище прѣди възстанието. Така той се спаси отъ участьта, която постигнѫ другитѣ Панагюрск ржкописи: тѣ всички сѫ изгорѣли заедно съ училището и църквитѣ. По съдържанието си тоя сборникъ е много важенъ, и ние мислимъ въ скоро врѣме да г опишемъ подробно въ нѣкоя отъ книжкитѣ на „Периодическо Списание“.

[[3]) Въ изданието на Б. Цоневъ, (Описъ на ржкописитѣ и пр. на Наро библиотека въ София, 1910, стр. 447—448): пишемь.

[4]) У Б. Цонева нѣма.]

[5]) Бѣше на мѣсто бѣхъ, както и въ слѣдуѭщий редъ: дрьжехе н мѣсто дрьжехме.

[[6]) У Б. Цонева: дрьжѣхе.

[7]) У Б. Цонева: сѹлътань.]

Мехмеда, да го богь ѹбие и да го порази,
че тои расипа Христѣнске вѣре,
и велики цр҃кви, и велики[8]) градове[9])
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
бѣга честита земѣ Загоре.[10])
Та па се ꙗви байракь ѿ запать,
та доде до срѣдь земле ѿ Бечь,
ѿ Бѹдимь, ѿ Ꙗнекь, дори ѿ Злате 9
Ꙗблъке;[11]) та се проврьвихе Тѹрци
и Прѣзморци, Татаре и Катала=
не[12]) и Хиньдие и Миньдие и опашата

---

[8]) [У Б. Цонева: велыки.]

[9]) Възможно е, че попъ Петъръ тукъ е подразумѣвалъ разоренията, които Турцитѣ правихѫ на онова врѣме въ Малорусскитѣ области и въ Австрийскитѣ владѣния. Силнитѣ думи, обаче, съ които тоя български селски свещенникъ кълне Султанъ Мехмеда за разсипваньето на христианската вѣра (народъ) и пр., даватъ да се мисли, че освѣнь реченнитѣ разорения, той тукъ е подразумѣвалъ други още разорения, за които особно е боледувало сърдцето му и които трѣбва да сѫ ставали въ България. Въ такъвъ случай съ попъ-Петровий разсказъ, може би, се подтвърждава между друго и лѣтописната бѣлѣжка, която ни е оставилъ попъ Методий Драгиновъ за потурчваньето на Цѣпинскитѣ Българе въ 1657, въ врѣмето на сѫщий султанъ Мухамедъ IV. Въ Методиевата бѣлѣжка между друго се говори, че незабавно слѣдъ потурчваньето на кметоветѣ, поповетѣ и на много други жителье отъ Цѣпинскитѣ села Асанъ Ходжа „патера потурнаците, та расипаха сыте црькви отъ Костьнець до Станимька: 33 монастире и 218 црькви.“ Глед. у Захаріева: Описаніе на Т. Пазаржишкѫтѫ каазѫ, стр. 67, 68. Срав. и въ Българската история на г-на Иречка (русский прѣводъ), стр. 583.

[10]) Тука липсоватъ нѣколко редове, изгубваньето на които особно е жално, защото въ нихъ се е споменувало за нѣкакви Турски насилия, които сѫ прѣдизвикали разбѣгваньето на честита земѣ Загоре. Намъ се иска да вѣрваме, че въ тие изгубени редове попъ Петъръ е споменувалъ за ония върлувания, които Турцитѣ правихѫ въ крайбалканскитѣ страни въ врѣмето на Търновското възстание въ 1686 год.

[11]) За сега ние не можемъ да кажемъ, кой градъ се подразумѣва подъ името Злата Ꙗблъка. Съ името Янекъ попъ Петъръ разумѣва Венгерский градъ Раабъ (по маджарски Djör), който Сръбскитѣ лѣтописи наричатъ Янокъ. Глед. „Летопис Матице Српске“ 1881 год. кн. 127, стр. 60 и у Шафарика: „Památky dřevn. písemn.“ 1873, 86. Градъ Янекъ, както и Будинъ, и много други градове въ Венгрия сѫ били добрѣ познати на нашитѣ предѣди въ XVI и XVII в. в., защото въ онова врѣме не единъ пѫть сѫ ходили татъкъ нашитѣ войници и много други Българе. Ние сегя имаме причини да мислимъ, че и Турскитѣ спахии въ Венгрия сѫ „понуждавали“, както сърбски, така и български земледѣлци да се прѣселватъ тамъ, за да обработватъ спахилъцитѣ имъ. Па, види се, че и по тѫдѣвашнитѣ краища на Турската държава сѫ намирали тогава уточище много български емигранти: хайдуци, краищници. Забѣлѣжително е, че единъ отъ Дунавскитѣ рѫкави при островъ св. Андрей (на сѣверъ отъ Будимъ, срѣщу Вайценъ) Турцитѣ сѫ наричали Булгаръ-богазъ. Хаммеръ: Geschichte des osmanischen Reiches, VI, 435.

[12]) „Каталане“ (Испанци) не е имало тогава въ Турската войска, та се види, че това име тукъ е речено не въ правий си смисълъ, а метафорически.

вѣра. Та ги двигнѫ царь Мехметь
на воиске и самси трьгнѫ
и[13]) Кара Кехаѩ[14]) мѫ бе везирь, та трь-[15])
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
Този лѣто изгине воиска тѫрска,
исбрахе[16]) ги латинска воиска;
едва ѫтече царь Мехметь и Кара
Кехаѩ назатъ. И да знае кои чете
да види, че беше ѿ Бога, че даде богъ
жито скъпо, сирене скъпо,[17])
. . . . . .
. . . . . .
а на Загоре . . .[18]) ходеше гроше,
та беше зло и невола и зими
зли; да не даде богъ веке такъвись
години зли въ лето ѕ҃р҃ч҃й[19])
Та пакъ излезе Сенъ паша
ѿ Пр҃кзморе,[20]) та доде на Цари-
градь при цара Мехмеда, та мѫ
даде царь Мехметь Софие да дрьжи

Българетѣ и до сега, въ нѣкои мѣста, употрѣбляватъ името Каталанинъ въ смисълъ на нехранимайковецъ, башибозукъ („Каталански сине!“) Това ми е казвалъ г. П. Михайловски. Таква слава си сѫ спечелили Каталонцитѣ въ България въ XIV вѣкъ, когато тѣ нѣколко пѫти върлуваха въ нѣкои български области.

[13]) У Цонева: нѣма.]

[14]) Подъ името Кара-Кехаѩ се разбира Кара-Мустафа. Той биде назначенъ великъ-везиръ въ 1676 г. слѣдъ смъртьта на Ахмедъ Кюпрюли, синътъ на знаменитий Мухамедъ Кюпрюли.

[15]) Липсватъ нѣколко редове.

[16]) Изброхе, може би, е написано по погрѣшка на мѣсто: „избихе.“

[17]) Тука липсватъ. види се, само два реда.

[18]) Три букви съ титла до толко сѫ извѣтрѣли, дѣто не могохъ да ги разберѫ. [Споредъ четенето на Б. Цоневъ тукъ стоятъ: р҃о.]

[19]) Лѣтото тука е написано не вѣрно или по описка, или по погрѣшка. Такво невѣрно записванье лѣтото отъ сътворения мира ние сме срѣщали и въ други български лѣтописни бѣлѣжки отъ XVI, XVII и XVIII в. в. Гладнята, за която споменува тукъ попъ Петъръ слѣдъ бѣлѣжката си за бѣганьето на царя Мухамеда и на Кара-Мустафа, трѣбва да е била прѣзъ зимата на 1683—4 год. Не ще бѫде излишно, ако наумимъ, че прѣзъ тая година Турското правителство бѣше издало заповѣдь по цѣлото царство, да сѣютъ колкото се може по-вече. Вакуфскитѣ нивье, които оставаха необработени, бидоха раздадени на такви лица, които можѣха да даѫтъ поржчителство, че ще ги изорѫтъ и посѣютъ непрѣменно. Хаммеръ VI, 450.

[20]) [У Цонева: прѣзъ море.].

пашалѫкь. Та отиде Єень на воиске
на Бꙋдимь, та се би сась Аламанци
този лѣто, а тои нема що да стори
на Аламан'ци,[21]) ами доде та сьбра
сете воискѫ тꙋр'скѫ,[22]) та се врьне
царꙋ Мехмедꙋ на Цариградь, та
ꙋдари цара Мехмеда и Цариградь,
та се стори чꙋдо вовь Цари=
градь: из'гинехе Тꙋр'ци, аване
и теф'терьдаре, и капицие, и боста=
н'цие, и цара Мехмеда затвори,
а то стори брата мꙋ царь
Силимань.[23]) Та се стори жито
този лето берекеть.[24]) А Єень паша се 11
врьне[25]) на Софие; доде доде на Софие,
а тои расипа аване, каде мине.
Таче доде на Софие, та се истровихе
аване и кадие и мольлата ѿ страхове
Єенови.[26]) Та седе на Софие месець,
таче пꙋсти царь Сꙋлимань ꙋлака[27])
до него да иде на Бельградь
да се бие, а той не ще да иде.
А царь стори нифрамъ[28]) на него,
да се бие, та затворихе
клисꙋрите и дрꙋмовете
да го не пꙋстеть. Та седехе по месець
по дерьвенете Тꙋрци и раꙗ и кадие,

---

[21]) [У Цонева: аламаници.].

[22]) [У Цонева: тꙋр'ска.].

[23]) [У Цонева: сюлимань]. За Егенъ паша споменува и единъ сърбски лѣтописъ, който такожде му отдава главната рола въ бунта на турската войска. Глед. у Шафарика, стр. 87.

[24]) Подъ „този лето“ попъ Петъръ, види се, тукъ е разумѣвалъ 1688 г., а не 1687, въ която биде сваленъ Султанъ Мухамедъ. Ние добрѣ знаемъ, че въ година 1687 не е имало берекетъ, а е билъ „гладъ великъ зело по вселеной“, както казва „попъ Илиа отъ Пловдивъ“ въ единъ свой записъ, писанъ по онова врѣме. Глед. и у Хаммера VI, 481.

[25]) [У Цонева: врьне].

[26]) Тие подробности, за конто, до колкото ние знаемъ, не се споменува другадѣ, и за конто, види се, попъ Петъръ е билъ добрѣ освѣдоменъ, сѫ особно любопитни.

[27]) Улакъ = Куриеръ.

[28]) Нифрамъ = повдиганье на мѣстното население срѣщу нѣкое опасно за правителството или за общественний редъ лице. Къмъ тая мѣрка често е прибѣгвало Турското Правителство.

та да не ѹтече Єень паша. А тои
трьгне[29]) тогись на Бельградь
да отиде, а то додохе Аламань-
ци, та презехе Белиградь
и опрехе до Нишь, и Єень се запрѣ[30])
на Нишь.[31]) А тие отидохе на Босне
да прѣвьземеть Босне, а Єень[32])
пѹсти воиске та оплени
Кипоровець и изьгѹби и пороби . . .[33])

12 Тука се свършва разсказецътъ, който, види се, е написанъ скоро слѣдъ разсипваньето на Чипоровецъ, не пó-късно отъ есеньта на 1688 год. Ето защо въ него не се срѣща никаква спомень за поличбитѣ, които ставáхѫ прѣзъ слѣдуѭщата зима съ Егенъ-Османа въ Софишко, нито пакъ за пóнататъшнитѣ Австрийски движения въ Сърбскитѣ и Български области.

Попъ-Петровий разсказецъ има особна важность, като градиво за историята на Българский езикъ. XVII-й вѣкъ не е далече, но отъ това толко близко до насъ врѣме ние нѣмахме до сега, токо речи, никакви писменни паметници, отъ които бихме могли да видимъ, какъвъ е билъ тогава народний ни езикъ, приличалъ ли е на днешний и проч. Познати сѫ нѣколко църковни книги, за които може да се мисли, че сѫ писани въ България, въ XVII вѣкъ. Но тѣ сѫ писани все съ църковенъ езикъ.[34]) Въ 1868 год. професоръ Ламанский подробно описа единъ български ржкописенъ сборникъ, който

[29]) [У Цонева: тръгне.]

[30]) [У Цонева: запрѣхе.]

[31]) За това оттеглянье на Егенъ-паша пó-подробно споменува Сърбский лѣтописъ у Шафарика стр. 87.

[32]) [У Цонева: єéнъ.]

[33]) Съ послѣднитѣ два реда се допълнятъ досегашнитѣ наши кратки познания за разсипваньето на Чипоровецъ. Отъ тукъ ние сега се научаваме, че това дѣло е станѫло по заповѣдь на Егенъ-паша и е извършено прѣзъ Августъ или прѣзъ Септемврия на 1688 г., когато Егенъ бѣше побѣгнѫлъ отъ Австрийцитѣ изъ Бѣлградъ въ Нишъ. За вѣрно се знае, че той се е намиралъ въ Нишъ на 8 Семтемврия (Нов. ст.). Глед. у Хаммера VI, 530. Жительетѣ на това село, около 4000 д., тогава бѣхѫ все католици; тамъ, както имахме случай да забѣлѣжимъ, е прѣбивавалъ и Софийский католический архиепископъ. Чипоровецъ бѣше едно отъ главнитѣ гнѣзда на австрийскитѣ агитации въ България; това е подбудило Егенъ-паша да постѫпи съ него така жестоко.

[34]) Съ такъвъ езикъ е писанъ и любопитний по съдържанието си Бѣлковский ржкописъ, който г. Славейковъ описа въ „Български Книжици“ 1859 г., часть II, книжка 1.

се намира въ Любляна и е писанъ съ простонароденъ езикъ, приличенъ на сегашний. Почтенний професоръ изказа мнѣние, че тоя „замѣчательный, рѣдчайшій памятникъ Болгарской словесности“ е писанъ въ XVII или още въ XVI-й вѣкъ.[35]) Това мнѣние, обаче, не е подтвърдено съ нѣкакви необорими доказателства и не може да се счита за съвсѣмъ вѣрно, толко 13
по́-вече, че ние сега познаваме нѣколко български рѫкописни сборници, които и по съдържанието и по езика си приличатъ на Люблянский паметникъ, а сѫ писани въ XVIII-й вѣкъ. Въ 1877 г. профессоръ Петровский обнародва подробно описание на една българска книга, която е „типаросалъ“ въ 1651 г. въ Римъ Филипъ Станиславовъ, „ѡд Велике Бѹлгарие Бискѹп“.[36]) Филипъ Станиславовъ е билъ родомъ Българинъ,[37]) но като е живѣлъ, види се, много години между хърватскитѣ францисканци и се въспиталъ въ тогавашната хърватска богословска писменность, той до толко размѣсилъ бащиний си езикъ съ Хърватско-Сърбский, дѣто въ реченната негова книга, която онъ „хариѕа свѹѡиемѹ нарѡдѹ Балгарскѡмѹ“, българизмитѣ се срѣщатъ твърдѣ рѣдко, сѫ, така да кажемъ, rari nantes. Чисто български народенъ езикъ срѣщаме въ лѣтописната бѣлѣжка, която е написалъ около 1657 г. „попъ Методїѥе Драгиновь оть село Корова“ и която, както казахме по́-горѣ, е обнародвалъ покойний Стефанъ Захариевъ. Но за голѣма жалость тая „достопамятна“ бѣлѣжка не е издадена съ потрѣбната за филолозитѣ точность.[38])

Таквива като сѫ познатитѣ до сега паметници на българский езикъ отъ XVII вѣкъ, намъ се чини, че попъ-Петровий

---

[35]) „Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщения“ 1869 год., Іюнь и Іюль. Съ тоя паметникъ се е занимавалъ и Профессоръ Миклошичъ, който такожде го относи къмъ XVII вѣкъ, безъ да казва, на какво основание.

[36]) „Славянскій сборникъ“, томъ II, С.-Петербургъ 1877 [II, стр. 1—12]. Отъ тая книга за сега сѫ познати токо два екземпляра и то не цѣли: единъ (само петь листье) се намѣрва въ Москва въ библиотеката на покойний Чертковъ, който е доста много работилъ по българската история, а другий (отъ десеть листье) е намѣрилъ г. Пречекъ въ Виена, въ Императорската Библиотека. Глед. Българската му история (русский прѣводъ) стр. 596. Г-нъ Петровский е видвалъ токо първий отъ тие екземпляре, та токо него е и описалъ.

[37]) Той е познатъ още и съ това, дѣто покатоличи Павликиянскитѣ села, които се намиратъ между Свищовъ и Никополь и които тогава сѫ били на брой 14. Глед. Периодическо Списание на Бълг. Кн. Друж. [Браила] кн. 2 (1870) стр. 65, 66. [М. Дриновъ, Съчинения т. I, стр. 110].

[38]) Захариевъ: „Описаніе на Татаръ-Пазарджишкѫтѫ каазѫ“. Віена 1870 год., стр. 67, 68.

разсказецъ трѣбва да заеме между тѣхъ първо мѣсто.[39]) Нито
14 въ езика, нито въ писмото (азбукето) на тоя паметникъ не се забѣлѣжва никакво чуждо влияние (сърбско или русско). Старобългарски традиции такожде не се срѣщатъ въ езика на попъ-Петра, който и отъ старобългарското азбуке изхвърга всички непотрѣбни вече за неговото врѣме букви: отъ ерове тѣ употрѣблява токо единъ (ь), ъı редомъ замѣнява съ и, само въ два случая, може би, съ ѣ; ѧ редомъ съ ѣ; і е турнжлъ само въ думата пішемь, и то краткости ради; ѫ е написалъ въ нѣколко думи, но по-вечето на неговото мѣсто пише други букви. При всичко това, ние бързаме да забѣлѣжимъ, че и попъ-Петровий разсказецъ не може да ни развѣщѣе напълно, какъвъ е билъ Български езикъ въ XVII вѣкъ: едно, защото тоя паметникъ е твърдѣ малъкъ, друго, защото ние въ него имаме примѣръ токо па едно отъ българскитѣ нарѣчия, които не само въ XVII вѣкъ, но и много по-прѣди сѫ вече сѫществовали. Додѣто не се обнародватъ подобни (но по-голѣмички) примѣри и за другитѣ български нарѣчия, до тогава всѣкакви общи прѣсѫди за характера на Български езикъ въ XVII вѣкъ, особно за отношенията му къмъ сегашний ни езикъ и къмъ старий, ще бѫдѫтъ безосновни. Ние ще се ограничимъ токо съ нѣколко частни бѣлѣжки за двѣ-три отъ по-важнитѣ особности на попъ-Петровий езикъ, въ който имаме примѣръ на Мирковский говоръ въ XVII вѣкъ. Намъ тука особно се хвърга въ очи слѣдующата фонетическа особность. Буква ѫ се срѣща токо четири пѫти на старото си мѣсто: двигнѫ, тръгнѫ, „та сѫкра сете (вѣсѫ тѫ) воискѫ тѳрскѫ“. Единъ пѫть намираме тая буква въ турската рѣчь пашалѫкь. Въ думата скѫпо, която се срѣща два пѫти, на
15 мѣсто ѫ, намѣрваме ѣ: „жито скѣпо, сирене скѣпо.“ А пакъ въ много други мѣста, и все въ окончанията на думитѣ, на мѣсто ѫ, срѣща се ѣ, именно:

1) Глаголната наставка (суффиксъ) нѫ само два пѫти е написана съ ѫ, а четири пѫти съ ѣ: врѣне, тръгне, мине, изгинеѣе.

[39]) Ние го обнародваме вѣрно, както е написанъ, безъ да промѣнимъ нито една буква. Пропущаме само придихателнитѣ знакове, които се срѣщатъ твърдѣ рѣдко; ударения нѣма. Жалко ни е, че не можѣхме да го обнародваме съ фотографическа точность, за да се види, какво му е и писмото. Ще забѣлѣжимъ само, че той е писанъ съ бързописно, но ясно и доста хубаво писмо. Такво исто писмо ние сме срѣщали въ единъ кратькъ записъ, писанъ въ 1673 г. отъ „дасκалъ Пеіо у село Врѣчешь“ (Врачешъ), което се намира недалече отъ Мирково.

2) Глаголното окончание ѫтъ (3 лице, мн. ч., наст. вр.) е написано —етъ: „а тие отидохе да прѣвьземеть Босне.“

3) Глаголното —хѫ редомъ е написано —хе: дрьжехе, проврьвихе, исбрахе, изгинехе, истровихе, затворихе, седехе, дадохе, презехе, опрехе, отидохе.

4) Въ окончанията на сѫществителнитѣ и прилагателни имена, на които именит. падежъ (ед. ч.) се свършва съ а (*я*), често се срѣща *е*, което, безъ всяко съмнѣние, тукъ заема мѣстото на старий звукъ ѫ (ѭ). По́-долу ние пакъ ще се повърнемъ къмъ тоя пунктъ, и тамъ ще приведемъ примѣритѣ, които се относятъ до него.

Това разнообразно замѣняванье на старий звукъ ѫ тукъ не може да се отдаде на нѣкакъвъ произволъ и т. п. Попъ-Петъръ, който въ други случаи строго се държи, така да речемъ, за фонетическото правописание, и въ тоя случай е ималъ фонетическо основание да пише на мѣстото на старий звукъ ѫ — нѣкога ѫ, нѣкога ь, а нѣкога е: нѣма съмнѣние, че той трояко е изговарялъ тоя звукъ, та за това го е и писалъ трояко.[40]) Турската дума пашалѫкь, която е написана съ ѫ, не оставя никакво съмнѣние, че съ тая буква попъ-Петъръ е изображавалъ глухъ или тѫпъ звукъ; съ буква ь въ думата скьпо, той, види се, такожде е изображавалъ глухъ звукъ, но такъвъ, който се е отличавалъ отъ първий.[41]) Колкото за слоговетѣ, въ които на мѣсто ѫ, намѣрваме е, нѣма съмнѣние, 16
че тие слогове Мирковский свещенникъ така е и изговарялъ, сирѣчь съ е.[42]) Такво любопитно замѣняванье на ѫ съ е и сега се срѣща въ нѣкои български говори. Въ Македония, особно на западъ отъ Вардаръ, въ глаголното окончание ѫтъ

[40]) Подобно трояко изговарянье на старий звукъ ѫ въ единъ и сѫщий говоръ и сега се срѣща въ много мѣста, на примѣръ въ Дебърско: рока, паднахе (рѫка, паднѫхѫ); въ Костурско (Корешча-Колъ): зъмби, ръпка, падна (зѫби, рѫка, паднѫ). „Периодич. Списание“ [Браила] кн. XI—XII (1876), стр. 159—164.

[41]) Че въ наший езикъ има два и даже по́-вече глухи звукове, това, иска ми се да вѣрвамъ, фактически е доказано въ краткитѣ ми бѣлѣжки за изговаряньето на старосл. ѫ и ъ въ новобългарский езикъ: „Archiv für slaviche Philologie“ V (1881), 3, 370—376. [Вж. по-горѣ стр. 298—304]. Читательетѣ, които сѫ се интересували съ тие ми бѣлѣжки, покорно молѭ да взематъ въ внимание и това, что се говори въ настоящий членъ за замѣняваньето на ѫ съ е, за което (замѣняванье) азъ съмъ забравилъ да споменѫ тамъ.

[42]) Така, дѣто попъ Петъръ на едно мѣсто е написалъ трьгнѫ, воискѫ, а на друго мѣсто трьгне, воиске, показва, че и тия еднакви думи и форми той по нѣкога е изговарялъ съ глухъ звукъ, а по нѣкога съ е. Причината на това чудновато явление се крие, види се, въ ударението на слѣдуѭщитѣ думи. Аналогични примѣри често се срѣщатъ въ сегашнитѣ български говори.

ѫ се изговаря като ѥ, напримѣръ: сѥт (сѫтъ), или сѥ (—сѫ, безъ личното окончание).[43]) Въ сѫщитѣ македонски страни и глаголното окончание ѭ изричатъ като ѭѥ, или по̀-право да кажемъ, като ѥ, защото тамъ ѭ не изговарятъ сега, сир. пропущатъ го.[44]) Изричаньето ѭѥ намѣсто ѭѫ, види се, е доста отдавнашно въ западна Македония: ние му сме срѣщали дирята още въ XVII вѣкъ, въ единъ тогавашенъ записъ,[45]) който е писанъ въ Прилѣпъ и въ който се намира глаголна форма потѵрчиѭѥ. Освѣнъ споменѫтитѣ случаи, ние сега намѣрваме
17 ѥ на мѣсто ѫ, ѩ и въ окончанието на дѣйствителното причастие (наст. вр.): ѥщи, ѥки, на мѣсто ѫщи и ѩщи. На припримѣръ: метеещи и метееки, гледаещи и гледаеки, въ Македония,[46]) читещиц, въ Шуменско,[47]) и пр. Па и мѣстоимението ѩ сега по нѣкои мѣста се изговаря като ѥ.[48]) Нека припомнимъ още, че въ градецътъ Тетевене, който не е яко далече отъ Мирково, прѣзъ планината, въ коренътъ на думитѣ изговарятъ ѫ-то, като дълго ѥ.[49])

[43]) Глед. въ „Предговора“ на Миладиновский сборникъ IV. *Сетъ* или *се*, намѣсто приетата за сега въ писменний ни езикъ форма *сѫ*, редомъ сѫ писали нѣкои Македонски Българе, които въ своитѣ съчинения сѫ употрѣбявали западно-македонското нарѣчие, на примѣръ, покойний Жинзифовъ:

Френски дрехи зели,
Вечь сетъ Европейки,
Сетъ Мадмоазели.
Хвърчитъ кринолино . . . .
Голи имъ сетъ лакти.
„Братски трудъ“, IV, 49.

[44]) Глед. въ „Период. Списание“ [Браила] кн. XI—XII (1876) стр. 161, пѣсеньта изъ Галечникъ:

Си слекое руво капитанско,
Облекое руво за просенье,
Кинисае земля да шетает:
Ми одее, шо ми поодее,
Ми пойдее во Едрене града . . . .

[45]) Записанъ е на единъ пергаменен ржконисъ, който се намира въ Москва у г-па К. Станишева.

[46]) Въ Миладиновский сборникъ, стр. 126, 128, 242 и пр. и пр.

[47]) Съобщилъ покойний Войниковъ.

[48]) На примѣръ, въ Панагюрище („Период. Списание“ [Браила] XI—XII (1876), стр. 149) и въ Шуменско (Войниковъ).

[49]) На примѣръ думитѣ: мѫжь, мѫка, кѫща изговарятъ — меш, мека, кешта. За тая любопитна особность на Тетевенското изговарянье ние знаемъ отъ г-на Т. Шѣва.*)

*) За новобългарский говоръ въ градецъ Тетевенъ и въ други нѣколко близни нему села намѣрваме сѫщото фонетическо явление въ текста на лѣтописнитѣ записки за Кърджалинтѣ въ Тетевенъ, изложени на стр. 148—9 въ кн. II на Пер. Спис. на Бълг. Кн. Дружество отъ настоящата година (1882), съ тая само разница, че старобългарский звукъ ѫ не се замѣнява съ *е* само въ коренътъ на думитѣ, както утвърждава г. Шѣвъ и съ него г. Дриновъ, но че

И така, за да дойдемъ пакъ на рѣчьта си, въ врѣмето 18
на попъ-Петра въ Мирковский говоръ е имало три различни замѣни за старий звукъ ѫ: двѣ отъ тѣхъ сѫ били глухи или тѫпи гласове, а една чисто ѣ. На сегашно врѣме, до колкото ние знаемъ, въ Мирково, както и изобщо въ источната часть на Софийското окржжие, старий звукъ ѫ редомъ замѣняватъ съ чисто ѧ. Това ни показва, че въ тоя случай прѣзъ послѣднитѣ двѣстѣ годинъ тукъ се е извършило доста голѣмо фонетическо промѣнение.

Въ попъ-Петровий езикъ ние срѣщаме и едно любопитно морфологическо явление, което се намѣрва въ свързка съ горѣизложенната фонетическа особность. Имената сѫществителни и прилагателни, на които именителний падежъ отъ единств. число се свършва съ ѧ, *я*, иматъ тукъ за винителний падежъ особно окончание ѣ (единъ отъ рефлекситѣ на ѫ). Привождаме изъ попъ-Петровий разсказъ всичкитѣ прѣдложения, въ които се срѣщатъ тие падежни форми:

а) Именителенъ падежъ . . . . „бѣга честита **земѣ** (ѣ-я) Загоре.“ „Та се проврьвихе Турци и Прѣзморци и **Опашата вѣра**.“ „Изгине **воиска Тѹрска**, избрахе ги **Латинска воиска**.“ „Бѣше зло и **невола**.“ „Излезе Еень **паша** от Прѣзморе.“ „Та се истровихе аване, и кадие, и **мольлата**.“ „Та седехе по дерьвенете Турци и **раа**;“

сѫщий звукъ се замѣнява съ *е* и въ окончанията на думитѣ, както се види въ горѣспоменѫтий текстъ: тези (вмѣсто тъзи = тѫзи, ако е форма на вин. п. ед. ч.), станехъ вмѣсто станъхъ (= станѫхъ) . . . „а по нѣкога и ъ, ѧ, когато ударението е върху имъ, казва г. Васильовъ, получватъ въ говорътъ звукъ, който е нѣщо срѣднйо между *е* и *я*.“ (Вижъ забѣлѣжка 4 на стр. 148 въ кн. II (1882) отъ Период. Списание).

Колкото за случая, че ъ и ѧ се замѣнявали съ *е*, кога пада ударението върху имъ, ний утвърждаваме, че г. Васильовъ съвършенно се мами, което се доказва отъ приведенитѣ му примѣри: тези, станехъ. Тукъ думата тези по́скоро можемъ да приемнемъ за форма на род. п. ед. ч. жен. р., а не за форма на вин. п., защото тогава и подирнята дума слѣдъ тези не щеше да бѫде година, но годинѣ, сирѣчь тези годинѣ (= тѫзи годинѫ), ако е вѣрно, че старобългарский звукъ ѫ често се замѣнява въ Тетевенско съ просто *е*. Въ Жеравна и до тосъ часъ увардило се е употрѣблението при тоя случай по́-често на род. над. един. ч. отъ колкото на вин. п. На пр., казва се най-много оной годинѣ (=оноѩ годинѫ) и по́-рѣдко онъзи година (= онѫзи годинѫ) вмѣсто оная година миѫлата година. Слѣдователно *е* въ думата тези застѫпва звукъ не ѫ, но ѧ, което е съвършенно правилно почти на сѫдѣ въ новобългарский езикъ.

Формата станехъ управя г. Васильовъ съ станѫхъ или станахъ, когато на тази дума правата и стара форма е само станѫхъ, сирѣчь старобългарската вложка на тази глаголна форма не е на ами нѫ: ста-ти, ста-нѫ-х-ъ, и, слѣдователно формата станехъ се е образовала не отъ станахъ, но отъ станѫхъ.

Забѣл. ред. [на П. С.]

б) Винителенъ падежъ. „Тои расипа Христѣнскѣ вѣрѣ.“ „Та му даде царь Мехмедь Софие.“ „А Еень пусти воиске та оплени Кипоровець.“ „А тие отидохе на Босне да прѣвъземеть Босне.“ „Ами доде та сьбра сете (вьсѫ тѫ) воискѫ Тѹрскѫ.“ „Та ги двигнѫ царь Мехметь на воиске.“ „Та отиде на воиске“. „А Еень паша се врьне на Софие, доде на Софие.“

Тие примѣри не оставятъ никакво съмнѣние, че около края на XVII вѣкъ въ Мирковский говоръ винител. падежъ (ед. ч.) отъ имената на ѧ строго и постоянно се е отлича-
19 валъ по окончанието си отъ именителний. До колкото знаемъ, такво отличие вече не сѫществува въ тоя говоръ, въ който сега винителний падежъ отъ имената, за които ни е рѣчьта, редомъ се окончава съ чисто ѧ, както и именителний. Това изравняванье на винителний падежъ съ именителний тукъ се е извършило, слѣдователно, прѣзъ послѣднитѣ двѣстѣ години.[50])

Харковъ, Юния 1882.

---

[50]) Освѣнъ вин. падежъ, ние срѣщаме въ попъ-Петровий разказъ, въ два случая, и родителенъ падежъ отъ имената на ѧ, ꙗ: до срѣдѣ земле (е отъ ѧ); от злате ябълъке (е отъ ъ). Но за това, както и за нѣкои и други особности, ние ще поговоримъ другъ пѫть.

6. Нѣколко забравени списания на Софрония Врачанскаго.*)

Прѣзъ лѣтото на 1871 год. имахъ случай да видѫ въ Цариградъ у блаженнѣйшаго Антима Видинскаго единъ ржкописенъ сборникъ, който тогава врѣмето ми дозволи да прѣгледамъ токо на́бързѣ и да опишѫ твърдѣ кратко. Сборникътъ ми се показа толко любопитенъ, щото азъ турихъ око на него съ надѣжда, че ще ми изпадне нѣкога по́-сгоденъ случай, за да го опишѫ и изучѫ, както трѣбва, но надѣждата ми и до сега остава не испълнена. Намѣрвамъ за добро да обнародвамъ поне́ краткитѣ си бѣлѣжки за тоя сборникъ и при това да изкажѫ мислитѣ и прѣдположенията, които ми докарва на умъ неговото съдържание.

Той състои отъ 269 голѣми листье (in folio), добрѣ подвързани, съ кожани кори. Първитѣ 253 листье съдържатъ различни статии, на които заглавията сѫ писани съ чървено мастило. На 253 листо се захваща подробно „оглавленіе повѣстіе и различнаа поученіа обрѣтающихся въ книзѣ сей“. На 268 и 269 листье се намѣрватъ нѣколко лѣтописни бѣлѣжки. Писанъ е тоя сборникъ въ Разградъ и не твърдѣ отдавна, именно въ 1850 г., — писецътъ му е „попъ Крастю попъ Аѳана“ (попъ Кръстьо попъ Атанасовъ), който на три мѣста си е подписалъ името — на 9, 10 и 253 листо. Това, обаче, не значи, че на 1850 г. е и съставенъ сборникътъ: той е сѫществувалъ и по́-прѣди, — попъ Кръстьо го е само прѣписалъ отъ по́-старъ прѣписъ, както и самъ исповѣда на едно мѣсто, което ние ще имаме случай да приведемъ по́долу.

Освѣнь нѣколко кратки слова, поучения и повѣсти, 2
въ сборника сѫ помѣстени три доста голѣми литературни трудове, именно: „Митология Синтипа философа“, „Басни Езопови и другая баснословия“, „философ-

*) Изъ „Периодическо списание на Българското Книжовно Дружество“, Срѣдецъ, кн. XII (1884), стр. 1—12,

скиа мудрости". Отъ тие три статии азъ съмъ взелъ по-подробни бѣлѣжки, които и привождамъ.

1. Митология Синтипа философа се захваща на 10-то листо и се продължава до 45-то. Заглавието ѝ е такъво:

„Мѵѳологія Сѵнтіпа філософа попремного разсмотрена и преведена ѿ персійскаго ꙗзыка на греческаго простаго ꙗзыка, а ѿ насъ преписана и приведена ѿ греческаго пространнаго ꙗзыка на болгарскій краткій и простый ꙗзыкъ, къ разуменію болгарскому простому народу, на внѣшнюю полза прочитающимъ ю. Перво преведена на 1802-ро лѣто іуніа: на: 6: день на Видин . . . . . , а сеги второ са преписа ѿ попа Крастя попъ Аѳана. въ лѣто 1850 м-цъ Декевріа ден 25 въ Разградъ".

Слѣдъ това заглавие, което е писано съ червено мастило, четемъ:

„Слово Сѵнтіпа філософа. Сказаніе заради Кура царя Перска, и зарадъ сына неговаго, и зарадъ учителя его Сѵнтіпа філософа, и зарадъ седемь філософы царевыи и дѣянія ихъ, и зарадъ оная безсрамная царева жена, която хочеше да погуби царскіа сынъ. Сіе сказаніе исписа Мусо Персіанинъ на ползу внѣшную прочитающимъ ю.

„Имаше единъ царь на Персіа на име Киро, що имаше седемъ жены, ала чада не имаше и всякоги са молеше Богу да го подари чадо. И, спроти това многое моленіе царское, чу му Богъ молбата, и подари го Богъ едно мужко дѣте, що го отхрани царь и педепса го и прорасти го, като едно дрѣво избранное. И като дойде на возрасть, имаше царь желаніе и любовь зарадъ да изпедепса сына своего на поученіе книжное граматическое, и намери мудріи учители зарадъ да научатъ сына му на избранное мудрое ученіе" . . . . .

2. Слѣдъ „Митология Синтипа философа", която, както забѣлѣжихъ по-горѣ, се свършва на 47-о листо, захващатъ се Басни Езоповы и иная баснословія, които се продължаватъ до 80-то листо.

Тука сѫ помѣстени до 145 различни кратки басни, отъ които азъ съмъ си прѣписалъ, за примѣръ, токо слѣднитѣ двѣ.

3 **Лесица и Капина.** (№ 8, на л. 49).

„Една лесица фатила са да возлези на единъ плетъ, и като са потхлознала и щела да падни долу, а тія са фанала у капината, що било я имало на плето, и тосчасъ са уболи отъ терніето капинскіи и раскровавихасе краката ѝ. (Тогава тія) сас болест рече на капината: „о капино, азъ са фатих у тебе за да ми помогниш, а ти ми повечи зло направи". А капината ѝ рече: „ты си сама згрѣшила да са фатиш о мене, що сам азь научена да фащамъ другій".

Примѣчаніе: Тая басен сказува, защо тай пащат някои хора, що ищат помощ отъ того человека, дето прави зулум всякоги и поврежда другіи человецы".

Гарванъ. (№ 99, на л. 64).

„Единъ гарванъ са разболялъ, и майка му плакала, а гарвану (= гарвано) и рече: „о мати моя, не плачи, ами са помоли Богу дано уздравям“. И майка му рече: „о чадо мое, чи кой от светыите хоче да ти помогни, като не си оставилъ някого от них да имъ си не откраднал от месото?“

Примѣчаніе: Тая басен сказува, почто който има на свѣто много душмани, онъ у нужди своя не можи да намери ни едного пріятеля“.

Такви кратки сж такоречи вситѣ 145 басни; слѣдъ тѣхъ идѫтъ два доста дълги аполога, на които заглавията сж:

„Царь и три паши негови“ (на л. 73).

„Мужь и жена“ (на л. 75).

3. Философскіа мудрости заематъ на́й-много мѣсто въ сборника, около 170 листье (отъ 80 до 250). Подъ това общо заглавие тука сж помѣстени доста много разсѫждения за различни въпроси — религиозни, нравственни, обществени, политически и пр. Мѣжду друго тука се намѣрва доста дълго разсѫждение „о царствахъ мірскихъ“, въ което се изказватъ такви мисли:

На л. 95-то: „Царство са варди и управя сась мудрость и сась разумъ и сас любовь къ воином и къ поданимь, а не сас оружіе и сас страхъ да уплаши раята“ . . . .

На л. 120-то: „Господаръ като отецъ коги нагледва подданниците свои, тогива быва мир у мѣстото неговое. Много е потребно на господаря да мысли сас умъ свой, како е сас изволеніе вышняго Бога возшел на таковое превысочайшее държавіе токмо зарад да буде като отецъ на людіето свои и 4
на общыя народъ, та затова има должность онъ да люби подданныте свои и да ги нагледва и да ги варди от вси приключенія. Почто е онъ икономъ на людското имѣніе, за това е потребно тому да имъ го варди, а не да го усвои и да го привали у своето сокровище. Почто е онъ опредѣленъ да са погрижа всякоги зарадъ доброто людско, и долженъ есть по́вече да оставя своето почиваніе заради нихная полза и да примѣри, како е гражданскій любов по́-добро на господарството му и по́-изрядно освень много сила воинская: почто е добро и благодѣяніе на вси граждены, и на воины, и на людіе повыше пріятно и изволно, а не страх и приноженіе. Добра и сладка речь учиня человеците да будутъ покорены и повинены на господаря, а не гладъ и тегота и насиліе. Тако

говори премудріи Соломонъ: „царскіи престол кротос го содержава“. Каквото (и) Ксенофонтъ философъ рече на Кира царя Перскаго: „Скиптро царское не е возможно да го уварди злато и сребро, но множество приятели, що ги спечеля добротвореніе господарское“ . . . .

За жалость, токо тие редове азъ могохъ да си прѣпишѫ изъ „философскія мудрости“, за които е тукъ рѣчьта и които ми се показахѫ твърдѣ интересни по своето съдържание.

Другитѣ по́-дребни статии, които се намѣрватъ въ сборника на блаженнѣйшаго Антима, иматъ слѣднитѣ заглавия:

„Поученіе о страсѣ Господнемъ“ (на листо 1).

„Поученіе о простотѣ сердечной“ (на л. 2).

„Поученіе о маломъ крадцѣ“ (на л. 2).

„Повѣсть о суевѣріи“ (на л. 3).

„О исповѣди“ (на л. 5).

„О молбѣ“ (на л. 6).

„Краткое нравоученіе“ (на л. л. 7—10).

„Слово на поставленіе новаго архіерея“ (на л. 250—252).

Отъ тѣхъ азъ могохъ да попрѣгледамъ токо „Повѣсть о суевѣріи“. Въ нея се привожда, съ обличителна цѣль, единъ народенъ разсказъ за нѣкой-си „вапиринъ Яковъ“, противъ когото едно отъ дѣйствующитѣ въ разсказа лица прѣдлага такъвъ иларъ: „токмо единъ колецъ да има отъ глогово дарво, и сасъ него да издробя азъ снагата Иакова, и вѣрвайте добре, какъ за напредъ нема да излягва отъ гроба“.

Не се съмнѣвамъ, че вситѣ горѣизброени статии, които се съдържатъ въ сборника на блаженнѣйшаго Антима, сѫ излѣзли отъ перото на приснопаметний Софроний Врачанский. Въ това ме увѣряватъ слѣднитѣ обстоятелства:

а) Както вече видохме по́-горѣ, за „Митология Синтипа философа“ е забѣлѣжено въ заглавието ѝ, че е прѣписана и прѣведена отъ греческаго пространнаго языка на болгарскій краткій и простый языкъ . . . . . на 1802 лѣто, на Видинъ“. А познато е, че на 1802 год. Софроний е живѣлъ въ Видинъ, гдѣто по онова врѣме той е билъ принужденъ да сѣди около три години: за това онъ подробно разправя въ своята автобиография.[1]) Че Софроний е добрѣ познавалъ гърцкий

[1]) Въ „Период. Списание на Българското Книжовно Дружество“, Браила 1872, кн. 5—6. — [Вж. А. Теодоровъ Баланъ, Софрони Врачански, София, 1906, стр. 36].

езикъ и е могълъ да прѣвожда или, както се изрича той, да прѣписва отъ него, това също ни е добрѣ познато както отъ автобиографията му, така и отъ неговий „Кириакодромионъ“, за който е забѣлѣжено въ заглавието му, че е „прѣписанъ ѿ словенскаго и ѿ греческаго глубочайшаго языка на болгарскій простый языкъ“.[2])

б) Още прѣди да видѫ „философскія мудрости“ въ сборника на блаженнѣйшаго Антима, азъ имахъ извѣстие, че Софроній е написалъ нѣкакво-си голѣмо философско сочинение. Това извѣстие бѣше ми съобщилъ още на 1870 г. въ Бѣлградъ единъ съотечественникъ, именно г. Недѣлко Жековъ, който ме и увѣряваше, че видвалъ нѣкѫдѣ въ България такво 6
ржкописно философско съчинение, въ което било забѣлѣжено, че е списано отъ Софрония.[3])

в) Въ своята автобиография Софроній казва, че и слѣдъ като билъ принѫденъ да се изсели изъ България въ Влашко, онъ и тукъ не прѣставалъ да мисли и да работи за просвѣщението на своитѣ еднородци: „за това, каже, се трудя денемъ и нощемъ да изпиша нѣколико книгы по нашему болгарскому языку, та ако не бы возможно менѣ да сказувамъ имъ сасъ уста моя, да чуятъ отъ мене грѣшнаго някое полезное поученіе, а тій да прочьтутъ писаніе мое и да уползуютъ ся“.[4]) Тие думи ясно ни показватъ, че освѣнь „Кириакодромиона“, Софроній е списалъ още „нѣколико книгы“, които не еималъ врѣме и възможность да напечата и които по ржкописенъ начинъ сѫ се распространявали мѣжду Българетѣ. За това имъ распространение, види се, усърдно сѫ се грижили Софрониевитѣ ученици, единъ отъ които е билъ и Ѳеодоръ Стояновичъ отъ Видинъ.

г) Езикътъ, съ който е писанъ Сборникътъ на блаженнѣйшаго Антима, е до шушка еднакъвъ съ езика, който срѣщаме въ добрѣ познатитѣ Софрониеви спасания, именно: въ „Кириакодромиона“, въ „автобиографията“ и въ обнародваното

---

[2]) Глед. г-нъ Иречковий „Книгописъ“ въ „Период. Списание на Българското Книжовно Дружество“, Браила 1875, кн. 7—8, стр. 39. — [Вж. А. Теодоровъ Баланъ, пакъ тамъ, 73.

[3]) Дано тие ми редове стигнѫтъ до г-на Жекова и го подбудѫтъ да обнародва по-скоро нѣкои по-подробни извѣстия за това познато нему ржкописно философско списание!

[4]) „Период. Списание на Б. Кн. Др.“ Браила. Кн. 5—6, стр. 77. — [Вж. А. Теодоровъ Баланъ, пакъ тамъ, стр. 39].

лани негово писмо до българскитѣ търговци въ „Влахобогдания“. Както тукъ, така и тамъ само заглавията сѫ писани съ църковний езикъ; всичко друго е изложено съ простонародната ни пластична българска рѣчь, самъ-тамъ прошарена съ църковнословѣнски форми.[5])

Това сѫ обстоятелствата, които ме увѣряватъ, че въ сборника, за който ми е рѣчьта, ние имаме нѣколко непознати
7 намъ до сега или, инакъ да кажѫ, забравени списания на Софрония Врачанскаго.

Тия забравени Софрониеви списания могѫтъ да хвърлѫтъ нова свѣтлина както върхъ самата личность на приснопаметний Врачански епископъ, така и върхъ началната история на новобългарската книжнина. Моето кратко и твърдѣ повърхностно запознаванье съ тѣхъ не ми допуща, обаче, да ги оцѣнявамъ подробно отъ къмъ тая страна; дозволявамъ си да изкажѫ само нѣколко по-общи бѣлѣжки и прѣдположения:

Списателската дѣятелность на Софрония се е захванѫла, види се, слѣдъ неговото прѣселванье въ Видинъ, именно слѣдъ 1800 г., когато онъ е билъ шестдесетогодишенъ старецъ. Както е познато отъ автобиографията му, онъ и прѣди това врѣме се е отличавалъ съ книголюбие, за което много злѣго сѫ мразили и ненавидѣли нѣкои отъ тогавашнитѣ гърцки владици и протосингели, въ България, таче и котленскитѣ свещеници, „почто̀ они вси на то врѣме бѣха орачи, прости и неучени“.[6]) Особно силно е распалила ученолюбието на Софрония Паисиевата история, съ която онъ се е запозналь наскоро слѣдъ нейното появяванье на свѣтъ: за вѣрно се знае, че още на 1765 г. Софроний (Стойко иерей) е прѣписвалъ въ Котелъ историята на Паисия.[7]) По тая история, съчинена отъ светогорски инокъ „въ Хилендаръ манастиръ“, Софроний си е съставилъ високо мнѣние за светогорското просвѣщение, и това, види се, го е подбудило да отиде (въ 1775 год.) на Света Гора, за да търси тамъ духовна храна за своята любо-

---

[5]) Въ езика на сборника, често се срѣща *и*, намѣсто неударяемото *е*, както и *у* намѣсто неударяемото *о*. Това размѣсванье на рѣченитѣ букви, което твърдѣ рѣдко се срѣща въ познатитѣ (напечатани) Софрониеви списания, е направилъ, види се, прѣписвачьтъ на сборника, именно Разградский попъ Кръстьо.

[6]) Глед. „Автобиографията“ въ „Период. Списание на Българ. Книжовно Дружество“ кн. 5—6, стр. 54. — [Вж. А. Теодоровъ Балань, пакъ тамъ, стр. 9].

[7]) Глед. бѣлѣжката на г. Кръстьовича въ „Читалище“ 1871, брой 11.

знателность.[8]) Неговото шестмѣсечно живѣяние на Света Гора,
освѣнь дѣто му е спомогнжло да стане полезенъ учитель „на
книжное ученіе“, но му е и дало възможность да събере 8
обиленъ материалъ за църковнитѣ поучения, конто „на всѣкоя
недѣля и на всѣки праздникъ е сказувалъ“ въ Котелъ, додѣто
е учителствувалъ и попувалъ тамъ, и съ конто по́-послѣ е
учудвалъ „Врачанскитѣ христиане“, когато имъ е станжлъ
владика.[9]) Но тия свои поучения онъ е „сказувалъ“ устно, и
на́ да ли ги е писалъ на книга, та и по писменъ начинъ да
ги разпространява изъ народа. За такъва литературна работа
той на́ да ли се е сѣщалъ, таче и врѣме на́ да ли еималъ
прѣди прѣселваньето си въ Видинъ, именно прѣди 1800 г.,
до когато неговий животъ е билъ прѣиспълненъ съ много-
различни треволнения, мжка и теглила. — Прѣзъ тригодишно-
то си живѣяние въ Видинската епархия (1800—1803 г.)
Софроний такожде не е билъ свободенъ отъ „нужда и скърбь,“
но тукъ онъ е могълъ поне́ да има по́вече свободно врѣме.
Отъ къмъ тая страна още по́-изгодно е било десетгодишното
му живѣяние въ Влашко, гдѣто онъ е билъ принжденъ съвсѣмъ
да се изсели, слѣдъ като се отърва отъ Видинъ и гдѣто е
билъ добрѣ приетъ и нагоде́нъ отъ тогавашний угровлахийски
митрополитъ Доситей. Но освѣнь това, въ Видинъ и особно
въ Влашко Софронию е изпаднжла добра пригода да се опо-
знае съ просвѣтителнитѣ движения, конто по онова врѣме
бѣхж се захванжли мѣжду гърцитѣ и сърбитѣ и конто създа-
дохж новогърцката и новосърбска книжнини. Доста е да при-
помнимъ, че на онова врѣме въ Влашко се намѣрваше най-
важното огнище на гърцкитѣ народни стрѣмления и на гърцкий
умственъ животъ; че тъкмо, когато Софроний се прѣсели въ
Букурещъ, тамо цъвтѣше най-хубавото гърцко училище, въ
което прѣподавахж такъви професори и списателье, като Ламбри
Фотиадисъ, Неофитъ Дука и проч. Да припомнимъ такожде,
че на онова именно врѣме мѣжду сърбитѣ съ голѣмъ енту-
сиазмъ се четехж съчиненията на Софрониевий съврѣменникъ 9
Доситей Обрадовичъ, именно: „животъ и приключения Дими-

---

[8]) Глед. „Автобиографията“ въ „Период. Списание на Българ. Книжовно Дружество“, Браила, кн. 5—6, стр. 56. — [Вж. А. Теодоровъ Баланъ, пакъ тамъ, стр. 11].

[9]) Глед. „Автобиографията“ въ „Период. Списание на Българ. Книжовно Дружество“, Браила, кн. V—VI, стр. 60 и 66. — [Вж. А. Теодоровъ Баланъ, пакъ тамъ, стр. 17, 24].

трия Обрадовича“ (Виена 1783), Езопове и прочихъ разныхъ баснотворцевъ басне“ (Липиска 1788), „Совѣте здраваго разума“ (Липиска 1794) и проч. Доситеевитѣ съчинения, конто положихѫ начало на ново-сърбската книжнина, сѫ били доста разпространени и въ Влашко, мѣжду тамошнитѣ сърбски търговци, но нѣкои отъ тѣхъ, може би, още въ Видинъ сѫ попаднѫли въ рѫцѣ на Софрония.

Тие нови просвѣтителни движения, конто Софроний е намѣрилъ въ новогърцката и новосърбска книжнини и конто, види се, много сѫ разпалили неговитѣ будни народни чувства, го сѫ подбудили да се пустне въ списателска дѣятелность, чрѣзъ която да спомогне, та и „напитѣ бѣдни Българе“ да се сдобиѫтъ съ „таковый даръ“, какъвто сѫ имали „Гърцитѣ, Сърбитѣ, Власитѣ, Русситѣ и други вѣри“,[10]) сиречь, съ печатани книги „по болгарскый простій языкъ“.

При съставяньето на „Басни Езоповы и иная баснословія“ Софроний се е ползовалъ, може би, отъ баснитѣ, конто Доситей Обрадовичъ обнародва, както забѣлѣжихме по-горѣ, на 1788 година подъ заглавие: „Езопове и прочихъ разныхъ баснотворцевъ басне.“ Възможно е, че и автобиографията „Житіе и страданія грѣшнаго Софронія,“ която е написана около 1805 година, е прѣдизвикана отъ автобиографията на Доситея Обрадовича.

За „Кириакодромиона“ си Софроний забѣлѣжва въ заглавието му, че е „прѣведенъ и прѣписанъ отъ словенскаго и греческаго языка.“ Отъ какви именно словѣнски источници отъ тука се е ползовалъ, това не могѫ да кажѫ, но не се съмнѣвамъ, че гърцкий источникъ му е билъ Кириакодромионътъ, който е съчиненъ и обнародванъ отъ знаменитий гърцки проповѣдникъ Никифоръ Теотоки подъ слѣдньото заглавие: Κυριακοδρόμιον ἤτοι ἑρμηνεία καὶ δμιλία εἰς τὸ κατὰ Κυριακὴν ἐν ταῖς ἁγίαις τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησίας ἀναγιγνωσκομένων Εὐαγγελίων.[11]) Тоя Теотокиевъ Кириакодромионъ първъ пѫть е билъ напечатанъ въ Москва на 1796 година, и втори пѫть е прѣпечатанъ въ Букурещъ на 1803 г. Отъ второто издание, види се, се е и възползовалъ Софроний.

[10]) Глед. писмото на Софрония до Влашкитѣ Българе въ „Период. Списание на Бълг. Книж. Дружество.“ Срѣдецъ 1882. кн. III, 157. — [Вж. А. Теодоровъ Балански, пакъ тамъ, стр. 60—62].

[11]) Тие думи намѣрваме прѣведени, тако рѣчи, една по една и въ заглавието на Софрониевий „Κυριακωδρόμιον, сиречъ Недѣлникъ, поученіе на всѣхъ недѣляхъ въ православныхъ церквахъ прочитаемая евангеліяхъ.“

Отъ какви книги онъ се е ползовалъ при съставянето на другий си голѣмъ трудъ, именно на „Философския мудрости," това не могатъ да ни развѣщаятъ горѣприведеннитѣ кратки изводи изъ тѣхъ. Възможно е, че въ това Софрониево списание ние имаме нѣкакво ехо отъ онова философско движение, което бѣше обзело западноевропейскитѣ литератури прѣзъ миналий вѣкъ и съ което Софроний, може би, се е опозналъ чрѣзъ гръцката книжнина. Познато е, че гърцкитѣ писателье отъ миналий вѣкъ съ особна ревность прѣвождахя отъ европейскитѣ езици различни философски съчинения, подъ влиянието на които се опитвахя да обогащаватъ своята писменность и съ самостоятелни философски списания.

За „Митологията на Синтипа философа" Софроний ясно забѣлѣжва, че я е прѣвелъ отъ греческаго языка. „Митологията на Синтипа фолософа", или както инакъ я наричатъ, „повѣсть за седмьтѣ мядреци" е една отъ най-прочутитѣ повѣсти. Съчинена първъ пять нѣйдѣ въ Индия още въ първитѣ вѣкове слѣдъ Рождество Христово, тя полека-лека се е разпространила по цѣлъ свѣтъ, била е прѣвождана, съ различни прѣправяния, на персидски, арабски, еврейски и, тако рѣчи, на вситѣ европейски езици. Прѣзъ всичкитѣ срѣдни вѣкове, а по нѣкои страни и до скоро, тя е била едно отъ най-любимитѣ и най-занимателни четива. Мѣжду Гърцитѣ тя е била твърдѣ разпространена и по врѣмето на Софрония, когото това, види се, е побудило да прѣведе Синтиповата повѣстъ на 11
български. За историята на новобългарската книжнина е любопитно да се види, въ какво отношение се намѣрва къмъ тоя Софрониевъ прѣводъ познатата българска книга, която е напечаталъ на 1844 г. въ Будинъ Христаки Павловичъ подъ заглавие: „Синтипы философа баснословие." Азъ нѣмамъ при себе книгата на Хр. Павловича, та и не могя да се пущамъ тука въ разглежданьето на тоя въпросъ. Ще забѣлѣжя само, че има основания да се мисли,[12]) че въ рѣчената книга се съдържа не нѣкакъвъ новъ прѣводъ, направенъ отъ Павловича, а Софрониевий прѣводъ съ нѣкакви, може би, малки измѣнения.

Както видохме по-горѣ, „Митология Синтипа философа" Софроний е прѣвелъ въ Видинъ на 1802 год. Види се, че това е първъ списателски неговъ опитъ; всичкитѣ си други трудове онъ е извършилъ по-послѣ, именно прѣзъ послѣднитѣ

[12]) Сравн. въ Период. Спис. на Б. Кн. Др. Браила 1871, кн. IV, стр. 24. — [М. Дриновъ, Съчинения, т. I, стр. 136].

десетина годинъ на живота си. Доста е да си наумимъ, че по това врѣме Софроний е ималъ отъ шестдесеть до седемдесеть години, за да се сѣтимъ, съ каква ревность той се е пуснѫлъ въ списателската си дѣятелность, съ каква енергия и постоянство се е трудилъ на това поприще.

Притурка.

Горний членъ бѣше вече написанъ, когато г-нъ Иречекъ ме зарадва съ слѣднитѣ извѣстия за едно откритие, което сполучилъ да направи прѣзъ послѣдньото си пѫтуванье по България. Въ Айтосъ, у секретаря на тамошний сѫдъ, г-на Никола Порданова (изъ Медвенъ), г. Иречекъ видѣлъ единъ хубавъ и добрѣ запазенъ български рѫкописъ, подвързанъ съ дървени кори. Въ него имало 349 листье, запразднени само съ едно дълго списание, което имало такъвъ надсловъ: Θέατρον
12 πολιτικόν, сирѣчь, гражданское позорище. Имало тукъ и една бѣлѣжка (прѣдисловие), въ която се казвало, че това списание първо прѣвелъ отъ латинский езикъ на гърцки Угровлахийский господарь Николай Маврокордато,[13]) а пакъ Софроний, смиренний епископъ Врачанский, го прѣвелъ „ѿ греческаго пространнаго языка на болгарскій нашій простій языкъ къ разумѣнію [и увѣдѣнію] простому болгарскому народу“,[14]) въ лѣто 1809. Г-нъ Иречекъ, за жалость, токо нàбързѣ могълъ да прѣгледа това си откритие. Краткитѣ бѣлѣжки, които онъ можé да ми каже за него, даватъ до нѣйдѣ да мислимъ, че въ рѫкописа на г-на Н. Иорданова се съдържа сѫщото списание, което е вмѣстено и въ сборника на блаженнаго Антима съ заглавие: „Философския мудрости.“ Но да ли е така, или ние имаме тука съвсѣмъ другъ Софрониевъ трудъ, това ще се види само тогава, когато се опознаемъ пó-добрѣ както съ сборника на блаженнаго Антима, така и съ рѫкописа, който се намѣрва у г-на Н. Иорданова. Пó-подробното описванье и изучванье на тие паметници е желателно отъ много страни: съдържащитѣ се въ нихъ забравени трудове на приснопаметний Врачански епископъ иматъ за насъ не малъкъ историко-литературенъ интересъ.

[13]) Николай Маврокордато е първий фанариотски господарь въ Влашко (1716—1730). За своето безчеловѣчно управление е нарѣченъ Влашки Неронъ, но е билъ доста образованъ человѣкъ: написалъ е и една „книга за длъжноститѣ“ — Περὶ καθηκόντων βίβλος (Букурещъ 1720).

[14]) Г. Иречекъ мисли, че както тая бѣлѣжка, така и всичкий рѫкописъ е писанъ съ рѫката на Софрония. — [Вж. А. Теодоровъ Балановъ, пакъ тамъ, стр. 119 и сл.]

7. Лѣтописни бѣлѣжки отъ Разградъ.*)

Въ края на ржкописний сборникъ, за който говорихме по-горѣ (стр. 321—323) се намѣрватъ слѣднитѣ лѣтописни бѣлѣжки, любопитни не само по съдържанието си, но и по това, че сѫ писани по народното изговарянье въ Разградъ: 13

1. „На 1789 месецъ ѡктовріе 24 [-го дня] стана сеферъ, като доди Немецу да се би сос бокорешкію бей и гу нави, и бокорешкію бей побегна у Рухчюкъ.“[1])

2. „На 1824[2]) месецъ Іуліе 8-го дня, като доди водата на Разгратъ, оть многутѡ наводненіе срина до 300 кащи и многу чѧвецы и скотови издавиха са.“

3. „1828 лето месецъ Маіа. Мина Московицо ѿ самъ Дунава: мосто беше презъ Сакча 2 сахатѧ. Тогава беше и царь Николай заедно и брат му Михал. И престигнаха ду Шюменъ: главна команда бѣ графъ Вегдещійнъ“ (Витгенштейнъ).

„Въ Разгратъ додоха казацытѣ Іуліе 14 въ Субота, въ Ниделя дигнаха с᾽ гіѡчовите разгратскы и ѿ село Арнавуткювю, Тахчикювю, Каба-Кулакъ, Харсува, Кара-Арнавут. А Турците разгратски жителы беха избегали понапреш᾽. А въ Разгратъ беше аенино баш᾽ва(?) Али-бей; той побегна, като дойдоха казаците, и убы единъ казакъ, и трима Арнавутъкювліи 14 закла ѿванъ касабата. И нїе после като са дигнахме ѿ Разгратъ, утидохме до Ени-Пазар᾽ и седехме тамо 15 дни, и тогава додоха други гіѡчювы ѿ Шюменската казаа Драгоюву“.

4. „Въ лѣто 1832 ѡктовріе 21-и хиротониса са Неѡфитъ Чевену (Червену = Червенски) владика въ Рухчюкъ; тамо беха тезы митрополиты: Иларіѡнъ Турновскій и Григорія Шумненски и Ловчанскіи епископ᾽ Діѡнісія.“

Всички тие бѣлѣжки сѫ писани съ ржката на попъ Кърстьо попъ-Атанасовъ, който е прѣписалъ и сборникътъ.

---

*) Изъ „Периодическо списание на Българското Книжовно Дружество“, Срѣдецъ, кн. XII (1884), стр. 13 - 14.

[1]) Това е станѫло въ врѣме на втората война мѣжду Екатерина II и Турцитѣ. Влашки господарь тогава бѣше Мавроген и, който усърдно помагаше на Турцитѣ. Съѫзникътъ на Екатерина, нѣмский императоръ Іосифъ II, прати въ Влашко единъ корпусъ войска, която изгони отъ тамъ Мавроген и.

[2]) Послѣднята цифра въ това число е написана така, щото може да се чете и като 4, и като 7, и като ѵ. Азъ ѭ прочетохъ 4; не знаѭ, да ли съмъ сполучилъ. — [Вж. Б. Цоневъ, Описъ и пр. 408, чете тая година: 1821].

8. Новый церковно-славянскій памятникъ съ упоминаніемъ о славянскихъ первоучителяхъ.*)

Въ одномъ, принадлежащемъ намъ рукописномъ южнославянскомъ сборникѣ,[1]) въ 8-ю долю листа, находится неизвѣстное доселѣ упоминаніе о св. Кириллѣ и Меѳодіи, а равно и о нѣкоторыхъ изъ ихъ сподвижниковъ и продолжателей начатаго ими дѣла, именно — о Климентѣ, Гораздѣ, Саввѣ и Наумѣ. Упоминаніе это небольшое, занимаетъ всего двѣнадцать съ половиною строкъ въ рукописи, но тѣмъ не менѣе, оно кажется намъ заслуживающимъ вниманія, какъ по нѣкоторымъ частнымъ указаніямъ и намекамъ, такъ и потому, что открываетъ совершенно новый фактъ въ исторіи чествованія памяти славянскихъ первоучителей.

Время написанія нашего сборника можно опредѣлить довольно приблизительно: на нѣсколькихъ листахъ его имѣются позднѣйшія приписки, лѣтописныя записи, древнѣйшая изъ которыхъ сдѣлана 12-го іюля 1614 года;[2]) это показываетъ,
175 что наша рукопись существовала и была уже въ обращеніи около самаго начала XVII вѣка. Съ другой стороны, въ самомъ содержаніи этого сборника находятся такія данныя, которыя показываютъ, что онъ не могъ быть написанъ и даже составленъ раньше первой четверти XVI вѣка. Именно, онъ содер-

*) Изъ „Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія“ ч. 238 (1885), стр. 174—205.

[1]) Краткое извѣстіе объ этомъ сборникѣ напечатано нами въ Періодическомъ Списаніи Болг. Книжевнаго Дружества. Браила 1876, кн. XI—XII, 115, и въ нашей книжкѣ: „Южные Славяне и Византія въ X в.“ Москва, 1876, 151. [Ср. Съчиненія, т. I стр. 356 и 519].

[2]) Въ ней говорится о наводненіи рѣки Осма (праваго притока нижняго Дуная) и говорится въ слѣдующихъ словахъ, которыя, безъ сомнѣнія, записаны очевидцемъ происшествія и по свѣжимъ слѣдамъ его: „вь лѣто 7122 (= 1614) мц҃а Юлїа 12 дн҃ъ: да се знае, че пріиде Ѡс҃мь, та стори зло“. Означенные тутъ годъ и число мѣсяца написаны въ записи буквами, которыя мы для удобства переводимъ на арабскія цифры, что́ будемъ дѣлать и въ другихъ случаяхъ. Въ другой изъ древнѣйшихъ приписокъ, находящихся въ сборникѣ, говорится объ умерщвленіи султана Османа въ 1630 году; она написана другимъ почеркомъ и, по видимому, тоже современникомъ отмѣченнаго въ ней событія.

житъ въ себѣ, между прочимъ, семь поученій знаменитаго греческаго проповѣдника, солунскаго уроженца „Иподіакона Дамаскина Студита“, жившаго въ послѣдней четверти XV и въ первой половинѣ XVI вѣка.[3]) Проповѣди иподіакона Дамаскина, пользовавшіяся въ свое время громадною популярностью между греками, впервые были напечатаны еще при жизни ихъ автора, именно въ 1528 году (въ Венеціи). Есть указанія, что онѣ немедленно сдѣлались достояніемъ южно-славянской,[4]) а равно и русской письменности,[5]) и притомъ въ нѣсколькихъ переводахъ; но во всякомъ случаѣ эти переводы не могли, конечно, явиться раньше 1528 года. Въ виду указанныхъ данныхъ мы полагаемъ, что нашъ сборникъ составленъ или, по крайней мѣрѣ, написанъ около половины XVI вѣка, на что̀ указываетъ и характеръ его почерка. Правописаніе рукописи — сербское съ весьма незначительною примѣсью болгаризмовъ (большаго юса и ера), не оставляющихъ, впрочемъ, сомнѣнія въ томъ, что писецъ имѣлъ передъ собою болгарскій оригиналъ.

Кромѣ семи поученій иподіакона Дамаскина, переведенныхъ въ XVI вѣкѣ, нашъ сборникъ содержитъ въ себѣ и нѣсколько такихъ памятниковъ, которые задолго до XVI вѣка существовали въ южно-славянской письменности. Въ числѣ этихъ болѣе древнихъ памятниковъ мы тутъ находимъ и болгарскій Синодикъ, составленный еще въ 1211 году; въ немъ-то и встрѣчается упоминаніе о первоучителяхъ славянскихъ. Для болѣе точнаго опредѣленія времени составленія этого упоминанія, а равно и для уясненія значенія его, какъ историческаго свидѣтельства, намъ слѣдуетъ сказать нѣсколько словъ какъ о происхожденіи болгарскаго Синодика, такъ и о 176
дальнѣйшей его судьбѣ.

---

[3]) Объ иподіаконѣ Дамаскинѣ см. въ статьѣ Голубинскаго: „Очеркъ исторіи просвѣщенія у Грековъ:“ Православное Обозрѣніе. 1872, іюль, стр. 41—42.

[4]) Въ библіотекѣ Кіевской дух. академіи имѣется болгарская рукопись XVI вѣка, содержащая въ себѣ нѣсколько словъ Дамаскина. Рукопись эта подробно описана Пѣвницкимъ въ его статьѣ, помѣщенной въ Трудахъ Кіевской дух. академіи 1873, октябрь.

[5]) На русскій языкъ слова Дамаскина переведены въ первой четверти XVII вѣка. Полный и, кажется, единственный списокъ этого русскаго перевода имѣется въ Хлудовскомъ собраніи рукописей. См. въ Описаніи этого собранія А. Попова стр. 141—147. На послѣдней изъ этихъ страницъ опредѣляется и время перевода.

До сихъ поръ болгарскій Синодикъ былъ извѣстенъ лишь по одному списку (конца XIV вѣка), принадлежавшему прежде покойному С. Н. Палаузову, а нынѣ хранящемуся въ Софійской народной библіотекѣ. Весьма любопытныя выдержки изъ него обнародованы еще въ 1855 году Палаузовымъ,[6]) а года два тому назадъ и профессоромъ Флоринскимъ.[7]) Этотъ списокъ, съ которымъ мы имѣли возможность ознакомиться ближе прошлымъ лѣтомъ въ Софіи, дошелъ до насъ въ крайне жалкомъ видѣ, на что было уже указано и названными учеными. Въ началѣ его, по нашимъ соображеніямъ, недостаетъ около десяти листовъ, недостаетъ и въ концѣ нѣсколькихъ страницъ; кромѣ того, и въ срединѣ памятникъ изуродованъ во многихъ мѣстахъ какою-то рукою, съ злымъ умысломъ, по видимому, вырвавшею и уничтожившею многія страницы, которыя содержали въ себѣ любопытныя указанія на древнюю политическую и духовную самостоятельность болгарскаго народа. Вслѣдствіе того по Палаузовскому списку не возможно было составить себѣ сколько-нибудь ясное представленіе, какъ о цѣломъ составѣ Синодика, такъ и объ отношеніи къ нему обнародованныхъ изъ него любопытныхъ выдержекъ.[8]) Списокъ, который находится въ нашемъ сборникѣ и который на два столѣтія почти моложе Палаузовскаго, сохранился нѣсколько лучше послѣдняго. Въ немъ тоже недостаетъ, особенно въ концѣ, нѣсколькихъ листовъ, также намѣренно, по видимому, вырванныхъ,
177 но за то многія изъ недостающихъ въ Палаузовскомъ спискѣ мѣстъ тутъ на лицо и даютъ возможность не только составить себѣ понятіе о цѣломъ составѣ памятника, но и уяснить литературную исторію послѣдняго.

---

[6]) См. въ Временникѣ Императорскаго Московскаго Общества Исторіи и Древн. Россійскихъ, кн. 21. 1855, статью „Синодикъ царя Бориса.“ Кое-какія извлеченія изъ Палаузовскаго списка обнародованы и въ классическомъ трудѣ Григоровича: „Очеркъ путешествія по Европейской Турціи“ (2-е изданіе, Москва, 1877, стр. 160—161), а также Православномъ Обозрѣніи 1873, іюль 160—163).

[7]) Въ его статьѣ: „Къ вопросу о Богомилахъ,“ помѣщенной въ „Сборникѣ статей по славяновѣдѣнію, изд. учениками В. И. Ламанскаго.“ С.-Пб. 1883, стр. 33—40.

[8]) Вслѣдствіе крайней испорченности своего списка Палаузовъ, напримѣръ, не могъ понять, какимъ образомъ могли попасть въ Синодикъ драгоцѣнное сказаніе объ обновленіи Терновскаго патріаршества и нѣкоторыя другія обнародованныя имъ извлеченія изъ этого памятника. Онъ полагалъ, что „все это“ было прибавлено переписчикомъ его списка. См. выше названную его статью въ Временникѣ, стр. 2. Нашъ списокъ устраняетъ всякія подобныя сомнѣнія относительно органической связи *всего этого* съ болгарскимъ Синодикомъ.

Въ нашемъ спискѣ памятникъ этотъ носитъ слѣдующее заглавіе, писанное вязью и красными чернилами (киноварью): **Сїнѡдїкъ прочитаємъ къ прⷭквю нѣлю поⷭта, єже єст Ѕставлєнно ѿ вгоносныѧ ѻцъ нашихъ.**

Уже это заглавіе, утерянное въ Палаузовскомъ спискѣ вмѣстѣ съ начальными страницами, указываетъ на то, что болгарскій Синодикъ составленъ съ церковно-практическою цѣлью. На это, впрочемъ, и въ самомъ текстѣ Синодика находится болѣе опредѣленное указаніе, которое будетъ приведено ниже, на своемъ мѣстѣ.

Въ основу нашего Синодика положенъ греческій Синодикъ, но не первоначальная редакція послѣдняго, составленная въ 842 году по рѣшенію состоявшагося тогда собора противъ иконоборческой ереси,[9]) а одна изъ позднѣйшихъ редакцій, та именно, которая употреблялась Греческою церковью около конца XII вѣка и въ которой первоначальный греческій текстъ былъ дополненъ новыми анаѳематствованіями и славословіями, послѣдовательно внесенными въ него въ теченіе IX, X, XI, XII вѣковъ.[10]) Переведши, съ весьма незначительными сокращеніями, этотъ дополненный греческій текстъ и положивъ его въ основу своего труда, составители болгарскаго Синодика внесли въ послѣдній слѣдующія добавленія:

1) Анаѳематствованіе Богомилу и всѣмъ нареченнымъ апостоламъ богомильства; при этомъ сдѣланы кое-какія указанія на время происхожденія знаменитой ереси, указанія, обличающія заимствованія изъ извѣстнаго обличительнаго слова Козьмы Пресвитера (X вѣка).

2) Изложеніе главнѣйшихъ пунктовъ богомильскаго вѣроученія съ анаѳематствованіемъ каждаго изъ нихъ въ отдѣльности.[11]) При составленіи этой статьи редакторы ея, по на- 178

[9]) Никольскаго: Анаѳематствованіе, совершаемое въ первую недѣлю великаго поста. Историческое изслѣдованіе о чинѣ Православія. С.-Пб., 1879, стр. 20.

[10]) Это видно, между прочимъ, изъ того, что въ нашемъ спискѣ Синодика въ славословіи Греческимъ царямъ перечень послѣднихъ доведенъ до Исаака Ангела (1185—1195 гг.) и его брата Алексѣя III (1195—1203 гг.).

[11]) Оба эти добавленія, означенныя нами подъ №№ 1, 2, изданы по Палаузовскому списку профессоромъ Флоринскимъ въ вышеназванной его статьѣ. Они читаются совершенно такъ, дословно, и въ нашемъ спискѣ, который тутъ сохранился гораздо лучше Палаузовскаго и даетъ возможность исправить одну неточность, вкравшуюся въ статью г. Флоринскаго (стр. 37, 39). Неточность эта заключается въ причисленіи къ учителямъ богомильскимъ и Константина Болгарскаго, бывшаго митрополита Керкирскаго. Въ нашемъ спискѣ анаѳематствованія богомильскимъ ученіямъ четырьмя страницами, на которыхъ помѣщены не относящіяся къ богомиламъ анаѳематствованія. Мало того, въ на-

шему мнѣнію, пользовались какъ вышеназваннымъ словомъ Козьмы Пресвитера, такъ и Панопліемъ Евѳимія Зигабена (XII вѣка).

3) Прославленіе памяти всѣхъ христіанскихъ государей перваго Болгарскаго царства, начиная съ Бориса, „иже бльгарскыи родь кь богоразумію светыим крьщеніем приведшому", и кончая Владиславомъ, по смерти котораго (1018 г.) Болгарія лишилась своей политической самостоятельности и подчинилась Византіи на цѣлыхъ 168 лѣтъ до 1186 года.[12]) Списокъ царей древняго Болгарскаго царства составленъ вообще правильно согласно съ дошедшими до насъ достовѣрнѣйшими историческими свидѣтельствами. Въ этомъ спискѣ мы находимъ только одно имя (Плѣнимиръ), которое не встрѣчается ни въ одномъ изъ извѣстныхъ намъ теперь памятниковъ, и которое не встрѣчается ни въ одномъ изъ извѣстныхъ намъ теперь памятниковъ, и которое составители синодика, по видимому, заимствовали изъ какого-нибудь не дошедшаго до насъ источника.[13])

4) Непосредственно послѣ славословія „древнимъ Болгарскимъ царямъ" въ нашемъ спискѣ слѣдуетъ славословіе Кириллу Философу, архіепископу Меѳодію, епископу Клименту, Саввѣ, Горазду и Науму съ указаніемъ на ихъ главныя заслуги.
179 Это-то и есть то упоминаніе о славянскихъ первоучителяхъ, которое составляетъ предметъ нашей настоящей статьи, и которое нами будетъ подробно разсмотрѣно далѣе. Здѣсь мы ограничиваемся лишь указаніемъ на мѣсто, занимаемое имъ въ ряду болгарскихъ добавленій къ греческому Синодику.

5) Вслѣдъ за прославленіемъ памяти нашихъ первоучителей слѣдуетъ славословіе первымъ четыремъ царямъ втораго Болгарскаго царства, именно; „Іоанна Асѣня царю Бѣл'гуню,

шемъ спискѣ сохранился и отрывокъ ученія Константина Болгарскаго, не оставляющій никакого сомнѣнія въ томъ, что этотъ еретикъ есть тотъ самый Константинъ Болгарскій, который былъ осужденъ Константинопольскимъ соборомъ 1166 года, и анаоематствованіе которому тогда же еще внесено въ греческій синодикъ. Никольскій, тамъ же, 140.

[12]) Означенное тутъ добавленіе (3-е), какъ и слѣдующее (4-е), а равно и начало 5-го, не находится въ Палаузовскомъ спискѣ, въ которомъ вся эта часть вырвана.

[13]) См. въ нашей книжкѣ „Южные Славяне и Византія", стр. 151. Въ этой книжкѣ мы, сближая имя — Плѣнимиръ съ именемъ короля Предимира или Прелимира, который, по словамъ Дуклянской лѣтописи, царствовалъ гдѣ-то на югѣ въ X вѣкѣ, высказали предположеніе, что оно должно быть попало въ болгарскій Синодикъ изъ народныхъ преданій. Но теперь, познакомившись ближе съ литературными пріемами составителей Синодика, мы думаемъ, что они взяли это имя (Плѣнимиръ) изъ какого-нибудь не дошедшаго до насъ книжнаго источника.

свобождьшомꙋ ѿ работы грьчъскїе бльгарскыи рѡ҃; Ѳеѡ҃рꙋ нареченномꙋ Петрꙋ братꙋ его и царю; и Калоꙗню царꙋ братꙋ его, иже многы побѣды показав'шому на Грькы же и Фрꙋгы," и сестричищу тѣхъ (то-есть, сыну ихъ сестры) Борису царю.[14]) Славословіе послѣднему особенно важно въ историко-литературномъ отношеніи: оно сопровождается краткимъ, но весьма любопытнымъ для насъ разказомъ[15]) объ услугахъ, оказанныхъ царемъ Борисомъ православной церкви. Услуги эти заключались въ созваніи въ 1211 г. большаго церковнаго собора въ Терновѣ противъ учителей богомильства, которые въ это время, „ꙗкоже нѣціи вльцїи теж'цїи нещедно расхїщаахꙋ христово стадѡ". На этомъ соборѣ, о которомъ тутъ сообщены любопытныя подробности, и составленъ былъ нашъ синодикъ, который повелѣніемъ царя Борила „въписань быст въ православныѫ събѡры ꙗко да прочитаетсѧ въ пръвѫѧ недѣлѧ ст҃ыхь пѡст". Къ прославленію царя Борила прибавлено и славословіе всѣмъ архіереямъ, епископамъ, священникамъ и „въсѣмь болѣрѡмь блъгарскымь съшедшіимсѧ съ царем Бориломь на тръклѧтѫѧ сїѫ ересь и низложившіимь тѫ" (по Палаузовск. списку).

Этимъ, безъ сомнѣнія, и заканчивалась первоначальная редакція болгарскаго Синодика, который, подобно тому какъ и греческій,[16]) съ теченіемъ времени послѣдовательно дополнялся внесеніемъ въ него новыхъ славословій и, быть можетъ, анаѳематствованій. Дополненія эти, дѣлавшіяся, очевидно, по 180
распоряженію высшей духовной власти (Терновскихъ патріарховъ), продолжались до самаго завоеванія Болгаріи турками, то-есть, до конца XIV вѣка, когда, вмѣстѣ съ паденіемъ втораго Болгарскаго царства, распалось и Терновское патріаршество. За это время, то-есть, съ 1211 года и до конца XIV вѣка, послѣдовательно, одно за другимъ, внесены были славо-

[14]) Рядъ царей и тутъ изложенъ согласно съ достовѣрнѣйшими источниками. Борилъ, котораго современные ему писатели называютъ и Борисомъ (Burus), царствовалъ съ 1207 по 1218 г.

[15]) Разказъ изданъ Палаузовымъ (Временникъ, тамъ же стр. 7, 8), но безъ начала, вырваннаго вмѣстѣ съ предшествовавшими ему листами, на которыхъ находилось славословіе царямъ перваго Болгарскаго царства, тремъ предшественникамъ Борила на Терновскомъ престолѣ и, надо полагать, славянскимъ первоучителямъ. Въ нашемъ спискѣ, къ счастью, начало этого разказа уцѣлѣло, уцѣлѣла и большая часть его середины, дословно сходная съ Палаузовскою, но за то недостаетъ окончанія, уничтоженнаго вмѣстѣ съ нѣсколькими листами, слѣдовавшими за нимъ.

[16]) Никольскій, тамъ же 21.

словія всѣмъ слѣдовавшимъ послѣ Борила Терновскимъ царямъ до Іоанна Шишмана (послѣдняго) включительно, царицамъ, патріархамъ, нѣкоторымъ митрополитамъ и прочимъ лицамъ, оказавшимъ какія-нибудь особыя услуги церкви или кровь свою „проліявшимъ по православнѣи вѣрѣ христіанствѣи“. При славословіяхъ царямъ, въ цирствованіе которыхъ происходили какія-нибудь крупныя церковны событія, послѣднія излагались съ большею или меньшею подробностію, подобно тому, какъ сдѣлано и въ первоначальной части болгарскаго Синодика при славословіи Борилу, какъ сдѣлано и въ греческомъ Синодикѣ при славословіи царицѣ Ѳеодорѣ, гдѣ разказана исторія созваннаго ею собора (842 г.) для возстановленія иконопочитанія. Вотъ чѣмъ объясняется существованіе въ болгарскомъ Синодикѣ такихъ историческихъ замѣтокъ и разказовъ, которые казались странными нѣкоторымъ изслѣдователямъ. Эти разказы тоже читались въ церкви во время совершенія чина Православія и читались „на увѣдѣніе послушающимъ и въ память болгарскому роду“. Такъ, передъ славословіемъ Іоанну Асѣню II (1218—1241 гг.), преемнику Борила, изложенъ довольно подробный разказъ[17]) объ обновленіи имъ патріаршества Болгарскаго царства (1235 г.). Въ славословіи ближайшему предшественнику царя Георгія Тертера изложенъ былъ, по видимому, тоже довольно подробный разказъ, отъ котораго въ нашемъ спискѣ сохранился лишь небольшой отрывокъ, въ
181 четыре строки.[18]) Въ славословіи Іоанну Александру (1331—1365 гг.) разказана исторія состоявшихся при немъ двухъ соборовъ (1350 и 1355 гг.) противъ смущавшихъ тогда покой Болгарской церкви еретиковъ. Къ сожалѣнію, въ нашемъ спискѣ сохранилось лишь начало этого разказа, отъ котораго въ спискѣ Палаузовскомъ не осталось никакого слѣда. Разказъ, по види-

[17]) Этотъ драгоцѣнный разказъ хорошо сохранился въ спискѣ Палаузова, которымъ и обнародованъ въ Временникѣ, тамъ же стр. 9—11. Въ нашемъ спискѣ онъ вырванъ вмѣстѣ съ окончаніемъ разказа о Борилѣ и созванномъ имъ Терновскомъ соборѣ.

[18]) Въ Палаузовскомъ спискѣ это мѣсто уничтожено, какъ уничтожены и всѣ славословія царямъ, слѣдовавшимъ послѣ Константина Тѣха (1258—1278 гг.), но въ немъ сохранился довольно хорошо списокъ царицъ и патріарховъ Терновскихъ, списокъ, доведенный до послѣдняго Терновскаго патріарха, Евоимія, и до послѣдней царицы, супруги Іоанна Шишмана, что указываетъ на время, когда прекратилось дополненіе болгарскаго Синодика и его церковно-практическое употребленіе. Въ нашемъ спискѣ листы, содержавшіе въ себѣ списокъ патріарховъ и царицъ, вырваны, за то уцѣлѣлъ затерянный въ Палаузовскомъ спискѣ перечень всѣхъ почти Терновскихъ царей, за исключеніемъ послѣдняго изъ нихъ, Іоанна Шишмана.

мому, содержалъ въ себѣ любопытныя подробности объ этихъ соборахъ, о которыхъ мы знаемъ лишь то, что̀ сообщается о нихъ въ житіи Ѳеодосія Терновскаго.[19]) Очень можетъ быть, что за этимъ разказомъ и славословіемъ Іоанну Александру слѣдовали анаѳематствованія еретическимъ ученіямъ, осужденнымъ названными соборами.

Кромѣ указанныхъ тутъ позднѣйшихъ добавленій къ первоначальному тексту болгарскаго Синодика, въ послѣдній внесены были и нѣкоторыя изъ тѣхъ добавленій, которыми былъ дополненъ греческій Синодикъ въ XIV вѣкѣ. Такъ, въ нашемъ спискѣ имѣется анаѳематствованіе Геронтію, извѣстному послѣдователю Варлаама и Акиндина, который, вмѣстѣ съ этими послѣдними, былъ осужденъ Константинопольскимъ соборомъ 1351 года.[20])

Всѣ находящіяся въ позднѣйшей части болгарскаго Синодика добавленія, касающіяся болгарской исторіи, сдѣланы разновременно и, безъ сомнѣнія, современниками упоминаемыхъ въ нихъ лицъ и событій. Только одно изъ этихъ позднѣйшихъ дополненій, по видомому, почерпнуто изъ очень древнихъ, не дошедшихъ до насъ источниковъ: это — славословіе древнимъ преславскимъ патріархамъ: Леонтію, Димитрію, Сергію, Григорію, славословіе, которое предпослано ряду славословій Терновскихъ патріарховъ.[21]) О преславскихъ патріархахъ, святительствовавшихъ еще въ X вѣкѣ до окончанія русско-византійской войны (971 года), по видимому, вспомнили во время учрежденія втораго Болгарскаго (Терновскаго) патріаршества, въ 1235 году и тогда же внесли ихъ въ Синодикъ. Имена ихъ не встрѣчаются ни въ одномъ изъ другихъ дошедшихъ до насъ памятниковъ, хотя фактъ существованія въ X вѣкѣ Преслав- 182
скаго патріаршества и патріарховъ подтверждается достовѣрными свидѣтельствами.[22])

Къ изложеннымъ замѣткамъ о содержаніи, о способѣ составленія и вообще о судьбѣ болгарскаго Синодика считаемъ нужнымъ прибавить еще слѣдующее. Всѣ добавленныя къ нему

[19]) Житіе это издано въ Чтеніяхъ Общ. Ист. и Древн. Рос. при Московскомъ Университетѣ 1860, кн. 1.

[20]) Никольскій, 145, 153.

[21]) Этотъ списокъ Преславскихъ и Терновскихъ патріарховъ изданъ Паузовымъ, тамъ же, стр. 14.

[22]) Голубинскій. Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей Болгарской, Сербской и пр. Москва 1871, стр. 37, 48, 49 и пр.

въ XIII и XIV вѣкахъ болгарскія славословія древнимъ Преславскимъ патріархамъ, прибавлялись къ концу первоначальнаго текста, который составленъ въ 1211 году, и въ которомъ находится интересующее насъ славословіе славянскимъ первоучителямъ. Далѣе, изученіе нашего списка сравнительно съ спискомъ Палаузова убѣдило насъ въ томъ, что кромѣ тѣхъ болгарскихъ добавленій, которыми дополненъ былъ въ Болгаріи разновременно греческій текстъ, и которыя были сдѣланы по распоряженію духовныхъ болгарскихъ властей (соборовъ, патріарховъ), въ болгарскомъ Синодикѣ нѣтъ и не было другихъ какихъ-нибудь вставокъ, сдѣланныхъ какими-нибудь частными лицами, позднѣйшими переписчиками этого памятника. Переписчики, очевидно, переписывали Синодикъ, какъ церковно-богослужебную книгу, и воздерживались отъ собственныхъ вставокъ въ нее. По недосмотру они часто искажали текстъ описками, пропусками словъ, фразъ, иногда даже и цѣлыхъ страницъ, но такія искаженія — весьма обычное явленіе въ южно-славянскихъ рукописныхъ памятникахъ, не исключая даже книгъ Новаго Завѣта, Евангелія и Апостола. Извѣстны жалобы нѣкоторыхъ сербскихъ и болгарскихъ писателей XIV и XVI вѣковъ[23]) на полное развращеніе и растлѣніе Божественнаго Писанія невѣжественными и небрежными писцами.

Изъ разсмотрѣнной нами литературной исторіи болгарскаго Синодика можно заключить: а) что встрѣчающееся въ немъ славословіе славянскимъ первоучителямъ составлено еще въ 1211 году; б) что составители его (тѣ же самыя, по видимому, лица, которыя по порученію Терновскаго собора составили всю первоначальную часть болгарскаго Синодика) и тутъ заботились объ источникахъ, какъ и при составленіи другихъ, сдѣланныхъ ими добавленій къ греческому тексту;
183 в) что какъ весь Синодикъ вообще, такъ въ частности и находящееся въ немъ славословіе нашимъ первоучителямъ, не подвергались какимъ-нибудь существеннымъ искаженіямъ въ текстѣ, особенно вставкамъ со стороны позднѣйшихъ писцовъ.

Эти выводы подтверждаются, какъ сейчасъ увидимъ, самимъ содержаніемъ занимающаго насъ славословія, которое изложено въ слѣдующихъ словахъ:

---

[23]) Напримѣръ, въ сочиненіи Константина Философа Костенчскаго „о правописаніи“ (Starine I, 1—43) и въ записи сербскаго Евангелія XIV вѣка. См. библіографическія замѣтки г. Сырку въ Ж. М. Н. Пр. 1885 г. январь, стр. 20. Припомнимъ и дѣятельность патріарха Евѳимія по исправленію церковныхъ книгъ

Кѵ́рилꙋ фило́софꙋ, и҆́же бж҃твное писанїе ѿ грьчьскаго езыка на бльгарскыи прѣложи́вшомꙋ и просвѣщ҆шомꙋ бльгар҆скїи рѡ҃, ново́мꙋ дрꙋго́мꙋ апо́столꙋ, въ ца́рство Миха́ила и Ѳеѡ҆ры правосла́внїе царице матере его, иже бж҃твнꙋю цр҃ковь ст҃ыми иконами ꙋкрасивши҃ и пра́вославїе оутврьди́вшїхь, вѣчнаа паме́ть.

Меѳѡ́дїю бра́тꙋ его архїепископꙋ Моравы панон҆скые. ꙗко и то́мꙋ много потрꙋждьшꙋсе о словѣнскыи҃ книга҃ вѣчна мꙋ паме҃.[24])

Климен҆тꙋ оученикꙋ его епископꙋ вели́кїе Мора́ви и ꙋченикѡ҃ его[24]) Савѣ, и Гора́здꙋ, и Наꙋмꙋ ꙗко много и тѣ҃ потрꙋждьшїи҃се о словенскыи҃ книга҃ вѣчнаа имь паметь.

Разсматривая характеръ содержащихся въ славословіи указаній, мы видимъ, что на нихъ не отразились ни единою чертою тѣ сказанія о славянскихъ первоучителяхъ, которыя начали появляться на югѣ не раньше первой четверти XIII вѣка и получили широкое развитіе въ позднѣйшей южно-славянской письменности. Такъ, мы не находимъ тутъ никакого намека на то, что Климентъ будто бы былъ викарнымъ епископомъ Меѳодія въ Лихнидонѣ (Охридѣ), откуда управлялъ церковными дѣлами всего Болгарскаго государства, что онъ будто бы обратилъ въ христіанскую вѣру Болгарскаго государя и т. п., то-есть, на тѣ явно тенденціозныя извѣстія, которыя встрѣчаются впервые въ краткомъ греческомъ житіи Климента 184
или въ такъ-называемой Охридской легендѣ,[25]) составленной въ первй половинѣ XIII вѣка.[26])

Въ нашемъ славословіи нѣтъ также никакого намека и на тѣ сказанія, которыя были вызваны сдѣланнымъ Охридскою

[24]) Весьма возможно, что въ этихъ двухъ мѣстахъ сначала находилась форма двойственнаго числа (ею), которая впослѣдствіи замѣнена какимъ-нибудь писцомъ формою единственнаго числа (его). Такое смѣшеніе этихъ формъ, въ пользу единственнаго числа, нерѣдко встрѣчается въ позднѣйшихъ копіяхъ (XV и XVI вѣковъ) съ болѣе древнихъ памятниковъ.

[25]) См. §§ 6, 7, 11, 12, этого житія. Мы пользуемся чешскимъ переводомъ послѣдняго, сдѣланнымъ при содѣйствіи Шафарика, Григоровича и изданнымъ въ Часописѣ Чешскаго Музея 1847 г. V, 516—521.

[26]) Древнѣйшій списокъ этого греческаго житія, по мнѣнію Григоровича отыскавшаго его въ Охридѣ, относится къ XIII вѣку, но Миклошичъ находилъ основаніе относить его къ болѣе позднему времени, къ началу XIV вѣка. Какъ бы то ни было, но самое составленіе краткаго житія Климента, авторъ котораго пользовался пространнымъ житіемъ и, какъ намъ кажется, Дюканжіевымъ каталогомъ (XII вѣка), не могло быть раньше первой четверти XIII вѣка. См. статью Викторова: „Послѣднее мнѣніе Шафарика о глаголицѣ“ въ Лѣтописяхъ русской литературы изд. Тихонравова, II, Москва, 1859, 105 и слѣд. Срав. и Воронова: Кириллъ и Меѳодій. Кіевъ, 1877, стр. 142.

церковью[27]) установленіемъ чествовать особымъ церковнымъ торжествомъ свв. Кирилла и Меѳодія совмѣстно съ пятью изъ ихъ главныхъ сподвижниковъ, именно съ Климентомъ, Гораздомъ (Эразмомъ), Саввою (Лаврентіемъ), Наумомъ и Ангеларіемъ, подъ именемъ святыхъ седмичисленниковъ. Мало того, славословіе совсѣмъ умалчиваетъ объ одномъ изъ святыхъ седмичисленниковъ, именно объ Ангеларіѣ. Сдѣланъ ли этотъ пропускъ какимъ-нибудь переписчикомъ нашего памятника, или составителями послѣдняго (что намъ кажется правдоподобнѣе), здѣсь это для насъ равносильно: и въ томъ, и въ другомъ случаѣ пропускъ имени Ангеларія прямо указываетъ на составленіе нашего памятника до возникновенія особаго чествованія седмичисленниковъ, какъ одной нераздѣльной седмерицы, чествованія, получившаго широкое распространеніе на югѣ и тѣмъ сдѣлавшаго тамъ св. Ангеларія такимъ необходимымъ членомъ святой седмичисленной дружины, что ни одинъ южно-славянскій книжникъ, ни одинъ писецъ не могъ уже умолчать о немъ или опустить его имя
185 при перечисленіи остальныхъ седмичисленниковъ.[28]) Греческая служба святымъ седмичисленникамъ (ἀκολουθία τῶν ἁγίων ἑπταρίθμων), изданная въ 1740—1742 годахъ,[29]) около того же времени, по видимому, и составлена, но самое установленіе особаго празднества въ честь седмичисленниковъ (17-го іюля) сдѣлано гораздо раньше. Въ этомъ не оставляетъ сомнѣнія то, что еще около XV вѣка въ Болгаріи существовали церкви во имя святыхъ седмопочетныхъ,[30]) существовали также да

[27]) Что установленіе, о которомъ тутъ рѣчь, сдѣлано охридскимъ греческимъ клиромъ, на это указываетъ то обстоятельство, что въ Охридской области главнымъ образомъ встрѣчаются преданія о седмичисленникахъ, а равно и то, что всѣ почти письменныя сказанія о послѣднихъ пошли изъ греческихъ источниковъ. Греческими даскалами (учителями живописи), по свидѣтельству іеромонаха Паисія, писаны и всѣ видѣнныя послѣднимъ многочисленныя иконы и стѣнныя изображенія седмичисленниковъ.

[28]) Намъ извѣстно нѣсколько рукописей прошлаго столѣтія, упоминающихъ о св. седмичисленникахъ, но ни въ одной изъ нихъ не пропущено ни одно изъ семи именъ. Въ такъ-называемомъ Успеніи св. Кирилла пропущено, правда, имя седмичисленника Климента, но за то удержанъ его титулъ — епископъ въ Ликіи. Послѣднія два странныя слова Вороновъ весьма основательно объяснилъ простою ошибкою писца, сдѣлавшаго эти два слова изъ имени Великій, которымъ иные памятники дѣйствительно титулуютъ Климента. Вороновъ, Кириллъ и Меѳодій, стр. 195, примѣч. 1.

[29]) Всѣ особенно интересныя для насъ мѣста изъ этой службы изданы съ переводомъ на русскій языкъ Гильфердингомъ въ Русской Бесѣдѣ, кн. IV 1859 года.

[30]) Развалины одной церкви во имя „св. седмочетныхъ“ находятся недалеко отъ Татаръ-Пазарджика, возлѣ села Дебрщицы, у подошвы Родопскихъ горъ: Захаріевъ, Описаніе на Татаръ-Пазардж. Каза, Вѣна. 1870, стр. 60, 27.

и до сихъ поръ существуютъ и довольно древнія иконы и стѣнныя изображенія святыхъ седмичисленниковъ. Одно такое изображеніе, сдѣланное не позже 1711 года, Григоровичъ видѣлъ въ монастырѣ св. Наума (на юго-восточной окопечности Охридскаго озера). Тутъ, по словамъ Григоровича,[31]) кромѣ св. Наума, изображеннаго въ монашеской одеждѣ, всѣ остальные свв. седмичисленники изображены въ архіерейскихъ облаченіяхъ. Болгарскій іеромонахъ Паисій, много странствовавшій въ первой половинѣ прошлаго столѣтія по Болгаріи и по аѳонскимъ монастырямъ для собиранія историческаго матеріала, сообщаетъ въ своей болгарской исторіи написанной имъ въ 1762 году, что онъ во многихъ мѣстахъ находилъ такія иконы и стѣнныя изображенія, и что въ какихъ-то старыхъ греческихъ отечникахъ встрѣчалъ разныя сказанія о седмичисленникахъ.[32]) Но во всякомъ случаѣ особое чествованіе 186
седмичисленникамъ никоимъ образомъ не могло быть установлено раньше половины XIII вѣка, какъ принято думать со времени появленія извѣстной статьи Шафарика: „Разцвѣтъ славянской письменности въ Болгаріи“,[33]) хотя въ ней не приведены никакія доказательства въ пользу какой-нибудь особенно глубокой древности этого установленія. По нашему мнѣнію, особое чествованіе седмичисленникамъ возникло на почвѣ пространнаго и краткаго житій св. Климента[34]) и окончательно установлено нѣсколько позже появленія краткаго житія, какъ видно между прочимъ изъ того, что въ этомъ житіи, то-есть, въ краткомъ, при перечисленіи главныхъ учениковъ Кирилла и Меѳодія названы только четверо (§ 2), а о пятомъ (о Саввѣ) вовсе не упоминается. Такого пропуска никогда не сдѣлалъ бы охридскій авторъ этого житія, если бы въ его время (въ первой половинѣ XIII вѣка) совмѣстное чествованіе Кирилла

Церковь, по видимому, разрушена въ XVI вѣкѣ, когда въ этой мѣстности были разрушены многія церкви и монастыри. См. наши замѣтки въ Період. Списаніи Болг. Кн. Дружества. Срѣдецъ 1882, кн. III. 8, [см. выше стр. 311]; 1884, VII, 9. [см. Сочиненія, т. I, стр 529].

[31]) Григоровичъ, Очеркъ путешествія по Европ. Турціи. Изд. 2-е, стр. 109.

[32]) Мы тутъ пользуемся имѣющимся у насъ спискомъ Паисіевской исторіи, писаннымъ въ 1772 году. Въ этомъ-то мѣстѣ и говоритъ Паисій, что „даскали гречески вси седамъ (седмичисленниковъ) заедно пишатъ на икони и имѣютъ ихъ даскали словенскія“.

[33]) Статья эта, появившаяся въ Часописѣ Чешскаго музея за 1848 годъ, № 1, вскорѣ была переведена на русскій языкъ и обнародована въ Чтеніяхъ Общ. Ист. и Древ. Росс. 1848, № 8.

[34]) Ср. Воронова, Кириллъ и Меѳодій, 171.

и Меѳодія съ пятью ихъ учениками было уже окончательно установлено и освящено Охридскою церковью. Далѣе намъ представится случай опять возвратиться къ св. седмичисленникамъ, и тамъ увидимъ, что составители нашего славословія, которые внесли въ послѣднее имя Саввы, пропущенное въ краткомъ житіи Климента, и выпустили имя Ангеларія, имѣли для этого нѣкоторыя основанія.

Въ нашемъ славословіи нѣтъ также никакого намека на извѣстіе объ епископствѣ св. Кирилла и Меѳодія въ Канаонѣ или въ Катаонѣ градѣ, — извѣстіе, впервые, кажется, появившееся въ весьма распространенныхъ проложныхъ житіяхъ, подъ 14-мъ февраля, и изъ нихъ уже занесенное и въ нѣкоторые мѣсяцесловы и молитвенники кіевской и московской печати.[35]) Извѣстіе это, также возникшее на славянскомъ югѣ вслѣдствіе извращенія и произвольнаго объясненія извѣстныхъ тропарей изъ древнихъ каноновъ Кириллу и Меѳодію, тоже не могло явиться ранѣе XIII вѣка.[36])

Нѣтъ въ нашемъ памятникѣ никакого еще намека и на сказанія о поѣздкѣ Кирилла, по приглашенію Бориса, въ Болгарію, въ ея столичный городъ Терново, сказанія, которыя
187 встрѣчаются въ открытой Гильфердингомъ болгарской лѣтописи, и которыя появились не раньше второй половины XIV вѣка и, по видимому, въ Терновѣ.[37])

Наконецъ, въ нашемъ славословіи нѣтъ также никакого намека и на тѣ сказанія о Кириллѣ, которыя находятся въ такъ-называемой Солунской легендѣ, и которымъ нѣкоторые ученые придавали болѣе или менѣе важное значеніе (академикъ Куникъ, профессоръ Бильбасовъ, преосвященный Порфирій и др.). Не смотря на нѣкоторую дѣйствительно соблазнительную на видъ архаичность Солунской легенды, мы осмѣливаемся думать, что она появилась никакъ не раньше XIV вѣка, быть можетъ, въ XVI и даже еще позднѣе. Къ такому мнѣнію приводитъ насъ, кромѣ нѣкоторыхъ другихъ данныхъ,[38]) и слѣдующій фактъ. Въ имѣющемся у насъ руко-

[35]) Бодянскій. О времени происхожденія слав. письменъ, 159.

[36]) Горскій, О древнихъ канонахъ свв. Кириллу и Меѳодію въ Кирилло-Меѳодіевскомъ сборникѣ, 281: Вороновъ, Кириллъ и Меѳодій, 150—151.

[37]) См. сообщеніе Гильфердинга въ „Празднованіи тысячелѣтней памяти св. Кирилла". Прага, 1869, стр. 40, 42.

[38]) См. замѣчанія Рачкаго въ Rad jugoslav. Academie XV, 176, и Воронова, Кириллъ и Меѳодій, 229—237.

писномъ болгарскомъ сказаніи о Сивиллѣ,[39]) въ предсказаніяхъ послѣдней о томъ, что будетъ съ разными народами, о болгарахъ между прочимъ говорится: „родъ словене, рекше бльгаре . . . кристіанство си вѣрж праваа Богу прѣдадѫт . . .“ Всѣ эти слова до единого мы находимъ и въ Солунской легендѣ: „языки словинскые, се рекше Бльгаре . . . . православну вѣру и христіанство[40]) Богу предадутъ“. Нѣкоторыя изъ приведенныхъ тутъ словъ Солунской легенды находятся и въ „Разумникѣ“, изданномъ профессоромъ Тихоправовымъ[41]) по сербскому списку XV вѣка, но только нѣкоторыя, а не всѣ, какъ въ пророчествѣ Сивиллы о болгарахъ. Очевидно, что это пророчество, которое Солунская легенда совершенно не кстатъ влагаетъ въ уста Кирилла, заимствовано изъ сказанія о Сивиллѣ, гдѣ оно совершенно умѣстно, и гдѣ Сивилла изрекаети подобное же предсказаніе и объ эллинахъ, „рекше“ грекахъ, А это сказаніе не могло явиться раньше половины XIII вѣка, такъ какъ въ немъ есть упоминаніе о татарахъ, упоминаніе, изложенное въ такихъ выраженіяхъ, которыя, быть можетъ, доказываютъ, что они написаны подъ свѣжимъ впечатлѣніемъ татарскихъ нашествій, коснувшихся Болгаріи около половины XIII вѣка.[42]) Достойно примѣчанія, что въ нашемъ сказаніи о Сивиллѣ встрѣчается упоминаніе и о Кириллѣ Философѣ, упоминаніе, нѣсколько своеобразное: оно находится въ пророчествѣ о саракинахъ (сарацинахъ), гдѣ между прочимъ сказано: „и вьстанеть царь, имѧ емоу Львь, отца Кирила Философа. Въ тьи дьни вьстаньть трѫсове и гладь хорамь и градовомь“ и пр. Въ Солунской легендѣ, какъ извѣстно, вовсе не говорится объ отцѣ Кирилла. 188

Съ нѣкоторыми изъ позднѣйшихъ сказаній о славянскихъ первоучителяхъ наше славословіе находится въ очень тѣсной

[39]) См. въ Русскомъ Вѣстникѣ 1873, т. CIV, 601—602 (статья Буслаева) и въ Журналѣ Мин. Нар. Просв., 1875, апрѣль, стр. 292—203; 1876, февраль, стр. 251—252 (статья Веселовскаго).

[40]) Въ первыхъ изданіяхъ Солунской легенды тутъ стоитъ странное слово „Христито“: Гласникъ Дружства Српске Словесности, кн. VIII. 1856. Бильбасовъ, Кириллъ и Меѳодій II, 217—219; Вороновъ, 224 и пр. Эта явная ошибка, допущенная или первыми издателями памятника, или, быть можетъ, писцомъ единственной рукописи, по которой онъ изданъ, исправлена недавно г. Кочановскимъ, весьма основательно замѣнившимъ непонятное слово „Христито“ словомъ „християнство“. См. его статью „О чудесахъ св. Димитрія Солунскаго“ въ Христіанскомъ Чтеніи 1883, № 1—2.

[41]) Памятники отреченной русской литературы II, 140.

[42]) Пречекъ, Исторія болгаръ (чешское изданіе), 223, 225.

связи, но эта связь, какъ увидимъ далѣе, объясняется тѣмъ, что такія сказанія возникли уже прямо на почвѣ нашего славословія, то-есть, что послѣднее послужило для нихъ источникомъ.

Не состоя ни въ малѣйшей зависимости, какъ отъ перечисленныхъ тутъ, такъ и отъ остальныхъ сказаній позднѣйшаго происхожденія, — мало того, находясь въ полномъ противорѣчіи съ этими позднѣйшими сказаніями, наше славословіе во всѣхъ своихъ частныхъ указаніяхъ и намекахъ обнаруживаетъ болѣе или менѣе яркія отраженія лишь съ памятниковъ, составленныхъ раньше начала XIII вѣка.

Нѣкоторыя указанія его, по видимому, обличаютъ заимствованіе изъ пространнаго греческаго житія Климента, которое, по общепринятому мнѣнію, составлено не позже XII вѣка и отчасти по не дошедшимъ до насъ очень древнимъ славянскимъ источникамъ. Таковы именно указанія славословія на то, что славянскіе первоучители перевели Священное Писаніе съ греческаго на болгарскій языкъ, что словѣнскій языкъ — одно и то же, что̀ и болгарскій, что, наконецъ, Меѳодій носитъ титулъ архіепископа Моравы Папонскые. Всѣ эти указанія находимъ, почти дословно, и въ пространномъ житіи Климента.[43]) При этомъ слѣдуетъ замѣтить, что указанный
189 титулъ, который наше славословіе даетъ Меѳодію, на сколько намъ извѣстно, встрѣчается лишь[44]) въ этомъ житіи (Μοράβου τῆς Πανονίας) и въ такъ-называемомъ Дюканжіевомъ каталогѣ архіепископовъ, составленіе котораго тоже относятъ къ XII вѣку. Но рядомъ съ такимъ поразительнымъ сходствомъ между нашимъ славословіемъ и пространнымъ житіемъ Климента мы замѣчаемъ и нѣкоторое разногласіе между ними. Разногласіе это касается слѣдующихъ четырехъ пунктовъ, которые заслуживаютъ подробнѣйшаго разсмотрѣнія:

1) Въ дѣлѣ изобрѣтенія славянскихъ письменъ и перевода Священнаго Писанія житіе Климента предоставляетъ равную долю участія и заслугъ обоимъ солунскимъ братьямъ, славословіе же тутъ дѣлаетъ разницу между ними, считая Кирилла

[43]) См. §§ 2, 3, 4. Мы пользуемся юбилейнымъ изданіемъ Московскаго университета (Матеріалы для исторіи письменъ и проч.).

[44]) Въ другихъ памятникахъ онъ называется архіепископомъ Моравскимъ (Паннонск. житіе, Охридскій апостолъ и Типографское Евангеліе XII в. и пр.) или архіепископомъ Вышней Моравы (Календарь Ватиканскаго евангелія, Проложное житіе, подъ 25-е августа), или архіепископомъ Паннонскимъ (Похвальн. слово).

главнымъ виновникомъ и первоначинателемъ этого дѣла, согласно древнѣйшимъ и достовѣрнѣйшимъ свидѣтельствамъ X вѣка, Іоанна Экзарха, черноризца Храбра, Паннонскихъ житій и т. п.

2) Житіе Климента, ставя изобрѣтеніе славянскихъ письменъ и переводъ Священнаго Писанія въ непосредственную связь съ крещеніемъ Болгарскаго князя Бориса, относитъ то и до другое къ 6377 (= 869) году. Годъ этотъ обозначенъ въ житіи не цифровыми буквами, полною прописью, что̀ устраняетъ всякое предположеніе какихъ нибудь искаженій въ немъ со стороны переписчиковъ.[45]) „Славословіе" же, судя по нѣкоторымъ намекамъ его, строго отдѣляющее фактъ крещенія Бориса отъ начала дѣятельности св. Кирилла на пользу просвѣщенія славянъ, относитъ переложеніе Божественнаго Писанія ко времени регентсва Ѳеодоры, продолжавшагося съ 842 по 856 г. Въ этомъ, случаѣ рѣзко отличаясь отъ пространнаго житія Климента, наше славословіе соглашается съ черноризцемъ Храбромъ (X вѣка), указывающимъ на предпослѣдній 190
годъ регентства Ѳеодоры, именно на 855, какъ, какъ на годъ изобрѣтенія славянскихъ письменъ. Не лишнимъ считаемъ привести здѣсь это мѣсто изъ сказанія черноризца Храбра по древнѣйшему изъ дошедшихъ до насъ списковъ, 1348 года:[46]) „ст҃ыи Кѡнстантинъ Философъ, нарыцаемыи Кирилъ, тъи намъ писмена створи и книгы прѣложи, и Меѳодие брать его . . . . въ врѣмена Михаила ц҃рѣ Гръчьска, и Бориса кнѧза блъгарьска, и Растица кнѧза моравска, и Коцелѣ кнѧза блатьнска, въ лѣто же отъ създаниа вьсего мира 6363" (= 855). По всей вѣроятности, для разсматриваемаго нами здѣсь указанія нашего славословія источникомъ послужило не какое-нибудь другое, не дошедшее до насъ древнее извѣстіе, а сказаніе черноризца Храбра, хотя въ немъ первоначально и не упоминалось имя Ѳеодоры, въ чемъ не оставляютъ сомнѣнія всѣ дошедшія до

[45]) Эта очевидная ошибка составителя пространнаго житія Климента, попавшая и въ начальную русскую лѣтопись, произошла отъ смѣшенія факта крещенія болгаръ съ фактомъ учрежденія перваго болгарскаго архіепископства, что̀ произошло на Константинопольскомъ соборѣ 869–870 года. Сравн. Бодянскаго, О времени происхожденія славянск. письменъ, 364–367. Къ извѣстнымъ свидѣтельствамъ объ учрежденіи болгарскаго архіепископства именно во время Константинопольскаго собора въ настоящее время можно прибавить и весьма авторитетное свидѣтельство недавно открытаго письма папы Іоанна VIII къ Хорватскому князю Домагою отъ 872 г. См. въ Starine, XII, стр. 212.

[46]) Такъ оно читается и въ другихъ древнѣйшихъ спискахъ: Бодянскій, О времени происхожденія слав. письменъ, стр. 343; Шафарикъ, Památky dřevn. pisemn. jihoslovanův. Okazky, IV, 92.

насъ древнѣйшіе и исправнѣйшіе списки этого сказанія. Составители славословія весьма легко могли сообразить, что годъ Храброва сказанія падаетъ на время регентства Ѳеодоры,[47]) и рѣшиться связать начало дѣятельности славянскихъ первоучителей и съ ея именемъ, указавъ при этомъ и на ея заслуги по возстановленію иконопочитанія. Прекраснымъ поводомъ къ этому могло послужить для нихъ то обстоятельство, что греческій Синодикъ, съ которымъ они имѣли дѣло (переводили его), составленъ именно во время соправительства Ѳеодоры, имя которой неоднократно упоминается въ этомъ Синодикѣ, гдѣ разказана вкратцѣ и исторія созваннаго ею собора для возстановленія иконопочитанія.

Мимоходомъ замѣтимъ, что такимъ образомъ всего естественнѣе, по нашему мнѣнію, объясняется происхожденіе извѣстнаго усложненія Храбровой замѣтки о времени происхожденія славянскихъ письменъ, усложненія, заключающагося въ прибавленіи къ ней имени Ѳеодоры, да еще и съ указаніемъ на заслуги ея для возстановленія православной вѣры и иконопочитанія. Съ этимъ, такъ сказать, паростомъ Храброва замѣтка
191 является во многихъ позднѣйшихъ памятникахъ, каковы: нѣкоторые списки сербской лѣтописи[48]) и русскаго хронографа, нѣкоторыя русскія передѣлки Храброва сказанія,[49]) и наконецъ, нѣкоторые списки послѣдняго, относящіеся къ XVI и XVII вѣкамъ,[50]) когда въ занимающую насъ здѣсь замѣтку начали вносить, не совсѣмъ кстати, и имя патріарха Фотія, да еще и Рюрика. Всѣ эти памятники по данному вопросу находятся, по видимому, частію въ прямой, непосредственной, частію же въ косвенной зависимости отъ нашего памятника, какъ увидимъ ниже.

3) Третій пунктъ, по которому наше славословіе расходится съ пространнымъ житіемъ Климента, заключается въ титулѣ послѣдняго (св. Климента): Славословіе называетъ его епископомъ „Великіе Морави“, въ житіи же онъ названъ епископомъ Βελίτζας (§ 20, 23). Весьма возможно, что и въ этомъ пунктѣ наше славословіе ближе къ исторической истинѣ, чѣмъ показаніе пространнаго житія, показаніе, которое, по

[47]) Въ справочныхъ хронологическихъ пособіяхъ, какъ и въ умѣніи пользоваться ими, не могло быть недостатка у писателей, которымъ Терновскій соборъ поручилъ составленіе болгарскаго Синодика. Такія книги, какъ извѣстно, были доступны тогда и менѣе видимъ книжникамъ.

[48]) Бодянскій, О времени происхожденія слав. письменъ, стр. 97, 342. 343.

[49]) О нихъ будетъ рѣчь ниже.

[50]) Калайдовичъ, Іоаннъ Экзархъ Болгарскій. стр. 192.

какому-то недоразумѣнію, считалось, да и до сихъ поръ многими считается, самымъ древнимъ, самымъ правильнымъ. Въ настоящее время можно, кажется, съ полною увѣренностью утверждать, что св. Климента никогда не называли ни Величкимъ, какъ думалъ Шафарикъ[51]) и другіе на основаніи словъ пространнаго житія, ни Бѣлицкимъ, какъ утверждаетъ профессоръ Голубинскій все на томъ же основаніи.[52]) Мнѣнія эти совершенно опровергаются другими весьма достовѣрными свидѣтельствами XI и XII вѣковъ, дающими св. Клименту титулъ епископа Величьскаго,[53]) или епископа Велики.[54]) По нашему мнѣнію, этотъ же, а не какой-нибудь иной, титулъ въ буквальной греческой передачѣ (ἐπίσκοπος Βελίτζας) имѣется
и въ пространномъ житіи, авторъ котораго, какъ извѣстно, 192
пользовался славянскими источниками (въ послѣднихъ, по извѣстному свойству древне-славянскаго языка, могло стоять и епископъ Велицѣ, дательный падежъ принадлежности). По словамъ пространнаго житія, титулъ епископа Величскаго или епископа Велицѣ (отъ слова — Велика, а не Велица и не Бѣлица) данъ Клименту въ Болгаріи, гдѣ онъ будто бы только и возведенъ въ епископскій санъ.[55]) Это показаніе, которому придаютъ болѣе или менѣе важное значеніе, находится въ полномъ противорѣчіи съ весьма подробнымъ разказомъ того же самаго житія о томъ, какъ св. Климентъ вскорѣ послѣ прибытія въ Болгарію. еще до посвященія его въ епископы, былъ посланъ въ обширную болгарскую область Кутмичевицу, и какъ, трудясь надъ духовнымъ просвѣщеніемъ и церковнымъ устройствомъ этой страны, „поставлялъ тамъ чтецовъ, иподіаконовъ, діаконовъ и пресвитеровъ“.[56]) Послѣднія слова пространнаго житія намекаютъ на то, что св. Климентъ явился въ Болгарію изъ Великой Моравіи уже въ санѣ епископа. На это прямо указываютъ другія извѣстія о Климентѣ.

[51]) Доводы въ пользу этого мнѣнія приведены Шафарикомъ въ его статьѣ „Разцвѣтъ слав. письм.“ и пр. 1848 г. (см. въ Собр. Соч. III, 174).

[52]) Голубинскій, Краткій очеркъ и пр., стр. 63, 169.

[53]) Въ Календарѣ Ватиканскаго, или Ассеманіева Евангелія (Срезневскій, Свѣдѣнія и Замѣтки XV) и въ „Слово хвално Іоанну Крестителю створено Климентомь епископомь Величьскымь“. Это слово находится въ рукописи XIV вѣка, снятой однако съ болѣе древняго извода, XII или даже XI вѣка. См. въ описаніи рукописей Хлудова, стр. 75.

[54]) Ἐπίσκοπος Βελίκας въ Дюканжіевомъ каталогѣ XII вѣка. Припомнимъ, что и въ такъ-называемомъ „Успеніи св. Кирилла“ Климентъ названъ епископомъ „Велики“.

[55]) — § 20.

[56]) — §§ 17 и 18-й.

Каталогъ Дюканжа (XII вѣка) замѣчаетъ, что еще до прихода своего въ Болгарію Климентъ уже носилъ титулъ епископа Велики.[57]) Охридская легенда идетъ дальше, указывая, что Климентъ былъ возведенъ въ епископскій санъ еще при жизни Меѳодія и былъ викарнымъ епископомъ послѣдняго. Къ этому мы позволимъ себѣ прибавить, что въ нѣкоторыхъ папскихъ письмахъ имѣются кое-какія указанія на то, что у св. Меѳодія въ послѣдніе годы его дѣятельности въ Великой Моравіи были викарные епископы. Положительно извѣстно, что необходимость въ такихъ помощникахъ Меѳодій ощущалъ еще въ 880 году, когда былъ навязанъ ему въ суффраганты извѣстный козподѣй Вихингъ. Въ письмѣ своемъ къ Святополку, написанномъ по
193 поводу посвященія Вихинга въ епископы Нитранскіе,[58]) папа Іоаннъ VIII изъявляетъ готовность посвятить въ викарные епископы для Моравіи и другое лице, которое князь (Святополкъ) и архіепископъ Меѳодій признаютъ достойнымъ такого сана. Далѣе, въ этомъ же своемъ письмѣ Іоаннъ VIII говоритъ, что когда уже будутъ существовать въ Моравіи два викарные епископа, посвященные имъ (папою), то въ сообществѣ съ ними архіепископъ Меѳодій можетъ уже и самъ посвящать себѣ другихъ викарныхъ епископовъ. Безошибочно, кажется, можно видѣть въ этихъ словахъ папы Іоанна прямой отвѣтъ на занимавшій тогда Меѳодія вопросъ о викарныхъ епископахъ. Такой вопросъ естественно вызывался ежедневно возникавшими въ разныхъ концахъ новоучрежденнаго обширнаго Моравскаго архіепископства нуждами, требовавшими архіерейскаго присутствія. Вихингъ оказался негоднымъ суффраганомъ, и Меѳодій былъ вынужденъ не только разорвать съ нимъ сношенія, но и произнести надъ нимъ проклятіе.[59]) Папа Іоаннъ VIII вскорѣ умеръ, въ 882 г. При преемникахъ его Мартинѣ и Адріанѣ III Меѳодій не только не сносился съ Римомъ, но и дѣйствовалъ

[57]) Κλήμης, γενόμενος ἐπίσκοπος Τιβεριουπόλεως ἤτοι Βελίκας, ὕστερον δὲ ἐπιτραπεὶς παρὰ Βορίσου βασιλέως Βουλγαρίας и пр. Указаніе этого памятника на то, что Великою назывался Тиверіополь, опровергается другимъ болѣе древнимъ памятникомъ, именно извѣстнымъ житіемъ тиверіопольскихъ мучениковъ, говорящимъ, что Тиверіополь по славянски назывался Струмицею, именемъ, нерѣдко встрѣчающимся въ памятникахъ XI—XII вѣковъ. По всей вѣроятности, это отожествленіе Велики съ Тиверіополемъ есть такой же неудачный домыселъ, какъ и извѣстный домыселъ автора или какого-нибудь переписчика „Успенія св. Кирилла“, по которому (домыслу) Велика = въ Ликіи.

[58]) Письмо это издано въ прибавленіи къ сочиненію Гинцеля: Geschichte der Slavenapostel. Wien 1861 (Codex, p. 61).

[59]) Лавровскій, Кириллъ и Меѳодій, 434—440. 450.

противъ распоряженій и правилъ Римской церкви, въ чемъ не оставляютъ теперь сомнѣнія письмо папы Стефана VI, писанное въ годъ смерти Меѳодія въ 885 году,[60]) и новооткрытая инструкція этого папы,[61]) писанная не много позднѣе (въ 887 году). А между тѣмъ въ это именно время, благодаря успѣшной войнѣ Святополка съ Нѣмцами, предѣлы Великоморавскаго архіепископства значительно раздвинулись,[62]) вслѣдствіе чего и необходимость въ викарныхъ епископахъ, еще прежде сказывавшаяся, должна была сдѣлаться настоятельнѣе. Въ настоящее время, послѣ открытія вышеназванной инструкціи папы Стефана VI, можно считать уже окончательно подтвержденнымъ фактъ возведенія Меѳодіемъ Горазда въ 194
архіерейскій санъ,[63]) что было сдѣлано во время перерыва сношеній Моравскаго архіепископа съ Римомъ (припомнимъ кстати, что къ этому именно времени, по свидѣтельству Паннонскаго житія, относится поѣздка Меѳодія въ Константинополь). Весьма возможно, что, кромѣ Горазда, Меѳодій въ это время посвятилъ себѣ и другаго викарнаго епископа въ лицѣ Климента, лучшаго изъ своихъ учениковъ.[64]) При этомъ Клименту могъ быть данъ другой какой-либо титулъ (припомнимъ, что въ заглавіи нѣкоторыхъ сочиненій Климента,[65]) послѣдній

[60]) Лавровскій, тамъ же, стр. 460 и слѣд. Подлинность этого письма, которую нѣкоторые отвергали, совершенно подтверждается новооткрытою инструкціею Стефана VI.

[61]) См. въ сборникѣ Юго-Славянской академіи Starine, XII, 220, 221.

[62]) См. въ книгѣ Успенскаго: Первыя славянскія монархіи на Сѣверо-западѣ. С.-Петербургъ, 1872, стр. 88 и слѣд.

[63]) См. пунктъ 14-й въ инструкціи Стефана VI и примѣчанія Рачкаго къ этому пункту: Starine, XII, 221; срав. Лавровскаго, Кириллъ и Меѳодій, 452—453.

[64]) Здѣсь намъ приходитъ на умъ слѣдующій фактъ изъ немного позднѣйшей церковной исторіи Моравскаго государства. Около 15-ти лѣтъ по смерти Меѳодія молодой Великоморавскій князь Моиміръ II, сынъ Святополка, задумавъ возстановить Великоморавское архіепископство, вступилъ въ сношенія по этому дѣлу съ папою Іоанномъ IX (898—900 гг.), который и не замедлилъ отправить въ Моравію трехъ легатовъ съ соотвѣтствующими полномочіями. Прибывъ туда и ознакомившись на мѣстѣ съ положеніемъ дѣла, легаты папскіе въ силу данныхъ имъ полномочій нашли нужнымъ посвятить для Моравіи не только архіепископа, но еще и трехъ епископовъ. Все это извѣстно изъ знаменитаго протеста нѣмецкихъ епископовъ, отъ 900 г. (см. въ приложеніи Гинцеля, p. 71, и въ Regesta Bohemiae et Moraviae Эрбена, p. 22—24). Весьма возможно, что посвященіе трехъ епископовъ для Моравіи, при возстановленіи архіепископства въ послѣдней (въ 900 г.), указываетъ на то, что и прежде, во время архіепископства Меѳодія, существовало тамъ такое же число епископовъ.

[65]) Срезневскій, Древіе памятники русскаго письма и языка. С.-Петербургъ. 1883 г. I, 199, 201; Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ. Приложеніе къ IX тому Записокъ Академіи 1867, № 2, 55—60; Викторовъ, Славяно-русскія рукописи В. М. Ундольскаго. Москва. 1870, 59, 60 (общій очеркъ собранія); А. Поповъ, Описаніе рукописей библіотеки А. И. Хлудова. Москва. 1872, стр. 75.

называется епископомъ Словенскимъ), а не титулъ епископа Великы Моравы. Послѣдній могъ упрочиться за Климентомъ и въ Болгаріи, гдѣ на него смотрѣли, какъ на епископа, прибывшаго изъ Великой Моравы и святительствовавшаго тамъ нѣкоторое время. Сложное названіе Великая или (по извѣстному пристрастію древне-болгарскаго языка къ безчленнымъ прилагательнымъ) Велика Морава впослѣдствіи весьма легко могло быть сокращено черезъ опущеніе существительнаго и, такимъ образомъ, явиться въ томъ упрощенномъ видѣ, въ какомъ находимъ его въ памятникахъ XI, XII и слѣдующихъ
195 вѣковъ, памятникахъ, называющихъ Климента епископомъ Великы, Велицѣ, Величьскымъ. Случаевъ такого упрощенія сложныхъ названій весьма много въ славянскихъ языкахъ; укажемъ, для примѣра, на собственныя имена: Велика (названіе одного изъ верхнихъ притоковъ[66]) Вардара), Велика (весьма распространенное женское имя у южныхъ славянъ), Великая (рѣка въ Псковской губерніи), Нови (хорватская деревня, прежде городъ), Высока (деревня въ Македоніи), Бѣла (деревня недалеко отъ Рущука), Бѣлокаменная (Москва) и пр. — Предлагаемое нами тутъ объясненіе къ названію Велика, встрѣчающемуся въ титулѣ Климента, тѣмъ вѣроятнѣе, что мы напрасно стали бы искать такого географическаго термина въ тѣхъ болгарскихъ областяхъ, которымъ, по сказанію пространнаго житія, главнымъ образомъ была посвящена дѣятельность св. Климента. По крайней мѣрѣ, мы не встрѣчаемъ подобнаго названія въ имѣющихся у насъ весьма подробныхъ спискахъ населенныхъ мѣстъ этихъ областей, но встрѣчаемъ его и въ дошедшихъ до насъ весьма подробныхъ спискахъ болгарскихъ епархій и городовъ X вѣка.[67])

Всѣ вышеуказанныя свидѣтельства и намеки источниковъ равно какъ и основанныя на нихъ наши соображенія, дѣлаютъ весьма правдоподобнымъ и, въ такомъ случаѣ, чрезвычайно важнымъ указаніе нашего славословія на то, что св. Климентъ носилъ титулъ епископа Великые Моравы, указаніе, которое составители славословія, быть можетъ, заимствовали изъ весьма

---

[66]) См. въ Болгарской Исторіи Пречка (чешск. изд.), стр. 33.

[67]) См. въ сочиненіи Голубинскаго, Краткій Очеркъ и пр., стр. 259—263. Ср. и Період. Списаніи Болг. Книжн. Друж. Браила. 1873, кн. 7 8, стр. 14—25. [см. выше стр. 205—214].

древняго, не дошедшаго до насъ источника.[68]) Но какъ бы то ни было, указаніе это, не встрѣчающееся ни въ одномъ изъ 196
извѣстныхъ теперь памятниковъ, никоимъ образомъ не можетъ служить доказательствомъ того, что славословіе наше составлено позже 1211 года. А для главной цѣли настоящей нашей статьи этого совершенно достаточно.

4) Четвертый пунктъ разногласія между нашимъ славословіемъ и пространнымъ житіемъ Климента касается числа главныхъ учениковъ св. Кирилла и Меѳодія вообще, и въ частности одного изъ нихъ, именно Ангеларія. Пространное житіе въ двухъ мѣстахъ упоминаетъ о главныхъ ученикахъ, называя въ обоихъ случаяхъ по пяти именъ, при чемъ считаемъ не лишнимъ замѣтить, что въ одномъ случаѣ оно называетъ Горазда, Климента, Наума, Ангеларія и Савву (§ 2), въ другомъ же (въ § 12) не называетъ уже имени Саввы, а вмѣсто него приводитъ другое совсѣмъ имя — Лаврентій.[69]) Наше же славословіе называетъ только четырехъ главныхъ учениковъ Кирилла и Меѳодія, именно: Климента, Савву, Горазда и Наума, а объ Ангеларіѣ оно совсѣмъ умалчиваетъ. Немного выше, говоря о времени установленія совмѣстнаго чествованія седмочисленникамъ, мы уже имѣли случай указать на то, что пропускъ Ангеларія въ славословіи свидѣтельствуетъ лишь о томъ, что послѣднее составлено до появленія этого установленія, возникшаго, какъ мы уже говорили, на почвѣ пространнаго и краткаго житій Климента. Здѣсь мы прибавимъ къ сказанному тамъ еще слѣдующее. Наше славословіе, какъ могъ замѣтить читатель, оцѣниваетъ дѣятельность свв. Кирилла, Меѳодія и ихъ учениковъ лишь съ одной сто-

---

[68]) Предположеніе, что они сами или какіе-нибудь позднѣйшіе переписчики додумались до названія Великой Моравы, стараясь объяснить непонятное слово — Велика, становится весьма затруднительнымъ въ виду слѣдующаго обстоятельства. Весьма извѣстное нынѣ названіе — Великая Моравія, Великоморавскій, обязано своею современною популярностью новѣйшимъ ученымъ, открывшимъ этотъ употреблявшійся въ X вѣкѣ, но потомъ пришедшій въ полное забвеніе терминъ, въ одномъ сочиненіи Константина Багрянороднаго и рѣшившимся воскресить его. См. въ Древностяхъ Шафарика (чешское изданіе въ собраніи сочиненій), т. II, стр. 511. Хотимъ сказать, что въ XIII вѣкѣ, когда было составлено славословіе, или въ XVI в., когда переписанъ дошедшій до насъ его списокъ, названіе Великая Моравія было слишкомъ мало понятнымъ для того, чтобы какой-нибудь книжникъ или писецъ того времени вздумалъ объяснить имъ названіе Велика.

[69]) Не это ли обстоятельство подало поводъ автору краткаго житія, несомнѣнно пользовавшемуся пространнымъ житіемъ, совсѣмъ упустить имена — Савва и Лаврентій — и упомянать, такимъ образомъ, лишь о четырехъ ученикахъ?

роны: оно прославляетъ ихъ исключительно за ихъ плодо-
70 творную дѣятельность на учено-литературномъ, такъ-сказать, поприщѣ. Этотъ характеръ нашего памятника придаетъ послѣднему особенную занимательность. Усвоивъ себѣ такую, быть можетъ, слишкомъ узкую точку зрѣнія, составители славословія не находили, по видимому, основаній для внесенія въ послѣднее и имени Ангеларія. Это тѣмъ вѣроятнѣе, что Ангеларій, судя по дошедшимъ до насъ извѣстіямъ о немъ, врядъ ли могъ ознаменовать себя какими-нибудь особенно видными трудами на пользу славянской письменности. По словамъ пространнаго житія Климента, въ которомъ только и имѣются кое-какія свѣдѣнія объ Ангеларіѣ, послѣдній скончался вскорѣ по прибытіи въ Болгарію, не успѣвъ еще отдох-
197 нуть въ домѣ болгарскаго боярина Часлава[70]) отъ тяжелаго пути, который заставили его совершить, вмѣстѣ съ Климентомъ и Наумомъ, восторжествовавшіе въ Моравіи враги славянской письменности (§ 11, 15, 16). Принимая въ соображеніе это обстоятельство, можно думать, что составители нашего славословія при занесеніи въ послѣднее именъ главныхъ учениковъ свв. Кирилла и Меѳодія, — учениковъ, особенно много потрудившихся „о словѣнскыихъ книгахъ“, основывались на какихъ-то не дошедшихъ до насъ древнихъ извѣстіяхъ о нихъ, — извѣстіяхъ, болѣе надежныхъ, по видимому, чѣмъ сказанія пространнаго житія Климента.

Вообще изъ разсмотрѣнія сходствъ и разногласій между показаніями нашего славословія и соотвѣтствующими показаніями пространнаго житія Климента можно, кажется, вывести такое заключеніе: не невозможно, что составители славословія пользовались пространнымъ житіемъ, но кромѣ этого памятника они, безъ сомнѣнія, имѣли подъ руками и другіе болѣе древніе и достовѣрные источники. Эти послѣдніе давали имъ возможность критически относиться къ показаніямъ житія.

Сопоставляя разсмотрѣнныя нами свойства, характеризующія содержаніе нашего славословія, съ тѣми заключеніями къ которымъ привела насъ литературная исторія болгарскаго Синодика, можно, кажется, съ полною увѣренностію утверждать

---

[70]) Въ русскомъ переводѣ юбилейнаго изданія, которымъ мы пользуемся, боярин Чаславъ (Τϑασϑλάβος) невѣрно названъ Изяславомъ (§ 16, стр. 2). Переводчику не было извѣстно, по видимому, что имя Чаславъ или Чеслав въ старину нерѣдко встрѣчалось у южныхъ славянъ.

что славословіе это внесено въ Синодикъ въ 1211 году,[71]) и внесено по распоряженію Терновскаго собора, который, надобно замѣтить, былъ созванъ вскорѣ около 25-ти лѣтъ спустя, послѣ освобожденія болгаръ отъ византійскаго ига, и былъ, по видимому, первымъ большимъ церковнымъ соборомъ во второмъ Болгарскомъ царствѣ. 198

Какъ весь составленный тогда Синодикъ, такъ и внесенное въ него тогда же славославіе славянскимъ первоучителямъ, предназначено было для чтенія въ церкви, при совершеніи чина православія, и въ теченіе двухъ почти столѣтій дѣйствительно читалось „по вься лѣта, на увѣдѣніе послушающимъ и во славу Богу Творцу“.

Здѣсь мы должны замѣтить, что рядомъ съ этою вновь установленною въ 1211 году Терновскимъ соборомъ формою церковнаго чествованія памяти славянскихъ первоучителей, въ Болгаріи продолжала существовать и установленная гораздо раньше, еще въ X вѣкѣ, обычная церковная форма чествованія ихъ особенными службами и похвалами.[72]) Въ этомъ не оставляютъ никакого сомнѣнія открытые Григоровичемъ болгарскіе списки службъ свв. Кириллу и Меѳодію, равно какъ и отдѣльныхъ тропарей, въ честь ихъ составленныхъ, — списки, отно-

[71]) Не лишнимъ считаемъ указать здѣсь и на то, что славословіе писано совершенно такимъ же церковно-славянскимъ языкомъ, какой мы находимъ и во всей первоначальной части болгарскаго Синодика, языкомъ, отличающимся нѣкоторою архаичностію и правильностію грамматическихъ формъ, хотя послѣднія и передѣланы переписчикомъ нашего сборника сообразно сербской фонетикѣ. Попадающіяся въ славословіи не совсѣмъ древнія на видъ формы дательнаго падежа: прѣложившому и просвѣщшому встрѣчаются очень часто въ первоначальной части Синодика. Такія формы нерѣдко встрѣчаются и въ другихъ болгарскихъ памятникахъ, писанныхъ несомнѣнно въ первой половинѣ XIII вѣка, напримѣръ, въ Болонской Псалтыри, писанной при Іоаннѣ Асѣнѣ, непосредственномъ преемникѣ царя Борила, при которомъ составленъ нашъ памятникъ.

[72]) Къ извѣстнымъ уже давнымъ, доказывающимъ, что еще въ X вѣкѣ Кириллъ уже чествовался Болгарскою церковью, какъ святой, чествовался наравнѣ съ именитыми отцами церкви, мы можемъ прибавить еще и слѣдующее. Недавно нами открытъ новый списокъ (дословный) извѣстной статьи втораго Святославова Изборника (10—76), приравнивающей святаго Кирилла Философа къ Іоанну Златоустому и Василію Великому. Въ заглавіи этого списка, писаннаго правописаніемъ болгарскимъ, безъ малѣйшей примѣси руссизмовъ, замѣчено, что онъ списанъ съ Изборника. Эта краткая замѣтка, быть можетъ, свидѣтельствуетъ, что и съ Изборникомъ 1076 г. повторилась извѣстная судьба перваго Святославова Изборника, то-есть, что и второй Изборникъ Святослава былъ составленъ въ Болгаріи и, быть можетъ, тоже для царя Симеона, во всякомъ случаѣ еще въ X вѣкѣ. Какъ бы то ни было, но открытый нами списокъ названной статьи не оставляетъ сомнѣнія въ томъ, что содержащееся въ послѣдней свидѣтельство о святомъ Кириллѣ Философѣ можетъ относиться и къ Болгаріи.

сящіеся къ XII и XIII вѣкамъ.[73]) Это доказываетъ и проложное
199 житіе св. Меѳодія, подъ 25-го августа, которое составлено раньше XIII вѣка,[74]) и въ заглавіи котораго говорится: „И творить же (се) паметь ею (Кирилла и Меѳодія) 6 Апрѣлѣ мѣсеце и вельми Церкви праздноуеть вь день паметь ею".[75])

Изъ лицъ, признаваемыхъ православною церковью святыми и прославляемыхъ ею особыми церковными службами и празднествами, въ греческій Синодикъ внесены для чествованія троекратнымъ провозглашеніемъ имъ вѣчной памяти, кромѣ владѣтельныхъ особъ (равноапостольные Константинъ и Елена, св. Ѳеодора, возстановительница православія и т. п.) лишь такіе учителіе и забрала православія, какови: свв. Андрей Критскій, Ѳеодоръ Студитъ и т. п. Принимая въ соображеніе это обстоятельство, мы поймемъ, что рѣшеніе Терновскаго собора примѣнить и эту форму церковнаго чествованія къ славянскимъ первоучителямъ свидѣтельствуетъ объ особенно благоговѣйномъ отношеніи болгаръ того времени къ памяти и заслугамъ свв. Кирилла, Меѳодія и ихъ сподвижниковъ для славянскаго просвѣщенія.

Кромѣ главнаго своего значенія, касающагося исторіи чествованія славянскихъ первоучителей, нашъ памятникъ представляется намъ не менѣе любопытнымъ и по своимъ отношеніямъ къ нѣкоторымъ изъ дошедшихъ до насъ славянскихъ памятниковъ, содержащихъ въ себѣ какія-нибудь упоминанія или сказанія о нашихъ первоучителяхъ. Мы уже касались, хотя и мимоходомъ, этой стороны занимающаго насъ славо-

---

[73]) Древне-славянскій памятникъ, дополняющій житіе славянскихъ апостоловъ (въ Ученыхъ Запискахъ Казан. универ. за 1862 г.). Этотъ памятникъ, открытый Григоровичемъ въ Зографскомъ монастырѣ, вмѣстѣ съ объясненіями ученаго издателя перепечатанъ въ Кирилло-Меѳодіевскомъ сборникѣ Погодина, 237—270. Служба Константину (Кириллу) Философу дошла до насъ и въ другомъ болгарскомъ спискѣ, принадлежавшемъ Палаузову. См. Срезневскаго, Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ памятникахъ (въ приложеніи къ IX т. Записокъ Ак. Наукъ № 6), стр. 66. Службы эти, по соображеніямъ Воронова (Кириллъ и Меѳодій, 157, 158), составлены въ Болгаріи, быть можетъ, въ XI вѣкѣ.

[74]) Нѣкоторые ученые (Бодянскій, Бильбасовъ и др.) относятъ составленіе его къ X вѣку.

[75]) По Хилендарскому (нынѣ Румянцевскому) списку (XIII или начала XIV вѣка), изданному Калайдовичемъ (Іоаннъ Экзархъ Болгарскій, стр. 90). Почти дословно повторяются эти слова и въ остальныхъ, дошедшихъ до насъ спискахъ: Лѣсновскомъ (1330 г.), изданномъ въ Гласникѣ Сериске словесности XIV, 320 и Бѣлградскомъ (1340 г.), который открытъ и изданъ профессоромъ Ламанскимъ (О нѣкоторыхъ славянскихъ рукописяхъ въ Бѣлградѣ и пр. С.-Пб. 1864, 112). Лѣсновскій списокъ и списокъ, изданный профессоромъ Ламанскимъ, писаны несомнѣнно въ Болгаріи.

словія. Здѣсь же считаемъ не лишнимъ сказать нѣсколько словъ объ отношеніяхъ его къ нѣсколькимъ такимъ памятникамъ, которые обличаютъ особенно близкую родственную связь съ нимъ.

Прежде всего мы остановимся на извѣстномъ свидѣтельствѣ, которое открыто Бодянскимъ въ одной вратиславской (бреславской) рукописи, и которому придавалось, да и до сихъ 200
поръ придается важно значеніе, какъ „единственному до насъ отъ древности свидѣтельству о томъ, на какой именно языкъ переведено Кирилломъ и Меѳодіемъ Священное Писаніе.“[76]) Это свидѣтельство, встрѣчающееся въ памятникѣ, составленномъ въ 1357 г., и очевидно, по разнымъ источникамъ, говоритъ, что Кириллъ и Меѳодій „прѣложиста вьсе Божествьное Писаніе греческихъ книгъ на словенскыи языкъ на болъгарскыи.“ Всѣ приведенныя тутъ слова вратиславскаго памятника, за исключеніемъ лишь одного слова — вьсе, находятся и въ нашемъ славословіи, въ чемъ легко можетъ убѣдиться читатель, вникнувъ внимательнѣе въ ту часть послѣдняго, въ которой говорится о Кириллѣ и Меѳодіи. Въ виду этого обстоятельства и принимая въ соображеніе то, что въ славословіи дѣло изложено нѣсколько подробнѣе и отчетливѣе, мы позволяемъ себѣ думать, что оно-то и послужило источникомъ для занимающаго насъ здѣсь свидѣтельства вратиславской рукописи.

Особенно близкое сходство находимъ мы между нашимъ славословіемъ и тѣми подробностями, которыми нѣкоторые списки краткой сербской лѣтописи сопровождаютъ свою хронологическую замѣтку о времени составленія славянскихъ письменъ („словесъ“). Названная замѣтка сербскихъ лѣтописей находится въ первой общеисторической, такъ сказать, ихъ части, которая, по видимому, существовала, какъ особая статья, еще до начала собственно сербскаго лѣтописанія, начавшагося не раньше второй половины XIV вѣка.[77]) По способу изложенія этой замѣтки извѣстные намъ списки общеисторической части сербскихъ лѣтописей можно раздѣлить на три разряда: 1) Въ нѣкоторыхъ спискахъ весьма кратко говорится о составленіи

---

[76]) Бодянскій, О древнѣйшемъ свидѣтельствѣ, что церковно-книжный языкъ есть славяно-болгарскій — въ Журналѣ М. Н. Просвѣщ., 1843, № 6; его же: О времени происхожденія славянскихъ письменъ, стр. 79—80: Галаховъ, Исторія русской словесности (1-е изд.), т. I, С.-Пб. 1863, стр. 33.

[77]) Ягичъ, Ein Beitrag zur serbischen Annalistik въ Archiv für slav. Philologie II, 1, 51, 61, особенно 68. 69: ср. Бодянскій: О врем. пр. сл. пис. 89.

славянскихъ письменъ: „въ лѣто 6360 (или, что правильнѣе, 6363 — 855) написаше се наша словеса светымь Кириломь Философомь, учителемь словенскимь“,[78]) и даже еще короче:
201 „написаше се словеса светымь Кириломь“.[79]) По всей вѣроятности, для этого разряда сербскихъ лѣтописей главнымъ и единственнымъ источникомъ послужило тутъ сказаніе черноризца Храбра, въ которомъ сотвореніе Кирилломъ Философомъ славянскихъ письменъ и преложеніе имъ книгъ отнесено къ 6363[80]) (=855) году. 2) Но кромѣ этихъ списковъ общей части сербскихъ лѣтописей, существуютъ и нѣсколько такихъ списковъ, въ которыхъ разсматриваемая нами здѣсь лѣтописная замѣтка сопровождается подробностями, весьма сходными съ нѣкоторыми указаніями нашего памятника. До какой степени доходитъ это сходство, не трудно замѣтить изъ сопоставленія слѣдующихъ мѣстъ:

Изъ нашего славословія:

Курилу философу, иже Божественное Писаніе ѿ Грьчьскаго езыка на Блъгарскыи прѣложившшому и просвѣщшому Блъгарскіи рѡд новому другому апостолу, вь царство Михаила и Θеѡры православніе царице матере его, иже Божественную церковь светыми иконами украсивших и православіе оутврьдившіихъ и пр.

Изъ сербской лѣтописи, по сводному тексту Шафарика.[81])

Написаше се наша словеса светымь Кирилломь Философомь и оучителемь блъгарскаго езыка, при цари Грьчаскомь Михаиле и Θеѡдори матери его, иже оутврьдише кланнатисе светымь иконамь.

За исключеніемъ упоминанія о годѣ написанія нашихъ словесъ, заимствованнаго, очевидно, изъ лѣтописей

[78]) По Габаровскому списку, изданному Григоровичемъ въ его книжкѣ, О Сербіи и пр. Казань, 1859, стр. 47 (въ прибавленіи), ср. и стр. 3. Также читается эта замѣтка и въ Хиландарскомъ спискѣ, изданномъ Ягичемъ въ вышеозначенной статьѣ, ст. 102, съ тою лишь разницею, что въ немъ пропущено слово „философомь“, да вмѣсто слова „написаше се“, стоитъ „съставившесе“. Объ изданномъ Ягичемъ спискѣ см. замѣтку Григоровича, тамъ же, стр. 3.

[79]) Въ сводномъ спискѣ Шафарика: Památky и пр. стр. 66.

[80]) Какимъ образомъ 6363 годъ Храбра въ большинствѣ списковъ сербской лѣтописи передѣланъ въ 6360 (вслѣдствіе весьма понятнаго пропуска буквы г = 3), это объяснено Шафарикомъ; см. въ Собраніи его сочиненій (чешск.) т. II, 495, прим. 87. Противъ объясненія Шафарика ничего не могъ сказать и Бодянскій, хотя это объясненіе весьма невыгодно для его опроверженій показанія Храбра о началѣ дѣятельности Кирилла на пользу славянскаго просвѣщенія. См. О времени происхожденія славянскихъ письменъ, стр. 347.

[81]) Památky, 67; см. и въ названной книжкѣ Григоровича: О Сербіи (тамъ же), стр. 48, прим. 1.

перваго разряда или же непосредственно изъ Храброва сказанія, вся остальная часть приведенной тутъ выписки изъ сербскихъ лѣтописей (втораго разряда) почти цѣликомъ воспроизводитъ соотвѣтствующую ей часть нашего славословія. Не можетъ, кажется, быть никакого сомнѣнія въ томъ, что послѣднее и послужило тутъ непосредственнымъ источникомъ 202
для сербскихъ лѣтописцевъ. Въ пользу этого мнѣнія говорятъ между прочимъ слѣдующія обстоятельства: а) Сравниваемыя тутъ нами показанія въ славословіи нѣсколько полнѣе, и быть можетъ, точнѣе, чѣмъ въ лѣтописяхъ. Такъ, напримѣръ, прославляя Кирилла за то, что онъ перевелъ Божественное Писаніе съ греческаго языка на болгарскій и просвѣтилъ болгарскій родъ, составители нашего славословія, быть можетъ, не понимали дѣла такъ конкретно, какимъ оно является въ сербской лѣтописи, называющей св. Кирилла учителемъ болгаръ. Къ тому же, занимающія насъ тутъ показанія изложены въ славословіи болѣе складнымъ и болѣе древнимъ языкомъ. б) Мысль о соединеніи начала славянскаго просвѣщенія и съ именемъ Ѳеодоры, не значущимся въ древнѣйшихъ спискахъ Храброва сказанія, которые только и могли быть извѣстными составителямъ сравниваемыхъ здѣсь памятниковъ, эта мысль, какъ мы уже имѣли случай замѣтить, легко могла придти на умъ составителямъ славословія. Для такой комбинаціи у нихъ была прямая побудительная причина, каковой не могло быть у сербскихъ лѣтописцевъ. Послѣдніе, какъ извѣстно, заботились исключительно лишь о томъ, чтобы подводить подъ хронологическія даты извѣстныя событія и происшествія, о которыхъ упоминали при этомъ съ поразительною сжатостію. 3) Наконецъ, въ одномъ лѣтописномъ сербскомъ памятникъ занимающая насъ здѣсь замѣтка о сотвореніи письменъ изложена нѣсколько иначе, хотя также содержитъ въ себѣ тѣ подробности, которыя находятся и въ вышеприведенной выпискѣ изъ лѣтописныхъ памятниковъ, отнесенныхъ нами къ второму разряду. Это — такъ называемый черногорскій или цетинскій памятникъ, носящій слѣдующее заглавіе: „Сказаніе въ кратцѣ сущіимъ отъ Адама до дньшнаго времени“. Рукопись, въ которой находится это сказаніе, принадлежала прежде Черногорскому владыкѣ Петру Петровичу Нѣгошу I, нынѣ же хранится въ библіотекѣ Новороссійскаго

университета.[82]) „Сказаніе въ кратцѣ", какъ и другіе подобные ему сербскіе памятники, состоитъ изъ двухъ частей; въ первой, общеисторической, заключается краткое исчисленіе замѣчательнѣйшихъ событій отъ сотворенія міра до 1348 или 1356 года,
203 вторая же содержитъ въ себѣ перечень фактовъ, касающихся исключительно внутреннихъ и внѣшнихъ отношеній сербскаго народа за время отъ 1356 до 1560 года. Эта послѣдняя, вторая часть цетинскаго памятника, недавно обнародованная профессоромъ Ягичемъ,[83]) представляетъ большое сходство съ собственно сербскими краткими лѣтописями. Что же касается первой, общей части, которая, къ сожалѣнію, остается и до сихъ поръ не изданною, то она, по видимому, нѣсколько разнится отъ общей части другихъ сербскихъ лѣтописей. По словамъ Бодянскаго, внимательно, по видимому, изучавшаго цетинское (черногорское) сказаніе, въ первой части послѣдняго мы имѣемъ „лѣтописецъ въ скорѣ Никифора, патріарха Цареградскаго, и его извѣстныхъ продолжителей".[84]) Эти замѣчанія объ общей части цетинскаго памятника мы сочли нужнымъ сдѣлать потому, что они объясняютъ намъ своеобразную нѣсколько редакцію находящейся въ ней замѣтки о славянскихъ письменахъ. Она изложена тутъ въ слѣдующемъ видѣ: („Михаилъ сн҃ь Θеоф҃иловъ съ матерію си Θеодѡрою лѣт 25 и съ Василіемь Македонѡмь лѣто едно и мц҃ь 4). При сихъ обновисе православіе и икони с҃тые въ церкви въстависе се паки, и Бльгари хр҃тіаны быше, и словеса словенскаа съставшесе с҃тымь Кур҃илѡм въ лѣт 6360. (Василіе Македонь 19 лѣть)" и проч.[85]) Слова, которыя мы отмѣтили тутъ скобками, находились и въ томъ спискѣ „лѣтописца въ скорѣ", или „историкіи въ кратцѣ",[86]) который положенъ въ основу общей части цетинскаго памятника, то-есть, „Сказанія въ кратцѣ". Вся же остальная часть приведенной тутъ выписки изъ этого сказанія обнаруживаетъ ближайшее сродство съ проведенною нѣсколько выше изъ сербскихъ лѣтописныхъ памятниковъ (2-го

[82]) Бодянскій, О времени происхожденія славянскихъ письменъ, стр. 89. 90; Ягичъ, Ein Beitrag zur serbisch. Annalistik 76.

[83]) Тамъ же, стр. 92—102.

[84]) Бодянскій, О времени и пр., примѣч. 86, на стр. LIV.

[85]) Бодянскій, тамъ же, стр. 89. 90.

[86]) О разныхъ славянскихъ переводахъ и передѣлкахъ краткой лѣтописи патріарха Никифора и его продолжателей (χρονογραφία σύντομος) см. у Бодянскаго, тамъ же, стр. 116—132.

разряда) замѣткою и, по видимому, тоже находится въ прямой или косвенной зависимости отъ нашего славословія.

По всей вѣроятности, въ какой-то связи съ разсматриваемою здѣсь замѣткой цетинскаго сказанія находится и слѣдующая лѣтописная замѣтка, встрѣчающаяся въ нѣкоторыхъ русскихъ хронографахъ: „По Феофиле же царствова Михаилъ 204
сынъ его с матерью съ Феодорою лѣт 4, а единъ 10 лѣтъ, а съ Василіемъ лѣт 1. и при семъ царствіи, во 2-е лѣто царства его крещена быст земля Болгарьскаа, и преложиша книги ѿ гречкаго языка на словеньскыи языкъ, Кирилъ Философъ с Меѳедьемъ, а в лѣт 6363. при Борисѣ князи Болгарьстемъ".[87])

Наше славословіе, по всей вѣроятности, повліяло прямо или косвенно и на составленіе тѣхъ сказаній о дѣятельности Кирилла Философа, которыя встрѣчаются въ открытой Гильфердингомъ „болгарской лѣтописи" прошлаго столѣтія.[88]) Эта лѣтопись, въ которой мы находимъ ссылки на какое-то неизвѣстное сочиненіе Терновскаго патріарха Евѳимія (онъ жилъ во второй половинѣ XIV вѣка) и на какого-то терновскаго лѣтописца, говоря о крещеніи болгаръ, замѣчаетъ между прочимъ, что въ этомъ дѣлѣ принималъ непосредственное участіе св. Кириллъ Фолософъ, что онъ своею проповѣдью склонилъ Бориса и многихъ его воиновъ креститься, что по приглашенію новообращеннаго Бориса, пріѣзжалъ въ стольный городъ Терново (sic) и проч. Очень можетъ быть, что поводомъ къ составленію этихъ позднѣйшихъ терновскихъ сказаній послужили слова нашего славословія о томъ, что Кириллъ своимъ переводомъ Божественнаго Писанія просвѣтилъ болгарскій родъ.

Въ зависимости отъ нашего памятника, по видимому, находятся и заключительныя слова краткаго житія св. Кирилла,[89]) повторяющіяся, на сколько мы знаемъ, въ шести хронограф-

[87]) См. Бодянскаго, О времени происхожденія славянскихъ письменъ, стр. 96. Любопытно, что въ этомъ нѣсколько спутанномъ, по словамъ Бодянскаго, извѣстіи русскихъ хронографовъ вѣрно сохраненъ 6363 (855) годъ Храброва сказанія, который въ цетинскомъ памятникѣ, какъ и въ другихъ спискахъ древней части сербской лѣтописи, измѣненъ въ 6360.

[88]) См. въ вышеназванной брошюрѣ: Празднованіе тысячелѣтней памяти св. Кирилла, стр. 36—42. и въ Період. Списаніи Болг. Книж. Друж. кн. IV, Браила 1871, стр. 21—24. — [См. М. Дриновъ, Сочиненія, т. I. стр. 133—136].

[89]) Это—то самое житіе, которое обыкновенно называютъ проложнымъ, и въ которомъ, какъ мы уже указывали, говорится, что св. Кириллъ былъ епископомъ въ Катаонѣ градѣ.

ныхъ русскихъ спискахъ этого житія: двухъ Ундольскаго, двухъ Румянцевскихъ[90]) и двухъ, принадлежавшихъ А. Н. По-
205 пову.[91]) Всѣ эти списки заканчиваются слѣдующими словами: „мы же словенскій и болгарскій языкъ да глаголемъ святому отцу нашему и учителю Кирилу Философу вѣчная память". Весьма вѣроятно, что лицу, дополнившему такими словами краткое (проложное) житіе св. Кирилла, было извѣстно наше славословіе святымъ славянскимъ первоучителямъ.

---

[90]) Бодянскій, О времени происхожденія славянскихъ письменъ, стр. 67, 68.

[91]) Одинъ изъ этихъ списковъ изданъ Поповымъ въ Изборникѣ славянскихъ и русскихъ статей внесенныхъ въ хронографы русской редакціи. Москва. 1869, стр. 137—138, примѣч. 1.

9. Прѣдисловие къмъ българския прѣводъ на пространното житие на св. Климентъ.*)

Пространното гърчко житие на св. Климентъ е най-важний паметникъ за дѣятелностьта на тоя знаменитъ български просвѣтитель. Въ него се срѣщатъ любопитни извѣстия и за другитѣ главни ученици и сътрудници на словѣнскитѣ първоучителье; па и за дѣятелностьта на св. св. Кириллъ и Методий се разсказва такожде доста подробно въ първитѣ петьшесть глави на тоя паметникъ.

Кога и отъ кого е написано пространното Климентово житие? За тоя въпросъ се мисли различно. Едни (Миклошичъ) казватъ, че оно е написано въ 10 вѣкъ отъ нѣкой си Климентовъ ученикъ Българинъ; други (Шафарикъ, Бодянски и пр.) мислѧтъ, че то наистина е написано въ 10 вѣкъ, но е било написано тогава по словѣнски езикъ, а Охридский архиепископъ Теофилактъ (1084—1107) го е прѣвелъ на гърчки и при това го е измѣнилъ, допълнилъ и украсилъ риторически; трети (Вороновъ) не се съмнѣватъ, че архиепископъ Теофилактъ е съчинилъ всичкото това житие, както е и казано въ заглавието му, и че при това онъ се е ползувалъ, види се, отъ нѣкакви си стари паметници, които не сѫ се завардили. Има и такъви учени, които мислѧтъ, че пространното Климентово житие не е съчинено нито въ 10-я вѣкъ, нито пакъ отъ Теофилакта, а е списано по́-послѣ, не по́-рано отъ края на 12-я вѣкъ, отъ когато Охридскитѣ архиепископи сѫ захванѧли да се титулуватъ и съ името на първа Юстиниана; — на такъво мнѣние е и професоръ Голубински. Кое отъ тия мнѣния е по́-вѣрно, това за сега още не може да се каже. Но както и да е, нѣма съмнѣние, че съчинительтъ на про-

*) Вж. Животъ, дѣяния, исповѣдание и кратко изложение за чудесата на св. отецъ нашъ Климентъ, Българский архиепископъ. Прѣвелъ отъ гърчки езикъ Д. Матовъ, подъ редакцията на М. Дриновъ. Издава Българ. Книжовно Дружество въ Срѣдецъ. Българска библиотека, брой II. Срѣдецъ, 1885, стр. 3—5.

странното Климентово житие е ималъ въ ржцѣтѣ си нѣкакви много стари и достовѣрни наметници, намъ сега непознати: въ него се срѣщатъ доста много такъви извѣстия, каквито намѣрваме въ другитѣ сказания за свв. словѣнски първоучи-
4 телье и нихнитѣ ученици, — нѣкои отъ тия извѣстия се подтвърдяватъ съ други твърдѣ авторитетни документи. На примѣръ:

а) Въ 7-ма глава на това житие се говори, че Нѣмский епископъ Вихингъ правилъ голѣми пакости Методию, та послѣдний се принудилъ да го прокълне и проч. Такъви извѣстия ние не намѣрваме нито въ така парѣченото Панионско житие, нито пакъ въ другитѣ познати намъ сега словѣнски сказания за св. Методия, — но тѣ напълно се подтвърдяватъ отъ двѣ папски писма, писани по тая работа въ 881 г. (отъ папа Иоаннъ VIII) и въ 885 г. (отъ папа Стефанъ VI).

б) Въ седма и въ слѣднитѣ глави на Климентовото житие се разказва за гоненията, които били повдигнати слѣдъ Методиевата смъртъ противъ ученицитѣ му въ Моравия. Тия извѣстия, за които не споменуватъ другитѣ сказания, сега напълно се подтвърдихѫ съ една новонайдена инструкция, написана отъ папа Стефанъ VI на 887 г., сирѣчъ двѣ години слѣдъ Методиевата смъртъ.

в) У насъ се намѣрва едно славословие на свв. Кириллъ, Методий, Климентъ, Гораздъ, Савва и Наумъ, славословие, което, по рѣшение на познатия Търновски Съборъ, е било съставено на 1211 г., за да се чете въ българскитѣ съборни църкви въ първата недѣля прѣзъ великитѣ пости. Въ това славословие се намѣрватъ нѣкои показания, които очевидно сѫ взети изъ нѣкои много стари и непознати сега наметници, а пакъ се посрѣщатъ съ нѣкои отъ извѣстията на пространното Климентово житие. Тие примѣри сѫ доста, мислимъ, за да покажатъ, че пространното Климентово житие е любопитенъ памятникъ, макаръ че въ него по нѣкога се срѣщатъ и съмнителни по истинностьта си извѣстия.

Единъ откѫслекъ отъ това житие е издаденъ още на 1665 г. отъ познатия тогавашенъ гърчки писатель Левъ Алляций, който го е намѣрилъ въ Римъ, въ Ватиканската библиотека. Но цѣло оно първъ пѫть е издадено въ 1741 година въ Москополь. Втори пѫть оно е напечатано въ Виена на 1802 отъ единъ македонски иеромонахъ, Амвросий Пам-

перей, по единъ прѣписъ, който се намѣрва въ мънастиря на св. Наумъ, край Охридското езеро. По сжщия прѣписъ това житие е обнародвалъ и професоръ Миклошичъ на 1847 г. Слѣдъ това оно е издавано 2—3 пжти. Едно отъ най-добритѣ издания се счита изданието, което е направилъ Московский университетъ на 1865 г., когато е празднувалъ стогодишния си юбилей. При това издание е приложенъ и руски прѣводъ, направенъ отъ тогавашния професоръ на гръчкия езикъ въ рѣченния университетъ, А. И. Менщиковъ. Пространното Климентово житие е вече прѣвождано веднъжъ и на български езикъ, по Дебърското нарѣчие. Тоя прѣводъ, който е направенъ отъ покойния епископъ Партений (Зографский), има нѣкои достоинства и добри страни, но, за жалость, въ него сж пропуснжти доста много любопитни мѣста, а пакъ нѣкои сж прѣведени криво. Освѣнъ това, Партениевий прѣводъ е напечатанъ въ „Българскитѣ Книжици“ (за 1858 г.), които сега вече сж станжли голѣма библиографическа рѣдкость.

Излишно е да казваме, че намѣрението на г. Матова да направи пъленъ и вѣренъ български прѣводъ отъ тоя паметникъ и да го издаде въ особна книжка заслужва всѣка похвала. Г. Матовъ е направилъ прѣвода си по изданието на Московския университетъ, като е вземалъ въ внимание и русския прѣводъ на професора Менщикова. Той особно се е грижилъ, за да се държи, до колкото е възможно, по́-близу до гърчкия оригиналъ, както и трѣбва да се прѣвождатъ такъви паметници. Отъ къмъ тая страна неговий прѣводъ, до колкото ние разбираме, въ нѣкои мѣста е излѣзълъ по́-добъръ отъ прѣвода на професоръ Менщикова

Гръчкий оригиналъ е написанъ съ единъ църковно-ораторски езикъ, напъстренъ съ много риторически украшения и много изрѣчения, вземени отъ свещенното писание и отъ други църковно-богослужебни книги. Отъ само себе се разбира, че вѣрното прѣвождание е много мжчна и тежка работа. Могж да кажж, обаче, че г. Матовъ доста сполучливо е сподвилъ на тия мжчнотии. Нѣкои отъ текстоветѣ изъ Свещенното Писание той е намѣрилъ за добро да прѣведе така, както се тѣ намѣрватъ въ сегашния текстъ на църковнитѣ ни книги и Св. Писание.

Харковъ, мартъ 1885 г.

10. Нѣсколько словъ объ языкѣ, народныхъ нѣсняхъ и обычаяхъ дебрскихъ славянъ.*)

(По поводу сборника г. Ястребова[1]) и вызванныхъ имъ статей въ „Извѣстіяхъ Славянскаго Благ. Общества“ №№ 9, 10, 11 за 1886 г.).

Вступительныя замѣтки.

Въ вызванныхъ сборникомъ г. Ястребова сужденіяхъ о народности дебрскихъ славянъ упущены изъ виду болѣе ранніе этнографическіе труды и наблюденія, прямо сюда относящіеся. Считаемъ нужнымъ напомнить о забытыхъ, по нашему мнѣнію, въ данномъ случаѣ работахъ.

Народныя нѣсни, обычаи и, въ особенности, языкъ дебрскихъ славянъ еще до появленія книги г. Ястребова были предметомъ неоднократныхъ наблюденій и изслѣдованій. Еще въ 1822 г., при самомъ почти зародышѣ славяновѣдѣнія, знаменитый сербскій дѣятель Вукъ Караджичъ обнародовалъ, какъ дополненіе къ извѣстному Аделунгову словарю, любопытный во многихъ отношеніяхъ трудъ, подъ слѣдующимъ заглавіемъ: „Додатак к С.-Петербургским сравнительним рјечницима свију језика и нарјечија с особитим огледима Бугарског језика“. Здѣсь въ первый разъ было напечатано нѣсколько болгарскихъ нѣсенъ (27), записанныхъ самимъ Караджичемъ въ Вѣнѣ, со словъ одного македонскаго болгарина (изъ Разлога). На основаніи этихъ нѣсенъ и нѣкоторыхъ другихъ образцовъ македонскихъ говоровъ, Караджичъ представилъ характеристику болгарскаго языка, высказавъ при этомъ и свои соображенія

*) Тая статия най-първо бѣ обнародвана въ „Извѣстія С.-Петербургскаго Славянскаго Благотворительнаго Общества“ за 1887 г., № 1, стр. 8—18, № 4, стр. 193—205, № 7—8, стр. 343—352, а въ 1888 г. излѣзе въ отдѣлна книжка съ нѣкои и други поправки. Тукъ даваме напечатаната на това 2-ро издание. Едновремено тя биде изцѣло прѣведена на български отъ Д. Мариновъ и напечатана въ сп. „Трудъ“, издав. въ Търново, год. II (1888) стр. 600—616, 749—757, 852—877. Съ малки съкращения тя е напечатана и на френски езикъ въ Сборника на Ofeïkoff. La Macédoine au point de vue éthnographique, historique et philologique, Philippopoli, 1888, p. 311—388.

[1]) „Обычаи и нѣсни турецкихъ сербовъ“, Спб. 1886, стр. 498+VII.

относительно упорядоченія болгарской азбуки и т. п. Въ числѣ 2
источниковъ Караджича мы тутъ находимъ и такъ называемую имъ Москопольскую книгу, писанную въ концѣ прошлаго столѣтія. Въ славянской части этой книги Караджичъ нисколько не усомнился признать болгарскую рѣчь, хотя и не имѣлъ яснаго представленія о томъ, въ какихъ именно мѣстностяхъ употребляется эта рѣчь, знающая членъ *от* и сохранившая глагольное окончаніе *т* не только во множ. числѣ настоящ. времени, но и въ единственномъ. Признавши безъ всякихъ оговорокъ Москопольскую книгу за памятникъ болгарскій, Караджичъ этимъ самымъ высказалъ свой взглядъ и на языкъ дебрскихъ славянъ, ибо въ настоящее время не можетъ быть уже никакого сомнѣнія въ томъ, что въ москопольскомъ памятникѣ мы имѣемъ образецъ западно-македонскаго подрѣчія, къ которому относится и Дебрскій говоръ. Послѣдній отличается отъ языка Москопольской книги лишь двумя-тремя маловажными особенностями. — Въ „Додаткѣ“ Караджича, какъ увидимъ далѣе, имѣются поучительныя замѣтки и относительно нѣкоторыхъ другихъ изъ вызванныхъ книгою г. Ястребова вопросовъ.

Начатое Караджичемъ изученіе македонскихъ говоровъ продолжалъ покойный русскій славистъ Григоровичъ, своимъ путешествіемъ по Европейской Турціи (въ 1844—1845 г.) проливший не мало свѣта и на этнографію тамошнихъ славянскихъ областей, особенно Македоніи. — Въ классическомъ его трудѣ „Очеркъ путешествія по Европейской Турціи“, Казань 1848 (2-ое изд. въ Москвѣ 1877), насколько намъ извѣстно, впервые указано на то, что македонскіе славяне дѣлятся на племена, носящія названія Мърваковъ, Шоповъ, Пуливаковъ, Бабуновъ, Кецкаровъ (повыше Дебра), Міаковъ (въ Дебрѣ), Берсіаковъ. Но, дѣлая это указаніе, Григоровичъ тутъ же замѣчаетъ, что всѣ означенныя племена называютъ себя общимъ именемъ болгаръ, которымъ вообще въ Македоніи „зоветъ себя народъ“. О какихъ нибудь сербскихъ поселеніяхъ въ Македоніи Григоровичъ не упоминаетъ ни единымъ словомъ, не смотря на то, что онъ изъѣздилъ эту страну вдоль и поперекъ. — Характеризуя западное, или македонское нарѣчіе болгарскаго языка, онъ не ограничился указаніемъ важнѣйшихъ общихъ признаковъ его, но отмѣтилъ и частныя особенности нѣкоторыхъ македонскихъ говоровъ, въ томъ числѣ и Дебрскаго.

3 Относительно дебрянъ Григоровичъ сдѣлалъ и больше: онъ собралъ довольно много дебрскихъ пѣсенъ, 14-ть, изъ которыхъ обнародованы еще въ 1847 г. въ сербско-хорватскомъ журналѣ „Коло“ IV, V. Редакторъ „Кола“, извѣстный поборникъ иллирства Станко Вразъ, снабдилъ эти дебрскія пѣсни примѣчаніями объ ихъ языкѣ, въ которомъ онъ нимало не усумнился признать болгарскую рѣчь. Въ качествѣ образцовъ языка и народной поэзіи болгаръ и обнародованы эти дебрскія пѣсни (изъ Галечника, Себишча и Клена) Станкомъ Вразомъ, въ примѣчаніяхъ котораго указана одна особенность Дебрскаго говора, упущенная изъ виду Григоровичемъ.

Любопытный этнографическій матеріалъ относительно дебрскаго округа находится и въ двухъ трудахъ Верковича („Народне песме македонскихъ Бугара“, Београдъ, 1860, и „Описаніе быта македонскихъ болгаръ“ Москва. 1868), не подлежащихъ такимъ пререканіямъ, предметомъ которыхъ сдѣлались позднѣйшія этнографическія открытія этого писателя. Въ первомъ изъ названныхъ трудовъ г. Верковича изданы 12-ть дебрскихъ пѣсенъ, во второмъ же помѣщены довольно обстоятельныя географическо-статистическія свѣдѣнія о дебрскихъ славянахъ (Міакахъ и Поленцахъ), описаны довольно подробно ихъ свадебные обычаи, указаны и главныя особенности, отличающія ихъ говоръ отъ языка „прочихъ македонскихъ болгаръ“. — Этнографическій матеріалъ, заключающійся въ этихъ двухъ трудахъ Верковича, собранъ послѣднимъ во время девятилѣтняго его странствованія по Македоніи, начавшагося еще въ 50-хъ годахъ. Называя македонскихъ славянъ болгарами и ихъ пѣсни болгарскими, этотъ боснійскій сербъ говоритъ по этому поводу слѣдующее: „Я самъ ове песме назвао бугарскима, а не словенскима због тога, єр данасъ кадъ бы когодъ македонскогъ славенина запитао: што си ты? съ места бы му одговоріо: я самъ болгаринъ, а свой езыкъ зову болгарскимъ, премда (хотя) многи іоле (сколько-нибудь) писмени люди, свагда себе называю славено-болгарима“ (въ Предговорѣ къ пѣснямъ, стр. XIII). Считаемъ не лишнимъ припомнить, что сборникъ, въ которомъ находятся приведенныя тутъ строки, изданъ въ Бѣлградѣ, въ 1860 г., и посвященъ княгинѣ Юліи, супругѣ князя Михаила Обреновича. Во время продолжительныхъ своихъ странствованій по Македоніи Верковичъ нигдѣ
4 не находилъ тамъ сербскихъ поселеній. Страна эта, по его

словамъ, „населена народомъ, говорящимъ на самомъ чистомъ болгарскомъ языкѣ, начиная отъ самой сѣверной границы — горы, называемой Люботринъ (сѣверо-восточная оконечность хребта Шаръ-планины) и до самой южной границы, т. е., до Средиземнаго моря“ (Архипелага). (См. въ „Описаніи быта македонскихъ болгаръ“ стр. 5).

Черезъ годъ послѣ изданія Македонскихъ пѣсенъ Верковича появился извѣстный сборникъ братьевъ Миладиновыхъ: „Български народни пѣсни“, Загребъ, 1861. Братья Миладиновы родились и провели значительную часть своей жизни въ городкѣ Стругѣ, округъ котораго непосредственно примыкаетъ къ Дебрскому округу и по своему говору отличается отъ говора дебрянъ лишь одною незначительною особенностію. А какъ они смотрѣли на свою народность, это показываетъ не только заглавіе ихъ сборника, но и вся ихъ дѣятельность, прервавшаяся мученическою смертію въ турецкой тюрьмѣ, около начала 1862 г. — Значительную часть своихъ пѣсенъ Миладиновы записали въ Стругѣ, т. е. на границѣ Дебрскаго округа, но въ ихъ объемистомъ сборникѣ находятся и дебрскія пѣсни, равно какъ и кое-какія замѣтки объ обычаяхъ дебрянъ. Въ предисловіи къ этому сборнику находимъ и любопытныя замѣтки по болгарской діалектологіи вообще и въ частности о западномакедонскихъ говорахъ, къ которымъ принадлежитъ и Дебрскій говоръ.

Здѣсь считаемъ умѣстнымъ напомнить и о трудахъ одного дебрскаго уроженца, изъ с. Галечника, іеромонаха Парфенія Зографскаго. Еще въ 1858 г. Парфеній обнародовалъ въ константинопольскомъ журналѣ „Български книжици“ нѣсколько дебрскихъ пѣсенъ, предпославъ имъ кое-какія замѣтки объ особенностяхъ „македонскаго нарѣчія болгарскаго языка“, замѣтки, любопытныя, между прочимъ, и тѣмъ, что они писаны дебрскимъ языкомъ, хотя и несовсѣмъ чистымъ. Парфеній такъ былъ очарованъ своимъ роднымъ говоромъ, что стремился ввести болѣе характерныя его особенности въ письменный языкъ болгаръ. Такою полудебрскою рѣчью онъ перевелъ на болгарскій языкъ пространное „житіе св. Климента архіепископа болгарскаго“. Этотъ любопытный переводъ также обнародованъ въ названномъ журналѣ „Български книжицы“ за 1858 г.

Да позволено будетъ сказать, что и пишущій эти строки, по мѣрѣ возможности и разумѣнія, потрудился надъ собира-

ніемъ памятниковъ народной словесности и языка дебрскихъ славянъ и изъ собраннаго по этой части матеріала уже обнародовалъ одну большую пѣсню, въ 129 стиховъ, съ кое-какими примѣчаніями о Дебрскомъ говорѣ. См. „Періодич. списаніе болгарскаго книжевн. дружества". Браила. 1876, кн. XI—XII.

На нѣкоторые другіе труды, также относящіеся прямо или косвенно къ этнографіи и языку дебрянъ будетъ указано далѣе. Здѣсь же не можемъ не замѣтить еще, что при обсужденіи въ русской литературѣ поднятаго нынѣ книгою г. Ястребова вопроса о сербско-болгарскихъ этнографическихъ отношеніяхъ врядъ ли можно пренебрегать и сужденіями Гильфердинга объ этомъ вопросѣ, сужденіями, основанными на непосредственныхъ наблюденіяхъ покойнаго слависта, долго жившаго въ сербскихъ земляхъ въ качествѣ русскаго консула, подобно г. Ястребову, и немало путешествовавшаго по южно-славянскимъ краямъ. Я тутъ припомню только извѣстный трудъ Гильфердинга — „Поѣздка по Герцеговинѣ, Босніи и Старой Сербіи", трудъ, первое изданіе котораго вышло еще въ 1859 г. (2-е изданіе этой „Поѣздки" заняло весь 3-й томъ Собранія сочиненій Гильфердинга). Считаю не лишнимъ привести здѣсь изъ этого труда слѣдующія, полныя глубокаго смысла строки, которыя касаются Призренской области и примыкающей къ ней части Македоніи. „Народная пѣснь, замѣчаетъ Гильфердингъ, называетъ Призренъ сербскимъ Цареградомъ.... Онъ сдѣлался столицею (сербскою) во то время, когда сербы, подъ сильною рукою преемниковъ Немани, захотѣли перешагнуть черезъ свои предѣлы и соединить подъ своею властію всѣ земли Задунайскаго полуострова, когда расширившееся королевство сербское стало принимать характеръ обновляемой, полу-славянской и полу-греческой Византійской имперіи. Въ эту завоевательную эпоху Неманичи не могли найти лучшаго средоточія для своей пространной державы, чѣмъ Призренъ. Онъ лежитъ еще на сербской землѣ, но на самомъ краю ея, у подножія огромнаго хребта, остановившаго движеніе сербскаго племени на югъ и служащаго гранью между имъ и племенемъ болгарскимъ, которое обошло этотъ хребетъ съ юго-востока и заняло Македонію и восточную часть Албаніи... Въ рѣчи призренскихъ сербовъ уже слышно приближеніе къ болгарскому нарѣчію; окончанія надежей часто опускаются, особенно въ сочетаніи съ предлогами; напр., я слышалъ не

разъ отъ призренцевъ такія выраженія: опъ га удрио сосъ ножъ, сосъ рука, вмѣсто: съ ножемъ, съ рукомъ; удвоеніе съ, образовавшее форму сосъ, есть также чистый болгаризмъ, безпрестанно употребляемый призренцами, также какъ слово рáбота, постоянно замѣняющее у нихъ сербское посао, т. е. дѣло. Занимательно бы было прослѣдить это сліяніе сербскаго языка съ македоно-болгарскимъ въ населеніи, занимающемъ долины Шаръ-планины и Тетовскій край или Пологъ". (См. Собр. сочиненій III, 141—142). — Огромный хребетъ, о которомъ говорится, между прочимъ, въ приведенныхъ тутъ строкахъ, есть сѣверо-восточная часть Шаръ-дага (древн. Scardus), которая замыкаетъ Македонію съ сѣвера и на которой находится упоминаемая и Верковичемъ вершина Люботрнъ, высочайшая на всемъ Балканскомъ полуостровѣ. Такимъ образомъ и по наблюденіямъ Гильфердинга, сдѣланнымъ еще въ 1857 г., славянское населеніе Македоніи и примыкающей къ ней части Албаніи, гдѣ находится и Дебрскій округъ, состоитъ исключительно изъ болгаръ.

Перечисленные тутъ труды любопытны прежде всего потому, что они нагляднѣйшимъ образомъ показываютъ, насколько основательны воззрѣнія гг. Милоевича, Сретьковича, Баджовича и ихъ послѣдователей, воззрѣнія,[2]) поборникомъ которыхъ выступилъ теперь г. Ястребовъ въ своей почтенной во многихъ отношеніяхъ книгѣ и въ обнародованной имъ недавно статьѣ о „католической архіепископіи въ Скоплѣ". (Извѣстія №№ 4—5, стр. 181—186). Мы тутъ разумѣемъ усилія г. Ястребова увѣрить своихъ читателей, что дебрскіе славяне, равно какъ и остальное славянское населеніе Македоніи даже до Горчи одного изъ самыхъ южныхъ пунктовъ, замѣтьте, славянской части этой области) всегда якобы признавали себя сербами и только съ признаніемъ болгарскаго экзархата", т. е. послѣ 1870 г. начали называть себя болгарами, да и то благодаря 7
интригамъ какой-то болгарской пропаганды, дѣятельно занимающейся истребленіемъ въ Македоніи сербскаго языка, сербскихъ обычаевъ и т. п. — Но этимъ далеко еще не исчерпывается значеніе перечисленныхъ выше трудовъ по отношенію къ книгѣ г. Ястребова и вызванныхъ ею „обсужденій". Въ этихъ трудахъ собрано довольно много фактовъ, могущихъ въ сово-

[2]) Довольно полный сводъ всѣхъ этихъ воззрѣній находится въ одной сербской брошюрѣ: „Стара Сербја", Београд 1878.

кунности служить надежнымъ критеріумомъ для опредѣленія степени научной годности дебрскихъ матеріаловъ г. Ястребова. Мало того, мы въ нихъ находимъ и готовые отвѣты на всѣ почти вызванные этими матеріалами вопросы, лишь слегка затронутые въ статьѣ г. П. Р. (Извѣстія № 10, стр. 490—492) и слишкомъ поспѣшно рѣшенные г. Никольскимъ (Извѣстія № 11, стр. 548—550, сравн. и № 9 стр. 436—443). Во всемъ этомъ, смѣемъ думать, убѣдится читатель изъ нижеслѣдующихъ замѣтокъ объ языкѣ, народныхъ обычаяхъ и пѣсняхъ дебрскихъ славянъ.

А. Замѣтки по языку.

Эти замѣтки, къ сожалѣнію, мы должны начать съ указанія на то, что въ дебрскихъ пѣсняхъ не удержаны г. Ястребовымъ всѣ оттѣнки мѣстнаго говора. Этому помѣшало, до извѣстной степени, безусловное примѣненіе сербской графики къ языку дебрянъ. Заявляя (въ концѣ предисловія) о своемъ стараніи соблюсти въ пѣсняхъ новое сербское правописаніе, г. Я—въ не счелъ нужнымъ объяснить, на сколько такое рѣшеніе осуществимо въ данномъ случаѣ. Не сдѣлавъ такой оговорки, онъ этимъ даетъ поводъ читателю думать, что, напр., дебряне выговариваютъ сербскія буквы ћ и ђ совершенно такъ, какъ ихъ выговариваютъ сербы, а такое заключеніе, по нашему мнѣнію, было бы очень ошибочнымъ. У сербовъ ћ и ђ, являющіяся на мѣстѣ небныхъ *т* и *д*, выговариваются, по словамъ Караджича, какъ тьчь и дьжь: позлатьчьен (позлаћен), медьжьу (међу). У дебрянъ же, какъ и вообще у македонскихъ болгаръ, небные *д*, *т* или совсѣмъ не подвергаются переходному смягченію (позлатен, медю) или же переходятъ въ мягкіе *г*, *к*: позлакен, мегю. Кромѣ нашихъ собственныхъ непосредственныхъ наблюденій надъ произношеніемъ дебрянъ и другихъ македонцевъ, въ этомъ убѣждаютъ насъ и слѣдующія авторитетныя свидѣтельства.

8 а) Вукъ Караджичъ, тоже употребившій, подобно г. Ястребову, сербскую графику въ изданныхъ имъ македонскихъ памятникахъ, замѣчаетъ, что болгаре (македонскіе) выговариваютъ ћ, какъ умекшано *к*, и ђ, какъ умекшано *г*. (См. „Додатак“ 48, 49). Эти мягкіе *к* и *г* очень разнятся, конечно отъ звуковъ тьчь и дьжь, которые, по словамъ того же Караджича, слѣдуетъ разумѣть подъ сербскими буквами ћ и ђ.

б) Другой сербъ, Верковичъ, также употребляющій въ своихъ македонскихъ пѣсняхъ сербскія буквы ћ и ђ, очень часто мѣшаетъ ихъ съ *к* и *г*, дѣлая это очевидно подъ неотразимымъ вліяніемъ македонскаго произношенія этихъ звуковъ. Особенно любопытно смѣшеніе занимающихъ насъ здѣсь буквъ въ дебрскихъ пѣсняхъ Верковича: въ первой изъ нихъ, напр. (стр. 357), четыре раза встрѣчается глагольная форма *ке* (хощетъ), которая три раза написана такъ, и только въ одномъ случаѣ ће.

в) Григоровичъ въ характеристикѣ македонскихъ говоровъ замѣчаетъ, что будущее время въ нихъ „образуется всегда съ формою *ке*" („Очеркъ путешествія", стр. 165, 2-го изд.).

г) Въ дебрскихъ пѣсняхъ Парфенія Зографскаго также встрѣчаемъ *к* въ словахъ *ке*, Керка.

д) Наконецъ и братья Миладиновы постоянно пишутъ *к* и *г* въ тѣхъ случаяхъ, гдѣ г. Ястребовъ пишетъ ћ и ђ. При этомъ они прямо объясняютъ (въ предисловіи къ своему сборнику, стр. IV), что таково народное произношеніе этихъ звуковъ (мегю, бракя и т. д.). А на показаніе Миладиновыхъ въ данномъ случаѣ можно вполнѣ положиться, какъ потому, что Дебрскій говоръ для нихъ, можно сказать, былъ роднымъ говоромъ, такъ и потому, что они отлично знали и сербскій языкъ.

Здѣсь было бы кстати припомнить и изслѣдованія профессора Кочубинскаго объ отношеніи македоно-болгарскихъ *г* и *к* къ современнымъ сербскимъ ћ и ђ и къ древнесербскому *к*. („Къ вопросу о взаимныхъ отношеніяхъ славянскихъ нарѣчій" стр. 32—67).

Мы сочли нужнымъ остановиться подробнѣе на этой графической неисправности г. Ястребова потому, что, какъ увидимъ далѣе, на ней г. Никольскій основалъ самый главный, рѣшающій свой аргументъ въ пользу защищаемаго имъ 9
новаго взгляда на народность дебрскихъ славянъ.

Намъ кажется, что г. Ястребовъ слишкомъ злоупотребляетъ и сербскою йотой (j), ставя ее, напр., и при такомъ теченіи гласныхъ, которое происходитъ вслѣдствіе обычнаго въ дебрскомъ говорѣ выпущенія *х:* говорије, видоје, неајe, бејe и пр. и пр. По нашимъ наблюденіямъ въ такихъ случаяхъ сербская йота нисколько не оправдывается Дебрскимъ говоромъ, на что было указано также еще Григоровичемъ

(тамъ же на стр. 165, примѣры — венчае, пойдое. См. и въ журналѣ „Коло“ V, стр. 41, 42 и пр.).

О нѣкоторыхъ другихъ случаяхъ невѣрной передачи особенностей Дебрскаго говора, замѣченныхъ нами въ пѣсняхъ г. Ястребова, будетъ сказано далѣе. Здѣсь же считаемъ не лишнимъ указать на встрѣтившіяся намъ другаго рода неисправности въ языкѣ этихъ пѣсенъ. Г. Ястребовъ иногда соединяетъ въ одно слово два совершенно отдѣльныхъ слова, не поддающихся такому объединенію ни въ одномъ славянскомъ нарѣчіи. Напримѣръ, съ очень распространенными въ болгарскомъ языкѣ энклитиками *ми, ти, ни, ви* (дат. пад. отъ личныхъ мѣстоим.) соединяетъ болгарск. мѣстоим. *ја* (вин. пад. отъ *она*) и *је* (иногда дат. пад. отъ *она*, иногда же глагольная форма — *есть*):

Да ја *вија* мајка не познава.
Сама *није* кући позновита (стр. 221)
Господе вишен, господ умори *мија* девојка,
Умори *мија* девојка, црни да очи испија (стр. 416).
Мије догледа сноа је (стр. 421, два раза).
От *мије* стана брej Марковице,
Мије наточи две карти вино,
Мије отиде при майсторите (стр. 455).

Въ приведенныхъ тутъ стихахъ встрѣчаются и другія неисправности, которыя еще болѣе затрудняютъ пониманіе ихъ смысла.

Мы съ сожалѣніемъ указываемъ на эти неисправности въ языкѣ дебрскихъ пѣсенъ г. Ястребова, ибо нѣкоторыя особенно характерныя тонкости Дебрскаго говора удержаны въ нихъ хорошо. Намъ особенно было пріятно видѣть, что относительно этихъ тонкостей изданная нами дебрская пѣсня вполнѣ сходится съ пѣснями г. Ястребова.

Переходя къ разсмотрѣнію особенностей Дебрскаго говора, мы считаемъ вполнѣ достаточнымъ остановиться преимущественно на тѣхъ изъ нихъ, которыя были уже затронуты г-мъ П. Р. и г. Никольскимъ.

1. Глухіе гласные *ъ, ь* переходятъ не въ *а*, какъ въ сербскомъ, но въ *о, е*, которые можно считать общеболгарскими замѣнами глухихъ. Эта характерная болгарская черта, какъ уже замѣтилъ и г. П. Р., съ замѣчательной послѣдователь-

постію выдержана здѣсь. Только въ нѣсколькихъ случаяхъ вмѣсто обычныхъ и многократно встрѣчающихся болгарскихъ формъ день, змей (гдѣ *е* также изъ *ъ*, возникшаго вслѣдствіе ослабленія первоначальнаго *и*) г. Ястребовъ пишетъ по сербски дан (стр. 114), змај (стр. 109), что мы въ правѣ считать недосмотромъ. — Попытка г. Никольскаго ослабить значеніе занимающей насъ здѣсь болгарской черты Дебрскаго говора указаніемъ, что и въ сербскомъ языкѣ будто бы глухіе иногда переходятъ въ *о*, *е*, основана на недоразумѣніяхъ, о чемъ свидѣтельствуютъ приведенные въ этомъ указаніи два примѣра: ден и со, сос. Вопреки утвержденію г. Никольскаго („Извѣстія“ № 9, 549), мы можемъ сказать, что въ словарѣ Караджича нѣтъ формы ден, а есть только сербская форма дан съ указаніемъ на нѣкоторыя другія формы этого слова — дане, дне, дневи. Но встрѣчающееся въ этихъ трехъ формахъ *е*, какъ по своему положенію, такъ и по происхожденію совершенно отличается отъ общеболгарскаго *е* въ словѣ день. Что касается другаго примѣра со, или сос, то относительно его г. Никольскій замѣчаетъ: „прекрасный примѣръ такого употребленія я могу указать у сербскаго писателя І. С. Поповича, именно въ его комедіи „Тврдица“ гдѣ Киръ-Яня постоянно употребляетъ это со, сос“ (стр. 550). Мы бы могли прибавить къ этому, что и въ прекрасныхъ разсказахъ г. Миличевича встрѣчается какой-то Киръ, тоже постоянно употребляющій это со, сос. Но не слѣдуетъ упускать изъ виду, что фигурирующіе въ названныхъ сербскихъ произведеніяхъ Кирін не— сербскіе уроженцы, а румынскіе выходцы изъ Македоніи, ломающіе сербскій языкъ по своему, подъ неотразимымъ вліяніемъ болгарскаго произношенія, къ которому они привыкли въ Македоніи съ дѣтства.[3]) Считаемъ не лишнимъ припомнить 11
здѣсь вышеприведенныя слова Гильфердинга о значеніи формы предлога со, сос въ вопросѣ объ этнографическихъ отношеніяхъ болгаръ и сербовъ.

2. Для большаго юса въ Дебрскомъ говорѣ имѣются три замѣны: *а*, *о*, *е*. Первая изъ нихъ еще Караджичемъ признана общеболгарскою. — Вторая, т. е. *о*, открыта Григоровичемъ,

---

[3]) Что между македонскими румынами, или цинцарами очень распространено знакомство съ болгарскимъ языкомъ, на это указано и въ предисловіи къ Макед. пѣснямъ Верковича, гдѣ на стр. VII, читаемъ: сваки скоро цинцаринъ покрай свог матернѣг езика говори такожеръ и бугарски“.

который считалъ ее однимъ изъ важнѣйшихъ признаковъ языка дебрянъ. Такого же мнѣнія были о ней Верковичъ и Парфеній Зографскій, который очень часто употреблялъ ее въ переводѣ житія Климента. Недавно однако эта замѣна большаго юса открыта и въ родопскихъ болгарскихъ говорахъ, начинающихся не далеко отъ Филиппополя. (См. объ этомъ наши замѣтки въ „Архивѣ для слав. филологіи“ V, 375). — Третья изъ разсматриваемыхъ замѣнъ, т. е. *е*, присущая и нѣкоторымъ другимъ македонскимъ говорамъ, встрѣчается въ глагольной формѣ сет, се (сѫтъ) и въ окончаніи 3-го лица мн. ч. преходящаго времени хе (— хѫ), каковое окончаніе въ этихъ говорахъ, какъ и вообще въ болгарскомъ языкѣ, является и въ аористѣ. Въ этомъ глагольномъ окончаніи большой юсъ, повидимому, давно замѣненъ тутъ черезъ *е*, какъ свидѣтельствуетъ одна извѣстная намъ запись, которая писана въ этихъ краяхъ въ 17-мъ вѣкѣ и въ которой встрѣчается форма потурчихе. Въ настоящее время, вслѣдствіе выпаденія *х*, такія глагольныя формы оканчиваются только на *е*: потурчие, говорие, бее (бѣахѫ) и пр. — Замѣна большаго юса черезъ *е* открыта недавно и въ нѣкоторыхъ центральныхъ болгарскихъ говорахъ, именно въ Тетевенскомъ и Мирковскомъ, на Этропольскомъ Балканѣ. (См. „Період. списаніе Болг. книжевн. Друж.“ Софія, кн. II, 148, кн. III, 15). — Такимъ образомъ всѣ три дебрскія замѣны большаго юса существуютъ и въ другихъ болгарскихъ говорахъ, тогда какъ онѣ совершенно неизвѣстны сербскому языку, постоянно замѣняющему большой юсъ посредствомъ *у*.
12 Такая замѣна, т. е. *у*, также встрѣчается въ Дебрскомъ говорѣ, но она тутъ попадается очень рѣдко. Въ пѣсняхъ г. Ястребова, занимающихъ болѣе ста страницъ, она встрѣчается лишь въ пяти словахъ куѫа (постоянно), фрушко (4 раза), оружие (2 раза), ручекъ (4 раза), глубок (1 разъ, но и глобок на стр. 76), и въ глагольной формѣ неѫум,[4]) неѫу (7 разъ, при множествѣ другихъ случаевъ, гдѣ вмѣсто *у* является тутъ — а). При этомъ мы должны замѣтить, что эти слова являются нерѣдко въ такомъ видѣ, т. е. съ *у*, и въ другихъ болгарскихъ говорахъ не только македонскихъ, но и болѣе восточныхъ. Спорадически встрѣчающійся тутъ *у* очень легко могъ возникнуть самостоятельно на болгарской почвѣ изъ *о*

[4]) Слово скрунца (крунца), на которое указываетъ г. Никольскій (Извѣстія № 11, 549), сюда не можетъ относиться, ибо тутъ *у* не изъ юса.

(одной изъ вышеозначенныхъ замѣнъ юса), точно такъ, какъ возникъ такой же точно звукъ изъ секундарнаго болгарскаго *о* въ глагольной формѣ сум (съм[5]) отъ есмь). Но если и допустить въ разсматриваемыхъ случаяхъ сербское вліяніе, то оно окажется крайне незначительнымъ въ виду того, что замѣна юса черезъ *у* попадается лишь въ пяти—шести словахъ и формахъ, тогда какъ болгарскія замѣны этого звука встрѣчаются въ безчисленномъ множествѣ случаевъ. Сербизмъ этотъ въ Дебрскомъ говорѣ имѣлъ бы лишь такое значеніе, какое имѣютъ встрѣчающіеся въ языкѣ призренскихъ сербовъ болгаризмы, на которые было указано еще Гильфердингомъ и которые встрѣчаются и въ призренскихъ пѣсняхъ г. Ястребова, особенно въ пѣсняхъ Средской волости и Подгора, стр. 252—282.

Къ этому слѣдуетъ еще замѣтить, что въ шести дебрскихъ пѣсняхъ сборника г. Ястребова попадается по одному или по два—три раза винительный падежъ съ окончаніемъ *у* отъ именъ на *а* (всего около десяти случаевъ). Такой формы мы тутъ не встрѣтили въ другихъ дебрскихъ пѣсняхъ, которыхъ болѣе двухъ сотъ и въ которыхъ, какъ и въ раньше изданныхъ дебрскихъ памятникахъ, этотъ винительный падежъ по- 13
стоянно, въ безчисленномъ множествѣ случаевъ, оканчивается на *а*, какъ и именительный.

3. Юсь малый замѣняется въ Дебрскомъ говорѣ посредствомъ *е*, какъ вообще въ болгарскомъ и сербскомъ. Но иногда на мѣстѣ малаго юса мы находимъ въ этомъ говорѣ — йо: йовик. Къ извѣстнымъ уже примѣрамъ этого рода матеріалы г. Ястребова прибавляютъ еще одинъ: јотрва (на стр. 55, 454). Эта особенность Дебрскаго говора, совершенно неизвѣстная сербскому языку, встрѣчается и въ родопскихъ болгарскихъ говорахъ (Чолаковъ: Български народ. сборникъ, стр. 109, 115).

4. Замѣченный г. П. Р. звукъ *и* въ дебрскихъ словахъ вонче, трпенза, равно какъ и въ собственномъ имени скандръ,[6]) заслуживаетъ вниманія. Этотъ ринезмъ весьма

[5]) См. нашу замѣтку въ „Архивѣ для слав. филол.“ V, 376. Объясняя происхожденіе сум изъ съм мы тутъ предполагали промежуточную форму сом. Предположеніе наше теперь подтвердилось подгорскими и средскими пѣснями г. Ястребова (въ призренской области), въ которыхъ рядомъ съ другими болгаризмами два раза встрѣчается форма сом 255, 275.

[6]) Нѣтъ сомнѣнія, что подъ словомъ скандар упоминаемымъ въ пѣснѣ о походахъ везиря Кюпрюлича въ Валахію, Молдавію, Венгрію и пр. (стр. 288) слѣдуетъ разумѣть не Скендербега, а городъ Скадаръ и прилегающую къ нему область. Къ основательнымъ соображеніямъ г. П. Р. по этому поводу мы бы могли

возможенъ тутъ, хотя и не оправдывается этимологіею. Такой неорганическій ринезмъ — обычное явленіе въ тѣхъ болгарскихъ говорахъ, въ которыхъ носовые звуки сохранились до сихъ поръ, особенно въ говорахъ Брациговскомъ (на сѣверномъ склонѣ Родопскихъ горъ) и въ Высоцко-Заревскомъ (недалеко отъ Солуни). Въ обнародованныхъ недавно образцахъ этихъ говоровъ, рядомъ съ правильнымъ употребленіемъ ринезма, встрѣчаются и примѣры неорганическаго употребленія его, въ словахъ вънче (влъче), длънго (длъго), лънжа (лъжа), громбове (отъ гробъ), пентел (пѣтлъ) и пр. (см. въ Период. сп. Болгар. книж. Дружества, Софія, кн. III, XV, XVII). Случаи эти совершенно аналогичны дебрскимъ вонче, трпенза, которые при такомъ освѣщеніи, намъ кажется, могутъ служить
14 указателями того, что и въ Дебрскомъ говорѣ до недавняго сравнительно времени носовые звуки существовали. Здѣсь было бы кстати припомнить и замѣтку Григоровича о томъ, что „болгаре на югѣ отъ Битоля и Охридскаго озера (не такъ далеко отъ Дебра) сохранили въ нѣкоторыхъ словахъ полный ринезмъ“ („Очеркъ путешествія“, стр. 165). Позволимъ себѣ припомнить и нашу замѣтку о ринезмѣ въ костурскомъ говорѣ (Пер. сп., Браила, кн. XI—XII).

5. Переходя къ другимъ согласнымъ, также подвергавшимся уже обсужденію на страницахъ „Извѣстій“, мы прежде всего должны остановиться на тѣхъ, которыхъ г. П. Р. не счелъ нужнымъ коснуться, но на которые указано г. Никольскимъ слѣдующими словами: „Г. П. Р., перечисляя особенности дебрскихъ пѣсенъ, въ силу которыхъ, по его мнѣнію, эти пѣсни слѣдуетъ считать болгарскими, забываетъ одну, на мой взглядъ, весьма важную особенность, имѣющую рѣшающее значеніе. Извѣстно, что въ болгарскомъ языкѣ есть только одно твердое *ч*, тогда какъ въ сербскомъ этотъ звукъ имѣетъ нѣсколько оттѣнковъ, выражаемыхъ буквами *ч*, ћ, ђ, џ. Теперь пусть г. П. Р. внимательно пересмотритъ дебрскія пѣсни, и онъ найдетъ множество этихъ чисто сербскихъ особенностей, совершенно неизвѣстныхъ болгарскому языку.“

прибавить еще кое-что. Здѣсь кстати замѣтимъ, что и другое объясненіе г. Ястребова къ названной пѣснѣ, касающееся везиря Кюпрюлича, намъ кажется неосновательнымъ, ибо очевидно, что въ этой пѣснѣ мы имѣемъ воспоминаніе, хотя и крайне сбивчивое, о хорошо извѣстныхъ походахъ знаменитаго визиря Ахмеда Кюпрюлоогду, который назывался такъ не по турецкому имени македонскаго города Велеса.

(Извѣстія № 11, 549).—Намъ неизвѣстно, на какихъ данныхъ г. Никольскій основываетъ столь рѣшительное свое заявленіе о томъ, что буква џ и выражаемый ею въ книгѣ г. Ястребова дебрскій звукъ, совершенно чужды болгарскому языку, но мы положительно можемъ сказать, что звукъ этотъ, равный итальянскому ge, столь же хорошо извѣстенъ болгарамъ, какъ и сербамъ. Да и самая буква џ съ давнихъ поръ и до нашего времени употреблялась въ болгарскихъ рукописныхъ и печатныхъ книгахъ, въ которыхъ она и до сихъ поръ не совсѣмъ вышла изъ употребленія. Только новѣйшіе болгарскіе писатели стали замѣнять ее, хотя и не совсѣмъ точно, сочетаніемъ дж, руководствуясь тѣмъ соображеніемъ, что звукъ ея слышенъ, какъ и у сербовъ, преимущественно въ иностранныхъ словахъ и при томъ слишкомъ малочисленныхъ для того, чтобы ради ихъ удерживать въ азбукѣ особый знакъ. Что занимающій насъ тутъ звукъ дѣйствительно имѣется въ болгарскомъ языкѣ, въ этомъ г. Никольскій всего легче могъ бы убѣдиться, заглянувъ въ „Додатакъ Караджича“ или же въ извѣстный болгарскій букварь Беровича. Что касается буквъ ћ и ђ, то мы считаемъ излишнимъ останавливаться на нихъ, такъ какъ относительно ихъ г. Никольскій очевидно введенъ въ заблужденіе тою графическою неточностью г. Ястребова, которая, кажется достаточно, разъяснена нами выше. — Въ дополненіе къ тому, что мы сказали о дебрскихъ звукахъ *г*, *к*, возникающихъ изъ *д*, *т* и невѣрно передаваемыхъ г. Ястребовымъ буквами ћ и ђ, считаемъ умѣстнымъ тутъ сказать, что такіе же точно звуки возникаютъ изъ *д*, *т* и въ нѣкоторыхъ восточныхъ болгарскихъ говорахъ, именно въ Котленскомъ (на восточной части Балканскихъ горъ), въ Мало-трновскомъ (недалеко отъ Адріанополя) и пр. Напр. хогьимъ (ходимъ), ливагя (ливада) трекя (третья), трекиат и пр. и пр. (см. Пер. сп. Браила, кн. VII—VIII, стр. 114—115, XI—XII, 165—7). Въ формахъ домакинъ, веке, гявол (діаволъ) и пр. это явленіе распространено по всѣмъ болгарскимъ краямъ.

6. Дебрское *шч* въ мѣстоим. *шчо* (чьто) г. Никольскій называетъ страннымъ произношеніемъ, приписывая при этомъ открытіе его г. Ястребову. А между тѣмъ на него указано еще сорокъ лѣтъ тому назадъ въ примѣчаніяхъ Станка Враза къ пѣснямъ Григоровича („Коло“ 1847, IV, 54; V, 33). Лѣтъ десять тому назадъ мы имѣли возможность путемъ не-

посредственныхъ наблюденій провѣрить это указаніе Станка Враза и убѣдиться, что у дебрянъ и другихъ македонцевъ *шч* слышно не только въ мѣстоимѣніи *чьто*, но и въ другихъ случаяхъ на мѣстѣ церковнослав. *щ*. Объ этомъ тогда-же и обнародованы нами кое-какія замѣтки въ Пер. сп., Браила, 1876, кн. XI—XII, 159, 163, 164, 204. Это *шч* совсѣмъ не такое странное произношеніе, какимъ оно показалось г. Никольскому, а очень важное фонетическое явленіе, встрѣчающееся и въ древнеслав. памятникахъ, каковы: Слова Григорія Богослова (XI в.), Пражскіе глаголическіе отрывки и пр. Оно подвергалось весьма серьезнымъ обсужденіямъ въ русской ученой литературѣ профессорами Потебней (Къ исторіи звуковъ II, 45—55) и Кочубинскимъ, которые наглядным образомъ доказали, что *шч* есть древнѣйшее общеболгарское произношеніе звука *щ*, произношеніе, хорошо извѣстное и на Руси. Въ дебрскихъ пѣсняхъ г. Ястребова этотъ интересный болгарскій архаизмъ встрѣчается довольно часто и не только въ коренныхъ слогахъ (мошчеха 148, гушчер=ящерица 412 и пр.), но и въ суффиксахъ, напр. на стр. 60.

Али ти се сестро здодејало,
Метејешчи прерамни дворови,
Гледајешчи твоја мила брата
Кревајешчи три-девет постели.
Мессејешчи пребели ногачи,
Готвејешчи ручки и вечери,
Чекајешчи верни побратими,
Служејешчи вино и ракија.

Достойно примѣчанія, что вмѣсто ожидаемаго *шч*, два раза является *ч* въ словѣ свеча на стр. 441. Случай этотъ напоминаетъ намъ нѣкоторыя болѣе восточные болгарскіе говоры, такъ напр. Софійскій, въ которыхъ *ч* является постоянною замѣною древнему *щ*. См. въ Пер. Сп., Софія, кн. I, XVIII и въ Сборникѣ Качановскаго: „Памятники Болгарскаго народнаго творчества“, стр 78—79):

Да ли ти се досадило,
Добро вино служаяче
И на подзе стояяче

Въ отдѣльныхъ словахъ, какъ вече и пр., замѣна *щ* посредствомъ *ч* встрѣчается и въ самыхъ восточныхъ болгарскихъ говорахъ.

7. Переходъ *х* въ *ф* не составляетъ такой необыкновенной особенности Дебрскаго говора, для объясненія которой необходимо обращаться къ Албанскому языку. Это—заурядное явленіе и въ нѣкоторыхъ восточно-болгарскихъ говорахъ, какъ напр. въ Шуменскомъ, гдѣ по словамъ одного знатока дѣла, *х* всегда переходитъ въ *ф:* умиф, посрѣшнаф, кладяфа, думафа и пр. См. Пер. Сп., Браила, кн. VII—VIII, 212, кн. I (Софія).

Здѣсь мы считаемъ нужнымъ замѣтить, что г. Я—въ очень часто пишетъ тутъ *в* вмѣсто *ф*, напримѣръ:

Се собрафме во ладна мејана
И си пивме вино и ракија . . . .
А я немав со шчо да са фала,
Се пофалиф с моја брза конја,
Се пофалиф с моја остра сабја (стр. 78)
Го загубиф Корун. арамију
И распушчиф седомдесъ потишча
И распушчив осемдесъ друмови
(стр. 59) и пр. и пр.

Въ раньше изданныхъ дебрскихъ пѣсняхъ мы находимъ въ такихъ формахъ всегда *ф*. См. напр. „Коло V, 34, гдѣ въ одной пѣснѣ встрѣчаются подъ рядъ двѣнадцать такихъ случаевъ.

8. Утрата склоненія въ Дебрскомъ говорѣ и способъ образованія новыхъ аналитическихъ падежныхъ формъ посредствомъ предлоговъ *на* (для родит. и дат.), *со* (для творит.) и пр. составляетъ одну изъ самыхъ важныхъ особенностей болгарскаго языка, на что указано еще въ „Додаткѣ“ Караджича. Уцѣлѣвшія въ этомъ говорѣ кое-гдѣ синтетическія падежныя формы отличаются вполнѣ болгарскимъ характеромъ. Достаточно указать на мѣстоименныя окончанія *его, ого* (р. падежъ прилагательныхъ сложныхъ), которыя совершенно въ такомъ же видѣ являются во всѣхъ болгарскихъ говорахъ. Въ дебрскихъ памятникахъ мы не встрѣтили ни одного случая, въ которомъ это окончаніе являлось бы въ видѣ *ега, ога,* составляющимъ одну изъ самыхъ характеристическихъ особенностей сербскаго языка.

Указаніе г-на Никольскаго на то, что въ разстройствѣ дебрскаго склоненія принимала участіе усиленная пропаганда (болгар. экзархіи), оказывается неумѣстнымъ уже потому, что въ этомъ отношеніи дебрскія пѣсни г-на Ястребова

совершенно сходны съ пѣснями Григоровича, записанными еще въ 40-хъ годахъ, когда болгарская экзархія еще не существовала. Нужно ли прибавлять, что въ тѣ года и помину еще не было о какомъ нибудь церковномъ движеніи между Болгарами? Да и вообще возрожденіе послѣднихъ тогда было еще такъ слабо, что почти всѣ сколько-нибудь образованные болгаре, не только въ Македоніи, но и въ восточныхъ областяхъ предпочитали выдавать себя за грековъ, а нерѣдко и за сербовъ.[7]) См. написанное около того времени сочиненіе Неофита Бозвели: „Мати Болгарія“.

18 9. Новое образованіе сравнительной и превосходной степени посредствомъ частицъ *по* и *най*, образованіе, господствующее въ Дебрскомъ говорѣ, также считается важнымъ признакомъ болгарскаго языка, признакомъ, на который съ нѣкоторымъ удивленіемъ указывали Караджичъ (въ „Додаткѣ“) и Станко Вразъ. Послѣдній по этому поводу даже воскликнулъ: „Чудан ти је начин, коим данас Бугари сравную и узвишую, и пр. („Коло“ IV, 39).

10. Въ Дебрскомъ говорѣ находятся три члена: *т*, *та*, *то*, *те*, (отъ мѣстоим. *тъ*); *н*, *на*, *но*, *не* (отъ *онъ*) и *в*, *ва*, *во*, *ве* (отъ *овъ*). Такое разнообразіе членовъ, существующихъ и въ нѣкоторыхъ другихъ западно-македонскихъ мѣстностяхъ, какъ въ Стругѣ, родинѣ Миладиновыхъ, встрѣчается и въ родопскихъ болгарскихъ говорахъ (см. въ примѣч. къ изданной нами дебрской пѣсни, и также замѣтку Лескина въ Архивѣ для славянской филологіи III, 522, и статью профессора Сырку о Рупаланахъ, или рунцахъ, въ Филологическихъ запискахъ за 1883 г.). Всѣ означенные три члена встрѣчаются довольно часто и въ пѣсняхъ г-на Ястребова, какъ видно изъ слѣдующихъ примѣровъ, гдѣ ради ясности мы позволимъ себѣ отдѣлять члена посредствомъ тире.

Нел пушчите ми десна-ва рока,
Десна-ва рока, десна пазува,

---

[7]) Къ такимъ субъектамъ слѣдуетъ причислять и тѣхъ двухъ дебрянъ, которые (въ то время, когда Григоровичъ, Станко Вразъ и Верковичъ дѣлали свои наблюденія надъ народною Дебрскою рѣчью и находили ее чисто болгарскою) увѣряли Караджича, въ Черногоріи, что въ ихъ странѣ живутъ Сербы. Этому извѣстію, находящемуся въ словарѣ Караджича, г. г. Милоевичъ, Сретьковичъ и ихъ послѣдователи придаютъ большое значеніе (см. въ брошюрѣ „Стара Србија“ стр. 25), не обращая вниманія на то, что оно помѣщено тамъ просто, какъ извѣстіе, и не подозрѣвая того, что Караджичъ совсѣмъ иначе высказался объ языкѣ Москопольскаго памятника, гдѣ онъ имѣлъ предъ собою чистую, неисковерканную народную рѣчь.

Да го надоя мошко-но дете... (стр. 455)
Какъ е вино-во црвено,
Такво да бидет моме-во;
Какво е бело платно-во,
Такво да бидет моме-во... (стр. 226).
А од гройзе-то црвено вино правеше.
Од коминки-те люта ракия вареше...
От си испило брза-на коня негова,
От си испило тепка-на пушка негова. (стр. 225). 19
Ела седни, Като, на колено
Да отпетлиш петлици-ве,
Петлици-ве девет рала,
(Од грло-во до поясо-в)
Да ми видиш кошула-ва. (стр. 217).

Мы нарочно привели тутъ такіе примѣры, въ которыхъ чаще встрѣчается членъ *в, ва, во, ве,* упущенный изъ виду г-мъ П. Р. и г. Никольскимъ. Считаемъ нужнымъ замѣтить еще, что въ разговорной рѣчи дебрянъ, какъ и вообще Болгаръ, члены встрѣчаются гораздо чаще, чѣмъ въ пѣсняхъ.

11. Утрата неопредѣленнаго наклоненія и способъ замѣны его въ Дебрскомъ говорѣ есть черта общеболгарская, на что указано еще Караджичемъ.

12. Общеболгарскимъ глагольнымъ окончаніемъ 1-го лица мн. ч. настоящ. времени считается *ме* (см. въ грамматикѣ Миклошича), сербскіе же глаголы тутъ оканчиваются на *мо.* Въ дебрскихъ пѣсняхъ г. Я—ва мы постоянно, въ безчисленномъ множествѣ случаевъ, встрѣчаемъ это общеболгарское окончаніе, и только одинъ разъ замѣтили сербское *мо* (въ глаголѣ *смо* на стр. 78), которое явилось, быть можетъ, вслѣдствіе описки: по крайней мѣрѣ въ раньше изданныхъ дебрскихъ памятникахъ оно не встрѣчается ни одного раза.

13. Глаголное окончаніе *т* въ 3-мъ лицѣ настоящаго времени также считается отличительною чертою болгарскаго языка по отношенію къ сербскому, давно утратившему это окончаніе. Дебрскій говоръ, совершенно расходясь и тутъ съ сербскимъ языкомъ, отступаетъ отъ общеболгарскаго лишь тѣмъ, что удержалъ *т* и въ единств. числѣ. Эта его особенность, свойственная и сосѣднимъ западно-македонскимъ гово-

рамъ, открыта еще Караджичемъ (въ Москопольской книгѣ), который указалъ на нее, какъ любопытный архаизмъ въ области болгарскаго языка.

14. Глагольное окончаніе 3-го лица множ. числа преходящаго времена, какъ извѣстно, въ болгарскомъ языкѣ вытѣснило соотвѣтственное окончаніе аориста, занявъ и его мѣсто. Вслѣдствіе этого оба эти времена тутъ теперь оканчиваются, за весьма немногими исключеніями, на *жж*, которое діалектически измѣняется въ *жа* (самая распространенная форма) или въ *же* (на Этропольскомъ Балканѣ). Въ сербскомъ спряженіи не произошло такое смѣшеніе разсматриваемыхъ здѣсь окончаній. Дебрскій говоръ и въ этомъ случаѣ разнится отъ сербскаго языка, употребляя подобно другимъ болгарскимъ говорамъ, какъ въ преходящемъ, такъ и въ аористѣ одно окончаніе *же* или (вслѣдствіе выпущенія *ж*) *е*. (См. выше, гдѣ мы говорили о замѣнахъ большаго юса).

15. Примѣта прош. врем. *х* (діалектически *ф*) является въ болгарскомъ языкѣ не только въ 1-мъ лицѣ мн. ч., но и во 2-мъ: плетохме, плетохте (аористъ), плетехме, плетехте (діалектически плетофме и пр.). Въ сербскомъ же языкѣ въ обоихъ этихъ лицахъ является примѣта *с*: плетосмо, плетосте, плетијасмо, плетијасте. Дебрскій говоръ съ замѣчательною послѣдовательностію выдерживаетъ и эту общеболгарскую черту, не представляя ни одного отступленія въ сторону сербскаго языка.

Разсмотрѣнныя нами особенности Дебрскаго говора составляютъ такія типическія явленія, соединеніе которыхъ создастъ въ славянской семьѣ отдѣльную особь, отдѣльную народность, которую принято называть болгарскою. Въ этихъ особенностяхъ мы не находимъ ни одной черты, которую бы можно было назвать спеціально сербскою: встрѣчающаяся изрѣдка замѣна большаго юса посредствомъ *у* тутъ не можетъ быть принимаема въ разсчетъ уже вслѣдствіе ея спорадичности. — Все это было хорошо извѣстно славянской наукѣ и до появленія книги г. Ястребова, не содержащей по отношенію къ говорамъ Македоніи никакихъ такихъ открытій, которыя бы могли разрушить установившійся въ наукѣ взглядъ на народность славянскаго населенія этой области, какъ утверждаетъ г. Никольскій („Извѣстія“ № 11, 430, 443). Не открывая неизвѣстныхъ доселѣ фонетическихъ или морфологическихъ

явленій, книга г. Ястребова сообщаетъ однако множество новыхъ фактовъ, подтверждающихъ прежнія наблюденія надъ Дебрскимъ говоромъ. Въ этомъ и заключается значеніе помѣщеннаго въ ней дебрскаго діалектологическаго матеріала. Нельзя не пожалѣть однако, что книга эта проникнута такими тенденціями, которыя только понижаютъ ея научное значеніе, ставя ее въ уровень съ извѣстною книгою Милоевича, которую она напоминаетъ и своимъ заглавіемъ. Эта неприглядная сто- 21
рона книги г. Ястребова обнаружится еще яснѣе въ слѣдующемъ отдѣлѣ настоящей нашей статьи.

Б. Замѣтки объ обычаяхъ и обрядныхъ пѣсняхъ.

Г. Ястребовъ начинаетъ описаніе народныхъ обычаевъ съ такъ называемаго праздника „Славы“, которому онъ удѣлилъ особенно много мѣста въ своемъ сборникѣ, (первыя 23 страницы) и которому придаетъ весьма важное, даже политическое значеніе. Въ виду этого и мы считаемъ нужнымъ остановиться нѣсколько долѣе на праздникѣ Славы.

Это празднество у сербовъ было предметомъ многихъ наблюденій и описаній, въ которыхъ съ рѣдкою обстоятельностію отмѣчены разныя детали его, равно какъ и видоизмѣненія послѣднихъ по разнымъ мѣстностямъ. Довольно полный сводъ такихъ наблюденій сдѣланъ почтеннымъ сербскимъ писателемъ Миличевичемъ въ извѣстной его статьѣ „Славе у Срба“ (см. Годишньица Николе Чупића I, 1877, стр. 89—163) и профессоромъ П. Кулаковскимъ въ статьѣ „о праздникѣ Слава у сербовъ“, („Русскій Вѣстникъ“ за 1883 г., сентябрь 329—357).

Праздникъ „Слава“ заключается въ чествованіи отдѣльными семьями (кутянска слава) или общинами (општинска слава) дня извѣстнаго святаго, считающагося покровителемъ данной семьи или общины. Отъ празднованія имянинъ, или дня ангела, кутянска (домашняя, или семейная) слава сербовъ отличается по существу тѣмъ, что сербскій домохозяинъ чувствуетъ какъ своего покровителя, ангела, чаще всего такого святаго, имя котораго не носитъ ни самъ онъ, ни кто-либо изъ его домочадцевъ. Не лишнимъ считаемъ напомнить здѣсь, что у сербовъ и у болгаръ календарныя имена не очень распространены, особенно среди сельскаго населенія.

„Кутянска слава“ у сербовъ носитъ нѣсколько названій, изъ коихъ г. Миличевичъ (стр. 96) отмѣчаетъ слѣдующія.

1) Крсно име (въ древнихъ памятникахъ крстьно име).

2) Слава (сравн. чешск. slavnost = празднество).

3) Благ дан (сравн. болгарск. благъ день).

4) Свети или свето (сравн. польск. święto и świątek, чешск. svátek, малорус. свято — праздникъ).

22 Въ сербскихъ народныхъ пѣсняхъ праздникъ этотъ называется еще службою; такъ, напримѣръ, знаменитая пѣсня „Зиданье Раваницe“ начинается слѣдующими стихами:

Службу служи славни кнез Лазаре,
Службу служи светог Амосија;
Сву господу зове на светога...

Общинная слава бываетъ нѣсколькихъ видовъ. Г. Миличевичъ относитъ сюда:

а) Сельскую славу въ день святаго, котораго извѣстное село или деревня считаетъ своимъ покровителемъ. Она въ нѣкоторыхъ мѣстахъ называется крсти, въ другихъ же масла. (См. у Миличевича стр. 151—157). Названіе крсти дано этому празднику отъ креста, вырѣзаннаго на деревѣ, у котораго сельчане собираются, за неимѣніемъ церкви, чествовать своего св. покровителя. Что касается другаго названія (масла), то оно получилось отъ совершаемаго иногда во время сельской славы елеосвященія, которое у православныхъ южныхъ славянъ, какъ въ старину и на Руси, называется маслоосвященіемъ (сравн. сербск. „светили му масла“, болг. „светиле му масло“).

б) Іеснавску славу (отъ турецкаго слова иснаф = цехъ) въ день св. покровителя извѣстнаго цеха (у Миличев. 158).

в) Црквену славу (приходскій праздникъ) стр. 159.

г) Школьску славу. По словамъ г. Миличевича, она установлена не такъ давно, именно въ 1841 г., когда было издано правительственное распоряженіе о томъ, чтобы учебныя заведенія праздновали свою Славу 14-го января, въ день св. Саввы, перваго сербскаго святителя и просвѣтителя.

Слѣдуетъ еще замѣтить, что названіе „слава“, которое обыкновенно даютъ теперь всѣмъ этимъ празднествамъ, у сербовъ получило такое широкое значеніе въ позднѣйшія времена. Первоначально оно означало лишь одинъ моментъ праздничнаго ритуала, именно такъ называемое „дигнути, устати у славу“, о которомъ будетъ сказано ниже. (См. въ словарѣ Караджича подъ словомъ слава).

Какъ семейная, такъ и общинная, особенно сельская, „слава“ продолжается обыкновенно два-три дня, иногда и болѣе, и сопровождается разными священнодѣйствіями и обрядами, изъ коихъ особенно важными, типическими считаются: 1) разрѣзаніе и переломленіе обрядоваго хлѣба, 2) поднятіе во славу (устати, дигнути у „славу“).

1. Ломаніе хлѣба совершаетъ обыкновенно священникъ 23
вмѣстѣ съ празднующимъ домохозяиномъ или въ домѣ послѣдняго, или же въ церкви, смотря по тому, гдѣ происходитъ освященіе этого хлѣба. Въ нѣкоторыхъ мѣстностяхъ священникъ, за отсутствіемъ его, замѣняется кѣмъ-либо изъ родичей, знакомыхъ, или сосѣдей празднующаго хозяина.

2. Поднятіе во славу происходитъ во время званнаго, такъ сказать, обѣда и большею частію послѣ четвертой чаши. Празднующій хозяинъ, который, нужно замѣтить, не садится за столъ, а все время прислуживаетъ своимъ гостямъ, зажигаетъ восковую свѣчу, кадитъ ладаномъ иконамъ, трапезѣ и гостямъ, которые въ это время поднимаются на ноги. Затѣмъ онъ беретъ чашу съ виномъ и провозглашаетъ тосты: во славу Божію, за честные кресты и крсныя имена, за святую Троицу. При этомъ присутствующіе поютъ:

Ко пије вино за славе Божје
Помоз му, Боже, и славо Божја!
И шта је лепше од славе Божје
И од вечере с правдом стечене!

Иногда съ поднятіемъ во славу соединяется и ломаніе хлѣба, при которомъ читаются славословія „въ Троицѣ славимому Господу Богу нашему Іисусу Христу“ и многимъ святымъ, число которыхъ достигаетъ нѣсколькихъ десятковъ. Каждое изъ этихъ славословій, возглашаемыхъ священникомъ или, за отсутствіемъ его, кѣмъ-либо изъ гостей, начинается словами: „Ва славу и похвалу“, или „ва славу и част“. По совершеніи этого обряда гости опять садятся за столъ и, какъ выражается Караджичъ, продолжаютъ ѣсть, пить, разговаривать и пѣть до сумерекъ. Такія пиршества, но уже безъ вставанія во славу, бываютъ и въ слѣдующіе два-три дня.

Указанные тутъ два обряда совершаются, съ необходимыми приспособленіями, и при общинной славѣ, особенно сельской.

Замѣтимъ еще, что въ религіозно-обрядовой сторонѣ занимающаго насъ здѣсь праздника, кромѣ жертвеннаго хлѣба и восковой свѣчи, занимаютъ видное мѣсто еще и слѣдующіе предметы: коливо (кутья), ладанъ, елей и вино. Въ Краннѣ (на р. Тимокѣ) на сельской „славѣ“ закалываютъ съ извѣстною обрядностью ягненка.

24 Такова суть и болѣе характерныя обрядовыя черты праздника „славы“, относительно котораго въ статьѣ г. Миличевича приведены и многія другія мелочныя подробности, какъ напримѣръ, способъ приглашенія гостей на праздникъ, привѣтствія, съ какимъ послѣдніе вступаютъ въ домъ празднующаго хозяина, благопожеланія и здравицы, произносимыя за обѣдами, ужинами и пр. и пр.

Съ такою же обстоятельностію и въ такомъ же порядкѣ описываетъ и г. Ястребовъ совершеніе занимающаго насъ обычая въ Призренскомъ и Гиланскомъ (Моравѣ) округахъ, указывая при этомъ, что онъ существуетъ и въ македонскихъ уѣздахъ: „Скопійскомъ, Велесскомъ, Прилепскомъ, Битольскомъ и Охридскомъ, точно также и въ Дибрѣ (Дебрѣ) и въ Тетовскомъ уѣздѣ“ (стр. 1). Къ сожалѣнію, мы тутъ не находимъ никакихъ сообщеній о томъ, въ какомъ именно видѣ существуетъ этотъ обычай въ означенныхъ македонскихъ уѣздахъ, только относительно Дебра сдѣланы кое-какія отрывочныя замѣтки на стр. 4, 8, 10, 21, 22 и 23. Изъ наблюденій г. Ястребова видно, что въ совершеніи разсматриваемаго обычая существуетъ нѣкоторая разница между Дебрскимъ округомъ и Призренскою областію, съ одной стороны, и между послѣдней и другими сербскими краями, съ другой. Нѣкоторыхъ фактовъ, въ которыхъ сказывается эта разница, мы и коснемся далѣе. Здѣсь же считаемъ нужнымъ сказать нѣсколько словъ о воззрѣніяхъ г. Ястребова на праздникъ „Слава“, а также о нѣкоторыхъ практическихъ выводахъ, которые онъ дѣлаетъ на основаніи своихъ свѣдѣній объ этомъ праздникѣ.

Г. Ястребовъ убѣжденъ, что такъ называемый праздникъ „Славы“ „существуетъ только у сербовъ и что его нѣтъ у другаго славянскаго племени“. Вмѣстѣ съ тѣмъ онъ думаетъ что „обычаи вообще составляютъ отличительную черту каждаго народа“. Исходя изъ такихъ положеній, онъ утверждаетъ, что существованіе такого обычая у македонскихъ славянъ (въ Скопіи, Велесѣ, Дебрѣ, Охридѣ и пр.) служитъ лучшимъ

доказательствомъ того, что славяне эти принадлежатъ къ чисто сербской народности. „Незначительная и небольшая разница въ совершеніи этого прекраснаго и замѣчательно стариннаго обряда“, по словамъ г. Ястребова, „не можетъ быть доказательствомъ, будто племена, роды и семейства, совершающіе этотъ обычай, не составляютъ одинъ и тотъ же народъ. Все эти племена и роды суть не что иное, какъ вѣтви одного и того же народнаго сербскаго вѣковаго дерева!“ (стр. 1, 2, 3). Указанныя тутъ этнографическія положенія и выводы г. Ястребова намъ хорошо извѣстны изъ произведеній г. Милоша Милоевича и его школы, выработавшей такой этногафическій принципъ для опредѣленія границъ сербскаго племени: „где је слава, ту је србин“, т. е. гдѣ существуетъ праздникъ „слава“, тамъ живутъ сербы. На тему этого изреченія приверженцами означенной сербской школы пишутся и писались разныя политическія статьи и брошюры, которыми особенно изобиловала бѣлградская печать во время послѣдней русско-турецкой войны за освобожденіе болгаръ.[8]) Этого увлеченія извѣстныхъ сербскихъ этнографовъ и политическихъ писателей неоднократно уже касалась русская періодическая печать. На него указывалъ и профессоръ Кулаковскій въ вышеназванной своей статьѣ („О сербской Славѣ“), которая заканчивается такими словами: „Слѣдуетъ быть осторожнымъ въ вопросѣ о принадлежности того или другаго обычая тому или другому славянскому племени. Извѣстно, что сербы даже опредѣляютъ границы своего племени празднованіемъ Славы, но одинъ обычай еще ровно ничего не говоритъ въ пользу той или другой этнографической границы племени“ („Русскій Вѣстникъ“ 1883 г., сентябрь, стр. 357). Слова эти, кажется, остались неизвѣстными г. Ястребову: онъ такъ глубоку убѣжденъ въ непререкаемости сужденій и сообщеній своихъ сербскихъ авторитетовъ о праздникѣ Славы, что не задумался внести въ число своихъ непосредственныхъ наблюденій надъ бытомъ и отношеніями балканскихъ народцевъ такія совсѣмъ уже невозможныя вещи, которыя можно встрѣтить только въ произведеніяхъ М. Милоевича и его послѣдователей. „Обычай Славы“, говоритъ г. Ястребовъ, на стр. 3.

[8]) Въ оффиціальной газетѣ „Српске Новине“ помѣщенъ тогда (1878) рядъ статей подъ заглавіемъ „где је слава, ту је србин“. Тогда же была обнародована (тамъ же) и статья Баджовича о славянахъ въ Албаніи и Македоніи. Въ томъ же году издана и вышеназванная брошюра о Старой Сербіи.

„такъ укоренился въ сербскомъ народѣ, что не могли его
26 искоренить и греческіе владыки, которые, въ пылу пропаганды, старались тотчасъ же по закрытіи сербской Ипекской патріархіи взамѣнъ „Славы“ ввести обычай праздновать день именинъ. Объ этомъ стараются теперь болгарскіе агенты съ болгаромана-ми повсюду въ упомянутыхъ краяхъ, заселенныхъ славяно-сербами заодно съ цинцарами, арнаутами и греками. Они хо-тятъ искоренить этотъ прекрасный обычай также въ видахъ политическихъ и проводятъ это хитрѣе, чѣмъ греки. По мно-гимъ мѣстамъ они успѣли въ своей цѣли“. Мы считаемъ из-лишнимъ останавливаться на подробномъ разборѣ заключаю-щихся въ приведенныхъ тутъ строкахъ удивительныхъ сооб-щеній, тѣмъ болѣе, что совершенная безпочвенность ихъ, ду-маемъ, обнаружится достаточно изъ нижеслѣдующихъ замѣтокъ.

Занимающій насъ здѣсь праздникъ существуетъ не у однихъ сербовъ, но и у болгаръ, у грековъ, у румынъ, у право-славныхъ албанцевъ, наконецъ и у русскихъ, словомъ у всѣхъ православныхъ христіанъ Европы, между которыми вся разница относительно этого обычая заключается въ большей, или меньшей сохранности его, да въ нѣкоторыхъ чисто внѣшнихъ особен-ностяхъ.

Чтобы не заходить слишкомъ далеко, мы остановимся лишь на русскихъ и болгарскихъ празднествахъ этого рода.

Изъ русскихъ празднествъ, не говоря уже о храмовыхъ, училищныхъ и имъ подобныхъ общественныхъ праздникахъ, сюда относятся такъ называемые к а п у н ы, б о г о м о л ь я, бра-т ч и н ы, отличающіеся обыкновенно „трехдневною гулянкою“, во время которой молитвоприношенія и славословія чествуемому святому, покровителю извѣстнаго рода, деревни или поселка, смѣняются пиршествами и разными увеселеніями.[9]) По существу эти народныя русскія празднества совершенно сходны съ за-нимающимъ насъ здѣсь сербскимъ праздникомъ. Сходство между ними въ старину простиралось и на обрядовую ихъ сторону. Въ древне-русской письменности было очень распространено одно поученіе, приписываемое въ нѣкоторыхъ спискахъ святому
27 Панкратію, въ другихъ же св. Ѳеодосію Печерскому. Въ этомъ поученіи, направленномъ противъ нѣкоторыхъ заблужденій

[9]) См. „Матеріалы по этнографіи русскаго населенія Архангельской гу-берніи, собранные П. С. Ефименкомъ“, въ „Извѣстіяхъ Общества любителей естествознанія, антропологіи и этнографіи“ т. XXX, вып. 1-й, стр. 140—143 и г

главнымъ образомъ противъ пьянства, между прочимъ говорится: „Уставлено благословлять (крестити) кутью въ честь и похвалу святымъ .... Въ олтарь не должно вносить никакой пищи и питія, кромѣ просфоры, ладана и свѣчей“ ... Особеннаго вниманія заслуживаютъ слѣдующія слова этого поученія. „Во время пира тропарей за чашами не пѣть, развѣ только три: одинъ во славу Христа Бога, другой во славу Дѣвы Маріи, третій за государя (господаря?), а болѣе не позволяемъ“. Къ концу поученія читаемъ: „того ради отрекли (воспретили) святыи многы тропари въ пиру. Кая бо полза въ тропари аще не въ трезвѣ умѣ. Се чреворабoтнии попове уставили много тропари въ пиру глаголати, много хотячи пити“.—Еще Горскій и Невоструевъ[10]) усмотрѣли тутъ указаніе на тропари и славословія, тождественныя съ сербскими тостами ва славу и пр. Кѣмъ бы и гдѣ бы ни было составлено это поученіе, но распространенность его въ древне-русской письменности и присвоеніе его въ нѣкоторыхъ спискахъ св. Ѳеодосію Печерскому не оставляютъ сомнѣнія въ томъ, что произнесеніе тостовъ во славу и честь святыхъ было очень распространено въ старину и на Руси. Здѣсь кстати припомнимъ и подблюдныя русскія пѣсни, которыя сопровождаются припѣвомъ „слава“, и къ которымъ относится и великолѣпная пѣсня

Слава Богу на небѣ!
Слава!
Государю нашему на всей землѣ
Слава! и пр.

Очень можетъ быть, что эти русскія славословія находятся въ нѣкоторой связи съ тѣми древне-русскими затрапезными тропарями во славу святыхъ и господаря (хозяина?), о которыхъ говорится въ поученіи св. Ѳеодосія.

Что касается другой изъ болѣе выдающихся особенностей разсматриваемаго сербскаго праздника, именно переломленія хлѣба, то и она не чужда русской народной жизни. И до сихъ 28
поръ въ Костромской губерніи, напримѣръ, разламываютъ хлѣбъ надъ головою имянинника.[11]) Нужно-ли къ этому прибавлять,

---

[10]) „Описаніе рукописей Синодальной Библіотеки, отдѣлъ второй, 3, стр 68. См. и въ „Исторіи русской церкви“ Макарія, т. II, стр. 116—118 (втораго изд.)

[11]) См. въ сочиненіи профессора Сумцова: „Хлѣбъ въ обрядахъ и пѣсяхъ“ стр. 127. Считаемъ не лишнимъ замѣтить, что и у сербовъ въ нѣкоторыхъ мѣстностяхъ (въ Герцеговинѣ) хлѣбъ разламывается надъ головою празднующаго хозяина (см. въ статьѣ Миличевича, стр. 130).

что обрядовое переломніе хлѣба есть такой locus communis обрядоваго обихода, который появляется во многихъ народныхъ празднествахъ и во всѣхъ почти главнѣйшихъ событіяхъ народной жизни:[12]) родинахъ, крестинахъ, свадьбахъ, похоронахъ.

Въ Болгаріи существуютъ всѣ виды занимающаго насъ праздника: и семейный, и сельскій, и еснафскій (разныхъ цеховъ), и приходскій, и наконецъ училищный. Мы остановимся только на первыхъ двухъ. — На существованіе у болгаръ праздника, совершенно сходнаго съ сербскимъ праздникомъ, который г. Миличевичъ называетъ домашнею славою (кутьна слава), указано еще Караджичемъ. Въ своемъ описаніи празднованія крснаго имени у Сербовъ, указывая, что послѣдніе славятъ преимущественно св. Николая, св. Іоанна, св. Георгія и т. д., Караджичъ говоритъ: „Бугари сви око Тимока славе (славятъ) Николь дан, и осим (кромѣ) крснога колача, које се сијече као и у Срба (который надрѣзывается и ломается какъ у сербовъ), сваки умијеси по један велики сомун (хлѣбъ), у који се метне по читав шаран“ (въ которомъ запекаютъ цѣльную рыбу-тарань). Въ дополненіе къ приведенной тутъ замѣткѣ Караджича мы можемъ сказать, что занимающій насъ здѣсь праздникъ и сопряженные съ нимъ обряды существуютъ во всѣхъ болгарскихъ областяхъ. По имѣющимся у насъ свѣдѣніямъ, собраннымъ отчасти путемъ непосредственныхъ наблюденій, онъ довольно хорошо сохранился, кромѣ Македоніи, особенно западной, еще и на Родопскихъ горахъ, на Средней горѣ, а также въ самыхъ восточныхъ округахъ княжества: Плевненскомъ, Свищовскомъ, Рущукскомъ и въ Добруджанскихъ селахъ. Особенно крѣпко онъ держится на Балканскихъ горахъ,
29 въ Габровскихъ и Трѣвненскихъ колибахъ, кошарахъ, држављахъ. Тамъ домохозяина, не имѣющаго почему либо своего спеціальнаго покровителя, заставляютъ избрать себѣ таковаго (сравн. въ статьѣ Миличевича стр. 97). Избраніе происходитъ слѣдующимъ образомъ. Ставятъ посреди комнаты скамью, сидѣніемъ къ полу, и къ торчащимъ вверхъ четыремъ ножкамъ ея прилѣпляютъ по одной зажженой восковой свѣчѣ, наименовавъ каждую изъ нихъ именемъ какого нибудь святаго. Наименованіе или нареченіе свѣчей обыкновенно предоставляется старѣйшему изъ присутствующихъ, который совершаетъ

[12]) Сумцовъ, тамъ же 48—68, 69—88, 111—134.

это дѣло въ большомъ, такъ сказать, секретѣ отъ нуждающагося въ св. покровителѣ хозяина. Затѣмъ послѣдняго приглашаютъ выбрать себѣ одну изъ свѣчекъ. Святой, именемъ котораго наречена избранная свѣчка, и становится покровителемъ такого домохозяина, который съ тѣхъ поръ и славитъ его день. — При этомъ считаемъ нужнымъ замѣтить, что такіе случаи (избранія святыхъ) весьма рѣдки, ибо въ тѣхъ болгарскихъ мѣстностяхъ, гдѣ еще процвѣтаетъ занимающій насъ праздникъ, каждая семья имѣетъ своего наслѣдственнаго патрона, переходящаго изъ рода въ родъ съ незапамятныхъ временъ.

Сельская слава также хорошо сохранилась во многихъ мѣстностяхъ Болгаріи. Кое-какія указанія относительно ея можно найти и въ сборникѣ Чолакова (на стр. 46, объ Эски-Загрскомъ округѣ, на стр. 110—114; о Неврокопскомъ округѣ, лежащемъ на юго-западныхъ отрогахъ Родопскихъ горъ).

Празднества эти, какъ въ восточной, такъ и въ западной Болгаріи (Македоніи), обыкновенно называются службами. Таково самое распространенное ихъ названіе и въ Дебрскомъ округѣ, на что въ сборникѣ г. Ястребова не указано. Кромѣ этого названія, въ нѣкоторыхъ мѣстностяхъ они носятъ и другія названія: Божо име, свети, светецъ, светителски день, черкуванье, чинъ и проч. Въ нѣкоторыхъ мѣстностяхъ (въ Неврокопскомъ округѣ) употребительно и названіе споредници, (Чолаковъ, 111). Болгарамъ не чуждо и употребленіе глагола славити въ смыслѣ праздновать, равно какъ и названія слава въ смыслѣ торжества, праздника.

Обрядовая сторона этого праздника у болгаръ въ сущности такая же, какъ и у сербовъ, за исключеніемъ немногихъ частностей, которыя встрѣчаются и въ Дебрскомъ округѣ. Изъ 30
относящихся сюда краткихъ замѣтокъ г. Ястребова объ этомъ округѣ, мы узнаемъ (стр. 5), что тамъ праздничный хлѣбъ, извѣстный у сербовъ подъ именемъ крсни колач, называется „свети леб“ (святой хлѣбъ). Такъ называется этотъ хлѣбъ и въ нѣкоторыхъ другихъ болгарскихъ краяхъ. Далѣе, изъ замѣтокъ г. Ястребова узнаемъ (стр. 7), что наканунѣ занимающаго насъ праздника дебрскія хозяйки носятъ въ церковь по два хлѣба, называемые питари, изъ коихъ одинъ даютъ попадьямъ, а другой нищимъ. Подобная раздача хлѣбовъ въ такихъ случаяхъ практикуется и во многихъ другихъ болгарскихъ краяхъ. Что касается названія этихъ хлѣбовъ (питари), по

поводу котораго г. Ястребовъ дѣлаетъ кое-какія соображенія, то мы приномнимъ, что въ болгарскомъ языкѣ слово пита, питаръ, значитъ печеный хлѣбъ вообще, преимущественно кислый (у сербовъ слово пита употребляется лишь въ значеніи слоенаго пирога и т. п., placenta).

Особенную важность придаетъ г. Ястребовъ приведенной имъ на стр. 22 пѣсенкѣ, которую дебряне поютъ во время разсматриваемаго праздника

Іеребичице, треперичице!
Високо леташ, далеку гледаш, и пр.

Г. Ястребовъ слышалъ и отъ призренскихъ сербовъ точно такую же пѣсенку, съ которою и сопоставляетъ дебрскій варіантъ, чтобы читатель могъ видѣть совершенно незначительную разницу въ выговорѣ (стр. 22). По этому поводу мы считаемъ не лишнимъ напомнить, что въ дебрской пѣсенкѣ, записанной сербскимъ правописаніемъ, искажены нѣкоторыя характерныя особенности дебрскаго „выговора“.— Въ сходствѣ этихъ двухъ варіантовъ г. Ястребовъ видитъ, кажется, немаловажное подтвержденіе своего мнѣнія о томъ, что дебряне „суть не что иное, какъ вѣтвь народнаго вѣковаго сербскаго дерева!“. Въ виду этого мы считаемъ нужнымъ сказать слѣдующее. Пѣсенка, о которой тутъ рѣчь, давно извѣстна въ двухъ болгарскихъ варіантахъ, изъ коихъ одинъ изданъ въ сборникѣ Миладиновыхъ (№ 461, на стр. 443), другой, болѣе подробный, въ сборникѣ г. Качановскаго (№ 101, на стр. 209). Не останавливаясь на сравненіи варіантовъ г. Ястребова съ этими давно
31 извѣстными варіантами, замѣтимъ только, что такая пѣсня не встрѣчается, кажется, между сербскими пѣснями, которыя поются въ болѣе центральныхъ и сѣверо-западныхъ сербскихъ краяхъ въ день „славы“. По крайней мѣрѣ мы не замѣтили ея ни у Караджича, ни у г. Миличевича, который въ своей статьѣ „о славахъ“ приводитъ нѣсколько подобныхъ пѣсенъ.—Очень можетъ быть, что эта пѣсенка болгарскаго происхожденія, и что въ такомъ случаѣ существованіе ея у сопредѣльныхъ съ болгарами призренскихъ сербовъ слѣдуетъ объяснять точно такъ, какъ объясняются и попадающіеся въ языкѣ этихъ сербовъ болгаризмы. Какъ бы то ни было, но сходство между призренскимъ и дебрскимъ варіантами разсматриваемой пѣсни, извѣстной и въ нѣкоторыхъ другихъ болгарскихъ краяхъ,

никоимъ образомъ не можетъ служить подтвержденіемъ теоріи г. Ястребова. Къ этому позволимъ себѣ прибавить, что болѣе или менѣе значительное сходство существуетъ между многими сербскими и болгарскими пѣснями, какъ отчасти увидимъ далѣе.

Достойно примѣчанія, что нѣкоторыя детали занимающаго насъ здѣсь праздника, которыя г. Ястребовъ наблюдалъ въ Призренскомъ и Гиланскомъ (Моравскомъ) округѣ, но которыя не встрѣчаются, или по крайней мѣрѣ, очень рѣдко встрѣчаются въ другихъ сербскихъ краяхъ, существуютъ и въ Болгаріи, гдѣ иногда выступаютъ въ болѣе полномъ видѣ, дающемъ возможность уяснить ихъ смыслъ. Такъ, напримѣръ, говоря объ угощеніяхъ, происходящихъ въ Призренскомъ и Моравскомъ округахъ на второй или на третій день „Славы“, который тамъ зовется патарица, г. Ястребовъ замѣчаетъ, что такое названіе дано этому дню „ближайшими родственниками хозяина въ видѣ шалости“ и т. п. (стр. 16 и 21). Объясненіе г. Ястребова представляется далеко неудовлетворительнымъ съ точки зрѣнія чествованія патерицы въ Болгаріи, гдѣ это чествованіе очень распространено. Чествованіемъ патерицы у болгаръ завершаются праздники такихъ святыхъ, которые изображаются на иконахъ съ посохомъ въ рукѣ. Указанная тутъ черта болгарской патерицы, какъ и самое значеніе послѣдняго слова, проливаютъ совсѣмъ иной свѣтъ на внутренній смыслъ обычая, понимаемаго г. Ястребовымъ какъ шалость. Слово патерица, не встрѣчающееся въ словарѣ Караджича,[13]) очень распространено у болгаръ и означаетъ посохъ отцовскій, старческій, архіерейскій, святительскій (отъ греч. πατήρ). Нѣтъ сомнѣнія, 32
что чествованіе патерицы имѣетъ символическое значеніе проводовъ чествуемаго святаго, который, предполагается, пребываетъ въ домѣ празднующаго его память хозяина въ продолженіе всего праздника, и къ концу послѣдняго, на второй или на третій день, беретъ свой посохъ и уходитъ. — Приведемъ еще одинъ примѣръ: Въ Призренѣ ломаніе хлѣба, происходящее тамъ обыкновенно на дому празднующаго хозяина, сопровождается церковнымъ обрядомъ, при совершеніи котораго, по словамъ г. Ястребова, священникъ произноситъ между прочимъ и слѣдующія слова: „Велеко имя — святыя Троицы —

[13]) Г. Миличевичъ въ своей статьѣ о славахъ (стр. 145) замѣчаетъ, что у сербовъ „Патерица“ встрѣчается очень рѣдко, только въ городахъ, да и то, повидимому, немногихъ.

Пресвятыя Богородицы — помогаяй намъ“ (стр. 8). Едва ли можетъ быть сомнѣніе въ томъ, что мы тутъ имѣемъ нѣсколько исковерканное возглашеніе, встрѣчающееся въ чинѣ о Панагіи, изъ котораго (чина) привнесено еще кое-что въ разсматриваемый обрядъ. Привнесеніе чина о Панагіи въ священнодѣйствія, сопровождающія занимающій насъ праздникъ, встрѣчается и въ нѣкоторыхъ болгарскихъ краяхъ, но оно, кажется, совсѣмъ не встрѣчается въ сербскихъ странахъ, лежащихъ къ сѣверу отъ Призренской области. Единственное указаніе г. Миличевича на нѣчто подобное касается македонскаго городка Куманова („Славе у Срба“, стр. 135).

Послѣ описанія праздника „Слава“ г. Ястребовъ переходитъ къ циклу святочныхъ празднествъ: коляды, рождественскаго сочельника, перваго дня Рождества Христова, Новаго года и дня Богоявленія. Какъ при праздникѣ Славы, такъ и здѣсь, онъ останавливается главнымъ образомъ на святочныхъ обычаяхъ ипекскихъ и призренскихъ сербовъ, при чемъ указываетъ на нѣсколько интересныхъ подробностей святочнаго ритуала, которыя, кажется, раньше его не были замѣчены. Святочныхъ обычаевъ дебрскихъ славянъ онъ касается лишь слегка, на сколько нужно для того, чтобы убѣдить читателя въ сходствѣ ихъ съ сербскими. Въ виду того вывода, который г. Ястребовъ и г. Никольскій („Извѣстія № 9, 438) дѣлаютъ на основаніи этого сходства, мы позволимъ себѣ сказать, что
33 если бы они потрудились заглянуть хотя бы въ такіе общеизвѣстные сборники Каравелова, Миладиновыхъ и Чолакова, то легко бы убѣдились, что занимающіе насъ тутъ святочные празднества и обычаи никоимъ образомъ нельзя считать исключительно сербскими. Эти праздники и обычаи существуютъ и во всѣхъ болгарскихъ краяхъ, да и при томъ подъ тѣми же самыми наименованіями, какія находимъ у сербовъ. Разница ограничивается весьма немногими и неважными особенностями. Достойно примѣчанія, что и въ этихъ мелочахъ дебрскіе святочные обычаи болѣе близки къ общеболгарскимъ, чѣмъ къ сербскимъ.

а) По словамъ г-на Ястребова (стр. 29, 31), дебрскія хозяйки, въ отличіе отъ призренскихъ, ко дню Рождества Христова (Коленда) пекутъ небольшіе калачики, которые называются коледари и раздаются колядующимъ мальчикамъ. Такіе же калачики и съ такимъ же названіемъ существуютъ

и во всѣхъ болгарскихъ областяхъ (См. въ сборникахъ Каравелова 277—278; Миладиновыхъ 521, 523; Чолакова 28, 41, 99, 100, и въ Разыскніяхъ академика А. Веселовскаго въ области духовныхъ стиховъ, стр. 105 и пр.). Считаемъ не лишнимъ еще замѣтить, что у болгаръ и колядующіе мальчики называются коледари, коледарчета (у сербовъ—коледжани).

б) Дебрскіе ребятишки привѣтствуютъ наступленіе рождественскаго сочельника пѣсенкою, начинающеюся словами: „утре вечер бодник вечер“ (стр. 30, 45). Совершенно такими же словами встрѣчаютъ этотъ день и въ восточной Болгаріи. См. въ сборникѣ Каравелова, на стр. 276:

Утре вечер
Бъдни вечер!
Ой коледо, мой коледо!

Слѣдуетъ еще замѣтить, что дебрское названіе бодник, разнящееся по формѣ отъ сербск. бадняк совершенно тожественно съ общеболгарск. бъдник (Каравеловъ 178, 276, Чолаковъ 28, 31, Миладиновыхъ 221).

в) Къ ужину боднаго дня въ Дебрскомъ округѣ, по словамъ г. Ястребова (стр. 45), приготовляется особое блюдо, называемое шауле и состоящее „изъ фасоля, кукурузныхъ, пшеничныхъ, ржаныхъ, ячменныхъ зеренъ и красныхъ стручковъ“. Такое кушанье (съ весьма понятнымъ видоизмѣненіемъ ингредіентовъ его по разнымъ мѣстностямъ) приготовляется къ этому ужину во всѣхъ болгарскихъ краяхъ (Каравеловъ 34
276, 277, Чолаковъ 28 и пр.). Что касается названія шауле, не находящагося въ сербскомъ словарѣ Караджича, то для него мы находимъ совершенно удовлетворительное объясненіе въ болгарскомъ языкѣ, въ которомъ слово шуле очень распространено и означетъ кувшинчикъ и горшочекъ, въ которомъ обыкновенно варятся кушанья, подобныя занимающему насъ здѣсь блюду.

г) Въ бодный день передъ началомъ ужина дебрская хозяйка отдѣляетъ отъ каждаго кушанья по немногу. Отложенныя такимъ образомъ части называются дедове и сберегаются въ отдѣльной посудѣ до самаго Богоявленія, когда ихъ раздаютъ „домашнимъ для закуски“ (стр. 46). Обычай этотъ извѣстенъ и въ другихъ болгарскихъ краяхъ (Каравеловъ 277, Чолаковъ 29).

д) Въ Дебрскомъ округѣ существуетъ и такъ называемое суроваткваніе (въ день Новаго года), очень распространенное въ Болгаріи и извѣстное подъ этимъ же славянскимъ названіемъ и у румынъ. (См. въ вышеназванномъ изслѣдованіи Веселовскаго, стр. 121, 122 и пр.). Привѣтствія, съ которыми обращаются дебрскіе мальчики къ роднымъ, сосѣдямъ и пр., ударяя ихъ связкою изъ сырыхъ вѣтокъ (сурова суровица), одинаковы съ общеболгарскими привѣтствованіями, благопожеланіями этого рода. У сербовъ, въ настоящее время по крайней мѣрѣ, такого обычая совсѣмъ нѣтъ. Нѣчто подобное болгарскому суроваткванію находимъ на сербскомъ западѣ (въ Герцеговинѣ), гдѣ въ день Рождества Христова сербскія женщины бьютъ своихъ дѣтей зеленою вѣточкою, приговаривая: „пусти болест и јаде и прифати здравље („Радъ югославенской академіи“ кн. 81, стр. 203). Къ этому считаемъ не лишнимъ прибавить, что и слова сурова, суровица, суроваткваніе, очень распространенныя у болгаръ, кажется, совсѣмъ неизвѣстны въ сербскомъ языкѣ (въ словарѣ Караджича ихъ нѣтъ).

е) День Богоявленія, по словамъ г. Ястребова, въ Призренскомъ округѣ называется Во́дице, у міяковъ же Водѝци (стр. 83). Послѣднее (міякское, или дебрское) произношеніе этого слова, съ окончаніемъ *и* и съ удареніемъ на предпослѣднемъ слогѣ, существуетъ во многихъ болгарскихъ говорахъ. Эта повидимому мелкая замѣтка г. Ястребова заслуживаетъ особаго вниманія.

При описаніи святочныхъ обычаевъ г. Ястербовъ приводитъ четыре маленькія пѣсенки, указывая, что онѣ поются дебрскими дѣтьми и въ рождественскій сочельникъ, и въ первый день Рождества, во время колядованія (стр. 30, 31). Одной изъ нихъ, которая начинается словами „утре вечер бодник вечер“, мы уже касались выше, гдѣ сопоставляли ее съ подобною же восточно-болгарской пѣснею. Она никоимъ образомъ не можетъ относиться къ колядкамъ, къ которымъ неправильно отнесена и напечатанная вслѣдъ за нею дѣтская прибаутка изъ четырехъ стишковъ. Колядкою, кажется, можно назвать только одну изъ приведенныхъ тутъ четырехъ пѣсенокъ,[14]) именно—

[14]) Четвертая изъ нихъ (на стр. 31 „добро утро, стара бабо, дай ми колач и погача“ и пр.) представляетъ, повидимому, пародію на одну извѣстную колядку, изданную и въ сборникѣ Качановскаго на стр. 76. — Въ сборникѣ г. Ястребова встрѣчаемъ и пять колядокъ, записанныхъ въ Гиланскомъ округѣ (стр. 25—29): три изъ нихъ обнаруживаютъ замѣчательное сходство съ нѣкоторыми болгар-

„сива, сива гулабица“, которая намъ извѣстна въ нѣсколькихъ другихъ болгарскихъ варіантахъ. См. у Каравелова 197, 207. у Верковича 216 и въ „Період. списаніе Болг. книж. Дружества“, кн. 13, стр. 144.

Въ отдѣлѣ о святочныхъ обычаяхъ г. Ястребовъ помѣстилъ и четыре небольшихъ духовныхъ стиха, которые, по его словамъ, поются дебрскими женщинами въ день Богоявленія на хороводѣ (стр. 84—87). Мотивы первыхъ двухъ (крещеніе Іисуса и т. д.) очень распространены какъ у болгаръ, такъ и у сербовъ (см. въ сборникѣ Качановскаго 72—76, Безсонова № 64, Караджича I, 121—122). Въ четвертомъ изъ этихъ духовныхъ стиховъ (Три святителя и св. Недѣля на стр. 87) мы имѣемъ лишь небольшой отрывокъ хорошо извѣстной пѣсни о раздѣлѣ власти надъ міромъ между четырьмя главными святыми: Иліей, Іоанномъ, Петромъ и Николаемъ (Миладиновыхъ 25—28). Дебрскій отрывокъ г. Ястребова любопытенъ лишь тѣмъ, что въ немъ св. Николай замѣненъ святою Недѣлею.

Особеннаго вниманія заслуживаетъ третій изъ разсматриваемыхъ здѣсь дебрскихъ стиховъ (св. Іоаннъ и его мать на 36
стр. 86), въ которомъ св. Іоаннъ не допускаетъ въ рай свою мать за то, что она обманнымъ образомъ присвоивала себѣ чуждое добро. Пѣсня эта извѣстна въ нѣсколькихъ другихъ болгарскихъ и сербскихъ варіантахъ.[15]) Одинъ варіантъ ея находится и между дебрскими пѣснями Григоровича, изданными въ журналѣ „Коло“ V, 58. Достойно примѣчанія, что тогда, какъ во всѣхъ другихъ болгарскихъ и сербскихъ варіантахъ обличителемъ и судьею матери передъ вратами рая является, какъ и слѣдуетъ ожидать, св. Петръ, въ дебрскихъ варіантахъ Григоровича и г. Ястребова въ такой роли встрѣчаемъ св. Іоанна. Очень можетъ быть, что замѣна Петра Іоанномъ тутъ произошла подъ вліяніемъ богомильскихъ воззрѣній. Такое предположеніе, быть можетъ, не покажется очень смѣлымъ, если припомнить, что у богомиловъ св. Іоаннъ Богословъ пользовался особеннымъ уваженіемъ, и если при этомъ примемъ въ соображеніе, что пресловутая въ исторіи богомильской ереси гора Бабуна находится не такъ далеко отъ Дебрскаго округа.

скими колядкми. Такъ, 1-я (на стр. 25—26) заключаетъ краткій пересказъ изданной нами панагюрской колядки о чудѣ св. Николая (Пер. списаніе Б. Кн. Др., Браила, кн. 11—12). Съ 5-ой (на стр. 29) сравн. варіанты у Чолакова 28, у Миладиновыхъ 116, у Качановскаго 89.

[15]) Въ сборникѣ Миладиновыхъ 47, 51, 56; у Караджича I, 208, сравн. и въ сборникѣ Ястребова 123.

Къ разсматриваемымъ тутъ духовнымъ стихамъ г. Ястребовъ относитъ и одну коротенькую пѣсню, начинающуюся словами: „Петар и Павел две ора водат“ (88). Подъ этими распорядителями или вождями хороводовъ онъ подразумѣваетъ св. апостоловъ Петра и Павла, хотя содержаніе пѣсенки не только не даетъ никакого повода къ такому пониманію дѣла, но скорѣе указываетъ, что тутъ рѣчь идетъ просто о двухъ молодыхъ парняхъ. Имена Петръ и Павелъ нерѣдко встрѣчаются подъ рядъ въ южнославянскихъ пѣсняхъ, какъ имена простыхъ смертныхъ товарищей, побратимовъ иногда и родныхъ братьевъ. (См. напр. у Верковича 311 и въ сборникѣ г. Ястребова 54).

Изъ весеннихъ обычаевъ дебрскихъ славянъ, г. Ястребовъ останавливается лишь на обычаяхъ, пріуроченныхъ къ чистому понедѣльнику, лазаревой субботѣ, пасхѣ, свѣтлой пятницѣ, Юрьеву дню и къ 1-му мая.

37 1. На чистый понедѣльникъ дѣвушки и молодухи отправляются передъ зарею „къ источникамъ воды и колодцамъ, какіе поближе“. Тутъ онѣ разводятъ огонь, послѣ чего раздѣляются на два хора, изъ коихъ первый обращается къ второму съ приглашеніемъ (изъ четырехъ стиховъ) перейти на его сторону, гдѣ будто бы приглашаемыя такимъ образомъ дѣвойки найдутъ молодыхъ парней. На это приглашеніе второй хоръ даетъ, тоже четверостишіемъ, отрицательный отвѣтъ, указывая, что и въ его средѣ будто бы находятся молодые парни. — Тутъ (стр. 94) и прерываются замѣтки г. Ястребова объ этомъ обычаѣ, описаніе котораго представляется незаконченнымъ. Повидимому, мы здѣсь имѣемъ обрывокъ изъ очень распространенныхъ въ Болгаріи, Сербіи, Россіи и пр. весеннихъ игръ, о которыхъ см. въ новѣйшемъ трудѣ профессора Потебни: „Объясненіе малорусскихъ и сродныхъ народныхъ пѣсенъ“, отдѣла о Веснянкахъ, стр. 39—231.

2. Празднованіе лазаревой субботы и хожденіе въ этотъ день разряженныхъ дѣвушекъ изъ дома въ домъ съ величальными и другими пѣснями существуетъ во всѣхъ болгарскихъ областяхъ. Объ этомъ обычаѣ имѣется довольно много свѣдѣній въ разныхъ этнографическихъ сборникахъ, въ которыхъ обнародованы и кое-какія изъ такъ называемыхъ болгарскихъ ла-

зарицъ и лазарскихъ пѣсенъ. О болгарскихъ лазарицахъ писано и въ русской литературѣ; въ послѣднее время ихъ касались профессоръ Потебня и академикъ Веселовскій. — Изъ книги г. Ястребова мы узнаемъ, что разсматриваемый обычай существуетъ и въ Дебрскомъ округѣ, хотя въ послѣдніе годы сталъ приходить въ забвеніе (стр. 109, 96). Помѣщенныя въ этой книгѣ восемь дебрскихъ лазарицъ находятся и въ другихъ болгарскихъ сборникахъ. Первая изъ нихъ („Обложил се Дамян юнак“ и пр., стр. 109) есть краткій пересказъ очень большой прекрасной болгарской пѣсни о всадникѣ, опередившемъ на своемъ добромъ конѣ („вихрогонѣ“) солнце. Она извѣстна въ двухъ варіантахъ (см. въ сборникѣ профессора Безсонова № 63 и г. Качановскаго стр. 92—94). Вторая („Змей залюби три девойки“ на стр. 109) принадлежитъ къ самымъ популярнымъ болгарскимъ пѣснямъ и издана въ нѣсколькихъ варіантахъ. Особенно близкимъ къ разсматриваемому тутъ дебрскому варіанту является варіантъ, обнародованный въ сборникѣ Миладиновыхъ, на стр. 426—427. Дебрскій варіантъ заслуживаетъ 38
вниманія лишь тѣмъ, что въ немъ обольститель трехъ дѣвъ названъ Змѣемъ, тогда какъ въ другихъ варіантахъ онъ называется просто юнакомъ, иногда Стояномъ, и т. п. Весьма вѣроятно, что слово „змей“ тутъ употреблено какъ прозвище или эпитетъ соблазнителя, и не означаетъ миѳическаго или сказочнаго змѣя. О послѣднемъ, хорошо извѣстномъ и у сербовъ, равно какъ и на Руси, существуетъ довольно много болгарскихъ пѣсенъ, но въ нихъ онъ и отношенія къ нему его возлюбленныхъ обрисовываются совершенно въ другомъ свѣтѣ (сравн. въ сочиненіи г. Халанскаго „Великорусскія былины“ и проч., стр. 168—177). Мы остановились на этихъ двухъ дебрскихъ лазарицахъ г. Ястребова въ виду того преувеличенія значенія ихъ, какое встрѣтили въ появившейся въ декабрьской книгѣ журнала министерства народнаго просвѣщенія, обстоятельной рецензіи г. Ровинскаго[16]), стр. 387, 388).

Въ сборникѣ г. Ястребова приведено довольно много сербскихъ лазарскихъ пѣсенъ, (около 35-ти), записанныхъ въ

[16]) Съ новою рецензіею г. Ровинскаго мы познакомились, когда первая половина настоящей нашей статьи уже печаталась. Вполнѣ раздѣляя высказанныя въ этой рецензіи сужденія объ обычаяхъ, пѣсняхъ и языкѣ славянскихъ областей, которымъ посвященъ сборникъ г. Ястребова, мы, кажется, имѣемъ основанія не соглашаться съ почтеннымъ ея авторомъ въ нѣкоторыхъ частностяхъ.

Призренскомъ округѣ, гдѣ занимающій насъ обычай сохранился довольно хорошо, какъ и въ восточной Болгаріи. Не лишнимъ считаемъ замѣтить, что, по словамъ Караджича, въ другихъ сербскихъ областяхъ онъ уже пришелъ въ полное почти забвеніе. — Призренскія лазарицы г. Ястребова (стр. 96—109) по своему содержанію и по размѣру обнаруживаютъ большое сходство съ болгарскими лазарицами, въ доказательство чего мы сопоставимъ одну такую призренскую пѣсню, обращенную къ матери двухъ дѣтей, съ подобною же пѣснею, записанною въ одной изъ центральныхъ болгарскихъ областей, именно въ г. Панагюрище.

Призренская (стр. 98):

Има мајка два сина,
Па и праћа на војску
Војевати годину.
39 Доведоше робиньу.
„Ево, мајко, одмена,
Татку вода студена,
Майки бела погача,
Сестри кућа метена“.

Болгарская изъ Панагюрища, въ сборникѣ Чолакова, стр. 34:

Маленова майчице,
Имаш сина Малена...
Как му коня играе,
Златни юзди треперят!
Дека срешне момата
Той я лъже с яболка...
Па я фана за ръка,
Та я метна на вран кон,
Та я майци предаде:
„На ти, мамо, отмяна,
Мене бела премяна,
Тейку вода студена,
Сестри тънко плетенье,
Брату китка шарена.

Просимъ читателей сравнить напечатанные курсивомъ стихи этихъ двухъ пѣсенъ, изъ конхъ, нужно замѣтить, бол-

гарская гораздо полнѣе сербской, — мы привели ее съ сокращеніями.

3. Относительно празднованія Пасхи въ Дебрскомъ округѣ г. Ястребовъ замѣчаетъ (стр. 123) лишь то, что тамъ этотъ праздникъ проводятъ въ хороводныхъ пѣсняхъ, изъ коихъ имъ и приведены тутъ (стр. 124—140) около 35. Это преимущественно лирико-эпическія пѣсни, о которыхъ мы поговоримъ въ слѣдующемъ отдѣлѣ настоящей статьи.

4. Изъ замѣтокъ о празднованіи свѣтлой пятницы (стр. 140—141) узнаемъ, что въ Дебрѣ этотъ день празднуется съ особенною торжественностію, какой г. Ястербовъ не замѣчалъ въ Призренѣ, Ипекѣ и пр. Мы можемъ сказать, что съ такою же точно торжественностію празднуется этотъ день и въ другихъ болгарскихъ областяхъ (см. въ сборникѣ Каравелова стр. 220). Описываемое г. Ястребовымъ торжество, происходящее въ свѣтлую пятницу недалеко отъ дебрскаго села Галеника у маленькой церкви во имя св. мученицы Параскевы (Петки), намъ живо напоминаетъ видѣнное нами торжество въ этотъ 40
день недалеко отъ г. Панагюрища у старой загородной церкви, тоже во имя св. мученицы Параскевы. Очень можетъ быть, что особенное чествованіе болгарами свѣтлой пятницы, отождествляемой ими съ св. мученицею Параскевой Пятницею (св. Петка), находится въ связи съ хорошо извѣстнымъ фактомъ почитанія св. Параскевы (Петки) покровительницею втораго болгарскаго царства.

5. Юрьевъ день и въ Дебрѣ считается однимъ изъ самыхъ важныхъ праздниковъ, какимъ онъ считается не только у сербовъ, но и во всѣхъ болгарскихъ краяхъ. Какъ въ другихъ мѣстахъ, такъ и въ Дебрѣ въ этотъ день устраиваются качели, качанье на которыхъ сопровождается величальными и другими пѣсенками въ честь качающихся.[17]) Въ сборникѣ г. Я—ва приведены пять такихъ дебрскихъ пѣсенокъ (стр. 163—164),

---

[17]) Не лишнимъ считаемъ напомнить, что въ извѣстной болгарской пѣснѣ „о женитьбѣ солнца“ невѣста послѣдняго, Грозданка (по друг. вар. Марія), была взята на небо въ Юрьевъ день вмѣстѣ съ качелями (люлила-люлка):

Вървѣло мало голѣмо
За здравье да се люлѣе,
Най подиръ дошла Грозданка ...
Като сѣднала на люлки,
Тъмни се мъгли спуснали
И се люлки-те дигнали.

См. въ сборникѣ Дозона 19 и въ Пер. списан. Бранла, кн. 11—12, 154.

которыя сходны съ извѣстными восточно-болгарскими пѣснями этого рода (у Каравелова 213, у Чолакова 38, сравн. и у Верковича 33). Кромѣ этихъ качельныхъ пѣсенокъ, г. Я—въ приводитъ тутъ и семь небольшихъ билярскихъ пѣсенъ (147—150), „которыя поются дѣвушками, молодушками и дѣтьми наканунѣ Юрьева дня, а также и на самый Юрьевъ день, когда идутъ въ поле за разными цвѣтками или травою“ (за билячки, отъ слова былина, билье, очень распространеннаго у болгаръ преимущественно въ значеніи травки или цвѣтка символическаго, чародѣйнаго, цѣлебнаго свойства, откуда и биляр, биляринъ-лѣкарь, фармацевтъ (см. въ словарѣ Богорова, подъ словомъ бъляринъ, бъляръ). Болѣе любопытныя изъ этихъ билярскихъ пѣсенъ изданы и Баджови-
41 чемъ въ той статьѣ его, въ которой доказывается, что македонскіе славяне не болгаре, а славяно-сербы и т. п. („Српске Новине“ за 1878, № 100). Собираніе цвѣтковъ и травокъ наканунѣ Юрьева дня существуетъ не только въ Дебрѣ и другихъ македонскихъ краяхъ, но и въ восточныхъ болгарскихъ областяхъ (См. въ сборникахъ Каравелова 165, 237, и Чолакова 36—37). Описывая обстановку, при которой совершается собираніе травокъ въ г. Панагюрищѣ, Чолаковъ указываетъ, что въ этомъ дѣлѣ принимаютъ участіе всѣ дѣвушки и молодухи названнаго городка, которыя отправляются въ поле за травками и цвѣтами въ лучшихъ своихъ убранствахъ и заканчиваютъ свои поиски хороводомъ на какой-нибудь обширной полянѣ или площади. „Никогда въ теченіе всего года, восклицаетъ Чолаковъ, не бываетъ столь большаго (многолюднаго) хоровода, какъ въ этотъ день“ (стр. 37).

6. По словамъ г. Я—ва собираніе цвѣтковъ и травокъ у дебрянъ бываетъ и въ Іереміинъ день, 1 мая (164). Тоже самое, скажемъ мы, бываетъ и въ восточныхъ болгарскихъ областяхъ, да при томъ не только 1 мая, но и 24 іюня, въ Ивановъ день.[18]) (См. въ сборникѣ Каравелова стр. 221. 233). Намъ извѣстна и одна болгарская пѣсня, записанная въ Лозенградѣ (Кыркъ-Клиси), къ юго-востоку отъ Адріанополя, въ которой говорится, какъ свети Янъ отправился было въ пол-

[18]) Въ сборникѣ г. Я—ва мы не находимъ никакихъ указаній на купальскій праздникъ (Ивановъ день), хотя, по нашимъ свѣдѣніямъ, онъ извѣстенъ в Дебрѣ. Нѣтъ сомнѣнія, что напечатанная на стр. 169 этого сборника призрен ская пѣсень. (Иваница лан сејала на Иван вечеру и пр.) есть купальская пѣсень, по какому-то недоразумѣнію отнесенная къ 15 іюня (Видов день).

собирать биле (цвѣтки и травки), но на пути былъ встрѣченъ матерью, которая уговорила его возвратиться назадъ, объявивъ ему, что другіе предупредили его и уже пособирали все „биле“. (См. въ журналѣ „Читалище“, за 1874 г. № 19, статью „Яньово буле“ стр. 542—545). Относительно 1 мая г. Я—въ замѣчаетъ еще (стр. 164), что въ этотъ день дебрская молодежь обходитъ свои жилища, ударяя по мѣдной посудѣ палкою, и поетъ:

Бегај, бегај поганја!
Ете иде Іеремија,
Со светего Танасија. 42
Врти, врти во тревата,
Кя ти мотат черевата.

Эта „Дибрская пѣсенка“, замѣтимъ мимоходомъ, можетъ служить прекраснымъ образчикомъ болгарскаго языка. Она издана и Караѳеловымъ, въ двухъ варіантахъ, на стр. 221 его сборника (сравн. и въ сборникахъ Миладиновыхъ 524, Качановскаго 11).

Замѣтками о празднованіи Іеремінна дня (1 мая) оканчиваются наблюденія г. Ястребова надъ дебрскими обычаями, пріуроченными къ извѣстнымъ днямъ.

Довольно много страницъ въ сборникѣ г. Ястребова удѣлено „свадебнымъ обычаямъ и пѣснямъ въ Дибрѣ“ (408—455). Помѣщенныя тутъ замѣтки прибавляютъ немного новаго къ тому, что мы уже знали о дебрской свадьбѣ изъ извѣстной книжки Верковича[19]) и чѣмъ уже воспользовался профессоръ Сумцовъ въ своемъ сочиненіи о „Свадебныхъ обрядахъ“, Харьковъ, 1881 года. Относительно одного очень любопытнаго обычая замѣчается нѣкоторое разногласіе между показаніями гг. Ястребова и Верковича. Въ своемъ описаніи свадебныхъ обычаевъ дебрянъ (міяковъ) г. Верковичъ между прочимъ говоритъ: „Одинъ изъ главнѣйшихъ обычаевъ, по которому міяки рѣзко отличаются отъ прочихъ македонскихъ болгаръ, заключается въ томъ, что у нихъ обрученіе и женитьба (свадьба) бываютъ въ извѣстное время и день года для всѣхъ безъ

[19]) „Описаніе быта македонскихъ болгаръ“, Москва, 1886, стр. 7—15. Сравн. и въ сборникѣ Миладиновыхъ, стр. 515—516.

исключенія . . . . Такимъ срочнымъ временемъ назначены и обычаемъ освящены всѣ дни съ 20 іюля мѣсяца (день пророка Иліи) и по 15 августа—день Успенія Богородицы. Въ теченіе этого мѣсяца (съ 20 и по 15) всякій, кто пожелаетъ, долженъ обручиться, или жениться, въ противномъ случаѣ онъ долженъ дожидаться того же времени слѣдующаго года“ (стр. 8 сравн. и въ названномъ сочиненіи Сумцова, стр. 61, 62). Въ сборникѣ же г. Я—ва объ этомъ обычаѣ сказано: „въ селахъ Дебрскаго округа сватовство совершается въ день Петра и Павла
43 (29 іюня), точно такъ-же, какъ и свадьбы бываютъ въ этотъ день. Сосватавшій дѣвушку 26 іюня долженъ ждать цѣлый годъ, чтобы жениться въ этотъ же день“ (стр. 408). Отмѣчая это разногласіе, мы не можемъ сказать, на чьей сторонѣ тутъ правда.

Между замѣтками г. Я—ва о дебрской свадьбѣ есть указаніе на одну занимательную особенность, которая заслуживаетъ вниманія. Она заключается въ слѣдующемъ: „Недѣлю спустя послѣ сватовства, отецъ парня (жениха) наполняетъ двѣ стекляночки ртутью, изъ коихъ одну зашиваетъ въ поясъ сына своего, чтобы онъ носилъ ее до самой свадьбы, а другую для той же цѣли посылаетъ сосватанной дѣвушкѣ“. (Стр. 410).

При описаніи свадебныхъ обычаевъ г-нъ Я—въ приводитъ и пѣсни, которыя поются въ Дебрѣ при отдѣльныхъ моментахъ свадебнаго ритуала. Такихъ пѣсенъ, состоящихъ иногда всего изъ трехъ-четырехъ стишковъ, тутъ издано около девяноста. Многія изъ нихъ встрѣчаются и между извѣстными болгарскими свадебными пѣснями, изданными Верковичемъ, Бончовымъ („Братски трудъ“, Москва, 1860, кн. 3), Чолаковымъ, Миладиновыми и проч. Но мы тутъ замѣтили и не мало такихъ свадебныхъ пѣсенокъ, которыя не находятся въ извѣстныхъ болгарскихъ сборникахъ. Надобно сказать, что составители послѣднихъ вообще мало обращали вниманія на свадебныя пѣсни, хотя и замѣчаютъ, что такихъ пѣсенъ очень много у болгаръ. Въ виду этого обнародованныя г-мъ Ястребовымъ въ столь большомъ количествѣ свадебныя пѣсни дебрянъ намъ представляются особенно цѣннымъ матеріаломъ. Между этими пѣснями есть одна, на которой мы должны остановиться. Она помѣщена на стр. 423 и начинается стихами:

Превила се копина
Преку висока планина
И со србина зборване и проч.

Въ этой пѣснѣ дѣвушка и золотыхъ дѣлъ мастеръ, который названъ сербомъ (србинъ), обмѣниваются такими шутками или насмѣшками. Дѣвушка спрашиваетъ мастера (серба), готовъ ли заказанный ему для нея перстень, и получаетъ отвѣтъ, что перстень готовъ, да не совсѣмъ, ибо нужно его еще золотить, а золота нигдѣ не оказывается:

Се су златари обишло, 44
Нигде се злато не нашло.

Подобнымъ же образомъ отвѣчаетъ и дѣвушка этому мастеру, когда онъ въ свою очередь обращается къ ней съ вопросомъ о томъ, сшила ли она уже ему рубашку. Рубашка уже готова, да не совсѣмъ, говоритъ дѣвушка, ибо не хватило немножко шелку (свиља), а достать невозможно:

Се су другачки обишло,
Нигде се свиља не нашло.

Пѣсенка эта намъ извѣстна и въ нѣсколькихъ другихъ болгарскихъ варіантахъ, изъ коихъ особенно близкое сходство съ занимающимъ насъ здѣсь дебрскимъ варіантомъ обнаруживаютъ варіанты, изданные въ сборникахъ Чолакова (стр. 96) и Миладиновыхъ (стр. 461, № 515). Разсматриваемый дебрскій варіантъ заслуживаетъ вниманія тѣмъ, что въ немъ золотыхъ дѣлъ мастеръ названъ сербомъ (со србина зборваше). Указаніе на народность ремесленниковъ, купцовъ и т. п. въ народныхъ пѣсняхъ встрѣчается обыкновенно въ такихъ только случаяхъ, когда рѣчь идетъ о ремесленникахъ и купцахъ заѣзжихъ, иностранцахъ. См. напр въ сборникѣ Верковича, стр. 220: „Нека дойде Грче праматарче“, въ сборникѣ г. Ястребова, стр. 252: „Грци купци“. Нѣтъ сомнѣнія, что въ такомъ же смыслѣ и этотъ золотыхъ дѣлъ мастеръ названъ сербомъ въ разсматриваемой дебрской пѣснѣ, въ которой мы тутъ имѣемъ указаніе на то, что дебряне не причисляютъ себя къ сербамъ. Такого рода указанія, еще болѣе ясныя, находятся и въ нѣкоторыхъ другихъ дебрскихъ пѣсняхъ, какъ увидимъ въ слѣдующемъ отдѣлѣ настоящей статьи.

Кромѣ разсмотрѣнныхъ обрядныхъ пѣсенъ, болѣе или менѣе тѣсно связанныхъ съ извѣстными празднествами или событіями народной жизни, въ сборникѣ г. Ястребова помѣщено еще около ста другихъ дебрскихъ пѣсенъ (сто пять), частію эпи-

ческихъ, частію лирическихъ, частію же смѣшаннаго характера. Изъ числа ихъ только 32 названы „обыденными пѣснями“, остальныя же распредѣлены по разнымъ временамъ года и празднествамъ. но, кажется, безъ достаточныхъ основаній. Намъ положительно извѣстно, что нѣкоторыя изъ пѣсенъ пріуроченных г-мъ Ястербовымъ ко дню Рождества Христова или къ Пасхѣ, поются дебрянами, какъ и другими болгарами, при каждомъ удобномъ случаѣ.

Г. Никольскій вполнѣ соглашается съ г. Ястербовымъ въ томъ, что занимающія насъ дебрскія пѣсни „слѣдуетъ считать сербскими“; на этотъ счетъ г. Никольскій не допускаетъ ни малѣйшаго сомнѣнія, заявляя рѣшительно, что въ массѣ изданныхъ г. Ястребовымъ пѣсенъ „болгароманамъ трудно будетъ найти какіе-либо доводы въ пользу ихъ теоріи, („Извѣстія“ кн. 9, стр. 440 и 443). Аналогичный, но болѣе скромно выраженный отзывъ объ этихъ пѣсняхъ мы встрѣтили и въ одной новой рецензіи на сборникъ г. Я—ва, изданной въ послѣдней книгѣ „Архива для славянской филологіи“ (т. IX, кн, 4, стр. 643—653). Авторъ этой рецензіи, г. Стояновичъ, посвятилъ большую половину своего труда (семь страницъ изъ десяти) на разоблаченія нѣкоторыхъ поддѣлокъ Милоша Милоевича, воспользовавшись для этого матеріалами г. Ястребова, о которомъ онъ отзывается, какъ о „компетентнѣйшемъ знатокѣ этнографіи старой Сербіи и Македоніи“, пролившемъ своею книгою яркій свѣтъ на народную жизнь и бытъ сихъ, якобы невѣдомыхъ странъ.[20]) Изъ этого отзыва, равно какъ и изъ нѣкоторыхъ другихъ мѣстъ рецензіи г. Стояновича мы убѣждаемся, что послѣдній, подобно г. Никольскому, совершенно упустилъ изъ виду довольно богатую, сравнительно, литературу по этнографіи Македоніи. Слишкомъ высокое мнѣніе о компетентности г. Я—ва и объ его образцовыхъ будто бы научныхъ пріемахъ внушаетъ г. Стояновичу полнѣйшее довѣріе къ содержащимся въ разбираемой имъ книгѣ фактамъ и воззрѣніямъ, хотя эти послѣднія мало чѣмъ отличаются отъ воззрѣній Милоевича, тутъ же

[20]) Поддѣлки Милоевича въ памятникахъ народнаго творчества и письменности неоднократно были уже разоблачаемы, между прочимъ, и нѣкоторыми другими сербскими писателями, именно: Куюнджичемъ, Новаковичемъ (въ „Гласникѣ“ кн. 38) и В. Трпичемъ (въ особой брошюрѣ — „Милош Милоевич у Призрену“ и пр., Београд 1880). Тѣмъ не менѣе новыя разоблаченія, сдѣланныя г. Стояновичемъ, намъ кажутся цѣлесообразными въ виду того, что возникшія на почвѣ фальсификацій Милоевича, воззрѣнія все еще находятъ сторонниковъ.

уличаемаго въ фальсификаціяхъ. Неудивительно послѣ того, что и г. Стояновичъ трактуетъ дебрскіе памятники г. Я—ва, какъ несомнѣнно сербскія пѣсни, хотя между ними онъ отыскалъ только семь такихъ, которыя имѣются у сербовъ (въ сборникѣ Караджича). Въ своей рецензіи г. Стояновичъ совсѣмъ не коснулся языка разсматриваемыхъ имъ памятниковъ, что побудило профессора Ягича (редактора Архива) высказать (тамъ-же, на стр. 653) нѣсколько замѣтокъ, хотя и краткихъ, но совершенно достаточныхъ для того, чтобы показать всю невыгоду слишкомъ довѣрчиваго отношенія къ воззрѣніямъ г. Ястребова.[21])

Серьезнѣе гг. Никольскаго и Стояновича отнесся къ сборнику г. Я—ва г. Ровинскій въ рецензіи, помѣщенной въ декабрьской книгѣ „Журнала Министер. Народ. Просвѣщенія“ (стр. 382—408) и обнаруживающій въ ея авторѣ разностороннее знакомство съ народною жизнію, бытомъ и языкомъ болгаръ и сербовъ. Нѣкоторыхъ дѣльныхъ замѣчаній г. Ровинскаго объ языкѣ занимающихъ насъ дебрскихъ пѣсенъ мы, оказывается, уже касались, ибо изъ означенной тутъ его рецензіи обнаружилось, что его перу принадлежитъ и та статья о сборникѣ г. Я—ва, которая была обнародована въ № 10 „Извѣстій“ за подписью П. Р. и на которую мы неоднократно ссылались въ первомъ отдѣлѣ настоящей нашей статьи. Въ новой своей рецензіи г. Ровинскій обратилъ особенное вниманіе на содержаніе пѣсенъ г. Я—ва, которыя разсмотрѣлъ довольно обстоятельно и съ этой стороны. Между прочимъ тутъ такъ же, какъ и въ рецензіи г. Стояновича, отмѣчены шесть—семь такихъ дебрскихъ пѣсенъ, которыя встрѣчаются и у сербовъ. Но это обстоятельство въ глазахъ г. Ровинскаго не имѣетъ никакого значенія для вопроса о народности дебрянъ, такъ какъ почтенному рецензенту хорошо извѣстно, что между народною поэзіею болгаръ и сербовъ существуетъ большое сходство, не ограничивающееся лишь внѣшнею стороною пѣсенъ, но захва- 46 47

[21]) Намъ пріятно было встрѣтить въ замѣткахъ профессора Ягича взглядъ, совершенно сходный съ нашимъ взглядомъ на языкъ пѣсенъ г. Ястребова. Г. Ягичъ дѣлитъ эти пѣсни, по ихъ языку, на три категоріи: болгарскія (по нашему мнѣнію, Дебрскія), болгарско-сербскія (по нашему, пѣсни Средской волости, Подгора и отчасти Гиланскаго округа, или Моравы) и сербскія (Ипекскія, Косовопольскія и Призренскія). Считаемъ не лишнимъ замѣтить, что въ собственно призренскихъ пѣсняхъ г. Я—ва мы не встрѣтимъ тѣхъ характерныхъ болгаризмовъ, которые были подмѣчены Гильфердингомъ въ языкѣ призренскихъ сербовъ.

тывающее и ихъ содержаніе. — Въ обстоятельной рецензіи г. Ровинскаго высказано очень много такихъ замѣтокъ, съ которыми мы соглашаемся вполнѣ и по прочтеніи которыхъ рѣшились значительно сократить настоящій отдѣлъ нашей статьи. Мы тутъ остановимся лишь на одномъ довольно важномъ вопросѣ и на нѣсколькихъ частностяхъ, по которымъ наши мнѣнія расходятся съ мнѣніями уважаемаго автора этой рецензіи.

Намъ кажется, что г. Ровинскій слишкомъ преувеличиваетъ значеніе изданныхъ г. Ястребовымъ дебрскихъ памятниковъ, полагая, что большинство ихъ состоитъ изъ совершенно новыхъ и оригинальныхъ пѣсенъ (Ж. М. Н. Пр. стр. 389—394). Тщательно свѣривъ сборникъ г. Ястребова съ раньше изданными сборниками, мы, напротивъ, пришли къ заключенію, что изъ числа занимающихъ насъ здѣсь ста пяти пѣсенъ только около 14-ти могутъ быть названы новыми, всѣ же остальныя оказываются варіантами давно извѣстныхъ болгарскихъ пѣсенъ, да притомъ варіантами, не свободными отъ болѣе или менѣе значительныхъ недостатковъ. Въ подтвержденіе только что сказаннаго мы разсмотримъ нѣсколько подробнѣе всѣ тѣ дебрскія пѣсни, которыя въ рецензіяхъ гг. Ровинскаго, Стояновича и Никольскаго отмѣчены, какъ особенно любопытныя, либо по своей оригинальности и выдающимся поэтическимъ достоинствамъ, либо же по своему сходству съ нѣкоторыми сербскими пѣснями. Такого особеннаго вниманія въ этихъ рецензіяхъ удостоились двадцать одна изъ занимающихъ насъ тутъ эпическихъ и лирическихъ пѣсенъ. При разсмотрѣніи ихъ мы будемъ придерживаться того порядка, въ которомъ онѣ размѣщены въ сборникѣ г. Ястребова.

1. Прежде всего намъ слѣдуетъ остановиться на пѣснѣ— „Марко Кралевичъ и гора“ (стр. 48), приведенной цѣликомъ, на русскомъ языкѣ, въ рецензіи г. Никольскаго, который считаетъ ее одною изъ самыхъ любопытныхъ пѣсенъ г. Я—ва („Извѣстія“ № 9, 439 сравн. ивъ рецензіи г. Ровинскаго стр. 392). Эта пѣсня издана давно въ сборникѣ Миладиновыхъ и издана въ болѣе полномъ видѣ. Такъ, въ спискѣ г. Ястребова Марко Кралевичъ жестоко проклинаетъ зеленую гору (лѣсъ) за то, что, путешествуя по ней три дня и три ночи, онъ нигдѣ не находитъ воды ни для себя, ни для своего коня. На это
48 зеленая гора отвѣчаетъ осерчавшему королевичу, чтобы онъ проклиналъ не ее, а Стойну самовилу, ибо она собрала

всѣ двѣнадцать ключей (находившихся тутъ прежде), да и унесла съ собою на планину (высокую гору). На этомъ и прерывается варіантъ г. Я—ва. Въ спискѣ же Миладиновыхъ зеленая гора не ограничивается только этимъ отвѣтомъ, но еще и объясняетъ, зачѣмъ понадобилось самовилѣ такое количество воды: оказывается, что она унесла ключи на планину за тѣмъ, чтобы тамъ продавать воду и получать за каждую кружку по парѣ черныхъ очей. Далѣе изъ списка Миладиновыхъ узнаемъ, что Марко Кралевичъ, выслушавъ это объясненіе, подтянулъ своего коня, помчался на планину, убилъ тамъ старую самовилу и разнесъ собранные ею колодцы:

Да отепа стара самовила
И растури седумдесет клаенци.

Какъ видитъ читатель, въ варіантѣ г. Я—ва не достаетъ самой существенной части этой, давно извѣстной пѣсни. Подобной пѣсни, насколько намъ извѣстно, нѣтъ у сербовъ, и г. Никольскій считаетъ ее сербскою пѣснею лишь потому, что въ ней идетъ рѣчь о Маркѣ Кралевичѣ, котораго онъ тутъ называетъ „героемъ сербскаго эпоса“. — Было, дѣйствительно, время когда Марко Кралевичъ считался героемъ только сербскаго эпоса; но это время прошло уже давно. Наблюденія надъ народною словесностію и преданіями болгаръ открыли, что послѣдніе богаче сербовъ пѣснями и сказаніями объ этомъ героѣ. Новѣйшія сравнительныя изученія болгарскихъ и сербскихъ пѣсенъ о Маркѣ Кралевичѣ привели даже къ выводамъ, что колыбель ихъ слѣдуетъ искать не въ Сербіи, а въ той странѣ, въ которой протекла большая часть жизни Марка и которая всегда, начиная съ IX вѣка, называлась болгарскою страною, какъ она называется и теперь, какъ называли ее и ближайшіе современники этого героя: албанецъ Иванъ Музаки, извѣстные сербскіе писатели Владиславъ Грамматикъ и Михаилъ Константиновичъ изъ Островицы и пр. (см. изслѣдованія проф. Ягича объ южно-славянской народной поэзіи въ „Архивѣ для слав. филологіи“, т. IV, стр. 240—242, и статьи г. Халанскаго: „О славянской народной поэзіи“, въ „Русскомъ Филологическомъ Вѣстникѣ“ за 1882, „о сербскихъ пѣсняхъ Косовскаго цикла“, тамъ же 1884 г. Срави. и наши замѣтки 49
объ іеромонахѣ Паисіи въ „Період. списаніи Б. кн. Дружества“, кн. XIX—XX, стр. 134—146. — См. М. Дриновъ, Съчиненія, т. I, стр. 551—562).

2. Въ пѣснѣ — „Красавица Яна и Селимъ стражъ“, помѣщенной вслѣдъ за разсмотрѣнною (стр. 48), молодой турокъ, проходя мимо дѣвушки, занимающейся тяжелой черной работою, заигрываетъ съ нею, говоря, что къ ней бы болѣе подходили другого рода занятія и другой образъ жизни. Эта пѣсенка, которую г. Ровинскій считаетъ совершенно новою и оригинальною, намъ извѣстна въ нѣсколькихъ другихъ болгарскихъ спискахъ, содержаніе которыхъ не исчерпывается, однако, лишь заигрываніями турка, но заключаетъ и отвѣтъ дѣвушки (Верковичъ, №№ 112, 179).

3. Былину о Маркѣ Кралевичѣ и Филиппѣ Маджаринѣ (стр. 50) г. Стояновичъ сравниваетъ съ извѣстною сербскою былиною (Караджичъ II, № 59), и не подозрѣвая того, что она извѣстна въ нѣсколькихъ болгарскихъ спискахъ, изданныхъ въ сборникѣ профессора Безсонова (№№ 15, 16) и г. Качановскаго (№№ 144, 145, 146, 147); сравн. и въ сборникѣ Миладиновыхъ № 182. Первые два изъ означенныхъ тутъ болгарскихъ списковъ переведены на русскій языкъ (см. въ сборникѣ Гербеля — „Поэзія славянъ“ стр. 108—110). Варіантъ г. Ястребова очень сходенъ съ нѣкоторыми изъ этихъ варіантовъ (Безсонова 15, Качановскаго 144, 146) но онъ, оказывается, изданъ безъ конца и съ другими весьма существенными пропусками. За то въ немъ встрѣчается одинъ стишокъ, на которомъ слѣдуетъ остановиться. Въ этомъ стишкѣ Филиппъ Маджаринъ называетъ ненавистныхъ ему трехъ воеводъ сербскими воеводами. Такое указаніе на народность этихъ воеводъ не встрѣчается ни въ одномъ изъ другихъ варіантовъ былины, не исключая и сербскаго варіанта. Нѣчто подобное имѣется, однако, въ извѣстной сербской пѣснѣ о неудачномъ сватовствѣ Марка Кралевича на дочери Леки капитана, который называетъ послѣдняго и его товарищей, Милоша и Релю, сербскими воеводами (Караджича II, № 40). Нѣтъ сомнѣнія, что лицо, продиктовавшее г. Ястребову разсматриваемую былину было знакомо съ названною пѣснею о неудачномъ сватовствѣ Марка Кралевича.

4. „Женитьба св. Иліи“ (стр. 53). Соглашаясь съ мнѣніемъ г. Ровинскаго о томъ, что эта пѣсня заслуживаетъ особаго вниманія, мы думаемъ, однако, что ее врядъ ли можно назвать совершенно новою; она очень сходна съ гораздо болѣе ея интересною и содержательною пѣснею, которая издана по

двумъ варіантамъ въ сборникѣ Миладиновыхъ подъ заглавіемъ— „Свадьба св. Димитрія“ (№ 41) и въ которой главнымъ дѣйствующимъ лицомъ также является св. Илія, хотя въ роли жениха выступаетъ не онъ, а св. Димитрій.

5. Пѣсня „О золовкѣ и снохахъ“ (стр. 54) излагаетъ очень распространенный мотивъ о завистливыхъ снохахъ, изведшихъ путемъ разныхъ коварствъ и нашептываній свою прекрасную и добродѣтельную золовку, и за это получившихъ достойное возмездіе. Гг. Ровинскій и Стояновичъ весьма основательно сопоставляютъ эту пѣсню съ извѣстною сербскою пѣснею — „Бог ником дужан не остае“ (у Караджича II, № 15). Намъ извѣстенъ и другой сербскій варіантъ ея, записанный Срезневскимъ въ Далмаціи (см. „Памятники и образцы народнаго языка и словесности русскихъ и западныхъ славянъ“, 195). Но кромѣ этихъ двухъ сербскихъ варіантовъ, мы знаемъ еще шесть другихъ болгарскихъ варіантовъ, обнародованныхъ въ сборникѣ Миладиновыхъ (№ 55), Верковича (287), Кочановскаго (87, 88, 89) и въ Період. списанія Болгар. книж. Дружества, кн. XVI (1885), стр. 162—164). Миладиновскій варіантъ, состоящій, приблизительно, изъ 200 стиховъ, переведенъ давно на русскій языкъ профессоромъ Петровскимъ (въ сборникѣ Гербеля 111—113). Варіантъ г. Ястербова состоитъ всего изъ 19 стишковъ и представляетъ сокращенное, очень блѣдное изложеніе мотива, прекрасно развитаго въ нѣкоторыхъ другихъ болгарскихъ варіантахъ. По именамъ мужей злобныхъ снохъ (Петръ и Павелъ) варіантъ г. Я—ва совершенно сходенъ съ варіантовъ Верковича.

6. „Женитьба Георгія изъ Торговища и Валахи“ (стр. 55). Пѣсня, обнародованная г. Ястребовымъ подъ такимъ заглавіемъ, имѣется и въ сборникѣ Миладиновыхъ (№ 150 „Япа и Гюро торговче“). Списокъ Миладиновыхъ, который несравненно лучше и интереснѣе варіанта г. Я—ва, открываетъ въ послѣднемъ весьма характерное искаженіе. Оказывается, что г. Ястребовъ создалъ тутъ городъ Торговище (извѣстный румынскій городъ, въ Валахіи) изъ нарицательнаго имени торговище, означающаго въ болгарскомъ языкѣ базаръ, рынокъ, торжище. Вслѣдствіе этого искаженія и вся пѣсня, содержащая въ спискѣ 51
Миладиновыхъ весьма любопытныя указанія на отношеніе македонскихъ болгаръ къ сосѣднимъ съ ними южнымъ румынамъ, получила въ варіантѣ г. Ястребова какой-то необычай-

ный характеръ. Очень понятно, что она должна была показаться г. Ровинскому весьма оригинальною.

7. „Тридцать друзей и дѣвушка Деница“ (стр. 57). Эта пѣсня, перепечатанная въ рецензіи г. Ровинскаго, намъ извѣстна въ нѣсколькихъ другихъ болгарскихъ варіантахъ (у Миладиновыхъ № 198, Качановскаго № 56 и пр.). Миладиновскій варіантъ, который въ русской ученой литературѣ подвергался тщательному изслѣдованію (профессоромъ Потебней), гораздо полнѣе и исправнѣе пѣсни г. Ястребова. Въ спискѣ Миладиновыхъ дѣвушка объявляетъ заигрывающимъ съ нею одновременно тридцати молодцамъ, что она остановитъ свой выборъ на томъ изъ нихъ, который надѣнетъ „отъ пандзуръ кошуля“ (кольчугу), да возьметъ еще „щица челикова“ (стальной щитокъ) и, обремененный такими тяжелыми доспѣхами, переплывetъ на противуположный берегъ моря (пролива), чтобы достать три золотыхъ яблока съ растущей тамъ яблони:

Кой е юнакъ отъ юнака роденъ,
Да си слечитъ рубо копринено,
Да облечитъ отъ пандзуръ кошуля,
52 Да си земитъ щица челикоа[22]),
Да препливатъ преку църно море,
Да излезитъ на край на кранще;
Тамо иматъ злата яболшница,
Да си скинитъ три злати яболки.
Я со него любовь ке да бидамъ.

Въ варіантѣ г. Ястребова это мѣсто читается такъ:

Кой кя излезет юнак над юнака,

[22]) Что подъ словами „щица челикова“ разумѣется стальной щитокъ или, какъ думаетъ профес. Потебня, какая нибудь другая подобная принадлежность тяжелаго вооруженія, это подтверждается и слѣдующими стихами, встрѣчающимися въ сборникѣ Миладиновыхъ, на стр. 98;

И станаа до два бракя мили,
Облекоа пандзурли кошули,
Си кладое щици челикои
Си кладое сабьи дипленици,
Ми явпае нихни бързи кони
И зедое кърстетни байраци.

Очень можетъ быть, что въ словѣ щици тутъ скрывается форма родительнаго падежа щитца (отъ щитьць), получившая значеніе общаго падежа (casus generalis), что́ бываетъ очень часто въ новоболгарскомъ языкѣ. Высказывая такое предположеніе, мы нисколько не думаемъ отрицать возможность производства этого слова, употребляемаго обыкновенно болгарами и сербами въ значеніи дощечки, отъ дъщица.

Да с' исправит на ноги юначки,
Да облечет панцирли долама,
И да яфнет коня крилатнего
Да префрлит Сава ем Дунава,
Да помипет шчица челичена.
Тамо имат златна яблоница,
Да ми скинет од злато яблко.

Очевидно, что условіе дѣвушки, столь опредѣленно и ясно редактированное въ пѣсняхъ Миладиновыхъ, тутъ изложено сбивчиво и съ нѣкоторыми несообразностями. Перебросится черезъ Саву и Дунай на крилатомъ конѣ совсѣмъ не такъ трудно, какъ переплыть морской проливъ въ тяжелыхъ доспѣхахъ (въ кольчугѣ и съ стальнымъ щиткомъ). Далѣе, если переправа черезъ Саву и Дунай должна быть совершена на крылатомъ конѣ, то какое значеніе могутъ имѣть въ такомъ случаѣ включенныя въ условія дѣвушки „панцирли долама“ (кольчуга) и „шчица челичена!“ — Прибавимъ еще къ этому, что „шчица челичена“, означающая, несомнѣнно, стальной щитокъ или, пожалуй, другую какую нибудь принадлежность тяжелаго вооруженія, въ варіантѣ г. Ястребова оказывается какимъ-то мостикомъ.

8. Былину „о Кралевичѣ Маркѣ и Корунѣ разбойникѣ“ (стр. 58) гг. Ровинскій и Стояновичъ сравниваютъ только съ извѣстною сербскою былиною о борьбѣ Марка Кралевича съ Мусою Кисиджіемъ (у Караджича II, № 67), упуская изъ виду, что послѣдняя имѣется въ нѣсколькихъ болгарскихъ спискахъ, одинъ изъ которыхъ (около 200 стиховъ) представляется особенно интереснымъ (см. „Памятники и образцы народнаго языка и словесности русскихъ и западныхъ славянъ“ 301—304). Почтенными рецензентами упущено также изъ виду и то, что Корунъ разбойникъ, совершенно неизвѣстный, кажется, сербскому
посу, весьма популярная личность между болгарами, у кото- 53
ыхъ существуетъ немало пѣсенъ о столкновеніи и борьбѣ того разбойника съ разными юнаками. (См. въ филиппопольскомъ журналѣ „Наука“ 1884, кн. 9, и въ сборникахъ: Миадиновыхъ №№ 90, 199, Качановскаго № 196 и пр.).

9. „Больной Дойчинъ и Арапъ“ (стр. 60). Сравнивая эту былину съ сербскою былиною о Дойчинѣ (у Караджича II, № 78), г. Стояновичъ находитъ, что она лучше послѣдней.

Но ему, повидимому, совершенно неизвѣстно, что Дойчинъ — излюбленный герой народной поэзіи болгаръ, очень богатыхъ пѣснями о немъ и о расправѣ его съ Арапомъ. Въ болгарскихъ сборникахъ обнародовано уже около десяти такихъ былинъ,[23]) одна изъ которхъ переведена профессоромъ Петровскимъ на русскій языкъ (у Гербеля стр. 103—105). Былина г. Ястребова очень сходна съ изданной въ сборникѣ Миладиновыхъ подъ № 154 былиною, но хуже послѣдней и прѣдставляетъ весьма характерныя искаженія. Изъ нарицательнаго имени колокчіи, встрѣчающагося нѣсколько разъ въ пѣснѣ г. Ястребовъ сдѣлалъ собственное Колокчія. — Слово колокчія (у Миладиновыхъ калакчіа, у другихъ калъччіа) значитъ, если можно такъ выразиться, сабельщикъ, т. е. человѣкъ, который дѣлаетъ, чинитъ и точитъ сабли. Оно происходитъ отъ турецкаго калъч (сабля), также очень распространеннаго въ болгарскомъ языкѣ, гдѣ произношеніе его видоизмѣняется діалектически въ калъчъ, калачъ, калочъ и колочъ (см. словарь Миклошича: Die türkischen Element и пр., и дополненія къ нему профессора Корша въ „Архив для славян. филологіи“, т. IX, стр. 511. Сравн. и въ словар Миладиновыхъ при ихъ сборникѣ, подъ словомъ калак чифче). Въ связи съ указанной ошибкой находится и одн странное явленіе въ разсматриваемой пѣснѣ, которая застав ляетъ сабельщика (колокчія) подковывать лошадей, и кузнеца коновала (албатинъ, налбантъ) точить сабли. Такого невозмож
54 наго смѣшенія двухъ совершенно различныхъ профессій нѣт въ другихъ пѣсняхъ о Дойчинѣ (Миладиновыхъ № 154, Ка чановскаго № 185 и пр.).

10. Пѣсня о Дукѣ Станковичѣ (стр. 67), котору г. Ровинскій считаетъ совершенно новою, имѣется въ сборник Миладиновыхъ (№ 55), варіантъ которыхъ несравненно лучш и почти втрое длиннѣе. Онъ переведенъ на русскій языкъ про фессоромъ Потебней (въ „Обзорѣ поэтическихъ мотивовъ кол докъ и щедривокъ“, глава XIX).

11. „Поповичъ Иванъ и Корунъ разбойникъ“. Эта пѣсн которую г. Ровинскій и Стояновичъ сравниваютъ съ двум

[23]) Въ сборн. Безсонова № 1 (у Гербеля 103), Миладиновыхъ №№ 1 155, 156; Качановскаго 185, 186, 187, 188. Сравн. и у Дозона № 40. Одна и Миладиновскихъ пѣсенъ о Дойчинѣ (Дойчинъ юнакъ, Сиракъ Янко и Кра Марко, Солунски чувачи, № 156), къ сожалѣнію, неполная, любопытна, мет прочимъ, и по сходству съ нѣкоторыми русскими былинами (о Жидовинѣ и т.).

нѣсколько напоминающими ее сербскими былинами, намъ извѣстна въ нѣсколькихъ болгарскихъ спискахъ, между которыми есть два, заслуживающихъ особаго вниманія: одинъ изъ нихъ изданъ Миладиновыми (№ 161), другой Дозономъ (№ 34. Сравн. и неполный варіантъ Качановскаго № 196). Эти два варіанта не оставляютъ сомнѣнія въ томъ, что въ нѣснѣ г. Ястребова, послѣ 23-го стиха, пропущено весьма существенное мѣсто.

12. „Левенъ Никола и его сестра“ (стр. 69, см. и въ рецензіи г. Ровинскаго, стр. 390). Относительно этой нѣсни мы совершенно согласны съ г. Ровинскимъ, что она отличается выдающимися достоинствами. Намъ кажется, однако, что и ее едва ли можно считать совершенно новою нѣснею. Ея основной мотивъ, отдѣльныя черты и даже нѣкоторые поэтическіе образы и выраженія намъ извѣстны изъ двухъ Миладиновскихъ нѣсенъ №№ 259. 19, стр. 361 и 19.

13. „Момчило войвода, его жена и король Вукашинъ“, стр. 70—73. Гг. Ровинскій и Стояновичъ сравниваютъ эту нѣсню только съ извѣстною сербскою былиною о женитьбѣ Вукашина (у Караджича II, № 25), упуская изъ виду, что болгаре богаче сербовъ нѣснями и сказаніями о Момчилѣ (см. въ сборникѣ Миладиновыхъ № 105, Кочановскаго №№ 182, 183 въ „Період. списаніи болг. кн. Дружества“, кн. XII (1884), стр. 18—121, кн. VIII (1884), стр. 21). Въ нѣкоторыхъ болгарскихъ нѣсняхъ о Момчилѣ врагомъ и убійцей послѣдняго является не король Вукашинъ, а „царь Костадинъ отъ Стамбола града“ (Милад.), или черный арапъ (варіантъ Качановскаго), или же турецкій паша Синапъ (Пер. сп. кн. XII). Тщетно испробовавъ всѣ военныя средства въ борьбѣ съ храбрымъ воеводою, врагъ 55
послѣдняго успѣваетъ наконецъ привлечь на свою сторону его жену, при содѣйствіи которой непобѣдимаго дотолѣ героя удалось погубить. — Незатѣйливыя болгарскія нѣсни о Момчилѣ не оставляютъ никакого сомнѣнія въ томъ, что въ нихъ сохранились отголоски очень древнихъ преданій объ извѣстномъ болгарскомъ воеводѣ Момчилѣ, ведшемъ упорную войну съ Іоанномъ Кантакузеномъ и его турецкимъ союзникомъ Умуръ-бегомъ, и окончившемъ жизнь трагическою смертью подъ стѣнами несуществующаго теперь города Перитора, (Перітеоріонъ на берегу Архипелага) въ 1345 г. Въ своихъ запискахъ Іоаннъ Кантакузенъ сообщаетъ объ этомъ своемъ врагѣ такія подробности, которыя находятся въ полномъ соотвѣтствіи съ общимъ

характеромъ относящихся сюда болгарскихъ сказаній. Вышеозначенный приморскій городъ Периторъ, существовавшій еще въ 1433 г., впослѣдствіи опустѣлъ, и память о немъ мало по малу исчезла. Вслѣдствіе этого болгарскія сказанія о Момчилѣ теперь пріурочиваютъ гибель послѣдняго къ Пирдопу (къ востоку отъ Софіи), Пироту и другимъ мѣстностямъ, названіе которыхъ сколько нибудь напоминаетъ имя Перитора. Сообразно съ этимъ и вся дѣятельность Момчила переносится на эти мѣстности. Обратимся теперь къ сербской былинѣ о женитьбѣ короля Вукашина. По своему главному мотиву она совершенно сходна съ занимающими насъ здѣсь болгарскими пѣснями, отъ которыхъ отличается лишь роскошнѣйшей внѣшней отдѣлкою и двумя характерными чертами: a) гибель Момчила пріурочена къ замку Пирлитору, развалины котораго находятся у подошвы герцеговинской горы Дормитора и b) врагомъ и убійцею храбраго и симпатичнаго Момчила является король Вукашинъ. Первая изъ этихъ особенностей, кажется, не требуетъ объясненій. Что касается второй, то и она становится понятною теперь, когда уже доподлинно стало извѣстнымъ, что сербскія сказанія совершенно неосновательно приписываютъ Вукашину и убіеніе послѣдняго сербскаго царя Уроша (см. изслѣдованія извѣстныхъ сербскихъ ученыхъ Руварца и Ковачевича въ „Годишнице Николе Чупића“, кн. III, VI, и К. Иречка въ „Часописѣ“ чешскаго музея 1886 г). Огромная статья г. Сретьковича, написанная въ защиту этихъ сербскихъ сказаній и помѣщенная въ кн. 64-й „Гласника
56 сербскаго ученаго дружества“, не отличается убѣдительностію доводовъ и, кажется, должна потерять всякое значеніе послѣ изслѣдованій г. Иречка. Мы остановились нѣсколько долѣе на болгарскихъ и сербскихъ сказаніяхъ о Момчилѣ, ибо они представляются намъ очень важными: нѣтъ сомнѣнія, что болѣе тщательное сравнительное изученіе ихъ можетъ пролить новый свѣтъ на нѣкоторыя любопытныя, но все еще загадочныя явленія болгарскаго и сербскаго эпоса.[24]) — Возвращаясь къ обнародованной г. Ястребовымъ пѣснѣ о Момчилѣ, мы замѣтимъ, что она, по внѣшнему своему виду и по нѣкоторымъ деталямъ, совершенно сходна съ нѣкоторыми болгарскими варіантами. Сербскую былину она напоминаетъ только одною чертою, тѣмъ именно, что въ ней убійцею является Вукашинъ

[24]) Сравн. наши замѣтки изъ „Архивѣ для славянск. филологіи“ т. VII, 110—11

14. Пѣсня „о женитьбѣ бобыля“ (73), которую г. Ровинскій считаетъ новою и оригинальною, состоитъ, оказывается, изъ двухъ пѣсенъ, не имѣющихъ никакой связи между собою и совершенно механически соединенныхъ въ одно цѣлое. Въ первой изъ нихъ говорится о какомъ-то молодомъ человѣкѣ, котораго г. Ястребовъ не совсѣмъ удачно, кажется, называетъ „бобылемъ“, ибо у него оказывается сестра и другіе родственники, — къ тому же онъ такъ богатъ, что строитъ себѣ домъ изъ мрамора, золота и серебра. Выстроивъ такой дворецъ, „бобыль“ женится на красивой охридянкѣ, отбивъ ее, благодаря несмѣтной своей казнѣ, у знаменитыхъ героевъ Янкулы и Секулы, за одного изъ которыхъ она уже была сосватана (повидимому, за Секулу). Молодые зажили счастливо въ своемъ дворцѣ, но счастіе ихъ было непродолжительно: оскорбленные Янкула и Секула въ одинъ прекрасный день появились передъ ихъ жилищемъ съ большимъ войскомъ. „Бобыль“ выступаетъ противъ нихъ и уничтожаетъ ихъ отрядъ, но Янкула и Секула прибѣгаютъ къ коварству, при помощи котораго успѣваютъ наконецъ убить побѣдителя. Жена и сестра послѣдняго, какъ только замѣтили его гибель, бросились въ глубокое море. Таково въ общихъ чертахъ содержаніе первой, оченъ длинной части разсматриваемой пѣсни. Во второй части рѣчь идетъ уже о какомъ-то сербѣ, проживавшемъ, въ какомъ-то селѣ и имѣвшемъ очень красивую жену. Жители села, позавидовавъ 57
супружескому счастію этого серба, при раскладкѣ сельскихъ повинностей взвалили на него такую непомѣрную сумму, для уплаты которой онъ былъ вынужденъ отвести свою жену въ Новый Базаръ и тамъ продать ее.

Србина го село погледало
Дека имат убава невеста.
Го фрліе две тешки вергіи:
Кому двесте, кому петстотини,
А Србину токмо две иляди.
Се зачуди србин добор юнак;
И ми зеде убава невеста,
Я однесе на Нова пазара,
Я продаде убава невеста,
Да ми платит две тешки вергіи.

Эта пѣсенка, совершенно не кстати пришитая къ предыдущей, представляетъ особый интересъ, доказывая, что дебряне не причисляютъ себя къ сербамъ. Здѣсь кстати припомнимъ, что между дебрскими пѣснями Григоровича есть одна, въ которой встрѣчается прямое указаніе на то, что населеніе Дебрскаго округа считаетъ себя частію болгарскаго народа. Указаніе это находится въ пѣснѣ объ обрѣтеніи креста, изданной въ журналѣ Коло, V, 52. Въ этой пѣснѣ ангелы Божіи, давая извѣстныя наставленія царю Константину, между прочимъ, говорятъ ему:

Так да сбереш три иляди войска,
А по́веки Бугари от Гърци,
Та да поеш во град Ибраила,
Да го фатиш чифут Израила и пр.

Между македонскими пѣснями Верковича и Миладиновыхъ встрѣчаются и другія указанія такого же рода, на которыхъ было бы излишне останавливаться. — Возвращаясь къ первой изъ занимающихъ насъ тутъ пѣсенъ, мы замѣтимъ, что мотивъ ея съ разными модификаціями встрѣчается и въ нѣкоторыхъ извѣстныхъ пѣсняхъ (см. напримѣръ, въ сборникѣ Миладиновыхъ № 68 и Качановскаго № 179).

15. „Родня Марка Кралевича“ (стр. 77). Считая эту пѣсню совершенно новою, г. Ровинскій, повидимому, былъ
58 введенъ въ заблужденіе ея заглавіемъ, подъ которымъ и мы ожидали встрѣтить нѣчто неизвѣстное доселѣ. Оказывается однако, что подъ такимъ заглавіемъ г. Ястребовъ сообщаетъ лишь небольшой отрывокъ, именно, начало извѣстной въ нѣсколькихъ болгарскихъ спискахъ пѣсни объ отысканіи Маркомъ Королевичемъ брата и сестры. См. въ сборникахъ Гербеля, стр. 110, 111, Качановскаго №№ 138, 139, 140, 141, и въ „Памятн. и образцахъ народн. язык. и слов.“, стр. 289—291. Сравн. у Миладиновыхъ №№ 192, 527 и Чолакова № 31. — Отрывокъ г. Ястребова записанъ съ такими пропусками, которые дѣлаютъ его непонятнымъ въ нѣкоторыхъ мѣстахъ. Кромѣ того, тутъ мы встрѣчаемъ и характерную ошибку. Въ стихѣ— „брза коня, Влкова вечеря“, встрѣчающемся два раза, г. Ястребовъ пишетъ слово „Влкова“ прописною буквою, производя его отъ собственнаго имени лица Влко. Между тѣмъ „Влкова

вечеря“ тутъ значитъ волчій ужинъ (сравн. соотвѣтств. мѣста у Гербеля 110 и у Качановскаго 300, 310).

16. Въ пѣснѣ — „Сестры создающія себѣ брата“ (стр. 79) разсказывается, какъ двѣ сестры, круглыя сироты, задумавъ создать себѣ братца, приготовили куклу или статуйку, которой туловище было сдѣлано изъ дерева, голова изъ сырой земли, волосы изъ шелковыхъ нитокъ, брови изъ морскихъ піявокъ, глаза изъ виноградныхъ зеренъ и пр. Затѣмъ онѣ обратились къ ней съ словами:

Ай ти тебе, наши мили брате,
Сосем ми те тебе доградивше,
Уста немаш да ни проговориш.

Тогда Богъ сжалился надъ бѣдными дѣвушками и послалъ ангела, который одухотворилъ ихъ произведеніе. Сестры очень обрадовались, окрестили своего братца, назвавъ Димитріемъ, и наслаждались его обществомъ въ теченіе тридцати лѣтъ. Наконецъ онѣ вздумали женить Димитрія и, не смотря на отнѣкиванія послѣдняго, нашли ему невѣсту, съ которою его и обвѣнчали. Но какъ только это было сдѣлано, Димитрій умеръ, послѣ чего сестры убили себя. — Г. Стояновичъ сравниваетъ эту пѣсню съ сербскою пѣсенкою, которая издана Караджичемъ подъ заглавіемъ „сестре без брата“ (I, № 307). Но пѣсенка Караджича, состоящая изъ девяти стишковъ, обнаруживаетъ нѣкоторое сходство только съ началомъ пѣсни г. Ястребова. О главномъ моментѣ послѣдней, т. е. объ одухо- 59
твореніи статуйки или куклы и помину нѣтъ въ пѣсенкѣ Караджича, на что̀ указано и г. Стояновичемъ. По нашему мнѣнію, пѣсню г. Ястребова слѣдуетъ сопоставлять съ одною Миладиновскою пѣснею (№ 67), которая почти въ четыре раза длиннѣе ея. Содержаніе ея, въ общихъ чертахъ, таково. Какая-то сирота Яна пытается путемъ разныхъ ухищреній создать живаго мальчика изъ куска мрамора. Убѣдившись, что ухищренія ея не приводятъ къ цѣли, она поднимаетъ страшный вопль, который былъ услышанъ на небѣ. Богъ освѣдомляется о причинѣ этого вопля и, узнавши, въ чемъ дѣло, велитъ двумъ ангеламъ осчастливить сироту Яну, одухотворивъ мраморъ, съ которымъ она носилась цѣлыхъ девять мѣсяцевъ. Обрадованная Яна устраиваетъ торжественные крестины, на которыхъ присутствовали всѣ боги (си-те, богови. т. е. святые). Чудесный

мальчикъ явился на свѣтъ не за тѣмъ, чтобы черезъ нѣсколько времени умереть, не ознаменовавъ ничѣмъ своей жизни, какъ въ варіантѣ г. Ястребова, — ему предназначено сдѣлаться великимъ царемъ. Исполненіе этого предназначенія встрѣчаетъ препятствія въ родѣ тѣхъ, о которыхъ говорится въ разобранныхъ профессоромъ Веселовскимъ старо-французскихъ легендахъ о царѣ Константѣ, обнаруживающихъ большое сходство съ занимающею насъ здѣсь Миладиновскою пѣснею („Южнорусскія былины“ стр. 290—291). Но препятствія устраняются, мальчикъ выростаетъ и дѣлается храбрѣйшимъ юнакомъ: пѣсня заканчивается его воцареніемъ. — Считаемъ не лишнимъ прибавить, что у болгаръ имѣются и другія пѣсни о самотворныхъ дѣтяхъ: одна, которой уже касался профессоръ Веселовскій (тамъ же, стр. 297), издана въ сборникѣ Качановскаго (№ 113), другая обнародована недавно подъ заглавіемъ „Змей Михаилъ и Корунъ Кисиджія“ (въ журналѣ „Наука“ 1885, кн. 9). Въ нихъ также самотворное дитя является на свѣтъ не за тѣмъ только, чтобы безвѣстно пожить здѣсь и умереть. Въ виду всего этого мы, кажется, въправѣ думать, что въ разсматриваемой пѣснѣ г. Ястребова имѣемъ неполный варіантъ интереснаго памятника, хорошій списокъ котораго помѣщенъ въ сборникѣ Миладиновыхъ подъ № 67.

17. Пѣсня о построеніи Самовилою города, замка (стр. 125, сравн. и въ рецензіи г. Ровинскаго, 393), извѣстна
60 въ трехъ другихъ болгарскихъ спискахъ, изданныхъ въ сборникахъ Миладиновыхъ (№№ 3, 9) и Верковича (№ 4). Имѣется и четвертый варіантъ ея, не совсѣмъ складно записанный, въ сборникѣ Дозона (№ 5). У сербовъ также встрѣчается подобная пѣсня, но она отмѣчается нѣсколько инымъ характеромъ. (См. въ изслѣдованіи проф. Потебни о мало-русскихъ и сродныхъ пѣсняхъ, стр. 76—88).

18. „Царь Ефиміанъ и его сынъ Алексѣй“ (стр. 247, сравн. въ рецензіи г. Ровинскаго 394). Здѣсь мы имѣемъ духовный стихъ, который нѣсколько сходенъ съ извѣстными русскими и сербскими стихами объ Алексѣѣ Божіемъ человѣкѣ, но несравненно короче ихъ. Относительно сербскихъ стиховъ объ Алексѣѣ доказано наглядньмъ образомъ г. Новаковичемъ (въ „Архивѣ для славянск. филологіи“ т. IX, кн. 4), что они появились не такъ давно и что источникомъ ихъ послужила написанная извѣстнымъ сербскимъ писателемъ Ракичемъ „пѣсень

историческа о житіе св. и праведнаго Алексѣя Божія человѣка“ 1798. — Въ ново-болгарской письменности также имѣется такое стихотвореное житіе св. Алексѣя, передѣланное, кажется, съ пѣсни Ракича Константиномъ Огняновичемъ (Будинъ 1833, втор. изданіе въ Болградѣ 1866). Изъ него, должно быть, и заимствованъ обнародованный г. Ястербовымъ духовный стихъ. Впрочемъ, въ послѣднемъ встрѣчается одна черта, которой не находимъ въ пѣснѣ Ракича и въ возникшихъ на почвѣ ея сербскихъ стихахъ. Именно, въ немъ говорится, что Алексѣй былъ женатъ вопреки его желанію. Черта эта встрѣчается только въ русскихъ стихахъ, заимствованныхъ изъ позднѣйшаго житія, которое помѣщено въ Четіи-Минеи (Срезневскій, „Свѣдѣнія и замѣтки“ XXXI, стр. 15). Очень можетъ быть, что разсматриваемый духовный стихъ г. Я—ва находится въ родственной связи и съ этимъ житіемъ. — Что между болгарами сильно распространены разныя сказанія объ Алексѣѣ Божіемъ человѣкѣ, въ этомъ можно убѣдиться изъ повѣсти Вазова — „Чичовци“, напечатанной въ болг. журналѣ „Зора“ 1885, кн. 11, 56.

19 и 20. Дѣтскія пѣсенки (230, 231), сербскія параллели которыхъ указаны въ рецензіи г. Ровинскаго (394), имѣются въ нѣсколькихъ болгарскихъ варіантахъ, изданныхъ въ сборникѣ Миладиновыхъ (№№ 23, 24, 25, 26, 663, 664).

21. „Зис ми зидае девет майстори“ (455). Г-нъ Ровинскій, перепечатавшій и эту пѣсню въ своей рецензіи, весьма основательно видитъ въ ней основу извѣстной сербской пѣсни о построеніи города Скадра (у Караджича № 26). Мы только замѣтимъ, что она извѣстна въ нѣсколькихъ другихъ болгарскихъ варіантахъ: у Миладиновыхъ № 162, Верковича 7, Качановскаго 120, 121. Миладиновскій варіантъ, обнаруживающій очень близкое, почти буквальное сходство съ варіантомъ г. Ястребова, не оставляетъ сомнѣнія въ томъ, что въ послѣднемъ недостаетъ нѣкоторыхъ весьма существенныхъ мѣстъ этой пѣсни. 61

Итакъ, почти всѣ Дебрскія пѣсни, признаваемыя рецензентами сборника г. Ястребова за особенно любопытныя въ томъ или другомъ отношеніи, были извѣстны и раньше, да при томъ большею частію въ лучшихъ и исправнѣйшихъ болгарскихъ спискахъ. — Считаемъ излишнимъ утомлять вниманіе читателей такимъ-же разсмотрѣніемъ и другихъ менѣе важ-

ныхъ изъ занимающихъ насъ тутъ ста пяти дебрскихъ памятниковъ, относительно которыхъ ограничимся лишь слѣдующимъ общимъ замѣчаніемъ. Они, за исключеніемъ весьма немногихъ, также извѣстны въ разныхъ болгарскихъ спискахъ и при сравненіи съ послѣдними тоже обнаруживаютъ болѣе или менѣе значительные недостатки, въ родѣ тѣхъ, на которые было указано. Мы не отрицаемъ, что и въ этихъ варіантахъ г. Ястребова попадаются иногда интересныя детали, но чтобы отыскать въ нихъ этотъ любопытный матеріалъ и надлежащимъ образомъ оцѣнить его значеніе, для этого необходимо сличеніе ихъ съ раньше изданными болгарскими текстами.

11. Първата българска типография въ Солунъ и нѣкои отъ напечатанитѣ въ нея книги.*)

Прѣди два-три мѣсеца въ Солунъ е почело да се издава нѣщо, като периодическо списание, подъ заглавие: „Книжици за прочитъ“. Първий брой отъ тия Книжици е вече и излѣзълъ на свѣтъ. Той е печатанъ въ бързопечатницата на г. Муратори, която се е сдобила, види се, съ доста добри и разнообразни български букви, не само граждански, но и църковни. Въ сѫщата печатница, както слушаме, сега се печататъ и други български книги.

Тия нови български издания въ Солунъ ни подсѣщатъ да поговоримъ за нѣкои любопитни, но занемарени явления въ историята на българската книжнина.

Въ градъ Солунъ не първъ пѫть сега се печататъ български книги. Тамо сѫ се печатили такъви книги и по́-прѣди, па сѫ се печатили не въ чужда типография, като сега, а въ особна българска печатница, която е била отворена още прѣди петдесеть годинъ, тогава сирѣчь, когато още не е имало никѫдѣ български печатници. Прѣди нейното отварянье, български книги сѫ се печатили токо въ чужди типографии: по Влашко, Маджарско (Будинъ, Брашовъ) и въ Сърбия. Искаме да кажемъ, че въ Солунъ на́й-напрѣдъ се е явила българска печатница и она е дала потикъ за отварянье български печатници въ Цариградъ, сетнѣ и въ други градове. И така, на сѫщий градъ, откѫдѣ въ старо врѣме изникна словѣнското просвѣщение, е било речено да стане въ наший вѣкъ и люлката на българското книгопечатание. Толко по́-вече е любопитна тая първа българска Солунска типография, за която сега по насъ твърдѣ рѣдко се споменува.[1]) Ние ще се радваме, ако долуизложенитѣ 2

*) Изъ „Периодическо списание на Българското Книжовно Дружество“, Срѣдецъ, кн. XXXI (1889), стр. 1—23.

[1]) До колко ние знаемъ, за нея въ послѣдньо врѣме сѫ споменували само г. Офейковъ въ La Macédoine, стр. 30, и г-нъ В. Стояновъ въ Период. Списание на Б. Кн. Дружество, кн. XXIII—IV (1888), стр. 1024.

кратки белѣжки подбудятъ оние наши писателье, на които иде отъ-ржки, да се вематъ по́-скоро за по́-подробно изучванье нейнитѣ сѫдбини и работи.

Солунската типография е основана на 1838 година, както се види изъ едно писмо, писано на 9 Ноември 1838 г. отъ Неофита Рилскаго до Райна Поповича. Въ това писмо Неофитъ, който тогава се е намѣрвалъ въ Коприщина, пита драгий си Карловски приятель: „изяснете ми, молимъ, каква е сега тая новосоставена [българска] (типография) въ Солунъ и за кой конецъ? Ви трѣбува да сте се научили по́-добрѣ отъ духовника Серапиона“.[2]) Основателтъ на Солунската типография е билъ Синайский архимандритъ Хаджи Теодосий, чистъ българинъ, или „природный болгаринъ“, както се изрича професоръ Григоровичъ, който е дохождалъ и живѣлъ въ Солунъ прѣзъ 1845 год.[3]) — Хаджи Теодосий, който излази баща на българското книгопечатание, е родомъ изъ Македония. Това не трѣбва да очудва никого, защото изъ-общо може да се каже, че Македонскитѣ Българе сѫ захванали да се събуждатъ по́-рано отъ источнитѣ. Доста е да си наумимъ, че Македонци сѫ: и Паисий, отъ когото се захваща историята на българското

[2]) Това много любопитно писмо е обнародвалъ г-нъ Димитриевъ въ Период. Списание на Б. Кн. Дружество, Срѣдецъ, кн. XXV—XXVI (1888), 57—63.

[3]) [„Новини“, 1893, Априлъ 23, „Бесѣда изъ живота и положението на българитѣ въ вилаетитѣ.“ Мекензи и Ирби казватъ, че прѣди години въ Велесъ имало българска типография. Това не е вѣрно. Не въ Велесъ, а въ селото Ватоша, Тиквешко, е имало. Тамъ се подвизавалъ даскалъ Камче, родомъ отъ село Курешница, край Вардаръ, Демиръ Капия. Често ходилъ съ поклонници на Св. Гора прѣзъ Солунъ, дѣто се запозналъ съ Теодосия. Послѣдний веднъжъ дошълъ въ Ватоша на гостье Камчу, който слѣдъ това внезапно тръгналъ за България и донесълъ отъ тамъ „типъ за типосване книги“. Пари далъ Йовко Марковичъ, ученолюбивъ богаташъ отъ Кавадарци, въ съдружие съ Теодосия. Камче печаталъ въ кѫщата си малки книжки, но не се знае какви. Печатницата стояла въ Ватоша около една година, прѣзъ която Теодосий два-три пѫти дохождалъ въ Ватоша. Той занесълъ печатницата въ Солунъ, понеже гръцкий владика заповѣдалъ даскалу Камчу да дигне печатницата си и му запретилъ да учителствува въ Ватоша. Ватошкитѣ стари людье казватъ, че Камче е прѣвелъ Служение еврейско (вж. по-долу). Камче е умрѣлъ прѣди 45 години; живъ е единъ неговъ синъ, Димо, който живѣе въ Битоля.

Въ „Български книжици“ 1858, Октомврий, 2. Богоровъ (въ Просвѣщение и книжнина на Българетѣ) споменува нѣкъде, че слѣдъ устроението на ново(то) училище въ Габрово нѣкой-си пѫтникъ англизинъ, който минувалъ прѣзъ (тоя градъ), подкапенъ отъ добро къмъ человѣцитѣ, сговарялъ съ тамошний учитель да му прѣведѫтъ Новый Завѣтъ на Български. Когато прѣводьтъ билъ готовъ, тойзи добродѣтель пожелалъ да го напечата въ българска книгопечатница, „но дѣ да ѭ намѣри? Солунската бяше изгорѣла отколѣ, самоковскѫтѫ бяше изяло раждата?“ Той се погрижва и напечатвать съ негови разноски Новый Завѣтъ. — Подиръ напечатванъето на Новый Завѣтъ учени българе почеватъ да издаватъ тамъ „Любословие“. – Но Новый Завѣтъ първ пѫть е напечатанъ въ Смирна на 1840 год. А тогава Солунската типография е работила! – Сѫщо така необмислена е белѣжката и за Самоковската.]

възражданье, и Кириллъ Тетовецъ Пейчиновичъ, авторътъ на една отъ първитѣ печатни български книги, която е издадена още на 1816 г. въ Будинъ и Неофитъ Рилски, патриархътъ на българскитѣ учителье, и Христаки Павловичъ Дупничанинъ, и Иоаннъ Димитриевичъ Охридянинъ, единъ отъ първитѣ български книгоиздателье въ Цариградъ, и много други отъ първитѣ дѣйци по възраждањето на български народъ. Както ще видимъ по-долу, изъ Македония сѫ били родомъ и списательтѣ или прѣводачитѣ на онія книги, които сѫ печатани въ Солунската типография на простий язикъ болгарский, къ разумѣнію простому народу.

Хаджи Теодосий не е билъ само простъ печатаръ, но и книгоиздавачъ, таче и списатель: той самъ се е грижилъ да избира книги за обнародванье въ своята печатница, на нѣкои отъ тия книги е придружавалъ съ свои забелѣжки, прѣдисловия. Неговата типография е работила въ 1838—1839, па е била повръдена отъ нѣкакъвъ пожаръ, който е и спрѣлъ работата ѝ. Това спиранье, обаче, не се е продължавало яко много: намѣрилъ се е родолюбивъ благодѣтель, който е помогналъ Хаджи Теодосию да оправи печатницата си доста скоро, така дѣто тя е могла пакъ да захване да работи още прѣзъ 1840 г. — Тоя щедъръ родолюбецъ е билъ Иеромонахъ Кириллъ Тетовски, за когото ще говоримъ подробно по-долу. Слѣдъ това оправянье Солунската типография е работила още двѣ-три годинъ, па, види се, още веднъжъ е изгорѣла и не е вече подновявана. На 1845 год. професоръ Григоровичъ е видвалъ въ Солунъ само едни остатъци отъ нея.[4]) Какво е станало съ нихъ, какво е станало послѣ и съ тѣхний стопанинъ? За това нѣщо ние не знаемъ, както не знаемъ ницичко и отъ по-прѣжний животъ на Хаджи Теодосий. Забелѣжително е, че първата отъ цариградскитѣ български печатници се е явила на 1843 год., сирѣчь около една година слѣдъ изгоря- 3

[4]) Викторъ Григоровичъ: „Очеркъ путешествія по Европейской Турціи“, 2-ое изданіе, Москва, 1877 г., стр. 88. За жалость, покойний Григоровичъ, който, види се, е знаялъ нѣщо и отъ работитѣ на тая типография, не е споменалъ и за тѣхъ въ книгата си. Тукъ той само е забелѣжилъ, че когато е живѣлъ въ Солунъ, отъ 7 февр. до 28 април на 1845 г., онъ е „видѣлъ также отстатки славянской типографіи, разстроенной пожаромъ“, и че „эта типографія основана природнымъ болгариномъ Ѳеодосіемъ, архимандритомъ Синайскимъ въ 1839 год.“, [У Григоровича погрѣшно е турена 1839 вм. 1838, както показва писмото отъ Неофита до Райна.]

ваньето на Солунската. По всичко се види, че начинанието на Хаджи Теодосия е проправило пѫть за отварянье български печатници и въ Цариградъ. — По́-долу ние ще видимъ, че една отъ първитѣ книги, които сѫ излѣзли изъ Солунската типография, е била прѣпечатана, съ нѣкои измѣнения, на 1846 въ Самоковъ въ тайната тогава Кара-Стоянова печатница, която, може би, такожде е изникнала не безъ нѣкакво подбужданье отъ начинанието на Хаджи Теодосия.[5])

Въ горнитѣ редове ние изказахме нѣколко прѣдположения, поставихме нѣколко въпроси, доста важни за историята на нашата книжнина. Съ проучваньето на тие въпроси би трѣбвало да се побърза, додѣто има още живи старци, които могатъ да спомогнатъ за това чрѣзъ своитѣ въспоминания.

4 Книгитѣ, които Хаджи Теодосий е напечаталъ въ своята Солунска типография, сега сѫ станали толко рѣдки, толкова непознати, дѣто и въ г-нъ Иречковий български книгописъ не е спомената ни една отъ нихъ. Ние сега знаемъ много или малко токо за слѣднитѣ отъ тия книги.

1) Кратко описание на светогорскитѣ мънастире. За тая книга ще говоримъ подробно по́-долу. Тукъ само ще забелѣжимъ, че тя е излѣзла изъ Солунската типография на 1839 г., прѣзъ мѣсецъ Февруарий.

2) Слꙋже́ніе Євре́йско и҆ все́ злотворе́ніе ни́хнѡ со показа́нїе ѿ Сщ҃е́ннѡ и Бж҃веннѡ писа́ніе ветхѡ и҆ но́вое. И се положѝ на кра́й ѿ Талмꙋ́да є҆вре́йскагѡ, що е́ писа́лъ Па́ѵелъ Меди́йски, що и҆́матъ по́веке хꙋ́ли протѝвны пре́дъ Бг҃а, протѝвны и҆ пре́дъ а҆́гг҃ели Бж҃іи. Се пиша́ по Молдѡвла́шески ѧзы́къ ѿ Неофїта Мона́ха, що беше Раввінынъ є҆вре́йски и҆ по́сле по Ст҃о́е кр҃щенїе се чины́ оучы́тель хр҃тыа́нскій. Вто́рѡ па́ се и҆списа́ на гре́ческїи ѧзы́къ. Тре́то па́ сега́, ѿ гре́чески ѧзы́къ се преисноси́ и҆ се преписа́ во про́стый и҆ кра́ткый ѧзы́къ болга́рскій къ разꙋмѣ́нїю про́стомꙋ наро́дꙋ, въ Тѵ҃пографїи Солꙋ́нской при хаци папа Ѳеѡдосїи архїмандрїта Сѵна́[и]тскагѡ въ лѣ́то ҂аѡлѳ (1839).

---

[5]) У насъ се намѣрватъ седемъ книжки, печатани въ разно врѣме въ Кара-Стояновата печатница. Но между тѣхъ нѣма ни една по́-стара отъ 1846 г.— Това, както и нѣкои други съображения, каратъ ни да мислимъ, че Кара-Стояновата печатница, която до кѫдѣ 1850 год. е работила тайно, не е по́-стара отъ Солунската, а се е явила слѣдъ нея.

Прѣдложението „се чины учѣтель христыáнскій“ и глаголната форма „иматъ“ (единств. число) доста ясно показватъ, че писательтъ на това заглавие и прѣводачътъ на „Служението Еврейско“ е билъ Македонецъ и, види се, изъ Западна Македония. — Отъ тая книга сж познати два екземпляра: единъ се намѣрва въ Императорската публична Библиотека въ Петербургъ,[6]) за другий споменува г. В. Стояновъ.[7]) Горньото заглавие ние привождаме така, както го е напечаталъ г. Стояновъ.

3) Утѣшение на грѣшнитѣ, „приведено“ отъ Иеромонаха Кирилла, бившаго Игумена на Лешечский мънастиръ (въ Скопската область). Солунъ 1840 г. И за тая книга ние ще говоримъ подробно по́-долу.

4) „Книга за навченіе трихъ языковъ, славяно=болгарскій и греческым и карамалицкой“. Солунь 1841 г. Единъ екземпляръ отъ нея се намѣрва въ Петербургъ, въ реченатa Библиотека. Заглавието ѝ привождаме така, както го е обнародвалъ ученій директоръ на тая Библиотека, академикъ Бичковъ.[8]) Прилагателната форма Карамалицкой показва, че писательтъ на това заглавие и, трѣбва да мислимъ, на цѣлата книга е билъ родомъ изъ Воденско или изъ друго нѣкое мѣсто отъ югозападна Македония, защото въ тамошний говоръ такъви сложни прилагателни имена се свършватъ въ мжжски родъ на *ой,* на примѣръ: Болгарской езикъ, мждрой мжжъ, дебелой човѣкъ.[9])

За втората и четвъртата отъ тия книги, като не ги сме видвали, ние сега не можемъ да кажемъ по́вече отъ това, което вече забелѣжихме за тѣхъ. По́вече нѣщо ще кажемъ токо за другитѣ двѣ, именно: за описанието на светогорскитѣ мънастире и за книгата, която е „приведена“ отъ Иеромонахъ Кириллъ, бивший Игуменъ на Лешечский мънастиръ.

---

[6]) Глед. „Хронологическій указатель славяно-русскихъ книгъ церковной печати“. Москва 1871, стр. 353—354. Тукъ г. Бичковъ за тая книга е забелѣжилъ вкратцѣ така: „Служеніе еврейско. Солунь, 1839 г., въ 4—ку“.

[7]) Въ Периодическо Списание на Българ. Книжовно Дружество. Срѣдецъ 1888 г., книж. XXIII—XXIV, стр. 1024. Г-нъ Стояновъ не е забелѣжилъ, дѣ се намѣрва тоя екземпляръ. [За единъ екземпляръ споменува Ястребовъ въ 2-о издание. При това той го счита за сръбски, понеже ѣ, . . . (недописано).]

[8]) Въ реченій „Хронологическій указатель славяно-русскихъ книгъ церковной печати“, стр. 353—354.

[9]) Глед. Евангелието на Иеромонаха Павла отъ Воденската епархия и у Верковича, Описаніе быта Македонскихъ Болгаръ, Москва 1868, стр. 25.

Описанието на светогорскитѣ мънастире, което е излѣзло на свѣтъ прѣзъ мѣсецъ февруария на 1839 година, е захванало да се печата, види се, въ самото начало на тая година, тя е една отъ първитѣ издадени въ Солунската типография книги.[10]) Отъ тая книга сега сж познати два екземпляра: за единъ, който, види се, не е пъленъ, споменува г. Офейковъ въ френский си сборникъ La Macédoine и пр. (стр. 31), безъ да забелѣжва, дѣ се той намѣрва сега; за другий знаемъ, че прѣди двѣнадесеть годинъ се е намѣрвалъ въ Петербургъ, въ Библиотеката на познатий русски писатель, князъ П. П. Вяземский, който лани се помина. — Петербургский екземпляръ, който е запазенъ много добрѣ, е постигнала една особно
6 честита сждба. Прѣди двѣнадесеть годинъ нѣкои книголюбиви и учени Руси сж основали, подъ прѣдсѣдателството на речений князь Вяземский, дружество за обнародванье стари русски и словѣнски ржкописи, сжщо и за прѣпечатванье нѣкои любопитни стари книги, които сж станали вече твърдѣ рѣдки. Това дружество, което се нарича „Общество любителей древней письменности“, е и сполучило вече да обнародва до сега около осемдесеть такъви паметници, между които има нѣколко отъ старо-българската книжнина. Между друго оно е обнародвало и Царь Симеоновий сборникъ по прѣписа, който е направенъ на 1073 г. за русский велики князь Святославъ. Тоя знаменитъ старо-български паметникъ реченото общество е обнародвало по фототипически начинъ въ такъвъ исто видъ, както е и въ ржкописа. По такъвъ начинъ това общество е прѣпечатало и описанието на светогорскитѣ мънастире, за което ни е тукъ рѣчьта. Екземпляретѣ, които оно е обнародвало отъ тая Солунска книга, сж вѣрни фотографически копии отъ оригиналний екземпляръ, който се е намѣрвалъ у княза Вяземскаго. Тие копии сж извадени дори и на сжщо такъва хартия, на каквато е напечатанъ и оригиналътъ. Трѣбва да

---

[10]) Г-нъ В. Стояновъ казва, че първа работа на Солунската типография е било напечатванието на книгата „Служение еврейско“. Но ние мислимъ, че тая книга, за която е само казано, че е напечатана въ 1839 год. (безъ да е забелѣжено, въ кой мѣсецъ), е излѣзла слѣдъ описанието на светогорскитѣ мънастире, за което завѣрно се знае, че е излѣзло прѣзъ мѣсецъ Февруария на 1839 г. — При оскжднитѣ печатарски срѣдства, съ които е могълъ да располага Хаджи Теодосий, особенно на първо врѣме, той на-ла-ли би могълъ да напечата двѣ книги въ единъ мѣсецъ. — Ще кажемъ още, че ни една отъ двѣтѣ книги, за които говоримъ тукъ, не трѣбва да се счита за първо произведение на Солунската типография, защото, както видохме но-горѣ, тая типография е работила вече и въ 1838 г., прѣзъ която также трѣбва да е извадила нѣщо.

кажемъ, че съ прѣпечатваньето на тая книга се е и започела славната издателска дѣятелность на реченото русско общество, което е обърнало на нея такъво голѣмо внимание по това, защото тя е печатана въ родний градъ на св. словѣнски първоучителье и е станала голѣма библиографическа рѣдкость.[11])

По тие вѣрни копии, отъ които една се намѣрва у насъ, види се много добрѣ, въ какъвъ видъ е излѣзла изъ Солунската типография описанието на светогорскитѣ мънастире, което ще се постараемъ да опишемъ вкратцѣ.

То е една малка книжка, която има двадесеть и единъ сантиметръ на дължъ, а петнадесеть на ширъ, и състои отъ десеть листа (20 страници) дебела хартия. Отъ сѫщо такъва дебела хартия, само жълтникава, сѫ и коричкитѣ. Книжката е напечатана съ доста едри църковно-славянски букви, по 19 реда на една страница. Както коричкитѣ, така и вситѣ страници сѫ обградени по края отъ вси странъ съ звѣздички, 7
наредени една до друга. На първата коричка е напечатано пълното заглавие, което гласи така:

Кра́ткѡе
ѡ҆писа́нїе два́десѧтъ
мн҃тырѐй ѡбрета́ющїѧсѧ
во Ст҃о́й Го́рꙋ А-
ѳѡ́нской
*
Въ Сла́вꙋ Отца̀, и Сн҃а и
Ст҃аго Дꙋха, аминь.
Напеча́тасѧ вь тѵ҃пографїи Солꙋнской
вь лѣто ѿ Хр҃та аѿлѳ мѣсѧцъ феѵрꙋарїа.

Това заглавие е повторено и на първото бѣло листо, дѣто има напечатанъ и голѣмъ гербъ, който поддържатъ отъ двѣтѣ страни двѣ ангелчета.[12]) Гербътъ е помѣстенъ надъ послѣдний редъ, въ който е забелѣжено, че книгата е напечатана „въ тѵ҃пографїи Солꙋнской“. Годината 1839 и мѣсецъ

---

[11]) Глед. протоколъ засѣданія „Общества Любителей Древней письменности“, 10 Ноября 1877 г. С.-Петербургъ 1878, стр. 3, 4.

[12]) На първата коричка гербътъ не е туренъ; на негово мѣсто тамо е напечатано друго украшение: една четверожгълна фигура, нашарена извѫтрѣ съ различни арабески. Трѣбва да забелѣжимъ още, че въ заглавието, което е напечатано на бѣлото листо, е казано во святай горю, намѣсто во святой гору, както е на коричката.

февруарий не сѫ повторени на това листо, защото, види се, за тѣхъ тукъ не е остало мѣсто.[13]) — Другитѣ деветь листа (18 страници) сѫ запразднени съ описанието на светогорскитѣ мънастире. Описанието е писано съ доста правиленъ церковнославянски езикъ, такъвъ исто, съ какъвто се пишатъ сегашнитѣ църковни книги. По́вечето мънастире сѫ описани вкратцѣ, кой съ петь-шесть, а кой и съ десетина реда, въ които на кратко сѫ забелѣжени имената на църквитѣ и на ктиторетѣ имъ, и така на кратко е показано, въ кой мънастиръ, какви чудотворни икони, мощи и други светини се намѣрватъ. По́подробно сѫ описани само мънастиритѣ: Велика Лавра (30 реда), Ватопедъ (26 реда) и Хилендаръ (30 реда). На́й-много мѣсто е издѣлено на Зографский мънастиръ, чието описание заема, токо речи, четири страници, (63 реда). Въ описанието на Зографский мънастиръ има и други нѣща, които биятъ въ очи: оно се захваща съ такъвъ исто църковенъ езикъ, съ какъвъ
8 сѫ описани и вситѣ други мънастире, но изведнъжъ, слѣдъ седмий редъ, църковний езикъ тукъ се замѣнява съ много чистъ народенъ български езикъ, споредъ единъ отъ македонскитѣ ни говори. Такъвъ народенъ езикъ се продължава, токо речи, до края на това описание, което се свърша така: „Проегу́менъ Є҃вдо́кіи и Проегу́менъ Порфу́ріи со сѣ о Хр҃тѣ бра́тіею“.[14]) Нѣма съмнѣние, че тука сѫ забелѣжени имената на проегуменитѣ, които сѫ живѣяли въ Зографский мънастиръ, кога се е печатала тая книга въ Солунъ. Трѣбва да кажемъ, че такъви белѣжки за проегумене и братия не се срѣщатъ въ описанията на другитѣ светогорски мънастире.

Реченитѣ особности, съ които се отличава описанието на Зографский мънастиръ отъ описанията на другитѣ мънастире, сѫ много любопитни, защото ни развѣщаватъ до нѣкѫдѣ първоначалната история на тая солунска книга. Види се, че тя е била прѣведена[15]) отъ гърцки на църковно-славянский езикъ отъ нѣкой инокъ, който е познавалъ доста добрѣ тоя

[13]) Въ екземпляра, за който споменува г. Офейковъ, е откѫсната корицата, та заглавието се е запазило само така, както е на първото листо. Това нѣщо, види се, не е забелѣжилъ г. Офейковъ, като казва, че въ тая книга никѫдѣ не било речено, гдѣ е печатана. — La Macédonine, 31.

[14]) [Порфирій Успенскій, Исторія Аѳона, часть III, СПБ. 1892, стр. 328, Евѳимій и Порфирій въ 1801, 1802—3.]

[15]) Въ гърцката книжнина трѣбва да има нѣколко такъви описания на светогорскитѣ мънастире. Една подобна гърцка книга, списана отъ Иоанна Комнина, е напечатана въ Венеция на 1745 г.

езикъ. Прѣводътъ е билъ направенъ доста отдавна и нѣколко врѣме е оставалъ въ ржкописъ. Слѣдъ отваряньето на Солунската типография Хаджи Теодосий заедно съ Зографскитѣ братия сж се наговорили да го напечататъ, но при това сж намѣрили, че тукъ твърдѣ кратко е било описанието на Зографский мънастиръ, и сж рѣшили да го допълнятъ. Допълняваньето е направено на̀скоро, прѣди да се тури книгата подъ печатъ. Така сждимъ, защото въ допълнението се споменува едно нѣщо, което е станало нѣколко мѣсеци прѣди това, именно тамо е казано: „Въ лѣто ҂аѿли (1838) из Рѡсіа ги опкова́ха си́те три і҆кѡ́ни Светіи Гео́ргіови сосъ сребромъ и златомъ и драги́мъ ка́меніемъ.“ — Допълнвачътъ е билъ македонски българинъ, па си е послужилъ съ народната си рѣчь или защото не е знаялъ добрѣ църковний езикъ, или пъкъ защото се е грижилъ за простий народъ. Неговата простонародна рѣчь, повтаряме, е доста чиста, както ще видятъ читательетѣ въ края на настоящий членъ, дѣто ще бжде приведено всичкото описание на Зографский мънастиръ. Както рекохме по̀-горѣ, това допълнение се свършва съ имената на 9
тогавашнитѣ Зографски проегумене Евтимий и Порфирий „со се́ о Христѣ братіею.“ Съ напечатваньето на тая притурка Хаджи Теодосий, може би, е изказалъ нѣкаква благодарность къмъ Зографскитѣ старци, въ които онъ е намиралъ, види се, поддържка.

Въ книгата, за която ни е тукъ рѣчьта, е направена, може би, и друга една притурка во врѣмето на нейното печатанье. Такъво нѣщо ние срѣщаме при описванието на Русский мънастиръ и на неговий скитъ св. Богородица, дѣто е казано, че въ тоя скитъ „жителствуютъ Болгаре“. Въ цѣлото описание на светогорскитѣ мънастире ни при единъ другъ мънастиръ не е казано, отъ каква народность сж иноцитѣ му, та се види, че и за скита св. Богородица не е имало подобна белѣжка въ оригинала на това описание, толко по̀вече, че авторътъ на оригинала, който трѣбва да е билъ Гъркъ, не е ималъ потрѣба да се грижи толкова за българскитѣ иноци. Ето що ни накарва да мислимъ, че думата „жителствуютъ Болгаре“ сж притурени отпослѣ въ описанието на Богородичний скитъ.[16]) Ние имаме

[16]) И на сегашно врѣме тоя скитъ е населенъ съ български иноци, които на брой около 20 души. Глед. „Пжтнитѣ бѣлѣжки“ отъ Д-ра Моллова въ описание на Бъл. Кн. Друж., кн. 28—30 (1889), стр. 600. — Около 1820 год.,

причини да мислимъ, че тия думи сѫ притурени не отъ прѣводача на тая книга, а, може би, отъ сѫщото лице, което е допълнило описанието на Зографский мънастиръ.

Солунската книжка, която тука описахме, е станала много полезенъ пѫтеводитель за многобройнитѣ български поклонници, които отъ вситѣ крайща на българската земя сѫ ходили на св. Гора. По тая книжка нашитѣ благочестиви̇ бащи и дѣди сѫ научвали, въ кой мънастиръ какви чудеса има за вижданье. По нея сѫ се водили и благочестивитѣ русски светогорски поклонници, отъ които нѣкои сѫ я купували въ Солунъ или на света Гора и сѫ я изнасяли въ Руссия. Така е могълъ да попадне въ Петербургъ онзи екземпляръ отъ нея, за който говорихме подробно по́-горѣ. — Изобщо се види, че тая книжка много се е дирила и купувала, та първото ѝ издание скоро е било разпродадено, и скоро е дотрѣбвало да се издаде тя и втори, па може би, и трети пѫть. У мене се намѣрва едно такъво по́-сѣтнѣшно издание, което има такъво заглавие:

Кра́ткое ѡписа́ніе на ст҃ы́те два́десѧтъ монасты́ри. заради́ покло́нниците що и́датъ на ст҃а̀ гора̀, и за оны́ѧ кои́то желаѧ́тъ да зна́ѧтъ чꙋдеса́та що са по свѧтого́рските монасты́ри. Тре́тое изда́ніе. Печа́тано бꙋдимскими писмены̀. 1846. Тая книжка има форматъ отъ малка осмина, печатана е съ църковни букви и състои отъ десеть листа (20 страници); на първото листо е напечатано заглавието, а другитѣ деветъ сѫ запразднени съ описанието на мънастиретѣ. Въ книжката не е забелѣжено, дѣ е печатана, но ние на вѣрно можемъ да кажемъ, че тя е печатана въ Самоковъ, въ печатницата на Никола Кара-Стояновъ, който на първо врѣме е работилъ тайно, скривалъ е, така да кажемъ, фирмата си. Токо слѣдъ 1850 год. на неговитѣ книги е захванало да се явява името му и мѣстото, дѣ се е намирала печатницата му (Самоковъ). У насъ се намѣрватъ нѣколко отъ тия по́-сѣтнѣшни Кара-Стоянови издания и ние въ тѣхъ срѣщаме сѫщитѣ букви, съ които е печатано и краткото описание на светитѣ двадесять мънастире. По́-долу ние ще приведемъ и друго едно доказателство, което увѣрява, че книжката, за която говоримъ тукъ и за която е речено въ заглавието ѝ, че е напечатана на

прѣди „Завѣрата“, тамъ сѫ живѣяли „петдесетъ монаси, само Болгаре“, както се казва въ „Повѣствованіе о плѣненіи Святѣй Аѳонстѣй горы“. Глед. въ „Българска Библиотека“, брой 1, стр. 22.

1846 година Будинскими писмены, е излѣзла изъ Самоковската печатница на Николая Кара-Стоянова. — Нѣма съмнѣние, че тая книжка не е нѣщо ново, а е едно по-сѣтнѣшно издание на Солунската книга за светогорскитѣ мънастире. Въ това лесно ще се увѣрятъ читательетѣ отъ извода, който ние ще приведемъ въ края на настоящий членъ отъ двѣтѣ тие книги. Въ Самоковското издание е промѣненъ само езикътъ, който въ всичката книжка е прѣправенъ отъ църковно-славянски на доста чистъ народенъ български езикъ, споредъ Самоковското изговарянье. Сѫщо такъвъ народенъ езикъ ние срѣщаме въ по-вечето отъ книгитѣ, що сѫ печатани въ Самоковската печатница и сѫ редактирани отъ Николая Кара-Стоянова и неговия синъ Анастасъ, славний български фотографъ. — Освѣнъ това, въ Самоковското издание е поизмѣненъ малко нѣщо и редътъ, по който се описватъ мънастиретѣ въ книжката. Въ Солунското издание първѣ се описватъ източнитѣ мънастире (Велика Лавра, Каракалъ, Филотей, Иверъ, Катломушъ, Ставроникита, Пантократоръ, Ватопедъ и Шименъ), 11
а слѣдъ тѣхъ вече дохаждатъ Хилендаръ, Зографъ, Костамонитъ, Дохиаръ, Ксеновъ и т. н. А въ Самоковското издание на първо мѣсто сѫ турени Хилендаръ, Зографъ, Кастамонитъ и другитѣ западни мънастире, па слѣдъ тѣхъ идатъ източнитѣ (отъ Велика Лавра до Шименъ). Това промѣнение Кара-Стояновъ, види се, е направилъ въ угода на българскитѣ поклонници, които ходятъ на света Гора по-вече зарадъ Хилендарский и Зографский мънастиръ, дѣто они и гостуватъ най-много.

Както казахме по-горѣ, Самоковското издание, което се намѣрва у насъ и което е напечатано седемь годинъ слѣдъ Солунското, е забелѣжено като „третое изданіе“. Ако тая бележка не е турена токо тъй, по нѣкакви практически съображенія, то много е любопитно да се знае, кога и гдѣ е направено второто издание?

Да минемъ сега къмъ книгата „Утѣшение на грѣшнитѣ“, която е едно особно драгоцѣнно произведение на Солунската типография. Единъ екземпляръ отъ тая книга се намѣрва у г-на Офейкова, който е обнародвалъ нѣколко белѣжки за нея въ френский си сборникъ, La Macédoine, 30—32. Подбудени отъ тия кратки белѣжки, ние се обърнахме къмъ г-на Офейкова съ молба да ни яви нѣкои подробности за това свое

съкровище, и благодарение на любезностьта, съ която господство му изпълни молбата ни, ние тука можемъ да кажемъ за тая Солунска книга нѣщо по́-вече отъ това, що е казано за нея въ речений френски сборникъ.

Тя има 82 страници (46 листа) отъ такъвъ, види се, исто малъкъ форматъ, отъ какъвто е и горѣописаната солунска книга за светогорскитѣ мънастире. — Заглавието ѝ е такъво:

Книга
глаголемаѧ
оу́тѣшенїе
грѣшнымъ
приве́дена на про́стїи ѧзыкъ
ѿ Кѵрїлла і҆еромонаха бы́вшаго
и҆гѹменъ въ монастырь Лешечкаго
ст҃го а҆ѳанасїа.
12 въ тѵпъ Со̀лѵнскїй
при хацѝ папа̀ Ѳеодосїа а҆рхиман=
дрита Сѵнаи́тскаго
въ лѣто
1840.

Хаджи Теодосий е придружилъ тая книга съ едно свое прѣдисловие, на което ние трѣбва да се спремъ по́-вечко. Изпърво онъ тукъ говори, че въ старо врѣме мнозина ца́рови и благородіи му́жи сѫ искали да се прославятъ и да увѣковѣчатъ имената си съ нѣщо, но не сѫ могли да постигнатъ цѣльта си, „оти все что сотво́риха, или напра́виха, се́ то тлено и всуетно:“ създавали сѫ или „градъ многонародній, или некое образъ и́долскій или некое столпъ вели́кій или некоя мудрость мі́рская“. Но вси такъви паметници сѫ погинвали, па заедно съ тѣхъ сѫ се изгубвали и имената на нихнитѣ съзидателье, „оти беше радѣнието нихно все на міролю́бие и не и́маха смы́сла ни́хна ради душевное спасеніе, како да спа́сатъ некой человекъ отъ расторенъ умъ“ и пр. По́-нататъкъ хаджи Теодосий забелѣжва, че само „таквія человѣци всегда суть у спо́менъ и у похвале́ніе и у всегда́шно ублаже́ніе“, които „непреста́но ре́вность и́маятъ да помогнатъ на правосла́вните христіа́ны, едни, учи́тели, со поуче́ніе, дру́зи, милости́віи, со по́мощь“. Слѣдъ това хаджи Теодосий захваща вече да говори за книгата „Утѣшеніе грѣшнымъ“ и за нейний авторъ, Иеро-

монахъ Кириллъ. Сия му рѣчи сѫ особно любопитни за насъ, та ще ги приведемъ изцѣло. „Блажéнъ есть, каже, о любо-
„читáтели христiáны, и овой человѣкъ преподóбнiи Iеромонахъ
„Кѵрiллъ, что обретàется во монастѣръ святаго Аѳанасiа,
„ктиторъ бысть князъ Лáзаръ Сéрпскiй.[17]) За овой отéцъ гла-
„гóлю: аще не бы билъ онъ помóгналъ, не би бúла опрáвена
„и тѵпографíа наша, оти беше изгóрела и сега надѣеме на
„Бога: оти не ли толко я опрáвихме, има Богъ и за пóвише.
„Но овой блажéнiй человѣкъ со толко трудъ и со божéствена
„рéвность за христiáнскiй любóвъ седé и приведé óвая книжица, 13
„глаголемая Утѣшéнiе грѣшнымъ. Како седé и собрà слово
„отъ божественое писáнiе, отъ Евангéлiе, отъ вѣтхия завѣтъ
„отъ псалтѣръ, и отъ книги глаголемiя Илiя Миніятъ, и отъ
„други примѣрными íсторiами, да приведé ги со толковáнiе на
„прóсти языкъ болгáрскiй долнiя Мѵсiи Скопскiй и Тéтовскiй.

„Да я чáтатъ и прóстiю нáродъ да ублажáетъ на такóвъ
„православнiи учúтель, оти можатъ да познáятъ отъ сiе учéнiе,
„и не мóжатъ да рéчатъ: пощо нé можеме да познáеме, оти
„есть по слáвянскiй или по россiйски языкъ. Ево ключъ, что
„отвòруетъ сéрдцето ваше: не ключъ отъ злáто или отъ срéбро,
„но ключъ отъ жéлезо и чилúкъ, что да не се вiи, оти срé-
„брото и злáтото есть мéко и се вiе скóро, но жéлезото со
„чиликъ не се вiс. Кога да есть отворотъ, сирѣчь отключотъ
„отъ злато, или отъ срéбро, та да нé може ковчéготъ, сирѣчь
„сéрцето мое, да отвóри, что ми есть такóвъ отворъ (ключъ)?
„Нека есть отъ чиликъ и железо, та да отвóри ковчеготъ, та
„да не есть отъ срéбро и злáто и да не мóже да отвóри сéрд-
„цето на прóстiотъ человѣкъ. Еве любéзнiи православнiи хрi-
„стiаны, со овая книжица, що поучáва преподóбнiи отецъ Кѵ-
„риллъ, нé можете да рéчете, оти не можеме да познáеме.
„Еве все се познáва отъ начáло до конéцъ.

„И кога ке чáтите во тая книжица, да хвáлите и да бла-
„годáрите Бога, оти е далъ такóвъ учúтель во време наше.
„И да се молиме па на Бога и Господа нашего Iисуса Христа

---

[17]) Това, дѣто Х. Теодосий казва, че ктиторъ на Лешечкий мънастирь билъ князь Лазаръ Сербскiй, не трѣбва да се разбира буквално. По-долу ние ще видимъ, че сѫщий князь Лазаръ се парича ктиторъ и на русский мънастиръ св. Пантелеймонъ, който е сѫществувалъ и прѣди Лазаровото врѣме. За князь Лазаръ се знае, че е поклонилъ само нѣкои имоти (мушии) на русский мънастиръ. За подобенъ нѣкакъвъ поклонъ, онъ, види се, тука е нареченъ ктиторъ и на Лешечкий мънастирь, който трѣбва да е сѫществувалъ и прѣди него.

„и на пречи́стія матеръ его да будеме вси православнїи на-
„сле́дници со всѣми благоугоди́вшими Богу и да сла́виме имя
„всесвято́е его Отца, и Сына, и Святаго Духа. Аминь.

„Хаџи папа Ѳеодосія архимандри́тъ Сѵнаїтскій.“ [18])

Прѣдисловието, което разгледахме, дава ни нѣкои любопитни извѣстия за историята на Солунската типография, па ни запознава до нѣйдѣ и съ личностьта и възгледитѣ на Хаджи Теодосия, който, както показва езикътъ му, е билъ несъмнѣно родомъ изъ Македония. За насъ тука сж особно любопитни оние редове отъ това прѣдисловие, въ които се говори за Иеромонаха Кирилла, списателя на книгата „Утѣшеніе
14 грѣшнымъ.“ Отъ тие редове ние се научаваме, че на 1840 г. Иеромонахъ Кириллъ е все живѣлъ въ Лешечкий мънастиръ, дѣто нѳ́-прѣди е и игуменувалъ, както се казва въ заглавието на книгата му. Лешечкий мънастиръ се намѣрва въ Тетовско окржжие, край селото Лешекъ, което, види се, е много старо, защото е вече сжществувало тогава, когато Сърбскій краль Милутинъ подсвои Скопската область.[19]) — Нѣма съмнѣніе, че на 1840 г. Иеромонахъ Кириллъ е билъ вече старъ человѣкъ, украсенъ съ различни заслуги. Това се доказва отъ голѣмитѣ похвали, които му воздава Хаджи Теодосій, като го нарича милостивъ человѣкъ, блаженъ отецъ, свой благодѣтель, и като призовава читательетѣ „да хвалятъ и благодарятъ Бога, оти е далъ таковъ учитель во време наше.“ Нека си наумимъ, че Хаджи Теодосій, когато е писалъ прѣдисловието си, именувалъ се е Синаитскій архимандритъ, та не ще да е билъ яко младъ, и ние лесно ще се сѣтимъ, че Иеромонахъ Кириллъ, къмъ когото онъ тукъ се отнася съ такъва голѣма почеть, трѣбва да еималъ по това врѣме около 60—70 годинъ. Такъва, може би, прѣклонна възрасть го е накарала да се отрече отъ главоболнитѣ игуменски трудове и грижи. Въ прѣдисловието на Хаджи Теодосій е речено, че

[18]) Въ редоветѣ, които приведохме изъ Хаджи-Теодосиевото прѣдисловие, ние поизмѣнихме прѣпинателнитѣ знакове.

[19]) Тетовско село Лѣшекъ се споменува въ една грамота отъ Милутиновий синъ и Душановъ баща Стефанъ Дечански. Гласник. Ср. Уч. Др. 49, 363. [Въ числѣ городовъ разрушенныхъ Нѣманею—градъ „Лѣшскъ оу дольнемъ Полозѣ“. Шафарикъ, Památky, Житіе св. Сумеона и пр. гл. VII, стр. 8. — Въ 1565 г. епископъ Положскій мѣста Хтетова подарилъ Призренскому монастырю св. Троицы нивіе и лозіа сви оу Лешекъ. Ястребовъ, Податци за исторју српске цркве, Београд 1879, стр. 80, замѣчаетъ, что монастырь св. Аѳанасія въ часъ отъ Тетова.]

Иеромонахъ Кириллъ е писалъ книгата си „на прости языкъ болгарскій долнія Мѵссіи, Скопскій и Тетовскій.“[20]) Това ни показва, че Иеромонахъ Кириллъ е билъ и родомъ отъ Скопската область, именно отъ Тетовското ѝ окрѫжие.

По горѣприведенитѣ белѣжки за списателя на Солунската книга Утѣшеніе грѣшнымъ може да се мисли, че тая книга е списалъ приснопамятний Иеромонахъ Кириллъ Тетовецъ Пейчиновичъ, който е единъ отъ първитѣ дѣйци въ новобългарската книжнина. Още на 1816 г., когато е имало само двѣ-три печатни български книги, онъ е обнародвалъ въ Будинъ единъ свой книжовенъ трудъ съ такъво заглавие:

Книга сїѧ зовомаѧ Ѡгледало ѡпи́сасѧ ра́ди потре́бы и ползова́нїѧ препростѣ́йшымъ и не книжнымъ ꙗзыкѡмъ Болгарскимъ долнїѧ Мѵ̈ссїи многогрѣ́шнымъ во Іеромона́сѣхъ и недостоинѣ́йшымъ Ігꙋменомъ Краль Марковагѡ монасты́рѧ, иже во Ско́пїе оу Ма́ркоа река хра́ма ст҃агѡ великомꙋ́ченика Димитрїа Кѵ̈рі́ллъ Тетоецъ Пе́йчиновиѣь. И҆ и҆зда́сѧ на тѵ̈пъ иждиве́нїемъ и потщанїемъ Бл҃гоговѣ́йнагѡ во свѧще́нницѣхъ Гд҃на Ко́сте Сто́шиѣа Попа ѿ Призрена гра́да. Въ Бꙋ́динѣ гра́дѣ, Писмены Кра́левск: Оунїверситета Пеща́нскагѡ 1816.

Както виждатъ читательетѣ, въ заглавието на това Будинско Огледало се намѣрватъ вситѣ ония характеристични за неговий списатель чьрти, които срѣщаме и въ Солунската книга Утѣшеніе грѣшнымъ. Разлика има токо въ званието на Иеромонаха Кирилла, който въ Будинската книга се назовава игуменъ на Краль-Марковий мънастиръ, иже во Скопіе, а въ Солунската — бивший игуменъ въ Монастирь Лешечкаго святаго Аѳанасіа. Това разнорѣчие, обаче, никакъ не прѣчи на заключението, което изказахме: то само ни открива нови фактове отъ малко познатий животъ на Иеромонаха Кирилла, като ни показва, че овой блаженний человѣкъ на 1816 г., когато е напечатано Бу-

[20]) Думитѣ „языкъ болгарскій долнія Мѵссіи Скопскій и Тетовскій“ изпърво сѫ се намѣрвали, може би, въ заглавието на книгата, дѣто, види се, сѫ се намѣрвали и оние редове, въ които се говори, изъ какви извори е черпано градиво за тая книга, па и други нѣкои дълги и широки думи. Такива амплификации не сѫ могли да се напечататъ на заглавното листо, едно, защото форматътъ на книгата е билъ малъкъ, друго, защото въ Солунската Типография не е имало дребни букви. При такива несгоди Хаджи Теодосий е билъ, види се, принѫденъ да съкрати това заглавие, на нѣкои излишни рѣчи е съвсѣмъ изхвърлилъ, а други е прѣнесълъ въ прѣдисловието си.

динското Огледало, е ималъ не повече отъ 40 годинъ[21]) и че слѣдъ това онъ е проживѣлъ още доста много врѣме, прѣзъ което се е прѣмѣстилъ изъ Краль-Марковский мънастиръ въ Лешечкий,[22]) дѣто, вече на стари години,[23]) е продължавалъ да поучава и списва на прости языкъ Болгарскій долнія Мyссіи, Скопскій и Тетовскій.

Тука ние трѣбва да се позапремъ за да отбранимъ Иеромонаха Кирилла Тетовца Пейчиновича отъ една, както казватъ българетѣ, туна бѣда.

16 Г-нъ Стоянъ Новаковичъ,[24]) сегашний сърбски посланникъ въ Цариградъ, не вѣрва, че Тетовцитѣ и изобщо Скопчанетѣ сж се наричали българе по онова врѣме, когато е живѣлъ Иеромонахъ Кириллъ, сирѣчь въ миналий вѣкъ и въ началото на настоящий. Поради това онъ не допуща, че Иеромонахъ Кириллъ самъ е написалъ думитѣ ѩзыкъ болгарскій Долніѧ Мyссіи, които се срѣщатъ въ неговото Огледало, и прѣдполага, че тие думи е притурилъ нѣкакъвъ ученъ корректоръ въ Пещъ-Будинъ, дѣто е печатано реченото Огледало. За това, дѣто тие исти думи се срѣщатъ и въ Солунската книга на Иеромонаха Кирилла, достопочтенний сърбски посланникъ не споменува. За да разпръснемъ речентѣ съмнѣния и недоумѣния на г-на Новаковича, ние нѣма да ходимъ много далеко, а ще приведемъ слѣднитѣ свидѣтелства отъ миналий вѣкъ, когато се е родилъ и порастналъ Кириллъ Тетовецъ Пейчиновичъ.

Единъ русски плѣнникъ, който около края на 17-й и началото на 18-тий вѣкъ е изходилъ цѣлото турско царство, ето какво говори за Скопия и за населението на Скопската область, прѣзъ която онъ такожде е минувалъ: „А то мѣста

---

[21]) Тука не ще бѫде излишньо да наумимъ, че приснопаметный Паисий, когато е списвалъ историята си и се е именувалъ вече Иеромонахъ и проигуменъ Хилендарский, е билъ на четиридесетъ годинъ. Глед. въ Лонгиновото издание на неговата История, стр. 80.

[22]) Такъво прѣмѣстванье на иеромонаси — игумени и сега често се случва по мънастиретѣ на сѣверо-западна България.

[23]) По-горѣ ние казахме че Иеромонахъ Кириллъ, както показва Хаджи-Теодосиевото прѣдисловие, трѣбва да е билъ вече на 60—70 годинъ, когато е списалъ Солунската си книга. Че такъвъ побѣлялъ вече български старецъ е могълъ да списва, това ни показва Софроний Врачанский, който на такъва възрасть е изработилъ вситѣ си книжовни трудове.

[24]) Гледай неговий членъ на „ѣ и ѣ у Македонским народним дијалектама“ въ журнала на сърбската кралевска академия „Глас“ XII, 1889. стр. 13. Въ тоя най-новъ трудъ на г. Новаковича има и още по-чудни нѣща, за които ние ще поговоримъ другъ пѫть.

Скопия село великая; стоитъ оно по рѣкѣ Вардáль. А въ срединѣ села таго, у рѣки той на брегу, стоитъ тутъ Малый старинный градъ, а крѣпостию онъ не крѣпокъ, а пушакъ въ немъ не видить. А жильцы въ Скопи люди турские, и людей христьяньскихъ жильцевъ многоже есть. А той арънаутъскай уѣздъ съ одной страны приходитъ онъ и дасягаетъ близъ да мѣста таго Скопи; а окрестъ таго мѣста Скопи съ трехъ странъ уѣздные люди всѣ болгарские".[25]) За г-на Новаковича сж доста само послѣднитѣ редове, но ние приведохме и другитѣ за да се види, че русинътъ, който ги е писалъ, наистина е дохождалъ въ Скопия и е пжтувалъ по Скопската область, особно по Тетовската каза, която онъ, види се, и нарича арънаутъскай уѣздъ.

Въ единъ ржкописъ, подробно описанъ отъ покойний 17
Даничичъ, който, ако не се лъжемъ, е билъ учитель на г-на Новаковича, срѣщаме такъвъ записъ:[26])

Сїа книга избранна различними слови, чрьтахъ ю оу Бѣдимскои варѡши дїакъ Кѣлко Поповичь, wтьчьствомь же wть Блъгарскїѣ земли wть места Кратова, при дрьжаве светлаго римскаго цесара Лѣѡполда а пѡдь властїю срьбскословенскаго светѣишаго патрїарха нашего хажи кюрь Ярсенїа Чрьноевича, вь лето 1704.

Че Кратово, откждѣто е билъ родомъ Дякъ Велко, се намѣрва въ Скопский санджакъ, това не е потрѣбно, чини ми се, да казваме г. Новаковичу. Нѣма съмнѣние, че Дякъ Велко се е прѣселилъ въ Австрия на 1690 год. заедно съ сърбский патриархъ Арсений Черноевичъ, съ когото се изселиха и много други християне изъ подвластнитѣ тогава на сърбското патриаршество български епархии: Скопска, Кюстендилска и Самоковска. Горѣприведений записъ, въ който Кратовчанинътъ Вѣлко Поповичь изрично казва, че негово отечество е българската земя, ни показва, че жительетѣ на реченитѣ епархии, слѣдователно и на Скопский санджакъ, сж наричали себе си българе и тогава, когато сж били вѣрни духовни чеда на сърбската патриаршия. Това, обаче, не е и чудно. Ние имамѐ свидѣтелства, които показватъ, че и самитѣ сърбски

[25]) „Описаніе Турецкой Имперіи XVII вѣка", въ „Православный Палестинскій Сборникъ", т. X, выпус. 3, С.-Петербургъ, 1890, стр. 38

[26]) Глед. въ Сборника на Югославенската Академия: Starine I, 4. [Неговъ записъ и на Пражския сръбски помоканонъ. Starine, XXI, 184].

патриарси сѫ наричали тие свои епархии български земи. Сѫщий патриархъ Арсений Черноевичъ, за когото се споменува пó-горѣ, въ единъ своержченъ записъ казва: . . . изволи се мнѣ смѣреном архїепїскопꙋ Пекском и проч. проходити иже по благодати пресветаго и животворещаго дꙋха данними области всех србских по морских и бльгарских землъ, и прїидох зде въ монастиръ Осоговъ.[27])

Както виждатъ читательетѣ, думитѣ блъгарских землъ тукъ стоятъ не въ титлата на сърбский патриархъ, за да може да се каже, че тѣ сѫ споменати токо тъй, както казватъ по насъ, на вѣтъръ. Тие блъгарски земли патриархъ Арсений изрично нарича подвластни нему области, по които онъ е и пѫтувалъ, когато е дохождалъ въ Осоговский мънастиръ. Трѣбва да кажемъ, че горѣприведенитѣ редове сърбский патриархъ е
18 писалъ на 1686 год. и ги е писалъ въ самий Осоговски мънастиръ, който се намѣрва въ Скопский санджакъ, около Криворѣчна Паланка.

Сърбский историкъ Иванъ Раичъ въ своята история казва, че сърбската земя се простира на югъ до Шаръ-Планина и Македония. На друго едно мѣсто тоя почтенъ сърбски историкъ, като говори за военний походъ на Янко Хуниади противъ турцитѣ на 1447 год., изрича се така: Янко „совокупивъ воинства своего, ... преходитъ съ ними въ Миссію, отходитъ оттуду и въ Булгарску страну къ Видину. Не многи ту пробавивъ дни, спѣшитъ на Косово Поле, еже съ Булгаріею граничитъ“.[28]) Оттука се види, че и Иванъ Раичъ, е считалъ Скопската область българска земля, а не сърбска, макаръ и да е знаялъ твърдѣ добрѣ, че сърбитѣ по едно врѣме, въ 14-й вѣкъ, сѫ господарували тамъ. А Иванъ Раичъ, е билъ съврѣменникъ на Иеромонаха Кирилла Тетовца.

Ние можемъ да приведемъ и още много други такъви свидѣтелства, които доказватъ, че, токо речи, прѣзъ хилядо годинъ Скопскитѣ, както и другитѣ Македонски словѣне вся-

---

[27]) Глед. въ книгата на И. С. Ястребова: „Податци за историју српске цркве“. Београд 1879, стр. 83. — Г-нъ Ястребовъ, който е открилъ тоя записъ, сега, види се, е забравилъ за него, или, може би, не е разбралъ неговото значение. [Ястребовъ, ibid., p. 70. Въ 1747 занялъ сербски прѣстолъ Аѳанасій, бывшій митрополитъ скопскій, и бистъ радость великая всімъ сїрбомъ и блгаромъ и всимъ окїрстнимъ странамъ. Срав. 87—88. У Голубинскій, Краткій очеркъ и пр. стр. 483.]

[28]) „Исторія разныхъ словенскихъ народовъ“, часть третая. Въ Віенѣ. 1794 г. стр. 194.

кога сѫ се наричали българе, и че тѣ не сѫ се отричали отъ това си народно име и въ Душаново врѣме,[29]) когато бѣха принудени да слугуватъ на различни сърбски пронияри и бащиници (спахии и дере-бейове). Но намѣрваме, че и приведенитѣ вече свидѣтелства сѫ доста, за да разсѣятъ ония недоумѣния, които сѫ накарали г-на Новаковича да мисли, че Кириллъ Тетовецъ не се е нарекълъ самъ българинъ, но така го е нарекълъ нѣкой Пещъ-Будински корректоръ. Излишньо е да казваме, че ако г-нъ Новаковичовитѣ прѣдположения за Пещъ-Будинский корректоръ излѣзатъ вѣрни, че тоя корректоръ безъ друго е билъ сърбинъ, защото може да се докаже, че Кирилловото „Огледало“ е минувало въ Пещъ-Будинъ само прѣзъ ржцѣтѣ на сърбски корректори и словослагателье.

На сърбский историкъ П. Сретковичъ такожде не се до- 19
пада това, дѣто Иеромонахъ Кириллъ нарича Тетовский си и Скопски говоръ ѩзꙑкъ колгарскіи долніѧ Мyссіи. За да прѣмахне тоя фактъ, който е съсипателенъ за неговитѣ теории, г. Сретковичъ, безъ да му мисли яко много, казва, че тука Кириллъ Тетовецъ е изказалъ голѣмата си простота, голѣмо смѣшение и незнание: не е знаялъ, че Скопската область никога не се е наричала Долна Мизия, па не е могълъ да разбере, че тая область се намѣрва въ Дардания или въ Иллирикъ, а не въ Мизия. (Тия нѣща г. Сретковичъ е изказалъ въ единъ членъ,[30]) въ който и за мене казва, че съмъ толкова простъ, та не съмъ могълъ да проумѣя, че Панагюрище, моето родно мѣсто, се намѣрва въ Стара-Сърбия, и че тамъ никаква българщина нѣма).

За да отбранимъ Иеромонаха Кирилла отъ тия хули, ние нѣма да се впущаме да говоримъ за нѣкои общепознати нѣща изъ историческата география. Ще кажемъ само, че Византийската писателница Анна Комнина, съ която г. Сретковичъ много обича да кити своитѣ списания, се изрича така на едно

---

[29]) Прѣзъ това врѣме нѣкои отъ тѣхъ само сѫ промѣнили името Българинъ на Бугаринъ. Така прѣкаряха сърбитѣ македонската си рая; така и тя е захванала да изговаря своето народно име. — Подобно нѣщо се е случило и на турско врѣме, когато мнозина българе бѣха захванали да се наричатъ кавуре, кауре, защото така ги прѣкаряха турскитѣ имъ господаре. За тоя въпросъ, съ който въ послѣдньо врѣме много се занимаватъ сърбскитѣ писателье, ние мислимъ да обнародваме на-скоро особенъ членъ.

[30]) Тоя членъ, който г. Сретковичъ е напълнилъ и съ много други такиви нѣща, е насоченъ противъ моитѣ белѣжки за Сборника на г. Ястребова. Глед. „Славянскія Извѣстія“ за год. 1887. [Вж. по-горѣ стр. 366—424.]

мѣсто: „Рѣка Вардаръ, каже, която именуватъ така туземцитѣ и́, тече отдалече, изъ прѣдѣлитѣ на Мизия“.[31]) Тука Анна Комнина явно нарича Мизия, Скопската область заедно съ Тетовско, защото, кой не знае, че отъ тамъ истича Вардаръ? Колкото за епитета Долна, то и за него ще бѫде доста, ако кажемъ, че още българский царь Константинъ Тѣхъ, за когото г-нъ Сретковичъ е съчинявалъ нѣщо си, е наричалъ Скопската си область Долня земля. Въ своята грамота, дадена на Вирпинский мънастиръ, който се е намѣрвалъ край Скопия, Константинъ Тѣхъ казва: **Сьшедшю царьствоу ми вь Долнѧіѧ Землѧ, ѡбрѣте манастирь великомѫченика Христова Геѡргиꙗ . . . . на брьдѣ Вирпинѣ прѣмо Скопии града.**[32]) — Българский царь Константинъ Тѣхъ е живѣлъ
20 прѣди Душана. Но че и слѣдъ Душаново врѣме Скопската область се е наричала Долна България, това го казва и нѣмский пѫтникъ Арнолдъ Харфъ,[33]) който на 1499 г., като е пѫтувалъ изъ Кюстендилъ за Прищина и Митровица, дѣто се е вече захващала Сърбия (Scerfia), минувалъ е прѣзъ Скопската область, но я нарича inferior Bulgaria (Долна България). — Горѣприведенитѣ свидѣтелства, чини ми се, доста ясно показватъ, че Кириллъ Тетовецъ, колкото и да е билъ простъ, все е знаялъ и отбиралъ нѣкои нѣща по́-добрѣ отъ г. Сретковича.[34])

Но да се върнемъ къмъ рѣчьта си за Солунската книга „Утѣшеніе грѣшнымъ“. По́-горѣ ние рекохме, че тая книга е едно особно драгоцѣнно произведение на Солунската типография. Тя е драгоцѣнна първо и първо по това, че въ нея ние имаме единъ непознатъ до сега книжовенъ трудъ на приснопаметний Кириллъ Тетовецъ, трудъ, който хвърля нова свѣтлина на тоя народенъ дѣецъ, па ни разкрива и любопитни нѣща отъ историята на първата българска печатница. Но, освѣнъ това, тая книга е много важна и по езика си, защото,

---

[31]) Глед. кн. I, гл. 7. Излишньо е да казваме, че не само Анна Комнина говори, че Скопаската область се намѣрва въ Мизия, или България.

[32]) Шафарикъ, Památky dřevn. písemnictví, 23.

[33]) Матковичъ, Putovanja po Balkanskom poluotoku za srednjega vieka. Zagreb 1878, 126.

[34]) [Вж. и Запись Григорія, учителя мизійцевъ, на св. Софіи Охридской Григоровичъ, Путешествіе, стр. 100. — Троножскій лѣтописецъ, Гласникъ, V, 1853, стр. 25: „въ Тракіи и Македоніи быша болгары . . . въ долнѣй Мисіи во Епирѣ, нинѣ зовомъ Пиротъ.“ Стр. 30: „Трибалія, иже нарицается Сербія а не Сервія; Сервія бо есте Скоплѣ и ѡкрестныя ему предѣли, аще и естъ въ Македоніи.“ — Призренская епархія — верхняя Мизія. См. 2-ое изд. Ястребова. — Сравн. Долни Пологъ.]

както казва Хаджи Теодосий, е писана „со желѣзо и чиликъ“, сирѣчь съ простонародна българска рѣчь, споредъ Скопско и, особно, Тетовско изговарянье. Съ такъво желѣзо и чиликъ Иеромонахъ Кириллъ Тетовецъ е писалъ и по́-голѣмата часть на Будинското си Огледало. Въ езика на това Огледало има нѣколко сърбизми. Отъ нихъ едни сж такъви, каквито има и въ Тетовский говоръ, който е единъ отъ на́й-ближнитѣ къмъ сърбската етнографическа область български говори. Но други отъ тие сърбизми неволно е притурилъ самъ Иеромонахъ Кириллъ, който, трѣбва да кажемъ, се е училъ и на първо врѣме просвѣщавалъ само по сърбски книги. Съ сърбско-словѣнско правописание е и писано неговото Огледало. Това е твърдѣ естественно нѣщо. Така сж правили и вситѣ други първоначинателье на новобългарската книжнина: всѣки е писалъ съ такъва графика, на каквато се е училъ, — нѣкои, както е познато, дори сж си служили съ гърцката алфавита. Въ книжний езикъ на всѣкого отъ нихъ, заедно съ чуждата графика, неволно сж се вмъкнали и чужди грамматически елементи, изъ оние книги, по които онъ се е училъ и просвѣщавалъ.[35]) При всичко това, обаче, забѣлѣжително е, че въ езика, съ който е писана по́-голѣмата часть отъ Огледалото на Кирилла Тетовца, чуждитѣ елементи, сирѣчь сърбизмитѣ, сж, така да кажемъ, гагі nantes, самъ-тамъ се мѣркатъ и из- 21

[35]) Тия общепознати нѣща не е взелъ во внимание достопочтений г. Новаковичъ, като казва, че Кириллъ Тетовецъ не ще да е билъ българинъ, защото въ неговото Огледало се срѣща сърбска буква ѣ, заедно съ още нѣколко сърбизми, и защото въ това Огледало, покрай други светци, се споменували и сърбскитѣ светителье Симеонъ и Савва. Като че ли сърбскитѣ светителье не се споменуватъ по българскитѣ църкви, особно въ оние български епархии, които до 1765 година се намѣрваха подъ сърбското патриаршество и които самитѣ сърбски патриарси сж наричали български земи! Друго едно доказателство, съ което г. Новаковичъ иска да искара Кирилла Тетовца сърбинъ, е това, че въ Будинското Огледало, на стр. 149, се срѣща такъва белѣжка: „курбанъ ѣе речитъ нашиски жертва“. Г-нъ Новаковичъ, види се, не знае, че думата нашиски (нашински, нашенски) твърдѣ често се срѣща въ български езикъ. Колкото за рѣчьта жертва, то тя не се намѣрва въ Караджичевий словарь, нито пакъ е възможно въ такъва форма въ сърбский езикъ. А въ български народенъ езикъ тя не само е възможна, но се и срѣща. Глед. въ Миладиновий сборникъ, стр. 400:

„Сега ке си одам во широко поле, ...
Да ке ти донесамъ еденъ руди овенъ,
Да ке ѣ го даамъ на црната чума“. —
Майко, мила майко, чума жертва нейкитъ.

Че думата жертва (и въ такъва форма е приета въ книжовний български езикъ, за това е излишно да споменуваме. Сравн. въ словарьта на Дювернуа подъ думитѣ: жрътва, жрътвувамъ.

плувватъ. Въ основата си онъ е чистъ народенъ български езикъ. За жалость обаче, Будинскитѣ словослагателье и коректори на тая книга, по незнаянье, много злѣ сѫ изхабили езика ѝ: отъ една дума сѫ правили двѣ, сливали сѫ двѣ рѣчи въ една и т. н. Така напримѣръ, они сѫ напечатали: тога и бы цару, алъ кащо цару аще, — Оу моть, на мѣсто: „тогай бы царуалъ, ка що цараше Оумотъ“ (=умътъ). Въ Солунската книга на Иеромонаха Кирилла, ако сѫдимъ по другитѣ Хаджи Теодосиеви издания, такъви изхабявания на народний ни езикъ не ще да има. Освѣнъ това, ние имаме основания да мислимъ, че тая книга не ще да е писана съ сърбска графика, защото Иеромонахъ Кириллъ я е писалъ на стари години, когато е вече ималь врѣме и възможность да се опознае и съ други словѣнски книги, особно русски. Илия Миниатъ той е челъ, види се, не въ гърцкий оргиналъ,
22 а въ русский прѣводъ.[36]) Па нека припомнимъ, че около 1840 година въ ново-българската книжнина имаше вече доста много печатани български книги, съ които Иеромонахъ Кириллъ трѣбва да е билъ познатъ. Това трѣбва да му е помогнало да си изработи за Тетовский народенъ езикъ, така да кажемъ, правописание, по́-сгодно отъ онова, което онъ е употрѣбилъ въ Огледалото си, прѣди 1816 г., когато е знаялъ само сърбски и сърбско-словѣнски книги. Искаме да кажемъ, че въ Солунската книга на Иеромонаха Кирилла не ще да има и такъви несвойственни на Тетовский говоръ сърбизми, каквито неволно сѫ се вмъкнали въ Будинското Огледало. Г-нъ Офейковъ би направилъ голѣма услуга на нашата книжнина, ако би побързалъ да обнародва по́-подробно описание на тая си Солунска книга заедно съ по́-дължки изводи изъ нея.

Слѣдъ спираньето на Хаджи-Теодосиевата типография и до сегашната година въ Солунъ, до колко ние знаемъ, е напечатана токо една българска книга, та и тя е печатана съ гърцки букви. Тя е писана по много чистъ Воденски говоръ, както се види отъ заглавието ѝ, което гласи така:

---

[36]) Илия Маниатъ, родомъ отъ островъ Корфу, е билъ славенъ гърцки проповѣдникъ и списатель въ миналий вѣкъ. Неговото на́й-главно списание, отъ което трѣбва и да се е ползувалъ наший Иеромонахъ Кириллъ, е било прѣведено, още во врѣмето на Императрица Екатерина II, на русский езикъ: „Камень претыканія и соблазна“.

„Евангелие на Господа Бога и спаса нашего Иисуса Христа, сига[37]) ново типосано на богарской езикъ, за секоа неделя у (отъ?) година до година со рет. Преписано и диортосано от мене Павла Иромонах, божогробски протосингел, родом Воденска (Епархиа) от село Кониково. Солонъ. Штампа Кирякова Дорзилев". 1852, 4°.

Много е желателно да се прѣпечататъ по̀-дължки изводи и отъ тая солунска книга, която, види се, такожде е станала голѣма библиографическа рѣдкость. Ние знаемъ за нея само отъ българский книгописъ на г. Иречка.[38])

Харьковъ, Юлий 1889.

---

[37]) Любопитно е, че и въ Воденский говоръ *е*, когато нѣма ударение, се изговаря, като *и*. Глед. въ Солунскитѣ „Книжици за прочитъ" I, стр. 29—30.

[38]) Периодическо Списание на Българското Книжовно Дружество, Браила 1872, кн. 7—8, 21.

Притурка.

Изводъ изъ краткото описание на светогорскитѣ мънастире.

I. Зографский мънастиръ.

По Солунското издание:

аг҃. Мн҃ты́ръ Зѡгра́фъ храмъ е҆гѡ̀ новъ и҆ великолѣ́пенъ Ст҃а́го великомч҃ника Геѡ́ргїа, и҆мѣ́етъ и҆ чꙋдотво́рнꙋю е҆гѡ̀ і҆кѡ́нꙋ, на не́йже нерꙋкотворе́ннѡ самъ себѐ живописа́лъ, и҆ за сїѐ нарица́етсѧ Зѡгра́фъ, и҆ сїѧ̀ сꙋща она і҆кѡ́на. ꙗже ѻ҆́трокꙋ побѣ́дꙋ дарова́, и за сїѐ принесѐ ст҃омꙋ сфꙋнга́то. И҆ не́кой влади́ка не вѣ́ровалъ, дека̀ самъ себѐ писа̀лъ, и҆ си тꙋри́лъ пе́рсто на ѡ́бразо, и ѡ҆ чꙋ́до ди́вное, се зале́пилъ пе́рсто на ѡ́бразо, и до днеска стои́тъ. Втора́ѧ і҆кѡ́на дошла̀ по мо́ре изле́гла на Ватопе́тъ, и҆ се чꙋди́ли кой да ѧ зе́ме, и҆ расꙋди́ли, ꙗ҆ товары́ли на едно̀ мꙋле и каде мꙋ́лето ке ѧ̀ ѿне́се та́мо да би́де, и҆ ѧ ѿне́ло мꙋ́лето на Зꙋграфъ, споретъ монасты́ро, на едно̀ мѣ́сто высо́ко и прекра́сно и церковь има, и еди́нъ калꙋгеръ та́мо седи̇̀, а і҆кѡ́ната е в монастырь. Тре́таѧ і҆кѡ́на,

По Самоковското издание:

в҃. Мн҃тырь Зогра́фъ, храмъ ст҃аго великомꙋ́ченика Геѡ́ргїа, ко́йто е новъ и много кра́сенъ, и́ма и чꙋдотво́рна не́гова і҆кѡ́на, на коѧто е нерꙋкотворе́ннѡ самъ се́бе живописа́лъ, и заради̇̀ това сѧ нарича Зографъ, и таѧ е сꙋщата і҆кѡ́на що е дарова́ла на момче́то ꙗ́кость, то надви́ло на дрꙋго и за това прине́сло на ст҃аго Геѡ́ргїа пръ̀жены ꙗйца. Нѣкой Владыка не повѣрова́лъ защо́ сѧ исписа́лъ самъ безъ рꙋка̀, и за това̀ дерзна́лъ та сѧ дота́кналъ съ пръстъ до о́бразатъ, и ѡ чꙋдо дивно и голѣмо! Залепи́лъ мꙋ сѧ персто, ѿ който оста́ло ме́со та́мо, стои и до днешній день. Втора і҆кѡна има що е дошла̀ по мо́ре и излѣ́зла на Ватопе́дъ, за коѧто катѡ сѧ чꙋди́ли кой да ѧ зе́ме разсꙋдили да ѧ натова́ратъ на едно мꙋ́ле, и каде́то ѧ ѿтнесѐ

а пратилъ Стефанъ воивода
ѿ влахіа ѡти мꙋ помогнала
на бранъ, и направилъ арса-
ната и кꙋлата, и в монастырь
приложилъ еще. Есть и чꙋ-
дотворнаѧ ікѡна престыѧ
бцы, ꙗже ѿвѣща стомꙋ
Космѣ, какѡ да спасетсѧ.
И втораѧ ікѡна чꙋдотворна
престыѧ бцы, кога дошелъ
папа рымскій, ѿ моностыро
ахатъ далеко, имало некои
старецъ и акаѳисто непре-
тано и пеѧлъ, мꙋ се ꙗвила
престаѧ бца и мꙋ рекла ра-
дꙋисѧ и ти старче праведній,
мꙋ казала да ходи оу мн-
ыръ да каже дека ке доиде
апа, и ѡнъ кога ѡшолъ, ꙗ
ашелъ по напретъ дошла ѿ
егѡ и стала над портата,
тогай папа изгорелъ оу
лата двадесетъ и четыри
лꙋгери: и ги оучинылъ мꙋ-
ницы. Въ лѣто ҂аѿли: из
осіа ги опковаха сите три
ѡни: стіи Георгіови, сосъ
ебромъ и златомъ и дра-
мъ каменіемъ, лепотою
еꙋкрашеніи и предивній: има
стое еѵліе великое опковано
с сребромъ. и чтныи кр̃ти
а, мѡщи ꙗже ѡбретаютсѧ
ты различныхъ стыхъ:
пбномчникъ Стефанъ но-
в стый великомчникъ мер-
кіа, ст. аѯентіа, апл̃ъ андреа
возванній, ст. георгіи нови
Сфискій, ст. Сщномченикъ
Халампіа, и кровь ст. ве-

то, тамѡ да ѡстане, и ѧ
ѿнесло на Зѡграфъ, срещо 24
монастырѧтъ, на едно мѣсто
высоко и многѡ хꙋбаво, гдѣто
има сега церква, и единъ
калꙋгеръ сѣди тамъ, а Ікѡ-
ната е въ монастырѧтъ.
Трета ікѡна е пратилъ даръ
и дрꙋги нѣкои вещи Сте-
фанъ воевода ѿ влашко, за-
щото мꙋ помогнала на брань
(на сеферъ). Има и чꙋдо-
творна ікѡна престыѧ Бцы,
коѧто продꙋмала на стаго
Косма какъ да се спасе. дрꙋга
ікѡна чꙋдотворна престыѧ
Бцы има, коѧто се ꙗвила
на нѣкои старецъ, що жи-
веѧлъ близꙋ при монасты-
рѧтъ и пеѧлъ всегда ака-
ѳїстъ, и мꙋ рекла да иде въ
монастырь да каже, защо
папа римскїй приближава, и
катѡ отишелъ намерилъ ікѡ-
ната, защо отишла по на-
предъ ѿ негѡ и застанала
надъ портата: тогава папа
рымскїй е изгорилъ въ кꙋ-
лата двадесѧтъ и четыри
мꙋченици калꙋгеры, което е
было въ лѣто 1204 по хрта,
въ 1838 лѣто Россіа ѡбкова
и трите ікѡны на стагѡ
Геѡргіа сосъ сребро и злато,
и съ многоцѣнны камени
оукраси пречꙋднѡ: има и стое
Еѵангеліе голѣмо ѡбковано
сосъ сребро, и два креста сосъ
часть ѿ честно древо, има
парчета мощы ѿ различны

ликомч҃ныкꙋ Гео́ргіꙋ, и про́чихъ ꙗже не са̀ пи́сани. Кти́торы егѡ́ пе́рвіи сꙋть ѿ ро́да цр҃ѧ Іꙋстиніана, ѡхритскіи кн҃зы, и по пло́ти бра́тꙗ Мѡѷсеа, Аарѡ́нъ и Іѡаннъ. Ле́въ премꙋ́дрїи цр҃ъ гре́ческій и ѡнъ бысть первіи ктиторъ: андроникъ палеоло́гъ цр҃ъ гре́ческій вто́ріи кти́торъ: Іѡаннъ асѐ цр҃ъ Болгарскій ѡбнови́тель ѡби́телы сеѧ, новаѧ цр҃ковь. Проегꙋменъ Єѵѳѵміи и Проегꙋменъ Порфѵ́ріи со сѐ ѡ хр҃тѣ бра́тіею.[1])

ст҃ы, ѿ преподобномꙋ́ченика Стефа́на но́ваго, ѿ ст҃аго великомꙋ́ченика меркꙋ́ріа, с. аѵѯентіа, ап҃ла андреѧ, с. геѡ́ргіа софійскагѡ, мꙋ́ченика харала́мпіа, и кровь ѿ с. великомꙋченика геѡргіа, и ѿ дрꙋ́гы свѧты̀ ча́сти. Перви ктитори мꙋ са былѝ кнѧ́зове охридскій ѿ царь Іꙋстиніановъ родъ единоꙋтробни бра́тіѧ мѡѷсе́и аарѡ́нъ и Іѡа́ннъ, и греческі царь левъ премꙋдрый. Вто́рый ктиторъ мꙋ е былъ греческі царь андро́никъ палеоло́гъ Тре́тій ктиторъ, бо́лгарскі царь Іѡаннъ асѣнь, койт го е подновилъ после.

II. Русский мънастиръ.

По Солунското издание:

Мн҃тыръ Рꙋскій, храмъ великомч҃нка пантелеи́мона, егоже и чт҃на́ѧ глава́ есть, и часть пр҃внаго Іѡ́сифа и части дрꙋги́хъ ст҃ыхъ. Ктиторъ егѡ кн҃зъ лазаръ серпскій, имѣетъ же и скитъ нарица́емый Бц҃а, чꙋдотво́рныѧ ради і̂кѡны еѧ, жителствꙋютъ болга́ре. Ѿ ватопе́да и пандокра́тора часъ хо́дꙋ.

По Самоковското издание.

Мн҃тырь Рꙋсскій, хра́мо м е ст҃аго великомꙋченика Па телеи́мона, оу който сѧ н ми́ра честна́та мꙋ глава́ часть ѿ пра́веднагѡ Іѡ́сиф и части ѿ дрꙋ́ги свѧты, ил и мѵ́ро ѿ с. Димитріа. Кт торъ мꙋ е кнѧзь Ла́за сербскій. Има и скитъ, кой сѧ нарича Бц҃а, заради чꙋд тво́рната Ікѡ́на: въ него ж ве́ѧтъ Бо́лгаре. далекъ е Ватопе́дъ и Пантократоръ еди́нъ часъ.

[1]) Порфирій Успенскій въ Афонѣ ч. III, СПБ. 1892, стр. 328, пишет „Въ 1801 году соборный храмъ создася на мѣстѣ стараго, иждивеніемъ пр стовъ (предстоятелей) при епитропѣ проигуменѣ Евоиміи и проигуменѣ Порфир Въ этомъ же храмѣ средняя западная дверь съ узорами на ней изъ перлам устроена иждивеніемъ проигумена Евоимія въ 1802 году; двѣ малыя боко двери западныя, чрезъ кои входятъ въ соборъ изъ литійнаго притвора его, ук шены узорами изъ перламута иждивеніемъ проигумена Порфирія въ 1803 го

12. Изъ старо-българската книжнина.*)

Старо-българската книжнина е била богата съ много книжовни трудове, но нашитѣ дѣди не сѫ могли да ни запазятъ това драгоцѣнно наслѣдие, което сѫ истрѣблявали не само мишки и плѣсень, вода и огънь, но и различни гърцки фанатици. За сега намъ сѫ познати твърдѣ малко старо-български книжовни трудове, та и тие сѫ се запазили по́-вече въ русски и сърбски прѣписи, защото Руситѣ и Сърбитѣ сѫщо сѫ чели и прѣписували трудоветѣ на нашитѣ стари писатели. Въ такъви русски и сърбски прѣписи сѫ се завардили токо речи вситѣ познати намъ до сега списания на свети Климентъ, Царь Симеонъ, Иванъ Екзархъ, Григорий Презвитеръ, Епископъ Константинъ, Козма Презвитеръ, Черноризецъ Храбъръ и на много още други български писателье, на които имената не се знаятъ. Така сѫ могли да се запазять и трудоветѣ на Иванъ Презвитеръ, който е прѣвелъ:

1) житието на св. Антоний Велики, списано на гърцки езикъ отъ знаменитий Александрийски архиепископъ Атанасий, и

2) житието на свещенномѫченикъ Панкратий, „прѣчудний ученикъ Петровъ".

Отъ тие два прѣвода Антониевото житие се е завардило въ два прѣписа: единъ русски и единъ сърбски. Сърбский прѣписъ се е завардилъ въ единъ голѣмъ тържественникъ, който съдържа различни похвални слова и жития на много светци, и въ който, между друго, се намѣрватъ и двѣ списания отъ св. Климентъ, именно: „Слово хвално Іоанну Крьстителю" и „Похвала блаженому отцу нашему и учителю словѣнскому Кирилу философу". Речений тържественникъ 114
сѫ прѣписали въ 14-й вѣкъ трима сърбски прѣписуваче отъ нѣкой по́-старъ български ржкописъ.[1])

*) Изъ „Периодическо списание на Българското Книжовно Дружество, Срѣдецъ, кн. XXXI (1889), стр. 113—121.

[1]) Гледай въ книгата на А. Попова: „Описаніе рукописей библіотеки А. И. Хлудова". Въ тая книга подробно е описанъ речений тържественникъ, изъ който въ нея сѫ обнародвани и нѣколко изводи, между които намѣрваме и изводъ изъ Антониевото житие.

Антониевото житие, което е прѣвелъ Иванъ Презвитеръ, е особно любопитно по това, че прѣводачътъ го е придружилъ съ едно послѣсловие, което е съвсѣмъ непознато по насъ, и съ което ние намѣрваме за добро да запознаемъ читательтѣ. Това послѣсловие се е запазило, както въ сърбский, така и въ русский прѣписъ на Антониевото житие. Прѣди да го приведемъ, намѣрваме за потрѣбно да кажемъ нѣщо за прѣписувачетѣ на старобългарскитѣ книги.

Тие прѣписуваче, кой много, кой малко, сѫ правили грѣшки: пропущали сѫ букви, думи, та дори и цѣли редове, таче и често сѫ замѣнявали нѣкои стари думи и граматически форми съ други, които на нихно врѣме сѫ били по-употрѣбителни въ български езикъ. Па ако прѣписувачетѣ сѫ били чужденци, Русси или Сърби, то тѣ сѫ правили и други измѣнявания въ езика на старобългарскитѣ паметници: русскитѣ и сърбски прѣписуваче систематически сѫ промѣнявали старобългарското правописание споредъ искането на своето изговарянье. За това нѣщо ние имаме много доказателства, отъ които тука ще бѫде доста да приведемъ слѣднитѣ свидѣтелства. Двама сърбски иеромонаси, които въ 1374 година сѫ направили прѣписъ отъ единъ триодъ бугарскога езика, въ края на прѣписа си молятъ читательтѣ да ги не проклинатъ, ако срѣщнатъ нѣкѫдѣ погрѣшки, защото, кажатъ: „Богъ вѣсть, велма ни е било усильно прѣдставляти га на срьбски езикъ“.[2])

Въ друга сърбска книга, писана на 1434 година, срѣщаме такъва бѣлѣжка: „Сию книгу, сирѣчь триод, изведохом из Бугарскые книгы на срьбскы чинь, да ако е нечто и недоставено, не прокльните велми, молю ви се, понеже не быхом вѣщи слову томъ“ (Описаніе рукописей Хлудова 294). Въ заглавието на единъ другъ сърбски триодъ е казано:[3]) „Тріодіонь, сіе есть трипѣснець отъ двою письмену сею ѫ, ѧ, по
115 обичаю и благоволному реченію сербскаго народа опасно изчищенный.“ — Но, освѣнъ правописанието, сърбскитѣ, както и рускитѣ прѣписуваче, сѫ замѣнявали и нѣкои български думи съ свои. При това, често не сѫ разбирали истинний разумъ на такъви думи, та ги сѫ замѣнявали несполучливо.

---

[2]) Филологическія наблюденія Востокова 178.

[3]) Порфирій Успенскій, „Исторія Аѳона“ въ Труды Кіевск. Дух. Академіи 1871, Августъ, 337.

Па нѣкои прѣписуваче сѫ си дозволявали да правятъ и поясненія или тълкувания на нѣкои стари рѣчи, и тия свои тълкувания по нѣкога сѫ вписвали въ своитѣ прѣписи слѣдъ тълкуванитѣ рѣчи, безъ да ги отдѣлятъ отъ тѣхъ съ скобички или по другъ нѣкой начинъ.[4]) Поради всичко това, което ние бихме могли да подтвърдимъ съ купъ примѣри, старобългарскитѣ писменни паметници, които сѫ се запазили въ сърбски и русски прѣписи, не само сѫ измѣнени въ правописанието си, но много или малко сѫ покварени и въ текста си.

Тия белѣжки намѣрихме за потрѣбно да направимъ, за да могатъ читательетѣ да се сѣтятъ, отъ-що е произлѣзло това, че послѣсловието, за което ни е рѣчьта, не е съвсѣмъ еднакво въ русский и въ сърбский му прѣписъ. Ние тука привождаме и двата тие прѣписи успоредно, единъ срѣщу други:[5])

Сърбский прѣписъ.

Іоанна недостоинаго прѣзвитера, прѣдложшаго сие.

Се грѣшнии азъ прочьтъ створение Григориа о житии великаго отца нашего Антониа прѣложениемъ кончавь, мало что побесѣдовати къ послушающимъ всѣмь чрьнцемь, купно же и простыимь, и простыне прошу отъ васъ, аще рѣчь зазорну и не ухыщрену будемъ положили прелагае чюдеса его. Не бо нѣсмы тольмы смотрьливии еллиньскыихъ рѣчии, изобразити тѣхъ образъ, не имущу тогда езыку словѣньску, нь на разумь нудеще положихомъ; не тольма же разумомъ своимъ, уповающе пустиножителѣ Іоана егоже Антоние житию поревнова. *Мы же молеще црьковнааго Іоанна гос-*

Русский прѣписъ.

Се же азъ грѣшныи Аѳанасія Великаго твореніе о житіи блаженнаго Антонія отца нашего кончавъ, мало что побесѣдую къ послушающимъ и чтущимъ житіе и прощеніе прося о сихъ, аще будемъ рѣчь зазорну и нестройну положили, прелагающе словеса сія. Не бо есмы извѣстно разумѣли еллинскія рѣчи неудобство, еже словеса ихъ на словенскаго языка словеса прелагати, яко не ключимо 116
есть се, но на разумъ смотряюще полагахомъ; не на свой же разумъ надѣющіися, ни собою дерзнухомъ на дѣло сіе, толь велико суще, *но принуждени отъ строителя церковнаго Іоанна*

[4]) Трѣбва да кажемъ, че такъви и по такъвъ чудепъ сега за насъ начинъ вписвани тълкувания (глосси) често се срѣщатъ, не само въ българската, но и въ други ржкописни книжнини.

[5]) Ние изпущаме нѣкои тънкости въ правописанието на сърбский прѣписъ, защото въ печатницата ни нѣма потрѣбнитѣ за тѣхъ знакове. Това, обаче, никакъ нѣма да поврѣди работата ни, защото тие тънкости имать само палеографическо значение.

подина архиепископа, иже бысть патриархъ Бугарсцыи земли, не се тькмо житие великаго Антония, нь и пречюднаго чюдотворца непотаенаго жития, яко же не сущемъ прѣложеномь, никыми же прѣжде ними. Того дѣля принудише нашу грубость, помысливь, яко же да не лихь будеть ни тѣхь чюдотворьць божьствьнааго ихь жития словѣньскыи езыкь и добрѣ же и самь велми не лиху быти мьзды послушающихь ради на успѣхь душьвныи отъ Господа Бога и спаса нашаго Іс. Христа, егда же ему . . . . . за люди ставшу . . . . ихь чи . . . . прѣдставити Христу Богу. Тому убо есть слава сь Отцемь и Сыномь и стыимь Духомь ныня и присно и вь вѣкы вѣко.

Болгарскія Земли. Не точію Антонія Великаго житіе поволѣни бихомъ преложити, но и пречуднаго Петрова ученика Панкратія, яко не сущимъ преложенымъ никимъ же преже васъ. Да того ради принуди нашу грубость, сіе помыслихъ, яко да не лишенъ будетъ ни тѣхъ великихъ чудотворцевъ блаженнаго житія словенскій языкъ, разумѣ же яко и самому тому не лишену быти мзды отъ Господа нашего Іисуса Христа, ради послушающихъ успѣха душевнаго, егда ему будетъ за льдьми своими душа ихъ чиста поставити. Тому бо честь купно слава со Отцемъ и со св. Духомъ, нынѣ и присно и во вѣки вѣковъ аминь.[6])

И въ двата прѣписа първоначалний текстъ на „послѣсловието“ не е запазенъ добрѣ. Русскитѣ прѣписуваче сѫ замѣнили нѣкои думи, а нѣкои и съвсѣмъ сѫ изхвърлили, като излишни. Тѣхната главна грижа е била да схванатъ и изложатъ по̀-главнитѣ мисли на тоя паметникъ, и трѣбва да признаемъ, че тая си цѣль они сѫ постигнѫли доста добрѣ. Прѣписувачетѣ на сърбский прѣписъ, които, види се, сѫ прѣписвали дума по дума, сѫ направили нѣколко такъви грѣшки и пропущания, чрѣзъ които нихний прѣписъ въ нѣкои мѣста е излѣзълъ по̀-неоправенъ отъ русский. По щастие, обаче, погрѣшкитѣ, които сѫ правили русскитѣ и сърбскитѣ прѣписуваче, не сѫ ставали все въ едни и сѫщи мѣста, та, при сравнителното проучванье на тие два прѣписа, може да се възстанови, ако и не съвсѣмъ добрѣ, първоначалний текстъ отъ
117 послѣсловието на Ивана Презвитера. Ние ще се спремъ токо на по̀-главнитѣ разнорѣчия между тие прѣписи.

1) Сърбский прѣписъ е запазилъ името на Ивана презвитера. Въ русский прѣписъ това име е пропуснато.

---

[6]) И двата тие прѣписа ние вземаме изъ горѣспомената книга на А. Попова, стр. 393, 394.

2) Въ сърбский прѣписъ по една голѣма грѣшка е написано, че Антониевото житие е съчинилъ нѣкой си Григорий. Русский прѣписъ тука е по́-оправенъ, защото нѣма съмнѣние, че Антониевото житие е съчинилъ Атанасий Александрийский, както е и написано въ тоя прѣписъ.

3) Въ русский прѣписъ ясно е казано, че Иоаннъ Презвитеръ, прѣводачътъ на Антониевото житие, е намѣрвалъ несгодно да прѣвожда вситѣ гърцки думи, една по една, на словѣнски езикъ, та е гледалъ да прѣлага само разума на еллинскитѣ рѣчи. Тая разумна мисъль сърбскитѣ прѣписуваче, види се, сѫ се старали да изложатъ съ сѫщитѣ думи, съ които тя е била изложена и въ първоначалний текстъ,[7]) но сѫ направили нѣкакви погрѣшки, чрѣзъ които сѫ убъркали и затъмнили работата.[8])

4) Въ русский прѣписъ исто така ясно и право е казано, че прѣводачътъ на Антониевото житие е прѣвелъ още и житието на Панкратий, „прѣчудний ученикъ Петровъ“. Сърбскитѣ прѣписуваче сѫ пропуснѫли името на Панкратия, па, види се, при това сѫ направили и нѣкои и други грѣшки, та нихний прѣписъ на това мѣсто е съвсѣмъ безсмислепъ.

5) Особно внимание заслужва слѣдньото разнорѣчие между тие два прѣписа. Въ русский е казано, че прѣводачътъ на Антониевото и на Панкратиевото житие е извършилъ тая работа по заповѣдь „отъ строителя церковнаго Іоанна Болгарскія Земли“; а пакъ въ сърбский, на мѣсто тия рѣчи, е написано така: „црьковнаго Іоанна господина архиепископа, иже бысть Патрнархъ Бугарсцѣи земли“ . . . . Кой отъ тие прѣписи тука стои по́-близу до първоначалний текстъ? Види се, че русский, въ който, може би, въ това мѣсто само сѫ пропуснѫти думитѣ: „господина 118
архіепископа“. Въ сърбский тия думи сѫ се запазили, но думата строитель (црьковний) е изхвърлена и намѣсто нея е притурено: „иже бысть Патрнархъ“ (Бугарсцѣи земли).

---

[7]) Така сѫдимъ по това, че думитѣ, съ които е изложена тая мисъль въ нихний прѣписъ, сѫ много стари. Така, причастието пудеще отъ глагола пѫдити, който тукъ значи мѫча се, трудя се, до колкото ние знаемъ, се срѣща съ такъво значение само въ списанията на най-старитѣ наши писатеље. Русскитѣ прѣписуваче не съвсѣмъ сполучливо сѫ замѣнили тая рѣчь съ „смотряюще“.

[8]) Въ прѣдложението: „не имущу тогда езыку словѣньску“ е пропусната нѣкаква дума. Па и рѣчьта „тогда“, която се намѣрва въ това прѣдложение, е ще да е читава.

Че думитѣ „иже бысть патриархъ“ не е имало въ първоначалний текстъ на „послѣсловието“ и че тия думи сѫ притурени нѣ-послѣ отъ нѣкой прѣписувачъ, това сѫ види и отъ глагола бысть, който е туренъ въ прѣминало свършено врѣме (аористъ). Така не би се изрекълъ авторътъ на послѣсловието за главний началникъ на българската църква, въ врѣмето на когото онъ е написалъ това послѣсловие. По всичко се види, че онъ на това мѣсто е написалъ такъви думи: „строителя црьковнааго Иоана господина Архиепископа Бугарсцѣи Земли“. Но тие думи, отъ които тогавашнитѣ Българе лесно сѫ разбирали, за кого се говори въ тѣхъ, били сѫ, може би, вече не съвсѣмъ ясни въ 14-й вѣкъ, особно за сърбскитѣ читателье. Това, види се, е подбудило прѣписувачетѣ на сърбский прѣписъ да пояснятъ работата. Така се е появила въ сърбский прѣписъ притурката: „иже бысть патриархъ“ (Бургасцѣи земли).

Намъ остава сега да разгледаме, кога е живѣлъ Иванъ Презвитеръ, авторътъ на „Послѣсловието“ и кой е билъ църковний строитель на Българската земя Иоаннъ, по чиято заповѣдь онъ е прѣвелъ житията на св. Антоний и св. Панкратий.

Въ Послѣсловието се намѣрватъ признаци отъ много отдавнашна старина. Тамо, на примѣръ, е речено, че казанитѣ жития сѫ прѣведени съ цѣль, за да не се лишава словѣнский езикъ и отъ тѣхъ; при това е забелѣжено, че прѣводачьтъ се е старалъ да прѣлага само главний разумъ на еллинскитѣ рѣчи, защото е невъзможно да се прѣвождатъ тѣ една по една на словѣнски езикъ. Такъви исто белѣжки за обогащаванъето на словѣнский езикъ съ поучителни списания и за начина, по който трѣбва да се прѣлага отъ гърцки езикъ на словѣнски, ние намѣрваме и въ книжовнитѣ трудове на Иванъ Екзархъ и епископъ Константинъ. На и въ езика на Послѣсловието, както и въ прѣвода на Антониевото житие се срѣщатъ такъви стари думи и грамматически форми, каквито намѣрваме само въ списанията на
119 най-старитѣ български писателье: отъ 10-й вѣкъ и малко нѣ-късно. Около това врѣме, слѣдователно, сѫ живѣли, както Иванъ Презвитеръ, така и неговий духовенъ началникъ, църковний български строитель Иоаннъ.

Още прѣди четиресеть годинъ, когато се знаяше само за русский прѣписъ на Послѣсловието, знаменитий Шафарикъ е

изказалъ мнѣние,[9]) че „церковний строитель Болгарскія земли“ Иоаннъ трѣбва да е билъ Иванъ Екзархъ. Шафариковото мнѣние поддържа и Андрей Поповъ, безъ да гледа на това, че въ сърбский прѣписъ, който той първъ е намѣрилъ и обнародвалъ, въ 1872, тоя църковенъ строитель на българската земя е нареченъ архиепископъ и патриархъ Бугарсцѣи земли. При всичката си дълбока ученость А. Поповъ е мислилъ, че Иванъ Екзархъ, като е носилъ титла Екзархъ, трѣбва да е билъ архиепископъ български и главенъ църковенъ строитель на българската земя. Такъво мнѣние е съвсѣмъ погрѣшно. Ние сега за вѣрно знаемъ, че въ старо врѣме главнитѣ български църковни началници не сж носили титлата Екзархъ, а изпърво сж се наричали архиепископи (при Бориса-Михаила), а отъ врѣмето на царя Симеона, когато е и живѣлъ Иванъ Екзархъ, приели сж и титлата патриархъ, съ която сж се украсявали отъ тогава и чакъ до прѣди стотина годинъ, именно, до 1767. Въ старо врѣме Екзарси (църковни) сж се наричали нѣкои свещенници (презвитери), които сж били пращани отъ епископитѣ или патриарситѣ да обихождатъ епархиитѣ и да извършватъ тамъ нѣкакви поржчки. Такъвъ свещеникъ е билъ и Иванъ Екзархъ. На това онъ и самъ показва въ нѣкои отъ списанията си, дѣто нарича себе си презвитеръ, попъ. Па нека припомнимъ, че познатий обличитель на богомилитѣ, Козма Презвитеръ, който е живѣлъ около петдесеть годинъ слѣдъ Ивана Екзарха, като споменува за него въ едно отъ списанията си, такожде го нарича презвитеръ. Отъ това, както и отъ други нѣкои свидѣтелства, на което тука е излишно да се спираме, ясно се види, че Иванъ Екзархъ е и умрѣлъ въ свещеннически (презвитерски) чинъ. И така, нѣма съмнѣние, че въ „Послѣсловието“ подъ думитѣ „церковний строитель Болгарскія земли Иоаннъ“ се говори не за Ивана Екзарха, както сж мислили Шафарикъ 120
и А. Поповъ, а за нѣкой отъ най-старитѣ български архиепископи — патриарси, както е и казано въ сърбский прѣписъ отъ това Послѣсловие. — Между тѣхъ ние намѣрваме само единъ, който е носилъ име Иоаннъ. Той е светителствовалъ въ първата четвъртина на 11-й вѣкъ, когато български патриаршески прѣстолъ бѣше вече прѣнесенъ изъ Прѣслава

[9]) Rozkvět slovanské literatury v Bulharsku. Sebrané spisy, III, 183.

въ Охридъ (слѣдъ кратковрѣменното му прѣбивание въ Срѣдецъ, Водена, Мъгленъ и Прѣспа). Въ познатий гърцки каталогъ на българскитѣ архиепископи (патриарси), който (каталогъ) е писанъ още въ 12-й вѣкъ, за него е речено, че билъ втори отъ българскитѣ архиепископи, които сѫ прѣбивали въ Охридъ, че билъ родомъ изъ Дебъръ и че прѣди да заеме Охридский прѣстолъ, билъ игуменъ въ Дебърский мънастирь св. Богородица: Ἰωάννης καὶ αὐτὸς ἐν Ἀχρίδι. Οὗτος ἦν ἐκ Δεύρης, χωρίου Ἀγνοανδνίκης, ἡγούμενος χρηματίσας τῆς ἐκεῖσε μονῆς τῆς θεομήτορος.

За сѫщий архиепископъ Иоаннъ ние имаме и други много важни свидѣтелства: доста е да кажемъ, че нему сѫ дадени познатитѣ три грамоти отъ Византийский императоръ Василий Болгароктонъ. Въ първата отъ тия грамоти, която е писана около 1019 г., въ самото ѝ начало, между друго е казано: τὸν εὐλαβέστατον μοναχὸν Ἰωάννην ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας ἐκυρώσαμεν εἶναι . . . . Καὶ ἐπεὶ ᾐτήσατο ὁ τοιοῦτος . . . . . δεδώκαμεν αὐτῷ τὸ παρὸν σιγγίλλιον . . . . Отъ тия думи се види, че Дебърский инокъ, игуменъ Иоаннъ, е заелъ български архиепископски (патриаршески) прѣстолъ около 1019 г. По-нататъкъ въ тая грамота се изброяватъ епархиитѣ, които сѫ се подчинявали на български архиепископъ. Но нѣкои отъ старитѣ български епископства (12-ть) не сѫ споменжти въ нея, и съсѣднитѣ гърцки митрополити, Диррахийский и други, сѫ гледали да ги грабнатъ и да си ги подсвоятъ (καθαρπάσαι ταύτας ἐκ τῆς Βουλγαρικῆς ἐνορίας). Архиепископъ Иоаннъ много се е борилъ, види се, съ тие грабителье, и по негово исканье императоръ Василий му е далъ и другитѣ си двѣ грамоти, въ които онъ изброява още 12-ть български епископства, пропуснати при първото изброяванье, па строго възбранява на съсѣднитѣ митрополити да не нащърбяватъ границитѣ на старата българска църковна область (μὴ ἐπιβαίνειν ταῖς τῆς Βουλγαρίας ἐπισκοπαῖς), въ която споредъ тие
121 официални документи тогава сѫ се намѣрвали 32 епархии. При това императоръ Василий, все пакъ по искането на Архиепископъ Иоаннъ, тържественно потвърждава пълната независимость на Българската църква. Нѣма съмнѣние, че тоя архиепископъ е онъзи църковенъ строитель Болгарскія земли, или (както е речено въ сърбский прѣписъ отъ „послѣсловието“) Патриархъ Бугарсцѣи земли, който е заповѣдалъ

на Ивана Презвитера да прѣведе житията на св. Антоний и св. Панкратий.

По онова врѣме въ България е имало вече доста много мънастире, но тѣ не сѫ били наредени добрѣ, па и мнозина отъ българскитѣ иноци сѫ живѣли распустнато, както се види изъ списанията на тогавашний български списатель Козма Презвитеръ. Въпросътъ за исправяньето на тие мънастирски и иночески безредици трѣбва много да е занимавалъ архиепископа Иоанна, който, както видохме по-горѣ, прѣди да заемне български патриаршески прѣстолъ, билъ е мънастирски игуменъ въ родното си мѣсто (Дебърско). Това най-много го е и подбудило да се погрижи за прѣвожданье житието на св. Антоний, който е единъ отъ най-главнитѣ основателье на христианскитѣ мънастирски общини, и който съ високо добродѣтелний си подвижнически животъ е показалъ, какъ трѣбва да живѣятъ иноцитѣ.

Може да се мисли, че освѣнь житията на св. Антоний и св. Панкратий,[10]) по заповѣдь на сѫщий архиепископъ и патриархъ български Иоаннъ сѫ били прѣведени и списани и други книги. — Изобщо се види, че той е билъ много пъргавъ Дебрянинъ, който не само мѫжски е бранилъ старитѣ граници и правдини на независимата българска църква, но и ревностно се е грижилъ за нейното вѫтрѣшно благоустройство, както и за духовното просвѣщение на своето стадо.

---

[10]) За прѣвода на Панкратиевото житие ние знаемъ само това, че единъ прѣписъ отъ него професоръ Григоровичъ е видвалъ на 1844 г. въ Хилендарский мънастирь. За него той вкратцѣ забелѣжва, че е писанъ на кожа и че въ срѣдата му, на едно бѣло листо, има такъвъ записъ: Сію книгу читахъ и азъ многогрѣшныи іеромонахъ Прохоръ Сербинъ, постриженецъ монастыря Крушедоля, иже такожде именуется царска деспотска Лавра въ Фрушской горѣ, въ предѣлехъ сирмскихъ, обаче за скудоуміе мое или что ино препатіе бяше весьма мало пользовался. Даруй же Господи прочимъ, имущимъ вникнути в ню, лучшій разум и полезному чтенію слышаніе. (Очеркъ путешествія, 2-о изд., стр. 31).— Види се, че тоя прѣписъ е много старъ и че въ него доста добрѣ е запазенъ старий ни езикъ, та за това може би сърбский Иеромонахъ, който трѣбва да е живѣлъ около края на минѫлий вѣкъ, не е можелъ да го разбира. Много е желателно да се подири тоя драгоцѣненъ за насъ паметникъ, да се опише по-подробно, па и да се обнародва поне единъ изводъ отъ него.

13. Сказаніе о Святогорѣ и Земной Тягѣ въ южнославянской народной словесности.*)

Настоящимъ своимъ сообщеніемъ я бы желалъ привлечь вниманіе любителей народной словесности къ нѣкоторымъ южно-славянскимъ сказаніямъ о Маркѣ Королевичѣ, представляющимъ, думаю, не маловажный интересъ по своему болѣе или менѣе значительному сходству съ извѣстными русскими сказаніями о Святогорѣ и о сумочкѣ съ „Земною Тягою“. Мнѣ извѣстны три такого рода болгарскихъ сказанія. Одно изъ нихъ находится въ изданномъ еще лѣтъ тридцать тому назадъ Сборникѣ братьевъ Миладиновыхъ, гдѣ оно помѣщено подъ заглавіемъ „Фальба Маркова“ (Похвальба Марка). Это коротенькій разсказъ, напечатанный мелкимъ шрифтомъ въ самомъ концѣ Миладиновскаго сборника,[1]) въ числѣ небольшихъ замѣтокъ о нѣкоторыхъ народныхъ преданіяхъ Болгаръ, и вслѣдствіе этого, повидимому, ускользавшій отъ вниманія изслѣдователей. На него мнѣ обязательно указалъ на дняхъ В. В. Каллашъ. Другое изъ этихъ болгарскихъ сказаній обнародовано недавно, около конца прошлаго 1890-го года, въ издающейся въ Софіи Библіотекѣ св. Климента.[2]) Это большая, приблизительно въ триста стиховъ, народная пѣсня, записанная въ Рѣсенскомъ уѣздѣ. Не лишнимъ считаю при этомъ указать, что Рѣсенскій уѣздъ находится въ юго-западной Македоніи, именно въ сѣверной части бассейна Прѣспанскаго озера. Онъ соприкасается съ Охридскимъ округомъ, гдѣ находится городокъ Струга, родина Миладиновыхъ, и гдѣ, повидимому, послѣдніе и записали вышеозначенный свой разсказъ о по-

*) Изъ „Труды восьмаго Археологическаго съѣзда въ Москвѣ 1890.“ Томъ II. Москва, 1895, стр. 10—19.

[1]) „Български народни пѣсни, собрани одъ братья Миладиновци“, Загребъ 1861, стр. 528.

[2]) „Библиотека свети Климентъ“, кн. VIII, София, 1889, стр. 165—172: Краль Марко (народна пѣсня отъ Рѣсенско).

хвальбѣ Марка Королевича. Наконецъ, третье изъ названныхъ болгарскихъ сказаній появилось въ только что выпущенномъ въ свѣтъ 2-мъ томѣ издаваемаго болгарскимъ министерствомъ Народнаго Просвѣщенія Сборника.[3]) Оно встрѣчается тутъ, въ видѣ эпизода, въ одной очень длинной народной пѣснѣ, состоящей изъ 368 стиховъ и записанной со словъ нѣкоего Ристета Пърцана въ городѣ Прилѣпѣ, гдѣ находилась столица короля Марка. Пѣсня озаглавлена такъ: „Марко грабитъ Ан- 11
гелина“ (Марко похищаетъ Ангелину). Хотя эта Прилѣпская пѣсня и появилась въ свѣтъ двумя-тремя мѣсяцами позже Рѣсенской, но несомпѣнно печаталась одновременно почти съ послѣдней. Это само собою сдѣлается понятнымъ, если принять въ соображеніе то обстоятельство, что Сборникъ, въ которомъ она помѣщена, состоитъ изъ 50-ти слишкомъ печатныхъ листовъ въ большую осьмушку, тогда какъ Рѣсенская пѣсня издана въ книжкѣ, содержащей въ себѣ 95 страницъ небольшаго формата. Я указываю на это маловажное на видъ обстоятельство потому, что оно можетъ имѣтъ немаловажное значеніе для могущаго возникнуть вопроса о подлинности Рѣсенской пѣсни, самаго полнаго и самаго интереснаго, какъ увидимъ, изъ занимающихъ насъ тутъ болгарскихъ сказаній.

Содержаніе Миладиновскаго разсказа дословно таково: „Марко, говорятъ, однажды хвастая своею великою силою, сказалъ, что можетъ своимъ копьемъ поднять (да подкренитъ) всю землю. Чтобы испытать его силу, Господь послалъ ангела наполнить перстью сумку (торба) и съ этою ношею, которая по тяжести сравнялась со всею землею, стать возлѣ дороги, по которой долженъ былъ проѣхать Марко. Когда послѣдній приблизился къ этому мѣсту, ангелъ сказалъ ему: „Ей, незнакомый молодецъ! подними мнѣ эту сумку (ейди незнаено деліо, додкрепи ми торба-ва)“. Марко взялъ копьемъ сумку, но съ трудомъ могъ поднять ее на плечи (ангела), при чемъ копье его погнулось отъ тяжести (сумки). Съ тѣхъ поръ Марко потерялъ свою храбрость (юнащина) и только хитростію, коварствомъ уже побѣждалъ другихъ юнаковъ, какъ Гину, Груицу и др.“

---

[3]) „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, издава министерството на народното просвѣщение“. Книга II. Народни умотворения, стр. 116—120. Въ изданныхъ уже двухъ первыхъ книгахъ этого Сборника, кромѣ другаго весьма цѣннаго этнографическаго матеріала, обнародовано и изрядное количество народныхъ пѣсенъ, между которыми нерѣдко попадаются чрезвычайно интересные памятники.

Этотъ разсказъ своею отрывочностію и бросающимися въ глаза недомолвками невольно заставляетъ предполагать существованіе въ Охридской области, гдѣ онъ записанъ, болѣе полныхъ сказаній на ту же тему. Такою именно и является изданная недавно Рѣсенская пѣсня, въ которой мы находимъ очень подробное развитіе мотива, слишкомъ сжато, въ немногихъ словахъ изложеннаго въ разсказѣ Миладиновыхъ.

Отличаясь отъ русскихъ сказаній о Святогорѣ и знаменитой сумочкѣ нѣкоторыми существенными чертами, эта болгарская пѣсня въ кое-какихъ своихъ деталяхъ обнаруживаетъ замѣчательное сходство съ названными русскими сказаніями. Это обстоятельство не можетъ, однако, казаться страннымъ теперь послѣ изслѣдованій А. Н. Веселовскаго, А. А. Потебни, М. Е. Халанскаго и другихъ ученыхъ, открывшихъ цѣлый рядъ примѣровъ поразительнаго сходства какъ внутренняго, такъ и внѣшняго между произведеніями народной словесности славянъ восточныхъ (Русскихъ), съ одной стороны, и южныхъ (Болгаръ и Сербовъ), съ другой. Укажу, для примѣра, на обслѣдованныя недавно въ диссертаціи г-на Халанскаго[4]) замѣчательныя болгарскія и сербскія параллели къ русскимъ былинамъ о гибели богатырей, объ Иванѣ Годиновичѣ, о Тугаринѣ Зміевичѣ, о Жидовинѣ и пр. и пр. Укажу кстати и на замѣченный, кажется, впервые тѣмъ же ученымъ сербскій разсказъ о Милошѣ Обиличѣ,[5]) обнаруживающій мѣстами буквальное почти сходство съ одною былиною объ Ильѣ Муромцѣ и очень сходный также съ русскимъ сказаніемъ о плугѣ Микулы Селяниновича, обладателя и знаменитой сумочки съ земною тягою.

Въ Рѣсенской пѣснѣ хорошо выдержаны особенности рѣсенскаго говора, ничѣмъ почти не отличающагося отъ сосѣдняго съ нимъ охридскаго говора. Замѣченныя мною въ языкѣ ея діалектическія неточности такого рода, что могутъ быть отнесены на счетъ неисправности ея наборщиковъ и корректоровъ. Народный складъ и размѣръ стиха, равно какъ и выразительность, образность эпической рѣчи также выдержаны прекрасно въ занимающей насъ тутъ пѣснѣ, которая въ этомъ отношеніи можетъ быть поставлена рядомъ съ луч-

---

[4]) „Великорусскія былины кіевскаго цикла“. Варшава. 1885, стр. 128—130; 117—118; 167—176; 177—180.

[5]) „Замѣтки по славянской народной поэзіи“. Варшава. 1881, стр. 1—8.

шими изъ изданныхъ доселѣ болгарскихъ народныхъ пѣсенъ. 12
Все это говоритъ въ пользу ея подлинности, которая подтверждается и слѣдующимъ обстоятельствомъ. Въ содержаніи этой пѣсни находятся, такія подробности, которыхъ нѣтъ въ разсказѣ Миладиновыхъ, но которыя встрѣчаются, какъ увидимъ далѣе, въ Прилѣпской пѣснѣ. А подлинность послѣдней пѣсни, напечатанной одновременно съ Рѣсенской (быть можетъ, нѣсколько позже, но никакъ не раньше ея), не подлежитъ никакому сомнѣнію.[6]) Къ этому могу еще прибавить, что отъ одного изъ учащихся теперь въ московскомъ университетѣ македонскихъ Болгаръ, г-на Никова (юриста), я узналъ, что въ его родномъ городкѣ Гевгеліи (въ южной Македоніи) существуетъ сказка такого же, приблизительно, содержанія какъ и Рѣсенская пѣсня. Отъ послѣдней Гевгелійская сказка, по увѣренію г. Никова, отличается существенно лишь тѣмъ, что въ ней главнымъ дѣйствующимъ лицомъ является не Марко Королевичъ, а какой-то безыменный силачъ, великанъ. Я счелъ не лишнимъ указать на всѣ эти данныя, доказывающія подлинность занимающаго насъ здѣсь паметника, такъ какъ онъ, къ сожалѣнію, изданъ безъ обозначенія именъ его сказителя и лица, записавшаго его.

Какъ было замѣчено выше, Рѣсенская пѣсня очень длинна. Я передаю ея содержаніе съ значительными сокращеніями.

Марко Королевичъ является въ этой пѣснѣ настоящимъ титаномъ. Онъ такъ колоссаленъ, такъ грузенъ, что и мать черная земля[7]) изнемогаетъ подъ тяжестію его: стонетъ, бѣдная, какъ во время землетрясенія, когда эта грозная сила разгуливаетъ по ней на своемъ огромномъ шарцѣ (пѣгомъ конѣ). Куда бы ни ступилъ этотъ конь, на рыхлую ли землю, либо на твердый камень (скалу), онъ вязнетъ по колѣна.

---

[6]) За это ручается, какъ имя лица, записавшаго Прилѣпскую пѣсню (г. Цѣпенковъ, уроженецъ города Прилѣпа), такъ и то изданіе, въ которомъ она обнародована и которое редактируется лицами, весьма серьозно, повидимому, относящимися къ издаваемымъ ими памятникамъ народной словесности.

[7]) Выраженіе „мать черная земля“ (майкя църна земя) нѣсколько разъ встрѣчающееся въ этой пѣснѣ, довольно распространено у Болгаръ, преимущественно македонскихъ. У послѣднихъ существуетъ клятва, въ которой слова „черная мать“, эпитетъ земли, являются ея синонимомъ: „да та изяде църната майка!“ (чтобы тебя съѣла черная мать, т. е. земля). На это указалъ мнѣ г. Петровъ, уроженецъ южно-македонскаго города Водена, студентъ московскаго университета.

Кѫ й да стѫпитъ шарецъ добра коня;
Било спилье,[8]) иль стано'итъ камень,
Ми потонвитъ коня до колена.
Отъ що ми е сила у юнака
Ѣ притежа майкѣ цьрнѣ земѣ
Отъ тежина гѫрда[9]) носеещемъ,
Та ми ячитъ кутра цьрна земя
Емъ ми ячитъ ко'ли отъ се тресютъ.

Великанъ странствуетъ по разнымъ краямъ, ища достойнаго себѣ соперника, но нигдѣ не находитъ такого, вслѣдствіе чего онъ страшно тоскуетъ, мучится: потѣетъ отъ великой силы, а не знаетъ, что съ нею дѣлать.

13 Дур ми спотналъ отъ велика сила,
А не знаетъ, со н'я що да сторитъ.

Однажды, когда онъ метался такимъ образомъ изъ страны въ сторону, на него съ улыбкою заглядѣлась вечерняя звѣзда. Замѣтивъ ее, Марко обращается къ ней съ просьбою указать ему на какое-нибудь существо, человѣка ли, звѣря или чудовища, съ которымъ бы онъ могъ помѣряться силою.[10])

А ей гиди звѣздо вечернице,
Ке те прошамъ, право да ми кажишь:
Ево шетамъ земя и краина,
Сьмь изшеталъ ситѣ кралевини,

---

[8]) Слово „спилье“, не встрѣчающееся, кажется, въ изданныхъ доселѣ памятникахъ народной словесности болгаръ, повидимому, заимствовано изъ греческаго языка, гдѣ γῆ σπιλάς значитъ глинистая почва, глина.

[9]) Гѫрда, прилагат. женск. родъ отъ гѫрдъ, или гръдъ, встрѣчается два раза въ пѣснѣ: „тежина гѫрда носеещемъ“, „таква сила гѫрда да понеситъ“. Въ обоихъ случаяхъ слово это употреблено въ смыслѣ страшнаго, великаго. Съ такимъ же точно значеніемъ оно употребляется и въ церковно-славянскихъ памятникахъ. Потебня, „Къ исторіи звуковъ русскаго языка“, III, 2. Сравн. и въ словарѣ Дювернуа — гърдъ.

[10]) Такого рода обращенія къ звѣздѣ часто встрѣчаются въ южно-славянскихъ пѣсняхъ о Маркѣ Королевичѣ. См., напримѣръ, въ сборникѣ Качановскаго № 152, стр. 345:

Оды Марко узъ тесне клисуре
Да си тражи юнака нады нега,
Одыло е три дни и три ночи,
Ништо не е Марко намѣрило,
И оно си говоръ говораше:
Бога тебе, дзвѣздо деновнице!
Како грѣешь высинъ подъ небеса
Да ли знаешь юнакъ нады мене?...

Нийде юнакъ нематъ спроти мене,
Нити юнакъ, нити ломотия,
Нити ламя,[11]) нити димна юда[12]),
Нити аждеръ,[13]) нити самовила.
Ти си грѣешь горе отъ високо
И са пулишъ редомъ на далеко,
Да ли иматъ юнакъ спроти мене?

Ясная звѣзда отвѣчаетъ, что такого существа на землѣ еще не было, да и не будетъ никогда (ни е било, нити пъкъ ке бидитъ). Получивъ такой отвѣтъ, Марко проходитъ въ какое-то изступленіе и произноситъ слѣдующія слова:

Слушай меня, звѣзда вечерняя!
Спустись Господь съ (высокаго) неба
И съ нимъ бы могъ я поле раздѣлить;
Имѣй конецъ мать черная земля,
Одной рукой я бы ее поднялъ.[14])

При этихъ словахъ ясное лицо вечерней звѣзды начало 14
темнѣть, омрачилось, и она поспѣшила укрыться за облако, откуда оросила землю слезами.

Слушатъ него звѣзда вечерница,
Нищо Марку звѣзда не отврѣви,

---

[11]) Ламя, греч. λάμια, водяной змѣй, гидра. См. словарь Дювернуа.
[12]) Юда миѳологическое существо въ родѣ самовилъ или самодивъ.
[13]) Аждеръ (турецкое слово) змѣй, драконъ.
[14]) Слушай мене звѣздо вечернице!
Да ми слѣзитъ Господь отъ небеси,
И со него на мейданъ излѣгвамъ;
Край да иматъ майка църна земя
С' една ржка нея ке подкрепамъ.

Съ первою частію этой похвальбы, не встрѣчающеюся въ сказаніяхъ о Святогорѣ, сравни похвальбу Алеши Поповича въ былинѣ о гибели богатырей:

Подавай намъ силу нездѣшнюю,
Мы и съ тою силою витязи справимся.

Обѣ части похвальбы находимъ въ обнародованномъ недавно въ Рус. Филолог. Вѣстникѣ (XIII, 51) варіантѣ о гибели богатырей:

Кабы было кольцо кругом всей земли,
Кругом всей земли кругом всей орды,
Мы всю землю святорусскую вниз повернули,
Самого бы царя в полон взяли;
Кабы была на небо лисница,
Мы бы выстали на небо,
Всю небесную силу присѣкли,
Самого бы Христа в полон взяли.

См. Халанскаго „Великорусскія былины“, 138.

Садѣ ѣ са лице затемнило
Затемнило мощнѣ замжглило,
Побързала подъ облакъ се скрила.
Та отъ що ѣ жалба припаднало
Поронила солзи низъ облака,
И ми падватъ солзи отъ висина
Како роса долу на земята.[15])

Пѣсня не останавливается на ближайшемъ объясненіи причины этихъ слезъ, но изъ дальнѣйшаго разсказа ея видно, что онѣ вызваны предчувствіемъ звѣзды, что заинтересовавшій ея великанъ сгубилъ себя своею неразумною похвальбою. Послѣ этого происшествія Марко, ударивъ своего коня булавою въ шестьсотъ окъ, пустился опять странствовать по міру. Богатырская его лошадь разыгралась. Отъ бѣшеной ея ѣзды затряслась бѣдная земля (кутра цьрна земя), подули буйные вѣтры, зашумѣли рѣки и озера, заклокотали, заревѣли моря, горы трещатъ, ломаются. Отъ сильнаго испуга остолбенѣли люди по городамъ и звѣри въ глубокихъ пещерахъ, а малыя пташки подняли по всей землѣ такой писк, который услышанъ былъ на небѣ. Богъ сжалился надъ встревоженною природою и рѣшился придти ей на помощь. Въ образѣ дряхлаго старца отъ сошелъ съ неба, наполняетъ маленькую сумочку (торба малечкава) перстью и ее благословляетъ. Сумочка по тяжести сравнялась со всею матерью черною землею. Затѣмъ Господь направился къ перекрестку, куда долженъ былъ проѣхать Марко, присѣлъ тамъ, положивъ возлѣ себя сумку. Великанъ не замедлилъ показаться:

Отъ планина скокатъ на планина,
А прѣдъ него мъгли и прахови
А задъ него дождо, и отъ каменье,
Що ѝ върлятъ копьотъ со копити.[16])

Когда онъ приблизился къ старику, послѣдній указавъ ему, что по причинѣ своей дряхлости не въ силахъ поднять

---

[15]) О славянскомъ повѣріи, что роса и дождь зависятъ отъ звѣзды см. въ сочиненіи профессора Потебни: „О миѳическомъ значеніи нѣкоторыхъ обрядовъ и повѣрій“, стр. 174, въ примѣчаніи.

[16]) Сравни въ былинѣ о Святогорѣ:

Куды конь-то его летитъ,
Туды ископоть столбомъ стоитъ и пр.

на спину свою ношу (сумочку), дабы отправиться съ нею въ дальнѣйшій путь, попросилъ его помощи въ этомъ. Посмѣявшись надъ ничтожностію сумки, Марко зацѣпилъ ее концомъ своего копья, чтобы швырнуть на плечи старца. Но, чудо! Огромное, въ добрую осину, копье переломилось пополамъ. Озадаченный этимъ, Марко подъѣзжаетъ къ самой сумочкѣ, опускаетъ къ ней правую руку, захватилъ мизинцемъ, но какъ только потянулъ ее вверхъ, у коня его затрещали, поломались кости и порвались жилы, — дородная лошадь ушла въ землю, а сумочка и не шевельнулась. Осерчалъ тутъ Марко Королевичъ, бросился съ коня на землю, толкнулъ сумку правою ногою, но только ушибъ ногу. Тогда онъ хватаетъ сумку обѣими руками и всѣми силами принимается поднимать ее. Руки его тянутъ вверхъ, а ноги уходятъ въ кремень, съ лица его посыпался кровавый потъ, глаза пошли на выкатъ, изо рта хлынула кровь. Только тогда сумочка шевельнулась. Еще разъ принатужился Марко, собравъ всѣ свои силы, и приподнялъ сумку на двѣ пяди отъ земли. Но приподнявъ, тотчасъ же и выпустилъ, ибо у него затрещали кости, что-то треснуло въ сердцѣ, и онъ весь затрясся. Тутъ старикъ обратился къ нему съ вопросомъ, осталось ли у него силы побороться съ Богомъ: 15

Ой та тебе Марко Кралевике,
Ты подкрена сѫта цьрна земя!
Да ли имашь сила юнащина
Да излезешь сега да се боришь
Со Господа вишни отъ небеси?

Но Марку не до того, — онъ уже созналъ всю неразумность своей похвальбы, проникся глубокимъ раскаяніемъ, которое и высказываетъ въ своемъ отвѣтѣ на предложенный ему вопросъ:

Сполай Богу за чудо големо,
Що сьмь било лудо неразумно;
Ко'а не можа торба да подкрена,
Какъ ке можа на мейданъ д'излеза
Со Господа вишни отъ небеси?

Чудесный старецъ тутъ сказалъ слѣдующее: „когда ты, Марко Королевичъ, пробовалъ копьемъ поднять сумку, ты потерялъ половину своихъ силъ; когда мизинцемъ поднималъ ее,

потерялъ еще половину (остатка); когда поднималъ ее обѣими руками, потерялъ половину (новаго остатка), а когда приподнялъ сумку, тебя покинула вся прежняя твоя сила. Даю тебѣ благословеніе (благословъ ти давамъ), чтобы ты и впредь былъ выше всѣхъ юнаковъ (юнакъ надъ юнаци). Но если встрѣтишь гдѣ молодцовъ, болѣе тебя сильныхъ, не тягайся съ ними одною лишь храбростію. Такихъ удальцовъ ты будешь побѣждать большею частію коварствомъ, хитростію".

Не ке можишь само со юнаство
Да надбивишь незнайни делии,
А повеке ними ке надбивишь
Со хитрини и со измамвенье!

Сказавъ это, старикъ исчезъ (дѣдо се загуби), а Марко направился къ своему Прилѣпу. Онъ двигался уже не по прежнему „како халетина" (какъ стихія), а шелъ спокойно, тихимъ шагомъ, обливаясь горькими слезами:

Жалба жалитъ за напрѣжна сила,
Що погуби своя юнащина.

Возвратившись въ Прилѣпъ, онъ тамъ поженился, занялся
16 управленіемъ своего королевства и обороною его границъ. Съ того времени Марко сталъ прибѣгать къ разнымъ хитростямъ въ борьбѣ съ своими врагами.

Рѣсенская пѣсня, отличающаяся выдающимися поэтическими достоинствами, заканчивается слѣдующими стихами:

Заманъ[17]) било, време поминало,
Останало пѣсна да се пѣетъ,
Да се пѣетъ, да се прикажуватъ,
Да се славитъ Божье свето име,
За да слушатъ сѫта рисянция.[18])
Дуръ не било, не би се пѣяло,
Що слушало все весело било.

Перехожу къ третьему изъ занимающихъ насъ болгарскихъ сказаній, находящемуся, какъ было указано выше, в новоизданной Прилѣпской пѣснѣ о похищеніи Маркомъ дѣвушки Ангелины. Оно встрѣчается въ самомъ началѣ этой очен

[17]) Заманъ (турецкое слово) значитъ — пора.

[18]) Вся христіанщина, т. е. весь людъ христіанскій.

длинной пѣсни, занимая первые ея шестьдесять стиховъ. Привожу ихъ въ буквальномъ переводѣ.

Собрался семьдесятъ королей,
Ѣдятъ, піютъ, ведутъ разговоры,
Расхвастались они другъ предъ другомъ,
Расхвастались храбростью своею.
Между ними тутъ сидитъ и Марко,
Вотъ онъ также похваляться началъ
И королямъ держалъ рѣчь такую:
„Гой короли, (короли) и баны
Юнаки вы, правда, въ томъ нѣтъ спору,
Но всѣхъ-то васъ силою я выше.
Если бъ было за что ухватиться,
Клянусь Богомъ, повернулъ бы землю“.[19])
Выслушали короли и баны,
Выслушали ту похвальбу Марка,
Да всѣ (громко) и разсмѣялись,
Подтрунивать надъ Маркомъ всѣ стали,
И какъ вдоволь надъ нимъ посмѣялись,
Такую рѣчь ему тутъ сказали:
Стыдно тебѣ Марко похваляться,
Что всю землю перевернуть можешь!
У батюшки твого Волкашина
Три великихъ тарапаанъ[20]) было,
Одна изъ нихъ все для карагрошей,
Другая же для желтыхъ дукатовъ,
Остальная для мелкой монеты, 17
А онъ ничѣмъ никогда не хвасталъ.
Слишкомъ молодъ былъ въ ту пору Марко,
Услыхавши королей тѣхъ рѣчи,
Сѣлъ на коня, направился къ дому,
Поѣхалъ онъ по большой дорогѣ.
Но тамъ уже Господь находился,
Поджидалъ онъ Марка Варошанца,[21])

---

[19]) Ако рачка земньата имаше
Яс ке можев, Богме, да я свьртамъ.

[20]) Тарапаана, турецкое слово, значитъ монетный дворъ, мѣсто, гдѣ занятъ монеты. Здѣсь, повидимому, оно употреблено въ смыслѣ казны, кассы, адовой.

[21]) Варошанцемъ названъ Марко по имени Прилѣпскаго Вароша (предстья), гдѣ находился его замокъ. Сравн. въ Сборникѣ Милад. стр. 150: „Марко

Хотѣлъ отнять у него полъ-силы,
Да-бъ не вздумалъ онъ поднимать землю
И надѣлать великія бѣды.
Сумка съ перстью тутъ при Богѣ была,
И такую сказалъ Онъ рѣчь Марку,
Какъ только тотъ къ Нему приблизился:
„Эй ты, юнакъ, храбрый незнакомецъ,
Ты что несешь столь (длинное) копье?
Спустись съ коня, да помоги старцу,
Подними мнѣ эту сумку съ перстью,
Ибо старъ я и силъ не хватаетъ,
Чтобъ самому ее взять на спину".
Слышитъ это Марко Королевичъ,
Не захотѣлъ съ коня онъ спускаться,
Длиннымъ копьемъ зацѣпляетъ сумку,
Копьемъ ее поднимать принялся.
Не удалось ему это дѣло,
Копье его въ куски поломалось.
Тогда Марко немножко нагнулся,
Правой рукой сумочку хватаетъ,
Правой рукой онъ вверхъ ее тянетъ,
Да порвались у коня подпруги,
А сумочка и не шевельнулась.
Вотъ тутъ Марко сгубилъ свою храбрость,
Половину своей прежней силы,
И тутъ же Богъ благословилъ Марка,
Надѣливши хитростью великой.

Нужно сказать, что въ Прилѣпской пѣснѣ, чрезвычайн интересной въ нѣкоторыхъ отношеніяхъ, не совсѣмъ хорош выдержаны пріемы эпическаго изложенія. Это особенно замѣти въ приведенной тутъ ея части. Содержащійся въ ней разска изложенъ необыкновенно сжато, съ замѣтными пропусками н только деталей, но и весьма существенныхъ мѣстъ. Достаточн указать, что описаніе возни Марка съ сумочкою оборвано н самомъ интересномъ мѣстѣ, что благословеніе, данное Богом Марку ничѣмъ не мотивировано, что, наконецъ, во всемъ этом разсказѣ нигдѣ не указано на то, что въ сумкѣ заключала

отъ Вароша". О Прилѣпскомъ Варошѣ (нынѣ село) см. въ „Сборникѣ за народ умотворения" и пр. I, 125, 126.

„земная тяга“, на которую указывается даже и въ коротенькомъ разсказѣ Миладиновыхъ. Такое слишкомъ сжатое изложеніе въ Прилѣпской пѣсни занимающаго насъ мотива объяс- 18
няется до извѣстной степени тѣмъ, что онъ имѣетъ второстепенное значеніе въ этой пѣснѣ, главнымъ содержаніемъ которой служитъ похищеніе Маркомъ дѣвушки Ангелины, или женитьба Марка. Разсказъ о потерѣ послѣднимъ части своихъ силъ и о томъ, что онъ по Божьему велѣнію сдѣлался великимъ хитрецомъ, тутъ приводится только въ объясненіе, лучше сказать, въ оправданіе нѣкоторыхъ далеко не рыцарскихъ, такъ сказать пріемовъ, которые были пущены въ ходъ героемъ южнославянскаго эпоса при похищеніи Ангелины. При всемъ томъ мы въ этомъ очень сжатомъ и сухомъ разсказѣ находимъ коекакія интересныя подробности. Изъ нихъ я, для извѣстной цѣли, отмѣчу тутъ слѣдующія, которыя встрѣчаются и въ Рѣсенской пѣснѣ, но не въ разсказѣ Миладиновыхъ.

1) Усмиреніе, обезсиленіе Марка совершено непосредственно самимъ Богомъ (по Миладиновскому разсказу это сдѣлано ангеломъ).

2) Попытка Марка поднять сумочку копьемъ не только не привела къ цѣли, но и окончилась переломомъ копья (въ Миладиновскомъ разсказѣ копье сдѣлало дѣло, хотя и перегнулось немного).

3) Попытка Марка поднять сумку правою рукою кончается плачевно для его лошади.

4) Марко дѣлается хитрецомъ по Божьему благословенію, о которомъ Миладиновскій разсказъ ничего не знаетъ.

5) Возня Марка съ сумкою и пр. кончается[22]) потерею половины его прежней силы. (У Миладиновыхъ Марко тутъ лишился навсегда всѣхъ своихъ силъ).

Сказанія о Святогорѣ, по своему разсказу о послѣдствіяхъ столкновенія богатыря съ земною тягою, дѣлятся на два разряда. Одни изъ нихъ говорятъ, что Святогоръ тутъ и „смерть

[22]) Этотъ пунктъ требуетъ разъясненія. Болѣе подробная вообще Рѣсенская пѣсня говоритъ, что, дѣлая разныя попытки поднять сумку, Марко послѣдовательно потерялъ всѣ свои силы (сначала половину ихъ, потомъ половину остатка, затѣмъ половину новаго остатка и т. д.). Но заключительныя слова этой пѣсни ясно показываютъ, что Богъ, благословляя раскаявшагося богатыря, возвратилъ ему часть утраченныхъ силъ. Такимъ образомъ тутъ въ сущности нѣтъ разницы между Рѣсенскою пѣснею и Прилѣпскою, которая, не вдаваясь въ подробности, коротко замѣчаетъ, что возня Марка съ сумкою кончилась потерею половины его силъ.

принялъ", кончился. Къ нимъ примыкаетъ и осетинскій разсказъ о смерти нарта Батраза.[23]) Другія же оставляютъ Святогора въ живыхъ и повѣствуютъ о дальнѣйшихъ его похожденіяхъ, особенно о его женитьбѣ. Разсматриваемые болгарскіе памятники въ этомъ пунктѣ сходятся только съ русскими сказаніями послѣдняго, втораго разряда, — Миладиновскій разсказъ и Рѣсенская пѣсня упоминаютъ о женитьбѣ Марка лишь вскользь, но въ Прилѣпской пѣснѣ она выдвинута на первый планъ и, какъ было уже замѣчено выше, составляетъ главный сюжетъ этой пѣсни, посвящающей изложенію его около трехъ-сотъ стиховъ. Содержаніе ихъ въ самыхъ общихъ чертахъ таково.

Марко Королевичъ, лишившись извѣстнымъ образомъ половины своихъ силъ, возвращается къ своей матери и пристаетъ къ ней, чтобы она объяснила ему, что сталось съ имуществомъ его отца Волкашина. Изъ данныхъ ему объясненій онъ узналъ, между прочимъ, что его матушка, по смерти Волкашина, отпустила на волю, въ полѣ, кобылу, на которой ѣздилъ покойникъ. Марко немедленно отправляется разыскивать отцовскую лошадь и послѣ долгихъ поисковъ, наконецъ, отыскалъ гдѣ-то (около соленаго озера), но никакъ не могъ поймать, ибо кобыла была витяземъ,[24]) съ крыльями (витез кобыла).
19 При ней, однако, оказался трехлѣтній жеребенокъ, котораго Марку удалось изловить. Молодой конь (шарецъ) очень обрадовался, узнавши, въ чьи руки онъ попалъ, подружился съ своимъ хозяиномъ и сдѣлался вѣрнымъ его слугою. Засимъ Марко, по указанію матери, отправляется въ Солунь, чтобы тамъ ковать свою лошадь у того самаго кузнеца, который подковывалъ и лошадь Волкашина. Онъ пріѣхалъ къ кузнецу въ такое время, когда тотъ справлялъ двѣ свадьбы: женилъ и выдвалъ дочь Ангелину. Ангелина понравилась Марку, который, переговоривъ съ своимъ шарцемъ и узнавъ, что послѣдній, хотя и нековань, можетъ понести на себѣ двухъ

---

[23]) Сборникъ свѣдѣній о Кавказѣ I, стр. 169. Срави. и Осетинскіе этюды В. О. Миллера I, 10, 25.

[24]) Слово витез встрѣчается еще въ формѣ витекъ, или витегъ (въ Сборникахъ Дозона и Качановскаго). Послѣдняя форма образовалась или отъ сокращенія уменьшительнаго витезек, или же фонетическимъ путемъ (срави. болгарск. бързо и бърго). По народнымъ вѣрованіямъ болгаръ, витези или витеки — дѣти змѣевъ. Они имѣютъ крылья, выростающія у нихъ отъ купанья въ извѣстной водѣ. Витезами могутъ быть не только люди, но и лошади. См. Халанскаго „Великорусскія былины", стр. 169—172.

сѣдоковъ, похитилъ молодую невѣсту, посадилъ ее на коня рядомъ съ собою и поскакалъ съ нею къ своему Прилѣпу. Узнавши объ этомъ, женихъ Ангелины пустился въ погоню и чуть было не догналъ похитителя, который тутъ спасся отъ неминуемой гибели, благодаря лишь одной уловкѣ, подсказанной ему конемъ. Пріѣхавъ благополучно домой съ похищенной красавицею, Марко поспѣшилъ обвѣнчаться съ нею. Свадьба продолжалась цѣлыхъ три недѣли, и по окончаніи ея всѣ гости, между которыми были короли и баны, разъѣхались по домамъ веселыми.

Женитьба Марка, какъ она описана въ Прилѣпской пѣснѣ, только одною чертою, именно упоминаніемъ о кузнецѣ, нѣсколько напоминаетъ женитьбу Святогора. Но и то обстоятельство, что въ этой пѣснѣ, какъ и въ извѣстныхъ русскихъ сказаніяхъ о Святогорѣ, женитьба главнаго дѣйствующаго лица излагается послѣ столкновенія его съ „земною тягою“ и поставлена въ связь съ этимъ приключеніемъ, мнѣ представляется небезъинтереснымъ.

Смѣю думать, что разсмотрѣнные въ настоящемъ рефератѣ памятники южно-славянской народной словесности заслуживаютъ вниманія изслѣдователей аналогичныхъ съ ними русскихъ сказаній. Памятники эти, по моему мнѣнію, тѣмъ любопытнѣе, что они записаны въ мѣстности, гдѣ славянство издавна и очень близко соприкасается съ греческимъ міромъ.

14. Една забравена българска история.*)

Отдавна знаяхъ, че около началото на сегашний вѣкъ нѣкой-си Атанасъ Нешковичъ е напечаталъ на сърбски езикъ българска история, извлѣчена изъ добрѣ познатата книга на Ивана Раича. Но не съмъ ималъ случай да я видя, па не бѣше ми се случвало и да намѣря нѣкѫдѣ за нея нѣкакви по́-подробни белѣжки. Такива белѣжки азъ срѣщнахъ токо прѣди малко врѣме въ една отъ нàй-новитѣ списания на почтенний сърбски историкъ архимандритъ Руварацъ.[1]) Тие белѣжки показватъ, че Нешковичевата история, макаръ и да не съдържа въ себе си нѣщо ново за нашата староврѣмска история, била много любопитна за насъ отъ нѣкои други страни.

Нейното заглавие е таково:

„Исторіа Славено-болгарскогъ Народа изъ г. Раича Исторіи и нѣкихъ историческихъ книгъ составлена и простым языкомъ списана за сынове отечества Аѳанасіемъ Несковичемъ“.[2])

Отъ белѣжкитѣ на Руварца ние се научаваме, че та българска история въ едно доста кѫсо врѣме била печатан три пѫти, и все въ Будинъ. Първото ѝ издание, което се появило на 1801 година, е посветено почтеннородном Господару Аѳанасію Пульевичу, купцу Пештан скомъ. Друго едно нейно издание е посветено Почтенно родному Господару Николаю Черноевичу, купц Болгарскому, който, види се, такожде, е живѣялъ, или пон спохождалъ Пещъ-Будинъ по търговска работа. Третьо издани отъ 1811 година, е посветено Благопочтеннородным Господаромъ Стефану Стеичу, купцу Сегединском

---

*) Изъ „Периодическо списание на Българското Книжовно Дружество Срѣдецъ, кн. XXXIV (1890), стр. 542—545.

[1]) О князу Лазару. Расправља Иларіон Руварац архимандрит. У Нов Саду 1888. Бѣлѣжкитѣ за Нешковичевата история се намѣрватъ на стр. 170—17

[2]) Шафарикъ и други пишатъ Нешковичъ. Въ книгата на Руварца ту може би, е допусната печатарска грѣшка.

и Христофору Богданичь Міятовичу, купцу Сараевскому. Руварацъ мисли, че споменатий тукъ Христоферъ 543
Богданичъ Миятовичъ трѣбва да е дѣда на сегашний сърбски дипломатъ и писатель Миятовичъ и че онъ, види се, е билъ Българинъ, та още и български родолюбецъ.

Атанасъ Нешковичъ е придружилъ книгата си съ едно прѣдисловие, въ което изрично казва, че се взелъ да напише „Исторію Болгаріе“ на „предложеніе нѣкихъ Болгарскихъ Господарювъ“ . . . . „за желанію ніовомъ довлесотворити“. Тие български господари трѣбва да сѫ били все пакъ търговци, които сѫ имали работа съ Пещъ-Будинъ и съ други Маджарски градове. И така, отъ приведенитѣ тукъ белѣжки ние се научаваме, че по онова врѣме, когато Софроний Врачански е подбуждалъ и подканялъ българскитѣ търговци по Влахобогдания да захванатъ да мислятъ за просвѣщението „на потемненитѣ сосъ незнаяние Болгаре“,[3]) между българскитѣ търговци, които сѫ работили съ Пещъ-Будинъ и съ други австро-маджарски градове, е вече имало такви събудени родолюбци.[4]) Тѣхното събужданье се намѣрва въ свързка съ умственното движение, което се захвана между австрийскитѣ Сърби въ втората половина на миналий вѣкъ и което имаше единъ отъ главнитѣ си центрове въ Будинъ, кѫдѣто на 1796 г. е била прѣнесена отворената въ Виена на 1771 г. за Сърбитѣ славянска типография. Както и да е, тукъ за насъ е любопитно това, дѣто щомъ се е появила Райчевата история на 1794—1795 година[5]) тие почетни родолюбци сѫ се погрижили да се извлѣче изъ нея българската ѝ часть и да се напечата като особна книжка „ва сынове отечества“.

Атанасъ Нешковичъ, комуто е било поржчано да състави тая книжка, въ прѣдисловието си, между друго, пише и това. „Тко е отъ Болгаръ до садъ знаю, откудъ су они произишли? И тко бы и кадъ и помислію, да су они славне крале и імператоре имали, и да имѧ ніово кадгодъ у свѣту славно и непрїятелма страшно било?“ А пакъ въ заглавието на книжката си онъ, както видохме, и изрично казва, че е соста-

[3]) Глед. писмото му отъ 1805 г. въ „Периодическо списание на Българ. Книжовно Дружество“ Срѣдецъ, кн. III (1882), 157.

[4]) Глед. у Шафарика, Geschichte der slavisch. Sprache und Literatur, издание 2-о, 212.

[5]) Райчевата история е свършена на 1768 г., но първъ пѫть е обнародвана въ Виена на 1794—1795.

544 вилъ своята „Исторіа Славено-Болгарскогъ народа за сынове отечества“. По тие негови рѣчи[6]) може да се мисли, че и той е билъ Българинъ, макаръ и да е писалъ по сърбски. Види се, че онъ е былъ отъ нѣкой прѣселенъ въ Австро-Маджарско български родъ, па, като роденъ тамъ и въспитанъ между Сърбе, не е знаялъ, какъ да пише по народенъ български езикъ, толко пó-вече, защото на онова врѣме не е имало още ни една печатна българска книга. — Тукъ не ще бѫде излишно да напомнимъ, че отъ прѣселенитѣ въ различни врѣмена въ Австрия Българе сѫ излѣзли нѣколко достапознати сърбски писателье, които, ако и да не се знаели, може би, българския езикъ, помнили сѫ своето българско отечество и сѫ милѣяли за него. За да не се распространяваме яко много, ние ще приведемъ само два-три такви примѣра отъ врѣмето, когато е живѣлъ Нешковичъ.

За родоначалникъ на новосърбската печатна книжнина се счита Христофоръ Жефаровичъ,[7]) който на 1741 година е напечаталъ въ Виена Стематографія, дека сѫ помѣстени белѣзитѣ (гербове) на различни земи „земи царства Иллирическаго“ заедно съ образитѣ на сърбскитѣ кралове, царове, светителье и светци. Освѣнъ това, тамъ сѫ помѣстени и и образитѣ на нѣкои български светци,[8]) сѫщо и българский левъ. Жефаровичъ се титулува Іллѵріко рассіанскій общи зѡграфъ, любитель царства Іллѵрїческагѡ, но при това се нарича Ревнитель отечества Болгарскагѡ, по което нѣщо архимандритъ Руварацъ[9]) заключава, че той е билъ Българинъ. Ние имаме основание да мислимъ, че тоя „ревнитель отечества Болгарскаго“ се е родилъ нѣйде въ югозападна България, сирѣчь въ Македония.

Пакрачкий епископъ (въ Славония) Кириллъ Живковичъ, който на 1794 г. е напечаталъ въ Виена „Житіе свѧтыхъ сербскихъ просвѣтителей Симеона и Саввы“, е „рожденъ въ Пиротѣ въ предѣлѣ Болгаріи 1730 лѣта.[10])

---

[6]) Въ Нешковичевото прѣдисловие трѣбва да има, види се, и други такива любопитни отъ къмъ историко-литературна страна рѣчи, които О. Руварацъ не е ималъ потрѣба да привожда.

[7]) За такъвъ го счита и Новаковичъ въ своята Историја српске книжевности.

[8]) Около мене не се намѣрва сега тая Стемматография, но, ако ме не лъже паметь, въ нея сѫ помѣстени ликоветѣ на св. архиепископъ Български Климентъ, па св. царь Български Давидъ (Самуиловий братъ) и пр.

[9]) О кнезу Лазару. стр. 155, 156.

[10]) Все тамъ стр. 156.

Знаменитий Сърбски историкъ Иванъ Раичъ, който се е 545
родилъ на 1726 г. въ Карловци (въ Срѣмъ), също̀де е билъ отъ българска рода. Въ историята си онъ на едно мѣсто нарича себе си Сѐрбинъ Ка́рловчанинъ. Но въ друго едно свое списание[11]) пише за баща си така: „Отацъ мой Рам роди сѧ в' Видинъ 1669“, а че Раичъ е считалъ Видинъ български градъ и че той е милѣялъ за българското отечество на баща си, това показва неговата история.[12])

Както видѣхме по́-горѣ, Нешковичевата българска история въ десетина годинъ врѣме е издавана три пѫти. Това показва, че тя много се е купувала, много се е чела, и не само между българетѣ въ Австро-Маджарско, но и вѫтрѣ въ България, кѫдѣто лесно сѫ я изпращали и прѣнасяли, заедно се други стоки, различни благопочтеннордни болгарски купци, които сѫ работили съ Пещъ-Будинъ. Искаме да кажемъ, че тая българска история, която сега е съвсѣмъ забравена, на своето врѣме, сир. въ началото на сегашний вѣкъ трѣбва да е разбудила народни чувства въ много български сърдца. Нея сѫ чели, види се, ако не вситѣ, то поне нѣкои отъ първатѣ български книгоиздаваче, като Кърчовский даскалъ Йоакимъ, Кириллъ Тетовецъ Пенчиновичъ и др.

Нешковичевата „Историа Славеноболгарскогъ народа“ е любопитна още и по това, че тя е била, види се, единъ отъ източницитѣ на оние сърбизми, които срѣщаме въ правописанието и въ езика на нѣкои отъ първитѣ новобългарски книги.

Харковъ, Априлъ . . . 1890 год.

---

[11]) „Домъ Радослава Јанковича иначе Рае Видинца“. Глед. въ книгата на архимандрита Руварца, стр. 156.

[12]) Глед. въ Период. Списание на Б. Кн. Дружество, Срѣдецъ 1889, стр. 18.

15. Нѣколко белѣжки за Хаджи Иоакима, даскала Крчовскаго.*)

За хаджи Йоакима въ историята на нашата книжнина се знае само това, че между 1814 и 1819 година онъ е обнародвалъ въ Будинъ три книжки: [1]) Амартолонъ Сотиріа (1814), Мытарства (1817) и различни поучителни наставления (1819). Прѣди малко врѣме азъ имахъ случай да видя една отъ тие много рѣдки сега книги, именно Митарствата, която ме увѣри, че хаджи Йоакимъ заслужва по́-голѣмо внимание отъ наша страна. Неговитѣ книжовни трудове, макаръ и да иматъ такви непривлекателни за сегашний цивилизованъ свѣтъ заглавия, съдържатъ въ себе си любопитенъ материалъ за началната история на нашето възражданье.

Екземплярътъ, по който азъ могохъ да се запозная съ Митарствата, се намѣрва въ Московский публиченъ музей, кѫдѣто той е попадналъ изъ библиотеката на покойний русски славистъ Григоровичъ. Това е една малка книжка отъ 62 страници, които иматъ около 18 сантиметра на дължъ, а около 12 на ширъ, и на които сѫ умѣстени по 20 редовци. Книжката е писана съ народенъ български езикъ, само заглавието ѝ е русско-славянско. Но то пакъ е любопитно отъ други нѣкои страни. Привождамъ го отъ слово до слово, редъ по редъ.

Сіѧ кни́га
глаголемаа
Мыта́рства
Преведе́се трдꙋомъ Благоговѣ́йнагѡ въ
мона́сѣхъ Пречестнѣишагѡ
г. їѡакїма да́скала

*) Изъ „Периодическо списание на Българското Книжовно Дружесто“, Срѣдецъ, кн. XXXIV (1890), стр. 569—573.

[1]) Глед. книгописътъ [на] г. Иречка 4, 25 и въ Период. списание на Б. Кн. Др., Срѣдецъ 1890, кн. 32—33, стр. 253 (бѣлѣжкитѣ на г-на Теодорова).

Крчовскагѡ,
Иждивéнїемъ же правослáвныхъ хрїстїáнъ
Штúпскихъ и прóчихъ грáдѡвъ Болгáрскихъ
за душéвное йхъ спасенїе напечатисѧ
нáстоѧнїемъ
благопочтеннородныхъ господарѡвъ
Димитрїа Фїлїпповича
жúтеля и кѵ́пца Кратовскагѡ рóдомъ изъ
Ѥгридере Паланка
и
Димитрїа Зѳзѳра
Сечищанина
Къ Бѵ́динѣ градѣ
Печáтано писмены Крáлевск. Оуніверсітета печ. 1817.

Отъ това заглавие ние се научаваме, че около 1817 година Йоакимъ е билъ учитель въ Кърчово, на което нѣщо, чини ми се, не е обърщано до сега внимание. Подъ Кърчово тукъ се разумѣва градъ Кърчево (въ Битолский санджакъ), който се нарича още и Кичево.[2]) Послѣдньото му име е старо: то се срѣща въ едно много любопитно писмо отъ познатий Български архиепископъ Теофиликтъ, писмо, писано около началото на 12-й вѣкъ.[3]) Градъ Кичево се споменува още въ една отъ познатитѣ грамоти на императора Василия Българоктона.

Въ български книгописъ на г-на Иречка, Йоакимъ е наречень Иеромонахъ и Хаджия. Такъви титли ние не намѣрваме въ заглавието на Митарствата. Види се, че г-нъ Иречекъ ги е срѣщналъ въ пó-послѣднята Йоакимова книга, която е печатана въ 1819 година. Въ такъвъ случай може да се мисли, че наший Кърчовски даскалъ е станалъ иеромонахъ и хаджия нà-скоро слѣдъ 1817 г.

Въ заглавието, за което говоримъ, особно внимание заслужва белѣжката, въ която се казва, че Йоакимовитѣ Митарства сѫ напечатани „иждивеніемъ православныхъ христіанъ 571
Штипскихъ и прочихъ градовъ Болгарскихъ“. Подъ думитѣ

[2]) Кърчово се нарича и едно село въ Демиръ-Хисарската, или Валовищска каза отъ Сѣрский санджакъ. Но за това село нá да ли може да се мисли тука.
[3]) Глед. въ наший Исторически прѣгледъ на Българската църква, стр. 57.

прочихъ градовъ Болгарскихъ тукъ несъмнѣнно се разбиратъ нѣкои западно-български (Македонски) градове, какъвто е и Штипъ. Мисля, че читательетѣ и сами лесно ще оцѣнятъ значението на тая белѣжка, ако си наумятъ, че на 1817 година източно-българскитѣ градове съвсѣмъ още не бѣха научени да даватъ пари за печатанье български книги.

Споменатитѣ въ заглавието на Митарствата благопочтенни родни господари Димитрий Филиповичъ, купецъ Кратовский изъ Егридере-Паланка и Димитрий Зузура Сечищанинъ[4]) сж имали, види се, съ Будинъ търговски работи, по които трѣбва и да сж ходили тамъ. И тѣхното настояванье въ обнародванъето на тая книга се е отнасяло до прокарванъето ѝ, до прѣговоритѣ съ типографията и т. н.

Тука не ще бжде излишно да кажемъ, че въ началото на сегашний вѣкъ и много по̀-отдавна, съ Будинъ сж работили мнозина български търговци, по̀-вечето изъ Македония. Между тѣхъ е имало и такъви, които постоянно сж живѣяли въ Будинъ и отъ тамъ сж въртѣли доста голѣма търговия съ различни български градове. Тие тѣсни търговски български свързки съ Будинъ сж една отъ причинитѣ на това, дека по̀-вечето отъ първитѣ новобългарски книги сж печатани въ Будинската типография.

Кърчовский даскалъ Йоакимъ и въ разсказа си за Митарствата се е придържалъ[5]) о сжщото славено-русско правописание, което намѣрваме и въ заглавието. Но тукъ той много рѣдко е приносилъ въ жертва на реченото правописание народнитѣ гласове и форми на майчиний си езикъ, който е единъ отъ западно-българскитѣ или македонски говори. Благодарение на това, езикътъ на Митарствата, за който ни е рѣчьта, е много по̀-чистъ, по̀-народенъ отъ езика на Софрониевий
572 Кириакодромионъ, па види се, и на молитвенний Кринъ,[6])

---

[4]) Въ Тетовската каза има село Сечища, но то е населено само съ мусулмане (арнаути или помаци?), та на да ли Димитрий Зузура е билъ родомъ отъ градъ Сятища (Σιατιστα, Schatista), който се намѣрва около 10 часа пжть на югъ отъ Водена и сега е населенъ съ погърчени власи (цинцаре).

[5]) Съ славяно-русското правописание той, може би, се е запозналъ по сърбски книги, въ които това правописание бѣше много распространено прѣзъ втората половина на минали вѣкъ. По сърбски книги, види се, даскалъ Йоакимъ се е запознalъ и съ буква ѣ, която такожде се срѣща въ неговитѣ Митарства, макаръ и твърдѣ рѣдко (ако ме не лъже паметь, само два три пжти).

[6]) Г-нъ В. Стояновъ, който внимателно е челъ първото издание на Кириакодромиона, казва, че неговий езикъ „изобилствува съ славизми, не малко обаче и съ русизми“. Период. Сп. на Б. Кн. Дружество, кн. 28—30 (1889), стр.

еднички български книги, напечатани прѣди да захванатъ да се явяватъ Йоакимовитѣ трудове. По една кратка забелѣжка на г-на Теодорова,[7]) който трѣбва да е видвалъ и на̀й-първата отъ Йоакимовитѣ книги (Амартолонъ Сотиріа), напечатана въ 1814 г., заключавамъ, че и тя е писана съ сѫщо такъвъ езикъ, какъвто срѣщаме въ Митарствата. Ако е така, то излази че Кърчовский даскалъ Йоакимъ на̀й-напрѣдъ е захваналъ да печата новобългарски книги,[8]) писани съ народенъ български езикъ. Огледалото на Кирилла Пейчиновича Тетовца е напечатано двѣ години слѣдъ Йоакимовата „Амартолонъ Сотиріа“ и само една година прѣди Митарствата.

За да могатъ читательетѣ да видатъ, до колко наистина е чистъ езикътъ на тие Митарства, намѣрвамъ за добро да приведа тукъ единъ кратъкъ изводъ отъ тѣхъ първитѣ имъ двѣ страници.

Єла́те си́чкїи хр҃тіа́ны чеда Бж҃їи да чꙋ́еме и да ви́диме, защо̀ е мно́гꙋ стра́шнѡ, кꙋга̀ човѣ́ци оу҆ми́ратъ: и҆ мꙋжи и же́ни ѿ де́сеть годи́ни вишше; тамѡ се́кого тра́жатъ: а҆ мно́гꙋ стра́шнѡ на тыѧ, що чинатъ грѣ́ховы, и живе́атъ ка́кѡ безꙋмнїи доби́цы, нематъ страхъ ѿ Бг҃а; ѡ҆хъ! те́жко и го́рко на тыѧ хр҃тіаны, ко́и не слꙋшатъ, що ги о҆́учи хр҃тосъ оу ст҃ое Єва́ггеліе. Хр҃тосъ ны вика и ны зове́ на небо: та́мѡ да сме при него̀, да живееме сосъ а҆́ггели и со сите ст҃їи заедно; ама ка́кѡ мо́же да и́деме тамѡ? Така мо́жеме:[9]) да вѣрꙋеме чистѡ, що ны о҆́учи Хр҃тосъ оу негово ст҃ое Єваггелїе; онъ казꙋе, кѣ да биде стра́шенъ сꙋдъ, и кѣ да ѡ҆живе́атъ сите, що се оумреле и кѣ да изле́затъ ѿ гробо́вете, и кѣ да[10]) ги сꙋди Хр҃тосъ, си́те и мꙋжи и жѐны за сите грѣховы, не

788.—Ние имаме причини да мислимъ, че съ подобни чужди елементи изобилствува и „Кринъ молитственный“, който е напечатанъ у Будину въ 1806, въ сѫщата година, когато е напечатано и първото (Римническото) издание на Кириакодромиона.

[7]) Пер. Спис. на Б. Кн. Др., кн. 32—33 (1890), стр. 253.

[8]) Азъ тукъ разумявамъ цѣли книги, защото по́-дребни примѣри отъ народний ни езикъ има печатани още въ миналий вѣкъ. За тѣхъ ще поговоря другъ пѫть.

[9]) Тукъ азъ турихъ двѣ точки, намѣсто запетая, както е въ книжката.

[10]) Тукъ думитѣ *кѣ* и *да* се срѣщатъ въ два реда четири пѫти една слѣдъ друга. При това они сѫ напечатани само веднъжъ отдѣлно, а три пѫти погрѣшно сѫ слѣяни заедно (кѣда). Азъ намѣрихъ за добро да оправя тая явна печатарска грѣшка. — Обръщамъ вниманието на читательетѣ върхъ това, дѣто Йоакимъ, който е знаялъ буква ѣ, не я пише въ такви случаи, каквито сѫ глаголнитѣ форми: *кѣ, кятъ* и т. н.

573 салтъ за тыѧ грѣховы, що чини́ле со сна́гите, ами и за тыѧ грѣховы, що се на дꙋшата, защо́ има на дꙋша́ по голе́ми грѣховы.[11]) Тыѧ се по го́леми грѣховы, ко́и гледа по же́ни и помы́слюва се́кіи патъ[12]) да оучини грѣхъ сосъ нихъ, кои човѣ́ци, акѡ това помышлѧ̀ватъ, секїи часъ и секїи день тые скꙋ́рвꙋѧтъ и чинатъ блꙋдъ сосъ дꙋша́ и сосъ оумъ; онинзъ[13]) си испога́нꙋѧтъ и дꙋша́ и оумъ, и тые грѣхови се по́ голе́ми ѿ тые. що се со сна́га; за това́ требꙋе секіи хр҃тілнинъ да си чꙋва о҆́чите, да не гле́да ни да мы́сли за чꙋждіи же́ны . . .[14])

Добрѣ би било да се обнародватъ поне такива кратки изводи изъ другитѣ двѣ Йоакимови книги.

Харьковъ, Мартъ 1890.

---

[11]) Тукъ въ книжката сѫ турени двѣ точки, които азъ замѣнихъ съ една. Други измѣнявания въ прѣпинателнитѣ знакове, или пакъ въ буквитѣ не си дозволихъ да правя.

[12]) Намѣсто ѫ Йоакимъ пише а: патъ, патища, садови, (отъ съсѫдъ, сѫдъ), гнасни речи (отъ гнѫсьнъ), чинатъ, живеатъ, цвъічеха и пр. и пр. Въ глаголната форма с ѫ (сѫтъ) намѣсто ѫ, е: се. Само въ думитѣ: мꙋжи, сꙋдъ, сꙋди, блꙋдъ и още нѣкои други той е написалъ ꙋ, както тие думи се пишатъ въ славяно-руски и сърбски книги.

[13]) Въ книжката по една, види се, печатарска грѣшка е напечатано: они изъ, намѣсто: онинзъ, или онизъ (онизи.)

[14]) Въ езика на Митарствата често се срѣщатъ такива случаи, въ които о безъ ударение се замѣнява съ ꙋ. Таква свойщина имать не само нашитѣ источни говори, но и нѣкои отъ Македонскитѣ. Глед. въ „Солунскитѣ Книжици" № 1, стр. 29—30 (примѣри изъ Воденъ) и № 3, стр. 57 (примѣри изъ Щипъ). Гледай и белѣжката на г-на Шапкарева на Кукушкий говоръ — въ Пер. Списание на Бълг. Кн. Дружество, кн. 32—33 (1890), стр. 364.

16. Нѣколко белѣжки за триезичната солунска книга.*)

Между книжкитѣ, които сѫ напечатани въ Солунъ, въ първата българска печатница, има една съ такво заглавие:

КНИГА

За наꙋченїе трихъ ѧзи́ковъ:
Славѧно бо́лгарскіи и грѐческыѧ
и карамали́цкои
напечѐта сѧ во градъ Сѐлꙋнъ
со изновъ тѵ́пъ.
при хаци́ папа Ѳеодосіа
архімандрита Сѵнаитскагѡ
лѣта
1841.

Това е една малка книжка отъ 24 листа (18 страници). Тя е съставена отъ кратки разкази и поучения, изложени на три езика и обнародвани по такъвъ начинъ. Всѣка една страница е раздѣлена на три колони. Въ първата отъ тия колони е вмѣстенъ българский текстъ, който на едни страници е нареченъ болгарскій, а на други — булгарскій. Въ втората колона е вмѣстенъ гърцкия прѣводъ, а въ третята турский, който е нареченъ карамалицкой. Текстоветѣ и въ притѣ колони сѫ напечатани съ църковно-словѣнски букви и сѫ размѣстени така, каквото еднозначущитѣ речи да дохождатъ на единъ редъ, една срѣщу друга.

Прѣглежданьето на тая солунска книжка, която ние можахме да видимъ прѣди малко врѣме, ни увѣри, че българската и гърцката нейни части сѫ взети изъ четвероезичнй лексиконъ, който е съставилъ въ миналий вѣки Москополский грономъ и перокириксъ Хаджи Даниилъ и го е вмѣстилъ въ

*) Изъ „Книжици за прочитъ“ Солунъ, кн. VIII—X (1891), стр. 195—201.

196 една своя книжка, напечатана първъ пѫть на 1770 (въ Москополь), а втори пѫть на 1802 г. въ Венеция съ такъво заглавие:

Εἰσαγωγικὴ διδασκαλία περιέχουσα λεξικὸν τετράγλωσσον τῶν τεσσάρων διαλέκτων ἤτοι τῆς ἁπλῆς ῥωμαϊκῆς, τῆς ἐν Μοισίᾳ βλαχικῆς, τῆς βουλγαρικῆς καὶ τῆς ἀλβανιτικῆς Συντεθεῖσα παρὰ τοῦ αἰδεσιμωτάτου καὶ λογιωτάτου διδασκάλου, οἰκονόμου καὶ ἱεροκήρυκος, Κυρίου Μιχάλη[1]) Ἀδάμη Χατζὴ Δανιὴλ τοῦ ἐκ Μοσχοπόλεως.

Хаджи Даниловий четвероезиченъ лексиконъ е прѣпечаталъ, съ малки нѣкои съкращения, познатий англичанинъ Уиллямъ Мартинъ Ликъ въ една отъ своитѣ учени книги, която е обнародвана на 1814 г. въ Лондонъ.[2]) Въ това лондонско издание, което е направено, види се, по москополското[3]) български текстъ е напечатанъ не съ гърцки букви, както е въ Хаджи Даниловата книга, а съ английски (латински).

Кратъкъ изводъ отъ българската часть на Хаджи Даниловий лексиконъ (по Венецианското издание) е прѣпечаталъ и Професоръ Миклошичъ[4]) безъ да е промѣнилъ гърцкитѣ букви.[5])

Ние не сме виждали нито първото (Москополско), нито
197 второто (Венецианско) издания на Хаджи Даниловата книга. Имаме при себе токо изводитѣ, които сѫ прѣпечатали изъ нея Ликъ и Миклошичъ. Съ нихъ щемъ и да сравнимъ тукъ нѣколко мѣста изъ солунската „книга за научение трихъ язиковъ“:

Изъ Даниловата книга Миклошичевий изводъ.	Изъ Солунската Книга.
Го́спот	Го́сподъ
стóри	стóри
нéпо тω,	нéбо та

[1]) Глед. въ Българский книгописъ на г. Иречка. стр. 19.

[2]) Researches in greece by William Martin—Leak. London, 1814, p. 381.

[3]) Така сѫдимъ ние по слѣднитѣ Ликови речи: Those examples (изъ Влашкий и Българский езикъ) are extracted . . . from a small book . . . printed in the greek character . . . about fifty years ago at Moscopoli. p. 381.

[4]) Geschichte der Lautbezeichnung im Bulgarischen. Wien, 1888, 5, 37.

[5]) Тукъ пѫтемъ ще забелѣжимъ, че г. Ястребовъ много грѣши, казуваещи въ второто издание на сборника си, че прѣди пѫтуваньето на проф. Григоровича (въ 1845 г.) никой не билъ знаялъ нищо за Хаджи-Даниловата (москополска) книга. И такви нѣща господству му е дозволилъ да пише слѣдъ като му доказваха печатно и много ясно, че още прѣди 1839 год. Вукъ Караджичъ се е ползувалъ отъ тая москополска книга!

ζέμια τα,	зе́мля то
σάντζε τω,	со́нце то
μεσετζήνα τα,	месеци́на та
σβέστητε,	зве́зди те
ἠ σέτνε	а се́тне
πώελλια	пѡелліа
μόρετω,	мо́ре то
εξέρατα,	езерата
ρέκιτε,	ре́киte
ἠ ιζβάτωα	и извѣдѡа
ρήβητε,	ри́бите
ιαγκούλιτε	ианку́лите
πακ ρέτζε,	пакъ ре́че,
ἠ ιζλέκωα	и излегоа
γκώρε να ζέμιατα	горе на землата
σφήτε ντέρβια,	свите дервіа
ἠ γιέτ ζέμιατα	и гіетъ землата
πώλνα	полна
οτ τάρβα,	отъ де́рва
οτ μπούκα,	отъ бука
οτ βάρμπατα,	*отъ да бои*
οτ τοπόλικα (ιάσικα),	. . . . .
οτ σέλβεια,	отъ селвиа
οτ πώρ,	отъ боръ
η τρούζη	и друце
σε νάϊτουατ	се наидуатъ 198
βω όρμανο τ,	во орманотъ
τρούτζη σέ	друце се́
να πλαννήννετα,	на плани́нета
να πώλετο	на полето
η να τρύτζη μέστα	и на друзи места
πακ	пакъ
ιζνήκναα	исни́кнаа
σφέτιατα,	све́тиата
τρέβα τα,	тре́ва та
ζέλιε τα,	зе́лие те
κόπριβ,	ко́привъ
η σφῆ τε σε στόρια	и сви те се сто́ріа
ζα τζόεκο τ.	за чоекатъ
πῶ όβηε	по овіе

σε στόρια	се сто́ріа
ημάννετω.	имàне то
τήβη τε.	диви те
ἠ οτ όβηε	и отъ овіе
έτνη σε ϊάτατ,	етни се іатотъ
η έτνη ράπωτατ	и етни работатъ
ζα νάσσε τ ίχτιζα.	за наше т іхтіза
άρσλανοτ,	арслаиотъ
βόλκο τ,	волкотъ
μέτζκα τα	мечката
λάμνια τα,	лàмніата
λησήτζα τα	лесицата
κωκα ιζλέζατ	кога излéзатъ
οτ σεντέλωτο,	отъ сωдéло то
ίμαατ	иматъ
λούτυννε	лутина
να τζόεκο τ,	на чоеко т
η μπάρατ	и бератъ
βρέμε,	време
ζα τα κω ρασήπαατ.	за то ке расипотъ
τόκω γόσποτ	толко господъ
κω τζιούβατ	ко чуватъ

199 II. II.

Изъ Даниловата книга, по Ликовий изводъ.

Изъ Солунската книга.

a a

Vo netèliata	во недѐліата
prilekat	прилѐгатъ
ta se molis,	та се молишъ,
vo ponètelnikot	во понедѐлникотъ
ta kinisas	да кѝнисашъ
za pat,	за патъ,
vo ptornikot	во втòрникотъ
i vo strètata	и во стрѐдата
ta sies	да шеишъ
za ta vìdis	за да бидишъ

òmbletzen,	обличинъ,
vo tzètvortok	во чѐтвортокъ
i vo pètokot	и во петокотъ
i vo sopòtata	и во соботата
ta beris	да беришъ
zàere	заере
za sfiot mesetz	за свиетъ мѐсецъ
б	б
koka slùzis	кога служишъ,[6])
iet kharno	гиешъ харно
ta póstis	та по́стишъ
ètne nèdela	ідна недела
i ta tavas	и да давишъ
na slèpite	на слепите
lep i mantza	хлебъ и манжа
i ta pòmozis	и да помо́зишъ
na siromaste	на сирома́шите
so toa	со тоа
sto mòzis.	што можишъ
I koka klatis	и кога клатишъ
trapèzata	трабезота
ta kàlesas	да калесашъ
rotninate tfoi	роднината твои
komsiete tfoi	ко[м]шиата твои
i ta pustis	и да пустишъ
topla mantza	топла манжа
na polnite	на болните
za ta ti prostaat	за та ти простатъ
rotninata tfoi.	роднината твои.

200

Така добрѣ се посрѣщатъ съ солунската книга и другитѣ Ликови изводи изъ Хаджи Даниловий лексиконъ. Солунската книга, обаче, на нѣкои мѣста е много по́ пълна, което нѣщо показва, че нейний съставитель е прѣпечаталъ, види се,

[6]) Въ гърцкий текстъ е казано: ὁπόντα ἑορτάσῃς. Види се, че домашнитѣ праздници, които българетѣ на всѣдѣ парачатъ служби и които сега сж прѣстанали по нѣкои мѣста, прѣди 120 годинъ, когато е съставена Даниловата книга, сж били много распространени.

всичката българска часть на Даниловия лексиконъ.[7]) Исто така той е направилъ и съ гърцката му часть, но влашката и албанската части е оставилъ на страна и е намѣрилъ за по-добрѣ да ги замѣни съ турски (караманлийски) прѣводъ, който е приготвилъ самъ. Всичко това онъ се е помжчилъ да напечата съ църковно-словѣнски букви. Замѣняванъето на гърцкитѣ букви въ българската часть онъ е извършилъ доста сполучливо, както показватъ горѣпреведенитѣ изводи, въ които добрѣ е написалъ: звездитѣ, рече, излегоа, горе, бука, боръ, седлото и пр. и пр., намѣсто σθέστητε, ρετζε, ιζλεκωα, γκορε, μπούκα, πωρ, σεντέλωτο[8]) и пр. и пр. Но на мѣста не
201 е могълъ съвсѣмъ да се отърве отъ влиянието на гърцката алфавита, та е написалъ: етни, та, ко, клатишъ, на мѣсто: едни, да, го, кладишъ и пр. и пр. Па и при напечатванието на тая солунска книжка въ българския ѝ текстъ сж направени нѣкои печатарски грѣшки, напримѣръ: напечатано е бератъ врѣме, на мѣсто баратъ врѣме и пр. Такви нередовности, обаче, рѣдко се срѣщатъ.

И така въ солунската триезична книжка е прѣпечатана българската часть на Москополския (Хаджи-Даниловъ) лексиконъ, която е писана още прѣди сто и двадесеть години и, види се, по прилѣпско-битолски народенъ говоръ! Тоя паметникъ е много важенъ[9]) за изучваньето на нашия народенъ езикъ. Неговото значение отъ къмъ тая страна добрѣ е оцѣнилъ още прѣди 70 годинъ Вукъ Караджичъ, който се е и ползовалъ отъ него при написваньето на своята българска грамматика. Ползовалъ се е отъ него и Шафарикъ, па и Миклошичъ. Но тѣ все не сж могли да изчерпятъ всичкото градиво, което Хаджи Даниловия лексиконъ може да ни даде за фонетиката, за грамматическитѣ форми, за удареніето на нашия народенъ езикъ, както и за български рѣчникъ. Ние

---

[7]) На нѣкои мѣста и онъ е правилъ съкратявания и промѣняванье, но, види се, твърдѣ малки. Така, въ първий отъ горѣприведенитѣ изводи е пропусналъ речитѣ — върба, тополика, ясика, на намѣсто нихъ, е турилъ — отъ дабои (джбове).

[8]) Рѣчьта седело се срѣща и въ Миладиновский сборникъ 276, дѣто значи — гнѣздо орлово. Въ солунската книжка, както и въ Хаджи Даниловия лексиконъ, тая рѣчь означава легло или легловище на звѣрове. Срави. въ Български словарь отъ А. Дювернуа.

[9]) Доста е да забѣлѣжимъ, че съ него най-добрѣ могатъ да се оборатъ оныя криви мнѣния, които нѣкои хора сега разпространяватъ между ученый въпкашенъ свѣтъ за Прилѣпско-Битолский и за нѣкои други, подобни нему, наши народни говори.

вѣрваме, че единъ день ще се яви нѣкой филологъ, който ще се вземе да изучи добрѣ тоя паметникъ отъ всяка страна и да извлече всичкото заровено въ него драгоцѣнно градиво. Не се съмнѣваме, че такъвъ филологъ при тая си работа съ благодарение ще се възползува и отъ триезичната солунска книжка, за която ни е рѣчьта.

Кой е съставилъ тая солунска книжка, дали самъ приснопаметния Хаджи Теодосия или нѣкой неговъ сподвижникъ, това, за жалость, ние не знаемъ.

17. Предисловіе ко 2-му изданію сочиненія А. А. Потебни „Мысль и Языкъ“.*)

Сочиненіе „Мысль и Языкъ“, обнародованное лѣтъ тридцать тому назадъ въ журналѣ Министерства Народнаго Просвѣщенія, за 1862 г., въ настоящее время сдѣлалось большою библіографическою рѣдкостію и даже совсѣмъ почти позабыто. Между тѣмъ оно имѣетъ важное значеніе, которое, можно надѣяться, съ теченіемъ времени будетъ только возрастать.— Въ этомъ своемъ сочиненіи покойный А. А. Потебня, излагая взгляды Гумбольта и его школы на отношеніе языкознанія къ психологіи и логикѣ, выставилъ рядъ своихъ собственныхъ выводовъ, какъ по этимъ общимъ, такъ и по многимъ привходящимъ сюда частнымъ вопросамъ, выводовъ, ставящихъ задачи русскаго и вообще славянскаго языкознанія на широкую основу исторіи мысли. Развитые здѣсь взгляды покойный авторъ проводилъ во всѣхъ послѣдующихъ своихъ трудахъ, находящихся вслѣдствіе этого въ столь тѣсной связи съ его сочиненіемъ „Мысль и языкъ“, что читателю, незнакомому съ послѣднимъ, многое въ нихъ будетъ представляться неяснымъ, недосказаннымъ. Это особенно можетъ относиться къ его „Запискамъ по русской грамматикѣ“, гдѣ, разсыпая поражающіе мѣткостію и новизною выводы при анализѣ отдѣльныхъ явленій, онъ мало заботится объ общей связи между частными своими обобщеніями, полагая, повидимому, что читатели и сами съумѣютъ найдти ее при помощи сочиненія „Мысль и языкъ“, представляющаго стройное изложеніе почти всѣхъ основныхъ взглядовъ покойнаго на отношеніе слова къ мысли. Этихъ своихъ взглядовъ А. А. Потебня держался до конца своей жизни, о чемъ, между прочимъ, свидѣтельствуетъ окончепный незадолго до его смерти и приготовляемый нынѣ къ печати III-й томъ „Записокъ по русской грамматикѣ“, гдѣ, разбирая мимоходомъ нѣ-

*) Харьковъ. 1892, стр. V—VI.

которыя воззрѣнія, изложенныя въ новѣйшей книгѣ Макса Мюллера — Das Denken im Lichte der Sprache (1887 г.), онъ противопоставляетъ имъ свои давнишніе взгляды на отношеніе элементовъ слова къ понятіямъ и представленіямъ, и вообще грамматики къ философіи. — Коснувшись сочиненія Макса Мюллера, появившагося недавно и въ русскомъ переводѣ подъ заглавіемъ „Наука о мысли“, кстати замѣтимъ, что нѣкоторыя изъ весьма важныхъ научныхъ положеній, выработка которыхъ тутъ приписывается новѣйшимъ западноевропейскимъ ученымъ (Нуаре), давно развиты А. А. Потебнею въ переиздаваемой теперь его ранней работѣ, аналогичной по содержанію съ новою книгою англійскаго языковѣда.

18. Яковъ Трайковъ отъ София и Кара-Трифунъ отъ Скопие.*)

(Български книжари въ 16-ти вѣкъ [1569].**)

Около 40—50 годинъ, слѣдъ като биде измислено книгопечатаньето, и южнитѣ словѣне сѫ се запознали съ това искуство, па сѫ вече и захванали да се ползоватъ отъ плодоветѣ му. Южнословѣнски типографии най-напрѣдъ сѫ се появили въ Венеция, гдѣто първѣ е била отворена глаголическа печатница на 1483 г., а слѣдъ нея кириловска, въ която на 1493 година е напечатанъ Часословъ. За отварянье кириловската типография въ Венеция сѫ се погрижили, види се, първитѣ черногорски воеводи Иванъ Црьноевикь и синь му Гюрьгь Црьноевикь, които сѫ имали тѣсни свръзки съ съсѣднята имъ Венецианска република: Гюрьгь бѣше и женень за една Венецианка. Сѫщитѣ черногорски воеводи побързаха да отворятъ и въ своята столица Цетинье кириловска типография, която е захванала да работи тамъ при господаруваньето на Гюргя (1490—1496, † 1514). Познато е на читателитѣ, че по́лани (на 14 и 15 Юния 1893 г.) въ Черногория съ голѣмо тържество се отпразнува четиристогинъ-годишний юбилей на тая Цетинска штампария, която е първа словѣнска печатница на Балканский полуостровъ.

Речената Цетинска печатница е работила малко врѣме двѣ-три години, и е могла да извади само двѣ книги: Осмо-

*) Изъ „Юбилеенъ сборникъ на Славянска бесѣда 1880—1895“. София, 1895, стр. 29—35.

**) [Прѣди тѣхъ на 1566 г. въ Венеция напечаталъ „Часословецъ“ нѣкойси Іаковъ отъ Камена рѣка при политѣ на голѣмата Осоговска планина близо до „Коласиски градъ“. Шафарикъ погрѣшно е подразумявалъ тукъ Колашинъ въ Черна-гора. Гл. Иречека въ Период. сп. кн. 55—56, стр. 241—242. — Отъ Карамфила Георгіева: Каменицка область или просто Каменица се парича коритото на рѣка Каменичка отъ сліянія двухъ рѣчекъ Лебницы и Бистрицы. Въ Каменицѣ около 15 селъ: Гърляно, Ярево (?), Црѣшново, Скакавица, Врата и пр. около 20 хиляди души. — Срав. Новаковића, Stara štamparia za Bugare, Rad, XXXVII, 28—32.]

гласникъ[1]) въ 1494 г. и Псалтиръ въ 1495. — Около година врѣме слѣдъ напечатването на псалтира Гюргъ Црьноевикь е билъ пропѫденъ изъ Цетинье и се е прѣселилъ въ Венеция. Заедно съ това и печатницата му [е] прѣстанала да работи. Какво е станало съ нея: да ли е останала въ Црногория, или е била изнесена нѣкѫдѣ? По тие въпроси, които не сѫ още рѣшени, ние ще искажемъ по̀долу нѣкои прѣдположения. Па и първата Венецианска кириловска печатница не е работила дълго врѣме и освѣнъ [единъ] Часословъ отъ 1493 г. нѝ да ли е извадила още нѣщо.

Около двадесеть годинъ слѣдъ тие първи печатарски опити явява се въ Венеция Божидаръ Вуковикь отъ Гюрикь изъ 30
Подгорица и отваря тамъ нова, голѣма кириловска печатница, която непрѣстанно е работила по̀вече отъ петдесеть годинъ. Испърво тя се е намѣрвала подъ управлението на Божидара, а слѣдъ него работата е подзелъ синъ му Викентий Божидаровъ Вуковикь. Въ тая печатница между 1519 и 1566 г. сѫ печатани и прѣпечатвани доста много църковни книги, отъ които досега сѫ издирени: Служебникъ, Псалтирь, Молитвословъ, Октоихъ, Соборникъ (празднична минея), Чиновникъ архиерейскій (молитвенникъ), Трѣбникъ, Триодъ и Часословъ.[2])

Тукъ пѫтемъ ще забѣлѣжимъ, че Божидарь Вуковикь е отворилъ въ Венеция и словоливница, гдѣто сѫ лѣяни букви не само за неговата, но и за други нѣкои печатници, които прѣзъ 16-ти вѣкъ се отваряха за кратко врѣме: [въ] Гораждa (Херцеговина 1529, 1531), Руянъ (Ужицкий окрѫгъ 1537), Грачаница 1539, Милешево (Херцеговина 1544—1545), Бѣлградъ 1552, Мрькшина църква (Ужицкий окрѫгъ 1562) Скадърь 1563.

Около 1566 г. и славната Божидарова печатница е прѣстанала да работи, види се, поради смъртьта на Викентия Божидарова, но нѝскоро слѣдъ това нѣкой си Иеронимъ Загуровикь, „властелинъ отъ града Котора“ дошъль въ Венеция и пакъ отворилъ тамъ кириловска типография, въ която

---

[1]) Тоя осмогласникъ подробно описва и разгледва отъ всѣка страна професоръ Ягичъ въ новий си трудъ Der erste Cetinjer Kirchendruck, Wien 1894. Особенъ отпечатъкъ изъ записките на Виенската Академия: Denkschr. B. XLIII.

[2]) Ундолскій „Хронологическій указатель славяно-рускихъ книгъ церковной печати“ ст. 1—12. Глед. и Периодическо Списание на Българск. кн. Дружество, Срѣдецъ III [1882], 140—141.

най-напрѣдъ, на 1569 г., единъ Софиянецъ Яковъ Крайковъ, или Трайковъ напечаталъ Псалтиръ. Тая книга Яковъ Трайковъ е придружилъ съ прѣдисловие и съ двѣ-три други бѣлѣжки,[3]) гдѣто ни расправя за Иеронима Загуровикя и неговата печатница, за своя родъ и своята работа въ тая печатница, па ни показва, че на онова врѣме най-главната книгопродавница на църковни книги се намѣрвала въ Скопие у единъ тамошенъ гражданинъ Кара-Трифунъ. Тие бѣлѣжчици заслужватъ да се поспремъ на тѣхъ.

За Иеронимъ Загуровикя Яковъ Трайковъ казва така: „Господинъ Иеронимъ Загуровикь, властелинъ отъ града Котора" видѣлъ, че светитѣ църкви биле оскѫдни отъ божественни книги, защото били недостатъчни за нихъ напечатанитѣ прѣжде от родителѣи его воевода Гюрга Црьноевика и господина Божидара И того ради прыдѣ въ Вѣнетыски градь и обрѣте стари кѵпари от родитель[4]) его воевода Гюрга и сьстави ихь вь едине ꙗко да обноветсе старихь писмена и да испльнетсе светіе цръкви различними книгами и того ради молю вьсѣхь вась поменѹите господина Іеронима вь молитвахь.

31 Отъ тие думи се види, че Иеронимъ Загуровикь не е създавалъ съвсѣмъ нова типография, а е подновилъ нѣкои стари кѵпари, останали въ Венеция отъ Гюрга Црьноевикя. Какви сѫ били тие кѵпари,[5]) или типари? Ако подъ тѣхъ се разумява Цетинската штампария, то ние тукъ имаме любопитно свидѣтелство за нейната неизвѣстна сѫдба, свидѣтелство, което, може би, показва, че Гюргъ, кога се е изселилъ изъ Цетина, на 1496 г., изнесълъ е своята печатница въ Венеция, гдѣто тя е лежала нѣгдѣ безъ работа около 60—70 годинъ. Възможно е и друго прѣдположение, именно, че Иеронимъ Загуровикь се е въсползовалъ отъ оная стара Венецианска печатница, въ която на 1493 год. е напечатанъ Часословътъ. Въ такъвъ случай могло би да се мисли, че и тая печатница

[3]) Тѣ сѫ прѣпечатани въ Гласник Српског ученог друштва кн. VIII. 1869 г., откѫдѣто ги и привождаме. За жалость, ние нѣмаме при себе Трайковий псалтиръ, който сега се срѣща много рѣдко. Глед. въ Хронологическій указатель Ундольскаго ст. 12, № 68.

[4]) Подъ думата родитель тукъ се разумѣва — прѣдшественикъ. Въ такъвъ смисълъ тая речь и сега се употрѣблява по нѣкога въ езика ни.

[5]) Сравн. Крайковъ вм. Трайковъ. — Че подъ типари тогава сѫ разумѣвали типография и т. п., това се доказва и отъ послѣсловието на Божидаровий служебникъ гдѣто между друго е казано: „Поменуйте раба Божия Божидара, изложившаго типари сие, а писавшаго благословите".

е принадлежала на Гюргя Црьноевикя. — Кое отъ тия прѣдположения е пó-вѣрно, и да ли Иеронимъ Загуровикь не се е въсползувалъ и отъ затворената двѣ-три години пó-прѣди Божидарова типография? Тие въпроси може да рѣши само едно сравнително проучванье формитѣ и буквитѣ на вситѣ речени печатници, проучванье, което ние не можемъ да направимъ сега, защото нѣмаме при себе потрѣбний за това материалъ.

За себе си Яковъ Трайковъ ни дава такива извѣстия, въ прѣдисловието: **Азь Іаковь от прѣделѣхь Македоньскихь от места зовомь**[6]) **Софиа Краиковь синь и от господина Іеролима поставлѣнь бехъ на сїе дѣло и сего ради молю вьсехь вась колѣнома касаюсе и дꙋшею миль се дѣю ꙗко аще що погрѣшихь роꙋкою или езыкомь а вїи простѣте ꙗко да и вїи прощенїе прымете от Христа Бога вь дьнь страшнаго соꙋда сїи благословень Богь въ вѣки аминь. Почеше се писати сїе книги вь лѣто** (7077 = 1569) **месеца Марта 10 день.** Като допълнение къмъ тие думи служи слѣднята бѣлѣжка, която наший софиянецъ е напечаталъ въ края на Псалтира: **Азь Іаковь Краиковъ синь от места нарицаема Софїа сьпісахъ сьи псалтиръ въ лѣто** (7078) **а от рожденїа Христова тисоꙋщъ и петьсьтъ и шезьдесеть деветь Бенеѳїа.**

Първо и първо ние тукъ трѣбва да се позапремъ на бѣлѣжката, въ която Яковъ Трайковъ казва, че неговото родно мѣсто София се намѣрвало въ Македония. За разяснение на тая бѣлѣжка доста ще бѫде да напомнимъ, че въ Ватиканский прѣписъ отъ българский прѣводъ на Манасиевата лѣтопись се намѣрва образътъ на българский царь Иоаннъ Александръ съ надписъ — **Іѡанъ Алеѯандръ ... цр҃ъ и самодръжец вьсѣм Блгаром и Гръком**, па подъ тоя образъ, който е исписанъ още въ 14-то столѣтие, е направена отъ нѣкого си въ 16-ти или въ 17-ти вѣкъ такава латинска бѣлѣжка:[7]) 32
Johannes Alexander Macedo ad cujus petitionem iste liber fuit translatus de greco in sclavonico (Иоаннъ Александръ Маке-

---

[6]) Малкий *ь* тука, види се, е туренъ вмѣсто *а* по сърбски начинъ, който по онова врѣме е билъ доста распространенъ по българскитѣ страни, не само западни, но и источни. [Сравни Григоровичевия прѣписъ отъ поученията на Иосифа Брадати].

[7]) Ние имаме основание да мислимъ, че тая латинска бѣлѣжка е писана въ Полша или въ Юго-Западна Русия, гдѣто на 1608 година се е намѣрвалъ Ватиканский прѣписъ отъ Манасиевата лѣтопись, глед. писмото ни въ „Период. списание на Българ. Книж. Дружество“ Браила, кн. II (1870), 60, 64. [Съчинения, т. I, стр. 104, 108.]

донецъ, по просба на когото тая книга биде прѣведена отъ гърцки на български). Отъ тукъ става ясно, че по врѣмето на Якова Трайкова и други писатели съ името Македония сѫ наричали изобщо българската земя. Намѣрватъ се и много други подобни извѣстия, които е излишно да привождаме.[8]) Ще притуримъ само това, че единъ сърбски лѣтописъ (Троношко родословие), писанъ въ миналий вѣкъ, включава софийската, както и скопската, область въ Македония, па на едно мѣсто пояснява, че населението на Македония е българско: „въ Тракіи и Македоніи быша Болгары . . . . , От нихже овогда по единъ, овогда по два и по три кралѧ имѣѧхꙋ“.[9])

За своята служба въ типографията на Иеронима Загуровикя наший софиянецъ се изрича не съвсѣмъ ясно, но, види се, че той е билъ като главенъ управитель на тая типография, избиралъ е и приготовлявалъ книги за печатанье, нагледвалъ е печатанието имъ и грижилъ се е за продажбата имъ. — Първа негова работа тукъ е била напечатваньето на Псалтира, което е почналъ на 10 Марта и свършилъ прѣзъ есеньта на 1569 година. По́-вече отъ шесть мѣсеца той се е трудилъ надъ тая книга, която състои отъ 270 листа in 4-to.[10]) Има основание да мислимъ, че Псалтирътъ си онъ е извадилъ не отъ нѣкой рѫкописъ, а го е прѣпечаталъ отъ едно изъ по́прѣднитѣ издания, каквито е имало нѣколко, печатани въ Цетинье (на 1495 г.), въ Венеция (1520 и 1561), Горажда (1529), Милешево (1544 и 1557).

Слѣдъ Псалтира Яковъ Трайковъ веднага се е взелъ да печата друга книга, която е извадилъ на свѣтъ въ 1570 г. подъ заглавие — Чиновникъ архіерейскіи (молитвенникъ),

---

[8]) Нѣкой отъ нихъ сѫ приведени въ нашата книжка „Южные Славяне и Византія въ X вѣкѣ“, стр. 102, 103.

[9]) Гласникъ Друштва србске словесности, свезка V. У Београду 1853, страница 25, 30. Сравн. и страница 35, 62, 71, 77 и 81.

[10]) Ундольскій, ст. 12, № 68. [Въ Боснийский Гласник, 1901, I, стр. 59—61, е описанъ Псалтир са Часловцем, печатанъ въ Венеция трудом Бартоломея Гинамия 1638 in 4-to, 275 листа. На листъ 127, гдѣ се свършва псалтирь има послѣсловіе Іеронима Загуровића ҂а҃х҃ѯ҃и (д. б. 1657). Отъ листъ 128 — Послѣдованіе вьселѣтнаго . . . прѣимѣе (парамии), тропари и кондаки. Въ концѣ: азь Барто Марковь сн҃ь ѿ места нарицаіемь Венеоіа сьписахь сьи псалтирь вь л. ҂а҃х҃л҃и. а ѿ рожденіо х҃ва 1638 буквами. Несомнѣнно перепечатанъ. Въ Послѣсловието на Загуровића трѣба да стои 1557 г., сѫщата, въ която биде възстановена сръбската патриаршия. — Въ Послѣсловието е речено, че псалтирь по грьчьскомоу, а по срьпскому ѥзыку пѣвць (пѣснивецъ?)]

282 л. in 4-to. Види се, че и тая книга[11]) е прѣпечатана отъ едно прѣдишно издание, направено въ Венеция около 1538 г. съ сѫщото заглавие и, токо речи, съ сѫщата голѣмина (280 л.).

Прѣзъ речената 1570 година типографията на Иеронима Загуровикь е извадила и единъ служебникъ отъ 240 листове. Види се, че той е билъ прѣпечатанъ отъ третьото издание на Божидаровий служебникъ, което е направено на 1554 г. и има тъкмо толкова листове.[12]) Да ли наший софиянецъ е участвовалъ и въ неговото напечатванье и, да кажемъ изобщо, да ли, освѣнъ горѣзабѣлѣженитѣ двѣ книги, той е напечаталъ 33
още нѣщо, това ние не знаемъ, както не знаемъ нищо и за пó-нататъшната сѫдба на Иеронимовата типография.

Особно внимание заслужва слѣднята бѣлѣжка, която Яковъ Трайковъ е напечаталъ въ края на Псалтира и която гласи така:

И аще комоу коꙗ потрѣба, вьсхощеть от светыхь книгь, то вьса сїа соуть принисена вь место Скопїе оу Каратрифоуна.

Това книжарско обявление ни показва, че около 1569 г. Скопский гражданинъ Кара-Трифунъ е въртѣлъ най-голѣмата търговия съ словѣнскитѣ църковни книги. Онъ е билъ главний продавачъ не само на Трайковитѣ издания, но и на всѣкакви други свети книги, каквито тогава е имало за продань.

Но защо именно въ Скопие е била отворена по онова врѣме таква голѣма книжарница? Ние не се съмнѣваме, че това нѣщо се намѣрва въ свързва съ едни важни църковно-исторически събития, на които ще се позапремъ, толко пó-вече, защото тѣ сѫ съвсѣмъ неизвѣстни по насъ,[13]) а трѣбва да станѫтъ познати на вситѣ ни еднородци, особно въ сегашнитѣ лѫкави дни.

Скопската епархия още отъ началото на десети вѣкъ, когато се яви независимата българска църква, е била една отъ най-главнитѣ епархии на българската патриаршия и е оста-

---

[11]) Ундольскій, ст. 12, № 69, привожда вкратцѣ само заглавието ѝ, но твърдѣ е възможно, че и въ нея се намѣрватъ нѣкакви бѣлѣжки отъ Якова Трайкова.

[12]) Ундольскій 12, № 70, 71.

[13]) Въ това ни увѣряватъ нѣкои статии, които въ послѣдньо врѣме срѣщахме въ български газети и други почтенни периодически списания. Па и въ доста хубавий отъ нѣкои страни учебникъ по българската църковна история, който е обнародвалъ г. Станимировъ прѣди нѣколко мѣсеци, нѣма никакъвъ спомень за тия събития, макаръ че повечето отъ тѣхъ сѫ станали добрѣ познати на вънкашний ученъ свѣтъ още прѣди десеть—двадесеть годинъ.

вала таква дълго врѣме, нѣколко вѣкове. Въ началото на 14-ти вѣкъ сърбский краль Милутинъ бѣше я отнелъ отъ българский (Охридски) прѣстолъ и присъединилъ къмъ сърбското архиепископство, което Стефанъ Душанъ направи патриаршество на 1346 г. Но това присъединение е траяло само около 50—60 годинъ. Въ втората половина на сжщий 14-ти вѣкъ, когато, слѣдъ смъртьта на Душана, неговото на-скоро сглобено царство се распадна, краль Вълкашинъ, който около 1366 год. се прогласи за независимъ правитель на срѣдня и сѣверна Македония, пакъ повърна Скопската епархия на Охридский прѣстолъ. Това нѣщо е извършено около 1368 год., когато и Вълкашиновий братъ, Деспотъ Иванъ Углѣша, правительтъ на юго-источна Македония, повърна епархиитѣ Драмска, Сѣрска, Христополска и Филиписийска на Константинополската патриаршия, отъ която Стефанъ Душанъ бѣше ги грабналъ и приложилъ къмъ своето патриаршество.[14]) Отъ това врѣме Скопската епархия е оставала подъ Охридский прѣстолъ още около два вѣка, до 1557 година.

Въ реченатa 1557 година знаменитий турски везиръ и зеть на Султана Селима II Мехмедъ Соколоолу, Херцеговински потурнякъ, възстанови сърбската патриаршия, която трѣбва да кажемъ, бѣше съвсѣмъ унищожена около стотина годинъ
34 по-прѣди, именно около 1459, когато Султанъ Мухамедъ II завлада сърбското деспотство.[15]) За патриархъ на възстановений сърбски патриаршески прѣстолъ въ Пекь (Ипекъ) Мехмедъ Соколоолу назначи брата си Макария, на освѣнъ сърбскитѣ епархии му подчини и нѣколко български, между които бѣха и епархиитѣ Скопска, Кюстендилска, Самоковска, заедно съ Рилский манастиръ.

Това подчинение на реченитѣ български епархии е извършено насилственно, ала отъ нѣкои страни е било полезно

[14]) Глад. Пальмовъ, Историческій взглядъ на начало автокефалій Сербской церкви и учрежденіе патріаршества, стр. 22, 23, 57. — Руварац, „О кнезу Лазару“ 140 и пр.

[15]) Глед. бѣлѣжкитѣ на г-на Иречка въ Archiv für slavische Philologie, IX, 292, и книжката на почтенний сърбски историкъ архимандритъ Иларионъ Руварацъ „О Пекким патриарсима“ у Задру 1888, стр. 1—16 и пр. Срав. и въ напечатаната прѣди нѣколко мѣсеца отъ архимандрита Дучика „Историја српске православне цркве“ Београд 1894, стр. 166—170, 182—183. Това е доста добрѣ написанъ учебникъ, но, за жалость, не съвсѣмъ свободенъ отъ онния увлечения, въ които отъ нѣкое врѣме сж се пуснали нѣкои Бѣлградски писатели и политици.

а българщината. За разяснение на тая ни забѣлѣжка ще апомнимъ, че въ 15-ти и 16-ти вѣкове български (Охридски) рѣстолъ сж заемали по-вечето гърцки архиепископи, на по-рай тѣхъ и въ подчиненитѣ на тоя прѣстолъ български пархии сж се настанявали гърцки и гъркомански владици. ия инородни и изродени духовни пастири малко сж се гри-или за духовното просвѣщение на своето паство, не сж под-ържали словѣнското богослужение, което все по-вече и по-ече е западвало въ подвластнитѣ имъ български епархии, и коло половината на 16-ти вѣкъ се е държало само тукъ амъ, по-вече по манастиритѣ. Отъ къмъ тая страна положе-ието на сърбскитѣ епархии е било много по-добро. Истина , че и отъ тѣхъ нѣкои, слѣдъ първото растурянье на сърб-ката патриаршия около 1459 г., дохождаха подъ властьта на огърчений тогава Охридски прѣстолъ,[16]) но тѣ оставаха подъ его само около сто години. Па освѣнъ това, и по своето еографическо положение сърбскитѣ епархии се намѣрваха о-далеко отъ центроветѣ на гърцизма и бѣха по-близу до ърногория и до Венецианскитѣ владѣния въ Далмация, гдѣто имало да живѣятъ доста много просвѣтени сърби, както уховни, така и свѣтски. Между послѣднитѣ сж се срѣщали заможни властеле, ревнители на църковно-словѣнската нижнина. Благодарение на това въ сърбскитѣ епархии е огло по-добрѣ да се упази и народното духовенство и сло-ънското богослужение, което още по-вече е заякнало тамъ ѣдъ отваряньето на словѣнскитѣ типографии въ Цетинье, енеция, Гораждa, Руянъ, Грачаница. — Печатанитѣ въ тие пографии книги лесно сж се распространявали по сърбскитѣ архии, въ които трѣбва вече и да ги е имало доста много оло 1557 г., кога Мехмедъ Соколоолу отне отъ Охридский ѣстолъ Скопската, Кюстендилска и Самоковска епархии, та даде на подновената тогава Сърбска, Ипекска, патриаршия.

Тая патриаршия християнски се е отнасяла къмъ дадe-гѣ и области бльгарскихъ землъ,[17]) не е мразила, нила и ганадила българското име така, както правятъ

[16]) Глед. нашитѣ бѣлѣжки за охридския патриархъ Прохоръ въ Перио-ческо списание на Б. Кн. Дружество, Срѣдецъ 1882, кн. III, 132—142. [вж. по-, стр. 235].

[17]) Така нарича сърбский патриархъ Арсений Църноевикь подвластнитѣ български епархии. Глед. нашата статия за солунската типография, въ Пе-. Списание на Б. Кн. Др., Срѣдецъ, кн. 31, стр. 17. [вж. по-горѣ стр. 441 и сл.].

сегашнитѣ сърбски шовинисти. Доста е да припомнимъ, че тогавашнитѣ сърбски патриарси сж се наричали патриарси сръблемь и бльгаромь. Ние не знаемъ, да ли тая титла е приета още при първий отъ Ипекскитѣ патриарси, спрѣмо още при Мехмедовий братъ Макарий, или това е станало малко по-сетнѣ, при Макариевий прѣемникъ и племенникъ Герасимъ. Но нѣма съмнѣние, че Герасимъ, около 1576 год. е носилъ таква титла, съ която сж се украсявали и всички по-подирни сърбски патриарси.[18]) Сжщо така е вѣрно и то, че тия патриарси сж се наричали патриарси сръблемь и бльгаромь поради българскитѣ епархии, които Мехмедъ Соколоолу даде на Пекский прѣстолъ около 1557 г. — Нека притуримъ още и това, че вторий Герасимовъ прѣемникъ Иеротей въ единъ записъ отъ 1589 год. е нареченъ отецъ и оучитель сръблемь и бльгаромь.[19])

Има свидѣтелства, които ни даватъ да мислимъ, че Пе-ската патриаршия е поставяла българи — митрополити на подчиненитѣ ѝ български епархии, че и самий патриарши прѣстолъ по нѣкога сж заемали природни българе. — Бълга-ринъ несъмнѣнно е билъ митрополитъ Коласийски (Кюстен-дилски), Кратовски, Щипски и Радомирски Михаилъ, който въ 1657 г. съ своя ржка и по чисто български начинъ е запи-салъ на една църковна книга, че ходилъ въ Иерусалимъ „до братанца своего іеромонаха Дамаскина“.[20]) Българинъ, види се, ще е билъ и бивший Скопски митрополитъ Атанасий, за когото е казано въ единъ записъ, че на 1747 година заелъ сърбский патриаршески прѣстолъ, и че отъ това „бит радость велика всімь сірбомь и болгаромь“.[21])

При тая братска обноска на тогавашнитѣ сърби къмъ българитѣ отъ само себе се разбира, че въ българскитѣ епархии Скопска, Кюстендилска и Самоковска веднага слѣдъ подчине-нието имъ на Пекското патриаршество, около 1557 години, захванало да се привдига словѣнското богослужение, кое-бѣше много западнало въ тѣхъ по-прѣди.[22]) Въ тие шир-

---

[18]) Светозарь Никетикь. „Историјски развитак српске цркве“ Гласник српског уч. Друштва, кн. 31, 1871 г. стр. 52—78.

[19]) Никетикь, все тамъ, стр. 53.

[20]) Востоковъ, „Филологическія наблюденія“ 181.

[21]) Ястребовъ, Податци за историју српске цркве“ стр. 70.

[22]) [Георги Кратовски пострада въ 1515 г. Новгородското му „мучи-е писано на 1539 г. — Кога е писано южнославянскимъ духовнимъ отцомъ Гео-

епархии, които заемаха голѣмо пространство отъ Шаръ-пла-
нина до Ихтиманска Срѣдня гора, до Рила, Родопа и Пиринъ,
се е явила изведнъжъ голѣма потрѣба отъ словѣнски църковни
книги, каквито до тогава рѣдко сѫ могли да дохождатъ тамъ.
— Това, види се, е подбудило Кара-Трифуна да отвори около
1569 година словѣнска книгопродавница въ Скопие, отъ кѫ-
дѣто светитѣ книги лесно сѫ се распространявали не само
по Скопската епархия, но такожде по Кюстендилската и Само-
ковската, па прѣзъ тѣхъ и по́-нататъкъ на югъ и истокъ,
особено по софийскитѣ краища.

Софиянецътъ Яковъ Трайковъ, както показва книжарското
му обявление, еималъ тѣсни свързки съ Кара-Трифуна. Може
цори да се мисли, че той е билъ неговъ съдружникъ и се е
пусналъ въ печатарска дѣятелность съсъ цѣль да допълни
Скопската книгопродавница съ прѣпечатванъето на такви книги,
отъ които она е имала особна потрѣба. Възможно е, че по 36
негово уговарянье и Которский властелинъ Перонимъ Загуро-
викь се е рѣшилъ да отвори словѣнска печатница въ Венеция.

Но както и да е, нѣма съмнѣние, че книжарската дѣя-
телность на Якова Трайкова и Кара-Трифуна най-много е
приносила полза на българщината, за което нѣщо тие бъл-
гарски книжари заслужватъ добъръ споменъ отъ наша страна.
Они не малко сѫ спомогнали да се привдигне въ Скопската,
Кюстендилска и Самоковска епархии словѣнското богослужение,
а заедно съ него и словѣнската книжнина, която, при горѣ-
писаната обноска на тогавашното високо сърбско духовенство
въмъ българетѣ, все по́-вече и по́-вече се е укоренявала тамъ
е приготовлявала срѣдства и дѣятелье за народното ни въз-
ажданье. Отъ тамъ се е и захванало българското възражданье.
роста е да припомнимъ, че Паисий е родомъ отъ Самоков-
ската епархии, а Кирилъ Пейчиновичъ Тетовецъ отъ
копската и че Хаджи Поакимъ е намѣрилъ най-голѣма
оддържка все пакъ въ тие епархии и въ Кюстендилската.[23])

Харьковъ, 1895, 30. Мартъ.

---

[23]) [Къ исторіи болгарской письменности въ Скоплѣ и другихъ частяхъ
акедоніи. Кромѣ скопской записи времени Милутина и лѣсновскихъ, заслужи-
етъ вниманія приводимая въ статьѣ Ягича о Добромировомъ (?) Ев(ангеліи)
[акедонскомъ?), по указанію Стояновича, болгарская запись времени Душана и пр.]

19. Мѣдно (бакърно) гумно, мѣденъ токъ въ сло вѣнскитѣ и гръчки умотворения.*)

Прѣдисловие. — I. Гръчки народни прѣдания за мѣдно гумно, или токъ. — II. Словашки, руски и сръбски прѣдания. — III. Български писмени и народн прѣдания. — IV. Овче-поле въ нѣкои апокрифически видѣния (на пророк Исайя, пророка Даниила и пр.). — V. Овчеполски и Прилѣпски разкази з бакърно гумно.

Въ една статия, обнародвана въ новий български журнал „Съкровище“,[1]) ни извѣстяватъ, че въ Прилѣпско поле между рѣката Църна и Блатото, край село Чепигово се намѣрвал нѣкакво равнище, което се наричало бакърно гумно, и ч нѣкои пропагандисти въ Македония дигали голѣма врѣва з това бакърно гумно, придавали му политическо значение, про повѣдвайки, види се, че то било направено отъ старитѣ сърб и т. н.[2]) Тия проповѣди сж съвсѣмъ празни работи, защот бакърни гумна никога и никждѣ не сж правили човѣшки ржцѣ особно въ старитѣ врѣмена, та и не е имало за какво да г правятъ. Бакърнитѣ гумна сж митически нѣща, изковани от народната фантазия, и се срѣщатъ токо въ народнитѣ мити чески сказания. Намѣрвамъ за благоврѣменно да запозна читателитѣ съ нѣкои такива сказания и да изкажа нѣколк бѣлѣжки за тѣхъ. Искрено ще се радвамъ, ако моитѣ бѣлѣжк подбудятъ нѣкой по́-вѣщи и по́-пржгави писатели да се взе матъ за по́-пълно изучванье и освѣтление на тия сказани съ конто малко се е занимавала науката, макаръ че тѣ с любопитни отъ различни страни.

82 Доколко азъ зная, прѣдания за бакърни гумна има нѣколко словѣнски народи — руси, словаци, българи и сърб па ги има и у гърцитѣ. Названието бакърно е ново и

*) Изъ „Сборниче за юбилея на професора Маринъ С. Дриновъ 1869 1899“. София, 1900, стр. 81—127.

[1]) „Съкровище“ 1899, кн. III—IV, стр. 346.

[2]) Такво мнѣние за друго едно митическо бакърно гумно изказваха и чатно нѣкои сръбски писатели прѣди нѣколко годинъ.

произлѣзло отъ турската рѣчь бакъръ, която значи мѣдь червеникава, отъ каква правятъ по насъ различни сждове, особно котли, наричани мѣнци (мѣдници) и мѣнчета (мѣдничета). Ето защо прѣди турското завоевание бакърното поле се е наричало у южнитѣ словѣни мѣдно гумно, както и сега още се нарича у тѣхъ попѣкога. Въ единъ писменъ старобългарски[3]) паметникъ (апокрифъ) редомъ съ названието мѣдно гумно срѣщаме и название мѣденъ токъ,[4]) което и до сега постоянно се употрѣбява въ рускитѣ народни прѣдания. Въ словашкитѣ и въ нѣкои сръбски подобни прѣдания се употрѣбява название мѣдно поле (pole medeno, полье мjедено), а въ гръчкитѣ — χάλκινον ἄλων, χαλκῆ ἄλων. И това гръчко название добрѣ се посрѣща съ всички горѣприведени словѣнски названия, защото гръчката рѣчь ἄλων, ἄλως значи и гумно, и токъ, и поле, и изобщо всѣкакво равнище. — Прѣди да прѣмина къмъ словѣнскитѣ прѣдания за тия метални токове, гумна и полета, азъ ще се позапрж на гръчкитѣ подобни прѣдания.

I.

Въ една гръчка приказка, обнародвана на нѣмски езикъ 83
отъ покойний консулъ Ханъ[5]) подъ заглавие Der starke Hans (храбри Яни, Янко), се разказватъ такива чудеса.

Единъ поповски синъ, Яни или Янко, можелъ да свири съ тамбура или китара толко майсторски, щото омайвалъ свѣтъ, па билъ и много храбъръ. Благодарение на тия си дарби той можалъ да утрепе три змѣя, които първѣ омайвалъ съ своята свирня и слѣдъ това лесно убивалъ. — Съ единъ отъ тия змѣйове Яни се борилъ на свинцово гумно или токъ (eine Tenne von Blei), съ други на мѣдно, или бакърно (eine Tenne von Kupfer, Kupfertenne), а съ трети на стоманено, или чиличено (Stahltenne). Слѣдъ утрепваньето имъ той влазялъ въ тѣхнитѣ сараи, въ които имало по една хубавица. Двѣ отъ нихъ освободилъ, пусналъ ги да идатъ кждѣ щжтъ, но третята,

---

[3]) За тоя български апокрифъ ще говоримъ по-долу.

[4]) Професоръ Вондракъ и покойни Облакъ въ своитѣ издирвания за Супрасълский ржкописъ погрѣшно сж казали, че въ българский езикъ не се срѣща рѣчьта токъ. Вж. Archiv. für slav. Philologie XV, 344 и Сборникъ за народни умотворения наука и книжнина IX, 17.

[5]) I. G. Hahn, Griechische Märchen 1864, II, 14—24, 265.

която се намѣрвала въ сарая на третий, най-страшенъ змѣй
и била царска дъщеря, не отпусналъ, а се поселилъ при нея
84 въ змѣйовский сарай, дѣто тѣ и захванали да си живѣятъ
мирно и честито. На́скоро слѣдъ това дошълъ нѣкакъвъ овчарь
и съ дозволението на Яни захваналъ да пасе овцитѣ си по
полето, което се протѣгало прѣдъ змѣйовский сарай и на което
се намѣрвалъ змѣйовский металически токъ, или гумно. Тамъ
расла гѫста и тучна трѣва, отъ която въ нѣколко деня овцитѣ
много се накръвили, и овчарьтъ имъ побързалъ да ги закара
за продань въ единъ градъ. Въ тоя градъ царувалъ бащата
на оная царска дъщеря, съ която Яни останалъ да живѣе въ
змѣйовский сарай, слѣдъ като утрепалъ мѫжа ѝ (третий змѣй).
— Като се научилъ съвсѣмъ случайно отъ овчаря за тия
поличби, речений царь много се наскърбилъ отъ погинваньето
на своя зеть-змѣй, та рѣшилъ да отмъсти на убиеца му, па
и да отнеме отъ него дъщеря си. Съ тая цѣль той два пѫти
пращалъ противъ Яни войници, но храбрий юнакъ свирачъ
лесно ги убивалъ на металическото гумно, или токъ. Най-
послѣ единъ хромъ старецъ (прѣправенъ змѣй) сполучилъ да
убие Яни и да повърне царската дъщеря на баща ѝ, който
отъ благодарность оженилъ за нея тоя старъ хромецъ, макаръ
че тя не искала да има такъвъ мѫжъ. — Но Яни не дълго
врѣме оставалъ мъртъвъ, защото речений овчарь го възкръсилъ
съ нѣколко капки жива вода, отъ коятоималъ при себе си
едно кратунче. Като се научилъ, какво станало съ неговата
любовница, възкръсналий Яни се прѣоблѣкълъ въ овчарски
дрехи, отишълъ въ царский градъ и тамъ съ различни хитрости
85 сполучилъ да убие старий хромецъ и пакъ да се състави съ
царската дъщеря за голѣма своя и нейна радость.

За мѣдни (бакърни) и други такива металически гумна,
или токове споменуватъ и доста много гръчки народни пѣсни.
Въ една отъ тѣхъ, записана въ Трапезунтъ,[6]) единъ страшенъ
и славенъ герой Ксантинъ учи сина си Василя да ходи
свободно кѫдѣто ще, само да не ходи на мѣдний токъ и
при една круша, що расла край тоя токъ. Старий Ксантинъ
разсипалъ нѣкога тамъ една кула, па, видѫа се, и убилъ нѣ-
какъвъ гигантъ, та очаквалъ, че за тоя гигантъ ще да отмъ-

[6]) Вж. статията на Г. Дестуниса: „О Ксанонѣ. Греческая Трапезунтская
пѣсень — былина византійской эпохи“ въ Сборникѣ Отдѣленія русскаго языка
и словесности Имп. Академіи Наукъ, т. 22, № 4, С.-Петербургъ 1881, стр. 18—27.

стява нѣкой страшенъ неговъ сродникъ или приятель; поради това и давалъ такова наставление на сина си:

Ἐκεῖ στὸ χάλκινον στ᾽ ἁλὸν καὶ
στὸ λευρὸ τ᾽ ἀπίδιν,
Ἐκεῖ καστρὸν ἐχάλασα, Βασίλ,
ἐκεῖ μὴ πάγῃς.

Василь не послушалъ баща си, а отишълъ на това мѣсто. Тамъ го хванали, впрегнали го заедно съ единъ биволъ, на единъ саракининъ го подкаралъ да вози тежки камъни, като го болъ и мушкалъ съ страшенъ остенъ. — Ксантинъ 86
отишълъ да дири изгубений си синъ, срѣщналъ саракинина, който билъ страшенъ гигантъ: на главата му имало 65 кули и 42 села, на вратътъ му се въртѣли нѣколко воденици, а въ носа му се намѣрвалъ единъ конь и една мома. Ксантинъ се ударилъ съ това чудовище и го убилъ, разсипалъ му кули и воденици, освободилъ коня и пусналъ момата.

Нѣма съмнѣние, че въ тая гръчка пѣсень се възпѣва нѣкой епизодъ отъ дълговрѣменнитѣ борби на Византийската империя съ саракинитѣ (арабитѣ). Но епическитѣ образи, съ които тука е изобразенъ тоя епизодъ, сж вземени, види се, отъ нѣкакви народни приказки за змѣйове. Така ме каратъ да мисля мѣдний токъ, гигантский видъ на саракинина и момата, коя освободилъ отъ него Ксантинъ. Това сж все такива чърти, които ние вече срѣщахме въ горѣприведената приказка за храбри Яни, па ще ги срѣщнемъ и по-долу въ нѣкои други такива змѣйовски приказки. Отъ змѣйовски приказки, види се, е вземена крушата, която расла край мѣдний токъ и отъ която старий Ксантинъ прѣдпазва младий и неопитенъ Василь. Въ нѣкои приказки[7]) се разказва, че женитѣ на убити змѣйове се прѣправяли на такива дървета (ябълки) и съ своитѣ миризливи плодове замамвали убийцитѣ на своитѣ мжже и тѣхни другари или роднини, за да ги тровятъ. Това ни дава да мис- 87
лимъ, че въ крушата, за която тука е рѣчь, по народнитѣ гръчки вѣрвания, трѣба да се е прѣсторила вдовицата на оня гигантъ (змѣй), когото, види се, е убилъ Ксантинъ, кога е разсипалъ кулата му. Особно често споменуватъ за мѣдно гумно и за други такива металически токове гръчкитѣ Хароновски

[7]) Аѳанасьевъ, Народныя русскія сказки, изданіе 2-ое. Москва 1873, кн. I, стр. 315.

пѣсни, въ които старий адски ладийникъ (каикчия) Харонъ се явява като олицетворение на смъртьта и се бори съ различни юнаци, за да имъ зима душитѣ.[8]) Борбата си съ тѣхъ той прави на различни токове, ту металически, ту мермерни, па дѣто не може да надвие съ сила, употрѣбява и различни хитрости. По такъвъ начинъ той погубилъ и непобѣдимий Византийски юнакъ Дигенисъ Акрита (прѣкраснаго Девгенія), съ когото, споредъ нѣкои гръчки пѣсни се борилъ на мѣденъ токъ, σ' τὸ χάλκινον ἅλον,[9]) по други — на желѣзенъ, σ' τὸ σιδερὸν ἁλῶνι,[10]) а по трети — на мермеренъ, σ' τὰ μαρμαρένια ἁλώνια.[11])

88 Мене се иска да вѣрвамъ, че и Хароновскитѣ гръчки пѣсни сж съставени подъ силно влияние на нѣкои византийски народни сказания за змѣйове и змѣйовски металически токове, каквито (токове, или гумна), доколко зная, сж били неизвѣстни на старогръчката митология.

II.

Прѣминувайки къмъ словѣнскитѣ сказания, азъ най-напрѣдъ ще се запрж на една чешко-словенска, или словашка приказка, въ която намѣрваме чудно сходство съ горѣприведената гръчка приказка за храбри Яни или Янко. Тя е обнародвана подъ заглавие Hrda panička (голѣмлива дѣвойка), но главна рола въ нея играе единъ митически юнакъ — свирачъ, който такожде се нарича Янко, както и неговий гръчки събратъ. — Ето какво е съдържанието на тая словашка приказка.[12])

Едно сиромашко дѣте, на име Янко, сторило добро на нѣкаква змия и тя, кога умирала, наградила го за това съ три

---

[8]) Такива пѣсни има доста много въ обнародванитѣ сборници отъ гръчки народни пѣсни Азъ тукъ се ползувамъ токо отъ два такива сборника: Arnoldus Passow, Τραγουδία Ρωμαικά, Лейпцигъ 1860, и Anton Jeannaraki, Ἄσματα κρητικά, Лейпцигъ 1876. Ползувамъ се още и отъ слѣднята статия на Г. Дестуниса: „Разысканія о греческихъ богатырскихъ былинахъ срѣдневѣковаго періода“ въ Сборникѣ Отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ т. 34, № 1, С.-Петербургъ 1883.

[9]) У Дестуниса стр. 55. Вж. и Сборникъ т. 22, № 4. стр. 3.

[10]) У Яннараки, стр. 214; вж. и стр. 142, дѣто Харонъ се бори съ другъ единъ юнакъ на желѣзенъ токъ. Сравни и у Дестуниса 47.

[11]) У Пассова, стр 306. Сравни и стр. 302, 304, дѣто Харонъ се бори на мермеренъ токъ и съ единъ овчарь.

[12]) Тя е обнародвана въ сборника на A. Skultéty a P. Dobšinský: Slovenské povesti. V Rožňave 1858, стр. 499—513.

чудотворни нѣща:[13]) съ единъ калпакъ, който можелъ да прави косата му сребърна, кога го турѣлъ на главата си; съ една пищидѣлка, която съ свирнята си накарвала всѣкого да скача (да танцува) и съ една брадвичка, или сѣкирка, 89
която сама захващала да сѣче, щомъ ѝ давалъ такава заповѣдь нейний новъ стопанинъ. Слѣдъ нѣколко врѣме Янко, като останалъ сиракъ безъ баща, безъ майка, взелъ съ себе си реченитѣ чудотворни нѣща и тръгналъ по свѣта да си тръси поминувка. Стигналъ до единъ сребъренъ сарай, дѣто живѣлъ единъ царь съ дъщеря си, и тамъ се главилъ да пасе царскитѣ овци, които и подкаралъ на паша. Тѣ го извели на едно мѣдно (бакърно) поле (pole medeno) и тамъ захванали да пасжтъ мѣдна (бакърна) трѣва. Янко се спрѣлъ и гледалъ, съ каква сладость тия чудни овци гълтали тая чудна бакърна трѣва (šublaju tú medenú travu). Но изведнъжъ се дигналъ вихъръ, допадналъ страшенъ шестиглавъ змѣй, изхокалъ Янка, че докаралъ чужди овци на това мѣдно (бакърно) поле, и се спусналъ да го разкжса. Янко се досѣтилъ, та засвирилъ съ своята чудотворна пищидѣлка, която веднага разиграла разлютений змѣй и го накарала да омаломощѣе съвсѣмъ отъ рипанье и скачанье. Тогава Янко далъ заповѣдь на чудотворната си сѣкирка, и тя незабавно съсѣкла изнемощѣлото чудовище. У тоя змѣй имало една бакърна ябълка, въ която се намѣрвалъ чудесенъ бакъренъ сарай, накиченъ съ различна покжщнина, все отъ бакъръ направена. Янко взелъ тая бакърна ябълка и я скрилъ, па се завърналъ съ овцитѣ си при царя, който се много въздивилъ, като го видѣлъ живъ и здравъ. На другий день Янко пакъ изкаралъ царскитѣ овци на паша и тѣ го 90
довели на сребърно поле, покрито съ сребърна трѣва. Тамъ той по сжщи такъвъ начинъ се срѣщналъ съ другъ шестиглавъ змѣй, когото такожде разигралъ съ своята свирня[14]) и убилъ съ чудотворната си сѣкира, па и отъ него взелъ една ябълка

---

[13]) И въ нѣкои наши приказки змиитѣ награждаватъ така за сторено тѣмъ добро. Вж. въ Сборника на К. Шапкаревъ, часть 2-ра, I, кн. VIII—IX стр. 155, 377.

[14]) Тоя словашки свирачъ-сиракъ ми наумява нѣколко такъви наши свирачи особно оня сиракъ-свирачъ Мехмедъ, когото възпѣва обнародваната отъ г. Иречка помашка (Родопска) пѣсень. „Период. Списание на българ. книж. дружество“, Срѣдецъ, кн. VIII, 90—92. Види се, че и първообразътъ на Верковичевий Орфенъ ще да е билъ такъвъ родопски сиракъ-свирачъ. Доста е да си припомнимъ, че въ наший езикъ често се срѣща гръчката рѣчь орфана, ὀρφανός, която значи сиракъ.

сребърна, въ която намѣрилъ цѣлъ сребъренъ сарай. На третий денъ Янко пакъ извършилъ такова нѣщо на едно златно поле, дѣто убилъ двапайсетоглавъ змѣй, отъ когото взелъ златна ябълка съ златенъ сарай. Царьтъ останалъ много задоволенъ отъ тия Янкови подвизи, каквито по-прѣди и петдесетъ душъ не могли да извършатъ, уголѣмилъ платата на чудний си овчарь, който свободно вече могълъ да пасе овцитѣ ту по мѣдното поле, ту по сребърното, ту по златното. — Настанало врѣме за годявка на царската дъщеря. Много кральове и рицари дохождали да я питатъ, но тя имъ прѣдлагала такива условия, каквито никой отъ тѣхъ не могълъ да изпълни. — Като се научилъ за това, Янко се прѣправилъ на рицарь, възсѣдналъ рицарски конь, отишълъ при царската дъщеря, изпълнилъ вситѣ нейни прищѣвки, оженилъ се за нея и слѣдъ това тѣ мирно и честито си живѣли въ змѣйовскитѣ сараи,
91 понѣкога въ мѣдний, понѣкога въ сребърний, а понѣкога въ златний.

При своето голѣмо сходство съ гръчкото сказание за храбри Яни тая словашка приказка намѣсти е по-пълна, а намѣсти по-оправна отъ него и показва, че у словацитѣ сж се запазили доста добрѣ нѣкои стари чърти отъ змѣйскитѣ сказания, които чърти у гърцитѣ сж вече забравени или убъркани и затъмнени.

Доста добрѣ сж се запазили такива стари прѣдания и у руситѣ, както ще се види отъ слѣднитѣ изводи изъ нѣколко руски народни умотворения.

Въ една бѣлоруска приказка[15]) се разказва, че седмиглавъ змѣй отвлѣкълъ мома, която имала два брата. Единъ отъ тѣхъ отишълъ да търси сестра си, дошълъ до жилището на тоя змѣй, който го посрѣщналъ добрѣ, като свой шурей, и взелъ да го гощава съ желѣзенъ бобъ и съ желѣзенъ хлѣбъ. Съ такава храна се хранятъ и гощаватъ змѣйоветѣ. Но кога змѣйский шурей не приелъ тая гощавка, змѣйътъ се разлютилъ и го убилъ. Сжщо такава злочестина постигнала и вторий братъ, който такожде ходилъ да търси сестра си. Майката на тия два брата, като остала съвсѣмъ безъ дѣца, много жалила и плакала. Господь се смилостивилъ и рѣшилъ да я утѣши. Веднъжъ прѣдъ нея се търколило едно грахово зърно, което

[15]) Аѳанасьевъ, Народныя русскія сказки, изд. 2-ое I, 310—311.

она приела за божи даръ и го изяла. Отъ това зърно тя 92
зачнала и родила мѫжко дѣте,[16]) което станало храбръ богатиръ, наречень Покатигорошокъ (търколи-грахъ). Той отишълъ при седмиглавий змѣй, наялъ се съ неговата желѣзна храна, (желѣзенъ бобъ и желѣзенъ хлѣбъ), па го повикалъ да опитатъ силитѣ си. Змѣйътъ духналъ и съ това духанье си направилъ мѣденъ токъ. Покатигорошокъ духналъ и си направилъ токъ желѣзенъ, па захванали страшна борба, която се свършила съ това, че Покатигорошокъ утрепалъ змѣя, па го вбилъ съвсѣмъ и замазалъ въ мѣдний му токъ. Слѣдъ това той накаралъ единъ гарванъ да му намѣри и донесе жива вода, съ която възкръсилъ своитѣ два брата, па се запѫтилъ съ тѣхъ и съ сестра си за дома.

Подобно сказание се намѣрва и въ една малоруска приказка, но въ нея мѣдний токъ прави не змѣйътъ, а Покатигорошко.[17])

За желѣзенъ и сребъренъ токъ споменува друга една малоруска приказка, въ която тия токове се явяватъ въ подземний, или, както се казва въ нашитѣ приказки, въ долниотъ свѣтъ. На тия подземни метални токове единъ руски юнакъ, Иванъ Суценко, убива два змѣя и освобождава отъ тѣхъ двѣ хубавици.[18])

Мѣденъ токъ се срѣща и въ рускитѣ сказания за „Баба- 93
Яга, костяная нога“,[19]) която въ едни такива сказания се явява като вѣщица, а въ други — като змѣй, съ нѣкои отъ главнитѣ змѣйски свойщини и качества: тя, както и змѣйоветѣ,

---

[16]) За такви чудни раждания често се споменува въ нашитѣ народни умотворения. Вж. въ Сборника на Шапкарева №№ 16, 13 и въ моята книга „Нѣсколько словъ объ языкѣ, народн. пѣсняхъ и обычаяхъ Дебрянъ“ стр. 58—59.

[17]) Аѳанасьевъ I, 302.

[18]) Аѳанасьевъ I, 356. Тая руска приказка по съдържанието си ми наумява № 155 отъ Шапкаровитѣ приказки, дѣто се разсказва за изгубената царица.

[19]) Потебня, О миѳическомъ значеніи нѣкотрыхъ обрядовъ и повѣрій. Москва 1865, стр. 256. И у други словѣнски народи, па и у насъ е имало сказания за Баба-Яга, която словацитѣ наричатъ Jeńži-baba, Ježi-baba, чеситѣ—Jedu-baba, поляцитѣ Jędza, галицкитѣ руси — Язя, българитѣ. въ Велешко и Прилѣпско, Ядза. Вж. бѣлѣжкитѣ на покойний Матовъ въ „Солунски книжици“ 1889, I, 20. Любопитна спомень за тая Баба-Яга, костяная нога, у насъ се запазила въ слѣднитѣ изричания, които изговарятъ българскитѣ дѣца, кога фърлятъ първитѣ си зѫби: „На ти бабо костенъ зѫбъ, та ми дай желѣзенъ“. Сѫщо такъвъ обичай има у чеситѣ и словацитѣ, у които въ тия изричания се споменува и името на Баба-Яга: Ježi-babo (Jedu-babo), tu maš zúb kośtený, dej mi zaň železný. Потебня, „О миѳическомъ значеніи и пр.“ стр. 91. — Въ хубавото сборниче на о. Любенова злѣ е разбрана Баба-Ега. Вж. рецензията на г. Милетича въ Период. Списание на Б. книжовно дружество, Срѣдецъ, кн. 23—24, стр. 229—237.

живѣе въ металическо жилище, храни се съ металически, желѣзенъ бобъ, па си има и металически, мѣденъ токъ, на който не само се бие съ своитѣ неприятели, но си прави и войска по единъ твърдѣ любопитенъ начинъ. Млати съ чукъ по мѣдний токъ и слѣдъ всѣко такова млатенье, или чуканье, изъ тоя токъ изкача по единъ солдатинъ или козакъ. Това се казва молотьба, вършитба на Баба-Яга. Веднъжъ като молотила (млатила, връхла) така, дошълъ на нейний токъ единъ руски царевичъ, Иванъ, за да се бие съ нея. Тя станала и съ единъ ударъ го накарала да потъне въ тока ѝ до
94 колѣнѣ. Но Иванъ царевичъ лесно се окопитилъ, изкокналъ изъ тоя мѣденъ токъ, па сграбчилъ Баба-Яга, и я натъпкалъ въ него до раменѣ.

И у сърбитѣ, види се, е имало такива прѣдания за металически гумна и полета, но отъ тѣхъ сега сж останали само малки откжслеци. Дълбокий зналенъ на сръбскитѣ народни умотворения, Вукъ Караджичъ, е срѣщналъ въ нихъ токо една пѣсень, която споменува за мѣдено поле и сребърно гувно.[20]) Това е една много кратка сватбарска пѣсень, която гласи така.

Играх се златном јабуком
По польу по мједеноме,
По гувну по сребрноме,
Одскоком скочи јабука
Удари Будви у врата

и строшила тия врата. Изъ тѣхъ се посипалъ бисеръ и разпръсналъ се по полската трѣва. Паунъ и пауница се спуснали да го бержтъ, а една сгодена дѣвойка ги моли да отстжпятъ ней тоя бисеръ, че ѝ се искало да си приготви отъ него свадбени дарове.

Такова е съдържанието на тая сръбска пѣсень. Нейнитѣ изречения — мѣдно поле, сребърно гувно, злата ябълка сж поетическа образи, може би, вземени изъ такива сказания за металически гумна, поля и ябълки, каквито срѣщнахме въ словашката змѣйска приказка.

95 Повечко сръбски прѣдания за мѣдно гувно намѣрваме въ „Горски Віенацъ“ на славний черногорски владика—поетъ

[20]) Вж. въ Новото издание на Караджичевий сборникъ „Српске народне пјесме“ кн. I, Београдъ 1891, стр. 42, № 68.

Петъръ Петровичъ Нѣгошъ († 1851), който възпѣва въ него едно историческо събитие, извършено въ Черногория въ края на 17-и вѣкъ, при тогавашния владика Данилъ. Тамо ние срѣщаме една жена, която се прѣправила на вѣщица, па се хвалила, че има свои другарки — вѣщици, сбирала се съ нихъ на едно потайно мѣдено гувно и тамъ тѣ скришомъ се сговаряли, кому какво зло да сторятъ. При това казвала, че вѣщицитѣ могатъ да се прѣправятъ на всѣкакви животни, яздятъ на кросна, возятъ се на ладия отъ яйчени черупки:

Купимо се на мједено гувно,
Нико не зна до васъ ђе е оно,
На вратила, о марчу, яшемо!
Договоре криюћи чинимо,
Какво ћемо зло учинит коме,
Живином се сваком промећемо;
Возимо се на сребрна весла,
Лађа нам е кора одъ јета . .

Единъ славенъ черногорски юнакъ отишълъ да пита владика — Данило, какво мисли за тия приказки, а той отговорилъ:

Нема тога ни у једну књигу . . .
То су бабске приче и мудрости.[21])

Приведенитѣ тукъ изъ „Горски Вјенацъ“ сръбски народни 96
прѣдания ми наумяватъ нѣкои български, руски и гръчки приказки за вѣщици, вѣщерици, вѣдьми, магесници, но въ такива български, руски и гръчки приказки, доколко азъ зная, не се споменува за мѣдно гумно или за мѣденъ токъ.

Нѣкои сегашни сръбски писатели присвояватъ на своитѣ народни прѣдания единъ разказъ за бакърно гумно, който (разказъ) е слушалъ прѣди двѣстѣ години (въ 1704) единъ сръбски пжтникъ, Еротей Рачанинъ, на щипското Овче-поле и го прикожда съ нѣкои патриотически обяснения. Но тая постжпка на реченитѣ сръбски писатели е неумѣстна, защото жителитѣ на щипското Овче-поле, както сега, така и прѣди двѣстѣ години сж се наричали българи, което нѣщо ясно се вижда и отъ думитѣ на Еротея Рачанинъ. Па освѣнъ това, овчеполский разказъ се намѣрва въ тѣсни свързки съ едни много стари

[21]) Ползуватъ се отъ 3-с издание на Горски Вјенацъ, у Београду 1867.

български прѣдания за мѣдни (бакърни) гумна, токове и поля, съ които той и трѣба да се разгледва.

Въ приведенитѣ по-горѣ гръчки, словашки и руски прѣдания, които добрѣ се посрѣщатъ, па допълнятъ и оправятъ едно друго, мѣднитѣ и други металически гумна, токове и поля се явяватъ: 1) като бойно поле на змѣйове; 2) като металическо поле, по което расте металическа трѣва (пàша за змѣйски овци), па, види се, и металическа храна (бобъ, жито) за самитѣ змѣйове; 3) като мѣсто (токъ), на което
97 змѣйоветѣ, види се, сж връхли своята металическа храна и са вършили други нѣкои свои работи.

Съ сжщо такива значения се срѣща мѣдното гумно и мѣдний токъ въ нѣкои твърдѣ стари български народни прѣдания, къмъ които ще и да пристжпя.

III.

Въ единъ Панагюрски сборникъ, прѣписанъ въ 15.—16 вѣкъ отъ по-старъ български паметникъ,[22]) срѣща се, покрай друго, и едно апокрифическо слово, наречено Слово Самоила пророка. Съдържанието му е такова.

Царь Навуходоносоръ, като видѣлъ нѣщо нáсънѣ па и забравилъ, свикалъ вситѣ пророци и съ голѣми заплашвания поискалъ отъ нихъ да кажатъ, какъвъ му билъ сънътъ, та и да го изтълкуватъ. Обадилъ се пророкъ Еремия и казал на разлютения царь: „ако знаехъ, що си видѣлъ, азъ бих го изтълкувалъ, но ти кога не знаешъ, какъ можемъ ние да пророчаме?“ Навуходоносоръ отговорилъ: „ако сте истински пророци, трѣба и това да проразумѣете“. — Тогава друг единъ пророкъ, именно Самуилъ се помолилъ Богу, и незабавно дошълъ ангелъ, та му казалъ, какъвъ билъ въпросний сънъ. Слѣдъ това пророкъ Самуилъ се обърналъ къмъ Навуходон-
98 сора и му рекълъ: „слушай, царю, да ти кажа: ти си видѣлъ мѣденъ токъ, много голѣмъ, и на мѣдния токъ множество овци, а слѣдъ тѣхъ овчарь (видѣль еси токь мѣдень ве

---

[22]) За тоя Панагюрски сборникъ азъ съмъ говорилъ и другъ пжть, имен въ статията си „Болгарія накануѣ ея погрома“ (Славянскій сборникъ II, 1877) и въ Периодическо Списание на Б. Кн. Др. кн. III, 1882, стр. 1—19. [вж. горѣ, стр. 305—320]. Вж. и въ „Сборникъ Харьковскаго Историко-филологическ Общества“, т. 5, 1893, стр. VIII.

зѣло, на мѣднѣ тоца[23]) множство овець зало[24]) и за ними овчѣрь и пастирь овцамь). Па си направилъ златна икона (истуканъ) много голѣма (великѫ зало), но отъ несѣкома гора се откѫсналъ самъ по себе, а не чрѣзъ човѣшки рѫцѣ камикъ и строшилъ твоята икона като прахъ, па се прѣвърналъ на орелъ съ сълнечно сияние". Навуходоносоръ, като изслушалъ тия Самуилови думи рекълъ: „наистина такъвъ бѣше сънътъ, сега искамъ да ми го изтълкувате". — На това исканье пророкъ Самуилъ отговорилъ така: мѣдно гоумно іе҃ весь свѣт, а овци сѫт вси люде, пастирь овцамь ти еси, створити хощеши иконѫ; гора, от неѫже изидеть орель сльнечнимь сиꙗнїемь и ськроуши(т) иконѫ, (гора) іе҃ маты божїꙗ; орель и камикь — то іе҃ христос родиви҃ от дѣвицѫ бц҃ѫ безмѫжнѫѫ, икона іе҃ законь ветхи. И нови законь взидет царь от вьстока до запада.

По-нататъкъ въ нашето слово се говори, че слѣдъ като се изминало много врѣме, Навуходоносору трекнало на умъ, та направилъ златна икона, но се откѫсналъ камикъ та я скрушилъ. И видѣшѫ вси люде, сьбышѫ рѣчи пророка Са- 99
моилѣ. Тогда отроци рѣшѫ: дѣла вьсѣ г҃а поите и прѣвьзно҃те х҃а вь вѣки вѣка амин.

Нѣма съмнѣние, че за основа на приведеното Самоилово слово е послужилъ библейский разказъ на пророка Даниила за Навуходоносоровитѣ сънища и за тритѣ отроци,[25]) но речений Данииловъ разказъ тука е много съкратенъ и поизопаченъ. Па и нѣкои отъ библейскитѣ Даниилови образи сѫ замѣнени съ други, които авторътъ на нашето слово е взелъ изъ своитѣ народни прѣдания, като ги е намѣрвалъ по-вразумителни за своитѣ читатели. При това, за да даде на съчинението си по-голѣма цѣна и привлекателность, той си е дозволилъ да замѣни и пророка Даниила съ Самуила, когото старитѣ византийци, па и православни славѣни сѫ почитали като особно великъ пророкъ. Доста е да кажемъ, че они сѫ се учили да гататъ и предугаждатъ своитѣ бѫднини по една статия, коя е имала такова заглавие: „Благовѣстителное дрѣвнее

---

[23], [24]) Въ тоца и зало *а* стои вм. *ѣ*. Такова нѣщо често се срѣща не само въ сегашнитѣ ни говори, но и въ много стари български паметници, писани еще въ 13—14 в., напр.: въ Македонския апостолъ, Карпинско Евангелие, Хлуновски Паремейникъ и пр. и пр. Вж. у Лаврова: „Обзоръ звуковыхъ и форм. особенностей болгарскаго языка", стр. 67—68.

[25]) Вж. въ Библията „книга пророка Даниила" глава 2—4.

и нѣлѣжное. Хитрость сїа пророкъ Самоилъ откръвена бысть аггеломъ господнимъ шестънадесетыми образы и пророчъствоваше людемъ о бѫдѫщих".[26])

100 Доколко ние знаемъ, досега не е намѣренъ гръчки паметникъ, колко-годѣ еднакъвъ съ нашето слово Самоилѣ пророка. Отъ тука та и по самото изложение на това българско слово[27]) може да се мисли, че то не е прѣведено отъ гръчки, а е съчинено отъ нѣкой старъ български книжовникъ, който е билъ добрѣ запознатъ съ народнитѣ си прѣдания и не еималъ за грѣшно нѣщо да черпи и отъ нихъ градиво за своето съчинение, написано съ благочестива християнска цѣль. Отъ такъвъ народенъ изворъ той е почерпналъ мѣдний токъ или гумно, па и овцитѣ, що сж ходили по него заедно съ овчаря си. Тия образи, които се повтарятъ и въ горѣприведенитѣ гръчки, словашки и руски змѣйовски приказки, не оставятъ съмнѣние, че и у българитѣ е имало много отдавна, още прѣди 15-ти вѣкъ, сжщо такива змѣйовски приказки и прѣдания.

Намъ се чини, че отъ такива стари разкази ще да е вземенъ и внесенъ въ нашия паметникъ и пророкъ Еремия. Така ни каратъ да мислимъ нѣкои народни български, па и сръбски прѣдания, въ които пророкъ Еремия се явява страшенъ врагъ и изтрѣбитель на зъми, змии и змѣйове. Познато е, че вечерьта срѣщу неговия праздникъ (1. май) българскитѣ селяни, особно дѣца, клепатъ и дрънкатъ по мѣдни (бакърни) сждове (тави, сахани, тигани) или по ръжени и други метални прѣдмети, па казватъ:

101 „Еремия у поле, а змия у море";[28]) „бегайте змии, оти идетъ Еремия",[29]) или пѣятъ така:

---

[26]) М. Спиранскій: „Изъ исторіи отреченныхъ книгъ", I „Гаданія по Псалтири" СПб. 1900, 53—65 и „Приложения" стр. 15—20. Професоръ Спиранскій е обнародвалъ тукъ речений паметникъ по два сръбски прѣписа отъ 17 вѣкъ. Но нѣма съмнѣние, че тоя паметникъ е билъ прѣведенъ отъ гръцки езикъ на църковнославѣнски много отдавна и е билъ познатъ такожде на българитѣ па, може би, и на руситѣ.

[27]) Въ него има токо единъ гърцизъмъ, именно рѣчьта икона. Но та гръцка рѣчь се срѣща и въ славѣнскій прѣводъ на библейската „книги пророка Даниила".

[28]) В. Качановскій, „Памятники болгарскаго народнаго творчества" стр. 10. Сравни въ сръбский рѣчникъ В. Караджича подъ јеремијев дан.

[29]) Въ Миладиновския сборникъ, стр. 522.

Бегай, бегай, гаду,
Со твоите гадищици!
Ето ти го Еремия
Ке ти мотат черевата
Со желѣзно мотавило.[30])
Бегай, бегай, погания!
Ете иде Еремия
Со светаго Танасия,
Врти, врти по тревата
Кя ти мотит черевата.[31])

Това дръпканье по мѣдни тави, тигани и т. н., което се придружава съ такива заплашителни думи къмъ гадоветѣ, види се, символизира битви, ставали на мѣдни токове и свършвани злѣ за змѣйоветѣ. И твърдѣ е възможно, че речений български обичай е основанъ възъ такива разкази, каквито сж горѣприведенитѣ змѣйовски приказки и въ които пророкъ Еремия трѣба да е игралъ ролата на гръчкий и словашкий чудотворецъ-свирачъ Янко и на рускитѣ богатири Иванъ Царевичъ, Иванъ Суценко и Покатигорошко.

IV.

102

По това, дѣто въ гръчкитѣ, словашки и български прѣдания змѣйското поле се явява и като пасище на змѣйски овци, може да се мисли, че казаното митическо поле се е наричало не само мѣдно поле, мѣдно гумно, мѣденъ токъ, но и Овче-поле. Къмъ такова заключение ни навождатъ и нѣкои други апокрифически сказания, на които трѣба да се поспремъ тукъ, толко по́веке, че тѣ ще ни бѫдатъ потрѣбни и за единъ отъ по́-нататъшнитѣ въпроси на тая статия. Първо и първо ще поговоримъ за единъ старобългарски апокрифъ, който има такова заглавие: **Кидѣніе Исаіе пророка о послѣднемъ времени.** Отъ него сж намѣрени и обнародвани до сега само два прѣписа.[32]) По-старий и по-оправний отъ

[30]) Все тамъ 524 и въ Сборника на Л. Каравелова 221.
[31]) Въ Сборпика на Ястребова, 164—166.
[32]) Единъ е обнародвалъ почтений бѣлградски професоръ Л. Стояновичъ въ „Споменик“ на сръбската академия, III, 1890 г., стр. 193—194. Другий е напечаталъ П. С. Сретковичъ, заедно съ още нѣколко изводи изъ Драголевския сборникъ въ сѫщото издание на сръбската академия, „Споменик“ V, 1900, стр. 15—16. Прѣписътъ на г. Сретковича е по-старъ, по-пъленъ и по-оправенъ, но и въ него тоя любопитенъ отъ много страни паметникъ, за жалость, не е запазенъ добрѣ.

нихъ се срѣща въ единъ сръбски сборникъ, който е прѣписалъ нѣкой си попъ Драголь около началото на 14-ти вѣкъ отъ другъ по-старъ български сборникъ, прѣведенъ отъ гръцки езикъ около половината на 13. вѣкъ.[33]) Български прѣводачъ, на, може би, и нѣкои други по-сетнѣшни прѣписвачи на тоя
103 сборникъ сж го допълняли съ различни свои притурки, какви сж правили и въ Исаиевото видѣние.

По своя характеръ това Исаиево видѣние прилича на твърдѣ разпространенитѣ въ византийската, на чрѣзъ нея и въ славѣнската книжнина видѣния на пророка Даниила о послѣднихъ днехъ и о кончинѣ вѣка, кои се отличаватъ отъ други апокрифически апокалипсиси съ това, че въ тѣхното съдържание има политически и публицистически елементи.[34]) Такива елементи особно ясно личжтъ въ Исаиевото видѣние.

Въ него изпърво се говори по пророчески начинъ (post eventum) за нѣкои политически събития, извършени, по наше мнѣние, въ края на 10-ти и въ първата половина на 11-ти вѣкъ, при императоритѣ Василий Българоктонъ и братъ му Константинъ (които бѣха послѣдни царье отъ династията на Василия Македонянинъ), сжщо и при нихнитѣ три прѣемника, Романъ Аргиръ, Михаилъ Пафлагонянъ и Константинъ Мономахъ, кои не произхождаха отъ царска рода. Тукъ сж изложени кратки бѣлѣжки за нѣкои тогавашни вжтрѣшни бунтове и въпкашни отношения на Византийската империя къмъ българи, руси, араби, сжщо и къмъ новитѣ пейни врагове — печенези и селджукски турци. Тия бѣлѣжки, писани, види се,
104 отъ нѣкой византиецъ, върлъ непрятель на Василия Българоктона, сж много любопитни и заслужватъ подробно развѣщаванье, въ което ние нѣма да се впущаме на това мѣсто. Ще кажемъ изобщо, че византийский авторъ на реченитѣ бѣлѣжки прѣдставя изложенитѣ въ нихъ събития като извънредно страшни злочестини, на ги свързва съ онія поличби, кои ще се извършватъ прѣди дохожданьето на антихриста. За тия поличби

[33]) Вж. въ статията на професора Пречека: Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer 91—92. (Български прѣводъ отъ Ст. Аргировъ въ П. Сп. на Б. Кн. Др., кн. LV—LVI, 267—8).

[34]) Вж. въ съчинението на професора В. Истринъ „Откровеніе Меѳодія Патарскаго и апокрифическія видѣнія Даніила въ византійской и славянорусской литературахъ. Изслѣдованіе и тексты“. Напечатано е като особна книга и въ Чтеніяхъ Общества Исторіи и Древностей Россійскихъ при Имп. Московскомъ Университетѣ (кн. 2, 3 и 4 за 1897 и кн. 1 за 1898), стр. 325—329.

той и захваща вече да разказва по-нататъкъ и разказва изобщо така, както се говори за тѣхъ въ апокрифическитѣ апокалипсиси на пророка Даниила и на Методия Патарски Но въ тая чисто апокалипсическа часть на Исаиевото видѣние ние срѣщаме и такива нѣща, които ни наумяватъ змѣйовскитѣ народни приказки. — Така, въ нея се говори, че ще се дигне единъ змѣй съ вситѣ си велможи, та ще дойде въ израилската земя и сѣдеть на мѣстѣ нарицаемѣмь Овьчеполе и по семь побѣдить кь себе все езыки. Слѣдъ нѣколко врѣме подвигнеть се бестѹдны змы тьи сь Овчинола сь всѣми странами и ще иде да прѣвземе Константинь-градъ. Той лесно ще влѣзе съ войскитѣ си въ тоя градъ, но тамъ изъ църквата света София ще изкокнатъ два мѫжа, единъ отъ които по име Михаилъ, яростно ще погледне на нихъ и съ тоя си погледъ ще ги джасне и смете така, дето они ще износѣкѫтъ единъ другиго, а самий змѣй ще падне „на мѣстѣ, нарицаемѣмь Ѧдринополе, нь прословеть се „Гигово поле“ (= гигантско или змѣйско поле), и по томь не имать слоути се Ѧдринополе.“ Слѣдъ това ще настане голѣмъ миръ, но нѣма да трае много 105
врѣме, че ще се роди богопротивникъ (антихристъ), който ще захване да мѫчи христианитѣ: едни ще накаратъ да върхѫтъ тръньe (съ боси нозѣ), на други ще извива и мотае червата и пр.

Въ обнародванитѣ до сега гръчки апокалипсиси за послѣднитѣ врѣмена нѣма споменъ за такъвъ змѣй, какъвто срѣщаме въ горѣприведений изводъ изъ Исаиевото видѣние.[35]) Оная рола, която спротивъ това видѣние ще играе змѣй прѣди дохажданьето на антихриста, гръчкитѣ апокалипсиси даватъ на измаилтянитѣ и на ония нечисти народи (гогъ, магогъ и пр.), които Александъръ Македонски ужъ затворилъ нѣкога си въ една сѣверна гора. Сѫщо така ние не намѣрваме въ гръчкитѣ апокалипсиси никакъвъ споменъ и за Овчеполе, на което змѣйътъ ще се бие съ различни езици нѣйдѣ въ Израилската земя. Нѣма тамъ споменъ и за онова поле, на което ще почине змѣйътъ и което поради това ще бѫде наречено гигово

---

[35]) Токо въ двѣ гръчки и въ двѣ славѣнски Данилови видѣния се споменува змѣй (ὄφις κοιμώμενος), но подъ него се разумява апокалипсически византийски императоръ. Истринъ, реч. съчин., 289—290 и въ текст. 136, 143, 160. — Вж. и обнародваното отъ Макушева Хаджи Іорданово — „Пророка Даниила послѣднее зреніе чудно и ужасно“ въ „Русскій филол. Вѣстникъ“, 1882, кн. 1. 23—26.

106 или змѣйско поле.[36]) По всичко се види, че названията — Овчеполе, Гигово, или змѣйско поле, та и самий змѣй сѫ притурени въ Исаиевото видѣние отъ неговий български прѣводачъ. Отъ тия негови притурки ние имаме право да заключаваме, че въ нашитѣ стари прѣдания змѣйското бойно поле се е наричало не само мѣденъ токъ, или гумно, но и овчеполе, понеже, както вече знаемъ, е служило и за пасище на змѣйскитѣ овци.

Тука ни дохожда на умъ, че и въ една руска редакция, или прѣправка отъ откровението на Методия Патарски се срѣща Овчеполе, съ значение — бойно поле. Тя е обнародвана по два прѣписа — въ по-старий отъ нихъ,[37]) писанъ въ 16.—17. вѣкъ, се говори, че измаилтянитѣ, като опустошѫтъ Персия, Киликия, Сирия и пр., „стануть пленит весь Гова[38]) великій и пойдутъ ко овчию полю и став на овчіи полѣ украсятся въ порты безцѣныя и похвалятся глаголюще: гдѣ сут нарицаемыя христіане? яко погибоша отъ рукъ нашихъ . . .“ Слѣдъ това ще нападнатъ на Ефиопия (Цариградъ), но тамъ ще бѫдатъ съвсѣмъ разнебитени (по сѫщи такъвъ начинъ, както се разказва за змѣя въ Исаиевото видѣние). „Тогда Измаиловичи изгнани совокупятся на овчіи поли и
107 воставше на конних стременѣхъ своихъ, начнутъ богу даяти луки своя и стрѣлы и оружия своя глаголюще: боже, далъ еси былъ сим оружіемъ попленити всю землю, а нынѣ отялъ еси отъ насъ царство; то уже оружие свое возми отъ насъ“.[39])

Сѫщото се разказва и въ другий руски (Уваровски) прѣписъ, писанъ по-късно, въ 18-ти вѣкъ, но въ него вмѣсто на овчіи поли е написано, види се, погрѣшно — на овчеі купели.[40])

---

[36]) Гигово е произлѣзло отъ гръцката дума γίγας, която значи не самъ гигантъ, исполинъ, но и чудовище съ змѣйски позѣ. Тая гръцка дума отдавна е била приета въ нашия народенъ езикъ съ форма гигъ, гига, гиги, па и сега се е запазила понѣкѫдѣ съ значение — струлци, ждракели. Вж. въ нашата статия „О болгарско-русскомъ словарѣ И. Герова“, Харьковъ, 1897, стр. 5, 19.

[37]) Въ речената съчинение на професора Истрина, стр. 175—231 (текст.) 115—131.

[38]) Гова, Говатъ или Гаваонъ се е намѣрвалъ около Иерусалима, около петь километра отъ него. И. Номяловскій, Евсевія Памфилова о названіяхъ мѣстностей, встрѣчающихся въ священномъ писаніи и пр. стр. 204—205.

[39]) Истринъ (текст.) 123—124.

[40]) Тихоправовъ, Памятники отреченной русской литературы I 257—258.

По мнѣнието на професора Истрина, тая руска прѣправка отъ апокалипсиса на Методий Патарски, която той нарича „интерполированная редакция“, е направена въ Русия „по готовымъ источникамъ“. Между послѣднитѣ, види се, е имало и български, родствени съ разгледаното по-горѣ Исаиево видѣние.

И така, това Исаиево видѣние ни увѣрява, че неговий прѣводачъ или прѣправячъ е приемалъ овче-поле за синонимъ на мѣденъ токъ или гумно[41]) и е разумявалъ подъ него змѣйско насище, сѣдѣло и бойно поле. Но отдавна нѣкои български книжовници сж захванали да разбиратъ това название като географически терминъ и да го отождествяватъ съ названието на онова равнище въ Скопската область, кое се простира между Вардаръ и неговитѣ източни притоци, 108
Пчиня и Брѣгалница,[42]) и кое още въ 11-ти вѣкъ, па може би и много по-рано се е наричало Овчеполе.[43]) Единъ твърдѣ старъ български лѣтописъ приказва, че още въ втората половина на 9-ти вѣкъ наший Борисъ-Михаилъ е градилъ на Брѣгалница и на Овчи поли бѣли црькви.[44]) — Заедно съ реченото отождествяванье тия български книжовници сж се опитвали да свържатъ съ Скопското Овчеполе и съ други съсѣдни български области и самото съдържание на нѣкои апокрифически апокалипсиси. Такова опитванье ние срѣщаме въ една статия, коя се намѣрва въ горѣспоменатий Драголевъ 109

---

[41]) Друго доказателство за тия синонимни названия се намѣрва въ разказа на сръбский пжтникъ Іеротей Рачанинъ, за който ще говоримъ по-долу.

[42]) Вж. въ „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина“ т. IV, статията на г. Ефрема Карапова, дѣто на стр. 285–286 сж изброени 60 български и 11 турски села, които се намѣрватъ на Овчеполе и „съставятъ дѣлъ отъ Щипскитѣ села“. Освѣнъ тия Щипски села, на Овчеполе, казва г. Карапов „има и нѣколко Кратовски, Кумановски и Велески“. Въ старо врѣме Овчеполската область е била по-голѣма, обгръщала е и всичката Злетовска долина, та и Лесновската гора. Така ни казва тамошний българинъ Станиславъ, който е прѣписалъ на 1330 год. единъ синаксаръ „вѣ wбласти Wвчепольской въ хорѣ Златовстѣи вѣ горѣ Лѣсновстѣи вѣ монастири сѵ̑го Михаила . . . wбдрѣжимѣ хороѭ Златокоѭ жоупаноу Драгославоу“. Ламанский, „Онѣкоторыхъ славянскихъ рукописяхъ въ Бѣлградѣ“, 19–20.

[43]) Византийский историкъ Кедринъ, който е писалъ около края на 11-ти вѣкъ, разказва, че прѣзъ зимата 1048 г. печенѣжкий каганъ Тирахъ съ голѣмо множество печенези (около 80,000) миналъ прѣзъ Дунавъ и страшно оплѣнилъ тамошнитѣ български страни. Но Византийскитѣ военачалници съ помощьта на нѣкой българинъ Михаилъ сполучили да надвиятъ на тия печенези и ги накарали да имъ се прѣдаджтъ, па заселили мнозина отъ нихъ по българскитѣ равнища около Срѣдецъ, Нишъ и на Овчеполе (Εὐτζάπολις).

[44]) „Тѣи царь (Борисъ) крьсти всоу землю блъгарскоую. и сѣзда црькви по земли блъгарстѣи; и на рѣцѣ Брѣгалници и тоу пріемь царьство, на Овчи поли сѣзда бѣли црькви“. Споменик на сръбската Академия III, 191.

сборникъ и коя не е прѣведена отъ гръчки езикъ заедно съ тоя сборникъ, а е притурена въ послѣдний по́-послѣ отъ нѣкой неговъ български прѣписвачъ. Тя е вмѣстена тамъ слѣдъ едно „Видѣніе Данила пророка о царѣхь и послѣднихь днехъ“ и има таково заглавие: **А се тлькованиѥ Данилово.**[45]) Съ това тълкуванье неговий български авторъ е искалъ да прѣмѣсти въ югозападна България и да внесе въ българската история ония събития, кои спротивъ Даниловитѣ видѣния сѫ ставали или ще ставатъ въ Азия, въ Цариградъ и въ Италия. Опитваньето му е излѣзло много шантаво, а на мѣста и толко убъркано, дѣто не може да се разбере. Но едно нѣщо той е прокаралъ тукъ доста ясно. Онзи апокалипсически византийски царь Михаилъ, кой прѣди дохожданьето на антихриста ще възкръсне, за да пропѫди измаилтянитѣ и да ги разнебити съвсѣмъ, той е отождествилъ съ наший Борисъ-Михаилъ, па разказва, че тоя български Каганъ,[46]) кога дойде уреченото отъ Бога врѣме, ще възкръсне, па ще срѣщне измаилтянитѣ
110 на Овчи поли и ще имъ избие „скопские вое на Киевѣ студенци“. — Слѣдъ нѣколко врѣме ще дойдатъ още „двѣ чести Измаилтѣнь и поплѣнеть всу землю бльгарскую“. Но българский Кагань пакъ ще излѣзе, ще ги срѣщне на „Срьдьци и ту створить сѣча два и речеть у Боꙗнѣ:[47]) оставите ту плѣнь, идѣте же домомь. И начнуть глаголати Измаильте: — Не даимь[48]) мы нь биемь се. — И ту створеть розбои великъ . . . и будеть пролитие крьви мнозѣ, ꙗко оутонути у крьви ждрѣбцу трилѣтноу. И ту одолѣютъ ему (Кагану) ѥгры,[49]) избиють ему вое, а самь убѣжить вь Вельблоуждь и ту пакы сбереть сироты и попе и диꙗкы и мнихы вь Витоши горѣ, идѣже суть сьбрани мнози светиї от всѣхь земль и поидуть сь крсты на

[45]) Споменик V, стр. 12—13.

[46]) Титулътъ Каганъ е даденъ въ тоя паметникъ не само Борису-Михаилу, но и Симеону, па и Петру. Тукъ трѣба да напомнимъ, че първий руски киевски митрополитъ-проповѣдникъ Иларионъ, който е живѣлъ въ 11-и вѣкъ, дава сѫщо такъвъ титулъ на равноапостолний руски князъ Владимиръ. Така, въ едно свое поучение той говори: „похвалимъ же и мы . . . великаа и дивнаа сотворшаго нашего учителя и наставника, великаго Кагана нашея земля Влодимира, внука стараго Игоря, сына же славнаго Святослава“ и пр.

[47], [48]) Издательтъ на Даниловото тълкование г. Сретковичъ погрѣшно е напечаталъ: оубо ꙗ нѣоставите, вмѣсто „оу Боꙗнѣ“ и „не да имь“, вмѣсто „не даимь“ (не даемъ, не дадимъ). Първата отъ тия погрѣшки е оправилъ г. Иречекъ въ речената си статия, 92. Пѫтемъ ще забѣлѣжимъ, че въ изданието на г. Сретковича се срѣщатъ още нѣколко такива погрѣшки.

[49]) Подъ ѥгри се разумѣватъ измаилтяни.

Измаила. Патриархъ поидетъ прѣдь ними. Начнуть боати се
иегры и отмуть плѣнь . . . .“

Види се, че авторътъ на Даниловото тълкуванье
тукъ съ нѣкои апокалипсически събития е уплелъ печенѣжкитѣ
върлувания по Балканский полуостровъ между 1048—1051
години.[50]) Отъ византийский историкъ Кедринъ ние знаемъ, 111
че на византийцитѣ въ тогавашнитѣ имъ борби съ печенезитѣ
е помагалъ нѣкой си Михаилъ Български.[51]) И може да
се мисли, че неговата памѣть въ тая борба е подсѣтила и
подбудила тоя авторъ да възкръси Бориса-Михаила и да го
отождестви съ апокалипсический византийски Михаилъ.

V.

Въ тѣсна свръзка съ разгледанитѣ народни приказки и
апокрифически съчинения се намѣрва разказътъ на сръбский
пѫтникъ Іеротей Рачанинъ, за който (разказъ) ние вече спо-
менувахме по́-горѣ.

Прѣди двѣстѣ годинъ, именно на 1704, Рачанинъ е хо-
дилъ изъ Бѣлградъ въ Іерусалимъ и е описалъ доста подробно
своето пѫтуванье,[52]) което е извършилъ прѣзъ долинитѣ на
Българска Морава (Бугарску Мораву) и Вардаръ. Като пѫту-
валъ между Враня и Велесъ (градъ бугарски), той мину-
валъ и прѣзъ Овче поле, спиралъ се тамъ на конакъ въ
село Горобину, или Горобинци.[53]) Това Овче поле направило
много хубаво впечатление на Рачанина, както показватъ слѣд-
нитѣ му думи. „Туду видѣхъ красну землю, лѣпи поля и жита 112
и виногради и овощия многоразлична и лѣпе рѣке теку изъ
планина и источници студени и чести и градови се виђу и
села. И ту на ужини съ едного мѣста ща се види, наброисмо
цркви 14 великій, бѣли се камикъ, срби правили, а садъ све
пусто“. По́-долу Рачанинъ разказва това: „И ту намъ каки-
ваше, кад су напре срби изъ преко мора прѣшли отъ сръбске

---

[50]) Вж. Българската история на г. Пречека, въ прѣвода на Н. Райнова и З. Бояджиева, 267—278. — Сѫщо и въ Период. Списание на Бълг. Книжовно Дружество, кн. LV—LVI, 267.

[51]) Вж. по́-горѣ, въ бѣлѣжка 43.

[52]) То е обнародвано въ „Чтенія Общества Исторіи и Древностей Россійскихъ при Имп. Московскомъ Университетѣ 1861, кн. 4 и въ Гласник Српског Учен. Друштва XXXI, 1871, 297 и пр.

[53]) Види се, че то ще да е спова Овчеполско село, което у г-на Каранова е наречено Горубинци, у Верковича (365) Горабинци, а въ Пловдивската Ethnographie de la Macédoine (69) — Gouroubintzi.

и потомъ се срби назвали по рѣци тое иза Троя града то су на пре на Овче полѣ пали и ту, кажу, сковали от бакра гумно, а веле, не умѣли врћи на земли и кажу до данась стои засуто землею и веле да хоће велико крвопролитие ту быти от турака на после и ту се велми чудисмо красоти земли и обилию плодовъ. И паки идосмо на конакъ у Велез градъ бугарски".

Нѣма съмнѣние, че ония кръвопролития, кои, спротивъ приведений разказъ, ще правятъ турцитѣ на Овче поле, сж вземени изъ такви апокрифически пророчества, каквито сж разгледапитѣ по-горѣ видѣния Данилови и Исаиево, па и руската прѣправка отъ апокалипсиса на Методий Патарски. Че въ тоя Овчеполски разказъ апокалипсическитѣ измаилтяни сж замѣнени съ турци, това е твърдѣ естествено нѣщо. — Изъ сжщо такви апокрифи, па и изъ нѣкои змѣйовски приказки сж вземени и основнитѣ чърти на Овчеполскитѣ прѣдания за бакърното гумно. И види се, че въ реченитѣ извори на тия прѣдания Овчеполе и бакърно (мѣдно) гумно сж се употрѣбявали като синонимни названия. А изпослѣ,
113 кога това митическо Овчеполе е отождествено съ географическата Овчеполска область, то заедно съ него е прѣнесенъ и локализиранъ тамъ и неговий митически неразлжченъ другарь-синонимъ, сирѣчъ мѣдното (бакърно) гумно. Па като е било съвсѣмъ несгодно да се намѣсти и такво металическо равнище на земна повръхность, то народната фантазия го е заровила въ земята на Овчеполската область.[54])

Мислимъ, че не е потрѣбно да говоримъ яко много и за ония Рачанинови бѣлѣжки, въ кои се казва, че старитѣ Сърби, кога сж се прѣселвали из преко мора, иза Троа-града, въ сегашната си земя, спирали сж се нѣколко врѣме на Овче поле и тамъ сж сковали бакърно гумно, за да си върхжтъ жито. — Тия причи и мудрости ни наумяватъ думитѣ на Паисия Хилендарски за ония сръбски патриоти, кои въ миналий вѣкъ сж вадили повесма и сж китили история съ рѣчи праздни, за да докажатъ, че „су выше были они испервa славни отъ Болгари".[55]) — Види се, че

[54]) Това засипано съ земя Овчеполско бакърно гумно ни напомня донѣйдѣ и ония металически токове, на кои се е борилъ, съ змѣйове въ подземний свѣтъ руский богатиръ Иванъ Сученко. Вж. по-горѣ.

[55]) Вж. Паисиевата История въ изданието на професора Теодорова: „Трѣмъ на българск. словесность" I, стр. 78, 81, 82.

реченитѣ фантастически измислици Рачанинъ е слушалъ отъ
отъ нѣкои сръбски калугери, каквито е имало около началото
на миналий вѣкъ по Скопската и Кюстендилската епархия,
кога тие епархии се намѣрваха подъ сръбското (Печско) па- 114
триаршество.[56])

Да се повърнемъ сега къмъ извѣстията за Прилѣпското
бакърно гумно, кои ни подбудиха да напишемъ настоящата
си статия. Тия извѣстия, обнародвани въ журнала „Съкровище“,
за жалость сж твърдѣ кратки и сж изказани така: „По цѣлата
страна (Македония) е извѣстно тъй нареченото отъ сърбитѣ
бакърно гумно (равнина въ Прилѣпското поле, до жгъла между
рѣкитѣ Църна и блатото), което тѣ тръбятъ на лѣво и дѣсно 115
като южна граница на стара Сърбия. Туй име сж го раз-
пръснали и го направили извѣстно между населението сжщитѣ
сръбски пропагандисти, които още съ време сж гонили сжщата
цѣль“.[57])

---

[56]) Такви прѣкалени патриоти трѣба да сж казвали Рачанину, че онія запустѣли бѣли църкви, които онъ е видвалъ на Овчеполе, били правени отъ сърби. Тия Овчеполски църкви наумяватъ намъ горѣприведений лѣтописенъ разказъ (въ бѣлѣжка 44), въ който се казва, че Борисъ-Михаилъ на Овчи поли сьзда бѣли црькви. Трѣба тукъ да припомнимъ, че речений лѣтописенъ разказъ е писанъ много по-рано отъ сръбското господарувaнье въ Овчеполската область, което трая само около 40 или 50 годинъ, та и не бѣше яко твърдо. Доста е да кажемъ, че знаменитий Хрель, кой владаше и една часть отъ Овчеполе заедно съ градъ Щипъ, но едно врѣме не искаше да признава надъ себе си върховната власть на Душана. Да припомнимъ още, че единъ Овчеполски инокъ отъ Лѣсновский манастиръ, който биде подновенъ на Душаново врѣме отъ Деспота Оливера, е написалъ тогава, 1353 една книга, на въ послѣсловието си първѣ споменува тогавашний български царь Иоанъ Александъръ, а слѣдъ него вече туря Душана и Оливера. Флоринский, „Памятники законодательной дѣятельности Душана“, Кіевъ 1888, стр. 82 до 83. – Слѣдъ смъртьта на Душана и разпаданьето на неговото царство въ Овчеполската и въ съсѣднитѣ нeи области доста дълго врѣме влада Константинъ Дѣяновъ, но той е вече подписанъ въ единъ тамошенъ споменикъ, като български князъ. — Ние не отричаме, че въ първата половина на 14-ти вѣкъ сръбски властели, може би, сж направили нови църкви въ нѣкое и друго Овчеполско село, но не се съмнѣваме, че по-вечето стари Овчеполски църкви сж градени отъ българи, па може би и отъ нѣкои Византийци още прѣди сръбското завоевание.

[57]) Вж. „Съкровище“ кн. III—IV 1899, въ статията „Сръбска пропаганда въ Македония“ стр. 342—343. Пжтемъ ще забѣлѣжимъ, че насъ учудва началото на тая статия, коя се захваща съ такви думи. „Погрѣшно е мнѣнието, че сръбската пропаганда сжществува отдавна, прѣди още разрѣшението на черковний въпросъ... Въ Македония сръбска пропаганда сжществува отдавна, прѣди още разрѣшението на черковний въпросъ . . . Сърбия още отъ половината на миналото столѣтие е пращала (тамъ) пжтници-апостоли съ миссия чисто пропагандска, макаръ и прикрита подъ булото на научни издирвания и пр.“ — Тия увѣрения намъ се виждатъ съвсѣмъ безосновни, защото ние много добрѣ знаемъ, че сегашнитѣ сръбски агитации въ Македония се захванаха около 1865—1870 г. До това врѣме всички сърби и „правителствени и частни“ всѣкога сж признавали македон-

116 Ако бѫде истина, че реченитѣ пропагандисти сами сѫ измислили и нарекли казаната Прилѣпска равнина бакърно гумно, то види се, че тѣ сѫ си послужили за това нѣщо съ Рачаниновий разказъ за Овчеполското бакърно гумно, което просто сѫ прѣмѣстили отъ Овчеполската область въ Прилѣпската. Но намъ се чини, че и въ мѣстнитѣ прилѣпски прѣдания, може би, има нѣкакви разкази за бакърно гумно въ реченатa прилѣпска равнина и че отъ тѣхъ сѫ се възползовали сръбскитѣ пропагандисти за своята „днешна цѣль“. Познато е, че въ гръчко-римскитѣ врѣмена около сегашний Прилѣпъ е имало единъ градъ, кой се е наричалъ Ἀλκομεναί.[58]) Нѣкои простодушни човѣци твърдѣ лесно сѫ могли да убъркатъ това име съ гръчката рѣчь χάλκωμα, коя значи—мѣдни (бакърни) сѫдове и всѣкакви други бакърни направи, па чрѣзъ фантастически етимологизирания върхъ тая гръчка рѣчь да локализиратъ змѣйовското бакърно гумно и въ Прилѣпско поле. Подобни неразбранщини, измислици и комбинации често се срѣщатъ въ народнитѣ прѣдания.

Харьковъ, 1899—1900 год.

цитѣ за българи, кое нѣщо се доказва съ голѣмо множество необорими доказателства. До тогава тѣ не само не сѫ пращали въ Македония тайни и явни апостоли на сърбизма, но сѫ правили и услуги на тамошната българщина. Доста е да си наумимъ за Ивана Рачъ, най-първи сърбски историкъ, който добрѣ е опрѣдѣлилъ границитѣ на сръбското племе отъ-къмъ Македония и е направилъ това въ своята история, писана още въ втората половина на миналий вѣкъ. Другъ единъ сръбски историкъ отъ онова врѣме, черногорскии владика Василий Петровичъ, е доказалъ, че краль Марко былъ отъ націе болгарскіе. Тука ни дохожда на умъ и отговорътъ, който даде сръбский митрополитъ Михаилъ на вселенский патриархъ въ 1870 г. по въпроса за учрежденатa тогава българска Екзархия. — На не можемъ да прѣмълчимъ и за Вука Караджичъ, кой най-напрѣдъ и необоримо доказа, че езикътъ на македонцитѣ е български, най-напрѣдъ захвана да запознава учения свѣтъ съ българскитѣ нѣсни и обичаи, та и доказа, че така нареченатa слава има и у крайдунавскитѣ българи. Авторътъ, за кого ни е рѣчьта нарича и Верковича „единъ отъ испратенитѣ учени сръбски агитатори въ Македония“ (341). Господство му, види се, не знае, че Верковичевитѣ „Нјесме македонски Бугара“ сѫ печатани въ Бѣлградъ на 1860 г., и съ сръбско иждивение. Подобна кривда тоя български авторъ е изказалъ тукъ и за Йорданъ Джинотъ.

[58]) Вж. статията на г. Димитриева въ П. Сп. на Б. Книжовно Дружество кн. 37—38, стр. 620.

Притурки и поправки.

А.

(Изъ Панагюрски ржкописенъ Сборникъ отъ 15—16 вѣкъ).

Сл҃о Самоилѣ, прр҃ка.[1])

Навьходоносороу цр҃ю цр҃оужщоу вь ва̀
вилонѣ. видѣ сонь и забы его̂. како
видѣ и̂ сьбра в'сѫ прр҃оки̂. и р҃е имь.
ѿ аще. неразоумѣете̂ сонь еже видѣ
тако а̂зь. вь велїкѫ ѿргиѭ да̂мь
ва̂ ѿниже рѣшѫ. повьжь намь
да проумѣемь то̂. цр҃ь же р҃е забихь
того. како видѣ. гл҃аше е̂ре̂миꙗ̂.
прр҃кь. аще би зналь ти що е̂си̂ видѣ
ль. а̂зь̂ прорекль бы̂. ти не знае̂шь
ми како хощемь. прорещи навьходо
носорь р҃е аще ви̂. вьистинѫ. ѿ не
бе̂нихь прори̂чете. и ѿ семь прора
зоумѣите. аще истинѫ прори̂че
прорецѣте. и мой сонь. Самоиль.
прр҃окь ста̀ на мѣлтѣ[2]) и прїиде аг҃гель
гн҃ь и повѣсть сонь̂ каковь іе̂.
тогда цр҃ь р҃е. призвав'ши̂.[3]) не гл҃е
тели̂ е̂же̂ а̂зь рѣхь. вамь тогда Сам
иль прр҃окь р҃е. г҃и азь̂ прорекѫ тебѣ.
слишьі цр҃ю повѣмь. видѣль есьі то̂кь

[1]) Това Слово завзима въ Панагюрский сборникъ двѣ страници и половина, или 50 реда (20+20+10). Печатаме го така, както е писано, редъ по редъ, слово по слово и съ вситѣ знакове, кои се срѣщатъ въ редоветѣ и надъ тѣхъ. Заглавието и първата буква въ текста сѫ писани съ червено мастило.

[2]) Така е написано, види се, по погрѣшка, намѣсто молитвѣ.

[3]) Въ призвавших сѫ слѣни двѣ рѣчи въ една, именно призвавши их. Такъвъ ἀφαίρεσις често се срѣща въ словѣнскитѣ ржкописи. Вж. въ Мариинското евангелие, издадено отъ професора Ягича. 425, и въ Софийския Синодикъ на царя Борила, издаденъ отъ г. Попруженко, 8.

мѣдень ве̂ле̂и зѣло̂. на мѣднѣ тоца̂
множ҃тво. ѡ҆вець зало̂. и за̀ нимѝ ѡ҆вчѣ
рь и пастирь. ѡ҆вцамь. и сьтвори.
иконѫ златѫ. и великѫ за̀ло и ѿврь
жесѫ камикь. ѿ гори несѣкомиѫ.
нерѫками чл҃вскамы. и ськроуши.
иконѫ зла̀тѫ. ꙗко и прахь. тои̂
ками б҃ы ѡ҆рель. сл҃нчнимь сиꙗнїе
мь тогда. цр҃ь р҃е вьистинѫ
таковь сонь. видѣхь си̂ко гл҃ѫ ва̂ь
прорьцѣте ми. тои сонь. тогда Са̂о
и̂лѣ. пр҃р҃кь р҃е мѣдно гоум̀но іе҃ весь[4])
св҃ѣ. а́ ѡ҆вци[5]) сѫ҃ вс҃и лю҃е. пасти̂рь
ѡ҆в̂цамь тїеси. створити хощешѝ
121 иконѫ гора̀ ѿ неѫже̂. изидеть.
ѡ҆рель сльнечнїмь. сиꙗ̀нїемь и сь
кроуши. иконѫ. гора ѥ҃ м҃ты бж҃їꙗ
ѡ҆ре̂лѣ и камикь то ѥ҃ х҃с родив҃и
ѿ дв҃цѫ. бц҃ѫ безмѫж҃нѫѫ. икона
ѥ҃[6]) законь ветхи̂ и нови̂ законь. вьзи
д҃е цр҃ь. ѿ вьстока̀ до зап҃а и прѣн҃
д҃ѫ.[7]) многа врѣмена и наид҃е на с
р҃це цр҃ю. и сьтворить и̂конѫ златѫ
и ѿврьжесѫ. ками не рѫкамѝ.
члвчѫ҃ками и ско̀уши҃.[8]) иконѫ. и ви
дѣшѫ в̀си лю҃е. сьбы̀шѫ҃. рѣчи.
пр҃рока Самоилѣ. тогда ѡ҆троци
рѣшѫ дѣла. вь҃ѣ г҃а поите. и прѣ
вьзно҃те х҃а вь вѣкѝ вѣка ами̂н.

---

[4]) Тука е казано мѣдно гумно, а по́-горѣ мѣдень токь. Нѣма съмнѣние, че авторътъ на това Слово е приималъ гумно и токъ за синонимни рѣчи.

[5]) Овци е написано така, щото може да се чете и овце. И двѣтѣ тия форми се употрѣбятъ въ народнитѣ ни говори.

[6]) Глаголната форма іе҃ (ѥсть) се срѣща въ нашиӣ паметникъ петь пѫти и всѣки пѫть е писана съ йотувано *е* (ѥ), което не се употрѣбя въ други рѣчи.

[7]) Глаголнитѣ форми прѣидѫтъ, наидет, сьтворить, ськроушит, кои се изреждатъ тукъ една слѣдъ друга и сѫ свързани съ отврьжесѫ, трѣба да приимаме за аористи съ лична приставка *тъ*, каквато се срѣща и въ други доста стари паметници, напр. снидѫтъ, спадѫт (въ Охридск. апостолъ отъ 13. вѣкъ), не могѫть = не могошѫ (въ Мануиловск. апостолъ). Вж. Срезневски, „Древніе слав. памятники юсоваго письма“, 48, 99, 100. Миклошичъ, Wortbildungslehere der slav. Sprachen, 68—70. Ако е така, то въ нашето слово имаме любопитенъ остатъкъ отъ простий (асигматиченъ) аористъ.

[8]) Това е писарска грѣшка, вмѣсто ськроушит.

Б. 122

Нѣколко бѣлѣжки за рѣчьта **оргия.**

Въ статията ни „Мѣдно, или бакърно гумно и пр.“ погрѣшно е казано, че въ Словото на пророка Самуила се срѣща токо една гръчка рѣчь, икона. Въ това Слово има още една такава рѣчь, именно оргия (ὀργή = гнѣвъ), коя се срѣща въ Навуходоносоровото заплашванье: вь велїкѫ оргїѫ дам вас. Но и за нея ние ще кажемъ сѫщото нѣщо, кое казахме и за рѣчьта икона, именно, че и тя още отъ много старо врѣме е била приета въ българский народенъ и писменъ езикъ. Въ това ни увѣрява оная грамота, коя около 1231 г. Иоанъ Асѣнь е далъ на Дубровничани и въ коя намѣрваме такова заплашванье: „кто ли имъ спакости. . . ., тои е противникъ царствоу ми и . . . великѫ (моѫ) оргиѫ патитъ“ (вж. въ изданията на Шафарика, 2, и Срезневски 9). Нѣма съмнѣние, че такво заплашванье се е употрѣбяло и въ други царски български грамоти, изъ които е било прѣнесено и въ влашкомолдавската официална писменость. Напримѣръ, въ една грамота отъ Мирчо войвода, писана на 1406 г., е казано: „от г҃ва ми да пріимет велико зло и оргиѫ“. Вж. въ статията 123
на гг. Милетича и Агура: „Дако-ромънитѣ и тѣхната славянска писменность“, въ Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, т. IX. стр. 329. Сравн. тамъ и стр. 335, 336, 341, 375.[9]) — Може да се мисли, че и Навуходоносоровото заплашванье „вь великѫ оргіѫ дам вас“ трѣба да е вземено изъ нѣкой такъвъ официаленъ български изворъ.

В. 124

За българскитѣ титли на Константина Дѣяновъ и на други нѣкои владѣтели въ сегашна Македония прѣзъ 14. вѣкъ.

Въ една отъ послѣднитѣ бѣлѣжки подъ текста на статията ни за мѣдно гумно и пр. не съвсѣмъ вѣрно е казано че Велбѫждский, Кумановски и Овчеполски владѣтель Константинъ Дѣяновъ се е наричалъ български князъ. — Вмѣсто

---

[9]) Сравн. и въ обнародваната отъ г. Милетича грамота на влашкий войвода Данъ II (1422 г.): „таковыи имат пріѫти велико зло и оргіѫ от господства ми“. Сборникъ за народни умотворения, наука и пр. т. XVI.

князъ, но-право би било да се каже воевода, понеже български князь или владѣтель нарича Константина Дѣяновъ турский историкъ Сеад-Еддинъ,[10]) а пакъ въ старий Поменикъ на Пиринский монастиръ св. Прохоръ той е записанъ така: рабъ Божіи Костадинъ воевода блъгарскіи.

Професоръ К. Я. Гротъ, комуто има да благодаримъ за най-вѣщото описание на Пиринский Поменикъ,[11]) мисли че споменатий въ него български воевода Константинъ (Дѣяновъ) трѣба да е сѫщий Константинъ деспот зѧть великаго царѧ Іѡ Александра, който е изобразенъ въ лондонското Евангелие,
125 отъ 1356 г., заедно съ своята деспотица Кератамарѧ дъщи царева. Съ реченото прѣдполагаемо оженванье на Константина Дѣяновъ за българска царска дъщеря почтений професоръ обяснява неговата българска титла.[12]) Това обяснение намъ се вижда несполучливо. Ние не се съмнѣваме, че Константинъ Дѣяновъ е наричанъ български воевода или български князъ по това, че жителитѣ на неговитѣ владѣния сѫ били българи, каквито сѫ и сегашнитѣ имъ потомци. По сѫщо такава причина нѣкои писатели въ 15. вѣкъ, именно сръбский яничаринъ Михаилъ Константиновичъ и албанский князъ Иванъ Музаки наричатъ бугарски кнез или Ré di Bulgaria и краля Марка, който е билъ съврѣменникъ, съсѣдъ и добъръ приятель на Константина Дѣяновъ. Сѫщо така Иванъ Музаки нарича и Марковия баща Влъкашина Ré di Bulgaria, а яничаринътъ Константиновичъ казва, че Влъкашинъ и неговий братъ Иванъ Углѣша слѣдъ смъртьта на Душана се прогласили за независими правители на българска земя.[13]) По
126 сѫщо такава причина и въ една стара сръбска пѣсень се казва, че владѣнията на Югъ-Богдана (между Сѣръ и Вардаръ)

[10]) Hammer, Geschichte des osmanisch. Reiches I, 155.

[11]) Русскій Филологическій Вѣстникъ 1884, кн. 4.

[12]) Вж. Русскій Ф. Вѣстникъ 1887. кн. 1, въ статията „Славянскія рукописи Британскаго Музея". стр. 7—15. Прѣди професора Грота тождеството на Константина Дѣяновъ съ Деспота Константина, зетя на Иоана Александра, е доказалъ и О. И. Успенски въ статията си „О нѣкоторыхъ славянскихъ рукописяхъ, хранящихся въ Лондонѣ и Оксфордѣ", Журналъ Министерства Народн. Просвѣщенія 1878, Сентябрь и Ноябрь. — Забѣлѣжително е, че и въ обнародваната сега отъ професора В. Златарскаго славено-българска история, която е списалъ иеросхимонахъ Спиридонъ на 1792 г., Константинъ (Дѣяновъ) е наречень зетъ на Иоана Александъръ, стр. 89—90.

[13]) Вж. въ Гласник Српског ученог Друштва 1865, кн. I, стр. 75, 80 и нашитѣ бѣлѣжки въ Пер. Сп. на Б. Кн. Др. кн. 19—20, стр. 143—144. [Съчинения, т. I, стр. 559—569].

сѫ се намѣрвали въ България, у лијепој Бугарији.[14]) По такви причини и Стефанъ Душанъ, който господаруваше надъ цѣла сегашна Македония, надъ Албания и надъ сѣверна Търция, се е титулувалъ въ нѣкои свои грамоти **царь и самодрьжьць Срьблемь, Грькомь, Бльгаромь и Арбанасомь.**[15])

Нека още припомнимъ, че и сръбскитѣ Печски патриарси, кои отъ 1557 до 1766 имаха подъ своя власть сѣверо-македонскитѣ епархии Скопска, Костендилска и Самоковска, прѣзъ сичко това врѣме сѫ украсявали титула си и съ името на българитѣ, на нѣкои отъ нихъ изрично сѫ наричали тия свои епархии български земи, а жителитѣ имъ българи.[16]) Че населението на тия епархии, въ които се намѣрваха и бившитѣ владѣния на Константина Дѣяновъ, се е наричало българско и прѣзъ 14. вѣкъ, това го доказватъ и много други свидѣ- 127
телства, които е излишно да изброяваме тукъ. Ще напомнимъ само, че сегашна Македония сѫ захванали да наричатъ така нѣкои писатели токо въ нашиѝ вѣкъ. По́-прѣди, като започнемъ още отъ девети вѣкъ, тя изобщо се наричаше България, както и до сега си я нарича мѣстното население.

---

[14]) Богишич, Народне пјесме из старијих највише приморских записа I, Београд 1873, стр. 106—109.

[15]) Флоринскій, Пимятники законодательной дѣятельности Душана, стр. 41, 42. Сравн. и слѣдний титулъ, който намѣрваме въ едно Душаново писмо до венецианский дожъ Андрей Дандоло отъ 1345 г. Stephanus dei gratia Servie, Dalie, Chilminie, Zente, Albanie et maritime regionis rex, nec non Bulgarie imperii partis non modica particeps. et fere totius imperii Romanie dominus. Вж. въ Пер. Сп. на Б. Кн. Др. Срѣдецъ. кн. 19—20, 143. [Съчинения, т. I, стр. 559—560].

[16]) Вж. нашата статия за българскитѣ книжари въ 16 вѣкъ, „Яковъ Трайковъ отъ София и Кара-Трифунъ отъ Скопие.“ Въ юбилеенъ сборникъ на Славянската Бесѣда, София 1895, стр. 33—36. Сравн. Пер. Списание на Бълг. Кн. Др. кн. 31, стр. 17. [вж. по-горѣ стр. 144 и сл.: сѫщо стр. 497 и сл.]

20. Этнографическія наблюденія А. Ф. Музыченк надъ болгарскими колонистами Ѳеодосійскаг уѣзда.*)

Какъ извѣстно, въ 18 и 19 вѣкахъ въ нынѣшнія южно русскія губерніи, Бессарабскую, Херсонскую, Екатеринославску и Таврическую переселилось значительное количество южны славянъ изъ сербскихъ и болгарскихъ областей. Старшіе и этихъ переселенцевъ, переселеніе которыхъ происходило 18 в., въ царствованія Елисаветы Петровны и Екатерины уже совершенно обрусѣли, оставивъ по себѣ память въ н которыхъ фамильныхъ названіяхъ современнаго намъ русска населенія этихъ губерній, а также въ мѣстной номенклату послѣднихъ. На нѣкоторые южнославянскіе слѣды такого ро указано въ извѣстныхъ трудахъ А. А. Русова, который н сколько лѣтъ тому назадъ, въ одномъ изъ засѣданій наше историко-филологическаго общества, упоминалъ и о подмѣче ныхъ имъ южнославянскихъ чертахъ въ женскихъ костюма современнаго русскаго населенія Екатеринославской и Херсо ской губерній, особенно въ окрестностяхъ Елисаветграда. (лишнимъ считаю припомнить, что городъ этотъ обязанъ свои происхожденіемъ сербу полковнику Ивану Хорвату, основате „Новой Сербіи“). Что касается болѣе позднихъ южнослав скихъ, главнымъ образомъ болгарскихъ, переселенцевъ, вод рившихся въ первой половинѣ 19-го вѣка въ губерніяхъ Б сарабской, Херсонской и Таврической (въ Бердянскомъ и М литопольскомъ уѣздахъ послѣдней, а также на Крымско полуостровѣ), то довольно значительная часть ихъ все е сохраняетъ свой языкъ и свои этнографическія особенно О нѣкоторыхъ изъ нихъ имѣются уже болѣе или менѣе з чительные печатные этнографическіе и лингвистическіе ма

*) Изъ „Записки Императорскаго Харьковскаго Университета“, т. I, 19 стр. 00.

ріалы, обнародованные двумя русскими изслѣдователями: П. Э. Задерацкимъ въ его статьѣ „Болгаре поселенцы Новороссійскаго Края и Бессарабіи“,[1]) напечатанной еще въ 1845 г., въ „Москвитянинѣ“ № 11, стр. 159—187, и Н. С. Державинымъ въ статьѣ „Очерки быта южно-русскихъ болгаръ“, появившейся не такъ давно въ Этнографическомъ Обозрѣніи за 1898 г. № 3, стр. 37—63, и № 4 стр. 113—126.[2]) Матеріалы Задерацкаго собраны въ нынѣшнихъ губерніяхъ Бессарабской и Херсонской, матеріалы же г-на Державина относятся къ болгарскимъ колонистамъ Бердянскаго уѣзда, которые, нужно сказать, находятся въ особенно близкомъ родствѣ съ Бассарабскими своими единородцами, такъ какъ и сами они жили до недавняго времени въ Бессарабіи, откуда переселились въ Бердянскій уѣздъ въ 1861—1862 г. Относительно же тѣхъ болгарскихъ колонистовъ, которые обитаютъ на Крымскомъ полуостровѣ, до самаго послѣдняго времени не проникали въ печать никакія извѣстія и матеріалы подобнаго же рода. За восполненіе этого пробѣла въ настоящее время дѣятельно принялся А. Ѳ. Музыченко, преподаватель 4-й Одесской гимназіи.

Въ 1899 году онъ обнародовалъ въ Этнографическомъ Обозрѣніи (кн. XLIII) довольна большую статью, въ 36 страницъ подъ заглавіемъ: „Бытъ болгаръ-поселенцевъ Ѳеодосійскаго уѣзда“. Статья эта весьма содержательная, написана на основаніи непосредственныхъ наблюденій автора надъ бытомъ жителей села Кишлава, одной изъ древнѣйшихъ болгарскихъ колоній въ Крыму, основанной въ 1804 г. Это—довольно большое село, насчитывающее до 2000 жителей, находится въ 15 верстахъ къ сѣверо-западу отъ городка Стараго-Крыма и расположено въ красивой мѣстности близъ извѣстнаго Тулинскаго женскаго монастыря.

[1]) Совершенно почти позабытая уже теперь статья Задерацкаго и до сихъ поръ не потеряла своего научнаго значенія. Въ ней помѣщены интересныя замѣтки о жилищахъ, занятіяхъ и одеждѣ болгаръ, объ ихъ нравахъ, обычаяхъ, забавахъ и увеселеніяхъ. Къ этому матеріалу прибавлены и шесть народныхъ болгарскихъ пѣсенъ, записанныхъ безъ соблюденія внѣшняго склада, размѣра стиховъ. Они перепечатаны въ извѣстномъ сборникѣ Безсонова.

[2]) Въ первой части статьи г. Державина описаны довольно подробно родинные и свадебные обычаи Бердянскихъ болгаръ, во второй же помѣщены восемьдесять два народныхъ повѣрія, записанныхъ подъ диктовку Бердянскихъ поселянъ съ удержаніемъ особенностей ихъ говора. Къ болгарскому тексту повѣрій прибавленъ русскій переводъ ихъ, отличающійся большою точностію. Мы отмѣтили въ немъ лишь около пяти—шести неисправностей, изъ коихъ главнѣйшая касается болгарскаго глагола смразятъ (= ссорятъ), неправильно переведеннаго глаголомъ смерзнуть (въ 67 повѣріи).

Для указанныхъ своихъ наблюденій г. Музыченко обставленъ былъ весьма благопріятными условіями. Дѣло въ томъ, что онъ провелъ свои дѣтскіе годы въ названной болгарской колоніи, гдѣ отецъ его учительствовалъ довольно долго. Тогда еще онъ имѣлъ возможность основательно изучить практически болгарскій языкъ со всѣми оттѣнками Кишлавскаго говора. Къ тому-же, онъ тогда снискалъ себѣ любовь Кишлавскаго населенія, относившагося съ глубокимъ уваженіемъ къ его отцу. Вслѣдствіе всего этого, когда г. Музыченко года четыре тому назадъ, будучи уже студентомъ, отправился въ Кишлавъ для собиранія этнографическаго матеріала, тамошнее населеніе, очень недовѣрчивое къ заглядывающимъ къ нему инородцамъ, приняло его радушно, какъ своего родного, и всячески содѣйствовало успѣху его дѣла.

Въ вышеозначенной статьѣ, въ которую г. Музыченко внесъ только часть собраннаго имъ въ эту поѣздку матеріала, прежде всего представлена характеристика отношеній между Кишлавскими представителями различныхъ половъ до брака, при чемъ описаны довольно обстоятельно нѣкоторыя общественныя собранія или установленія, на которыхъ молодыя дѣвушки и парни могутъ встрѣчаться и узнавать другъ друга. Это—хоро (праздничные хороводы), пупрелки, попрялки (осеннія досвѣтки), происходящіе по ночамъ подъ открытымъ небомъ, вокругъ большихъ костровъ, дружини (зимнія посидѣлки) и меджи. Это—турецкое названіе[3]) хорошо извѣстныхъ во всѣхъ болгарскихъ краяхъ собраній, носящихъ тамъ обыкновенно славянское названіе тлака, которое какъ по своему производству, такъ и по значенію вполнѣ соотвѣтствуетъ малорусскому толока (великорус. помочь). Остальная часть занимающей насъ статьи посвящена описанію обрядовъ, которыми сопровождается совершеніе нѣкоторыхъ предсвадебныхъ дѣйствій, именно помолвки (главежа) и обрученіе (годежа). Сообщаемыя авторомъ подъ всѣми указанными рубриками свѣдѣнія, отличающіяся большою обстоятельностію, показываютъ, что крымскіе болгарскіе поселенцы свято сохраняютъ преданія глубокой старины, вынесенныя сто лѣтъ тому назадъ ихъ отцами и дѣдами изъ Болгарскихъ странъ. Въ описываемыхъ г-мъ Музыченкомъ обычаяхъ и обрядахъ нерѣдко встрѣчаются

[3]) См. въ Словарѣ Дювернуа подъ словомъ Меджия.

очень архаичныя черты быта, которыя уже пришли въ забвеніе въ самой Болгаріи или же удерживаются тамъ пока въ нѣкоторыхъ захолустьяхъ.

Въ занимающей насъ статьѣ помѣщено около десяти народныхъ пѣсенъ, записанныхъ отчасти самимъ авторомъ, отчасти же, по его просьбѣ, двумя учениками Кишлавскаго училища. Въ нѣкоторыхъ изъ этихъ пѣсенъ не совсѣмъ хорошо выдержанъ ихъ размѣръ. Такъ, первая изъ нихъ, напечатанная на стр. 42—43, начинается слѣдующими стихами:

Прочула са я, малеля,
Сулумка, малка дэвойка,
Че хи іе бялу лицэту
И хи са църни учитя....
„Шу да си сторя, малеля,
Да зема Сулумка, малка дэвойка?"

Размѣръ этой пѣсни (несомнѣнно восьмисложный) прекрасно сохраненъ въ первыхъ пяти изъ приведенныхъ тутъ стиховъ, но въ слѣдующемъ за ними шестомъ стихѣ, вмѣсто ожидаемыхъ восьми, находимъ уже одинадцать слоговъ. Такой неуклюжій стихъ явился, повидимому, вслѣдствіе сліянія во едино (съ нѣкоторыми сокращеніями) двухъ отдѣльныхъ стиховъ, которые, по всей вѣроятности, должны были гласить такъ:

Да зема тая Сулумка,
Сулумка малка дэвойка.

Въ дальнѣйшей части разсматриваемой пѣсни также встрѣчаются нарушенія размѣра, хотя и не столь значительныя. Они заключаются главнымъ образомъ въ прибавленіи, безъ всякой надобности, къ нѣкоторымъ стихамъ по одному или по два лишнихъ слога, состоящихъ большею частію изъ разныхъ частицъ. Подобныя же болѣе или менѣе значительныя нарушенія внѣшняго склада стиховъ находятся еще въ четырехъ другихъ изъ помѣщенныхъ въ разсматриваемой статьѣ пѣсняхъ.[4]) Въ остальныхъ же пяти, напечатанныхъ на стр. 47, 60, 61, 64 и 69, такія неисправности попадаются очень рѣдко.

[4]) Неисправность, о которой тутъ рѣчь, встрѣчается и во многихъ другихъ сборникахъ болгарскихъ пѣсенъ. Главною причиною ея, по нашимъ наблюденіямъ, является записываніе пѣсенъ не во время ихъ пѣнія, а подъ диктовку не очень искусныхъ сказителей.

Особенности народнаго языка переданы хорошо въ изданныхъ г. Музыченкомъ пѣсняхъ. Благодаря этому, послѣднія могутъ служить прекрасными образцами Кишлавскаго говора,[5]) который является очень сходнымъ съ Мало-Терновскимъ говоромъ (въ восточной части Адріанопольской области).

Между занимающими насъ Кишлавскими пѣснями имѣется одна историческая, заслуживающая особеннаго вниманія. Въ ней воспѣвается смерть Индже-воеводы (Єнджэ, Янджэ), одного изъ самыхъ видныхъ предводителей (своего рода condottieri) кирджаліевъ, которые въ концѣ 18 и началѣ 19 вѣка безнаказанно совершали страшные грабежи, разоренія и всякія другія неистовства въ Турціи, находившейся тогда въ полной анархіи вслѣдствіе возмущенія противъ султана нѣсколькихъ областныхъ правителей. Особенно сильно свирѣпствовали Кирджаліи въ болгарскихъ областяхъ, многіе изъ жителей которыхъ вслѣдствіе этого вынуждены были тогда покинуть свои родныя жилища и переселиться въ Валахію, Молдавію и въ Россію. Буйствами Кирджаліевъ вызваны и выселенія основателей древнѣйшихъ болгарскихъ колоній въ Крыму, одной изъ которыхъ былъ и Кишлавъ.

Кирджаліи состояли главнымъ образомъ изъ мусульманъ, но въ числѣ ихъ было также не мало христіанъ, между прочимъ и болгаръ, каковымъ былъ и занимающій насъ Индже воевода. Слово Индже — турецкое и означаетъ: тонкій, стройный, легкій. Это — турецкое произвище, эпитетъ воеводы, собственное имя котораго было Панчо,[6]) встрѣчающееся во формѣ Панко еще въ древнѣйшихъ болгарскихъ памятникахъ.

О смерти Индже-войводы имѣется у болгаръ довольно много пѣсенъ и разсказовъ. Особеннаго вниманія заслуживаютъ разсказы, записанные около половины прошлаго (19-го) вѣка Задерацкимъ,[7]) Раковскимъ[8]) и Гайдукомъ Н. Хитовымъ[9]) со

[5]) Считаемъ не лишнимъ указать на нѣкоторыя, повидимому, опечатки, замѣченныя нами въ этихъ пѣсняхъ. На стр. 43 въ стихѣ „майци ты хизмегъ да връсти“ послѣднее слово поставлено вм. врѣши или върши (= вершить, совершать). На стр. 57 въ словахъ скумшіи, сбратіету начальное *е* есть предлогъ *съ*, вслѣдствіе чего не должно быть сливаемо съ этими словами. На стр. 60 вм. *я ку* чит. *яку* (яко, ако = если); вм. *ку то* чит. *куто* (отъ кога, когда); на стр. 64 вм. *ли ла* чит. *лала* (отъ лъга, лгу).

[6]) Такъ онъ названъ въ двухъ болг. пѣсняхъ, обнародованныхъ въ сборникѣ Дозона № 27 (Панчо Индже войвода) и 28 (Заплакала е гората . . . . за юнакъ Панча Инджето.

[7]) Въ вышеназванной его статьѣ.

[8]) Раковскій, Горскій пжтникъ, списанъ въ лѣто 1854, стр. 192, 282—284.

[9]) Панаіотъ Хитовъ. „Моето пжтуванье по Стара планина и животописанієто на нѣкои Български стари и нови воеводи“. Я пользуюсь русскимъ пе-

словъ стариковъ, видѣвшихъ лично популярнѣйшаго изъ кирджалійскихъ вождей. Въ этихъ разсказахъ говорится, что Инджe-войвода убитъ выстрѣломъ изъ ружья во время сдѣланнаго имъ набѣга на село Еникюй (около города Айтоса). Выстрѣлъ былъ сдѣланъ деревенскимъ мальчикомъ при переходѣ Инджe-войводы черезъ мостъ названнаго села. Умирая, Инджe-воевода не только воспретилъ своимъ дружинникамъ наказывать убійцу, но и щедро одарилъ послѣдняго. Въ сущности такъ же передано дѣло о смерти Инджe-воеводы и въ занимающей насъ Кишлавской пѣснѣ, которая, повидимому, составлена по горячимъ слѣдамъ воспѣваемаго въ ней событія,[10]) и быть можетъ, занесена въ Кишлавскую колонію еще первыми изъ болгарскими основателями, выселившимися сюда въ 1804 г. Если такъ, то по этой пѣснѣ можно думать, что смерть Инджe воеводы, хронологія которой еще не установлена, происходила не позже 1804 г. и, по всей вѣроятности, не много раньше этого года.

Изъ недавно вышедшаго девятаго выпуска „Лѣтописи историко-филологическаго Общества при Новороссійскомъ университетѣ“ узнаемъ, что въ одномъ изъ засѣданій Византійско-славянскаго отдѣленія этого Общества (23 марта 1901 г.) г. Музыченко дѣлалъ сообщеніе „о болгарахъ-поселенцахъ Крыма“, посвященное исторіи поселенія этихъ болгаръ и ихъ свадебному ритуалу. Въ краткихъ замѣткахъ объ этомъ сообщеніи, помѣщенныхъ въ отчетѣ объ указанномъ засѣданіи (см. протоколы, стр. 45) говорится, что референтъ на основаніи данныхъ, почерпнутыхъ имъ изъ дѣлъ волостного правленія села Кишлава, указывалъ, что „древнѣйшимъ болгарскимъ поселеніемъ въ Крыму надо считать Старый Крымъ, затѣмъ Кишлавъ, заселенный въ 1804 г.“; при этомъ онъ сообщалъ, что въ одномъ присяжномъ листѣ, находящемся въ дѣлахъ того же волостного правленія, указывается „на Стоилово и Курзово, какъ на мѣста, откуда пришли кишлавцы“ и что „устное преданіе (нынѣшнихъ) кишлавцевъ (сверхъ указанныхъ двухъ селеній) называетъ, какъ таковыя мѣста, еще Халисъ, Румілэ (?), Ургари, Граматиково, Загорско и Тър-

водомъ этихъ записокъ Хитова, помѣщеннымъ во 2-мъ томѣ славянскаго сборника. Спб. 1877.

[10]) Въ ней сохранилось даже и названіе села Еникюй, впрочемъ съ незначительными и весьма понятными передѣлками въ Ерникюво.

ново Малко. Далѣе г. Музыченко сообщалъ, что основанный болгарами въ Крыму Кишлавъ, разросшись, выселилъ изъ себя цѣлый рядъ другихъ колоній: Чаи, Марфовка, Кабурчакъ, Калпакъ и Каясты. Изъ этихъ краткихъ замѣтокъ объ исторической части занимающаго насъ сообщенія видно, что послѣднее содержитъ въ себѣ немало новыхъ любопытныхъ историческихъ матеріаловъ, дѣлающихъ весьма желательнымъ скорѣйшее его обнародованіе въ полномъ видѣ.

Вышеупомянутыя поселенія Стоилово, Граматиково и Търново Малко находятся въ сѣверо-восточной части Адріанопольской области, въ бассейнѣ рѣки Велика, не очень далеко отъ Ѳракійскаго черноморскаго берега. Изъ нихъ-то, повидимому, и вышли главнымъ образомъ основатели болгарской колоніи въ Кишлавѣ. По всей вѣроятности, они переѣхали въ Россію по Черному морю на какихъ нибудь русскихъ купечскихъ корабляхъ, какъ сдѣлали, тремя годами раньше ихъ, основатели Старо-Крымской колоніи, выселившіеся въ Россію тоже изъ сѣверо-восточной приморской части Адріанопольской области, черезъ Созопольскую пристань.[11])

Объ этнографической части занимающаго насъ здѣсь сообщенія г-на Музыченка въ краткихъ замѣткахъ объ этомъ сообщеніи сказано лишь слѣдующее: „референтъ подробно изложилъ (тутъ) обряды самой свадьбы, момента предшествующаго ей и момента, ее завершающаго (възвратки), т. е. визита молодыхъ матери невѣсты“. Повидимому, это — продолженіе разсмотрѣнной выше статьи г-на Музыченка, которое также написано на основаніи матеріаловъ, собранныхъ авторомъ въ Кишлавѣ во время вышеуказанной его поѣздки туда.

По имѣющимся у насъ частнымъ свѣдѣніямъ, г. Музыченко въ прошлое лѣто совершилъ новую поѣздку къ своимъ крымскимъ друзьямъ, запасся тамъ новымъ, повидимому очень обильнымъ этнографическимъ матеріаломъ и въ настоящее время усердно занимается приведеніемъ его въ порядокъ.

---

[11]) См. донесеніе Новороссійскаго губернатора Миклашевскаго Императору Александру I отъ 1801 г. въ статьѣ Г. Занетова: „Български колонии въ Русия“, напечат. въ Період. Списаніи Болгарск. Книж. Дружества, кн. 3 стр. 381.

Български народни пѣсни и приказки*)

1. Стойна Енииьовка и Еничеринъ Склафъ.

Съ едно ржкописно описание на България, което е писано въ 16-тий вѣкъ на Италиянски езикъ и отъ което единъ прѣписъ се намира у мене, между друго се разсказва, че въ онова време Турското правителство чрѣзъ всѣки седемъ годинъ отбирало по́-здравичкитѣ Български дѣца, закарвало ги: едни въ Едрене, други въ Цариградъ, трети въ Бруса, и тамъ въ особни кѫшли ги отгледвало, додѣ стигале на възрасть, па послѣ ги пущало въ еничерската си войска. Въ тая пѣсень въ твърдѣ поетиченъ видъ се излага това събиранье Български дѣца за еничере. Тя е записана въ Панагюрище: на неж вниманието ми обърнж почтений панагюрски гражданинъ г. Недѣльо Ланджовъ, — слушáхъ ѭ отъ нѣколко жени, но нàй-пълно и нàй-добрѣ ми ѭ изкара баба Рада (Цончовица), отъ която ѭ и записахъ. Срави. „Le navigationi et viaggi nella Turchia di Nicolo de Nicolai del Delfinato“ 1587, p. 140—143.

Танкà Стойно Енииьовко!
Прочуло сâ[1]) Еничерство,
И дошле сâ Еничере:
Склаф е падижл у попóви,
Момците му по ˙се село.
Склаф си попу проговори: 148
„Е ти, попе, книжовниче,
„Книжовниче, духовниче!

*) Изъ „Периодическо списание на Българското Книжовно Дружество въ Браила, кн. XI—XII (1876), стр. 147—169.

[1]) *а* се изговаря чисто, ясно, — а *а́* малко нѣщо глухо; това глухо *а́* по́-вечето се чуе въ окончанието на женскитѣ имена, обаче не всѣкога. За сега ние не можемъ да опредѣлимъ, въ какви случае тукъ се чуе глухо *а́* и въ какви ясно *а*.

„Штѫ[2]) та питам да ми кажеш:
„Имате ли в село дяца,
„В село дяца за зимане
„За прямлади Еничере?
Попъ си Склафу отговаря:
— Е ти, Склафе, силни Склафе,
— На ли питаш, — да ти кажѫ,
— Да ти кажѫ, да не лъжѫ.[3])
— Кое село дяца нема,
— Коя гора без пѫтеки,
— Коя вода без камане?
— Наше село дяца има:
— Ето тука танка Стойна,
— Танка Стойна Енинъовка!
— И тя има три синове, —
— И тритя[4]) сѫ за зимане
— За прямлади Еничере.
Склаф си попу отговаря:
„Е ти, попе, книжовниче!
„Я, да викаш танка Стойна,
„Танка Стойна Енинъовка:
„Да доведе три синове,
„Да ги видѫ добри ли сѫ,
„Добри ли сѫ за зимане,
„За прямлади Еничере.
149 Поп повика танка Стойна,
Повика ѐ, и дошля ѐ.[5])
Склаф си Стойни проговори:
„Е ти, Стойне Енинъовко!

[2]) *ѫ* въ срѣдата на думитѣ се изговаря като широкъ и, така да речемъ, дълбокъ глухъ гласъ. Въ крайтъ на думитѣ *ѫ*-то по нѣкога се изговаря като *а̂*.

[3]) *ъ* въ нѣкои думи се изговаря, въ нѣснитѣ, като чисто *а*, чрѣзъ което ние сме го и писале въ такива случае: танка, на, ладжица, сабра и пр. (тънка, нъ, лъжица, събра). Тука, въ думата лъжѫ, та и още въ нѣкои думи *ъ* се изговаря като *ѫ*. — При *л* и *р*, когато прѣдъ тѣхъ се намира съгласна, старобългарский *ъ* (и *ь*) нѣма никакъвъ гласъ. Това показва, че въ тие случае *л* и *р* и въ Панагюрското, както и въ много други Български изговаряния сѫ гласни. Любопитно е, че въ такива случае при *р*-то по нѣкога се губѫтъ и гласнитѣ *а* и *ъ*: на мѣсто страна и прилича, изговарятъ: стрна, прлича.

[4]) Тритя (синове). Тукъ имаме доказателство, че множественното число отъ членътъ *тъ* е *тѣ*, а не *те*, както мислѫтъ нѣкои.

[5]) *ѐ*, което тукъ застѫпя мѣстото на старото *ѫ*, се изговаря като глухъ гласъ, който, обаче, се отличава отъ другитѣ глухи гласове *ѫ*, *ъ*, *а̂*, прилича на тъмно *е*.

„Кажат, имаш три синове.
„И тритя сж за зимане
„За прямлади Еничере.
Стойна викнж, та заплака:
— Веднжж[6]) доде Еничерство, —
— Заведе ми мила брата;
— На повтори Еничерство, —
— Заведе ми прво либе;
— Сега третьо Еничерство,
— Да ми земе три синове!
Склаф си Стойни отговаря:
„Тапка Стойне Ениньовко!
„Мож ли позна мила брата,
„Позна ли щеш прво либе?
А Стойна му отговаря:
— Ей ти Склафе, силни Склафе!
— Не штж позна мили брата,
— Че бех азе още малка,
— На штж позна прво либе,
— Че бе в гора дрводелец,
— Дрводелец, самострелец, —
— Та отиде в явор гора
— Да отсече явор дрво,
— Та отфркнж явор трескà
— Удари го в клетà главà
— Направи му личен белег
— Личен белег на главàтà.
Склаф си попу проговори:
„Е ти, попе книжовниче!
„Да сабереш 'сéте момци,[7])
„'Сéте момци от 'сé село.
Поп си сабра 'сете момци
'Сете момци от 'се село,
А Склаф им проговори:

[6]) Тъпкитѣ съгласни *б*, *в*, *г*, *д*, *ж*, *з*, кога се намиратъ прѣдъ глухитѣ *к*, *п*, *с*, *т*, *ф*, *ц*, *ч*, *ш* или въ крайтъ на думитѣ, превърщатъ се въ съотвѣтственни глухи. Но защото това не е нѣкое особно свойство на панагюрското изговарянье, а е общо свойство на български езикъ и токо речи на всичкитѣ други словѣнски езици, то намираме за по̀-добро въ тие случае да задържимъ въ писмото си тъпкитѣ съгласни.

[7]) Всичкитѣ момци, сирѣчъ Еничеретѣ.

„Свалете си калпаците,
„Та да види танка Стойна̀, —
„Позна ли ште прво либе.
А тия го послушахѫ,
Свалихѫ си калпаците,
Калпаците от главите.
Не позна̀ла танка Стойна̀,
Не позна̀ла прво либе.
На си Склафу отговаря:
— Е ти Склафе, силни Склафе!
— И страх ма̀ е, и срам ма̀ е,
— И срам ма̀ е, и грях ма̀ е, —
— Я си свали висок калпак!
Склаф си свали висок калпак,
А то било Стойпиното,
Стойниното прво либе.
Позна̀ла го танка Стойна̀,
Позна̀ла го по белега,
По белега на глава̀та̀.

---

2. Стоянъ и три самодиви.

(Записана въ Панагюрище).

Тая пѣсень е напечатана въ сборникътъ на приснопаметнитѣ Миладиновци (стр. 84) и въ „Лѣтоструятъ на г. Хр. Г. Данова за 1876 г. (стр. 152). Въ наший прѣписъ тя е по̀-пълна: отъ него сега става ясно, отъ що се е разболѣлъ „младъ Стоянъ“. Особно любопитна е тая пѣсень по това, че въ неѫ се споменуватъ девет кралици и десета царица.
151 Въ единъ старъ исторически паметникъ, писанъ още въ 12-тий вѣкъ, се говори, че старото Българско царство се е дѣлило на деветь княжества, правителитѣ на които сѫ биле подчинени на царьтъ. Глед. нашето ново съчинение: „Южные Славяне и Византія въ X-мъ вѣкъ“. Москва, 1876 глава III. Прѣписътъ си сме написале въ Панагюрище отъ Мария Йончова.

Маре Стоене, Стоене!
Стояну госте додохѫ
Девет сестрици кралици

Десета Рада царица.
Довела мѫжко детенце. —
Мѫжко и дете врлаче:
Дене не дава да седне,
Ноште не дава да легне.
В полунош водâ поиска:
— Водица, мамо, водица,
— Макар половинъ ладжица! [1])
— Устата да си натопѫ,
— Срцето да си расквасѫ.
Водâ си нема ни капкâ.
Дават му вино, то не ште, —
Дават му бистра ракия,
То не штѐ да ѐ накуса,
На токо вика — водица!
— водила, мамо, водица! —
Майкя Стояну думаше:
„Я земи, сине, две стовни,
„Та иди, сине, та иди
„На самодивско езеро,
„Та налей водâ студенâ“.
Стоян си юзе две стовни,
Та е на водâ отишълъ
На самодивско езеро
Там си завари млад Стоян
Три жени, три самодиви:
Едната бешe леля му,
Другата бешe стрина му,
Третята учиная му,[2]) — 152
Месечината сваляхѫ,
Бяла ѐ кравâ правехѫ,
Пресно́ си мляко доехѫ.
Като видяхѫ млад Стоян,
Тие Стояну думахѫ:

[1]) Въ тая дума, както и въ още нѣкои, Панагюрци изговарятъ *жс*-то, то *дж*.

[2]) Въ календарятъ на г. Хр. Данова отъ 1876 г.

Пѫрвата беше леля му,
Втората беше баба му,
Третата беше стрина му.

„Маре Стоене, Стоене!
„Проклета да е майкя ти,
„Що тѧ в полунощ допрати.
„На тая водѧ студена
„Със тие стовни шарени.
„Тая сѫ водѧ не пие.
„Тая е водѧ галатнѧ.
„Скоро но́-скоро да с' идеш,
„През прага да си преминеш,
„Доде сѫ нетли не пеле;
„Майкя ти да тѧ лекува
„От коледарче кравайче
„От бяла лоза шумàтѧ."
Той си сѧ назад поврнѫ, —
Люта го треска растресла,
Клета го главѧ блснѫло:
Додето в двори да влезе,
А той си паднѫ млад Стоян,
Та па' сѧ с душѧ раздели. —

Като искара пѣсента, пѣснопойкята (Мария Йончова) ми разтолкува разболѣваньето на Стояна така: „Самодивитѣ, каже искале пѣкого да погубатъ, та му правиле магия. Па като дошълъ при тѣхъ Стоянъ, а то магията хванѫла него."

---

3. Женидба на Сълнцето.

(Записана въ Панагюрище).

Пѣсень за женење на сълнцето първ пѫть биде обна
родвана отъ покойний Раковски въ „Показалецъ или рѫко
153 водство, какъ да се изискѫтъ нàй-стари чърти нашего бытия
и пр. Одесса 1859. Такава пѣсень издаде прѣди нѣколко мѣ
сеци и г. Дозонъ въ сборникътъ си: „Български народни пѣсни
Парижъ 1875, стр. 17. За сега нѣмамъ при себе „Показа
лецътъ" на Раковскаго, но до колкото помнѫ и както м
увѣряватъ нѣкои приятеле, и тамъ тая пѣсень е издадена п
смѫщий прѣписъ, по който ѫ е издалъ сега г. Дозонъ и който
ѫ е написалъ отъ г. Славейкова (дѣ?). Въ Панагюрище аз
слушахъ тая пѣсень отъ нѣколко жени, но нàй-добрѣ и нàй

пълно ми ѫ искара баба Василя (Йончовица), отъ която и записахъ прѣписътъ, който обнародвамъ тука. Той е малко нѣщо по-пълнъ отъ прѣписътъ на г. Славейкова и е особно любопитенъ чрѣзъ това, че ни показва, коя е била втората (напустнѫтата) невѣста на слънцето, — тя била „хубава Дена Деница“. Въ новий прочутий сборникъ на г. Верковича („Веда Словена. Български народни песни“. Београдъ 1874) намираме една дълга пѣсень: „Сонцева женитба со мома Вѫлкана“, която твърдѣ малко прилича на нашата, и види се, че е сочинена или поне прѣмайсторена отъ нѣкой прѣкаленъ Български патриотъ. За тая пѣсень и уобще за новий сборникъ на г. Верковичъ ние щемъ поговори други пѫть.

Мома Марио, Марио!
Мария либи слнцето, —
Мария вън не излази.
Слнцето да ѐ не види
Марии майкя маштехâ,
Марии вярâ не фата:
Окѫни мѫжко детенце,
Опрала песлин пелени
Та ги по двори распросиѫ, —
Темен сѐ облак зададе
Та ситна роса приороси.
Майкя Марии думаше:
„Моме Марио, Марио!
„Я изляз вънка, Марио,
„Сабери песлин пелени!“
Излязла бешe Мария
Пелени да си сабере;
Ка ѐ видяло слнцето, 154
Три дни стояло, грeяло, —
Испогори малки моми,
Малки моми по нивето,
Косачете в ливадето.
Слнцу си майкя думаше:
„Синко ле ясно слнчице!
„Стига стоя, стига грея, —
„Изгоряхѫ малки моми,
„Малки моми по нивето,

„Косачете в ливадето.
„На кога бѫде слнчице,
„На личен ден на Велиден,
„Пó на личен на Гергьов ден,
„А ти ми пусти люлила,
„Люлила на крива врбâ;
„Да врвѫт моми, и жени,
„И кара гюзел невести
„В люлила да се люлеѫт.
„Довно ми доде Мария,
„И тя в люлила да влезе,
„В люлила да сâ люлее, —
„А ти ѝ дигни люлила!“
Послушало е слнцето!
Кога било на личен ден,
На личен ден на Велиден,
Пó на личен на Гергьов ден,
А той ми спуснѫ люлила, —
Врвяле моми и жени,
Та сâ в люлила люляхѫ.
Марии майкя думаше:
„Синко, даштерко Марио!
„Я иди, синко Марио,
„Я иди при твой еранки
„Та сâ в люлила полюлей.
Послушала ѐ Мария,
Та сâ хубаво премени,
Па на люлила отиде.
Штом в люлила сâ покачи,
Господ издигнѫ люлила, —
След Мария си течеше
Марии майкя маштеха,
Теком течеше викаше:
„Синко, даштерко Марио!
„Азе штѫ да ти заржчам:
„Кога ми идеш, Марио,
„На слнчовите дворове;
„Ти говей свекру, свекрви,
„Говей им девет години,
„И на девера Огняна —

„И нему говей четери,
„Четери и половина;
„Свойго другому[1]) година
„Година и половина.
Послушала е Мария,
Та е говяла, говяла,
Свойго другому година, —
Никому ка не продума.
Не потрпяло слнцето
Година и половина,
Ами Мария напуснѫ,
Та сѧ годило слнцето,
Та юзе Дена Деница.
Накарале сѫ Мария,
Мария да ги венчее,
На слнце сестра да стане.
Та зеле да ги венчават, —
Мария свешти држеше.
Догоряхѫ и свештите,
Загоряхѫ и прстето, —
Тя токо седи, та млчи.
Сгледа е Дена Деница,
На си Марии думаше:
„Ако си глуха и нема,
„Та не си, мома, и слепа!
„Догоряхѫ ти свештите, 156
„Загоряхѫ ти прстето.
А Мария им продума:
— Тене ле, та мой свекре ле!
— Проштавайте ми говене,
— Говене често кланяне:
— Нито съм глуха, ни нема,
— Нито съм, тене, па слепа,
— На мѧ е мама зарекла,
— Зарекла да ви говеѫ:
— Свекру свекрви до девет

[1]) „Свойго другому“ на мѣсто: своемѹ дрѹгѹ, или своюмѹ дрѹгѹюи. Доказахъ на баба Йончовица, че „свойго другому“ не може да се каже, но трѣбва „тояче да се рече, — чрѣзъ това доказванье азъ гледахъ давно ѫ накарамъ си науми старата форма. Но тя не можи: „така, каже, го съмъ слушала“!

— До деветь, тене, години, —
— А на девера Огняна
— Четери и половина,
— Свойго другому година
— Година и половина.
— А той мâ, Боже, не чака,
— Ами мâ млада напустнѫ.
Като ѐ зачу слнцето,
А то сâ Богу помоли:
„Азъ не штѫ Дена Деница,
„На штѫ да земѫ Мария“.
Останѫ Дена Деница,
Останѫ на венчилото.
Дена сâ Богу молеше:
— Боже ле, вишни господи!
— Стори мâ, Боже, престори,
— На какво годе пиленце.
Стори ѐ Господ, престори,
Престори на Ластовица,
Та фркнѫ да си псфркне
Из слнчовите дворове.
Като видяло слнцето,
Това ми пиле хубаво,
Спуснѫ сâ та му отряза
Пленици отъ тилниците,[2]) —
Та да сâ знае, приказва,
Че това ми е пиленце
От слнчовата невяста,
Што ми ѐ млада напуснѫ,
Напуснѫ от венчилото.

[2]) „Пленици от тилниците“, сирѣчь, плѣницитѣ отъ тилътъ. „Отъ това каже баба Йончовица, на ластовицата опашката прилича на ножици, — че слнцето ѝ е отрѣзало срѣднитѣ перье“.

4. Коледарска пѣсень за едно чудо, съ което свети Никола воздивилъ „'си светии“, когато тѣ празднували кръщеньето на „млада Бога“.

(Записана въ Панагюрище отъ баба Цончовица).

Станенине[1]) господине,
Дане бане, Дан войводо!
Сабрале сѫ 'си светие
'Си светие небесние
Младу Богу на кръстене
Божи майци на спонудѫ.
Прегледа ги Божа майка,
Прегледа ги и рече им:
„Хвала Богу 'си светие!
Като си сте сички тука,
Та камо ви личен светец,
Личен светец свет Никола?“
Сдумахѫ сѫ 'си светие,
'Си светие небесние:
— Дай да пратим свет арангел,
— Да сѫ качи на престоле,
— На престоле Мариино,
— Да потръби с рог обкован
— И на лево и на десно, —
— Давно чуе свет Никола,
— Давно чуе, та да доде.
Запратиле свет арангел,
Та сѫ качи на престоле,
На престоле Мариино,
Та потръби с рог обкован
И на лево и на десно. 158
Ка е зачул свет Никола,
Там е зачул, тук дофтаса
И приседнѫ на трапеза.
Дадохѫ му чашѫ с вино:

[1]) Въ Панагюрище и други нѣкои коледарски пѣсни се наченватъ съ първитѣ два стиха. Първата дума въ първий стихъ тамъ изговарятъ така, както ме ѭ записале, а не — стани нине.

Штом ѐ прие, той задряма,
Той задряма, испусиѫ ѐ
И сепиѫ сѧ та ѐ прие, —
Ни ѐ строши, ни разсипа.
'Си светии отговарѭт:
— Хвала Богу, Свет Никола!
— Та какво би това чудо?
— Дадохме ти чашѧ с вино:
— Штом ѐ прие, ти задряма,
— Ти задряма испусна ѐ:
— И сепиѫ сѧ та ѐ прие.
— Не ѐ строши, ни разсипа!
Свет Никола отговаря:
„Хвала Богу, 'си светие!
„На ли питате да кажѫ:
„Азе седиѫх на трапеза;
„Разигра сѧ Черно море
„Да потопи гемиите, —
„Извикахѫ гемиджие
„Извикахѫ исплакахѫ:
„— Де си, ка си, свет Никола,
„— Де си, ка си, тук да додеш!“
„И азъ прииѫх, та помогиѫх
„Та да сѧ море утиши“.—

5. Войникъ Огненъ и неговата жена.

(По Дебърско изговарянье).

Тая пѣсень записахъ въ Цариградъ отъ една пѣснопойка, Темяна п. Георгиева изъ Галѐчникъ (Дебърско). Въ Цараградъ тя е дошла прѣди нѣколко време отъ отечеството си по единъ злочестъ за неѫ случай.

159 Дво́рье[1]) ме́тет мла́да Огне́ница,
Дворье метет гра́дом слзи ро̀нит,
Сос слзи хи дворье запра́шоват,
Я до́гледа Огне́нови та́тко:

[1]) Дворье, — така и просенье, гл. стихъ 68.

„Не бóре те сно'о Огненице:
„Шчо[2]) ми мéтеш мóи рáмни двóрье
„И ми рóниш слзи по óбрази, —
„Али ти се вино дотóчило,
„Али ти се 'азно дóброило,
„Али ти се тéбе сдодéяло,
„Чекáеки госте приятели?
Му гóворит млада Огненица:
— Не боре те[3]) мои мили татко!
— Ни пак ми се вино дотóчило,
— Ни пак ми се 'азно дóброило,
— Ни пак ми се мене сдодеяло,
— Чекаеки госте приятели;
— Ток се пуля на рамни друмови,
— Шчо ми идет войници од войска,
— Шчо го немат Огнен добор юнак,
— Ами идет коня Огненова,
— И ми носит сéдло набпако,
— И ми носит баряк завиено.
— Али негде Огнен ми умрело,
— Али ми се негде преженило?
Ми говорит Огненови татко:
„Не боре те сно'о[4]) Огненице!
„Ал за тея[5]) ка'ар те фатило?
„Са кя[6]) пойда на рамни друмови
„Ке и пита[7]) войници од войска,
„Ке ми кажат абер за Огнена".
Си отиде Огненови татко,
Си отиде на рамни друмови,

[2]) Въ Дебърско и въ много други Македонски страни изговарятъ *шч* на мѣсто *шт* (щ).

[3]) „Не боре те, не боре вс". Това изречение чѣсто се срѣща въ Дебъркий говоръ и се употрѣблява на мѣсто „тако ми Бога", което также се срѣща динъ пѫть въ тая пѣсенъ (глед. стихъ 89). Любопитно е, че и Черногорцитѣ азватъ „не боре" тамъ, дѣто другитѣ Сърбе употрѣбляватъ: „Бога ми!" Глед. ъ словарътъ на Вука Каражича.

[4]) Сно'о, на мѣсто снахо, *а* се измѣнува въ *о* още въ глаголътъ — наж и въ производнитѣ отъ него думи: зноеш, незнойна делия и пр.

[5]) Въ Галечникъ казватъ — тея, а въ Лазарополе, което се намира не алече отъ Галечникъ (около три часа) казватъ — това.

[6]) На мѣсти пѣснопойкята изговаряше *кя*, а на мѣсти *ке*, както е и записано.

[7]) пита, на мѣсто — питам; ке ти дава (дам), ке яда (ям), я сборва борвам), я су (сум, съм).

Си пречека войници од войска, —
Им говорит Огненови татко:
„Не боре ве войници од войска!
„Кажѝте ми 'абер за Огнена:
„Али негде Огнен ми умрело.
„Али ми се негде преженило?“
Му говорет войници од войска:
— Не боре те Огненови татко!
— Ак' ни питаш, право ке кажиме:
— Не ми умрел Огнен добор юнак,
— Токо ми се Огнен преженило,
— Се прежени во Едрене-града
— Го прелога[8]) Тодора робиня.
Си киниса Огненови татко,
Шчо си идет по рамни друмови
И си носит Огненова коня,
Шчо ми носит седло на опако
И си носит баряк завиено, —
Шчо си идет по рамни друмови
И си ронит слзи по образи.
Го догледа млада Огненица:
Не боре те мои мили татко!
Шчо ми идеш, дробни слзи ронишѝ:
Али Огнен негде ми умрело,
Али ми се негде преженило?
Є говорит Огненови татко:
„Не боре те сно'о Огненице!
„Харно Огнен да беше умрело,
„Шчо дека се Огнен преженило!“
Му говорит млада Огненица:
— Млчи татко да би онемило!
— Ако ли се Огнен преженило
— Я кя тебе ука те научa:
— Да слечеме руво капитанско,
— Д' облечеме руво за просенье, —
— Ке бидеме просач и просачка.

[8]) ъ се изговаря като *о* на всѣдѣ: сон (сънъ), сонот (сънътъ), лож (лъжа), позова (позъва). До колкото можихъ да забѣлѣжѫ отъ разговорътъ съ пѣснопойкята (Темяна) и ъ (е) по нѣкога се изговаря като *о:* седомдесе градеви; чаша ведорница.

— Ке шетаме земля по краина,
— Ке по'еме во Едрене-гра́да,
— Ке по'еме Огнену на порти,
— Ке ни видит ке му се дожалит.
Я послуша Огненови татко, —
Си слекое руво капитанско,
Облекое руво за просенье,
Кинисае земля да шетает:
Ми 'одее, шо ми по'одее,
Ми пойдое во Едрене-града.
Ми пойдое на чешма студена,
Близо беше край Огнен добор **юнак.**
Си седнае просач и просачка,
Си седнае на студен кла'енец, —
Ми седее, шо ми поседее,
Ми дофтаса дете измекярче:
В рока[9]) носи стребрена ибрика,
Да си лее студена водица . . .
Му се молет просач и просачка:
„Так ми Бога дете измекярче!
„Нел' подай ми стребрена ибрика,
„Да с' напия студена водица".
— Ид' от туе просач и просачка!
— Не ти дава стребрена ибрика,
— Шо ми пие Огнен добор юнак.
Пак се молит просач и просачка,
Му се молит, дробни слзи ронит.
Жал му падна, дете измекярче, —
Ѥ подаде стребрена ибрика.
Не се напи млада Огненица,
Не се напи студена водица, —
В ибрик пушти прстен му'урлия. —
Си отиде дете измекярче,
Му подаде п' Огнен добор юнак,
Му подаде стребрена ибрика;
Си се напи студена водица, 162
И му доде прстен му'урлия.

[9]) *я* въ коренитѣ слогове се изговаря редомъ *о*: „твое мошко дете", „потем идет", мока (мъка), *ѫ* се изговаря като йо: йозик.

Кога виде Огнен, шчо да видит!
От си викна дете измекярче:
„Не боре те дете измекярче!
„Кой ти зеде стребрена ибрика?
— На боре те Огнен добор юнак!
— Туй найдоф просач и просачка, —
— Ми зедоё стребрена ибрика,
— Се напйе студена водица.
От се найде Огнен добор юнак,
Си се найде на юначки нодзи,
И си зеде коня карамана, —
От се фрли коню в половина,
От си пойде на студена вода,
Туй си найде просач и просачка. —
Кога виде Огнен, шчо да видит!
От си види свои стари татко,
И се виде млада Огненица
От и зеде Огнен добор юнак,
И им свлече руво за просенье,
Им облече руво капитанско, —
И си зеде млада Огненица,
Си остави Тодора робиня,[10])
Си я тури млада измекярка.

(По Костурско изговаряньe).

Тая пѣсень ми каза въ Цариградъ Петъръ отъ с. Прекопана, което се намѣрва въ Планинский колъ (въ Костурско).

Помйна сéло Дренóво,[11])
Што вúдо[12]) мóмче Дреновче,
На сива кóйня вяваше,[13])
На сйно сéдло седéше,

[10]) Въ пѣсента не се срѣща членътъ ни ведпъжъ, но изъ разговорътъ си съ Гемяна се увѣрихъ, че и въ Галечникъ, както и по други нѣкои мѣста въ Македония и по Доспатскитѣ върхове се употрѣбляватъ три члена: *въ, ва, во; нъ, на, но; тъ, та, то:* йозиков ме болит; рокава ме болит; момчево (кога е близо), момчето (кога е далече), момчено (кога е на страна, сирѣчь — отсѫтствува).

[11]) Въ 4 часа пѫть отъ Прекопана.

[12]) Шомина, видо, на мѣсто: поминах, видох.

[13]) Вяваше на мѣсто: яхаше.

Флорин зенгин тъпчеше.[14])
Стребрéна узда држéше,
Рýси мустáки сучéше,
Црното перче чешляше[15])
Чýпите му го пýлéа[16])
Срцето му се леéше
Като югарок борúна.

То се разбира, че по тая кратка пѣсень не може человѣкъ да се запознае добрѣ съ Планинский Костурски говоръ. Пѣснопоецътъ (Петъръ) знае много пѣсни, които той пѣе и казва добрѣ, — жално ми е, че времето не ми дозволи да запишѫ отъ него още нѣкоя и друга.

Важна особность въ Костурский говоръ.

Въ Костурский говоръ се е завардило старото изговарянье на юсоветѣ. Това нѣщо първъ пѫть е забелѣжилъ професоръ Григоровичъ („Очеркъ путешествія по Европ. Турціи“ 1848, стр. 196), а слѣдъ него и г-нъ Славейковъ, въ „Читалище“ за 1873 г., бр. 11, стр. 1028. Сега, като бѣхъ въ Цариградъ, дѣто се срѣщнѫхъ и съ нѣколко Костурчене, азъ се постарахъ да съберѫ отъ тѣхъ по-подробни извѣстия за това любопитно свойство на тѣхното изговарянье. Най-добрѣ и найвѣщо можи да ми разправи работата г. Стерйо Костовъ, родомъ отъ село Команичево, което се намира въ три часа на западъ отъ Костуръ. Като разговаряхъ съ него, азъ чухъ отъ устата му изговарянье на юсоветѣ съ *ѫ* въ слѣднитѣ думи:

1. ѫ рендóве, но въ единственно число редъ: „еден ред, а много рендóве“.

йензик: „йензико ме боли“.

гренда (грѫда), но — греди (грѫдеть).

пендесе: „сто и пендесе куки“, или „кѫшчи“.

2. ѫ мъндро (мѫдро): „седи си мъндро“. 164

зъмби: „зъмбите ме боли“.

гъмби (гѫби), — но въ думата рѫка. Стерйо изговаря ѫ, като глухъ гласъ.

[14]) Тъпчеше. *ъ* се изговаря като широкъ глухъ гласъ, — такъвъ гласъ се чуе и на мѣстото на *ѫ* въ коренитѣ слогове: рѫка и пр.

[15]) Чешляше, любопитна форма.

[16]) Чупи — моми; пулса — гледахѫ.

Г-нъ Стерйо Костовъ ми каза, че така изговарятъ тие думи не само въ Команичево, но и въ слѣднитѣ съсѣдни села: Загоричени, Бобишча, Котори, Олишча, Бомбоки, Фотиничишча. Тие села заедно съ Команичево съставятъ едно окржжие, което се нарича — Корешча-колъ. — Казванието на Ст. Костова ми подтвърди и единъ Загориченинъ, Димитъръ Илйовъ. — Когато попитахъ Прекопанченина Петра (който, както рекохъ, ми каза горнята пѣсень), изговарятъ ли и въ неговото село: рендове, гренда, мъндро, зъмби и пр., той се засмѣ и ми отговори: „така сборват въ Корешча-колу, а наше село е въ Планинскио колъ“.

По Малко-Търновски говоръ.

Слѣднитѣ петь пѣсни сж отъ сборникътъ на Г. Тодора Милкова. Г-нъ Милковъ ги е записвалъ въ Малко Търново.*)

1. Змеица либи Стояна.

(Такава пѣсень се намира и въ сборникътъ на г. Дозона стр. 11, записана въ Пирдопъ).

Стояи майци си думаше:
„Да знаеш, мале, да знаеш.
„Каква девойка доходи,
„Доходи та мж находи,
„На мойто стадо голямо:
„От далек иде, мечка е, —
„От близо дойде, мома е.
„Мома е с бяли фостане.
— Сино ле, сино Стояне!

*) Тие пѣсни ни препрати г. М. Дриновъ заедно съ слѣднята бѣлѣжка. „Въ Цариградъ намѣрихъ у г. Тодора Милкова голѣмъ сборникъ Български пѣсни, записани въ Малко-Търново. Записвачътъ имъ г. Милковъ, на радо сърце ми дозволи да отберж отъ тѣхъ нѣколко за обнародванье въ „Периодическото Списание“. Отбрахъ петь, по които доста добрѣ, мислж, можемъ да се опознаемъ съ Малко-Търновский говоръ. Тѣ, както и всичкитѣ пѣсни на г. Милкова, бѣхж писани по-вечето по етимологическо правописание. — азъ самъ-тамъ ги прѣправихъ по фонетическото. Това направихъ, разумѣва се, съ помощта на г. Милкова, който твърдѣ добрѣ е запознатъ съ Малко-Търновското изговарянье“.

Б. Редак. [на П. С.].

— Тва не е, сино, девойка,
— Еми е, сино, змеица,
— Змеица златнокрилица.
— Сино ле ми попитай ѫ:
— Змеице златокрилице!
— Имаме крава ялова, —
— Сега сѫ девекь години.
— Нитой ѫ биди оставàт,
— Нитой ми стелна станова.
Стоян змеица попита . . .
Кя Стояну си думаше:
„Любе Стояне, Стояне!
„Кя нека поде майка ти,
„Да си събере, събере[1])
„От девекь брода водѫта
„И от морето пенѫта, - -
„И от овчаре лежѫли,
„Та си сѫ огьи[2]) стѫкали,
„Та си е трява никнѫло, —
„Та да дабере тревѫта,
„Та да ѫ свари майка ти,
„Та да кравата напрска.
И кя отиде майка му,
Та е събрала, събрала . .
Събрала, та ѫ сварила,
Та си Стояна напрска, —
Че на овцете отиде,
И змеца сѫ зададе, —
От далек иде и вика,
И си в гѫрди сѫ биеше,
И на Стояна думаше:
„Любе Стояне, Стояне!
„Бог да убие майка ти,
„Как бе по-хитра от мене.
„Та мѫ, Стояне, излѫга.

---

[1]) Между ѫ и ъ нѣма разлика, но пие оставяхме и двѣтѣ, както бѣ ги писалъ г. Милковъ.

[2]) Огьи, — г се изговаря твърдѣ меко, както и к въ девекь и пр.

166

2. Змей либи Стана.

— Стано ле мари хубава!
— Що съхниш, Стано, и вехниш,
— Като гората под зима
— Под зима по Димитровден?
— Не ли ти драго, Стано ле,
— И ти с момите да ходиш,
— И ти смин китка да посиш?
„Че драго ми е, мамо ле,
„Яла не змеж от змеж
„От змеж, от златокрила,
„От змеж, от каскандиж.
„Че мж е змеж попитал:
— „Стано ле мари хубава!
— „Ти готвиш, Стано, ти готвиш,
— „Ти готвиш да сж оглавиш, —
— „Та везеш, Стано, чюкмане
— „И ткаеш тенки дарове.
„Па я му рекох, мале ле;
„Змейо лйо, каскандйно лйо!
„Я имам сестра по малка,
„По малка и по хубава;
„Та неи везж чюкмане
„И ткаж тенки дарове.
„Пак той ми рече, мале ле:
— „Ти лъжи, Станко, ти лъжи,
— „Ти лъжи когок да лъжиш,
— „Ти мене не ште излъжиш.

3.

— Що шетеш, момне, край ливаги,
— Край ливаги, по брежето:
— Коня ли си загубило,
— Ели мене залюбило?
167 „Маре харо, злай невольо,
„Не съм коня загубило,
„Нито тебе залюбило.

„Я си ходѭ край ливагя,
„Край ливагя по брѐжéто,
„Да си берѫ сини китки.
„Сини китки темянуги,
„Желта бяла кумонига
„И цървена перунига[3])
„Да хьи виѭ витни китки,
„Витни китки, витни венци
„Да хьи давам по момчета
„По момчета ябанджии, —
„Да сѫ пукат ярлиите.
„Да не ходѫт да сѫ хвалѭт:
— „Кердосал съм моми венок
— „Ше кердосам и момата.
„Мари харо, злай невольо,
„Ше кердосаш два камъна,
„Два камъна по главѫта
„И трекиѭт по сърцето.

4.

Стоян майци си думаше:
„Глави мѫ, мале, жени мѫ,
„Доде съм младо зелено,
„Доде мѫ галѫт момите,
„Галѫт мѫ, мале, драгуват.
„Кога през село заминѫ,
„Моми мѫ с китки зафрлѭт,
„И млади булки с ябълки,
„А вдовицето със дуни.
— Походи, сино, походи
— Походи, полефтерòвай 168
— Прямина да си кердосаш,
— Казите да си обидеш,
— Казите и касабите!

[3]) Сравн. въ 8-та Кратовска пѣсень отъ сборникътъ на г. Каранова:

Крива река — перуника
Куманово — жут каранфил
А Паланка — жут трандафил.

Б. Ред. [на П. С.].

5. Кърджалийска.

Тéвна сѫ мѫгла зададе
От горе от Яла-гюня
Яла-гюн и Кара-еврен.
Не било мѫгла от Бога,
Ми било мѫгла от барукь,
От барукь още от куршюм, —
Като Ефендето идеше
Ендже и Карафезия.
Думус-араба карахѫ,
Праве в Ала-гюн врвехѫ,
Та запалихѫ кулата
Кулата Ала-гюнската.
Горехѫ млади ханѫмки, —
Дразът[4]) на варта стоеше,
Кръвави слзи роняше,
И на момите думаше:
„Гòрите моми и булки,
„Да ве Енджето не лови,
„Енджето, Карафезия.
Още си дума думахѫ,
И сейменето стѝгнахѫ.
Дразът сейменем[5]) думаше:
„Сеймене, белюк башие!
169 „Мѣтайте бѣли трепечи,
„Трепечи още халишта,
„Да слизат бѣли ханѫмки, —
„Мойта ханѫмка да слѣзе,
„Ка носи кемер елтъне,
„Халал да ви е сеймене!

[4]) Дразъ, отъ собственото имъ Идрисъ.

[5]) Въ сборникътъ на г. Милкова често срѣщахъ дат. пад. мн. ч. отъ мѫжки родъ, — единъ пѫть срѣщнѫхъ тая форма и отъ ж. родъ: „Балкан дружинам говори“. — Други любопитни падежни форми:

1. „Стояна вярпок имахѫ“.—
2. „У гора чорбаджис ток“.
3. Садила Неда . . .
   по брягом дунье.
4. Вида платно ткаяше

Богомилска приказка.*)

(Записана отъ Неша Бончова).

Тие дни случайно намѣрихъ у единъ старъ познайникъ, Г. Я. Стрижевски, три народни български разсказа, записани отъ покойний Бончовъ още прѣди 1859 г. — Г-нъ Стрижевски ги взелъ отъ покойний съ намѣрение да ги обнародва заедно съ нѣкои южнорусски подобни сказания, но това му намѣрение останжло неизпълнено. Съ негово позволение азъ обнародвамъ тука единъ отъ тие разскази, въ основата на който съглеждаме нѣщо отъ онния дуалистически възгрѣния, които Богомилската ересь принесе въ България и които заедно съ Богомилството сж се разпространили и по други нѣкои страни. Ние сме имали случае да се увѣримъ, че между нашитѣ народни приказки често се срѣщатъ такви дуалистически сказания, които несъмнѣнно сж проникнжли въ народната ни словесность изъ богомилскитѣ книги. При всичко, че дълговрѣменното странствование на тия сказания между народа ни въ много нѣщо е измѣнило и затъмнило тѣхното първоначално съдържание, въ тѣхъ всѐ сж се увардили и доста много стари чърти. Нѣма съмнѣние, че събиранъето и обнародванъето на на такви паметници много би спомогнжло за разяснение на старобългарската еретическа литература, която и до сега остава твърдѣ малко извѣстна, макаръ че е била, види се, много богата. А разяснението на тоя клонъ отъ старобългарската писменность заслужва внимание не само по това, че Богомилството е имало важно значение въ нашето народно минжло, 124
но и по това, че едно врѣме „Българската ересь (да кажемъ съ думитѣ на единъ отъ най-новитѣ ѝ историци) е разклащала, — вълнувала цѣла западна Европа“ (Lombard: „Pauliciens, Bulgares et Bons-hommes“ Genéve 1879, p. 78). Съ тие си

*) Изъ „Периодическо списание на Българското Книжовно Дружество въ Срѣдецъ, кн. VIII (1884), стр. 123—126.

белѣжки, както и съ обнародванъето на записаната отъ Бончова приказка ние бихме желали да подбудимъ оние съотечественици, които се занимаватъ съ събиранье паметницитѣ на народната ни словесность, да записватъ и тоя видъ паметници, на които до сега малко се е обръщало внимание.

Макаръ покойний Бончовъ и да е записалъ приказката си още прѣди 25 годинъ, когато е билъ младъ ученикъ, но благодарение на врожденнитѣ си високи дарби, той добрѣ е запазилъ въ нея характера на народний ни езикъ и особеноститѣ на Панагюрската рѣчь. Съ твърдѣ малки и неважни измѣнения въ правописанието ние печатаме тая приказка така, както е записана.

Ето, какво говори тя:

„Според както приказват стари люде, дявола имал, смал-ня́, равна сила съ Бога, защото Бог се допитвал до него за млого работи. А отде се е зел дявол, за това ето как ми ѫ приказвале. Дядо Господ си са расхождал по гори и по полени, и радвал са наистина, но сѐ му било криво като си нѐмал другарец да се разговаря с него и да прекарва времето си весело. Веднѫж като са разхождал, мерня́ла му са ся́пката и той я викня́л: „стани, друже!“ И ся́нката са исправила пред него, като чивяк: но то не било чивяк, ами дявол. Оттугава Господ са подружил с него и дявола му станѫл приятел. На Господа било яко драго от приятелството на тоя другар и за това искал да награди дявола, с каквото си той поиска. Дявола поискал да си разделѧт света на по́ловина: „земя́та да е моя, каже дявола, а небото нека си е твое, — па да си разделим и чивеците: ти земи живите, а мене дай мръ́твите“. — „Нека бѫде така; каквото ти рече“ — отговорил Господ. „Харно, рекал дявола, но дай ми запис, та да е оздравена работата“. Запис бил написан и даден на дявола.— Кога дядо Адам бил изгонен из рая. Бог му да ли земѭ́, та да си я работи слободно. Дявола веднѫж, като се покачил на един голям камик да си обгледа около връс земѭ́та, сазрѣл Адама и баба Ева, че орѫт. Той се спуснал кам тях и извикал ко́лак му глас: „Как смеете вие да орете тая земѭ́ без да питате стопанина?“ — „Та ние с негова воля орем“, рекле те. „Стопанин сѫм аз! А вие мен не сте питале; оставете земѭта мирна, и отсенова никои от васъ да не смее да

я закача!“ Кога Бог се научил за това, то му станѫло яко мѫчно и тогава се попишманил, защо е дал дяволу запис .... Кога хората се размножиле, то дявола, заедно с грешните, мачи́л и праведните. По тая причина Бог намислил да отнеме на дявола властѣ. Викнѫл Ангела, приказал му, какво мисли да прави и по́сле го попитал, да ли може той да отнеме отъ дявола записката. Ангела помислил и по́сле отговорил, че може. И така, ангела отишѫл у дявола, като чивяк, и удумал са да му слугува ня́колко годин, а тайно си имал намерение да отнеме записката. Дявола още изпръво полюбил Ангела, но, колко да бил пред него открит, сé си крил записа. Веднѫж те се расходиле край едно езеро, а Ангела попитал: „мож ли да ми извадиш шѣпа пя́сак от дѣното на езерото? Ти си и по́силен и по́хитар от мене, и не можеш, а аз мо́га“. — „Е, ха да видим“, рекал дявола. Ангела се саблякал, отведнѫж се хврълил в водѣта и тос-час се показал отгоре с пя́сак в рѣка. Дявола, за да се покаже, че не е по́долен, сабля́кал са, нирня́л[1]) в водѫта, но досетил са, че за̀писа му остал в пазухарника, та може да падне на ръка на другара му, за това се върня́л от половин пѫт, погледал, — нема ништо такова! Пак нирнѫл, и пак назад: до три пѣти. На̀й-после като се увѣрил, че другара му нема работа с записа, отишѫл 126
слободно до самото дѣно. Лесно било на дявола да потѣне, но да исплува — мѫничко малко, защото той е дявол, а дявола е тежак: кадя́ може той да са бори в пръгавиня́та с Ангела? И доде са той бавил в водѣта, Ангела измѣкнал записа и хвръкня́л на небото. Дявола го погня́л и догонил, когато той влази́л в небото, сграбчил го с нофтите за кракѣ, отрава̀л[2]) му от стапа̀лото кѫс месо, но сé не можал да върне Ангела, защото той бил вече при Бога. Дявола се върнѫл назад, власта му пропа̀днала и той оттогава станѫл враг

[1]) Не могѫ да кажѫ на вѣрно, да ли глаголътъ нирня́л се е упазилъ въ Панагюрската народна рѣчь, или покойний Бончовъ го е взелъ изъ Русский езикъ.

[2]) Отравал значи: откѫснѫлъ, отхапилъ. Глаголъ отравѣ, равѣ често се употрѣблява въ панагюрската народна рѣчь и той не е другъ, но е старобългарский ръвѫ, отъръвѫ (русский рву, оторву). Тукъ коренний старобългарски ъ се е измѣнилъ въ *а*, което нѣщо въ панагюрский говоръ, както и въ много други, редом се случва съ ъ и ѫ, кога сѫ неударяеми; когато ударението доходи надъ тѣхъ, тогава тѣ се изговарятъ като силенъ и широкъ глухъ гласъ, който тукъ, въ приказката, редомъ е писанъ чрѣзъ ѫ. Само при плавнитѣ, кога ги придружаватъ други съгласни, ударяемитѣ ъ и ѫ се изговарятъ съ по-кратъкъ глухъ гласъ, който, за отличие отъ първий, въ приказката е писанъ чрѣзъ ъ.

Богу. Кога Ангела пристѫпил с записа пред Бога, той кýцал с левия крак и оплакал са Богу, че дявола му обезобразил ногѫта. „Нѐма ништо, рекал дядо Господ, аз штѫ да напрàва на сичките хора така, и теб не ште да е срамота. Отъ онова време е остало да ни сѫ стапалàта вдѣлбнати.

Болгарская народная пѣсня объ освобожденіи.*)

Въ 1 № газеты „Марица“ (Пловдивъ, вторникъ 25-го Іюня 1878 г.), первой газеты, возникшей въ только-что освобожденной Болгаріи и издававшейся Хр. Дановымъ подъ редакціей Г. Д. Начевича, была напечатана нашимъ дорогимъ и высокоуважаемымъ юбиляромъ записанная имъ лично съ голоса пѣвицы народная пѣсня, воспѣвающая освобожденіе Болгаріи Россіей и вступленіе русскаго войска въ Софію. Какъ сложенная подъ живымъ впечатлѣніемъ дѣйствительныхъ событій, пѣсня эта представляетъ большой интересъ для изслѣдователей народнаго устнаго творчества. Здѣсь извѣстенъ авторъ пѣсни (Екатерина Божилова) и отмѣченъ взглядъ автора на возникновеніе въ его душѣ пѣсни (ей приснилась пѣсня). Въ высшей степени замѣчательно также то, что мысль пѣвицы, воспѣвавшей наличный фактъ, была настолько подавлена образами традиціоннаго творчества, что оказалась не въ силахъ отрѣшиться отъ нихъ. Подъ этимъ вліяніемъ дѣйствительность въ фантазіи пѣвицы преобразилось: явились на сцену герои стараго эпоса: Марко, „дитя“, кузнецъ, семь королей и даже городъ Легенъ-Ледянъ, замѣнившій Софію. Послѣднія 18 строкъ интересны въ другомъ отношеніи. Это народный гимнъ освободителямъ; поэтически описаны страданія, причинившіяся болгарамъ турками, впечатлѣніе, произведенное вступленіемъ русской гвардіи въ Софію, а въ заключеніе высказывается благодарность освободителямъ, соединенная съ молитвеннымъ обращеніемъ къ Богу.

Перепечатываемъ эту пѣсню, согласно разрѣшенію М. С. Дринова, вмѣстѣ съ его письмомъ къ редактору „Марицы“, съ напечатанными въ „Марицѣ“ дополненіями, съ нѣкоторыми прибавленіями и съ сообщеннымъ М. С. Дриновымъ дополненіемъ одного стиха, пропущеннаго при печатаніи текста пѣсни въ „Марицѣ“.

---

*) Изъ „Сборникъ статей по славяновѣдѣнію, посвященныхъ проф. М. С. Дринову“, Харьковъ, 1908, стр. 91—95.

Господине Редакторе!

Пращамъ ви една нова народна пѣсень, която ми се случи да чуя прѣзъ миналий мѣсецъ Априлъ на хорото въ село Драгалевци, край София и която незабавно си и запи-
92 сахъ тамъ. Приказа ми я една Драгалевска пѣснопойка на име Катерина Божилова. Като попитахъ пѣснопойката, дѣ е научила тая пѣсень, она ми отговори: „на сънѣ ми дойде“. Въ това ново произведение на нашата народна поезия, съ една достозабелѣжителна епическа сила се въспѣватъ съврѣменни събития, изсказватъ се съврѣменни народни чувства, та ми се чини, че обнародванъето му би си имало мѣстото въ Ваший почтенъ Вѣстникъ. Ако благоизволите да го обнародвате, прѣдстойте, моля Ви, да се напечата така, както е написано, за да може да служи и като единъ наметникъ за запознаванье съ езикътъ на Софийскитѣ Българе.

Пловдивъ 1878. Юния 22.

Вашъ слуга М. Дриновъ.

Нова народна пѣсень.

Рано рани Марко[1]) у неделя,
Рано рани на ковач да иде;
Среща му е дете премалено,
Па си Марку дете проговори:
„Леле варяй, Марко добар юнак!
„Да каде си толку рано раниш,
„Рано раниш у света неделя,
„Не си ишел у честита церква,
„Рано раниш пъти да си биеш,
„Оште не си ручок обедовал?“
А Марко му потихо говори:
— Леле варяй дете премалено!
— Рано раним на ковач да идем,

[1]) Въ 1876 г., во врѣмето на срѣднегорското възстание, но югозападнитѣ поли на Родопската планина се е приказвало, че нѣкакъвъ старецъ Марко ходилъ по тамошнитѣ села и проповѣдвалъ на селянетѣ да се вдигатъ срѣщу Турци, като имъ показвалъ нѣкакви-си книги, въ които се ужъ писало, че на турското царство днитѣ се биле довършиле. За тоя легендаренъ Марко, види се, тука е рѣчьта.

— Да си стегнем мои тънки пушки,
— Да си надем моя остра сабля. —
— Девет години кръви не е пила,
— А сега ке кръви да си пие:
— На Турци се царство достанало,
— Девет години[2]) ка се достанало, — 93
— И ним и нам у слово казува,
— На Турците царство да земеме,
— Да си стане се Бугарско царство
— Да си стане редом кральевина . . .
Измина се десета година,
На Турци се царство не узима!
Проговори Марко добар юнакъ:
— Леле варяй дете премалено!
— Я си слези у Русийска земля,
— Та подкани до седем кральове,[3])
— Да си каниш и жалби да жалиш
— Да си каниш и сълзи да рониш,
— Што ни Турци на мъка туриха,
— Што ни Турци мъка измъчиха:
— Живи люгье у земля копаха,
— Живи люгье на огинь пекоха,
— Живи люгье за скелье сушиха.
— У година два даноци зимат, —
— Се си робье на мъка умреха.
Подканиха до седем кральове,
Подкани ги дете премалено,
Еден до друг хабер си пратиха,
За неделя войска исписаха, —
А я! За две—през Дунав минаха,
Та додоха у Легена града.
Конье им се—огледало лащат,
Със калпаци стрехи истроиха,
Със маждраци чаршии разбиха,

[2]) „Девет години“ е епическо опредѣление на едно много отдавнашно врѣме. Наумѣте си, че съ подобенъ начинъ народната пѣсень опрѣдѣлява и едно много далечно мѣсто:

Прѣз девет гори високи,
Прѣз девет води дълбоки.

[3]) Примѣненіе эпическаго образа 7-ми королей вызвано, вѣроятно, присутствіемъ на театрѣ военныхъ дѣйствій кромѣ Царя-Освободителя нѣсколькихъ великихъ князей.

Със бутуши калдръм строшиха.
Ка видоха проклетите Турци,
Се бегаха у дол Саръмеше.[4])
94 Даде Господ слана и студове
Измързнаха Турци день до пладне.
Проговори сичка Хрискяния:
„Да са живи до седем кральове!
„Да са живи до седем кральици!
„Што ни они на лесно туриха:
„Кой е горен, сега е оздравел,
„Кой е копан, низ земля излезнал,
„Кой е сушен, сега е оздравел.
„Сетихме се у църква да идем,
„Сетихме се Бога да молиме,
„Сетихме се свещи да палиме".

Присоединяемъ и переводъ этой пѣсни, сдѣланный любезно М. П. Савиновымъ.

Очень рано Марко въ воскресенье
Къ кузнецу изъ дому путь направилъ;
Повстрѣчалъ онъ мудраго мальчика,
И мудрецъ тотъ съ нимъ разговорился:
„Марко, добрый молодецъ, послушай;
Ой зачѣмъ такъ рано ты проснулся,
На зарѣ въ честное воскресенье,
Не пошелъ ты во святую церковь,
А чуть свѣтъ пошелъ топтать дороги,
Не отвѣдавъ даже хлѣба-соли?"
И тихонько Марко такъ отвѣтилъ:
— „Ай, послушай ты меня, младенецъ!
Къ кузнецу иду я на разсвѣтѣ
Починить свое вооруженье,
Закалить свою острую саблю.
Девять лѣтъ она не знала крови,
А теперь ея напьется вдоволь:
Вѣдь конецъ пришелъ господству Турокъ,
Много-много лѣтъ оно тянулось . . .
Но не ложно было предсказанье:
Царство Турокъ мы своимъ замѣнимъ,

[4]) Саръмеше е една долина, която се намира на югозападъ отъ София край селото Владай.

У Болгаръ опять возникнетъ царство,
Вездѣ будетъ свое королевство".
Но вотъ уже десять лѣтъ проходитъ,
А у Турокъ царства не отняли.
Вновь промолвилъ слово юнакъ Марко:
— „Ай, послушай ты меня, младенецъ! 95
Во Святую Русь ты снаряжайся,
Королей семь ты зови на помощь,
Преклоняй ихъ жалобами, плачемъ,
Говори всѣмъ, проливая слезы,
Что насъ Турки вѣчно угнетаютъ,
Что насъ Турки предали мученьямъ:
Тѣхъ—живыми въ землю закопали,
Тѣхъ—живыми побросали въ пламя,
Тѣхъ—живыми жарили на солнцѣ
И каждый годъ брали по двѣ дани,
Всѣ рабами въ мукахъ умирали."
Тронулись короли—семь ихъ было,
Послушались слезныхъ просьбъ младенца,
Разсылали вѣстниковъ другъ другу,
За недѣлю всѣ войска собрались,
А въ другую за Дунай перешли
И прибыли въ славный Легенъ городъ . . .
У нихъ кони блестятъ какъ зеркала,
А шапками посбивали крыши,
Копьями разнесли всѣ лавки.[5])
Какъ видѣлъ то окаянный Турокъ,
Побѣжалъ въ долину Сарымеше.
И послалъ Господь тогда морозы, —
Турки всѣ до полдня позамерзли.
Христіане такъ тогда сказали:
„Да здравствуютъ крали многи лѣта!
Да здравствуютъ крали, королевы,
Что они намъ долю облегчили:
Кто горѣлъ изъ насъ, теперь сталъ здравымъ,
Кто въ землѣ закопанъ былъ,—поднялся,
Кто былъ въ пыткѣ, тотъ теперь очнулся.
Всѣ бросились во святую церковь,
Всѣ бросились благодарить Бога,
Всѣ бросились свѣчи свитымъ ставить.

[5]) Тукъ е пропуснатъ или не прѣведенъ стихъ 48.

Показалецъ на собственитѣ имена.

А.

Ааронъ, зографски ктиторъ, 450.
Австрия, 123, 149, 185, 239, 306, 309; австрийци (нѣмци) 306—309; австро-турска война, 239, 306—307.
Агатонъ, моравски архиепископъ, 30.
Аделунговъ словарь, 366.
Адрианополь (Одринъ, Едрене, Адрианополе) гр., 33, 78, 85, 91, 96, 218, 506, 517, 537.
Адрианъ, охридски патриархъ, 115.
Адрианъ II, папа римски, 25, 68.
Адрианъ III, папа римски, 350.
Акиндинъ, еретикъ, 339.
Акрита гл. Дигенисъ.
Акрополитъ Георги, виз. историкъ, 79, 81, 223.
Акулла, писатель, 269.
Ала-гюнъ, мѣстность, 558.
Аламанци, народъ, 313, 314.
Аллаций, гл. Левъ.
Албания, область, 11, 78, 84, 113, 117, 222, 309, 370, 371.
Албигойци, еритици, 53.
Алвинчи, село (Седмиградско), 155.
Александъръ, български царь, гл. Іоаннъ Александъръ.
Александъръ, влашки войвода, 94.
Александъръ Македонски, 517.
Алексий человѣкъ Божий, 422. 423.
Алексий I Комнинъ, визан. импер., 59, 61.
Алексий III, Ангелъ, визан. импер., 217.
Алексий Стратегопулъ, визан. полковод., 217.
Али-бей, разградски аенинъ, 331.
Али-паша, велики визиръ, 198.
Амвросий Памперей, иеромон., 364.
Ангеларъ, св. седмочисленикъ, 42, 253—255, 342, 344, 353, 354.
Ангелина, жена на Марко Кралевичъ, 461, 468, 471—473.
Андрей, св. апостолъ, 9.
Андрей Критски, св., 254, 256.
Андроникъ II Палеологъ, визант. импер., 88, 223, 450.
Анна, българ. царица, жена на Иванъ Асѣня II, 86.
Анна, дъщеря на Михаила VIII Палеологъ, 221.
Анна Комнина, писателка визан., 240, 443—444.
Антимъ, скопски митрополитъ, 247—248.
Антимъ Видински, епископъ, български екзархъ, 321; неговъ сборникъ 321—330.
Антимъ Метохита, охрид. патриар., 115.
Антоний, цариград. патриархъ, 118—119, 183.
Антоний Велики, св., (житието му), 451—453, 455—456, 459.
Антоний Саксонецъ, францискаецъ, 94.
Антиохъ князъ, 98.
Анхиалъ, гр., 220.
Апокавкъ, гл. Иоанъ.
Апостоли св. (Петъръ и Павелъ), църква въ Търново, 102.
Аргиръ, гл. Романъ.
Ареопагитъ, гл. Дионисий.
Ариани, еретици, 43,
Аркадиополь, гр., 64.
Армения, область, 23, 160; армене еретици, 50.
Аристотель, гръц. философъ, 44.
Арнавут-кюю, село, 331.
Арнолдъ Харфъ, нѣмски пѫтешест., 444.
Арсений, охрид. патриархъ, 117, 124, 186—187.
Арсений Сухановъ, руски пѫтешественикъ, 19.
Арсений Черноевичъ, пшекски патриархъ, 239, 441—442.
Архипелагъ, море, 14, 85.
Асѣнь I, български царь, 63—65, 67, 78, 95.
Аѳанасий, александрийски архиеп., 43, 98, 451, 453, 455.
Атанасий, скопски митрополитъ, 500.
Атанасъ Нешковичъ (Несковичъ), българ. книжовн., 474—477.

Аоанасий Пулевичъ, пещенски търговецъ, 474.
Аѳонъ (Св. Гора), 80, 85, 98, 99, 186, 326, 431, 434.
Ἀχρίδα, гл. Охрида.
Ахайя, обл., 222.
Ахъ-челеби, обл., — ахъ-челебийско нарѣчие, 303.

Б.

Бабадагъ — бабадагско нарѣчие, 300.
Баба-Яга, митич. лице, 509—510.
Бабуна, планина, 399.
Бабуни, племе, 367.
Баджовичъ, сръб. книжов., 303, 371, 404.
Бакшичъ, гл. Богданъ.
Балдуинъ II, латин. импер., 78, 84, 217, 221.
Балзамонъ, гл. Теодоръ.
Банялука, гр., 307.
Батразъ, нартъ осетински, 472.
Баязитъ I, султанъ, 94, 109.
Бѣгленица, Юстинианова майка, 16.
Безсоновъ (сборникъ), 260, 399, 401, 412.
Безъ, гл. Тодоръ.
Бела IV, маджар. краль, 82—84.
Бѣла-църква, гр., 209.
Бѣлградъ, гр., 209. 306—307, 313—314; бѣлградска епархия, 85, 206; бѣлградски епископъ, 209; бѣлград. миръ. 149.
Бѣлгунь, гл. Іоаннъ Асѣнь II.
Бѣлене, село, 149.
Бѣлица, обл., гл. Велика.
Беневентъ, обл., 222.
Беровичъ (Петръ Беронъ), български книжов., букваря му, 299, 379.
Берсіаки (Бърсаци), племе, 367.
Бессарабия, область, 62, 531; губерния б. 530, 531.
Билбасовъ, проф., 344.
Битоля, гр., 138, 378; битолско епископство. 57, 121, 206 (епархия), 209, 243, 246 (епископъ, владици).
Бичковъ, акад., 429.
Бобишча, сел. (Костурско), 554.
Богданъ Бакшичъ, францисканецъ, 145.
Богоевъ Ив., (Ив. Богоровъ), българ. книжов., 260, 404.
Богородица св., български скитъ на Атонъ, 433, 450.
Богумилъ попъ, ереснархъ, 50, 335; богумилска ересь, богумилство, богумили, 50—54, 76—77, 82, 93, 95, 147, 149, 335, 337, 559.
Бодлевъ Г., охрид. археологъ, 256.
Бодрогъ, село (Темишварско), 148.
Бодянскій О., славистъ, 357, 363.
Божидаръ Вуковичъ, издатель отъ Гюрикъ, 493—494.
Возвели, гл. Неофитъ.
Болгартеленъ, село (Темишварско), 148.
Болгаръ-кею, село, 91.
Болонски псалтирь, 63.
Бомбоки, село (Костурско), 554.
Бонавентура, францискански св., 145.
Бончовъ Н., българ. книжовникъ, 406, 559—560.
Борилъ, български царь, 75—77, 82, 95, 336—338; неговътъ синодикъ, 333—340, 348. 354—355.
Борисъ I (Михаилъ), български князъ, 18, 20, 22—32, 45, 49—50, 68, 150, 159—161, 165—166, 245, 335, 344, 347, 361, 457, 519. 520 (каганъ).
Босна, область, 53, 93, 117, 314.
Босфоръ, проливъ, 169—174.
Бояна, при София, 520.
Браничевци, племе, 30; браничевска епархия, 85.
Брацигово—брациговски говоръ, 378.
Бранкачанска библиотека, 185.
Брашовъ, гр., 425.
Брѣгалница, р. 519.
Брежене, село, 149.
Брезникъ, гр., 148.
Бресче, село (Темишварско), 148.
Бродарискъ, гр., 209.
Бруса, гр., 217, 537.
Буджакъ, мѣстность въ Софийско на изтокъ отъ Искъръ, 302.
Будинъ (Будимъ), гр., 306, 311, 313, 329, 425, 440, 474, 475, 477—480.
Букурещъ, гр., 327—328.
Българи, славено-българи, 14—18, 20; банатски б. 298; руски колонисти—б. 530—536; тимокски б. 392; б. патриаршия 32—33; б. правопис 264—297; б. ръкописи 259—260, 262—263; б. читалища 259—263; новобългарско азбуке 264—297; български нарѣчия. 259—260. 288—291 (панагюрско), 298 (свищовско, никополско), 300 (жеравненско, шуменско (318), разградско, русенско, търновско, бабадагско, лозенградско), 301 (видинско, софийско, конрищенско (302), малашевско, струмишко, мелнишко, сѣрско (302, 304), кукушко, воденско, костурско, охридско. стружко, корещенско), 302 (кратовско (304), тетевенско, етрополско, източно-софийско, горне-родопско, разложко), 303 (сѣверно-македонско (Велесъ, Скопие,

Кюстендилъ), долне-родопско, дебърско (Галечникъ), ахъ-челебийско, миацко).

В.

Вадникъ, село (Темишварско), 148.
Вазовъ Ив., българ. писатель, 423.
Валаамъ, охридски патриархъ, 117.
Варвара, чифликъ (Сконско), 247—248.
Вардария, область, 159.
Вардаръ р., 444, 519, 521.
Варлаамъ, гръцки еретикъ, 339.
Василий, богомилъ, 50.
Василий търновски архиеп., 66—67, 69—71, 86.
Василий II Българоктонъ, визант. императоръ, 38, 55—57, 65, 100, 205—206, 227, 242, 458, 479, 516.
Василий Велики св., 52, 98.
Василий Македонецъ, визан. импер., 15—16, 25—25, 35, 161, 360—361.
Василъ, синъ Ксантиновъ, епич. герой, 504—505.
Ватаци, гл. Іоаннъ.
Ватиканска библиотека, 100, 364; В. глагол. евангелие, 252, 256.
Ватопедъ, атонски гръц. мънастирь, 432, 435, 448, 450.
Вегдещійнъ (Витгенщейнъ), графъ, 331.
Вельбѫждъ (Велблоужджъ), гр., 69, 113, 209, 520; в. епископство (епископъ, епархия), 57, 85, 206, 209.
Велко Поповичъ, диакъ отъ Кратово, 441—442.
Веллеградско епископство, 121.
Велесъ, гр., 113, 209, 303, 521—252; в. епископство, 121.
Велика (Βελίτζα, Бѣлица) обл., 348—349, 352.
Велика р., 536.
Велика лавра, атонски мънастирь, 432, 435.
Венгрия (Маджарско), 84, 94, 148, 306, 308—309; венгерци (маджари), 139, 149.
Венеция, гр., 306, 308—309: венецианска кириловска типография, 492—497, 499.
Верея (Стара-Загора, Желѣзникъ), гр., 64; верейско епископство (епископъ, епархия), 120, 206, 214, 235.
Вербовичъ С., сръбски книжов., 260, 303—304, 368—369, 371, 373, 376, 405—406, 420, 422, 543.
Веселинъ, тетовецъ, 237.
Веселовскій А., проф., 401, 422, 462.
Видинъ, гр., 92—94, 130, 307, 309, 322, 324—326, 329, 442, 447; видин. область, 93, 95, 139; вид. епархия (митрополия, владика), 107—108, 131, 206, 211, 327; видинско нарѣчие, 301.
Виена гр., 306, 308, 311, 475 (сръбска печатница въ В.).
Викентий Божидаровъ (Вуковичъ), печатарь-издатель, 493.
Винга, село (Темишварско), 148—149.
Винеца гр., 209.
Виргилий, папа, 227.
Вирпино бърдо, план., и мънастирь при него, 444.
Висарионъ, молдовлахийски митрополитъ, 119.
Висоцко-заренски говоръ, 378.
Витинийска область, 217.
Витоша, планина, 520.
Вихингъ, еп. Нитранский, 350, 364,
Владимиръ св., руски князъ, 89.
Владиславъ, сръбски краль, 87.
Владиславъ Граматикъ, сръб. писатель, 411.
Владиславъ Унгаръ, францискапецъ, 94.
Власий еп. брандизуберински, 69.
Влашко (Влахия), 62, 71, 78 (голѣма), 118, 120, 130—131, 151, 308—309, 325, 327; Влахо-Богдания, 325, 475; власи, 45, 149, 213.
Воденъ (Водена), гр., 37, 205, 211, 301; воденско нарѣчие, 301; воден. епископство, 121.
Вооза р., 208.
Вороновъ А., проф., 363.
Ботаниатъ, гл. Никифоръ.
Вотротъ гр., Вотротска епархия, 206; в. епископъ 213.
Вразъ, гл. Станко.
Враница гр., 209; враницка епархия, 296; в. епископъ 213.
Враня гр., 521.
Вратиславъ, чешки князъ, 47.
Вретъ гр., 210.
Вукашинъ (Вълкашинъ), сръб. краль, 417—419, 469, 472, 498, 528.
Вуковичъ, гл. Божидаръ и Викентий.
Вяземский П. П. князъ, 430.

Г.

Габрово, гр., 308.
Гавонъ, гр., гл. Гова.
Гавриилъ архистратигъ (църква въ Янево), 237, 239.
Гавриилъ, български патриархъ, гл. Григорий.
Гавриилъ I, охрид. патриархъ, 116.
Гавриилъ II, охрид. патриархъ, 117.
Гавриилъ, охрид. епископъ, 31.

Гавриилъ-Романъ, бълг. царь, синъ Самуиловъ, 52, 100.
Гавриилъ, свещен., 17.
Гагаринъ, иезуитъ, 151.
Галечникъ село (Дебърско), 303, 368—369, 548—552.
Галлиполь, гр., 91.
Гаспари, гл. Стефанъ.
Гевгелий гр., 463.
Геннадий, охрид. патриархъ, 115.
Генрихъ, гл. Хенрихъ.
Георгий св., 101, 444 (мънастиръ на Виршино бърдо).
Георгий, епис. Дебелтски 17, епис. 31.
Георгий Тертерий, бълг. царь, 88, 104, 338.
Георгий отъ Търговище, епич. герой, 413.
Геразъмъ, гл. Гораздъ.
Герасимъ, ипекски патриархъ, 500.
Герасимъ, битолски митрополитъ, 246.
Германия гр., 209.
Германъ, бълг. патриархъ, 37.
Германъ II, цариград. патриархъ, 79. 81, 106, 223, 251.
Геронтий, варлаамитъ, 339.
Гигово поле, мѣстность, 517—518.
Гильфердингъ А., славистъ, 159—160, 344, 361, 3 0—371, 375, 377.
Гина, епич. юнакъ, 461.
Главеница, гр.. 208; главиницко епископство, 57, 206, 208.
Главентинъ, гр., 209.
Гова (Говатъ, Гавонъ) гр.. 518.
Голубинский Е., проф., 206, 207, 363.
Гораждa, гр.. (Херцеговина), 493, 496, 499.
Гораздъ, св. седмочисленикъ, 42, 253 (Геразъмъ, Еразъмъ), 254—255, 332, 336, 341. 342(Еразъмъ), 351, 353, 364.
Горица, гл. Горча.
Горобину (Горобинци), село, 521.
Горско епископство, 121.
Горча (Горица) гр., 208, 371.
Готи (вестъ и остъ), нар., 11.
Градецъ гр., 209.
Граматиково село (Одринско и въ Кримъ), 535, 536.
Грачаница гр., въ Сърбия, 493, 499; гр. епархия. 240, 241; г. митрополитъ 240; мънастирь 240.
Гребенско епископство, 121.
Григора Никифоръ, виз. истор., 79.
Григорий св. (Богословъ), 52, слова 380.
Григорий, пресвитеръ, 43, 451.
Григорий, бълг. патриархъ, 37.
Григорий, охрид. патриархъ, 115.
Григорий VI, цариград. патриархъ, 137, 167, 189, 200.
Григорий, търновски (фанариотски) митрополитъ, 129, 339.
Григорий, шуменски (фанариотски) владика, 331.
Григорий VII, папа, 47.
Григорий IX, папа, 82—83, 95.
Григорий X, папа, 223.
Григорий XIII, папа, 141.
Григорий XV, папа, 141.
Григорий Трагирски, францисканецъ, 94.
Григорий, проповѣдникъ въ Охридска св. София, 246.
Григорий Цамблакъ, български книжовникъ, 88, 90, 180.
Григоровичъ В. И., проф., 119, 165, 246, 254, 270. 343, 355, 367, 368, 373, 375, 378, 379, 382, 399, 420, 426, 427, 478. 553.
Гримоалдъ, еп. Полимартийски, 24, 27.
Гронца гр., 209.
Гросъ-Чергедъ, село (Седмиградско), 155.
Гротъ К. Я., проф., 528.
Груица, епич. юнакъ, 461.
Гюргъ Църноевичъ, черногор. воевода, 492, 493—495.
Гюрикъ, гр., 493.
Гърция, 23, 113, 309; гърци еретици, 50.

Д.

Давидъ, костурски митрополитъ, 250.
Дакия область 9; Д. Срѣдиземна (Mediterranea), 11, 12, 157, 227; Д. Прибрѣжна (Ripensis), 12, 227.
Далмация область, 47, 53, 309, 413.
Дамаскинъ, иподяконъ студийски, 161, 353.
Дамаскинъ, иеромонахъ българ., 500.
Дамаскинъ, гл. Іоаннъ.
Дамианъ, българ. патриархъ, 34, 37.
Даниилъ, пророкъ, 513; видѣнието му, 516—517, 520—522.
Даниилъ, московски иконом, иерокириксъ, 483—484, 487—488.
Даниилъ, черногорски владика, 511.
Данъ воевода, епич. герой, 547.
Дардания, провинц., 12, 157, 159, 227, 443.
Дебъръ (Дъбре) гр., 38, 209: Д. епископство, 121; Д. парѣчие (говоръ, езикъ), 303, 365, 367—385, 548—552; Д. обичаи: именъ день (слава), 393—396; коледа 396—397: бѫдний вечеръ (бодний день) 397; сурваки 398; богоявление и вѫдици 398; пѣсни къмъ тѣхъ, 398—400: чисти понедѣлникъ, лазарова сѫбота, 400—402;

великдень, свѣтлий петъкъ, Георгевдень, 403—404; Еремиевъ день, 404—405; Д. пѣсни: обрядни, свадбени, 405—407; епически и лирически, 407—424.
Дѣва село (Седмиградско), 155.
Девгений, гл. Дигенисъ.
Девинскъ гр., 209.
Дѣволъ гр., 208; дѣволско епископство, гл. корчанско.
Демостенъ, философъ гръцки, 44.
Дена Денница, слънчева невѣста, 543, 545—546; мома епич. героиня, 414.
Дента, село (Темишварско), 148.
Державинъ Н. С., рус. изслѣд., 531.
Десстовецъ, село (Темишварско), 148.
Джумая гр., 148.
Дигенисъ Акрита, визан. юнакъ, 506.
Димитрий Солунски св., 275—276; мънастирь Марковъ, 247—248.
Димитрий, търновски патриархъ, 37, 339.
Димитрий Зузура, отъ с. Сечище, 479, 480.
Димитрий Обрадовичъ, гл. Доситей.
Димитрий Филиповичъ отъ Кратово, 479—480.
Димитрий Хоматианъ, охридски патриархъ, 59, 115, 245, 249, 251, 256.
Димитъръ, епич. герой, 421.
Димотика гр., 78.
Диодато, гл. Петъръ.
Диоклитианъ, рим. импер., 9.
Дионисий Ареопагитъ, гръц. книж., 235.
Дионисий, маджарски воевода, управитель видински, 92.
Дионисий, ловечски (фанариотски) владика, 331.
Дионисий, костурски митропол., 250.
Добре, богомилъ, 50.
Добруча (Добружа) область, 92.
Добричъ (Добротичъ), владѣтель на Добруча, 92.
Дойчинъ, епич. юнакъ, 415—416.
Дозонъ, проф. (сборникъ), 417, 422 542, 554.
Доминикански орденъ, 139—142.
Доминикъ, еп. Тривизски, 24—25.
Дормиторъ, план., 418.
Дорослава, дъщеря на царь Срацимира, 92.
Доростолъ, гл. Дристра.
Доротей, търнов. патриархъ, 86.
Доротей, охрид. патриархъ, 116, 119.
Доситей, угро-влахийски митропол., 327.
Доситей, иерусалим. патриархъ, 119.
Доситей Обрадовичъ, сръбски книжов., 327, 328.
Драгалевци село (Софийско), 566.
Драгане, пресвитеръ, 87.
Драгиновъ, гл. Методий.
Драголь, попъ (сборникъ), 516, 519.
Драгоманъ, село, 307.
Дразъ, епич. лице, 558.
Драчъ (Диррахий, Дураццо) гр., 56; диррахийски митрополитъ(епископъ), 56, 212, 458.
Дрговическа богомилска църква, 53.
Драгоюво, село (Шуменско), 331.
Драмска епархия, 498.
Дреново, село (Костурско), 552.
Дринополска епархия, 206, 212.
Дринъ р., 38.
Дристра (Дриста, Доростолъ. Силистра) гр., 34, 36—37, 40, 211; дристърска епархия, 85, 205—206, 211 (епископъ), 227 (патриархъ), 308 (Силистра).
Дука, гл. Неофитъ.
Дука Станковичъ, епич. герой, 416.
Дунавъ, р., 14, 15. 61, 62, 64, 92, 171, 190, 306—309, 565, 567.
Дупница гр., 148.
Дураццо, гл. Драчъ.

Е.

Евлогия, сестра на Михаила VIII Палеологъ, 230.
Евтимий, търновски патриархъ, 86, 88, 90, 100, 101, 159, 160, 180, 272—274, 361.
Евтимий Зигавинъ, визант. книжов., 335.
Евтимий, проигум. зографски, 432—433, 450.
Егенъ-Османъ паша, 306—307, 312—314.
Египетский султанъ, 230—231.
Егри-дере, село, 307.
Езопови басни, 321—322, 327—328.
Екатерина I, руска императрица, 186.
Екатерина II, руска импер., 530.
Екатеринославска губерния, 530.
Елена, майка на Константина В, 101, 254, 356.
Елена, българ. царица, майка на Ив. Асѣня II, 86, 218—219.
Елена, дъщеря на Ив. Асѣня II, 79.
Елена, сръбска кралица, 88, 221.
Еллада, область, 14—16.
Елизина, село, 146.
Елисавета Петровна, руска им-ца, 530.
Елисаветградъ, гр., 530.

Емерихъ, маджарски краль, 65, 68, 70.
Емосъ, планина, 71.
Енидже-вардаръ, гр., 148.
Еникьой, село (Айтошко), 535.
Ени-пазаръ (Нови-пазаръ), гр., 331.
Епиватъ (сега Баядосъ), село, 86.
Епиръ, область, 11, 16, 20, 37, 78, 157.
Еразъмъ, седмочисленикъ, гл. Гораздъ.
Етингенъ-фонъ, графъ, австрийски посланикъ, 14[illegible].
Етрополе, гр., 302; Етропол. балканъ, 302; етрополски говоръ, 302, 376, 384.
Ефимианъ царь, епич. герой, 422.
Ефремъ, виз. лѣт., 81.

Ж.

Жековъ Недѣлко, 325.
Желѣзна, село, 146.
Жеравна, село, 300 (нарѣчие).
Жефаровичъ Христофоръ, иллиро-рассийски зографъ, 476.
Живковичъ, гл. Кирилъ.
Жидовинъ, епич. лице, 462.
Жинзифовъ Р., бълг. пис., 207.
Жичи, мънастирь сръбски, 113.

З.

Загорие (Загора), българ. область, 92, 311–312; българ. царство, 226.
Загоричени, село (Костурско), 554.
Загорско, село, 535.
Загуровичъ, гл. Иеронимъ.
Задерацкій П. Э., рус. изслѣд., 531, 534.
Заодрия, гр., 209.
Захариевъ Стефанъ, българ. книжов., 315.
Зворникъ, гр., 307.
Зигавинъ (Зигабенъ), гл. Евтимий.
Злата Ябълка, гр., 311.
Златица, гр., 308.
Златоструй, сборникъ, 44.
Златоустъ, гл. Іоаннъ.
Злетово, гр., 209.
Зографский мънастирь, 187, 432—435, 448–450.
Зугура, гл. Димитрий.

И и І.

Іаковъ Проархий, охрид. патриархъ, 115.
Иванко, българ. воевода, гл. Иванчо.
Иванчо, българ. воевода, 65.
Иванъ, руски царевичъ, епич. герой, 510, 515.
Иванъ Годиновичъ, епич. герой, 462.
Иванъ Музаки, албн. князь, 411, 528.
Иванъ Поповичъ, епич. герой, 416.
Иванъ Пресвитеръ, българ. книжовникъ, 451—456, 459.
Иванъ Раичъ, сръбски историкъ, 74, 442, 474, 477.
Иванъ Сученко, епич. герой, 509, 515.
Иванъ Углѣшъ, деспотъ, 498, 528.
Иванъ Хорватъ, сръб. полков., 530.
Иверъ, атонски мънастирь, 435.
Игнатий, търновски патриархъ, 86, 88—89.
Игнатий, цариград. патриархъ, 25, 27.
Иезуитски орденъ (иезуити), 141—145, 150, 153—154.
Іеремия І, царигар. патриархъ, 120, 235.
Іеремия, пророкъ, 512, 514—515.
Ἰεριχῶ, гр., 31.
Иеронимъ Загуровичъ отъ Которъ, печатарь-издатель, 493—496, 497, 501.
Иеротей, ипекски патриархъ, 500.
Иеротей Рачанинъ, сръб. пѫтешест., 511, 521—524.
Иерусалимъ, гр., 86, 126—128.
Измаилтяни (Измаиловичи), нар., 518, 520.
Иларионъ Мъгленски, еп., 101.
Иларионъ, търновски (фанариотски) митрополитъ, 102, 131–132.
Илия Миниатъ, гръцки книж., 437, 446.
Илия Муромецъ, руски богатырь, 462.
Иллирикъ, обл., 165, 443.
Индже войвода, кърджалия, 534—535, 558.
Иннокентий III, папа, 33, 36, 66—67, 71—76.
Иоакимъ І, търнов. патриархъ, 81, 86, 225.
Иоакимъ II, търнов. патриархъ, 86—87.
Иоакимъ III, търновски патриархъ, 86–87, 104.
Иоакимъ, цариград. патриархъ, 137.
Иоакимъ Крчовски иеромонахъ, български учитель, 477—482, 501.
Иоаникий І, търнов. патриархъ, 86.
Иоаникий II, търнов. патриархъ, 86.
Иоаникий, охрид. патриархъ, 115.
Іоаннъ І (Калоянъ), българ. царь, 33—34, 36, 65—76, 82, 96, 97, 103, 139, 147, 150, 218, 337.
Іоаннъ (отъ Дебъръ), охрид. патриархъ, 37—38, 58, 208, 245, 458—459.
Іоаннъ, зографски проигуменъ, 450.
Іоаннъ VIII, папа, 28—29, 31, 33, 350, 364.

Іоаннъ X, папа, 47.
Іоаннъ XIII, папа, 36.
Іоаннъ Аинос, охрид. патриархъ, 58.
Іоаннъ Александъръ, българ. царь, 88, 91, 98—100, 106—107, 338—339, 495, 528.
Іоаннъ Апокавкъ, невпактски митрополитъ, 249.
Іоаннъ Асѣнь II, българ. царь, 75, 77—87, 95, 103, 106, 112. 114, 218, 336 (Бѣлгунь), 338, 450, 527.
Іоаннъ Асѣнь, синъ на Иоана Александра, 92, 100.
Іоаннъ Ватаци, никейски императоръ, 79, 80, 81 (Калоіоаннъ), 113, 218—219.
Іоаннъ Владиславъ, българ. царь, 38, 100, 205, 335.
Іоаннъ Дамаскинъ, гръц. писатель, 43, 235.
Іоаннъ Димитриевичъ охридянинъ, 427.
Іоаннъ Екзархъ, български книжовникъ, 43, 46, 49, 52, 252, 347, 451, 456—457.
Іоаннъ Златоустъ св., 44, 52.
Іоаннъ Иписланти, фанариотъ, 123, 185.
Іоаннъ Кантакузинъ, визант. императоръ, 91, 417.
Іоаннъ Каматирски, охридски патриархъ, 59.
Іоаннъ Канелланъ, папски легатъ, 71—72.
Іоаннъ Комнинъ, охрид. патриархъ, 59.
Іоаннъ Лукіановъ, руски свещен.-пжтеществ. 125—127, 133, 180.
Іоаннъ Лампинъ, охрид. патриархъ, 58.
Іоаннъ Ласкарисъ, синъ на Теодора Ласкариса, 219.
Іоаннъ Рилски св., 86, 100—101.
Іоаннъ Стефанъ, влашки воевода, 119.
Іоаннъ Страшимиръ (= Срацимиръ), видински царь, 92, 94, 100, 107.
Іоаннъ Цимисхий, визант. императоръ, 36—37, 100.
Іоаннъ Шишманъ, български царь, 92, 94, 107, 338.
Йордановъ Никола (отъ Медвень), 330.
Іоасафъ, костурски митрополитъ, 242, 248—249.
Іосифъ, български архиепископъ, 30.
Іосифъ, български патриархъ, 255.
Ипекъ, гр., 113, 178, 307; Ипекска (сръбска) патриаршия, 114, 156, 182, 184—187, 235—236, 241, 304, 390, 498—500, 523.
Иписала, гр., 91.
Иписланти, гл. Іоаннъ.
Ираклия, гр., 96.
Иречекъ К., професоръ, 330, 418, 428, 447, 479.
Ирина, българска царица, жена на Константина Тиха, 219—220.
Исаакъ Ангелъ, визант. императоръ, 64.
Исаакъ Комнинъ, севастократоръ, 59.
Исайя, пророкъ (видѣние), 515—519, 522.
Исакча (Сакча), гр., 331.
Искъръ, р., 9, 302.
Истааглангъ, гр., 209.
Истокъ, баща Юстиниановъ, 16.
Истринъ, проф., 519.
Исхловецъ, село (Кичевско), 303.

К.

Каба-Кулакъ, село, 331.
Кабасиласъ, гл. Константинъ.
Кабурчакъ, българско село въ Крим, 536.
Калабрия, область, 222.
Калвинъ, реформаторъ, 140.
Календра, село (Сѣрско), 301.
Каллашъ В. В., рус. изслѣд., 460.
Каллиникъ, цариградски патриархъ, 121 123, 184.
Каллиникъ, влашки игуменъ, 130—131.
Каллистъ, цариградски патриархъ, 105—106, 113, 184.
Каломанъ I (Калиманъ), български царь, 113, 218.
Калоянъ, българ. царь, гл. Іоаннъ I.
Калпакъ, българско село въ Крим, 536.
Каматирски, гл. Іоаннъ.
Канаонъ, гр., 344.
Канина, гр., 31 (Καννίνων), 208.
Кантакузинъ, гл. Іоаннъ.
Кара-Арнавут-кювю, село, 331.
Каравеловъ Л., български писатель (сборникъ), 396—397, 399, 403—405.
Карадагъ, планина, 148.
Караджичъ В. С., сръб. писат., 302, 366—367, 372, 375, 379, 381—384, 386, 392, 394—395, 397—399, 402, 409, 412, 415, 417, 421, 488, 510.
Кара-евренъ, мѣстность, 558.
Каракалъ, атонски мънастирь, 435.
Кара-Мустафа, великъ визиръ, 306, 312.
Кара-Стояновъ Николай, печатарь-издатель, 428, 434. 435 (печатницата му).

Карановъ Е., български книжовникъ, 302, 304.
Кара-Трифунъ отъ Скопие, българ. книжарь, 492, 494, 497, 501.
Карафезия, Кърджалия, 558.
Карешча-колъ, обл., Костурско, 554.
Карловицки миръ, 309.
Карлсбургъ, гр., 155.
Карлъ I Анджуйски, неаполитански краль, 221—222, 229.
Карлъ Лотарингски, австр. пълков., 306.
Кассианъ, видин. митрополитъ, 107—108.
Каталани (каталанци), 311.
Катаонъ, гр., 344.
Катари, еретици, 53.
Катломушъ, атонски мънастирь, 435.
Качановскій В., проф. (сборникъ), 380, 394, 399, 401, 405, 412—414, 417, 420—423.
Каясты, село въ Кримъ, 536.
Келшанъ, село, Сѣрско, 301.
Кераѳамарь, дъщеря на Пв. Александра, 528.
Керуларій, гл. Михаилъ.
Кецкари, племе, 367.
Киевъ, гр., 89, 90.
Киликия, область, 518.
Киприянъ, киевски митрополитъ, 89, 101, 180.
Кипоровецъ, гл. Чипоровецъ.
Кириакодромионъ Софрониевъ, 325, 328.
Кириллъ, св., славян. апостолъ, 17—19, 29, 31, 42—43, 98—99, 159—161, 252—255, 269—271, 282, 332, 336, 341—347, 353—358, 360—364.
Кириллъ, киевски митрополитъ, 89.
Кириллъ Живковичъ, пакрачки епископъ, 476.
Кириллъ Лукари, цариградски патриархъ, 143—144, 199, 200.
Кириллъ Пейчиновичъ, тетовецъ, българ. книжовникъ, 248, 427, 429, 436—440, 442—446, 477, 481, 501.
Кириякъ Дорзилевъ, печатарь, 447.
Киръ, персийски царь, 322, 324.
Кито, тетовка, 237.
Кичево, гр., 57, 208; Кичеевско писконство, 121.
Кишлавъ, българско село въ Кримъ, 531—534; к. говоръ, обичаи и пр., 535—536.
Кладово, гр., 307.
Клейнъ-Чергедъ, гр., 155.
Кленъ, село въ Македония, 368.
Климентъ св. епис. Велишки, българ. архиепископъ, 19, 31, 39, 42, 45—46, 62—63, 99, 252—256, 270, 332, 336, 341—344, 346—354, 363—365, 369, 376.
Климентъ IV, папа, 161, 221.
Клокодачъ, село, 148.
Клокотница, гр., 78.
Ковачевичъ Л., сръб. проф., 418.
Ковачевъ Н. Д., бълг. книж., 255.
Козилски епископъ, 213.
Козма Пресвитеръ, българ. книжов., 50—51, 54, 335, 451, 457, 459.
Колона, гр., 208.
Команичево, село (Костурско), 553—554.
Комплъ, гр., 209.
Кониково, село, 447.
Коста Стошичъ, призренски свещен. 439.
Константинъ, епископъ българ., 43, 252, 255, 451, 456.
Константинъ, охрид. патриархъ, 59.
Константинъ, костур. митрополитъ, 249.
Константинъ VIII, визан. императ. 516.
Константинъ Багренородни, визан. импер.-писат., 14, 34.
Константинъ Велики, рим. импер., 10, 101, 254, 356.
Константинъ Дѣяновъ, кюстендил. владѣтель, 527—529.
Константинъ Кабасиласъ, охрид. патриархъ, 115, 256.
Константинъ Копронимъ, визант. импер., 15.
Константинъ Костенски, книжов., 180, 272—274.
Константинъ IX Мономахъ, визан. импер. 516.
Константинъ Тѣхъ, българ. царь, 87, 219—220, 444.
Костантинъ философъ, гл. Кириллъ.
Копиловецъ, село, 146.
Коприщица, гр., 301; коприщенско нарѣчие, 302.
Копронимъ, гл. Константинъ.
Корвинъ, гл. Матей.
Корещенско нарѣчие, 301.
Корова, село, родопско, 315.
Корунъ разбойникъ, епически герой, 415—417, 422.
Корчанско епископство, 121.
Коршъ Е., проф., 416.
Косово поле, 94, 239, 442.
Костуръ, гр., 208, 242; Костурско епископство (епархия, епископъ, митрополитъ), 57, 121, 206, 208, 241—243, 246, 248—249; к. говоръ, 301, 552—554.
Котелъ, гр., 128; котленски говоръ, 299, 326—327, 379.

Котори, село (Костурско), 554.
Коцель, блатенски князь, 18. 347.
Кочани, гр., 307, 309.
Кочубинскій А., проф., 373. 380.
Крастю попъ Атанасовъ. свещен., 321, 323. 331.
Кратово, гр., 148, кратовско нарѣчие 302 и 304, 309. 441.
Крашово. гр., 148.
Крива-рѣка, гр., 309.
Криворѣчна Паланка, гр. 442.
Кримъ (Кримски полуостровъ), 531—532. 535—536: кримски татари, 308—309.
Крумъ, български князъ, 100.
Крушево, гр., 303.
Кръсте, тетовецъ, 237.
Ксантинъ, визан. епич. герой, 504—505.
Ксенофонтъ, философъ. 324.
Ксилокарабъ, гл. Марко.
Кукушъ, гр., — к. нарѣчие, 301.
Кулаковскій П. А., проф., 385, 389.
Куникъ А., акад. рус., 344.
Кумани, нар., 61—62.
Куманово, гр., 307, 309.
Кутмичевица, обл., 31. 45, 349.
Кучеване, слав. племе, 30.
Кънчевъ В., българ. книжов., 244—245.
Кърджалии, 131, 534—535.
Кърчево (Кичево), гр., 479.
Кюпрели Хусеинъ, великъ визиръ, 146.
Кюстендиль, гр., 148, 303, 309, 444; Кюстендилска епархия, 498—501, 523, 529: кюстенд. нарѣчие, 303.

Л.

Лаврентий, св., 255.
Лаврентий, свещеннонокъ, 98.
Лаврентий, учен. на Кирила и Методия, 353.
Лазаристи, духовенъ орденъ, 150.
Лазаръ, князъ сръбски, 437, 450.
Лакапинъ, гл. Романъ.
Ламанскій В. И., професоръ, 90, 176, 314—315.
Ламбри Фотиадисъ, гръц. проф., 327.
Ламисакъ, гр., 79, 81, 224.
Ларисски митрополитъ, 56.
Ласкарь (Ласкарисъ), гл. Теодоръ.
Латинска империя въ Цариградъ, 72, 78—79, 81, 96, 103, 104, 217.
Лвовъ, гр., 306, 308.
Левъ, охрид. патриархъ, 58—61, 245, 246.
Левъ ὁ Βουγγός, охрид. патриархъ, 58.
Левъ, еп. никейски (при Одринъ), 17.
Левъ Аллаций, гръц. писат., 364.
Левъ VI Мудрий, визан. императоръ, 35, 450.
Легенъ-градъ, 565, 567.
Лека, капитанъ, епич. герой, 412.
Леонтий, българ. патриархъ, 37. 339.
Леонъ (Лъвъ). баща на Кирила и Методия, 159, 345.
Леонъ, кардиналъ, 69—72.
Леополдъ I, австр. императоръ, 306, 309, 441.
Лескинъ, проф., 382.
Лѣсковецъ, гр., 209.
Летница, село, 148.
Лешекъ, село (Тетовско) 438; Лешечски мънастирь св. Аѳанасия, 429, 436—440.
Ликъ Уллямъ Мартинъ, английски пжтешеств., 484—487.
Лингенталь Цахария фонъ, нѣмски юристъ, 117.
Лионски съборъ, 223—224, 226.
Липенъ (Липлянъ), гр., 240; Липенска епархия (епископъ), 206, 210, 240.
Лихнида, гл. Охрида.
Ловечъ, гр., 64: Ловечска епархия, 85.
Лозенградъ, гр., 305; лоз.-гр. нарѣчие, 300.
Лука, апостолъ, 9.
Лукари, гл. Кирилъ.
Лукиановъ, гл. Іоаннъ.
Луковица, село, 209.
Луково, село, 209.
Лупакъ, село, 148.
Любляна, гр., (сборникъ), 314—315.
Люботрънъ, планина, 369, 371.
Людовикъ Баденски, 307.
Людовикъ В., маджарски краль, 92.
Людовикъ Нѣмски, герм. импер., 26.
Людовикъ XIV, франц. краль. 309.
Лютеръ, реформаторъ, 140.

М.

Маврикий, визант. императоръ, 11.
Мавро-влахийски митрополитъ, 109.
Маврокордато, гл. Николай.
Макарий, охрид. патриархъ, 115.
Макарий, търнов. патриархъ, 86.
Макарий, ипекски патриархъ, 498, 500.
Македония, область, 11—12, 15, 20, 33, 37. 58 64—65, 78. 96, 113, 117, 169, 174, 190, 241.
Македонски Д., българ. книж., 303.
Макушевъ В., проф., 235.
Малала, визан. лѣтописецъ, 43.
Малгара, гр., 91.

Малешево, гр., 209; мал. нарѣчие 301.
Малко-Търново, гр., 535—536; М.-търновски говоръ, 379, 534, 554—558 (пѣсни).
Манасия (лѣтописъ), 99—100 (българ. прѣводъ), 495.
Манихеи (Манихейство), еретици, 49—50, 93, 95.
Мануилъ, одрински еп., 17.
Маринъ, дяконъ [папа Стефанъ V (VI)], 25.
Марица, р., 91, 298.
Мария (Ирина), българ. царица, жена на царь Петра, 34.
Мария, българ. царица, жена на Константина Тиха, 87, 220, 230—231.
Мария, дъщеря (?) на царь Ив. Шишмана, 92.
Мария, любовница на слънцето, епич. героиня, 543—546.
Марко, прѣславски митрополитъ, 86.
Марко Кралевичъ, епич. герой, 410—412, 415, 420, 460—461, 463—473, 528, 565—569; Краль-Марковъ мънастирь св. Димитрий, 439—440.
Марко Кеилокарабъ, охридски патриархъ, 116.
Маркуца, влашки мънастирь, 130.
Мартинъ IV, папа, 229.
Марфовка, село въ Кримъ, 536.
Матей, цариград. патриархъ, 142.
Матей, охрид. патриархъ, 115.
Матей Корвинъ, маджарски краль, 45.
Матовъ Д., българ. ученъ, 365.
Мелетий Смотрицки, полоцки архиепископъ, 280.
Мелникъ (Менликъ), 113, м. нарѣчие, 301.
Менщиковъ А. И., проф., 365.
Мерихово, село, 209.
Месахоръ, мѣстность, 169.
Месемврия, гр., 220; м. епархия, 85.
Методий св., славян. апостолъ, 17—19, 30—31, 42, 47, 90, 252—254, 269, 332, 336, 341—344, 346, 350—351, 353—357, 361, 363—364.
Методий, иеромонахъ студийски, 161.
Методий Драгиновъ, попъ отъ село Корова, 315.
Методий Патарски, еп., 517—519, 522.
Методисти, миспонери, 152.
Метохита, гл. Антимъ.
Мехмедъ Соколоолу, велики визиръ, 498—500.
Миаци, племе, 367—368; миацко нарѣчие, 303.
Мизия (втора, горня, долня), область, 12, 227, 252, 437, 439—440, 442—444.
Миклошичъ Ф., проф. славистъ, 155, 281, 303, 363, 365, 383, 416, 484, 488.
Микула Селяниновичъ, руски епич. герой, 462.
Миладинови братия (тѣхния сборникъ), 260, 369, 373, 382, 394, 396—397, 399, 405—407, 410—417, 421—423, 460—463.
Милешево (Херцеговина), 493, 496; Милешевски мънастиръ, 87.
Миличевичъ, сръб. ученъ, 375, 385—386, 388, 392, 394.
Милковъ Тодоръ (сборникъ), 554.
Милоевичъ М., сръб. ученъ, 371, 385, 389, 408.
Милошъ, сръбски воевода, 412.
Милошъ Обѣличъ, сръб. юнакъ, 462.
Милутинъ, сръбски краль, 88, 221, 240, 438, 498.
Миньдис, пар., 311.
Миният, гл. Илия.
Мирково, село, Софийско, 309; мирковски говоръ, 316, 318—320, 376.
Мирчо, влашки воевода, 118—119, 183, 527.
Мистикъ, гл. Николай.
Митровица, гр., 444.
Михаилъ св. архистратигъ (църква въ Янево), 237, 239.
Михаилъ, богомилъ, 50.
Михаилъ воинъ, св., 101.
Михаилъ, синъ на Ив. Александра, 100.
Михаилъ, синъ на Констан. Тиха, 87.
Михаилъ, митрополитъ коласийски, кратовски и пр., 500.
Михаилъ, охрид. патриархъ, 58.
Михаилъ, руски князъ, братъ на Никола I, 331.
Михаилъ, апокалипсически визант. царь, 517, 520.
Михаилъ, българ. воевода, 521.
Михаилъ-Борисъ, гл. Борисъ I.
Михаилъ III, визан. императоръ, 17—18, 25, 160—161, 253, 341, 347, 358, 360—361.
Михаилъ Асѣнь, българ. царь, синъ на Ив. Асѣня II, 113, 218.
Михаилъ Змей, епич. герой, 422.
Михаилъ Керуларий, цариград. патриархъ, 60—61.
Михаилъ Константиновичъ, сръб. яничаринъ, 528.
Михаилъ Обреновичъ, сръб. князь, 368.
Михаилъ VIII Палеологъ, визант. императоръ, 103—104, 207, 217, 219—231.
Михаилъ Пафлагонянъ, визан. императорь, 516.
Мнятовичъ Христофоръ, сараевски търговецъ, 475.

Моисей, зографски ктиторъ, 450.
Мокра, гр.. 208.
Мокръ, гр., 209; мокърско епископство, 121.
Молдавия (Молдова), область, 118—120, 151, 306, 308; молдо-влахийска земя, 119.
Молесхеко епископство, 121.
Момчилъ воевода, 417—418.
Мономахъ, гл. Константинъ.
Морава, рѣка, 9, 30, 521.
Моравия, българ. область, 30: моравяне, 30.
Моравия Велика, 30, 31, 45, 47, 348—352, 364: моравска земя, 252; Морава Папонска, 253, 341, 346.
Морея, область, 37.
Моровиздско епископство, 57, 206.
Моровискъ, гр., 209.
Мортагонъ, българ. князь, 16—17.
Моръ, гр., 208.
Москва, гр., 125—127, 328; московски патриархъ, 121.
Москополь, гр.. 255—256. 364: москополска книга, 367, 384.
Мохачь, гр., (сражение), 306.
Мрѣкшина църква, гр., 493.
Музаки, гл. Иванъ.
Музыченко А. Ѳ., рус. изслѣд., 530—536.
Мурадъ I, султанъ, 91—94.
Мурзово, село, Одринско, 535.
Муса Кеседжия, епич. герой, 415.
Мусо Персиянъ, 322.
Мустафа II, т. султанъ, 144.
Мухамедъ II, т. султанъ, 498.
Мухамедъ IV, т. султанъ, 305—307, 309, 311—313.
Мъгленъ, гр., 209, 211; мъгленско епископство, 57, 121, 205.
Мърваци, племе, 367.
Мюлреръ Максъ, езиковѣдъ, 491.

Н.

Навуходоносоръ, царь вавилонски, 512, 513, 525, 527.
Наумъ св. седмочисленикъ, 42, 253—255, 332, 336, 341—342, 343 (мънастиръ св. Наумъ), 353—354, 364—365.
Начевичъ Г., българ. публиц., 563.
Неаниска, гр., 209.
Неволенъ, село, Сѣрско, 301.
Нѣгошъ, гл. Петъръ.
Некрарий, охрид. патриархъ, 116.
Немань, гл. Стефанъ.
Неофитъ, цариград. патриархъ, 142.
Неофитъ, костур. митрополитъ, 242.
Неофитъ, червенски епископъ, 331.
Неофитъ монахъ, прѣводачъ на Служение еврейско, 428.
Неофитъ Бозвели, архимандр., 382.
Неофитъ Дука, гръц. писатель, 327.
Неофитъ Рилски, български учитель, 426—427.
Нерметъ, гр., 148.
Нешковичъ (Несковичъ), гл. Атанасъ.
Никаноръ, грачански митрополитъ, 237, 240.
Никея, гр., 79, 104, 217; никейска империя, 217, 218, 220.
Никита, цариград. патриархъ, 15.
Никита Хониатъ (Акоминатъ), визан. историкъ, 59.
Никифоръ, цариград. патриархъ, 360.
Никифоръ (?), пловдивски митрополитъ, 148.
Никифоръ Вотаниата, визант. императоръ, 99.
Никифоръ Теотоки, гръц. проповѣд., 328.
Никодимъ, охрид. патриархъ, 116.
Николай, охрид. патриархъ, 116.
Николай I, папа, 21, 23—25, 35.
Николай IV, папа, 88.
Николай I, руски императоръ, 331.
Никола Левенъ, епич. герой, 417.
Николай Маврокордато, влашки господарь, 330.
Николай Мистикъ, цариградски патриархъ, 35.
Николай Унгаръ, францисканецъ, 94.
Николай Чериоевичъ, българ. търговецъ, 474.
Никольскій, рус. изслѣд., 372—375, 378—379, 381, 383—384, 396, 408—410.
Никополь, гр., 148—149, 307—308; никополско нарѣчие, 298.
Нилъ Доксопатрийски, архимандр., 56—57.
Нилъ, философъ-писатель, 98.
Нишъ, гр., 209, 307, 314; нишска епархия, 11, 85, 133, 206, 209.
Новаковичъ С., сръбски ученъ, 422, 440—441.
Нова-Сърбия, въ Русия, 530.
Ногай, татар. ханъ, 220.
Ноксъ Джонъ, философъ, 140.

О.

Обѣличъ, гл. Милошъ.
Обрадовичъ, гл. Доситей.
Обреновичъ, гл. Михаилъ.
Овечска епархия, 85.
Овче-поле, область, 515, 517—524.

Огняновичъ Константинъ, български книж., 423.
Огненъ, войникъ, епич. герой, 548—552.
Огнянъ, епич. личность, 544, 546.
Одринъ, гл. Адрианополь.
Олишча, село, Костурско, 554.
Омортагъ, гл. Мортагонъ.
Омца, гр., 209.
Орейска епархия (епископъ), 206, 212.
Ортакьой, кварталъ въ Цариградъ, 169, 170, 178.
Осоговски мънастиръ, 442.
Островъ, гр., 209.
Осъмъ, р., 298.
Офейковъ (сборникъ), 430, 435, 446.
Охрида, гр., 37, 38—40, 112 и сл., 138, 157—158, 178, 205, 208, 211, 227, 244—245, 301, 303, 341; охридска архиепископия (патриаршия), 55—59, 65—66, 83, 85, 105, 112—124, 156—159, 182—184, 185—188, 205—208, 210—214, 224—225, 228, 230, 235—236, 240—245, 248, 250 (кодексъ), 251, 341, 344, 498—499; охрид. парѣчие, 301.
Охридско езеро, 378.

П.

Павелъ, св. ап., 9.
Павелъ, еп. Піомбински, 24.
Павелъ, иеромонахъ, божегроб. протосингелъ, 447.
Павелъ Георгичъ (Джорджичъ), рагуз. пътешест., 175.
Павликиани, еретици, 95—97, 147—148 (пострумци); покатоличването имъ, 147—148.
Павловичъ, гл. Христаки.
Павловъ А. С., проф., 235, 241.
Пазванчия (Пазвантоогду), видинска паша, 130—131.
Паисий, скопски митрополитъ, 247.
Паисий Хилендарски, българ. историкъ, 132, 175—176, 255, 326, 343, 426, 501, 522.
Палаузовъ С. Н., историкъ, 105, 333—335, 338, 340 (синодикъ).
Пампереи, гл. Амвросий.
Панагюрище, гр., 287—291, панагюрски говоръ, 537—548 пѣсни.
Панония, провин., 12, 227, 252.
Панкратий, св., (житието му), 451, 454—456, 459.
Пантократоръ, атонски мънастиръ, 435, 450.
Паркани, гр., 306 (сражение), 308.
Пародъ, свещеникъ, 17.
Партений Зографски, еп., 365, 369, 373, 376.
Парчевичъ, гл. Петъръ.
Патарени, еретици, 53, 95.
Пахимеръ, визан. истор., 230—231.
Пейчиновичъ, гл. Кирилъ.
Пелагония, Пелагонийско епископство, гл. Битоля.
Пелопонесъ, 14—16.
Периторъ (Перитеорионъ), гр., 417, 418 (Пирлиторъ).
Перникъ, гр., 57, 209.
Петка св. (житието), 86, 100—101.
Петричейко, гл. Стефанъ.
Петровскій Н. М., проф.. 315, 413, 416.
Петрска епархия, 206, 213.
Петъръ, св. апостолъ, 28, 60, 71.
Петъръ, българ. болѣринъ, 26.
Петъръ, българ. царь, 33, 34, 36, 50, 205, 210, 211.
Петъръ, българ. царь, братъ на Асѣня I, 64, 67, 337 (Ѳеодоръ).
Петъръ I Нѣгошъ, черногор. князь, 359, 511.
Петъръ, богомилъ, 50.
Петъръ, мирков. свещеникъ, 309—310, 314, 316—317, 319.
Петъръ Дюдато, софийски католич. архиепископъ, 308.
Петъръ Парчевичъ, архиепископъ маркианолски, 308.
Петъръ, терзіникъ, 237.
Печска патриаршия, гл. Ипекска.
Печенѣзи, нар., 61—62.
Пій IX, папа, 150.
Пиколломини, генералъ, 307, 309.
Пиринъ, планина, 501.
Пиротъ, гр., 307, 309.
Пияница, гр., 209.
Плаканичка махала въ Янево, 237, 239.
Платонъ, московски митрополитъ, 185.
Плѣнимиръ, българ. име, 336.
Пловдивъ (Филипополь), 75, 95—96, 134—135, 138, 148, 376.
Подгора, Призренско, 377.
Подгорица, гр., 493.
Подолия, область руска, 305—306.
Покатигорошко, епич. герой, 509, 515.
Поленци, племе макед., 368.
Половци, гл. Кумани.
Пологъ, область, 371.
Полша (поляци), 280, 305, 306, 308; полски езикъ, 283.
Поповичъ І. С., сръб. писат., 375.
Поповичъ Райно, български книжов., 426.
Поповъ А. Н., проф.. 362, 457.

Попрадище, село (Велешко), 303.
Порта Висока, 123. 171, 185—187, 191—193, 196—197, 199—201.
Порфирий, зограф. проигуменъ, 432—433, 450.
Порфирий Успенскій, епис., 207. 344.
Потебня А., профес., 380, 400—401, 414, 416, 422, 462, 490—491.
Превалитана, провинция, 12.
Прѣзморци, народъ. 311.
Прекопана, село. Костурско, 552.
Прѣморъ, гр., 209.
Прѣславъ (Прѣслава), гр., 31, 34, 36—37, 40, 69, 92, 100; Прѣславска епархия, патриаршия, 85, 158, 205, 227, 339—340.
Прѣспа, гр., 37, 40, 208; Прѣспенско епископство, 121, 243—244.
Прѣспенско езеро, 460.
Призренъ, гр., 148; п. епархия 238, п. область, 239, 370.
Прилѣпъ, гр., 113, 209; п. епископство, 121; прилѣпска пѣсень за М. Кралевича, 461, 463, 468—473.
Принипъ, гр., 209.
Прищина, гр., 210, 238; п. епархия, 206, 210; пр. область, 239, 444.
Проархий, гл. Іаковъ.
Просѣкъ, гр., 113, 209.
Прохоръ Пчински св., мънастиръ, 528.
Прохоръ, охрид. патриархъ, 116, 120, 235—241.
Пострумци, гл. Павликяни.
Пропаганда католическа. 139—152; протестанска, 152—155.
Пуквиль, пжтешественикъ. 241—242.
Пуливаки, племе. 367.
Пульевичъ, гл. Аѳанасий.
Пчиня, р., 519; пчин. поменикъ, 528.
Първа Юстиниана, гр. и архиепископство. 12, 13—14, 38—39, 81, 117, 119—120, 156—159, 182, 205, 227, 237, 245.
Раса, рашска епархия, 206; расский епископъ, 211.
Растица, моравски князъ, 18, 347.
Рафаилъ II, царигр. патриархъ, 142.
Рачанинъ, гл. Неротей.
Рая, баща на Иванъ Рилски. 477.
Реджебъ-паша, софийски беглербегъ. 307.
Рейнаръ Саккони, писатель, 53.
Рейсдорфъ, село, 155.
Рель (Хрель), сръб. воевода. 412.
Ренье де Три, рицарь-воевода, 96.
Рѣсенъ (рѣсенска пѣсень за М. Кралевича), 460—468, 472.
Рила, пл., 501; Рилский мънастиръ, 498.
Робертъ (де Куртене), латински императоръ, 78.
Ровинскій П., проф., 401, 409—410, 412—417, 419—420, 422—423.
Рогендорфъ, село, 148.
Родопа, планина. 501; горне и долнеродопско нарѣчие, 302, 303.
Родосто, гр., 91.
Романъ-Гаврилъ. гл. Гаврилъ.
Романъ. търновски патриархъ, 86.
Романъ Аргиръ, визант. императоръ, 516.
Романъ Лакапинъ, визан. императ., 34—35.
Ромъния, държава, 181.
Руварацъ И., архимандр., 418, 474—476.
Русия (Россія), 53, 77, 89, 90, 178, 196, 306, 308—309; руси, 44, 100 (покръщането имъ). 280, 282, 305—306, 309; отношенията на руската църква къмъ българитѣ 89; руско-византийска война. 339.
Русовъ А. А., рус. изслѣд., 530.
Русчукъ (Русе) гр., 306, 308, 331; русенско нарѣчие, 300.
Руянъ, гр. сръбски, 493. 499.
Рюрикъ, руски князъ. 348.

Р.

Рада, царица, епич. героиня, 541.
Радомиръ, гр., 148.
Разградъ, гр., 321—322, 331; разгр. сборникъ, 321—330; разградско нарѣчие, 300.
Разлогъ, область, 209, 302; разлож. нарѣчие, 302.
Ранчъ, гл. Иванъ.
Ракичъ, сръб. писат., 422, 423.
Раковски Г., българ. пис., 534, 542.
Ралли и Потли, гръцки учени, 206, 242 (сборникътъ имъ).

С.

Савва св., архиепископъ сръбски, 86—87, 225.
Савва св. седмочисленикъ. 42, 253—255. 332, 336. 341. 342 (Лаврентий), 344, 353, 364.
Савва, черногор. митрополитъ, 185—186, 191.
Савина книга, 252.
Саккони, гл., Рейнаръ.
Самоковска епархия, 498—501, 529.
Самуилъ, пророкъ, 512—514, 525—527.

Самуилъ, цариград. патриархъ, 123—124. 135, 156, 185—187. 243.
Самуилъ, българ. царь, 33, 36—37, 52. 55. 89. 100. 210. 246.
Сарацини, нар.. 160.
Саръмене долъ, Софийско. 568.
Свенеанъ, гр.. 209.
Свенторомъ, гр., 209.
Св. Гора, гл. Атонъ.
Свищовъ, гр., 95—96. 148—149: свищовско нарѣчие, 298.
Свърлигъ, гр., 209.
Светославъ Тертерий, българ. царь, 88.
Святополкъ, морав. князъ. 30. 350—351.
Святогоръ, руски богатырь. 460, 462, 471—473.
Сеад-Единъ, турски истор., 528.
Себищче, село, 368.
Седмиградско, область. 155.
Секула, енич. герой. 419.
Селимъ I, султанъ. 176.
Селимъ II, султанъ. 498.
Селимъ, стражъ, енич. герой, 412.
Серапионъ, монахъ-духовникъ. 426.
Сервианъ Габалски, писат., 43.
Сервийска епархия (епископство, епископъ). 206. 210. 214.
Сергий, охрид. патриархъ. 115.
Сергий, бѣлградски епископъ, 31.
Сергий, българ. патриархъ, 37, 339.
Сѣръ (Сересъ). гр.. 64, 96, 113, 301, 304: сѣрска епархия, 85, 498; сѣрско нарѣчие, 301. 302, 304.
Сетина, гр., 209.
Сиавушъ-паша, 306.
Сивилла (разказъ за нея), 345.
Сиково, гр., 209,
Силвестъръ, свещен.(?), 25.
Симмахъ, гръцки писатель, 269.
Симеонъ, търновски патриархъ, 86.
Симеонъ, български царь. 32—36, 39. 43—44, 49, 100, 451, 457.
Симонъ Варионъ, апостолъ, 60.
Синайски мънастирь. 126.
Синанъ-паша, 417.
Синтинъ, философъ, 321—322. 324, 329.
Сионий, свещеникъ. 17.
Сирия, область. 518.
Сырку П. А., проф., 382.
Сисанско епископство, 121; сисано-шаттийски епископъ, 243.
Сицилия, о-въ. 222.
Скадъръ (Шкодра). гр.. 423, 493.
Склафъ, еничаринъ. енически герой, 537—540.
Скопие, гр., 113. 138. 148. 157, 209: скопска епархия (епископъ), 206. 209. 238. 239. 247—248, 303. 307, 309, 439—441. 497- 501, 519, 523, 529: с. книжарница, 497: скопско нарѣчие. 303.
Скребатно, село, Родопско. 303.
Слава, праздникъ у сърбитѣ, 385—388, у руситѣ. 390—392, у българитѣ. 392—395. въ западна България (Македония). 393—396.
Славейковъ П, Р., български писат., 542—543. 553.
Славяне балкански (племена). 15—19.
Словинци, нар., 45, 280.
Смедрево, гр., 307.
Смотрицки, гл. Мелетий.
Снилово (Смилово) село. Битолско, 303.
Собѣски Янъ, полски краль, 306.
Созополь, гр. (пристанище), 536.
Соколооглу, гл. Мехмедъ.
Соломонъ, премудрий царь, 324.
Солунь, гр., 18—19, 96, 159, 218, 275; Солунска легенда, 344. 345; Солун. типография, 425—447.
София, (Триадица, Срѣдецъ). гр., 57, 92, 157, 205, 209, 211. 307, 312, 313, 520 (Срѣдецъ), 565, 566: Софийска (Триадицка. Срѣдецка) епархия. 11, 57, 85, 206, 209; софийско нарѣчие 301, източ.-соф. нарѣчие 302.
София св. църква въ Охридъ. 244—245.
Софроний, цариград. патриархъ, 137.
Софроний, охрид. патриархъ. 116.
Софроний, еп. врачански. 128—131, 180—181. 321 - 330, 475. 481.
Средска волость. Призренско. 377.
Средня гора, планина. 501.
Срезневскій И. И., проф.. 413.
Сретковичъ Н., сръб. историкъ. 371, 418, 443—444.
Ставроникита, атон. мънастиръ. 435.
Стажска епархия (епископъ), 206, 214.
Стаменовъ Г., учитель. 207.
Стана, енич. героиня. 556.
Станимжка, гр.. 96. 113.
Станко Вразъ, хърват. писат.. 368, 379. 380, 382.
Станковичъ, гл. Дука.
Стари-Кримъ, гр-цъ. 531. 535—536.
Старо-Бѣшенево, село, 148.
Стефчъ, гл. Стефанъ.
Стефанъ, богомилъ. 50.
Стефанъ VI, папа, 351, 364.
Стефанъ V, влашки воевода, 449.
Стефанъ Гаспари, католишки свещ., 238—239.
Стефанъ Душанъ, сръб. краль. 105, 113, 114. 184, 241. 498, 528, 529.
Стефанъ Нѣманъ, сръбски велики жупанъ, 64, 77, 370.

Стефанъ Петричейко, молдов. господарь, 308.
Стефанъ Стенчъ, сегедински търговецъ, 485.
Стефанъ Урошъ В., сръб. краль, 221.
Стефанъ Урошъ, сръб. царь, 418.
Стобъ, гр. 209.
Стоилово, село. Одринско, 535—536.
Стойна Ениньовка, епич. героиня, 537—540.
Стошичъ, гл. Коста.
Стояновичъ, гл. Θеодоръ.
Стояновичъ Л., професоръ, 408—410, 412—413, 415—417, 421.
Стояновъ В. Д., българ. книж., 429.
Стоянъ, епич. герой, 540—542, 554—555, 559.
Стоянъ, попъ мирковски, 310.
Стратегопулъ, гл. Алексий.
Срацимиръ, видин. царь, гл. Іоаннъ Страшимиръ.
Стрѣзовъ Г., 249.
Стрѣзъ (Стреганъ), българ. воевода, 65.
Стрижевскій Г. Я., 559.
Струга, гр., 301, 369, 382; стружко нарѣчие, 301.
Струмица, гр., 96, 209, 301; р. 95; Струмишка епархия (епископство, епископъ), 57, 121, 206, 209, 243, 246; струмишко нарѣчие, 301.
Студитъ, гл. Теодоръ.
Стѫпія, гр., 113.
Стъргелъ, село, Софийско, 309.
Сулумка, епич. героиня, 533.
Сумцовъ Н. Ѳ., проф., 405—406.
Сундякъ и Долни —, гр., 209.
Сухановъ, гл.. Арсений.
Сученко, гл. Иванъ.
Сърбия (сръбски земи), 53, 58, 86, 87, 91, 113, 117, 184, 185, 221—222, 226, 307, 309, 523 (Стара-Сърбия); Сръбска църква (епархия, архиепископство, патриаршия), 58, 105, 113, 224, 225, 228, 230, 236; сърби, 44, 47, 75, 91, 120, 280, 307, 308.
Съртъ-кьойлеръ, село. Шуменско, 300.
Сюлейманъ, синъ на султанъ Орхана (Уршана), 91.
Сюлейманъ II, султанъ, 307, 313.
Сюлейманъ, великъ визиръ, 306.

Т. и Θ.

Татари, нар., 311; т. ногайски, 88; т. кримски, 308—309.
Тахчикювю, село, 331.
Темишварски банатъ, обл., 148.
Θеодора, майка на визан. императоръ Михаила III, 160, 253, 254, 338, 341, 347, 348, 358, 359, 360, 361.
Теодоровъ А., проф., 481.
Θеодоръ, богомилъ, 50.
Теодоръ Балзамонъ, визан. юристъ, 118.
Теодоръ Безъ, 140.
Теодоръ Епирски, деспотъ, солунски императоръ, 78, 251.
Теодоръ Ласкарь, никейски импер., 79, 217—219.
Θеодоръ Стояновичъ, ученикъ на Софрония Врачански, 325.
Теодоръ Студитъ св., 254, 356.
Θеодосий I, търнов. патриархъ, 86, 88.
Θеодосий II, търнов. патриархъ, 86.
Θеодосий Печерски св., 390, 391.
Теодосий Търновски св., 101, 339.
Теодосий хаджи, архимандритъ Синаитски, 426—428, 433, 436, 438, 445, 446, 483, 489.
Теодулъ, охрид. патриархъ, 58.
Теотоки, гл. Никифоръ.
Теофилактъ, цариград. патриархъ, 35.
Теофилактъ, охридски архиепископъ, 57—59, 61—63, 182—183, 245, 363, 479.
Теофилъ, визан. импер., 160, 360, 361.
Теримеръ, гр., 209.
Термия, село, 149.
Тертерий, гл. Георги и Светославъ.
Тессалия, обл., 11, 15, 16, 20, 37, 78, 85, 113.
Тетевене, гр., 318; тетевенски говоръ, 302, 376.
Тетово, гр., 237, 238, 303, 371 (край); църква св. Николай, 237, 238, 247—248.
Тимокъ, р., 9, тимокски българи, 392.
Тихонравовъ, проф., 345.
Тома отметникъ, визан. воевода, 160.
Тома Фулгински, францискапецъ, 94.
Топлица, гр., 209.
Тракия, обл., 9, 64, 65, 78, 91, 92, 96, 169, 174, 190, 298, 301; т. епархия, 11, 15, 33.
Трамска епархия (епископъ), 206, 209.
Трапезунтъ, гр., 504.
Триадица, гл. София.
Триезичници, еретици, 46—48.
Троа-градъ, 522.
Троянъ, гр., 308.
Тугаринъ Зміевичъ, епич. юнакъ, 462.
Туплински мънастиръ въ Кримъ, 531.
Турция (турци, османлии), 91—92, 108, 114, 123, 127, 198—199, 213 (вардарски), 239, 305—308, 309, 313.
Търново, гр., 64, 65, 67, 68, 70, 75, 78, 83, 86, 87 (Цариградъ), 92, 109, 178, 344, 361; търнов. патриаршия, 78—79, 103—111, 182, 184, 188, 218, 224—225, 228—230, 337, 339;

търновски събори, 76, 253, 337, 340, 344, 355—356, 364; търновски смути (възстания), 65, 308; търновски периодъ въ българската книжнина, 95, 97—102; търнов. нарѣчие, 300.
Трѣновчене, село, 149.

У.

Угро-Влахия, об., 117, 183; угро-влахийски митрополитъ, 119, 130.
Украйна, руска область, 305.
Умуръ-бегъ турски, 417.
Ургари, село, 535.
Уруміелэ (?), село, 535.
Уршанъ (Орханъ), т. султанъ, 91.
Успенскій, ен. гл. Порфирий.

Ф.

Фанариоти, 125—138.
Филипи, гр., 96; филип. епархия, 85, 498.
Филипъ, апостолъ, 9.
Филипъ, попъ книжовникъ, 99.
Филипъ, охридски патриархъ, 37.
Филипъ Маджаринъ, епич. герой, 412.
Филипъ Станиславовъ, български бискупъ, 315.
Филотей, цариград. патриархъ, 113, 183.
Филотей, атонски мънастиръ, 435.
Флорентинъ, гр., 307.
Флоринскій Т. Д., проф., 334.
Флоринъ, епич. герой, 553.
Формоза, ен. португалски, 24—25.
Фотиадисъ, гл. Ламбри.
Фотій, цариград. патриархъ, 21—23, 25, 35, 348.
Фотиничище, село, Костурско, 554.
Францискъ св., 93; францискански орденъ (францисканци), 92—94, 140-141, 145—147.

Х.

Хабсбургци, австр. цар. родъ, 307, 309.
Халанскій М., проф., 401, 411, 462.
Халисъ, село (?), 535.
Ханъ, И. Г., австр. консулъ, 503.
Харфъ, гл. Арнолдъ.
Харонъ, гръц. мит. лице, 506.
Харсува, село, 331.
Хвосно, гр., 210.
Хенрихъ, латин. импер., 75.
Херсонска губерния, 530, 531.
Хилендаръ мънастиръ, 326, 432, 435.
Химерска епархия (епископъ), 206, 212.
Хиньдие, нар., 311.
Хитовъ Панайотъ, бълг. хайд., 534.
Хлудовъ А. И. (библиотеката), 236, 247, 452.
Хоматианъ, гл. Димитрий.
Хорватъ, гл. Иванъ.
Хотинъ, гр., 305, 308.
Хотово, гр., 113.
Храбъръ черноризецъ, българ. книжовникъ, 17, 18, 41, 43, 47, 48, 98, 252, 269, 270, 347, 348, 358, 359, 451.
Хризъ, българ. воевода, 65.
Хрисантъ, пловдивски митрополитъ, 132, 134.
Хрисантъ, иеромон., игуменъ на к. Маркова мънастиръ, 247.
Хрисанѳъ, костурски митрополитъ, 250.
Христаки Павловичъ, издат. и книжов. българ., 329, 427.
Христосъ, село, Сѣрско, 301.
Христофоръ, визан. импер., синъ на Р. Лакапина, 34
Христополска епархия, 498.
Хуниади, гл. Янко.
Хървати, 45, 47, 149, 280.

Ц.

Цанковъ К. (граматика), 298.
Цамблакъ, гл. Григорий.
Цвингли, реформаторъ, 140.
Цетине, гр., цетин. типография, 492, 494, 499.
Цимисхий, гл. Іоаннъ.
Цоко, българ. князь, 16—17.
Църна (Черна) рѣка, 502, 523.

Ч.

Чан, село въ Крымъ, 536.
Чаславъ, болѣринъ, 354.
Чепигово, село, Прилѣпско, 502.
Чепина, кр., 113.
Червенска епархия, 85.
Чернигъ, етнографъ, 155.
Чергедъ, гл. Гроссъ, Клеинъ.
Черницка епархия (епископъ), 206, 212.
Черноевичъ, гл. Арсений, Николай.
Чехо-Моравия, гл. Моравия.
Чехия (чехи), 45, 47, 48, 280.
Чигиринъ, гр., 306, 308.
Чипоровецъ (Кипоровецъ), гр., 146, 308, 314.
Чолаковъ (сборникъ), 303, 377, 393, 396, 397, 402, 404, 406, 407, 420.
Чорла, гр., 91.

Ш.

Шаръ-планина, 369, 371, 442, 501.
Шафарикъ П. І., славистъ, 354, 343, 358, 363, 456, 457, 488.
Шименъ, атон. мънастиръ, 435.
Шишманъ, гл. Іоанинъ.
Шопи, племе, 367.
Шоповъ А., българ. книжов., 246, 249.
Шуменъ, гр., 331; шумен. нарѣчие, 300.

Щ.

Щирия, область, 306.
Щърбанъ II, влашки воевода, 308.

Ю.

Югъ-Богданъ, влашки воевода, 528.
Юлия, жена на Михаила Обреновичъ, 368.
Юнжиларъ, село, 148,
Юстиниана, гр., архиепископство, патриаршия, гл. Първа Юстиниана.
Юстинианъ, визан. импер., 12–16, 38–39, 117, 118, 156, 157, 158, 227.
Юстинъ I, визан. импер., 15.

Я.

Яблъка, село, 148.
Ягичъ В., проф., 360, 409, 411.
Яковъ Трайковъ отъ София, българ. книжаръ, 492, 494—497, 501.
Яковъ „папиринъ", 324.
Яна хубавица, епич. героиня, 412.
Яна сирота, епич. героиня, 421.
Янево, село, 237—241.
Янекъ, гр., 311.
Янко Хуниади, маджар. воевода, 442.
Яни, Янко, епич. герой, 503, 506–508, 515.
Янинска епархия (епископъ), 206, 213.
Янкулъ отъ Тетово, 237; епич. герой. 419.
Ястребовъ А. П., рус. книжов., 366—367, 370—377, 379, 380, 382—385, 388, 389, 393—424.

493029

Печатни грѣшки.

страница	редъ	напечатано:	да се чете:
20	20 и 21 отгорѣ	ноеви	появи
30	9 „	посрѣщнахѫ	посрѣщнѫхѫ
50	11 отдолу	Загабена	Зигабена
56	18 отгорѣ	Бъгарска-та	Българска-та
57	4 „	Κἰτζαυα	Κἰτζαυα
58	8 „	ся учреди	се учреди
58	15 „	ἐπ ὀνόματι	ἐπ' ὀνόματι
59	11 „	Хоманіанъ	Хоматіанъ
70	21 „	посрѣщнахѫ	посрѣщнѫхѫ
70	22 „	ся искаше	се искаше
75	17 „	ся отърве	се отърве
75	15 отдолу	проникна	проникнѫ
76	8 отгорѣ	вдигна	вдигнѫ
80	16 отдолу	царстоо	царство
109	17 „	какъсе	какъ се
124	1 отгорѣ	власть:	власть;
132	7—8 „	„и не радатъ—языкъ“	*да се заличи*
133	13 „	Тензиматъ	Танзиматъ
141	11 „	налегнахѫ	налегнѫхѫ
144	11 „	спасанія	списанія
181	14 „	дошоло	дошло
196	5 „	возложен	възложена
197	19 отдолу	блгодарностію	благодарностію
233	14 „	(1803)	(1893)
259	2 отгорѣ	нашій	наший
259	3 „	періодически	периодически
259	8 отдолу	бы	би
265	12 отгорѣ	снованъ	основанъ
272	7 „	Богъмь	Богъмь
278	10 отдолу	потова	по това
282	7 отгорѣ	τον	μον
286	4 „	„за	„За
314	10 „	свьршва	свършва
328	1 „	Езопове	„Езопове
380	17 отдолу	погачи	погачи
385	8 „	чувствуетъ	чествуетъ
389	11 отгорѣ	этнографическій	этнографическій
395	8 отдолу	примѣръ:	примѣръ.
401	1 отгорѣ	лазарипахъ	лазарицахъ
403	16 „	Галеника	Галечника
417	14 отдолу	Синанъ	Синамъ
426	1 отгорѣ	подбудять	подбудятъ
426	7 „	Коприщина	Коприщица
482	8 „	снага	снага
482	9 „	хр̃тіанинъ	хр̃тианинъ
483	11 отдолу	гърцкия	гърцкия
488	8 отгорѣ	горѣпреведенитѣ	горѣприведенитѣ
505	7 „	баша	баща
508	2 „	денъ	день
517	15 „	дето	дѣто
532	1 отдолу	Дюверица	Дювериуа

1352—1910

DR 55 .D7 1909 v.2 IMS
Drinov, Marin,
Suchineniia 47080031

PONTIFICAL INSTITUTE
OF MEDIAEVAL STUDIES
59 QUEEN'S PARK
TORONTO [illegible] CANADA